

Arnoldo uan Westerhout Sculp.

VETERA
MONIMENTA,

In quibus præcipuè

MUSIVA OPERA SACRARUM,

PROFANARUMQUE ÆDIUM STRUCTURA,

Ac nonnulli antiqui Ritus, Dissertationibus, Iconibusque illustrantur.

JOANNIS CIAMPINI ROMANI,

MAGISTRI BREVIUM GRATIÆ,

Ac literarum Apostolicarum Majoris Abbreviatoris, necnon in utraque Signatura Referendarii.

PARS PRIMA.

ROMÆ, MDCXC.

Ex Typographia Joannis Jacobi Komarek Bohemi, apud S. Angelum Custodem.

SUPERIORUM PERMISSU.

SANCTISSIMO, ET BEATISSIMO PATRI, ET D. N.
ALEXANDRO OCTAVO
PONTIFICI MAXIMO.

JOANNES CIAMPINUS MAGISTER BREVIUM
Sempiternam Felicitatem.

OL oriens ex alto à Patre luminum, & misericordiarum DEO, ut luctuosas decurrentis ævi tenebras dissipet, & auspicatissimo vitalium radiorum fulgore Urbem, atque Orbem Christianum illustret, ipsa SANCTITAS VESTRA est, BEATISS. PATER, quam

Iacob. 1. 17. Paul. ad Corint. 1. 3.

quam ab æterno Antiquus dierum arcano ſapientiæ ſuæ decreto ad hęc tempora reſervavit, ut innumeris meritis plena, Chriſtianam Rempublicam in pacis amænitate regeret, & gubernaret. Et equidem, ſi nobilitatem, profundam doctrinam, rerum agendarum experientiam, ſumma cum prudentia conjunctam, & per tot annorum curricula comprobatam ſpectemus, quis SANCTITATE VESTRA melior, ac dignior inveniri potuit, qui ad altiſſimum proximumque Divinitatis faſtigium elevaretur? Noverat profectò Urbs tota, noverat Orbis Terrarum Magiſtrum inter Magiſtros, Patrem pauperum, verumque Petrum temporis noſtri, necnon nomine, & prænomine Petri digniſſimum; atque adeò ſollicitâ prece Cœlum fatigabat, ut ſe tanto bono frui tandem aliquando pateretur. Quibus fidelium votis non ſine præſenti, atque etiam perſpicuo Summi Numinis ductu impletis, quàm egregiè SANCTITAS VESTRA reſpondit ſtatim, atque Imperii habenas ſuſcepit. Gemebat, infimę præſertim

Caſſian.3.de Incarnat. cap.12.

Patriarch. Neſtorianor. Oriental. in profeſſ. fid. quem Rom. miſit ann. 1553. interprete è Syriaco Andrea Maſio. Epiſc. Germaniæ ad Ioan. VIII.

tim

tim conditionis, populus carnis, ſic temporum neceſſitate cogente, frumentique molituræ vectigali gravatus: Sed hoc paternâ SANCTITATIS VESTRÆ miſeratione, onere mitigato, mirum in modum eſt ſubleuatus, atque in dies majora ſperat, nec ſperat modo, ſed experitur, dum annua frumenti comparatio, quæ annona denominabatur, & omni poſtpoſitâ Pontificii ærarii utilitate, ne quid inde Populi detrimenti paterentur, è medio ſublata eſt. Quinimò aureum quoque ſæculum omnium vocibus celebrandum fore ſperamus, in quo Juſtitia, & Pax ſeſe ad inuicem oſculentur, ac omnigenæ Virtutes, bonæque artes, præcipuè vero literæ nova ſplendoris ſui incrementa ſuſcipiant, dum ſuus illis Mœcenas non deerit, à quo peculiari curâ, & munificentiâ foveantur. Præterea SANCTITAS VESTRA, divinam ad exorandam Majeſtatem converſa publicum Jubilæum indixit, ut lethalibus populi culpis pœnitentiâ ſalutari dilutis, faciliùs à Deo pax, atque unitas Eccleſiæ, ejuſdemque inimicorum con-

fuſio

fuſio impetretur. Quapropter quis umquam non credat, SANCTITATE VESTRA in Petri Solio ſedente, Græcorum unionem Eugenii IV. Veneti tempore factam, quo ſcilicet diſperſæ oves ad proprium ovile reductæ fuere, iterum Sereniſſimæ Reipublicæ Venetæ victricibus armis, eſſe renovandam? Plura in SANCTITATIS VESTRÆ laudes effundere deberem; ſed nimium longè excedit eloquii facultatem Pontificis Majeſtas, & inde oritur difficultas fandi, unde adeſt ratio non tacendi, & ideò nunquam deficit materia laudis, quia nunquam ſufficit copia laudatoris. Hæc autem, BEATISSIME PATER, matutina crepuſcula ſunt, quæ ſerenum, ac tranquilliſſimum diem promittunt. Ego igitur, quem innumeris SANCTITATIS VESTRÆ beneficiis cumulavit, & cumulat, cuique honorum meorum primitias, Prælatitiam ſcilicet dignitatem acceptam referre debeo, quidni inter publica lætitiæ argumenta Leonis Magni, SANCTITATIS VESTRÆ Prædeceſſoris verba uſurpem? *Laudem Domini loquatur os*

S.Leo ſerm.9.de Natiu.Dom.

meum,

meum, & nomen ſanctum ejus anima mea, ac ſpiritus, caro, & lingua benedicat; quia non verecundiæ, ſed ingratæ mentis judicium eſt beneficia tacere divina, & ſatis dignum eſt à Sacrificiis Dominicæ laudis obſequium conſecrati Pontificis orare. Pſal. 144. 21. S. Leo ſerm. 1. in anniverſ. die Aſs. ſuæ.

Sed hæc privata ſunt gratitudinis, & venerationis munia, BEATISSIME PATER; maxima beneficia accepiſſe profeſſum publicam grati animi teſſeram proferre decet; quod ego, cum exſolvere nullo alio umquam modo poſſim, haſce meas lucubrationes, quæ vetuſta monimenta, prȩſertim Sacra in ſe continent, & ad impias antiquorum, recentiorumque Iconomachorum opiniones retundendas directæ ſunt, glorioſiſſimo SANCTITATIS VESTRÆ nomini dicare audeo, futurum quoque ſperans, ut ſub tanti Pontificis. Principiſque tutela in lucem prodeuntes, majora ȩſtimationis incrementa accipiant, mihique ad alia proſequenda, quȩ lucubrantur in dies validiſſimum ſint incitamentum. Precor interim Deum Opt. Max. ut SANCTITAS VESTRA ad commiſſum ſibi gregem,

quàm feliciſſimè gubernandum, diù incolumem ſeruet, ac ad ejuſdem SANCTITATIS VESTRÆ pedes humiliter prouolutus, illoſque deoſculans Pontificiam benedictionem imploro.

Eminentiss. & Reverendiss. D.
CARDINALI
PETRO OTTHOBONO
S.R.E. VICECANCELLARIO.

Literarumque Apostolicarum Summatori
Domino Colendissimo

JOANNES CIAMPINUS
Felicitatem

Onsuevit , EMINENTISSIME PRINCEPS , *Ecclesiasticæ Historiæ Parens Cardinalis Baronius in singulis fermè Annalinm suorum Tomis, post epistolam Summo Pontifici nuncupatam, alteram alicui ex presbyteris, seu Diaconis Cardinalibus inscri-*

bere, ut ipſemet in quinto eorundem Annalium Tomo teſtatur. Tanti ergo, ac tam præclari viri exemplo adductus, poſt beatiſſimorum pedum oſcula, accedo ad EMINENTIAM VESTRAM, *Eccellentiſſ. Familiæ Otthobonæ digniſſimum germen, quam in publicum bonum à* D.O.M. *Terris donatam fuiſſe in confeſſo apud omnes ſemper erit. Enimvero, ſi Aldobrandinum Otthobonum ſpectemus, Virum in Republica Florentina clariſſimum, & Apoſtolicæ Sedi quàm maximè addictum, adeo propter ſingularem in Patriam pietatem, ac ſolicitudinem Reipublicæ carus fuit, ut extincto, Populus Florentinus ingrati animi teſtimonium publico ſumptu, ac ſplendidiſſimâ pompâ juſta perſoluerit, & in Eccleſia S.Reparatæ auguſtiſſimum monimentum excitaverit. Poſtmodum verò hæc Familia in Venetam Rempublicam tractata eâ curâ, ac ſtudio publica negocia ſemper amplexa eſt, ut jure inter primarias connumeretur. Romam denique cum Tuus Magnus Patruus, nunc glorioſiſſimus Pontifex ALEXANDER VIII. feliciter*

Io. Villan. hiſt. Florent. ad annum 1456, l. 7. cap. 64.

Ferd. Lorenz. del Miglior. in ſuo Florent. illuſtr. pag. 567.

ter regnans pervenisset, primò inter Prælatos descriptus fuit, mox ad gubernandas Civitates profectus, hic juredicundo in Sacro Rotæ Auditorio præcipuo in Urbe Tribunali ascitus, atque inde inter Eminentissimos Patres connumeratus, postremò, cum Vir magnæ apud omnes æstimationis moribus integerrimis præditus, præstanti doctrinâ, ac probatâ in rebus agendis prudentiâ, necnon quacunque laude major haberetur, communi omnium voto, summoque Christiani Populi plausu ad illum gubernandum, Petrique Cathedram regendam electus est. Quæ autem ille supremâ hac inter homines dignitate conspicuus ad almæ hujus Urbis, Orbisque Christiani bonum, ad quod Otthobonam familian natam asserimus, in ipso etiam Pontificatus exordio gesserit, atque gerat, mirari quidem, quàm humiliter valeo, eâ verò; qua par est orationis facundiâ prosequi neutiquam possum. Hæc igitur satis supèrquæ ea, quæ diximus de Otthobona Familia comprobare mihi videntur, PRINCEPS EMINENTISSIME, *atque adeò in præ-*

senti

ſenti longam laudum ſeriem prætereo EXCELLENTISS. PRINCIPIS *ANTONI E.V. Genitoris, ad Apoſtolicæ Sedis, ac ſtatus arma regenda, ſummoque cum imperio adminiſtranda in Generalem electi, neque* EXCELLENTISS. PRINCIPIS *MARCI E.V. Patrui, qui ad ejuſdem S.R.E. maritimam Claſſem moderandam Generalis renunciatus eſt. Verùm quid ego alia argumenta quæram, & ab E.V. ut ita dicam, extranea, quamuìs domeſtica, dum ipſa unicè maximum, ac nobiliſſimum eſſe argumentum poteſt? Dicant profectò omnes, quibus virtus, ac bonæ artes cordi ſunt, quantum admirationis, ac ſpei perceperunt, cum E.V. pueritiam vix ſupergreſſa in propria domo Lyceum aperuit, ubi literę amœniores, Muſęque tutò hoſpitarentur. Dicat ipſa Roma quantum ſibi promi ſit, cum E.V. purpurâ latè conſpicuam ſuſpexit. Stupuit quidem illa Juuenem tantę dignitati non imparem, immò non Juuenem, ſed vernum ſenem prędvertentem annos ſapientiâ, religione, moribuſque graviſſimis, amabilem, ac deſiderabilem*

omni-

omnibus humanitate, magnificentiâ, & in rebus agendis dexteritate, iis demum omnibus, quæ supremo in Principe desiderantur. Has autem ego magni animi Tui dotes, si quis umquam alius, maximè demiratus sum, & quod dulcius expertus, quum me E.V. in Prosummatoris, ac rerum Consistorialium annotandarum muneribus motu proprio confirmavit, ac insignis Collegiatæ Ecclesiæ S. Laurentij in Damaso Vicarium deputavit; quodue satis numquam commendaverim, in hisce conferendis muneribus tam officiosâ verborum suavitate usa est, ut Tuis ipsis utens verbis, veluti quadam aureâ catenâ, unionibus, gemmisque interdistinctâ ad Tibi perpetuò quàm obsequentissimè famulandum obstringar. Plura itaque, fateor, mihi, quem præter cœteros beneficiis devinxisti, de Tuis laudibus dicenda forent; sed, cùm illas tacere minus piaculum futurum arbitrer, quàm ineleganti, atque impari calamo prosequi, finem dicendi faciam, humiliter E.V. deprecans, ut meos hosce literarios labores, quos magno Patruo Tuo ALEXANDRO VIII. Pont. Opt. Max.

dedi-

dedicavi, Tui etiam ſub nominis auſpiciis, ac patrocinio prodire, & per Eruditorum manus feliciùs ſecuriùſque vagari patiaris. Excipe illos, PRINCEPS EMINENTISS. *eâ vultus hilaritate, qua jamdiu me eorum Auctorem excipere ſoles: id enim ab humanitate Tua ſi aſſequar, animum ad jam incepta ſtudia proſequenda promptiorem adijciam, quæve E. V. non ingrata futura eſſe ſpero, quippe quæ literas adeò deperit, ut omnes pro certo habeant, quod feliciſſima tempora, quæ ſingulari Dei munere, Tuique Patrui magni beneficia adeſſe conſpiciuntur, majora in dies incrementa ſumptura ſint, E. V. gubernij clavum moderante, utpote quæ ſub tanto Principe educata, illiuſque moribus imbuta virtutes omnes, boneſque artes propriæ munificentiæ radijs fovere ſtupebit. Interea Sacram Purpuram quàm humiliter deoſculans, longævam communi causâ incolumitatem à divina majeſtate enixè deprecor.*

PRÆFATIO.

EA est Mentis Divinæ benemerendi voluntas, eaque rerum utilitatem promovendi paterna solicitudo, ut ab exiguis sæpè corporibus fœcundissimam eruat, traducatque beneficiorum propaginem. Ingentem arborum molem, exiguo semine inclusam, ad fructum ita componit, ut apprimè tenuitatis studiosus Deus videri possit, & ubertatis magnificentiam, coarctatâ prius largitate, majorem faciat. Suavissimâ eadem lege universam propemodum vitæ nostræ rationem concinnat. Unde, si sedula animaduersio ita paratos ad recipiendum nos redderet, ut Deus ipse ad donandum facilis est, nihil tam humile, nil tam exile nobis occurreret, à quo uberem proficiendi copiam elicere non possemus. Quid verbo tenujus, quid fugacius, videri potest? At hoc sæpiùs inconsultò inter loquendum elapsum, si animadversione Auditorum cultum veluti, ac nutrimentum nanciscatur, adeò fœcundum est excipientibus, ut vitæ totius rectiùs instituendæ, adipiscendæque æternæ salutis aliquando principium sit, & manuductio. Simile quidpiam incitamentum sortitum hoc opus fuit, quòd apertiùs expedire non Jus modò scribentis arbitror esse, sed & necessitatem. Cum enim Auctorum mos sit operis sui propositum, divisionem, & compendiariam imaginem præseferre Lectoribus, piaculum fortè reputaretur, nisi Operis principium, progressum, ac finem exponerem. Accipe igitur, Lector candide, quæ olim me ad ista, quæ proponuntur, scribenda excitavere, excitatumque impulerunt.

Quidam genere, & ingenio prænobilis Vir, cujus nomen æquis de causis reticendum duco, animi, ut fit, levandi causa, moresque & alia id generis addiscendi, quæ apud Exteros esse in pretio solent,

Italiam peragrans, Romam acceſſit, ubi, ut accuratiùs univerſa luſtraret, tum Sacræ, tum profanæ antiquitatis Monimenta, neceſſitudinem coluit Joannis Lucii Viri, cujus dignitatem, cùm in aliis, tum in hoc potiſſimùm ſtudiorum genere præſtantiam abundè teſtantur Hiſtoriæ Regni Dalmatiæ, & alii quamplures libri, quibus, dum Literariæ Reipublicæ conſuluit, æternum nomini ſuo Monimentum conſtituit. Temperabo à cœteris ejus virtutum laudibus, cum hæc laudandi officia neceſſitudinis meæ erga illum jam publicus rumor prævenerit; & grati animi teſtimonia paucis indigeant apud eos, quibus ante beneficia conſtiterunt, quàm Viri nomen. Hunc itaque cum frequentior adiret Vir ille, & eruditos ſermones de more haberet, quadam die fortuitò de Muſivis operibus quæſtio orta eſt, ac de iis potiſſimum, quæ in Urbis Eccleſiis hodie viſuntur. Hanc nactus occaſionem Lucius quotquot ibi præſto erant, quotquot erudita exercitatio ſuggerebat, teſtimonia recitavit, pollicitus plura, ſi cuperet, ſe allaturum ex probatiſſimis Scriptoribus excerpta, qui de nonnullis Urbis Eccleſiis aliquot retrò ſæculis conſcripſiſſent. Ideoque eo tempore diligenter perſcrutatus Auctores illos, qui de hujuſmodi rebus plura tradiderant, & aliorum ſcripta cum Imaginibus, quæ ad hunc diem ſtetere, attentè conferens, Exteri ſtudium illius oculari experimento excitare curabat. Sæpiùs & ipſe hujuſmodi inſpectionibus adfui; cum enim locorum diſtantia, & Lucii gravis ætas vehiculi opem expoſceret, meo ut plurimùm utebatur, rependebatque gratiſſimam mihi collocutionis ſuæ vicem, quam & Exterus interrogationibus ſuis utiliſſimam experiebatur. At, ne fruſtraneus docto ſeni tam incommodus labor evaderet, digerebat in Codicem, quæ in Muſivis operibus repererat, prout eo tempore, quo ſcribebat, conſpiciebantur. Lucii exemplo allectus, qui tantùm deſcriptione contentus, Imaginum faciem, ſtatumque, qualem nunc obtinent, paucis expreſſit, in memoriæ potiùs auxilium, quàm in hiſtoriæ rudimentum præſentia proſecutus ſum; animum tamen longiùs intendi, & tùm quæ ſuperſunt, digna cenſui, quæ diligentiùs, ac prolixiùs deſcriberentur; tum ea, quæ ab eis docemur, altiori indagine ab exordiis repetenda duxi. Hinc plura quandoque adnotavi ad Sacram eruditionem ſpectantia; plura interpretatus ſum, quæ Hieroglyphicorum ambagibus continebantur; plures adduxi calculos Auctorum, ſicubi aliquid probandum fuit; plures denique excitavi, ſi quando

è re

è re videbantur, & ad rem facere quæstiones. Hæc tamen operis extra limites, quos illi præscripseram, evagatio, diutinaque productio me ab evulgandi confidentia arcuisset, nisi Amicorum suasionibus tutiús, quám privatæ judicii nostri conscientiæ morem gerere duxissem; Dulcissimâ ii me violentiâ impellebant, ut ederem ea, quæ propriæ eruditioni sedulâ observatione contuleram: quod ego ut detrectarem, ipsa operis difficultas, & Muneris mei curæ, vix otii brevioris capaces monebant. Vicit tandem reverentia Amicorum animum sibi diffidentem, horasque subsecivas, ac secundarias hoc in Opus impendens; expertus sum, satis temporis unicuique superesse, si eo uti velit. Adieci itaque animum non modò Operi absoluendo, sed, si per me fieri posset, etiam ornando. Hinc è re censui facturum, si Picturarum Musivarum Icones, prout modò visuntur, adnecterem, illarumque descriptionem, & interpretationem adiicerem. Inde & cum aliquid de Templorum erectione agendum videretur, ut scilicet ex illorum ætate fideliùs colligeretur, tutiùsque constaret, æuum picturarum, id quoque prosequi conatus sum; ac proinde in unaquaque Ecclesiarum describere fundationem (ut vocant) & reliqua, quæ ad brevem ipsius Historiam pertinent, opportunum existimavi. Mox ad Musiva descendam, quæ laminis æreis insculpta, exhibitaque sub oculos, præviâ descriptione, interpretor: si in posterum simile quidpiam occurret, quo me utiliter exercere possim, ut hominum eruditorum expectatio, quæve ipse concepi, vota impleantur, pro virili curabo: Hanc enim meam desideriorum summam esse fateor, ut, præterquam quòd officiosus in Joannis Lucii cineres, & Amicorum suasionibus obsequens videar, Catholicæ potissimùm veritati dilucidandæ studeam inseruire, dum apertissimè ex his, quæ scribuntur, elicitur, usum Sacrarum Imaginum, quem hodie colimus, Orthodoxæ Religioni admodùm familiarem sæculis anteactis fuisse.

Operis partitionem brevi expediam, quam in quatuor partes distinguo. In prima, species quædam est Prolegomenorum, ubi Sacrorum Ædificiorum varia genera prosequor, quæ cùm apud Ethnicos, tùm apud Christianos in usu fuere. Deinde operum Musivorum originem, materiam, & compositionem explico; quorum nonnulla, quæ in sequenti Capitum Tabula reperies, in quinto reparatæ salutis sæculo concinnata fuere. In secunda autem parte de iis sermo erit, quæ à sexto usque ad decimum totum sæculum. In tertia

quæ undecimo usque ad totum decimumquintum. In quarta denique ea, quorum ætas ambigua prorsus est, congesta sunt: & omnia ad hæc nostra tempora partim ævo graviori paululùm afflata, pleraque illæsa permanent.

Primùm igitur id à te (Lector eruditè) mihi petendum est: Veniam voluntati ne deneges, sicubi nisu salubriori præcessit ingenium; deinde Scriptoris animum excites benignâ eorum tolerantiâ, quæ homini in pluribus occupato cum hæc scriberem, minus fortasse accuratè exciderint, immo & corrigas; acriùs etenim incitabis in hæc studia suàpte naturâ propensum, si castigationibus tuis ingenium docile, nec sui tenax ad meliora formàveris. Si quæ tibi nova attulisse videar, opus: sin minus, voluntatem tibi addictissimam, probabis. Præterea verborum delectum, & si quæ sunt, quæ ab Instituto officii mei plurimùm distant, noli severiùs à me requirere. Duriùs quippè agere videreris, si à viro, quem plura distrahunt, distinentque, quæ sermonis nitorem, & elegantiam deterunt, & infirmant, omne verbum arceres, quod Tullium, Cæsaremque non sapiat; Nam & vitibus folia detrahimus, ut illarum fructus citiùs ad maturitatem promoveantur. Ornatus operosior disquisitio, quæ nimiam moram operi attulisset, molesta erat animo tibi citò inservìri cupienti, memorique Tertullianeæ sententiæ. *Compendium sermonis, & gratum, & necessarium est. Quoniam sermo laciniosus, & onerosus, & vanus est*. Vale.

Appro-

Approbatio operis, quod inſcribitur *Vetera Monimenta &c.* Primorum quinque ſeculorum. Muſiva opera Religionis antiquæ tenuja illa quidem, ſed ſemper adoranda monimenta, temporum edacitati ſubducit, & ad veritatis amuſſim ſatis accommodè explicat, in ſuis hiſce elucubrationibus Illuſtriſs. & Reverendiſs. D. Joannes Ciampinus. Inſultant Acatholici, ut firmandis Eccleſiæ Romanæ ritibus, unus producatur teſtis Antiquitas. Auctor in hac arena decertat non minori gloria, quam in fermento Latino aſſerendo, Anaſtaſio Bibliothecario vindicando, Launojo Conſtantienſi caſticando. Magno quippè rei Chriſtianæ quæſtu, Judex oculus ipſe cognoſcit ſcelerata non eſſe templa, & Icones, quæ ad ſuam ſuperbiam, noſtram invidiam, novam ſemper, veritatis gloriam, æternum dudum Erroris opprobrium, innocenter, imò religiosè ſacravit Fides quantò ætate tenellior, tantò pietate robuſtior. Gratulandum propterea Illuſtriſs. Domino tot inter negociorum moles, hanc ſibi altiſſimam curam propoſuiſſe, ut Romanæ Sedis, cui tot annos inſeruit, preclariora dogmata, ſemper inconcuſſa, magis ac magis ſuo labore ſtabiliret. Ad operis preſentis cenſuram obteſtor, ſuam diligentiam, ſuam ſollicitudinem ne manum admoveat, niſi in Orbis utriuſque litterarii, & Chriſtiani beneficium, collectis undique, quæ ſuperſunt, priſcorum dierum Muſivis conſtructionibus. Ita ſentio ego per Reverendiſs. P. Thomam Mariam de Ferrariis S.P.A.M. operi examinando præſtitutus. Ex Ædibus S. Mariæ in Porticu in Campitello, hac die 12. Januarii 1689.

Franciſcus Maria Campionis Conciliaris Regularium Academiæ Præſes.

Impri-

Imprimatur.

Si videbitur Reverendiſs.P.Magiſtro Sac.Palatii Apoſtolici.

Stephanus Joſeph Menattus Epiſc.Cyrenen. Viceſgerens.

Imprimatur.

Fr.Thomas Maria Ferrari Ord.Prædicatorum Sacri Apoſtolici Palatii Mag.

INDEX

INDEX CAPITUM
TOTIUS OPERIS.

Cap.

JOAN-

JOANNIS CIAMPINI
ROMANI
MAGISTRI BREVIUM GRATIÆ
AC LITERARUM APOSTOLICARUM
MAJORIS PRÆSIDENTIÆ ABBREVIATORIS,
Necnon in utraque Signatura Referendarii.

VETERA MONIMENTA

In quibus Musiva præcipuè Opera, Sacrarum, profanarum que Aedium Structura, ac nonnulli antiqui Ritus, Dissertationibus, Iconibusque illustrantur.

CAPUT I.

De Sacrorum Aedificiorum structuris, tam apud Ethnicos, quàm apud antiquos Christianos.

COÆVA mundo Religio devotam se prodidit summo numini, statim ac nata est cum primis humani generis parentibus. Quippè quid aliud mortalibus ingerebat maximum hoc mundi templum, nisi uninè colendum, adorandumque Deum, eumque esse Auctorem, quem prædicant universa? Accedebat iis vivida, ac luculenta divini conditoris imago, Adæ, & nepotum animis altè impressa, quæ Ars erigi poscebat in hominum mentibus, non *ignoto Deo*, ut Athenis, sed præstantissimo illi, cujus, ipse homo species erat, & imago simillima. Hinc uniuscujusque mens originis suæ conscia, religionis ingentiæ præceptis, domestico veluti Architecto præeunte, privatas ædes in semetipsa numini eidem statuit, & consecrat. At quia monente Apostolo *ad Roman.* 10. *Corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem*; idem animus, qui arcanum, & intimum Dei cultum nos docet, extimæ quoque adorationis officia exposcit, quæ ut honestiùs, ac digniùs perficiantur, nonnulla eis loca constituit, designatque, profanis exempta commerciis, & nobilissimo humanorum operum, Deo scilicet adoratioi ni, tantùm patentia. Sub ipsum mund-

exordium Abel, & Caïn Deo munera primi obtulisse narrantur *Genes. cap.4.* Noë autem postquam subsidentibus aquis periculum, imò excidium orbis evasit, Altare Domino ædificavit, ut habetur *Genes.* 8. Aram construxit obsequentissimus Abraham, nobilitate victimæ, obedientiâ parentis, Divino miraculo abundè conspicuam *Gen.*22. Altare Domino Moyses erexit *Exodi* 17. heres avitæ religionis, dignusque qui sacræ supellectilis exemplar à Deo receptum transmitteret posteris. Plures denique sacrorum curam suscepisse compertum est, quos omnes mirum quantum superexcelluit unus Salomon, qui celeberrimum, ac omninò mirabile Hierosolymis templum ædificavit, ut *Regum lib.*3. *cap.*6. fusè dilucideque narrat historia. Pessima tamen peccati pedisequa impietas, ut in primi parentis labe divinas sanctiones violare hominem malè suasit, & intimum cordis Altare Deo suâpte naturâ dicatum excindere; posteros quoque in id facinus impluit, ut effractâ pervicaciâ Diis mendacibus ea loca inaugurarent, quæ uni terrarum, Cœlique conditori, ac Domino sacranda fuerant. Hinc sacra in historia impias Aras falsis gentium numinibus erectas non procul ab institutione divinorum offendimus, ut *Deuter. c.*3. ubi Moyses mansisse dicitur contra Fanum Phogor, quod Moabitarum, & Madianitarum numen erat, ac Baalpeor, sive Belphegor fuit appellatum. Plura de hoc falso numine collegit recens Hofmannus, quæ brevitatis causâ omittuntur, cùm apud ipsum videri possint in voce *Baalpeor*.

Horum verò ædificiorum structura qualis fuerit non satis constat. Multa quidem de Hierosolymitano templo divinis literis sunt consignata, ex quibus aliqui absolutum illius exemplar describere conati sunt, quo tamen eventu, alii judicent. De Moabitarum Fano nulla certè extat descriptio; quapropter irritus labor foret, si vetustissima hæc vellemus prosequi, ut aliquam veterum templorum Iconem Lectoribus exhiberemus.

Pedem itaque ab iis referentes, quæ sua vetustas caligine involvit, & impervia prorsus reddidit, ad minus dissita, nec tam altè sepulta rudera divertamur, Græcorum, Romanorumque superstitionis, & impietatis monimenta. Græcos igitur ab Hebræis, Hebræos verò ab Ægyptiis, utpotè vicinis, multa desumpsisse, facilè conjecturandum est, ut docet Annalium Ecclesiasticorum Parens Baronius ad ann.44.n.80.& nos infra in Cap.XIX.

E Græco autem fonte hausère Romani, qui eos non solùm in turpi, & innumero Deorum grege, verùm etiam in Ædificiorum venustate antecellere curârunt, ut ostendit quintus ordo regulis architectonicis additus, qui *Latinus* ab Inventoribus suis, sive *Compositus* tanquam ex aliis quatuor Ordinibus desumptus, denominatur.

Cùm igitur de Sacris Ædificiis apud Romanos sermo habendus sit, in quot species iidem illa diviserint, operæ prætium judicavimus præmittere, ut omnia deindè clariora sint.

Hanc Aedificiorum divisionem nobis suggerit Lex 25.Cod.Theodos.sub titulo de *Paganis Sacrificiis, & templis*, ubi cuncta Paganorum Fana, Templa, & Delubra, si quæ integra restabant, destrui jubebantur. Singu-

larum

larum verò istarum vocum etymon, ac significatio perpendi debet, ut meliùs infra narranda noscantur.

Fana igitur à *Faunis* dicta fuisse nonnulli existimant, vel quia *Fanus* prima templa construxit, vel quia *Faunis* error Gentium illa excitabat. Alii verò *Fanum* à *fando* duxisse originem autumant, quòd fata inde petebantur; sive quia Pontifex loca istiusmodi consecrans certa verba fatur, ut videri potest apud Lilium Gregorium Gyraldum To. 1. Syntag. 17. *de Sacrificiis*, ubi fusè de Fanis, & aliis templis, falsis numinibus dicatis: ac apud Io. Gerardum Vossium in suo Etymologico, ubi multorum Auctorum sententias in unum congessit. Hujus vocis varias audivimus definitiones, sed nullam Fani descriptionem invenimus. Eruditissimus Machaël Baudrand necessitudine mihi coniunctissimus, quem honoris causâ hìc nomino, in suo Lexico Geographico multas refert Urbes, & Oppida sub nomina Fani, inter quæ sunt *Fanum Fortunæ*, *Fanum Luciferi*, *Fanum Martis*, *Fanum Saturni*, *Fanum Vacunæ*, *Fanum Voltumnæ*. Hæc etiam vox in alio sensu quandoque accepta fuit, ut in Gruterianis inscriptionibus legimus *Fanum Dianæ*, *Fanum Dominarum*, *Fanum Plutonis*, & *Fanum Matris Deûm*, & *Isidis*, quæ sub pag. 27. n. 2. sic se habet.

MATRI. DEVM ET ISIDI.
C. MENATIVS. C. FIL. FAB.
SEVERVS. FANVM. REFECIT.
ET. PRONAVM. DE SVO FECIT
EX VOTO.

In hoc igitur lapide satis firma videbimur vestigia ponere, si dicamus Fana eadem fuisse; ac templa. Vox enim illa *Pronaum*, quæ ex Græca præpositione πρὸ, idest *ante*, & nomine Ναός (quod *templum* latinè sonat) componitur, junctim verò anteriorem templi denotat partem, apertè indicat *Fana* eadem fuisse, ac quæ nunc templorum nomine accipimus. Hanc nostram sententiam videtur confirmare *Strabo lib.* 17. *Rerum Geograph.* qui apud Aegyptios qualis esset *Fani* forma ita demonstrat. *In ingressu Fani est pavimentum; latitudine quidem jugeri, aut paulò minus; longitudine verò triplâ, quadruplâve, & quibusdam in locis etiam magis, atque hoc quidem Dromus (quod est* cursus*) dicitur, ut & Callimachus inquit,*

Est Dromus hìc sacratus Anubidi.

Per totam verò longitudinem deinceps ex utraque latitudinis parte sunt positæ lapideæ Sphinges, vicenis cubitis, vel paulò pluribus inter se distantes: ut altera Sphingum series sit à dextera, altera à sinistra. Post Sphinges vestibulum ingens, & ubi processeris ulterius aliud vestibulum, rursumque aliud. Sed neque vestibulorum, neque Sphingum certus est numerus; sed alius, atque alius pro diversitate longitudinis, & latitudinis Dromorum. Post vestibula est templum, quod ingens atrium habet, ac memoratu dignum, & delubrum mediocre: simulacrum verò, aut nullum, aut non ad hominis formam, sed bestiæ alicujus effictum. Ex utraque parte Artii projectæ sunt, quæ pinnæ appellantur, sunt autem duo muri, æquè alti, atque templum, in initio inter se distantes, paulò plus, quàm est latitudo crepidinis templi. Postea prorsum procedunt ad inclinantes invicem, lineas, usque ad L.

aut LX. cubitos. Hi parietes ingentium ſimulacrorum ſculpturas habent, Etruſcis, & antiquis Græcis operibus perſimilium. Extat etiam ædes quædam multis columnis ſtructa, ſicuti Memphi, Barbaricâ ſabricâ, nam præterquam quod columnæ multæ ſunt, & ingentes, & multiplici ordine conſtitutæ, nihil pictum, aut elegans habet, ſed potiùs inanem quendam laborem arguit. Romani autem ſacros Etruriæ ritus, ut plurimùm, imitantes, non omnibus Diis in omni loco templa ponere conſueverunt; nam qui Paci, qui Pudicitiæ, qui bonis artibus Dii præerant, eos intra mœnia collocandos exiſtimârunt: qui verò voluptatibus, rixis, incendiis præſidebant, ab urbibus excludendos, ut fusè Architecturæ Princeps Vitruvius docet *lib.* 1. *cap.* 7. vbi plura Philander eruditiſſimè. Sicuti autem certa loca certis Diis antiqui aſſignare fuêre ſoliti, ita etiam certa ornamenta, videlicet uni Doricum ordinem, alteri Jonicum, ſublimioribus verò Diis Corinthium attribuerunt, ut ſedulò obſervavit Vincentius Scamozzi in ſua *Idea Architecturæ parte* 2. Italico idiomate ſcriptâ, in qua collegit ex antiquorum Scriptorum auctoritatibus, præſertim ex Pauſania, plura inſignia ædificia à variis Nationibus in honorem falſorum numinum, diverſis temporibus, diverſiſque Architecturæ ordinibus conſtructa.

Nonnulla exempla ex Vitruvianis regulis concinnata ſub oculos ponimus, quæ in Tabulis I.II.III. conſpici poſſunt. Nunc ad Templi vocem declarandam, in præcitata lege expreſſam, procedamus.

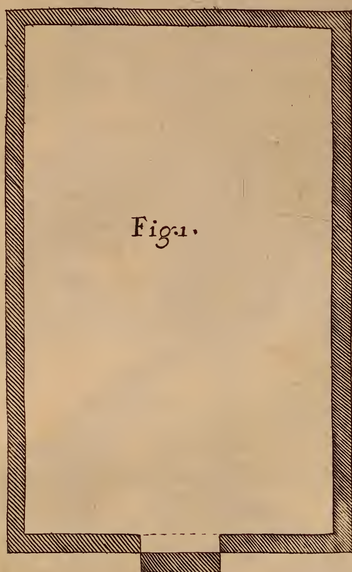
Templa propriè à *tuendo*, ſeu *contemplando* appellata, ea loca fuêre, quæ Augur vel in Cęlo, vel in terra notâſſet, quæque vel quamlibet Cęli partem videre poſſent, vel ipſa ab omni parte videri. Hinc Cęlum ipſum quandoque templum audivit, ut apud Ennium.

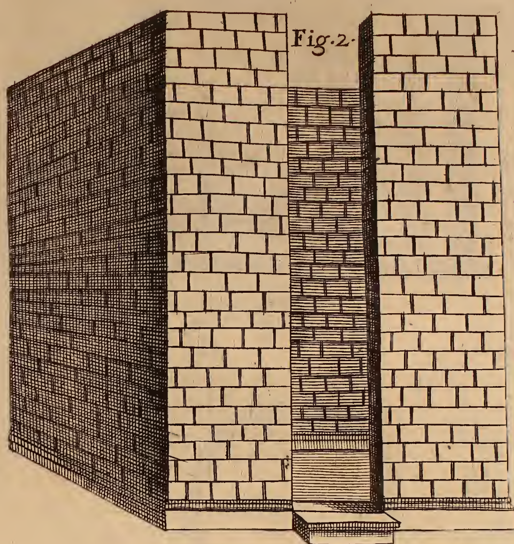
Contremuit templum magnum Iovis altitonantis.

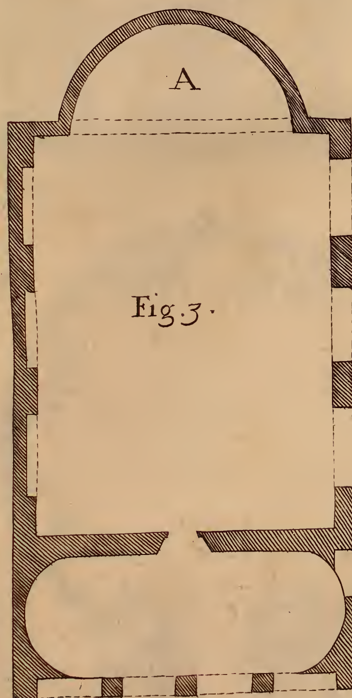
Cæterùm Templorum partes quatuor ſunt; ſiniſtra ab Oriente, dextera ab Occaſu, antica ad Meridiem, poſtica ad Septentrionem, ut demonſtrat Varro de Lingua latina *lib.6.*

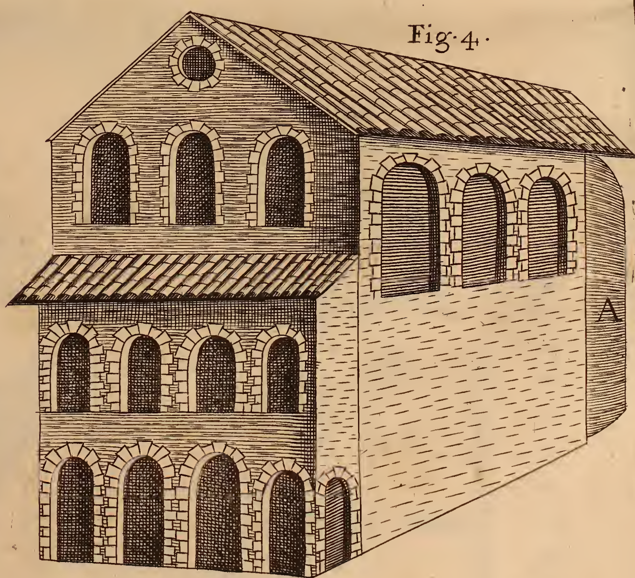
Ex hac Templorum definitione colligimus templa ipſa abſque ullo tecto fuiſſe; unde Cęlum facillimè aſpici poſſet. Hujuſmodi Templi exemplum non procul à Lacu Gabino ſuperioribus annis inſpexi, cum curioſitatis gratiâ ad inviſenda antiquorum Gabiorum rudera cum CCLL. VV. Emmanuele à Schelſtrate Vaticanę Bibliothecæ Præfecto, ac Raphaële Abbate Fabretto, nec non Abbate Franciſco Blanchino me contuliſſem. Ejuſdem Templi Ichnographiam, & Orthographiam exhibeo in Tabula I. ſub Fig. 1. & 2. Templum eſt ex lapidibus Gabinis quadrilateris formatum, quod apertum fuiſſe colligitur ex ipſo ingreſſu, cùm nullum ullius epiſtylii veſtigium, ſive arcus in Janua appareat, ſed ſit aperta, ut Icon ipſa demonſtrat, & ita omnes exiſtimavimus; ſicuti & ante ingreſſum duas columnas Ordinis Corinthii ex illorum fragmentis, quæ in proximo reperta ſunt, olim ſtetiſſe cenſuimus.

Similium Templorum formam antiquiſſimam eſſe putamus; in quorum deinde locum alia ſucceſſiſſe teſtudine, ſive fornice cooperta, ac in teſtudinis ſummitate, ſive medio, unicum, & ma-

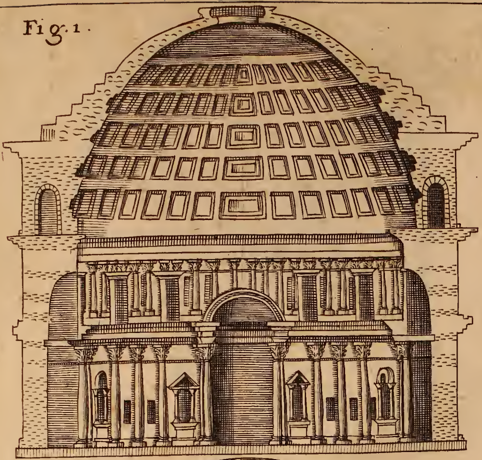

Fig.1.

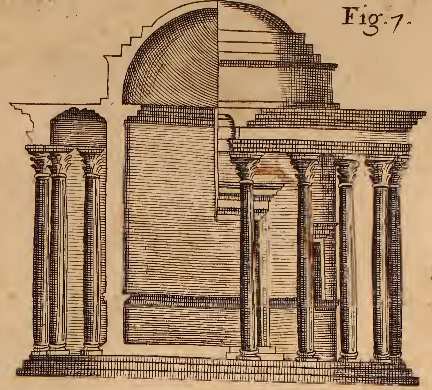

Fig.2.

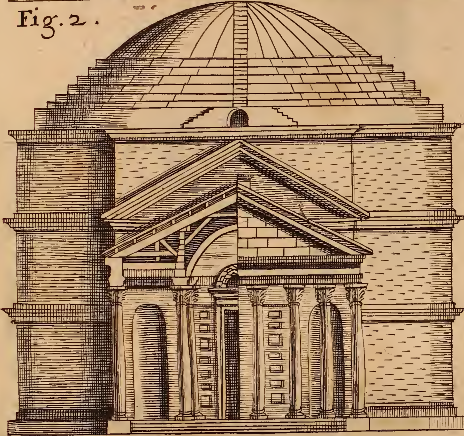

A
Fig.3.

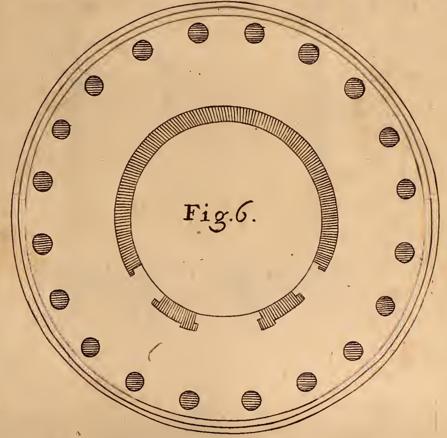

Fig.4.
A

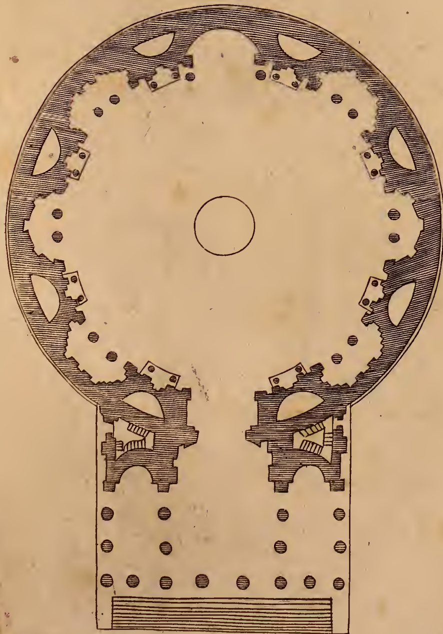

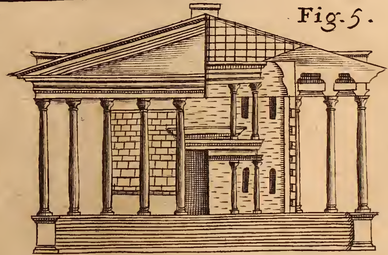

Fig.1.

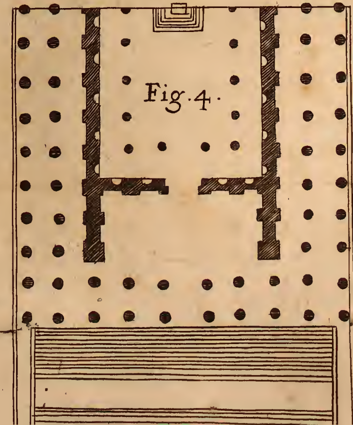

Fig.7.

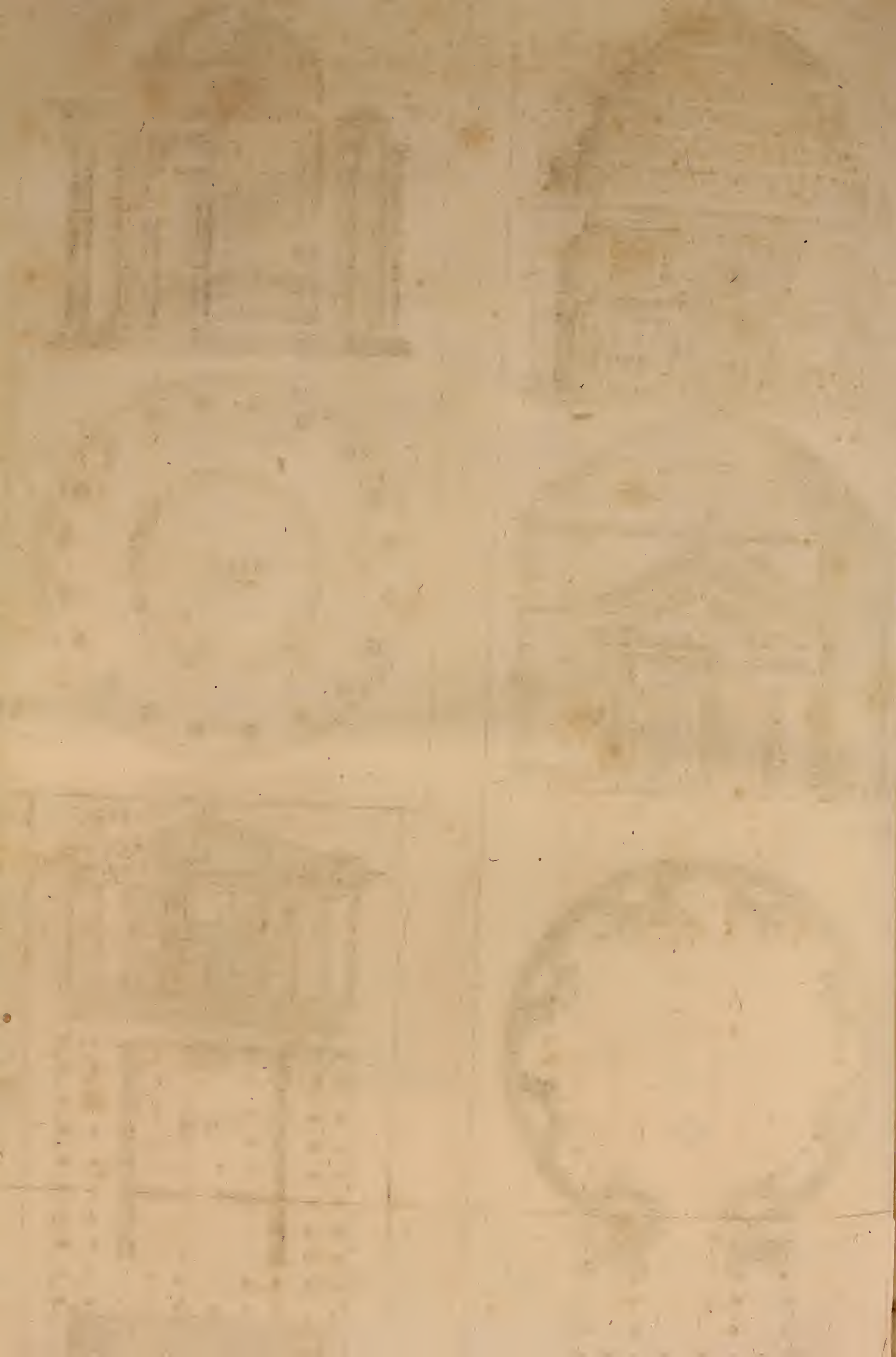

Fig.2.

Fig.6.

Fig.3.

Fig.5.

Fig.4.

TAB. III.

Fig. 4.

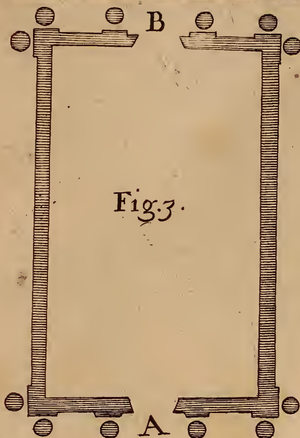
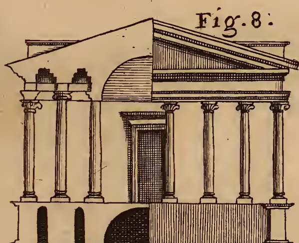
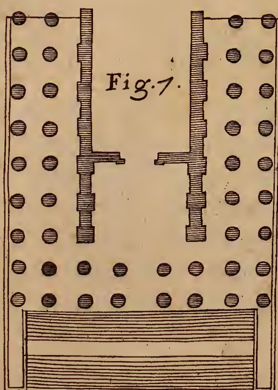

Fig. 3.

Fig. 8.

Fig. 7.

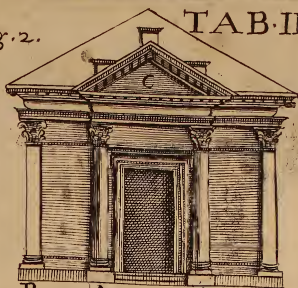

Fig. 2.

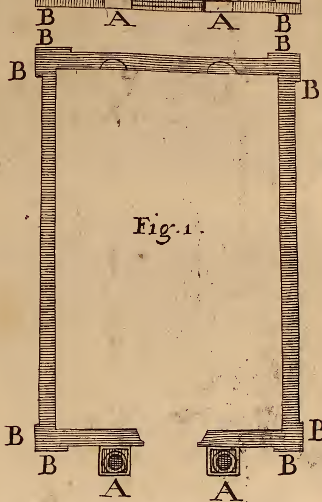
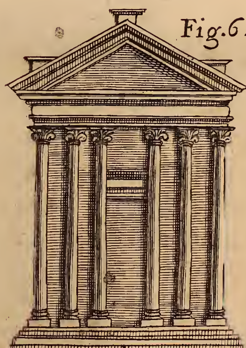
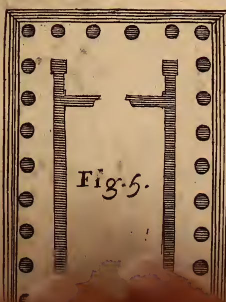

Fig. 1.

Fig. 6.

Fig. 5.

& magnum foramen, sive fenestram relictam, unde unicè Cęlum intueri, & auguria capi possent; ut observare est Romæ in celeberrimo Pantheo, ac in templo Romuli, aut falsi alterius numinis, quod adhuc integrum extat, & cernitur in vestibulo Ecclesiæ SS. Cosmæ, & Damiani in Foro Boario.

Quandoquidem Gabinorum lapidum mentionem fecimus, à rectâ via paulisper deflectere nobis liceat, ne quid omittamus, quod explicatu vel eruditionis, vel etiam lucis necessariæ accessionem facere possit. Gabinus itaque lapis ejusdem speciei est ac Albanus, quem nos Itali vocamus *Peperino*, & ex Agro Oppidi Mareni nostris diebus effoditur: quare si in denominatione placitum antiquorum sequi velimus, lapis Marenus denominandus esset, cùm antiqui lapidibus, & lapicidinis nomina indiderint à proximioribus locis. Gabinus autem lapis differt ab Albano in duritie, quia iste mollior, ille durior est, utpotè qui silicea quædam frustula diversæ magnitudinis interclusa, & inhærentia contineat. Præcitatus Scamozzius observat lapides, è propriis lapicidinis avulsos, aërique expositos alios indurescere, alios verò temporis progressu se comminuere, ut se habet iste Marenus. Hæc obiter. Iterum ad Delubri explicationem revertimur, de qua, ut diximus, voce in eadem lege *ria in* Delubro *illius consecrârunt*. Sacra tamen illa ædificia fuisse communior sententia est, quæ plures Deorum cellas templo additas, ad instar nostrarum cappellarum continebant: illorum definitionem affert Quintus Asconius, qui asserit Delubra esse multarum ædium conjunctionem sub uno tecto à diluvio pluviæ munitarum. Plura, si libet, vide apud eruditissimum Gothofredum ad dictam l. 25. *de Paganis*.

Pro Delubri exemplari affertur à nobis præfatum inclytum Pantheon, quod Plin. *lib. 36. cap.* 15. Jovi Ultori ab Agrippa factum, Dion verò *lib.* 53. ab Agrippa perfectum asserunt, atque cum simulacris Martis, & Veneris, multas, & penè omnes Deûm imagines eundem posuisse; ad quas conciliandas auctoritates cum Nardino *lib.6 c.* 4. proferre valemus templum longè antiquiùs, quàm porticum, ædificatum fuisse, ut ipse architectonicus ordo demonstrat; nam porticus meliori formâ constructa, imò à templo disjuncta intuentibus clarissimè apparet. Visuntur adhuc tam intus, quàm extra nonnullæ cellulæ, in quibus ipsorum Deorum imagines antiquitùs collocatas fuisse, credibile est: Iccircò non solùm Ichnographiam, & Orthographiam, sed etiam Scenographiam ejusdem exhibere voluimus, ut qui Romam non inuiserunt, figuras obser-

truvio *lib*. 3. *cap*. 1. in octo dividuntur ſpecies, nempè in Antes, Græcè ναὸς ἐν παράστασιν deindè Proſtylos, Amphiproſtylos, Peripteros, Pſeud odipteros, Dipteros, Hypæthros. Singulas has ædium ſpecies jam in annexis Tabulis expono.

In Tabula III. & Fig. 1. exemplar eſt Antis, quando ſcilicet in Ædificii fronte erunt ante parietem, & in medio duæ columnæ, ac ſuper iis tympanum. Eadem Fig. 1. denotat Ichnographiam cum Paraſtatis in fronte, & in angulis, ac duabus columnis in medio, videlicet ubi ſunt duæ literæ A A. eſt columnarum locus. B B. Paraſtatæ. Figura 2. repræſentat Orthographiam cum eiſdem Paraſtatis, & duabus columnis, ac tympano C.

Proſtylos ejuſdem ſtructuræ eſt cum Ante. Addendæ tantùm ſunt in utroque angulo anteriori binæ hinc inde columnæ, hoc eſt, altera, quæ ad frontem, altera, quæ ad latus ſpectet, locandæque ſunt ante angulorum paraſtatas, ut Figuræ 3. & 4. ſatis abundè indicant.

Si unica facies templi ita ornetur, vocatur ædificium Proſtylos, ut indicat Fig. 3. lit. A. ſi verò etiam in adverſa parte ſimile ornamentum excitetur, ut in eadem Fig. lit. B. ædes dicetur Amphiproſtylos.

Peripteros, quod latinè circumcirca alas habens ſonat, columnis quaquaverſum cingitur, itaut in fronte ſex aſſurgant, totidem in poſtica parte: in lateribus veró (excluſis duabus, quæ frontibus etiam communes ſunt, ut potè in angulis poſitæ) octo utrinque. Inter columnas, & parietem interjacet Ambulacrum. Dilucidè omnia videbis in Fig. 5. & 6.

Pſeudodipteros eſt, quando in fronte ſunt duo ordines columnarum, ac in unoquoque ordine columnæ num. 8. In lateribus verò quindecim, angularibus computatis, ut Figura 7. & 8. exhibent: Icnographia non eſt integra ob loci anguſtiam. Orthographia frontem, ac intercolumnii ſpatium, & ambulacra demonſtrat.

Dipteros duabus alis, hoc eſt duplici columnarum ordine circumdatur. Differt ab antecedenti eodem prorſus modo, ac Proſtylos diſtinguitur ab Amphiproſtylos; Dipteros enim tam in fronte, quàm in adverſa parte, hoc eſt in poſtica, octonas habet columnas. Pſeudodipteros verò tantùm in Antica parte, & in lateribus, columnis ornata eſt.

Hypęthros itidem duplici ordine columnarum conſtruitur, decem pro quolibet ordine in fronte; ſeruatque eandem regulam, ac Dipteros. In interiori verò parte duplicem habet ordinem columnarum à parietibus diſtantium; ita ut inter columnas, & parietes ambulacrum remaneat; medium verò ſub dio ſine tecto eſt, ut apparet ex Tabula II. ſub Fig. 4. quæ trunca remanet ob loci anguſtiam. Fig. 5. quæ Orthographiam repræſentat, frontem & deambulacra denotat.

Huc uſque Vitruvius templorum formas quadrilateras, ac ſimiles deſcripſit: in *lib*. verò 4. *cap*. 7. breviter diſſerit de rotundis templis, quæ in duas dividit ſpecies, nempè in Monoptera, ac in Periptera. quorum primum ſine cella eſt, ſecundum cum cella; utraque verò columnis circumdata, uti Philander explicat in *annot. ad lib*. 4. eiuſdem Vitruvii *cap*. 7. eius hæc verba: *Cæli naturam imitati veteres*

tres, in primis, rotundis sunt delectati. Eorumque sine cella sunt, sed columnis tantùm circumuallata, Monoptera dicuntur; quæ cellam habent Periptera vocantur - Peripteri templi exemplar in hac Urbe visitur B. M. dicatum, sub denominatione Solis, olim S. Stephani *delle Carrozze* ad ripam fluminis. Tiburi etiam adiacet templum haud absimile *Sibyllæ Domus* vulgò indigitatum, quod Cluverius in sua Italia antiqua existimat Herculis Ædem fuisse.

Tabula II. exhibet utrumque ordinem in Fig. 1. 2. 3. 6. & .7 propterea ab explicatione facilè abstineo.

De templorum forma apud antiquos Romanos recepta, hucusque à nobis actum est. Superest ut de Basilicarum structura quidpiam addamus; ad priscarum enim exemplar plures constitutæ sunt ædes Sacræ à Christianis, quæ etiam hodie nomen Basilicæ retinent: quin imò quamplures quoque ex antiquis in sacros usus conuersæ sunt, & divino cultui sacratæ.

De Basilicis summatìm egit laudatus Vitruvius *lib.* 1. *cap.* 1. Ex recentioribus verò Andreas Palladius *lib.* 3. *c.* 19. Vincentius Scamozzi *lib.* 3. *cap.* 5. Leo Baptista Albertus *lib.* 7. *cap.* 14.

Cùm autem vocis istius etymon, illiusque varia significatio non omnibus nota sit, ideò ab incœpto Laconico stylo aliquantulum non majorem Lectoris gratiam deflectere non injucundum existimo.

Basilicam igitur omnes conveniunt Scriptores à Græca voce Βασιλικὴ derivari, quæ Regiam denotat, cum Βασιλεύς Regem, sive Imperatorem significet. A principio Basilicæ à Romanis ædificatæ fuêre, ut Populus in eis ad jus dicendum conuenire posset; illarum forma utplurimum sic erat. Cingebantur porticibus, concameratis ex coaxatis contignationibus, immissis in parastata columnis, aut pilis adjunctis, superque contignationem altera erat, & superior porticus, cujus tectum testudinatum aliis postibus, parastatis, & arctariis sustinebatur. Medium spatium, & quasi superior porticus, pluteus vocabatur, qui in utrumque latus per intercolumnia peristyliorum liberum habebat prospectum. Parastatæ verò duplæ erant ad rectitudinem porticûs, sicut & columnæ perpetuò Scaporum ductu ad Basilicæ latitudinem. Solebant enim in eisdem quatuor adesse Tribunalia, in quibus stabant Oratores, ac in orbem Judices. Duæ aderant porticus, inferior, ac superior; in inferiori Judices, Aduocati, ac aliorum litigantium turba. In superiori verò ex una parte feminæ, ex alia viri, qui judiciis intererant, stare consueverunt, ut videre, & jusdicentes audire possent. Harum Basilicarum Iconismum refert Spanhemius expressum in quodam Numismate, ubi visitur Basilica Aemilia. Et ne graveris Spanhemium adire, idem Numisma exhibeo in Tab. XXI. sub fig. 4. earundem. Basilicarum itidem forma inuerso tamen ordine porticûs, cùm intus sint, adhuc videri potest Romæ in Basilica Sanctę Agnetis extra Urbis mænia, & in Basilica Sancti Laurentii in Agro Verano, ubi & porticus duplex est; uti & in Ecclesia Aquisgranensi à Reverendissimo Domino N. Vander Linden meritissimo ejusdem Ecclesiæ Decano accepimus, cùm exemplari Musivi operis illic à Carolo Magno con-

constructi nobis transmiserit, de quo suo loco. Interim audiamus Plinium easdem Basilicas describentem, qui lib. 6. epist. 33. *Sedebant* (inquit) *Judices centum & octoginta. ingens utrinque Aduocatorum, & Astanitum corona latissimum Judicium multiplici circulo ambibat. Ad hoc stipatum Tribunal, atque etiam ex superiore* BASILICÆ *parte, quà feminæ, quà viri, & audiendi quod erat difficile, & quod facile visendi studio imminebant*; Unde Seneca *de Ira* lib. 3. c. 33. *fremitu judiciorum Basilicæ resonant*. Postea cum à Senatoribus, qui illùc veniebant, vel à Judicibus, qui ibi omnis generis causas cognoscere, vel ab hominibus peritis, qui clientibus inibi de jure respondere solebant, locus vacaret, Mercatores ibidem, ac Nummularii negotiari cœperunt; quod innuit Basilica Argentariorum, in octava Urbis Regione, de qua meminit P. Victor; nisi potiùs dicendum, quod Mercatores ad Basilicarum formam construxerint loca, in quibus convenire possent, ut etiam hodie in aliquibus Civitatibus, & præcipuè maris Portubus obtinet.

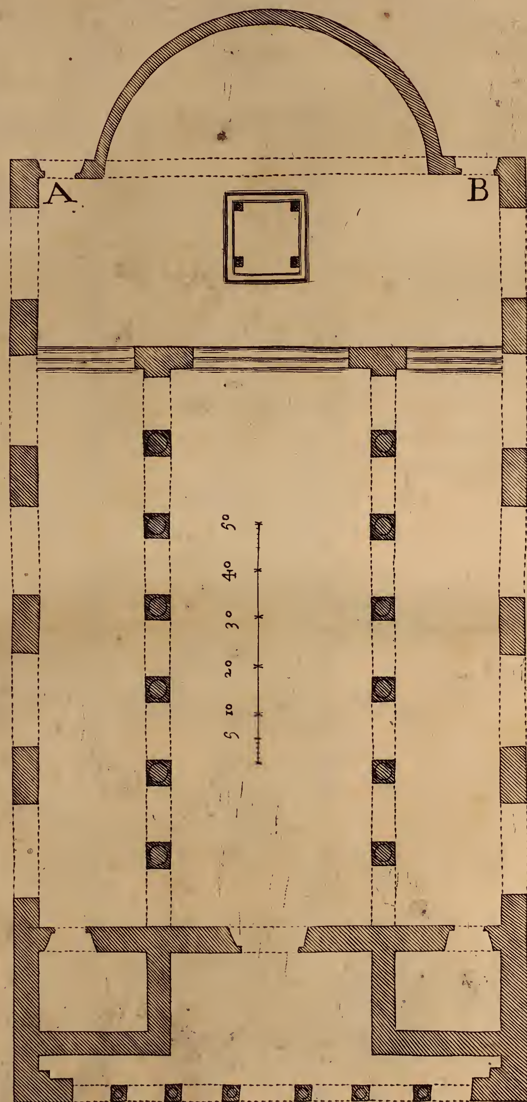
Quare eisdem locis ad Basilicarum formam constructis Basilicæ nomen Priscos indidisse conjecturari haud temerè potest. Novemdecim Romæ Basilicas fuisse idem Victor narrat. Locus verò ubi Tribunalia stabant hemicycli formam retinebat, quare ab ipso Tribunali Tribunæ nomen sortitus est, qui etiam ab aliquibus Absida dictus fuit, de qua voce S. Paulinus in Epist. 12. ad Severum, ait: *Sed de hac Apsida, an Abside magis dicere debuerim, tu videris; Ego nescire me fateor, quia hoc verbi genus nec legisse reminiscor.* Isidorus lib. 15. c. 8. *Absida* (inquit) *Græco sermone, Latinè interpretatur lucida, eò quod lumine accepto per arcum resplendeat. Sed utrum Absidam an Absidem dicere debeamus, hoc verbi genus ambiguum quidam Doctorum existimant*. Præbuit etiam hæc eadem vox altercandi occasionem inter Orthographiæ Professores, an cum B. vel P. scribenda sit. Joannes Gerardus Vossius in suo Etymologico asserit scribendam esse cum B. suamque opinionem variis rationibus fulcit, cui obstat Claudius Dausquius in sua Orthographia per P. pingendam contendens. Quare cum Grammatici certent, & adhuc sub Judice lis sit, Orthographiæ studiosis relinquimus dirimendã.

Verùm Basilicæ, unde diverteram, ut evaderet amplior, intus à lateribus antiqui addidêre unicam Porticum, deinde duplicem. Insuper & ante Tribunal transversam Navim, quam aliquando bifariam adinstar Porticûs cum columnis diviserunt, hancque Causidicam denominârunt; quia in ea Notarii, & alii Causarum Patroni conveniebant. Quare Navis hæc literæ T. figuram repræsentabat; & ut commodior evaderet, exteriores superaddidêre Porticus in Servorum usum. Has prope Forum Basilicas antiquis construere solenne erat, & in meridiem fronte aspicientes, ut in eas hyeme sine ulla temporis injuria Negotiatores se conferre possent. Earum latitudines nec minus quàm ex tertia, neque plus quàm dimidia longitudinis parte constare solebant. Fenestræ quoque ad lumen uberiùs excipiendum, satis amplè patebant, ut litigantium commodo in perlegendis, examinandisque tabellis consuleretur.

Pri-

TAB·IV.

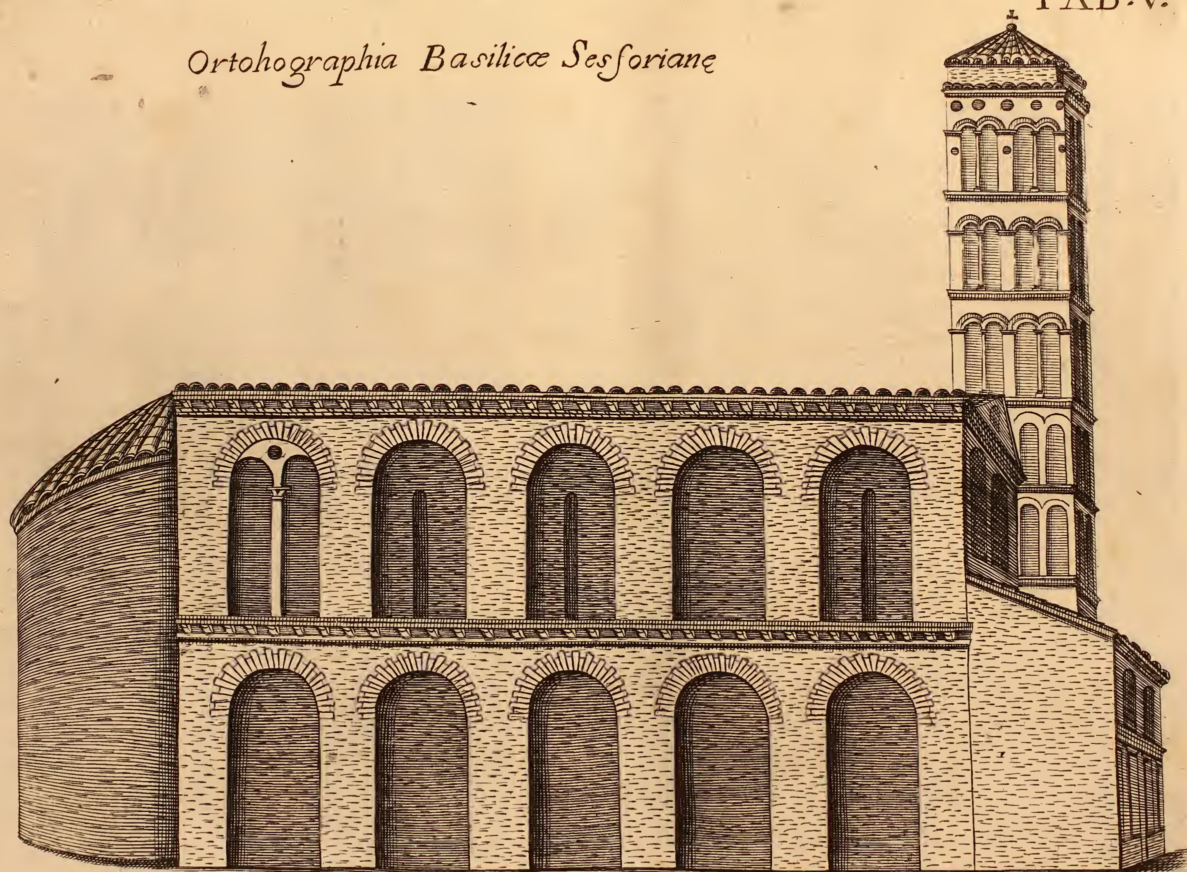
Ichnographia Basilicæ Sessorianæ

pag.9.

TAB. V.

Ortohographia Basilicæ Sessorianę

5 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100

Scala di p.mi 100 Romani

pag. 9.

Prisci etenim Christifideles in ædificiis construendis Gentilium imitatores, ad eorum similitudinem sacra templa erigebant, vel ab Ethnicis jam erecta, ab omni profanæ superstitionis labe expiata, divinos in usus aptabant: ut innuit Ausonius in gratiarum actione pro Consulatu: *Basilicæ olim negotiis plenæ, nunc votis pro tua salute susceptis*. Et Isidorus *Originum* lib. 5. *Basilicæ prius vocabantur Regum habitacula, nunc autem ideo Basilicæ Divina templa nominantur, quia ibi Regi omnium Deo cultus, & sacrificia offeruntur*.

Supradicta Architectonica præcepta observata animadvertimus in Basilica Siciniana ab Ethnicis constructa, ac etiam in aliis Christianorum Basilicis, nempè Sessoriana, S.Pauli, S.Laurentii in Agro Verano,& aliis, de quibus infra.

Ut autem quæ narravimus clariora sint, ejusdem Sicinianæ Basilicæ Ichnographiam, & Orthographiam sub oculos ponimus, ut in superallata Tabula I. Fig. 3. & 4.

Istius Basilicæ longitudo est pal.85. latitudo verò 65. diameter, sive chorda hemicycli, sive absidis est 44. semidiameter 28. Ejusdem absidis, quæ lit. A. denotatur, & retroacto anno diruta fuit, 24. Porticûs longitudo 68. latitudo 23. Tres in quolibet latere habet fenestras: singularum latitudo pal. 15. altitudo sesquialtera, tres istarum ad Meridiem versæ muro clausæ sunt.

Porticus Occidentem hybernum respiciens, quatuor habet januas, quarum prior Septentrionem versus, aliis tribus minor est. In angulis quoque geminæ aliæ patebant, sicuti Orthographia demonstrat in dicta Tabula Fig. 4. Super porticum aderant quatuor fenestræ, superque tectum porticûs tres, quarum mediæ imminet fenestra orbicularis.

Sessoriana autem Basilica in tria deambulacra, seu Naves distinguitur, ut in Tab.IV.quæ Basilicæ Ichnographiam demonstrat. Earundem Navium longitudo à liminibus usque ad arcum triumphalem, sive Navim transversam est pal. 118. medianæ Navis 42. lateralium 22. transversæ longitudo 86. latitudo 35. Ad ipsam per tres gradus ascenditur. In medio Altare majus assurgit cum Ciborio incumbente quatuor porphyreticis columnis. Literæ A. & B. descensum ad subterraneam Cappellam Sanctæ Crucis denotant; de qua suo loco disseremus.

Duodecim magnæ columnæ è Numidico marmore Naves distinguunt, pro qualibet parte sex. Diameter absidis est palm. 68. semidiameter verò 32. ex quolibet latere quinque magnas fenestras habet, ut Tab. V. Orthographica indicat; & sub eisdem totidem sunt arcus latitud. palm. 20. altitud. verò duplicatâ proportione. Fenestrarum eadem est latitudo, altitudo sesquialtera. Lateralis fenestra propè absidam, quæ Boream respicit, bifariam dividitur à columna marmorea, qua intersecatur. Reliquæ verò tres muro obductæ sunt, sive, ut veriùs dicam, coarctatæ, reverâ enim totus fenestræ hiatus oppletus non fuit, sed ingestis hinc inde lateribus tantum spatii relictum est, ut in altitudine palmis viginti quatuor, in latitudine verò tribus tantummodò pateat. In quarta solummodò fenestra nullus

aperturæ locus relictus est, sed muro penitùs occupata fuit, quod contigit etiam arcubus, qui fenestris subjacent, ut ex ipsa Orthographia colligi potest, quam simul cum Ichnographia contemplare.

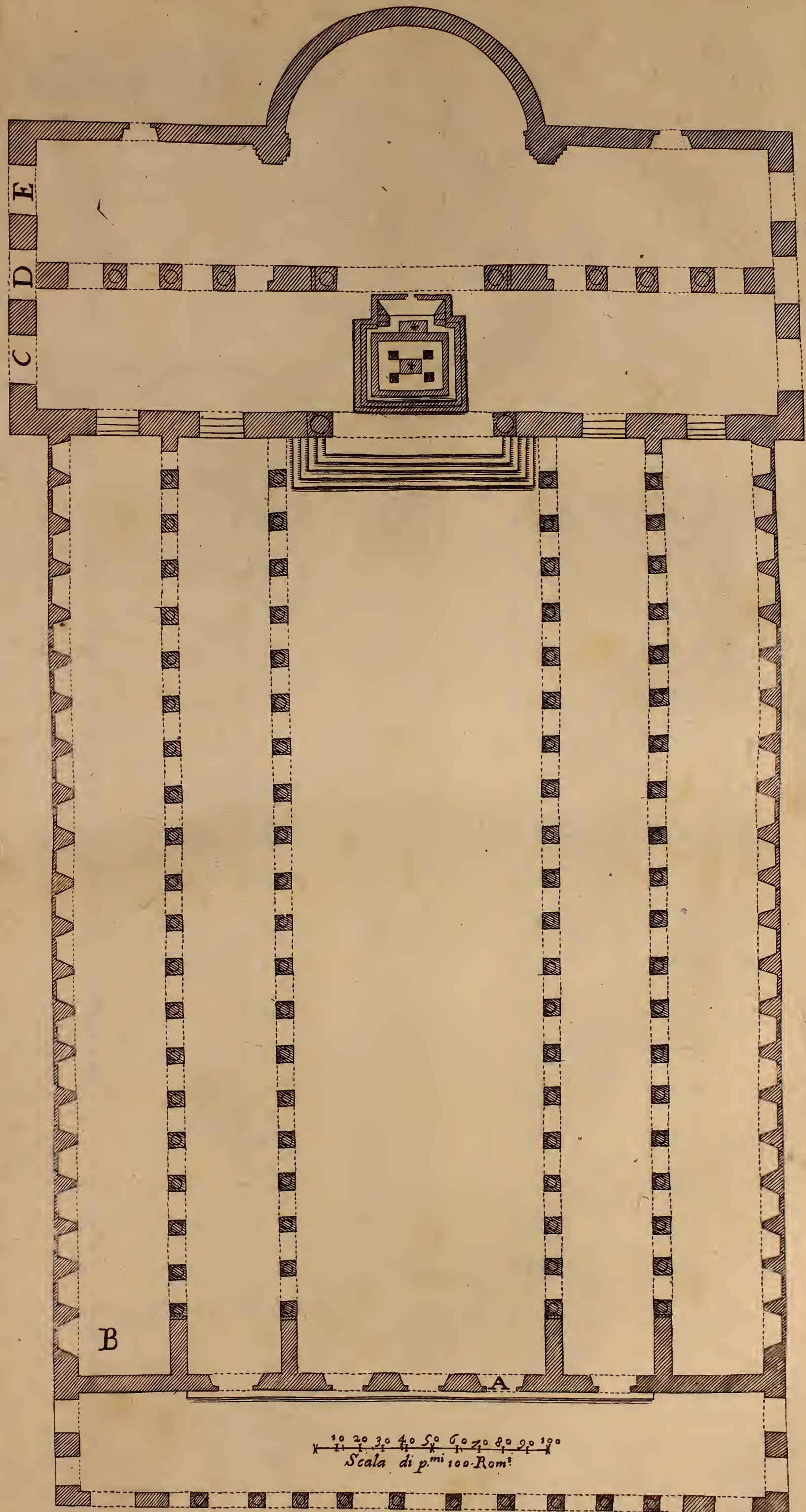
Porticum ante faciem Basilicæ sex columnæ suffulciunt, quarum aliæ ex Numidico, aliæ verò ex Phrygio marmore constant. Hac olim in porticu duæ aderant Cappellæ: at hodie una tantùm. Neutram tamen illarum fuisse cum Basilica inchoatam existimo, sed posterioribus sæculis additam. Supra porticûs tectum, fenestræ olim amplitudinis non exiguæ laxabantur; cum altitudine pal. 30. latitudine verò 20. æquarent. Hæ tamen hodie ducto muro occluduntur. Porticum autem ingredientibus à dextris occurrit turris campanaria, quæ maximam vetustatem præsefert.

Augustior est celeberrima Doctoris Gentium Basilica cum mole, tum auctoribus. Magnus enim Constantinus illam primò construxit; auxerunt verò, vel potiùs denuò à fundamentis in splendidiorem hanc formam, quâ modò visitur, excitârunt Valentinianus, Theodosius, & Arcadius A A A. latiùs de illa differemus in nostro tractatu, quem post præsentem in lucem edituri sumus, *De sacris ædificiis tam in Occidente, quàm in Oriente à Magno Constantino constructis*. Nunc enim ejus structuram brevibus prosequi satis fuerit. Basilica hæc septem continet porticus, sive Naves, quinque in longum, duasque transversas: ut Ichnographia demonstrat in Tab. VI. Quinque Navium longitudo est pal. 404. latitudo verò medianæ 110. lateralium 40. In totum Basilicæ latitudo, comprehenso, quod occupant bases columnarum spatio, est pal. 304. Ascenditur ad transversas Naves per quinque gradus, quarum longitudo est pal. 324. Singularum latitudo pal. 52. ambarum simul, comprehenso columnarum spatio 120. In prima istarum Confessio est, sive Altare majus, & Presbyterium, sive Absis, in qua aderant viginti culumnæ, inde à Xysto V. occasione restaurationis asportatæ, ut scribit Severanus *De Septem Urbis Ecclesiis*; Navis medianæ columnæ sunt numero quadraginta; viginti videlicet à quolibet latere ordinis Corinthii, quarum sexdecim non sunt perfectè elaboratæ, sed in aliqua parte rudes; aliarum verò viginti quatuor, quatuordecim ex duabus marmoris partibus constructæ sunt. In aliis Navibus totidem numero columnæ, sed minoris magnitudinis, & altitudinis. Narrat idem Severanus nonnullas ex eisdem columnis fuisse desumptas ex mole Hadriana. Profectò in omnibus non apparet eadem Architectonica regula, quod etiam basibus contigit. Hinc existimo, illas, quæ politiores sunt, ex eadem mole desumptas, alias verò rudiores fuisse elaboratas ætate supradictorum Imperatorum Theodosii &c. quo tempore bonæ artes in deterius labebantur.

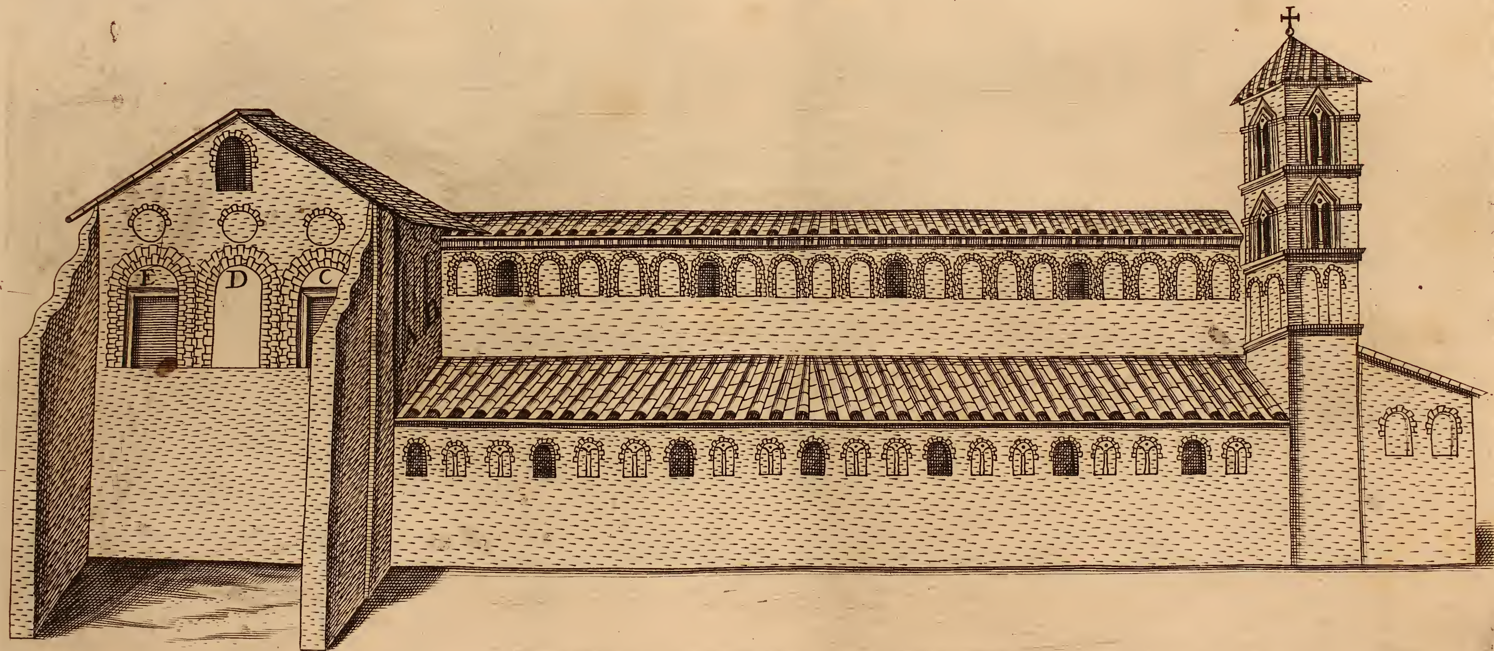
Facies Ecclesiæ, quæ Occidentem hyemalem respicit, quinque habebat januas, quarum media tantùm aperta est; aliæ verò muro obstructæ; tempore autem Jubilæi, sive Anni Sancti ea reseratur, videlicet quæ in Ichnographia signatur lit. A. Ad sinistrum latus est turris campanaria ut lit. B. denotat. In quolibet Navis medianæ

latere

Ichnographia Basilicæ S. Pauli

Orthographia Basilicæ S. Pauli TAB·VII·

latere, una & viginti fenestræ, quarum latitudo, oculo judice, est duodecim circiter palm. altiiudo verò duplicatâ; modò autem aliæ apertæ sunt, aliæ clausæ.

Nonnullæ bifariam divisæ per columnam interpositam, ut in Ecclesia Sanctæ Crucis supra diximus: totidem fenestris ornantur duæ reliquæ Naves laterales: magnitudo tamen, & altitudo illarum minor est, prout ex ipsa Orthographia argui potest, quam habes in Tabula VIII. In transversis etiã Navibus, ad sinistrum ingredientium latus, aderant tres aliæ maximæ fenestræ, indicatæ per literas C.D.E. singularumque latitudo 20. circiter palmorum, altitudo verò 40. His imminebant tres aliæ orbiculares, quarum diameter est pal. 12. Item in facie, quæ turrim campanariam prospectat, ubi sunt lit. A. B. gemine aliæ ejusdem cum superioribus tribus, & longitudinis, & latitudinis, totidemque iis orbiculares supererant, quarum diameter est pal. 12. ut in aliis. Plagæ etiam Orientali sex aliæ respondebant cum orbicularibus suprapositis, numero & magnitudine æquantibus eas, quas in Occidentali pariete descripsimus.

Antiquas inter Basilicas referri meritò potest vetustissima Ecclesia S. Clementis: licèt enim nomine Basilicę Nostrates illam minimè nuncuparent, attamen ob formam structuræ Basilicam refert. Insignis est hæc sacra Ædes titulo Cardinalis, referente Ugonio, ipsius S. Pontificis natalibus illustrior; asserit enim hanc olim extitisse paternam Domum S. Clementis, in qua & D. Barnabas, cùm Romam advenisset, ab eodem exceptus fuit.

In hac eâdem Ecclesia Cælestius Pelagii sectator, præsente Zosimo Summo Pontifice, erroneum dogma (licèt lusoriè) abjuravit; ut habetur in Epistola ipsius Pontificis *ad Africanos Episcopos*, data Honorio Augusto XI. & Flavio Constantino Coss. scilicet anno 417. Itidem de hac Ecclesia meminit D. Hieronymus in *Illustrium Virorum* libro, de eodem Sancto Clemente ita scribens: *Nominis ejus memoriam usque hodie extructa Ecclesia custodit*. Quòd autem titulo Cardinalis perantiquo nobilis sit, patet ex Epistola S. Leonis Magni ad Flavianum Episcopum CP. in ordine 24. juxta nuperrimam ac eruditam Quesnelii editionem; in qua Epistola cujusdam Romani Presbyteri tituli S. Clementis mentio fit. Ejusdem autem Epistolæ data, est Idibus Junii, Asterio & Protogene Coss. qui floruerunt anno Christi 449. Hìc obiter notandum, quòd Asterius præponitur Protogeni contra communem Consulum catalogum à diversis Scriptoribus concinnatum. Urbicum etiam Presbyterum tituli S. Clementis reperio subscriptum in Concilio I. Romano, sub Symmacho Papa Anno Domini 499. celebrato. In hac eadem Basilica Divus Gregorius Magnus Homilias 33. & 38. recitavit; ac in quarto Dialogorum libro narrat, Servulum nomine, patrimonio pauperem, sed meritis divitem, longâ correptum paralysi jacuisse, quousque supremum vitæ diem, morbo, & egestate patienter toleratis, sanctissimè obierit.

Pompejus Ugonius supracitatus *De Stationibus Urbis*, autumat Basilicam hanc à Nicolao I. Summo Pontifice fuisse restauratam, suamque elicit

conjecturam ex annexo monogrammate in quinque locis ſpeti marmorei inſculpto, quod explicat *Nicolaus*; fulcitque ejuſmodi conjecturam ſatis probabili rationum apparatu. Datur tamen aliquis dubitationi locus ex ipſa literæ conformatione, quæ ad vocem *Nicolai* exprimendam trahi non poſſe videtur cùm litera principalis H. voci *Nicolaus* aptari nequeat. Deſiderantur præterea literæ C. & L. niſi Ugonius aſſerat L. formari à linea tranſverſa ſub S. compoſita cum antecedenti haſtula literæ N. utcunque ſit, invenienda adhuc erit in monogrammate litera C. Ugonii ſententiam ſequuntur Alemannus *de Lateranenſibus Parietinis* cap. 3. & eruditiſſimus Du Cange in ſuo *Magno Gloſſario* in hac voce *Monogramma* pag. 666. Ego verò divinare tento, ſi meam profero ſententiam, dum hoc monogramma JOHANNES denotare aſſero, qualis autem iſte Joannes fuerit, fateor me ignorare. Ejuſdem tibi Baſilicæ interiorem Scenographiam exhibeo, ac Orthographiam porticûs, nec non faciei lateralis, quæ Auſtrum reſpicit, ut in Tabulis VIII. & IX. Plura de partibus interioribus dicenda forent, ſed de his infra *cap.* 2. ubi Tabulam Ichnographicam exponemus.

Præterea pro coronide harum ſacrarum Ædium, faciem templi Sanctæ Mariæ in Coſmedin, aliàs *Schola Græca*, quæ Diaconia, ac etiam Collegiata eſt, libuit annectere, quæque cùm vetuſtiſſima ſit, & in ea (uti fama eſt) Divus Auguſtinus Rhetoricam docuerit, obſervatione non perfunctoriâ digna eſt. Turris ibi campanaria viſitur altitudine ſpectabilis, nam ſeptem ordinibus Architectonicis conſtat, ut in Tab. X. conſpici poteſt. In porticûs ingreſſu ſuper columnis, ferrum quadratum ad columnarum concatenationem poſitum eſt, in quo nonnulli annuli ferrei, è quibus antiquitùs vela ſuſpendebantur. Qui annuli adhuc viſuntur in ſimilibus antiquis porticibus aliarum Eccleſiarum; nempe ſupradicti Sancti Clementis, SS. Coſmati, Alexii, Georgii in Velabro, ac S. Praxedis.

De hac eadem Baſilica plura dici poſſent, ſed nolo falcem ponere in meſſem alienam, cùm de illa amicus noſter D. Abbas Carolus Bartholomæus Piazza, ejuſdem Eccleſiæ Archipresbyter (Reipublicæ eruditorum ob ſacras memorias, quas in lucem indefeſſis laboribus revocavit, ac revocare minimè ceſſat, ſatis notus) in ſuo trctatu *De Titulis, ac Diaconiis EE. RR. DD. Sanctæ Romanæ Eccleſiæ Cardinalium*, quem propediem Typis mandare intendit, fuſiùs ac eruditè, ut vidimus, agat.

CAPUT II.

De ſingularibus partibus intra Eccleſias ad ſacra peragenda ſpectantibus.

CUM apud ſacros Canones antiquoſque Auctores de nonnullis ſacrarum ædium internis partibus ſæpè mentio fiat, quarum cùm vſus jam obſoleverit, ob quoſdam vel in melius mutatos ritus, vel omninò ſublatos, ita ſuadente temporum conditione, minus propterea ſingulis apertus eſt, & ignotus quamplurimis: hinc noſtri muneris eſſe duximus, nihil hujuſmodi obſcurum relinquere, ſed iconi-

Scenographia interior *Basilicæ S. Clementis* TAB. VIII.

pag. 16.

Facies Porticus Basilicæ S. Clementis

TAB. IX

pag. 12

iconibus, & descriptione congruâ partes illas exponere: quippè qui inter antiquas Ecclesiarum imagines illud potissimùm inquirimus, quod ad ritus ecclesiasticos pertinet.

Majori igitur, quâ possumus diligentiâ, ad antiquarum Ecclesiarum, declarandas partes, nos convertimus. Selegimus proinde inter cæteras, quæ Romæ supersunt Ecclesias, supramemoratam Sancti Clementis, quæ inter Lateranensem Basilicam, & Amphitheatrum Vespasiani Cæsaris, ferè mediâ viâ locata est. Singulas propemodùm partes adeò integras servat, ut religione, quam adhuc ingerit intuentibus, vel sola valeat priorem Ecclesiam unico obtutu explicare. Antequam tamen ad hujus Basilicæ interna, præcipuaque accedamus, aliquid de illius extimis partibus prælibabimus. Sed ad hoc, præmittendum, præmonendumque omninò esse putamus, (quod non tam ad hanc, cæterasque quarti, & quinti sæculi Ecclesias, sed etiam ad aliquot profana ædificia examinanda multum lucis nobis afferet) nimirùm, quod labentibus jam cum Romano Imperio bonis artibus, ad barbariem adeò deventum est, vt exciderent passim ex veterum Imperatorum nobilissimis ædificiis columnæ, bases, capitula arte cultissimâ elaborata, illisque adjicerentur incondita quæque à novis illis Cæmentariis, potiùs quàm Architectis per artis contumeliam, & rudi, crassâque Minervâ coagmentata. Hinc in illis ædificiis multa reperies eodem tempore sibi adversantia, puta, columnas unius ordinis, alias Corinthiis, alias Ionicis basibus, & capitulis junctas, pavimentum partim sacris, partim profanis inscriptionibus, quà mutilis, quà integris stratum; unum eundemque Zophorum, aut Epistylium quà elaboratissimum, quà omninò barbarè excissum veriùs, quàm sculptum. Testis sit arcus ille Magno Constantino à S. P. Q. R. dicatus, in quo apertè dignoscitur sæculi ejusdem infelicitas, cùm Trajani ex arcu direptas statuas, coronides, columnas, & fortassis etiam molis symmetriam inde deductam, ipsi Cæmentarii corruperint barbaris cælaturis, quas in basibus supra curvaturam arcûs, & alibi collocârunt. Evidentiùs dignoscitur ex adhæsione operum adeò dissimilium artificum, illorum inscitiâ, qui æuo Constantini vigebant, quò propiùs admoventur elaboratissimis superiorum temporum cælaturis, infelicia postremæ ætatis anaglypha.

Quo argumento satìs docemur, quantam cladem tractu temporis passa fuerit cum cæteris artibus Architectura, cùm quarto nostræ salutis sæculo (quo adhuc quidam primorum ingeniorum igniculi supererant) adeò à veteri sua dignitate prolapsa jaceret.

Verùm hæc combinatio, & incompta conglutinatio uniuscujusque ordinis columnarum, epistyliorum, & omnis generis cælaturarum, quas è collapsis Imperatorum ædificiis, & ex Idolorum dirutis templis rudes artifices recollegerant, & in novas fabricas nullâ Architectonicæ artis lege servatâ congesserant, patet quoque in quamplurimis sacris Basilicis, sicut benè advertentibus notum erit.

Ex multis illis præcipuum exemplum sit pervetusta Basilica Sancto Laurentio dicata in Agro Verano. In hac omnes ferè bases, capitula, & colu-

columnæ inter ſe diſcrepant. Quin & in Zophoro ambonis inſculpta prominent vaſa quamplurima, atque inſtrumenta Sacris Gentilium adhiberi ſolita, ut videri poteſt in ſequenti Tab. XIII. Fig. 1. lit. C. D. Ex quo quis non arguat, marmor illud ex aliquo Ethnicorum ædificio fuiſſe deſumptum?

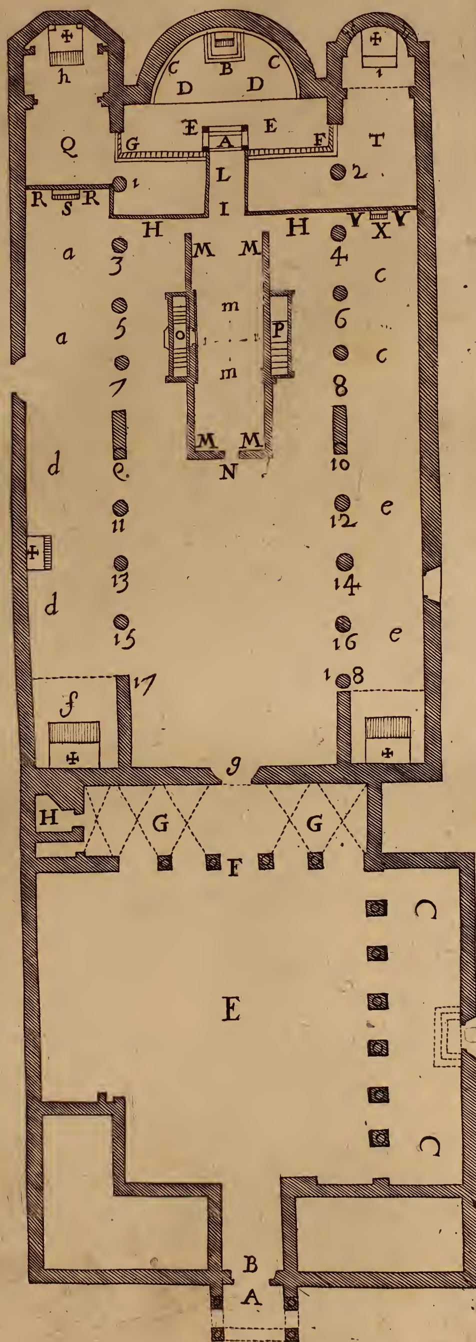
Hæc igitur prænotanda judicavimus, vt quum hujuſmodi diſſimilium partium coagmentationes, tum in hac S. Clementis, tum in cæteris pervetuſtis Baſilicis paſſim occurrant, ne harum Eccleſiarum veſtibula intrantes ſcrupuloſâ, ac inutili animadverſione hæreant, ſed potiùs ad utiliores præcipuarum internarum partium obſervationes nobiſcum, ſi libet, procedant.

Ichnographiam itaque exponit Tab. XI. ubi lit. A. Prothyrum denotat, ſive paruam porticum, in qua ſunt quatuor columnæ ex Numidico marmore. Baſes verò non viſuntur, quia terra eas obruit. Duæ columnæ anteriores capitula habent Ionica, & invicem connectuntur ferreâ quâdam virgâ quadratâ, utramque tangente ſuis extremis. Excurrunt per ferream virgam annuli tres pariter ferrei, quorum ope appenſa olim detinebantur vela, dum feſtis diebus ſolennioribus templa priſco ritu ornarentur. Aliæ duæ columnæ muro adhærentes, Corinthiis donantur capitulis, quibus imminent marmorea Epiſtylia cum Zophoris, & Coronis.

Fulcitur hiſce partibus teſtudo, Crucis in morem aſſurgens, decuſſatâ concameratione, & picturâ olim ornata, cujus tamen veſtigia tractu temporis ſenſim eroſa, vix hodie ſuperſunt: In interiori parte Epiſtylii dextrorſum depictæ ſunt aves nonnullæ ſe invicem inſequentes. At Epiſtyliis impoſita exteriùs ſunt triangularia tympana, ſive frontes, marmoreis menſulis elaboratæ. Fornici denique tectum faſtigiatum incumbit. Prothyri latitudo eſt pal. 7. longitudo verò 10. Litera B. Januam denotat latitudinis pal. 10. per qûam patet ingreſſus ad ambulacrum longitudinis pal. 20. ½ ex quo item in impluvium. Dexteram partem ornat porticus C. ſenis Numidici ſuſtentata columnis, quarum prima poſt ingreſſum duabus è Pario marmore partibus conſtat. Sub eadem porticu in medio ſcalæ ſitæ ſunt. D. per quam in Cœnobium aſcenditur. E. eſt ipſum impluvium longitudinis pal. 83. latitudinis 87. F. eſt ingreſſus in porticum. G. ubi ſunt quatuor columnæ Numidici marmoris cum Ionicis capitulis; baſibus verò doricis. Hac in porticu veteres publicè pœnitentes aſtabant, qui ad pœnitentiam admiſſi, palàm crimina confitentes, cilicio, & cinere horridi, plorantesque, veniam, ac preces ab introëuntibus expoſcebant. Porticus à ſiniſtris aſſurgebat, nunc demolita. H. campanaria turris, ſed recentiorum temporum opus.

Tota Eccleſia parallelogrammi figuram obtinet, cujus longitudo eſt pal. 188. latitudo verò 103. tribus diſtinguitur Navibus rudi mole conſtructis, & vix ullum inter ſe ordinem ſervantibus: mediana namque lata eſt pal. 53. dextera reſpectu ingredientium, Boreamque reſpiciens pal. 19. ſiniſtra, quæ ad Auſtrum tendit 25. Reverâ tamen hæc amplitudinis diſcrepantia in Navibus conſultò potiùs, quàm caſu ſervata eſt, cum alibi etiam reperiatur, ut modò ſubdam.

Dili-

Ichnographia Ecc. S. Clementis
TAB. XI.
5 10 20 30 40 50 60 70 80 90 110
h
C
B
C
D
D
Q
G
E
A
E
F
T
L
R
S
R
I
Y
X
Y
H
H
a
M
M
c
m
O
P
a
m
c
M
M
N
d
e
d
e
f
g
H
G
G
F
E
B
A

Diligentiſſimus antiquarum hiſtoriarum indagator Baronius in apparatu ad Annales Eccleſiaſticos n. 52. ac in Annalibus ad annum 57. nu. 123. & ſeqq. oſtendit, veterem, ac laudabilem morem, qui diù in Eccleſia permanſit, ut ſeorſim à viris feminæ convenirent in Eccleſia, nec non disjunctim virgines ab aliis orantes perſiſterent.

Amalarius verò Eccleſiaſticus Scriptor, qui floruit in principio noni ſæculi, in ſuo tractatu, quem reliquit *De Eccleſiaſticis officiis* li. 3. cap. 2. hanc feminarum à viris in Eccleſiis ſegregationem ſic deſcribit. *In conventu Eccleſiaſtico ſeorſum maſculi, & ſeorſum feminæ ſtant, quod accepimus à veteri conſuetudine &c.* & infra; *Maſculi ſtant in Auſtrali parte, & feminæ in Boreali, ut oſtendatur per fortiorem ſexum, firmiores ſanctos ſemper conſtitui in majoribus tentationibus æſtûs hujus mundi: & per fragiliorem ſexum infirmiores ſanctos.* Pro majori dictorum firmitate addimus inſcriptionem, quæ in antiqua Baſilica Vaticana olim legebatur, quam refert idem Baronius; ac Severanus in ſuis *Memoriis ſacris, ſeptem Eccleſiarum Urbis* aſſervari aſſerit in Archiuo ejuſdem Baſilicæ, cujus tenor eſt.

AD S. PETRVM APOSTOLVM ANTE, REGIA IN PORTICV, COLVMNA SECVNDA QVANDO INTRAMVS, SINISTRA PARTE VIRORVM, LVCILLVS, ET IANVARIA HONESTA FEMINA.

Mos iſte etiam deducitur ex Pontificali libro in Symmachi vita, *qui fecit Oratorium S. Crucis à parte virorum*, & in vita Sergii I. *Hic fecit imaginem auream B. Petri Apoſtoli, quæ eſt in parte mulierum*: & in Gregorio III. *hic fecit Oratorium intra Baſilicam S. Petri juxta arcum triumphalem in parte virorum.*

Non ſolùm in præmemorata Eccleſia S. Clementis hanc Navium diſparitatem obſervavimus, verùm etiam in Eccleſia S. Anaſtaſiæ, quæ itidem antiquiſſima eſt, ubi Navis Meridiem reſpiciens eſt palmorum 16. altera verò ad Boream vergens duorum & viginti.

Hiſce nos non contenti obſervationibus, extra Urbem animum adduximus, an in aliis Civitatibus eadem forma obſervata fuerit, percepturi. Ex colloquiis igitur, quæ cum amico noſtro Gaſpare del Torto Patritio Piſarum, ſacrique Romani Imperii nobili, habuimus, nonnullas in eadem Civitate adhuc extare Eccleſias intelleximus, quæ magnam redolebant vetuſtatem; ideò illum rogavimus, ut earundem Eccleſiarum Ichnographias ad nos tranſmitti, curaret. Noſtræ huic petitioni libentiſſimè indulſit, cùm pauca temporis intercapedo interceſſerit, quin nobis nonnullas earundem Eccleſiarum Ichnographias tradiderit, quarum contenta breuiter referimus, reductâ Piſanâ menſurâ ad Romanam.

Primitialis Eccleſia in eadẽ Civitate vetuſtiſſima adhuc viſitur, quæ in ſummitate ad Crucis formam conſtructa, ac quinque diſtincta Navibus eſt. Illæ quæ propinquiores muro ſunt, ſingulæ habent columnas quatuordecim, aliæ verò duæ juxta medianam Navim habent columnas duodecim cum duabus paraſtatis, in tranſverſa verò Navi, quæ ad ſummitatem Baſilicæ eſt,

ſunt

ſunt columnæ ſexdecim, ultra octo earundem Navium lateralium, quæ cum illis ſexdecim eundem traſverſum ordinem conſtituunt, ſicque in tota Baſilica ſunt columnæ nu. 68. ex Numidico marmore, altitudinis circiter palmorum 34. Totius Eccleſiæ longitudo eſt palmorum 403. latitudo verò eſt palmorum 134. $\frac{1}{3}$, ac Navium, quæ Septentrionem reſpiciunt, palmorum 35. $\frac{1}{2}$, quæ autem ad Meridiem tendunt, ſunt palmorum 33. $\frac{2}{3}$.

In eadem Civitate eſt etiam alia antiquiſſima Eccleſia, in qua vetuſta traditio extat, Sanctum Clementem primum hujus nominis Pontificem, ibi Miſſam celebrâſſe, ibique adhuc altare ſervatur, ac columna, cui S. Petrus cymbam alligare ſolebat. Templum hoc tribus eſt diſtinctum Navibus, quarum mediana habet palmos 117. in latitudine; altera ad Boream 32. $\frac{1}{2}$. altera verò ad Meridiem 30. $\frac{1}{4}$ Totius Eccleſiæ longitudo eſt palmorum 239. cum duabus tribunis, ſive hemicyclis, quæ tam in capite, quám in pede Eccleſiæ, è conſpectu invicem ſunt.

Viſitur quoque ibidem in dicta Civitate non inelegans alia Eccleſia ſub nomine Sancti Xyſti; quæ tribus etiam eſt diviſa Navibus; quæ ad Aquilonem vergit eſt palmorum 13. illa verò ad Meridiem palmorum 12. $\frac{1}{2}$.

Nolo ſub ſilentio prætermittere aliam pariter Eccleſiam S. Pauli *ad ripam Arni* appellatam, quæ juxta conſuetam formam antiquarum Eccleſiarum tres habet Naves; illa ad Boream tondens eſt palmorum 16. ſita verò ad Meridiem 14.

Pro coronide iſtius celebris, & antiquæ Civitatis alteram adduco Eccleſiam S. Perino dicatam, quæ licèt inæqualis ſit formæ, attamen in tres etiam diſtincta eſt Naves. Illa, quæ ad Aquilonem ſita eſt, habet in latitudine palmos 18. quæ verò ad Meridiem palmos 13.

Animadvertendum tamen eſt menſuras nobis traditas fuiſſe in brachia, ſolidos, & quadrinos menſuræ Piſanæ, quam ad Romanos palmos reduximus, ſed non ſcrupulosè: ut etiam obſervavimus, Naves anguſtiores eſſe propè Eccleſiæ frontem; in capite autem latiores, ideo ſcrupula omiſimus tanquam minimè neceſſaria ad oſtendendam intentionem noſtram.

Allatis notitiis alias ſubdimus, quas nobis communicavit etiam amicus noſter Abbas Franciſcus Blanchinus, aſſerens, ſe obſervâſſe Veronæ in Æde Divi Petri *in arce*, quam omnium vetuſtiſſimam dicit Panvinius in ſuo Tractatu *De Antiquitatibus Veronenſibus*, ubi Anno Chriſti 513. S. Verecundus ipſius Civitatis Epiſcopus ſepultus fuit; additque Panvinius ipſe Luitprandum eandem Eccleſiam *pretioſi operis* appellare, ejuſque Borealem Navem eſſe palmorum 27. $\frac{1}{2}$ Meridiolem verò 23. $\frac{3}{4}$.

Præter ſupra adductas, habemus etiam Eccleſiam S. Sabinæ Urbis, cujus Navis Aquilonaris eſt palm. 22. $\frac{1}{2}$, Meridionalis verò palm. 29. quod aliis obſervationibus à laudatis amicis del Torto, & Blanchino factis confirmatur: Vlteriùs in Eccleſia divi Michaëlis *in Burgo* appellatâ Piſarum, Navis Borealis eſt pal. 12. Auſtralis verò 13.

Idem Blanchinus in itinere, quod Româ ad patriam fecit, Otriculi animadvertit, Navem Auſtralem latiorem eſſe Boreali, nam illa eſt pedum 10. $\frac{1}{2}$ iſta

ista verò novem. Itidem Narniæ Cathedralis Ecclesiæ Navis, quæ Meridiem respicit, est pedum 20. quæ verò ad Aquilonem tendit, 15. Adjacet tamen isti alia Navis minor, lata pedes 13. $\frac{1}{2}$, hanc arbitratus est posteriùs adjectam; Frons enim, quæ triplicem habet januam, optimè connectit cum Navium structura, si tres tantummodo ab initio supponantur constructæ. Ex hactenus dictis colligi potest, varium fuisse usum hujusmodi construendi Naves, nam quandoque ad Boream angustiores, quandoque verò latiores erant.

At quia putamus forsan Baronii lectionem ad dictum annum 57. num. 124. aliquibus dubitandi ansam præbere posse, quòd auctoritatibus Sancti Gregorii Nazianzeni, ac Metaphrastes, in vita S. Ioannis Chrysostomi demonstretur, supra Ecclesiæ porticum mulierum locum fuisse, quod contrarium esset hactenus dictis; nempe mulieres in Navi constitisse: cui moto dubio respondemus; aliquibus in Civitatibus ab Imperatoribus, & aliis Magnatibus, sacra loca, scilicet coenobia pro conservandis virginibus Deo dicatis (quæ Ancillæ Dei antiquitùs denominabantur) constructa fuisse, ac ne ipsæ extra coenobia, in assistentia ad sacra mysteria, vacare cogerentur: Ecclesias etiam juxta coenobia fuisse ædificatas, in nonnullis tamen Architecturæ ordine immutato. Cùm Ecclesiæ pro communi populo recipiendo constructæ, constantem ordinem trium, aut quinque Navium retineant; aliis verò, quæ & communi populo, & virginibus Deo sacratis inservire debebant, lateralibus Navibus, duæ superadditæ fuêre, quæque Porticus denominatæ sunt, in quibus Ancillæ Dei ad sacra visenda mysteria se reciperent. Ecclesiæ similis formæ exemplum habemus prope hanc Urbem, scilicet Ecclesiam S. Agnetis viâ Nomentanâ, juxta quam Magnus Constantinus, & coenobium, & ipsam Ecclesiam ædificavit, de qua plura dicturi sumus in nostro tractatu *De sacris ædificiis à Magno Constantino constructis*.

Tempus nunc est, ut post longam digressionem, quam non injucundam fore credimus, ad Ecclesiam S. Clementis, unde discessimus, gradum faciamus.

Columnæ, quæ Naves formant, diversi ordinis, & lapidis sunt: Nam duæ proximiores Tribunæ sub nu. 1. & 2. marmore Numidico; sequentes duæ sub num. 3. & 4. striatæ sunt ex Pario marmore; post has duæ aliæ sub nu. 5. & 6. sunt itidem ex Numidico: item duæ aliæ sub num. 7. & 8. pariter striatæ ex Pario marmore, quarum altitudo est circiter palmorum 30. Has columnas excipiunt duæ pilæ lateritiæ, ut sub num. 9. & 10. latitudinis palmorum 10. antiquissimis imaginibus pictæ. Post pilas, eodem ordine, disponuntur aliæ columnæ sub n. 11. & 12. ex Pario marmore; item alię duæ sub. nu. 13. 14. quarum una, idest 13. ex Pario, 14. ex Numidico; pariter sub n. 15. & 16. sunt Pariæ n. 17. non apparet utpotè muro inclusa. 18. verò muro cohæret, quæ ex Pario etiam marmore est.

Ecclesiæ pavimentum ex opere tessellato variis marmoribus permixtum affabrè elaboratum est. Area Ecclesiæ tota non est in eodem horizontali plano, sed Presbyterium, Altare

majus, & vicinæ partes elevatiores sunt: ita ut ad illas ascendatur per plures gradus, quemadmodum videre est in omnibus fermè Basilicis: clariora tamen universa hæc fient, si Figuram Ichnographicam denuò repetentes, singulas partes explicemus.

A. Itaque est Altare majus sub Ciborio.

B. Cathedra Episcopalis marmorea super gradus, sub abside.

C. Consessus Presbyterorum sub abside.

D. Presbyterium à præfato consessu ita dictum.

E. Sanctuarium, sive area inter duos majores arcus.

F. Septum marmoreum Sanctuarii ad Septentrionem.

G. Septum marmoreum Sanctuarii ad Austrum.

H. Cancelli Sanctuarii sive Presbyterii.

I. Ostium Cancellorum in medio.

L. Gradus Sanctuarii hinc & illinc dispositi.

M. Chorus marmoreus peribolo septus, ubi Subdiaconi, Clericique minores, & Cantores consistebant.

N. Ostium Chori.

O. Ambo marmoreus ad lectionem Euangelii in parte Australi. Figura peculiari in Tab. XIII. exhibendũ ambonem curavi, ut illius orthographica ornamenta distinctiùs expressa videri possent. Sed quoniam hîc de ambone mentio occurrit, non incongruum fore arbitramur, si præter illius Figuram, aliquid de voce, origine, & usu breviter prælibemus. Nomen igitur *Ambonis* originem sumpsit vel à Græco verbo ἀμϐαίνειν quod *ascendere* significat, vt placet Panvinio; vel à Latino *ambio*, eò quia circumquàque ambiat, vt scribit Walafridus Strabo *De Ecclesiasticis officiis* cap. 6. qui illius affert definitionem, nempè *Ambo ab ambiendo*, sic dictus, quia intrantem ambit, & stringit. Ego verò, huic subscribere minimè ausim, cum ἄμϐων vox sit Græca, & ab antiquis usurpata, ideoque à Latino sermone originẽ traxisse rationi absonum est. S. Cyprianus Ambonem tribunal denominavit, ut docet Amalarius *De Ecclesiast. offic.* c. 17. Pulpitum fuit etiam nuncupatum, quia in publico statutum, vt qui ibi stant ab omnibus videantur.

P. Ambo marmoreus ad lectionem Epistolæ in parte Aquilonari.

Q. Senatorium in parte Australi, ubi Senatores consistebant.

R. Septum lapideum Senatorii.

S. Ostium Senatorii.

T. Matronæum à parte Aquilonari ubi Matronæ consistebant.

V. Septum lapideum Matronæi.

X. Ostium Matronæi.

a. Pars, sive locus, nunc Navis appellatus, virorum ad Austrum.

b. Aula Ecclesiæ viris potissimùm destinata.

c. Pars, sive locus, aut Navis mulierum ad Aquilonem.

d. Cathecumenorum, & pœnitentium virorum stationes.

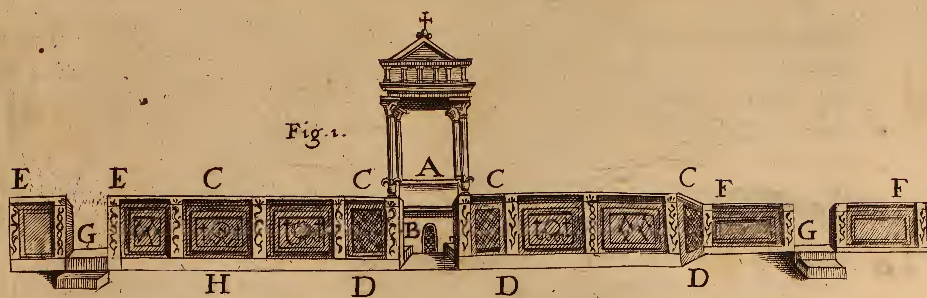
e. Cathecumenarum, & pœnitentium mulierum stationes.

f. Secretarium.

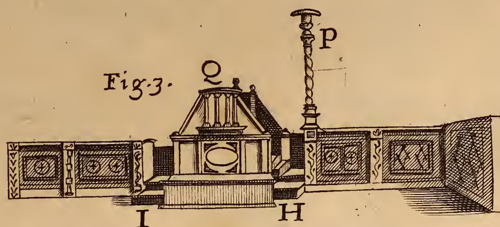
g. Regia, sive janua Ecclesiæ ad Orientem.

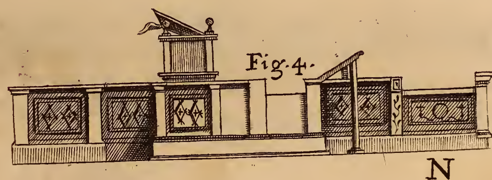
h. Ubi antiquitùs Monachos constitisse aliqui putant.

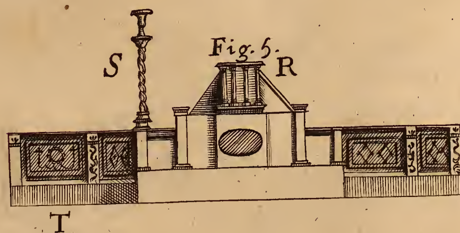
i. Ubi antiquitùs Ancillæ Dei, sive sacratæ Virgines constitêre, tabulas septi separatas habentes, cujus rei meminit

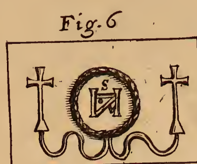

Fig. 1.
E
E
C
C
A
C
C
F
F
G
B
G
H
D
D
D

L
Fig. 2.
M
I

P
Fig. 3.
Q
I
H

Fig. 4.
N

S
Fig. 5.
R
T

Fig. 6

minit S. Ambrosius *Ad Virg. lapsam* cap. 6. *Nonne* (ait) *vel illum locum tabulis separatum, in quo in Ecclesia stabas, recordari debuisti, ad quem Religiosæ Matronæ, & nobiles certatim currebant, tua oscula petentes, quare sanctioris & dignoris &c.*

l. Demonstrat lineam, quæ à septem Cereostatis in pavimento positis formabatur, ab Austro in septentrionem, statim atque canebatur *Kyrie Eleison, Christe Eleison*.

m. Lineam aliam ostendit à septem Cereostatis similibus descriptã, priori ad rectos angulos incumbentem, ita ut hæ lineæ se invicem decussantes, Crucis figuram imitarentur; accendebantur verò postrema hæc luminaria ex Oriente in Occidentem disposita, post recitatam collectionem.

Ut autem omnia, quoad fieri possit, magis prespicuè intelligantur, exhibeo Orthographiam Chori, uti in Tab. XII. ac Figura 1. Hîc animadvertendũ est, Figurarum Incisorem illarum pervertisse ordinem, quas si Lector juxta proprium situm concipere velit, oportet, ut paginam impressam, versâ illius facie ad lumen, â tergo aspiciat.

A. Est Altare majus sub Ciborio quatuor columnis suffulto. Utor autem hâc voce Ciborii tanquam expressivâ, quæ licèt multas significationes obtineat, ut videre est passim apud Lexicographos; attamen in libro Pontificali tam in Magni Gregorii, quàm in aliorum Pontificum vitis, ad tegumen Altaris significandum fuit adhibita; sic enim in ipsius Gregorii vita Bibliothecarius ait: *Hic fecit Ciborium Beato Petro Apostolo cum columnis suis quatuor ex argento puro.*

B. Est locus sub altari, in quo Sanctorum corpora sunt recõdita; parvula anteriùs fenestra prominet, intus verò eleganti concameratione cellula est excitata, in qua lampades, & lumina accendi solent in honorem Sanctorum ibi quiescentium. Ab aliquibus Scriptoribus locus iste Confessio denominatur, ut inter alios ostendit necessitudine mihi valdè conjunctus Illustriss. & Reveren. D. Angelus de Nuce, olim Archiepiscopus Rossanensis in suis eruditissimis Notis ad Chronicon Casinense sub. num. 853. Nec omittendum, aliquando nomine Confessionis intelligi locum, in quo Sacerdos consistit ante Missæ introitum, ut notat Bellet. *De divin. off.* cap. 33. qui ait: *Est locus in templo, ubi Sacerdos priusquàm cantet Missam, confessionem pronunciat*. Hanc opinionem sequitur Goldastus in Notis ad c. 9. lib. 1. *Alemannicarum rerum*. Nec incongruè à Sacerdotis Confessione, Conditoriũ hoc Sanctorum corporum sub Altari situm, nomen desumpsit. In illis enim Ecclesiis, ubi tale Conditorium constructum est, locus, in quo Sacerdos recitat Confessionem, cellulæ eidem imminent, quam propterea Confessionem appellârunt.

C. Septum marmoreum, quod Presbyterium claudit.

D. Lapideæ tres fenestræ retis ad instar perforatæ, quæ Transennæ dicebantur: unde illarum observatione ingens controversia circa vocem *Transennæ* inter eruditos jam excitata omninò posse solvi mihi videtur. Nam Vossius in suo *Etymologico* in hac eadem voce, sic ait. *Transenna quid sit, etiam inter eruditissimos homines disputatio est. quod nemo negârit, qui legerit Turnebum lib. 5. cap. 9. Budæum*

*dæum lib.*4. *c.*19. *Lambinum ad Bacch. act.* 4. *sect.* 6. *& alios, qui post eos scripserunt. In eo dissensu dicam, quid maximè probem. Transenna est opus* cancellatum, *siue* reticulatum, *atque ut Græci vocant*, δικτυωτὸν, *atque appellatio ex eo, vel quia* adspectus ttanseat, contra quam fit *in corpore solido*: *vel quia* perticę, unde Trãsenna fit, se transeant mutuò: *ut quæ lignis constet transversis*: *unde Varro in.* III. *de RR. cap.* 5. *ubi de turdis loquitur, requirit* perticas inclinatas ex humo ad parietem, & in iis transversis gradatim modicis intervallis perticis annexis ad speciem cancellorum scenicorum, & theatri. *Nimis laxè Nonius* Transennam *interpretatur* fenestram: *neque enim* quælibet fenestra *sic dicitur*; *sed ubi* spatium fenestræ implent cancelli: *hoc est, quum* fenestra *vel* janua *est* reticulata. **U***nde* θυρὶς δεδικτυωμένη *vocatur* τοῖς ἑβδομήκοντα. 3.Reg. aliis εἶδος διάξυτον, Polibio θυρα διαφανὴς. *quo modo &* perlucentem Transennam *dixit Paulinus, epist.* 12. *ad Severum. In Glossis legas: Transenna*, κιγκλὶς, *at* κιγκλὶς *idem ac* κάγκελλοι, *ut ex octavo Pollucis, & Aristophanis Scholiaste constat. Quare ex his colligimus*, Transennam *sive* Transenam *dici, sive* aspectûs *ratio habeatur*: *sive* perticarum transversarum: *vt diximus. At omnino Becmanus duriùs, qui ait, conflari ex* trans *&* Senna, *hoc autem esse ex* אֶשְׁנָב *hoc est* transenna: *uti hoc à* שָׁנַב Transennam *propriè, uti dixi, notare* opus cancellatum, sive reticulatum, indicat locus Ciceronis lib. 1. de Oratore, quem & Nonius adduxit. Huc usque de hac voce *Transenna* eruditissimus Vossius disseruit.

Hæc Auctorum discrepantia componi facilè potest solâ inspectione ecclesiasticæ hujus Transennæ. Illi enim apprimè convenit nomen operis cancellati, sive reticulati, cùm per cancellos se decussantes retis in morem contexta videatur. A transitu luminis, nec non adspectûs per ea foramina, Transennæ etymon colligi potuit. Fenestræ nomenclatura non ineptè illi attribuitur, cùm reverâ vices obeat fenestræ, tum in admittenda luce, tum in prospectu ad exteriora promovendo. Uno verbo, adjuncta omnia complectitur, quæ ab Auctoribus in opinionum suarum varietate recensebantur. Illius exemplar ab antiquis fuisse desumptum arguere non est difficile, cum plura, vt supra innuimus, prisci fideles desumpserint ab ethnicorum ædificiis, quippè quæ obvia illis, & permixta erant. Existimo igitur antiquos Romanos ligneis septis triclinia clausisse, ideò ad illorum formam, ubi sacra ministrabantur, fideles Transennâ claudere voluisse: adhuc hodie ritus illius umbram videre est in aulis EE.DD. Cardinalium, ubi Abaci, ligneis cãcellis, obvallati conspiciũtur.

E. Septum marmoreum Senatorium claudens.

F. Septum marmoreum claudens Matronæum.

G. Gradus, & transitus ad Senatorium, & Matronæum.

H. Orbiculus, in quo Monogramma est expressum: ut in Fig. 6. ampliori formâ demonstratur, de quo supra cap. 1. disseruimus.

In secunda Figura ejusdem Tabulæ est septum marmoreum ad dexteram partem ingredientium Basilicam, in quo litera.

I. Ambo-

I. Ambonem ad Boream pro sacris lectionibus recitandis, indicat.

L. Legile marmoreum sacros Codices sustinens, quos Lector legit, conversâ semper facie ad altare, nullo Orientis, sive Occidentis habito discrimine.

M. Legile marmoreum in primo ambonis ingressu, ad quod Cantor versâ ad Orientem facie Graduale, sive Responsorium, aut Alleluja decantat, vt tradit Duran. *lib.* 4. *cap.* 20. *num.* 8. Liceat hîc ad hanc vocem *Graduale* orationem parùm inflectere, & illius vocabuli significationem ex antiquis Ritualibus attingere. Honorius Augustodunensis in lib. 1. *De antiquo ritu Missarum* cap. 96. nuperrimæ editionis apud Bibliothecam Patrum; *Graduale* (inquit) *à gradibus dicitur, quia in gradibus canitur. Hoc etiam* Responsiorium *vocatur, quia Choro cantante, ab uno versus respondetur, & illo, versum cantante à choro respondetur &c.* infra addit: *Graduale ideò cantamus, quia de virtute in virtutem gradatim ire debemus.* Amalarius etiam in Prologo *de ordine Antiphonarii* circa finem, de *Graduali* ait. *Nonotandum est, volumen quod nos vocamus Antiphonarium, tria habere nomina apud Romanos: Quod dicimus Gradale, illi vocant Cantatorium; qui adhuc iuxta morem antiquum apud illos in aliquibus Ecclesiis in uno volumine continetur: sequentem partem dividunt in duobus nominibus: Pars quæ continet Responsorios vocatur Responsoriale: & pars, quæ continet Antiphonas, ocatur Antiphonarius*: utrasque partes sub titulo, *Responsolaria, & Antiphonaria Romanæ Ecclesiæ* à S. Gregorio Magno disposita hîc Romæ Typis mandavit in præsenti anno M DC LXXXVI. dum hæc scribebamus, sacrorum, & antiquorum Rituum studiosissimus, Joseph Maria Thomasius, quæ eruditis Notis illustravit. Quis autem Gradalis, sive Gradualis fuerit Auctor: Du Cange diligenter inquirit, quì in ea sententia est, vt à Cælestino I. hujus nominis Pontifice institutum fuisse arbitretur; & hanc lucem asserit se deduxisse ex Codd. MM SS. Anastasii, qui in ejusdem Pontificis vita, ait. *Constituit* Graduale *post Officium ad Missas cantari.* Quod scripsit Bibliothecarius, Sigibertus in suo Chronico ad ann. 426. & alii confirmant. Radulphus vltrò Decanus Tungrensis *de Canonum observantia* propos. 23. docet, hunc Ritum recitandi Graduale defluxisse ex Sancto Ambrosio.

Animadvertendum hîc est, Legile hoc ad Orientem, haberi in iis tantùm Ecclesiis, in quibus Lector stans in superiori ambonis gradu terga vertit ad Orientem; nam si ad altare conversus, vnà pariter Orientem aspiceret, in eodem loco Cantor consisteret ad Graduale cantandum.

Figura 4. idem Septum marmoreum exhibet, sicut in externa parte dextrorsum conspicitur. In orbiculo super literam N. visitur Monogramma, de quo superiùs, anaglyphicè insculptum, & extuberans, quemadmodum reliqui ornatus ejusmodi cælaturâ extantes.

Respondet à sinistro Ecclesiæ latere pars altera ejusdem Septi, cujus exterior prospectus Figurâ 5. internus verò Figurâ 3. adumbratur. lit. H. denotat ascensum ex parte altaris. I. descensum versùs Ecclesiæ januam. Hîc rei

rei opportunitas poſcit, ut antequam ulterius progrediamur, duplicem graduum ordinem, amboni appoſitum fuiſſe demonſtremus, ita ut una ex parte pateret aſcenſus, ex alia verò deſcenſus. Indicatur mos iſte antiquus ab Hittorpio in Ordine Romano I. ſic enim ritus in Euangelii lectione ab ipſo deſcribitur. *Deinde Diaconus oſculans pedes Pontificis, petitâque benedictione, venit ante Altare, & oſculans Euangelium: levat in manus ſuas Codicem, in quo lecturus eſt, & partem ejus in dextero humero ponens vadit ad ambonem; & procedunt ante ipſum duo Subdiaconi cum duobus thuribulis, ſive uno, levantes Thymiamaterium de manu Subdiaconi ſequentis, mittentes incenſum, & duo Acolyti portantes duo Cereoſtata venientes ante ambonem dividuntur à ſe, & tranſeunt Subdiaconi, & Diaconi cum Euangelio per medium eorum. Subdiaconi autem duo cum thuribulis ante Euangelium in ambonem ex una parte aſcendentes, & ex altera parte ſtatim deſcendentes redeunt ſtare ante gradum deſcenſionis ambonis. Ille autem abſq; Thymiamaterio vertens ſe ad Diaconum, porrigit ei brachium ſuum ſiniſtrum, in quo ponit Euangelium, ut manu Subdiaconi aperiatur ei locus, in quo ſignum lectionis poſitum fuerit, inventoque loco lectionis aſcendit in ambonem in ſuperiorem gradum, & dicit Dominus vobiſcum &c.* Notanda ſunt verba *in ſuperiorum gradum*, quem nemo aſcendebant niſi Diaconus, ut innuit idem Ordo Romanus; alio loco videlicet: *Subdiaconus, qui lecturus eſt, mox ut viderit poſt Pontificem Preſbyteros reſidentes, aſcendit in ambonem, ut legat: non tamen in ſuperiorem gradum, quem ſolus ſolet aſcendere, qui Euangelium lecturus eſt.* Marmoreum iſtum gradum omnibus in ambonibus obſervavi ſeparatum ab aliis, eſtque in Periboli, ſive Pulpiti aſcenſu.

Pariter hìc verba illa in eodem ordine ſic expreſſa perpendi poſſunt: *Subdiaconi autem duo cum thuribulis ante Euangelium in ambonem ex una parte aſcendentes, & ex altera parte ſtatim deſcendentes, redeunt ſtare ante gradus deſcenſionis ambonis.* Audiendus eſt Durandus qui lib. 4. cap. 14. num. 10. ſic ait: *In Eccleſia Romana, & in quibuſdam aliis, Subdiaconus per unam viam, & Diaconus per aliam in pulpitum aſcendit.* Quæ autem fuerint iſtæ viæ, non exprimitur. Puto igitur Diaconum per gradus, nempè per I. januam Eccleſiæ, & Subdiaconum per illos videlicèt per H. Altare reſpiciētes; aſcendiſſe: è contra in deſcenſu obſervabatur; nam per illos gradus, per quos Subdiaconus aſcenderat, Diaconus deſcendebat; eò quia brevior reditus erat ad altare; quare verba illa, *Subdiaconi redeunt ſtare ante gradus deſcenſionis*, ſic intelligenda exiſtimo; quòd Subdiaconi ſiſtebant ante gradus deſcenſionis Diaconi, nempe in H. ſed unde cœpimus, redeamus.

P. Columna marmorea pro Cereo Paſchali.

Q. Ambo marmoreus, in quo Diaconus legit Euangelium versâ facie ad Aquilonem.

Figura 5. Septi marmorei in præfata Fig. 3. expreſſi, faciem exteriorem demonſtrat, ubi lit. R. indicat aliam ambonis faciem, in qua Lector ad Auſtrum ſe convertit.

S. Eſt eadem columna pro Cereo Paſchali.

T. Eſt

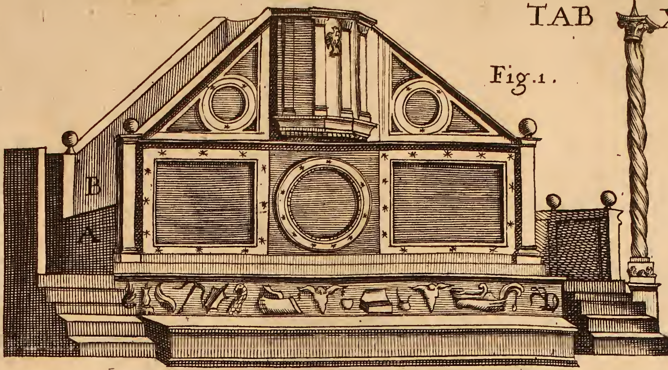
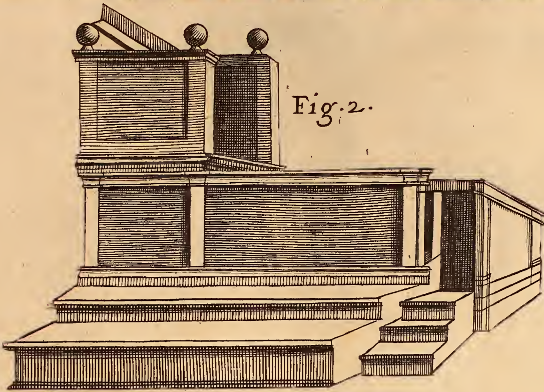

Fig.1.

Fig.2.

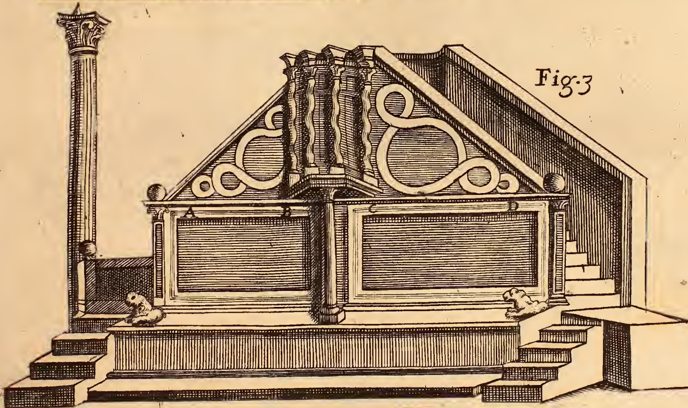

Fig.3

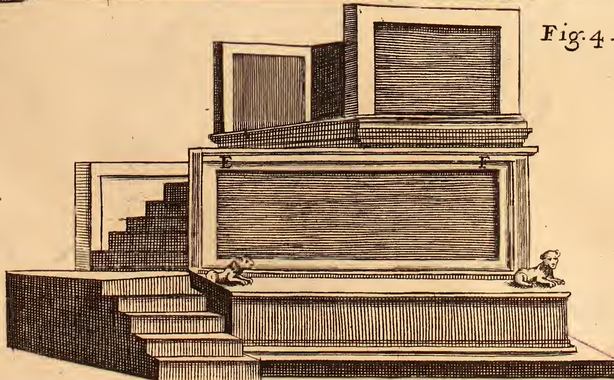
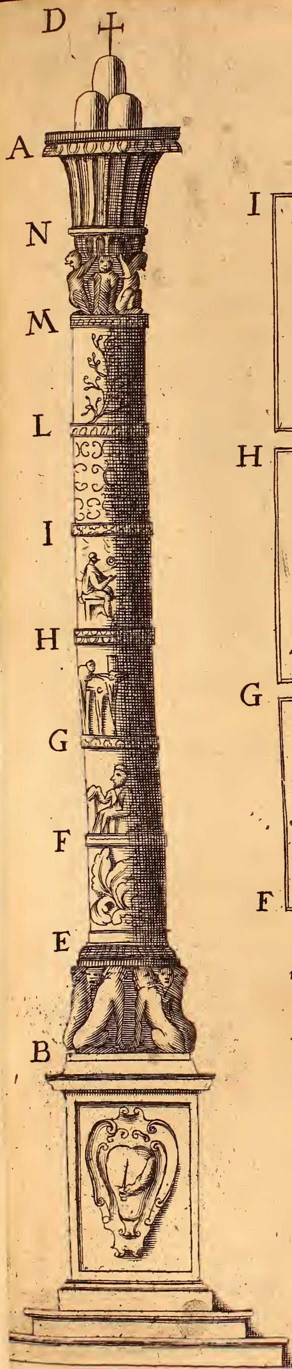

Fig.4.

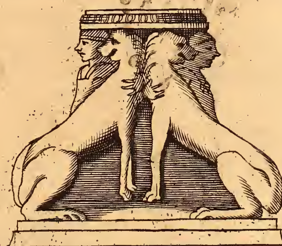

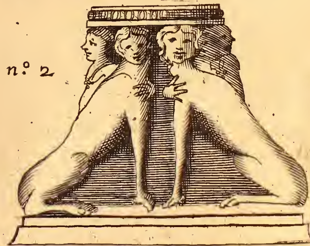

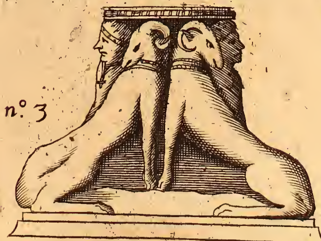
n.° 1

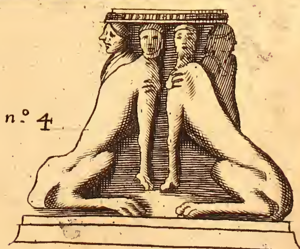
n.° 2

n.° 3

n.° 4

T. Est alius orbiculus, in quo itidem expressum est supramemoratum Monagrãma, quod in Fig. 6. demõstratur.

In isto Septo marmoreo, peculiari observatione dignus est duplex ambo, cùm alibi unicus reperiatur. In aliis enim Ecclesiis, hemicycli formam repræsentat: hic verò ex utraque graduum parte, dimidius prominet circulus, peribolo septus, hoc est, duplex ambo. Hinc fit, vt judicem hanc Basilicam esse antiquiorem, aliis pluribus: cùm illa duplicis ambonis structura, ritum denotet vetustissimum, quo Diaconus Euangelium lecturus, modò ad Aquilonem, modò ad Austrum convertebatur, vt Romanus ordo declarat. *Ipse verò Diaconus stat versus ad Meridiem, ad quam partem viri solent confluere, aliàs autem ad Septentrionem.*

Aperta igitur verba videntur, quæ dicunt, Diaconum aliquando legisse Euangelium versâ facie ad Austrum, quandoque ad Aquilonem; quæ sic intelligenda esse censeo. Si Ecclesia virorum numero adeò referta erat, ut ipsi non solùm Navim ad Austrũ positam, verùm etiam medianam replerent, tunc Diaconus se ad Aquilonem vertebat, & è conspectu feminarum insimul, & virorum qui media in Navi versabantur, Euangelium legebat: si verò pauciores viri fuissent, & Navis ad Meridiem sita omnes caperet; tunc Diaconus in ambone ad Austrum posito, ac in eandem plagam versâ facie, Euangelium recitabat: quem ritum ad utramque partem se vertendi in sęculo octavo, & sequentibus non ubique fuisse observatum comperio; ut ex albino Flacco, sive Alcuino, qui floruit circa finem ejusdem sæculi, Bedæque discipulus, ac Caroli Magni Præceptor fuit, in libro *de Divinis officiis* cap. *de celebrat. Missæ*: ac ex Jvone Carnotensi, qui vixit circa finem XI. sæculi, in sermone *De Convenientia veteris & novi sagrificii*, & cùm ambo isti Auctores degerent in Galliis, de Ecclesiasticis Ritibus, qui tunc in eisdem Regnis observabantur, scripsisse autumo:

Insuper ex Micrologo Jvoni synchrono *De Eccles. observat.* cap. 9. ac Honorio Augustodunense, qui floruit in sæculo XII., in sua *Gemma Animæ* cap. 16. sive in tractatu *De antiquo ritu Missarum* lib. 1. cap. 22. Durando qui vixit in sæculo XIII. *In Rationale divini off.* lib. 4. cap. 24. num. 21. Ritus iste antiquitùs, vt diximus, promiscuus erat, prout se offerebat occasio, postmodum verò certus factus est, ut legentis facies Aquilonem tantùm respiceret, vt ex ipsorum ambonum situatione, qui adhuc hîc in Urbe superstites sunt, facillimè colligi valet.

Huc usque de ambonibus dicta, erudire eos poterunt, quibus veterum Ecclesiarum singulas partes addiscere statutum est. Attamen, ut ulteriùs indulgeam legentium humanitati, & facultati imaginatrici latiùs consulam, plura eorundem exemplaria proponã ex prototypis Romæ adhuc stantibus diligenter excerpta. Sequentis itaque Tabulæ XIII. Fig. 2. orthographiam exhibet ambonis ad Epistolam legendam constructi in Basilica S. Laurentii in Agro Verano adhuc conspicui. Alterum etiam exprimit Fig. 1., sicuti hodieque visitur, in quo Euangelium recitari consueverat. Amboni astat columna marmorea, Paschalis Cerei fulcimentum. Gradus columnæ pro-

proximi aſcenſui patent, oppoſiti verò A. & B. deſcenſui addicti erant, antequam marmoreo lapide A. interpoſito (recenter id contigit poſt abolitū ambonis uſum, & poſt gradus ad aream Eccleſiæ amplificandam ſublatos) via deſcendentibus obſtruerentur. Animadvertendum eſt, hîc quoque Inciſorē pervertiſſe Figurarum ordinem, nam ea quæ ad dextram ſunt, poſuit ad ſiniſtram, & gradus C. hodie non extare. In Inferiori Zophoro literis C.D. indicato, vides ornatus plurimos ad Ethnicorum ſacrificia ſpectantes, ut alibi, ſub initium ſcilicet operis, obſervavimus, ubi diximus tam Imperatores, quàm Pontifices, in Baſilicarum conſtructionibus uſos fuiſſe marmoribus ab Ethnicorum ædificiis deſumptis.

Præfatis ambonibus duos iam indicatos addo in Eccleſia S. Pancratii adhuc extantes, ut in Fig. 3. & 4. qui non ob ſolam ſtructuræ elegantiam ſpectabiles ſunt: verùm etiam quia in ambone Euangelii, vt in Fig. 3. vbi ſunt A. B. C. D. legitur tempus ipſius conſtructionis, ex quo deducitur argumentum, ad eam uſque ætatem uſum ambonis in Euangelii lectione duràſſe; ſed in oblivionem tranſiiſſe credo, quum Apoſtolica Sedes Avenionem tranſlata fuit, eaque leguntur antiquo rudi charactere, & abbreviatè, ac barbarè inſculpta hæc ſunt.

IN NOIE DNI ANNO DNICE INCARNATIONIS MCCXLVIIII. SETO PONTIFICATVS Dñi INNOCENTII III. INDICT. SEPTIMA MENSE IANVARII DIE XV. DETVB PANCRATI CELESTIS GRATIA DONI HOC OPVS ABBI FIERI QVI FECIT HVGONIS.

In quibus fideliſſimè expreſſis vocibus eæ notandæ ſunt, Seto pro Sexto, Detvb pro Detvr, Abbi pro Abbatis, ex quibus quàm gravis eſſet temporis barbaries facilè arguitur. In eadem Eccleſia degebant Monachi Sancti Benedicti, à Magno Gregorio Pontifice, in locum Presbyterorum ſæcularium ſuffecti, qui curam Eccleſiæ negligebant, ut deducitur ex Epiſt. 18. lib. 3. ejuſdem S. Gregorii ad Maurum Abbatem S. Pancratii. In altero verò ambone ut in Fig. 4. in Zophoro ubi literæ E. F. Muſivis literis infraſcripta tantùm leguntur, cum reliqua temporis injuria obliteraverit.

HIC LAVS DIVINA LECTOR CANITVR .... LEGIT ADTENDAT AD QVID SACRA LECTIO TENDAT AD CVLMEN .... HITOMNES VOCE.

In ſuperioribus Tabulis quaſdam columnas marmoreas indicavimus, quæ in Eccleſiis ad ſuſtinendum Cereum Paſchalem collocabantur; propterea ſilentio obvolvenda non eſt ea, quæ pro eodem uſu olim in Baſilica S. Pauli via Oſtienſi fixa erat, modò verò viſitur extra Eccleſiam, in formam pyramidis erecta, eique tres monticuli impoſiti ſunt, quorum è ſummitate Crux eminet. Hujus columnæ cum anaglyphicis figuris, aliiſque ornamentis, ut ad præſens ſe habet, exemplar ſub oculis ponitur in Tab. XIV. ubi A. B. denotant ipſam columnam. B. C. recentem ſtylobatam. A. D. monticulos cum Cruce ad ornatum ſuperimpoſitos. Tota altitudo ſecundùm aſpectum eſt, palmorum 36. in ſtylobatæ facie, quæ viam publicam reſpicit, eſt Eccleſiæ, ſive annexi Monaſterii, quod Monachi Caſinenſes incolunt, ſtemmma, videlicet bra-

brachium enſem nundatum tenens, quæ pro S. Pauli ſymbolo accipimus. In oppoſita autem facie Stemma Caſinenſis Congregationis conſpicitur, nempe tres monticuli cum Cruce Archiepiſcopali, ac Voce PAX. In facie, quæ Urbem reſpicit hæc leguntur.

HANC SACRIS VETERES
FACIBVS STATVERE.
COLVMNAM.
QVAM CASINENSES
RESTITVERE
CRVCIS.

In oppoſita verò hæc:

OLIM IGNES NVNC
CLARA DEI VEXILLA
TRIVMPHVM.
DEVICTÆ MORTIS
SYMBOLA PACIS
HABET.

Super ſtylobatam eſt columna, cujus prima, quæ occurrit pars, eſt baſis B. E. anaglyphicis profanis figuris inſculpta. Hujus quatuor aſpectus exhibeo, ut num. 1. 2. 3. & 4. in quibus cerni poteſt. Ad angulos virum ſtantem, ſeu quendam Genium, Sphinges, aliaque animalia amplectentem, vt ex iiſdem Figuris liquet. In ipſius baſis Aſtragalo antiquis characteribus inciſa leguntur hæc carmina:

ARBOR POMA FERT ARBORE COLVMINA GESTO.
PORTO LIBAMINA, NVNCIO GAVDIA, SED DIE FESTO
SVRREXIT CHRISTVS NAM TALIA MVNERA PRESTO.

Hi verſus alludere videntur ad diẽ Sabbati Santi, in quo Cereus accenditur, quare alluſionem ſic explico: *Arbor poma fert*, ſcilicet, Crux fert Chriſtum crucifixum. *Columina geſto*, Cruce ſalutem affero. *Porto libamina*, Innocentiæ munera. *Nuncio gaudia*, alleluja. *ſed die feſto*, In die Paſchatis. *Surrexit Chriſtus, nam talia munera præſto.*

Ideſt hæc ſunt munera, quæ in hac die Fidelibus elargior.

In infima parte columnæ, ſeu regulâ, nonnulla etiam inciſa ſunt, aliqua ſui parte corroſa, adeoque lectu difficillima, vt licuit tamen ea tranſcripſi; & hæc ſunt.

O QVI TRANSITIS VITAM ROGO POSCITE CELSI.
OTHONVS FIERI MONACHVS ME IVSSIT OLIM PIVS.

In Aſtragalo litera G. denotato, minutis characteribus hujus columnę Artificum nomina expreſſa ſunt, nempe.

EGO NICOLAVS DE ANGELO CVM PETRO PASSALLETIO HOC OPVS COMPLEVI.

E. F. Secunda columnæ pars eſt frondentibus arborum ramis ornata. Tertia F. G. duo Dominicæ Paſſionis myſteria refert. Primum quidem ſub num. 1. quum Chriſtus Dominus noſter ad Annam ductus fuit, qui eum interrogavit, teſte Evangeliſtâ Joanne cap. 8. nî fallor Num. 2. Malchum exprimit in terram lapſum, cui Petrus auriculam ſcidit. Num. 3. Caïpham Pontificem ſedentem. Num. 4. Chriſtum à Judæis, & militibus illuſum, qui eum per ludibrium ſalutantes, dicebant: *Ave Rex Judeorum*. G. H. alia ejuſdem Paſſionis myſteria denotant. Etenim ſub num. 1. Pilatus manus lavat. Sub 2. Chriſtus cum latronibus è Cruce pendet. Sub 3. Vir quidam Titulum Cruci apponendũ attollit, alius verò malleum tenet. Demum ſub n. 4. ii, qui iuxtà Crucem aſtantes Chriſti Domini crucifixionem ſpectaverant, revertebantur percutientes

pectora sua, ceu Euangelista testatur.

H. I. Duo alia Mysteria repræsentant; nempe num. 1. Resurrectionem: etenim in Icone sarcophagum vides, in cujus medio minutis characteribus compendiario inscriptum est, *Sepulchrum*. Stat supra sarcophagum Christus Albâ indutus, dexterâ coronam, sinistrâ Crucem gerens, quibus indicatur Triumphus, quem resurgendo, de humani generis hoste, atque de ipsa morte tulit. Num. 2. Christi Ascensionem exhibet; nam ibi sunt quatuor Angeli, qui eum in Cælum è terra evolantem efferre videntur. Nu. 4. Sunt animæ quas secum Christus è limbo in Cælum adduxit. N. 3. Milites supra, ac prope sepulchrum dormientes.

I. L. & L. M. Duæ aliæ partes columnæ sunt, ramis ac frondibus circumseptæ. M. N. Hypotrachelium est, nonnullis figuris conspicuum. N. A. ipsum Capitulum elegantibus canaliculis, atque Astragalis exornatum.

CAPUT III.

De nonnullis antiquis ornamentis, sive Hieroglyphicis, Ecclesiarum Januis apponi solitis.

EGIMUS supra Cap. II. de ornatibus intra Ecclesias ad Sacra peragenda spectantibus, restat modò de ornamentis, sive hieroglyphicis in earundem Ecclesiarum januis apponi solitis, aliquid disserere: cùm nonnullæ sacræ januæ, quæ adhuc ex antiquis supersunt, leonibus, statuis, aliisque animalium figuris insignitæ conspiciantur. Nolo hîc in januæ vocis etymologia explicanda immorari, cùm aliquibus ab hinc annis luculentum tractatum ediderit eruditissimus vir Caspar Sagittarius, sub titulo *De Januis veterum*, ac in primo ejus capite vocis istius etymon retulerit, multaque alia ad januas spectantia fusè pertractaverit. Nihilominus cùm in illo nonnulla adhuc desiderentur, præsertim ad Ecclesiasticam historiam spectantia, ideo de iis hîc aliqua tradere congruum duximus, ut secundùm nostri operis institutum, Ecclesiæ, maximè veteris, sacræ renoventur memoriæ.

Ex hujus inclytæ Urbis Ecclesiarum januis, tres inter alias observatione dignas existimavimus. Prima est Ecclesiæ S. Pudentianæ, cujus exemplar habes in Tab. XV. hæc ex Pario marmore non solùm ob elegantem structuram, cum Corinthia ratione similitudinem habentem, verùm etiam ob alias figuras, quibus affabrè cælata est, oculos in se rapit. Habet enim in fastigii tympano faciem Cherubim anaglyphicè sculptam, quæ omnia recentioris structuræ esse judico; antiquę enim sunt Zophorus, & Epistylium, quòd columnis imminet: ipsæ columnæ sunt striatæ in formam spiræ, seu cochleæ, Capitula sunt foliis tenuissimis Corinthii ordinis ornata, ut Epistylium, in quo leguntur hæc carmina.

AD REQUIEM VITÆ CVPIS O TV QQ.
VENIRE.
EN PATET INGRESSVS FVERIS SI RITE
REVERSVS.
ADVOCAT IPSE QVIDEM VIA DVX ET
JANITOR IDEM.
GAVDIA PROMITTENS, ET CRIMINA
QVÆQVE REMITTENS.

Habet etiam Zophorum variis truncis, foliisque itidem anaglyphicè cælatum, eisque interpositi sunt quinque circuli, sive Orbes, veluti tot numismata, in quorum singulis cum Imago

4
2
1
3
5
4
2
1
3
5

go quædam promineat, earundem descriptionem aggrediar. Ut melius igitur oculi & mente concipi possint, eas in grandiori forma, quàm in Zophori exemplari expressæ sunt, sub signatis numeris referimus.

Circulus igitur, qui in Epistylii medio locatur, continet Agnum cum diademate Cruce distincto; Agnus dexterum pedem elevat, quo Crucem sustinet: hoc hieroglyphicum satìs omnibus notum est; cum prisci Fideles per Agnum Cruce insignitum, Christum Dominum Nostrum Cruci affixum exprimere consueverint. In hujus Emblematis peripheria, seu fasciâ Agnum circumambiente, sequentes versus incisi sunt, singuli, ut vides, cruce in principio notati.

✠ HIC AGNVS MVNDVM RESTAVRAT SANGVINE LAPSVM.

✠ MORTVVS ET VIVVS IDEM SVM PASTOR ET AGNVS.

Secundus circulus Agno dexterior Virginis imaginem præfert, pretiosis vestibus indutæ, ac turritam in capite coronam habentis; signum (nî fallor) fortitudinis, quâ enituit, dum mundi delicias, dæmonis astus, ac propriæ carnis illicia, stimulosque subegit, quà jejuniis, ceterisque poenitentiæ rigidioribus armis, qua perpete maximâque curâ illibatam virginitatem servandi, ut indicat accensa lampas, quam sinistrâ tenet: demonstrat enim, hanc esse unam ex illis quinque Virginibus prudentibus, quæ accensis lampadibus exierunt obviam sponso: ut in Euang. Matth. cap. 15. notanda hîc est forma lampadis, seu potius vasis lampadem continentis, quod fortasse antiquitùs omnibus commune erat, cum ejusdem similitudinis aliud expressum sit in Musivo opere in facie Ecclesiæ S. Mariæ Transtyberim, ubi decem illæ Virgines, quinque fatuæ & quinque prudentes, quæ in præfato Euangelii capite describuntur, constructæ sunt. Vult Macrus in suo Hierolexico simile vas Cantharum denominari, de quo vide eundem in voce *Cantharus*. In peripheria hujus hieroglyphici sequentia carmina habentur.

✠ VIRGO PVDENQTIANA CORAM STAT LAMPADE PLENA.

✠ PROTEGE PRECLARA NOS VIRGO PVDENQTIANA.

Notandum etiam est, pretiosas vestes illas non ad libitum sculptoris cælatas fuisse, sed ad denotandam Virginis nobilitatem cùm Senatorii generis esset, utpote filia Pudentis, cujus ædes in hanc Ecclesiam cessêre.

Ad Agni sinistram est alter circulus, quem in ordine tertium denominamus, ubi alia similis præcedenti figura cernitur, dexterâ quoque ardentem lampadem sustinens. Hæc Imago Praxedem sororem ejusdem Pudentianæ repræsentat: nam ambæ Sanctæ Virgines fuêre. Circa hujus circuli peripheriam, hæc carmina leges.

✠ OCCVRRIT SPONSO PRAXEDIS LVMINE CLARO.

✠ NOS PIA PRAXEDIS PRECE SANCTAS CONFER AD EDIS.

In explicando hoc eblemate diutius non hæremus, cum ea quæ diximus de S. Pudentiana, Sanctæ Praxedi ejus sorori conveniant.

Redeamus igitur ad Agni dexteram, ubi orbicularis Imago columnæ Capitulo imminet, eamque in ordine sub n. 4. ponimus. Hæc virum refert pretiosâ veste decorum, & diademato

capite, qui veluti actu benedicat, elevat dexteram, velatamque sinistram habet, quâ librum occlusum sustinet. Quinam sit vir iste, versus in peripheria sculpti sat indicant.

✠ Hic Cunctis Vitæ Pastor Dat Dogmate Sanctæ.

✠ Sancte Precor Pastor Pro Nobis Esto Rogator.

Pastor autem fuit Presbyter; quam sacram dignitatem ipse benedicendi actus, ac liber, quem manu tenet, Codicem Euangeliorum repręsentans, demonstrant. S. Praxedis Acta conscripsit, ac ejusdem Sanctæ corpus sepulturæ tradidit, ut docet Baronius ad Ann. 164. n.24.

Ultimò, in quinto scilicet ordine, vir alter inspicitur, caput & ipse diademate ornatum habens, ac dexterâ complicatum volumen retinens: quis autem sit, epigraphe circa Orbem ostendit.

✠ Almus Et Iste Docet Pudens Ad Sidera Cales.

✠ Te Rogo Pudens Sancte Nos Purga Crimina Trudens.

Vir iste Sanctus ex ordine Senatorio fuit, ut idem volumen innuit: Licèt volumen non Senatorię solùm & Cōsularis, verum etiã alterius dignitatis indiciũ sit. Vir sanè dignus, qui tales liberos, & tam admirandæ Sanctitatis haberet, cùm eos ipse vivax exemplar præcederet; ejus tamen Imaginem uti laïcum repręsentantem, in infimo loco positam arbitror.

Meritò igitur, tota hæc Sanctissima familia in Januæ Epystilio, illiusque Zophoro expressa fuit, cum S. Pio hujus nominis primo Pontifici, propriam S. Pudens domum tradiderit, ut in sacrum, & publicum Fidelium usum converteret, & consecraret; ac à nonnullis piè creditur, primam hanc Ecclesiam in Urbe fuisse, ubi Fideles ad Sacras Synaxes peragendas congregarentur.

Quo autem tempore hæc Janua constructa fuerit, plurimâ licèt curâ, & diligentiâ usus fuerim, nihil reperi; at conjectari si liceat, tam è characteribus, quàm ex Agni supra indicati figura, existimo redolere tempora VI. vel VII. sæculi, præsertim ex Can. 82. Conciliabuli Quini-sexti, sive Trullani, ubi ausu nimis improbo pseudosynodus illa Romanam Ecclesiam corrigere præsumpsit, quæ legalem Agnum parieti appingere consueverat: decrevit igitur, *ne Christus Dominus sub Agni forma depingeretur*: Quare Agnum istum expressum dicerem aut ante dictam synodum, uel paullò post in dicti Canonis confutationem, de quo latè Lupus in Notis ad hoc Conciliabulum.

Scio tamen ab eruditis hîc objici mihi posse, longè sæculum sextum, vel septimum excedere, tum duodecimum redolere, argumento desumpto ex versibus, qui circa Iconum peripherias leguntur, & Leonini censentur, cùm eorum aliqui nihil ab illis differant, quorum inventor dicitur Leo quidam Poëta, coævus Ludovico, vel Philippo Augusto Regibus Franciæ, qui floruerunt sæculo XII. & XIII. ut scribit Stephanus Paschasius *lib. 7. disquisit Francicarum cap. 2.* à Du Cange allatus. At hujusmodi carminum usum aliquem prædictis sæculis XII. & XIII. antiquiorem esse tradit Stiglianus *de arte versificandi* cap. 14. primò Virgilianum illud adducens lib. 6. v. 165.

Aere ciêre viros, Martemque accendere cantu.

De-

TAB·XVI·

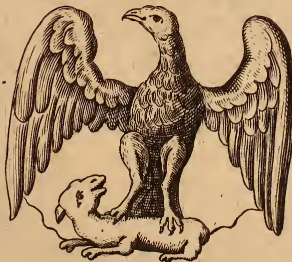
Fig.1.

Fig.2.

Fig.3.

Deinde aliud ex Ovidio, cui adamuſſim Leonina reſpondent.

Quot Cælum Stellas, tot habet tua Roma puellas.

Item duo alia Propertii.

Non non humani ſunt partus talia dona:
Iſta Deûm menſes non peperêre bona.

ac totidem Horatii de Art. Poët.

Non ſatis eſt pulchra eſſe poëmata, dulcia ſunto,
Et quocunque volent animum auditoris agunto.

Quibus adde aliud Auſonii in Idylio 11.

Vel tria potanti, uel ter tria multiplicanti.

Quare non ſatis mihi probatur judicium illorum, qui ex hujuſmodi carminum textura tempus arguunt; quovis quippe ſæculo accidere potuit, vt reperirentur Poëtæ, qui artem pangendi ſimiles verſus âmarent. Verùm quid ſit de iſtius januæ antiquitate, ſuo quiſque pro arbitratu dijudicet.

Animadvertendum tamen eſt, præfatam januam locum, ſeu ſitum antiquum non retinere, cùm bo:me: Henricus Cardinalis Cajetanus ejuſdem Eccleſiæ Titularis, hanc collabentem non ſolùm reſtauraverit,verùm etiã altiùs extulerit, quum ob aſſiduè ſupervenientem è monte proximo terram, obruta ferè jacebat: quare amotâ terrâ & novo fornice, ad mediam Eccleſiæ altitudinem conſtructo, penè viæ anteriori coæquavit, reliquâ Eccleſiæ medietate ſub novo fornice remanente:vnde januam è loco humiliori amovere, & in altiori locare oportuit.

Ex oſtenſis notandum, quanta fuerit Anriquorum Patrum religionis, ac pietatis in Populo excitandæ ſollicitudo, cùm non ſolùm voce, picturis, & Muſivis operibus, verùm etiam ad id aſſequendum ſculpturis niterentur. Sed jam ad cæteras januas accedamus.

Secunda igitur ex his, quas peculiari animadverſione dignas cenſemus, illa eſt Eccleſiæ S. Laurentii in Agro Verano, cujus exemplar pono ſub Tab. XVI. In infimis hujus oris, ſeu poſtium extremitate viſitur Leo, ſub ipſo poſte jacens, ſive inde proſiliens, eique veluti pro baſi eſt. In medio Epiſtylii ſtat Aquila, expanſis alis, & ungue Serpentem tenens. Hæc animalia non ad purum ornatum, ſed ad aliquod ſymbolum demonſtrandum, profectò poſita ſunt: hoc autem quale ſit, indagemus. Audio ſtatim afferri, Leones Familiæ alicujus gentile ſtemma fuiſſe, idque colligi poſſe ex Aquila, Serpentem ungue ſtringente, quæ Inſigne Guelforum eſſe putatur.

Notum abundè illis eſt, qui vel primis labris hiſtorias libaverint, quinam fuerint iſti Guelfi; vnde ut memoriam excitem potius,quàm inſtruã, brevem eorundem hiſtoriam referam, quam hiſce verbis narrat Sigonius *De Regno Italiæ* ad an. 1228. *Itaq;*(inquit) *ab hoc tempore Italia apertè in duas partes diſtracta, aliis Imperii, aliis Eccleſiæ auctoritatem ſequentibus. quorum Guelfi hi, Gibellini illi vulgò vocati. quæ factiones nuper ex Germaniâ traductæ, Italiam per multos poſt annos obtinuêre, atque ad ultimum exitium redegêre. Neque enim ſolùm aliæ Civitates Imperatorem, aliæ Pontificem ſecutæ, infeſtis inter ſe animis decertârunt, ſed in ipſiſmet etiam Urbibus eò furoris, ac veſaniæ proceſſerunt, ut alii Eccle-*

Eccleſiæ, alii Imperatori ſtuderent, ac ſe inter ſe pellere Urbibus, *& ſpoliare bonis, inexpiabili odio ſtimulante, contenderent*. Quare Clemens IV. Guelfis Florentinis ejus partem tuentibus Inſignia conceſſit. Quod factum Ciaconius in ejuſdem Pontificis vita ſic exprimit. *Exules Florentini Pontificem adeuntes, ut illos Carlo Regi commendaret, rogârunt, ſtrenuam ipſorum operam in bello contra Manfredum polliciti. Pontifex eorum audaciam, & excellentiam admiratus, Inſigne belli miniſterium in eorum fiducia reponens, eorum oblationem grato animo ſuſcepit, eosque Clypeos, quos receperat ornatos, bello ferendos dedit, in ijs imago rubentis Aquilæ cæruleum Draconem unguibus ſubjectum prementis, quod inſigne Guelfis Clemens largitus eſt, illudque* Urbi *deinde reſtituti Guelfi continuârunt: erat enim Aquila Coccinea argenteæ impreſſa areæ, Draconem cæruleum ſibi ſubiectum acutis unguibus calcans*. Quæ inſignia pluribus in locis adhuc Florentiæ viſuntur, eorumque exemplar habet in eadem Tab. XVI. ſub Fig. 1. ubi etiam in Fig. 2. videre poteris quale ſtemma fautoribus ſuis Gibellinis Federicus II. Imperator conceſſerit, quæ bina ſtemmata quàm ab iis diverſa ſint, quæ in medio Epiſtylii januæ Sancti Laurentii expreſſa ſunt, nemo non videt.

Ulteriùs adhuc pro rejicenda illorum opinione, qui (ut diximus) Guelforum Inſignia eſſe credunt, aliam conjecturam adduco; Januam videlicet Eccleſiæ Sanctorum Joannis, & Pauli, quæ valdè conformis huic eſt Sancti Laurentii, cùm & Leones, & Aquilam habeat in Epiſtylio ſequenti modo expreſſam, vt in Fig. 3. ſolùmque in hoc differt, quòd Aquila loco Serpentis Leunculum unguibus tenet, ſive aliud animal; Nam vera ſpecies dignoſci minimè poteſt, cùm æuo longiori illius Imago corroſa, ferè deliteſcat.

Pro coronide demum adjiciam, nullum me Auctorem reperiſſe, qui eaſdem januas, ſive Eccleſias, Guelforum tempore reſtauratas, uel uno verbo teſtatus ſit: quapropter prædictas januas ipſis Guelfis admodum vetuſtiores exiſtimo, & ideò morem hunc foribus Eccleſiarum Leones, & alia id generis apponenda, multò altiùs indagandum.

Illum igitur ab Ægyptiis fluxiſſe docet *Cauſinus* in ſuo tractatu *de Symbolica Aegyptiorum ſapientia*, quos horum Symbolorum inventores fuiſſe tradit, ac tam Leonum, quàm Sphingum ſimulacra Templorum januis poſuiſſe, teſte Plutarcho de Iſide, & Oſiride. Λέοντα τιμῶσι, καὶ χάσμασι λεοντείοις τὰ τῶν ἱερῶν θυριώματα κοσμοῦσιν, ὅτι πλυμμυρεῖ Νεῖλος ἡελίου τὰ πρῶτα συνερχομένοιο λέοντι. Ideſt: *Leonem colunt, & rictibus Leoninis templorum januas exornant. Reſtagnat enim Nilus Sole primùm Leonem ineunte*. Clemens verò Alexandrinus Stromat V. *Aegyptii* (ait) *ante templa ponunt ſphinges, quia doctrina, quæ de Deo eſt, ænigmatica eſt, & obſcura*. Pierus Valerianus *lib.* 1. *cap.* 4. ſcitè admodum narrat: *Non tantùm Mycenarum portis, ſed etiam reliquorum ædificiorum, præcipuè verò Fanorum valvis, ædiumque ſacrarum veſtibulis, Leones, tanquam divinorum Cuſtodes, ut paſſim cernere eſt, ſtatuebantur*, Hæc Valerianus deſūpſiſſe videtur ex Horo Apolline *lib.* 1. *cap.* 19. qui ſic inquit:

Ἐγρηγορότα δὲ γράφοντες, ἢ καὶ φύλακα, λέοντος γράφουσι κεφαλὴν, ἐπειδὴ ὁ λέων ἐν τῷ ἐγρηγορέναι, μέμυκε τοὺς ὀφθαλμοὺς, κοιμώμενος δὲ ἀνεῳγότας τούτους ἔχει, ὅπερ ἐστὶ, τοῦ φυλάσσειν σημεῖον. Διόπερ καὶ συμβολικῶς τοῖς κλείθροις τῶν ἱερῶν λέοντας ὡς φύλακας παρειλήφασι. Ideſt, *Vigilantem autem, ſedulumque hominem, aut etiam Cuſtodem oſtendentes* (Ægyptii) *Leonis caput pingunt: quoniam Leo vigilans oculos claudit, eoſdem quum dormit, apertos habet, quod quidem cuſtodiæ atque excubiarum ſignum eſt. Quocirca non abſque ſignificatione templorum clauſtris, Leones, qui Cuſtodum loco ſint, appinxerunt*. Notat hîc Cauſinus, hieroglyphicum hoc, non modò in profanis, ſed etiam in ſacris rebus uſitatiſſimum, vt Leones in Symbolum majeſtatis appingerentur, idque etiam in thronis, fontibus, & ſepulchris. Nec ſolùm Ægyptiis, ut ſupra ex Horo narratum eſt, verùm etiam Judæis commune; ut conjicit Villalpandus, qui in Altaris angulis Leonum ſpecies inſculptas fuiſſe arbitratur. De thronis habemus *lib.3. Reg.c.* 10. Salomonem thronum de ebore grandem feciſſe, ac veſtiviſſe eum auro, qui habebat ſex gradus: & ſummitas throni rotunda erat in parte poſteriori, & duæ manus hinc atque inde tenentes ſedile, & duo Leones ſtabant iuxta manus ſingulas, & duodecim Leunculi ſuper ſex gradus hinc atque inde. Ornatiorem etiam cujuſdam Romani Conſulis, nomine Anaſtaſii, thronum cum Leonibus exhibet Alexander Wilthelmius in ſuo Diptycho Leodienſi, à quo tranſcripſit Ferrarius in ſuis Analectis *De re Veſtiaria*, pag.60. Tab. D. & hæc de thronis.

De fontibus teſtatur Sidonius Apollinaris .lib.2.epiſt.2.*Ad Domitium*, piſcinam deſcribens: *In hanc ergo* (inquit) *piſcinam fluvium de ſupercilio montis elicitum, canalibuſque circumactis per exteriora Natatoriæ latera curvatum, ſex fiſtulæ prominentes Leonum ſimulatis capitibus effundunt, quæ temerè ingreſſis vera dentium crates, meros oculorum furores, certas cervicum jubas imaginabantur*: & Anonymus à Du Cange citatus in ſua *Conſtantinopoli Chriſtiana* lib. 3. num. 22. Ἐποίησε δὲ εἰς τὴν φιάλην γύρωθεν στοὰς φρεατικὰς δώδεκα, καὶ λέοντας λιθίνους ἐρεύγοντας ὕδωρ εἰς ἀπόνιψιν τοῦ κοινοῦ λαοῦ. *Circa verò phialam fecit Porticus XII. in quibus erant putei vel fontes Leoneſque aquam eructantes, è quibus vulgus lavaret*.

Quod etiam ſepulchris Leonum ſtatuæ, maximè fortium virorum, apponerentur, teſtis eſt Pauſanias *in Boeoticis*, ac tumulis Thebanorum, qui in acie adverſus Philippum glorioſè, occubuerunt: en ejus verba: προσιόντων δὲ τῇ πόλει πολυάνδριον Θηβαίων ἐστὶν, ἐν τῷ πρὸς Φίλιππον ἀγῶνι ἀποθανόντων, οὐκ ἐπιγεγράπται μὲν δὴ ἐπίγραμμα, ἐπίσημα δ' ἔπεστιν αὐτῷ λέων. *Proximo Urbi loco commune eſt ſepulchrum Thebanorum, qui in pugna contra Philippum defuncti ſunt. Inſcriptio nulla quidem inſcripta eſt; Inſigne verò tumuli Leo*. Cujus conſuetudinis initium ab Hercule fuiſſe, tradit Ptolemæus Hephæſtion, qui ſeptem libros *De nouis ad variam eruditionem hiſtoriis* edidit. Hic enim lib.2. apud Photium, ita ſcribit: Ὅτι Ἡρακλῆς, ἀποβρωθέντος αὐτῷ τῶν δακτύλων ἑνὸς ὑπὸ τοῦ Νεμεαίου λέοντος, ἐννεαδάκτυλος γέγονε, καὶ ἔστι τάφος τοῦ ἐκκεκομμένου δακτύλου. οἱ δὲ κέντρῳ τρυγόνος ἀποβαλεῖν τὸν δάκτυλον ἔφασαν. Λέοντα δ' ἐστὶν ἰδεῖν τῷ τοῦ δακτύλου τάφῳ ἐφεστῶτα λίθινον ἐν Λακεδαίμονι, συμβο-

βολον τῆς τοῦ Ηρακλέους ἀλκῆς. ἐξ ἐκείνου δὲ καὶ τοῖς ἄλλων τάφοις λιθίνους ἐφεστῶσι λέοντας. *Herculem* (inquit) *devorato à Nemæo Leone digito uno, novem dumtaxat digitos habuisse extareque tumulum digiti avulsi: alii tamen Pastinacæ piscis aculeo digitum amissum ferunt. Leonem verò ex lapide Lacedemone videre est digiti tumulo impositum, Symbolum nimirùm Herculei roboris. Vnde mos inolevit, in reliquorum quoque sepulchris lapideos statuere Leones.*

Elegans etiam hodie Sarcophagus visitur in villa Excellentissimi Ducis Matthæji, ubi sunt duo Leones Sarcophagum ipsum sustinentes, cujus exemplar refert Sponius in suis *Miscell. eruditæ antiquitatis* Sect. 2. art. 9.

Præter allata loca, in quibus Leonum simulacra locare antiquitas consuevit, alterum, in quo Romani Leonum capita insculpere ad ornatum solebant, subnectam. Hæc loca tectorum coronæ erant, è quibus fortissimæ hujus Belluæ ora prominebant, erumpebantque ex eorum rictu canales, per quos aquæ pluviales corrivabantur. Harum ego coronidum nonnullas antiquas è marmore spectâsse memini, & adhuc quædam videtur in Foro Boario, tribus columnis Corinthii ordinis super imposita, prope Ecclesiam S. Mariæ Liberatricis.

Præterea adeò in usu apud Romanos, in ædificiorum ornatibus Leones fuêre, ut in Pyramidibus, loco basium, sive talorum, quos nonnulli Astragalos nominant, positi fuerint: pulcherrimum erat exemplum in Vaticano Obelisco, antequã è suo loco amoveretur; de quo licèt Dominicus Fontana Architectus in suo tractatu *De translatione Vaticani Obelisci*; nec non Michaël Mercatus historicus, & Fontanæ synchronus in suo *De Obeliscis Romæ*, ne minimâ quidem Leones pro basi in eodem Obelisco antiquitùs positos, mentione attigerint; nihilominus Jannotus Manetti *De Vita, & Gestis Nicolai V.* de eisdem luculenter meminit. Is enim in eodem tractatu, qui M S. servatur in Bibliotheca Medicea, ac etiam in Vaticana sub num. 2046. sic ait: *In hac amplissima, & ornatissima area, & ut Græci expressiùs dicunt, Plateâ, ingentissimum illum, ac maximum Obeliscum, in ipso areæ meditullio, è regione ad intermediam prædicti vestibuli portam, in hunc modum pulcherrimè simul, atque devotissimè collocabat, nam pro quatuor pusillis, æneisque Leonibus, quibus Colossus ipse, nunc pro basibus, ac sustentaculis, paullò superficie soli altioribus, utitur, quatuor magnas totidẽ Evangelistarũ Statuas ex solido, liquefactoque ære, in staturam humanã fabrefactè conflatas, in superficie soli, distantibus inter se proportionibus, secundùm Colossi latitudinem ponebant; super quibus æneis Statuis diversis invicem figuris, juxta varias cujuscunque personæ conditiones, perpolitissimè sculptis, Colossæa moles sustentabatur: in summitate vero ipsius Colossi, alteram Jesu Christi Salvatoris nostri Statuam, dexterâ ejus manu auream Crucem bajulantis ex ære confectam, accomodabat*. Hactenus Manettus. Cur autem præfati Mercatus, & Fontana rem suis temporibus notissimam siluerint, sanè nescio: at si conjicere permittatur, censerem, eos ideò Leonum simulacra, ejusmodi monimentis, multò ante addita, reticuisse: ut credulæ posteritati suaderent, se illa priores

exco-

excogitâsse, & operibus Xysti V. eâ tempestate sedentis, apposuisse: cùm augustam tanti Pontificis magnificentiam aptissimo hieroglyphico nobilissimoque, nec non ejusdem Insignia gentilitia Leones exprimerent.

Hactenus verò de Leonibus generatim, in quibus nempe locis olim aptari mos fuerit: pergimus modò unde digressi sumus, ad Leones nimirùm, quorum adhuc visibilis in Urbe memoria superest. Sed si ad superiùs dicta reflectimus, duorum in Regia janua Ecclesiæ S. Laurentii in agro Verano meminimus; horum primus, sinister videlicet ingredientibus, anterioribus unguibus aprum arreptum tenet; dexter verò (quem potiùs Leænam dicerem) excipit inter ungues puerulum humi sedentem, ac secum veluti jocantem, puer enim inferiorem belluæ mandibulam palpatur: animadvertendum hîc est, exemplar inverso ordine incisum fuisse. Quid autem aliud Leæna cum puero jocans innuere possit non video, nisi mansuetudinem, quam habere debet Ecclesia erga fidei Tirones, & novella germina sanctitatis, quos Ser. 1. in octava Paschæ Neophytos vocat S. Augustinus; Nam Leo in supplices clemens est, ac parcit prostratis, teste Plinio lib. 8. cap. 16. Quid verò Aper unguibus comprehensus, ac fortè laniandus significet, nos prorsus latet; nisi dicamus, Leonis typo venire Episcopum, sive alium Ecclesiæ Rectorem, qui iuxta doctrinam Principis Apostolorum *epist.* 1. *cap.* 5. sobrii esse debent, & vigilantes, adeò ut Fideles à via Domini aberrantes, ad semitam veritatis redire cogant, nolentesque, ac interdum in propriam matrem furgentes, unguibus dentibusque, censuris videlicet, aliisque Ecclesiasticis poenis dilanient. Videri etiam potest hæc, in templorum januis appositio Leonum, Christifideles olim symbolicè docuisse vigiles erga Deum oculos mentis habendos, fortemque, ac perfectam sacrarum rerum custodiam.

Quod autem de Leonibus, idem & de Aquila interpretandum putaverim; cùm hæc volatilium Regina dicatur, fulmen despicere, solemque acie constanti intueri; tum Romanorum emblema sit: Serpens verò diaboli symbolum. Quamobrem veteres Chrsti Asseclæ, hoc hieroglyphico forsitan animis ingerere contenderunt, ut domum Domini ingredientes, tanquam Aquilæ mentem ad Deum, solemque justitiæ Christum erigerent, ac victoriam de teterrimo humani generis hoste referrent; quod bellè argui potest ex Aquilâ supradictâ, quæ vnguibus veluti laniatura serpentem sustiinet.

Non absimile quid in præfatâ antiquissimâ Ecclesia SS. Ioannis, & Pauli cernitur; ubi in vestibulo Leo visitur, Hystricem tenens; alterque ad lævam puerulum sinistrâ manu premens, dexterâque caput Arietis, ut in Tab. XVII. Fig. 1. & 2.

In Epistylio stat Aquila, quæ unguibus non anguem, sed Leunculum arripit, aut quidpiam aliud animal, cum præ vetustate, ut jam diximus, distingui minimè valeat. Porrò si est Leunculus, Diabolum denotat, iuxta illud notissimum S. Petri in Epist. 1. cap. 5. num. 8. *Sobrii estote, & vigilate: quia adversarius vester Diabolus tanquam Leo rugiens circuit, quærens quem devoret: cui resistite fortes in fide.*

Duo itidem Leones etiamnum oculis objiciuntur in Ecclesia S. Sabæ, non in janua, sed in basi duarum columnarum ad ingressum Porticûs, aliique duo in limine Ecclesiæ B. MARIÆ Purificationis, in regione vulgò *Banchi* denominatâ; totidemque in Ecclesia S. Laurentii in Lucina, vt in eadem Tab. XVII. Fig. 7. & 8.

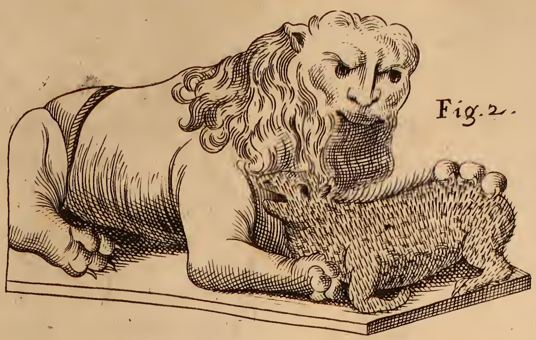
Leones præterea, olim ante Patriarchii Lateranensis januam adfuisse, accepimus ab Ugonio, in Statione Sanctorum Ioannis, & Pauli, quos fel. mem. Papa Xystus V. in suo inclyto fonte ad Thermas Diocletianas locavit: suntque illi exteriores ex Pario marmore, ut Fig. 5. & 6. alii enim duo interiores, ex Basalto, ut Fig. 3. & 4. stabant ante januam S. MARIÆ ad Martyres, sive Rotundæ, ex qua idem Pontifex amovit: ut narrat idem Ugonius, ac se inibi eos vidisse testatur. Eorum profectò basis, seu suppedanei exterior facies, hieroglyghicis Ægyptiis ornata erat: in quorum enucleatione laudandæ memoriæ, ac eruditionis Pater Kircherus operam optimè navavit: In *Oedipo Aegyptiaco* Tom. 3. Syntagm. 15. cap. 2. ubi hujusmodi statuas, Leones Niloticos, seu Memphæos appellat.

Bini adhuc in præsentiarum, Capitolium ascendentibus occurrunt Leones, itidem ex Basalto, aquam ore per fistulam effundentes, stabantque hi ante Ecclesiam Sancti Stephani *del Cacco*, inde Pii IV. tempore amoti, ac ibi collocati; ut se vidisse scribit Flaminius Vacca in quadam sua epist. M S. cujus exemplar me panes asservatur.

Et si Donati, Nardinique de Urbis Antiquitatibus differentium conjecturis adhærere velimus, asserunt propè Ecclesiam Sanctę MARIÆ supra Minervam stetisse olim Templum Isidis, nec non illud Serapidis; idque ex diversis Ægyptiis marmoribus circum hæc loca erutis conjiciunt. Quare cùm isti Leones essent ante Ecclesiam S. Stephani *del Cacco*, istaque sit proxima Templo B. MARIÆ supra Minervam, non incongruum erit asserere, illos in altero ex præfatis numinum Ægyptiorum Templis fuisse; hùc etiam accedit, quòd tempore Pontificatûs sanctæ mem. Alexandri Papæ VII. ex nobili Chisiorum familia, è fundamentis Cœnobii fratrum ordinis Prædicatorum, parva, humilisque pyramis effossa fuit, solitis Ægyptiorum notis, ac symbolis insculpta, quam idem Pontifex egregius Urbis restaurator in platea ante prædictam Ecclesiam erigi jussit, prout ad præsens visitur.

Memini hìc audivisse à laudato viro Joanne Lucio, in eorundem fundamentorum effosione prægrandem, acephalamque statuam duodecim palmorum & ultra magnitudinis fuisse erutam, cujus vestimentorum rugæ multis in locis dilaceratæ, sive potius infractæ erant, vidique egomet postea restauratam; ac exin in Gallias transmissam, collocatamque Versaliis in celeberrimo Regis viridario accepi. Statuam hanc, ni fallor, Isidis simulacrum repræsentabat, quod vnà cum illo Serapidis, eorumque aris eversum fuit L. Calphurnio Pisone ac Gabinio Consulibus; quorum Consulatus contigit secundùm Calvisii supputationem, ante CHRISTVM Natum Anno 56. & de hujusmodi eversione loquitur Tertullianus in *Apologet.* Cap. VI. his verbis: *Liberum patrem cum mysteriis suis*

Fig. 1.

Fig. 2.

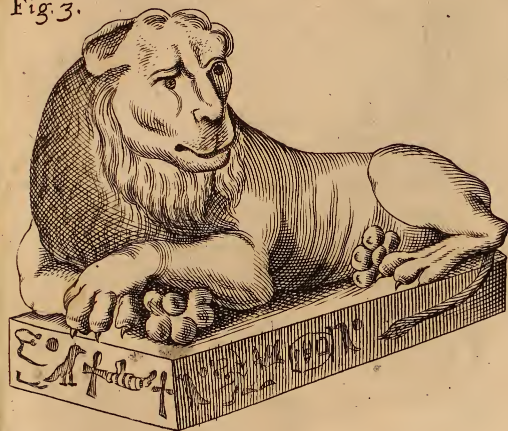

Fig. 3.

Fig. 4.

Fig. 5.

Fig. 6.

Fig. 7.

Fig. 8.

suis Consules Senatûs auctoritate non modò Urbe, sed universâ Italiâ eliminaverunt. Serapidem & Isidem, & Harpocratem cum suo Cynocephalo, Capitolio prohibitos, idest, curiâ Deorum pulsos, Piso & Gabinius Coss. non utique Christiani, eversis etiam Aris eorum abdicaverunt.

Licèt verò hactenus dictis probare conati simus, Leones non ad simplicem ornatum in Ecclesiarum januis, sed ad aliquid allegoricè demonstrandum appositos; nihilominus non negamus, in proximis elapsis sæculis, Fideles exemplo veterum, non ad allegoriam, sed ad ornatum in liminibus, januisque Ecclesiarum animalia collocâsse; ut cerni potest in Ecclesia S. Salvatoris in Lauro, nunc sub invocatione B. MARIÆ Lauretanæ, Nationis Picenæ, ubi loco duorum Leonum, sunt duo Ursi, qui Stemma gentilitium, nobilissimæ familiæ Ursinæ, referunt, cùm ipsa Ecclesia à bo. me. Cardinale Latino Ursino, circa annum 1450. ædificata fuerit; cujus familiæ ad præsens decus est Em. & Rev. D. Vincentius Maria S. R. E. Card. Ursinus, ac Ecclesiæ Beneventanæ dignissimus Archiepiscopus, qui suam erga divinum cultum religionem, ac solicitudinem, suamque erga pauperes pietatem & misericordiam, cum populi plausu mirum in modum ostendit.

CAPUT IV.

De valvis æneis in Ecclesia S. Pauli extra muros Urbis Viâ Ostiensi.

OCCASIONE, quâ nuper à nobis descripta est columna, quæ olim in Basilica S. Pauli extabat, & ostendimus antiquas Januas Ecclesiarum S. Pudentianæ, & S. Laurentii in Agro Verano, dignas quoque, ut in lucem publicam revocentur, æneas valvas existimamus, quæ in Regia ipsius Basilicæ Janua adhuc sunt. Dignas inquam, tum propter illarum cælaturam, quâ varia Sacra Mysteria, ac multorum Sanctorum figuræ exprimuntur: tum etiam propter insignem hujus donarii Datorem, nec non ob locum, in quo conflatæ fuêre. Ut autem faciliùs ea, quæ dicturi sumus, animo concipere possis, earundem Valvarum exemplum exhibemus in Tabula XVIII.

Istæ autem Valvæ, solummodò in exteriori parte æneæ sunt, in interiori verò ligneæ, vnde propriè dici possunt laminę æneæ lignum obducentes, quarum crassitudo est, duorum minutorum circiter, unciæ palmi Romani.

Figuræ in iisdem laminis expressæ, non quidem anaglyphicè sculptæ sunt, sed scalpro incisæ; ac scalpri cavitates, filamentis argenteis repletæ, adeoque visui gratæ, quando recentes erant, modò autem ita primævum splendorem amiserunt, ut ex qua materia sint, dignosci vix possit, cùm pleraque argentea filamenta ciderint, vel ablata fuerint. Eædem sic structæ sunt.

In altitudine in sex segmenta distinguuntur, quorum inter unum & aliud, veluti quædam angusta Parastasis, truncis, ac foliis cælata, media est, ut numeris 1. 2. 3. 4. 5. indicatur.

In singulis istis segmentis, perpendiculari descriptione retentâ, novem sunt quadrata, sive Parallelogramma, in quorum singulis Figuræ cum Græcis literis, ac idiomate, ipsas Figuras declarantibus, expressæ sunt.

I. In prima enim Figura Annunciatio B. MARIÆ VIRGINIS, ab Angelo Gabriele facta, non solùm figuris, verùm etiam verbis repræsentatur, scilicet. O XEPAITHCMOC XEPAI KEXAPITOMENHO KEMETACO. Ideſt. *Salutatio. Salve gratia plena Dominus tecum.*

In iſtis valvis gravis barbaries temporis arguitur, quo elaboratæ fuêre, non solùm ob ipsam cælaturam, quæ rudis, & invenuſta eſt, verùm etiam ob ipsos characteres, qui eodem laborant morbo, licèt cælati ſint in Regia Urbe Græcorum, nempe Conſtantinopoli; & quod peſſimum eſt, voces ipſę erroribus ſcatent, ut ipſamet prima deſcriptio relata, ſat docet, quæ tamen ſic legenda eſt: ὁ Χαιρετισμὸς. Χαῖρε κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος μετὰ σȣ.

Hæc tantummodò indicaſſe ſufficiat, in reliquis brevitatis gratiâ à ſimili declaratione abſtinebimus.

II. Secundum quadratum Chriſti Baptiſmum, in fluvio Jordanis à Joanne Baptiſta miniſtratum, exhibet, ubi aſtant duo Angeli, Syndonem ad detergendam aquam manu tenentes. Ad Chriſti pedes ipſius veſtimenta cernuntur, cum inſcriptione. BAΠTICHC. ideſt, *Baptiſmus.*

III. Tertium clarum eſt, cùm Chriſtum Crucifixum exhibeat, ad dexteram verò Beatam MARIAM Virginem, & ad ſiniſtram S. Ioannem Euangeliſtam. Epigraphe eſt. CTAYPΩCIC. IC XC. *Crucifixio. Ieſus Chriſtus.*

IV. Licèt Icones hujus loculamenti, prout ipſa epigraphe, quæ *veſtibulum clauſum* indicat, ſint explicatu difficiles, eas tamen referrem ad cap. 20. Joan. ubi ſic: *Venit Jeſus januis clauſis, & ſtetit in medio* (ſcilicet Diſcipulorum) *& dixit, Pax vobis. Deinde dicit Thomæ: infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & affer manum tuam, & mitte in latus meum, & noli eſſe incredulus, ſed fidelis.* Hæc autem omnia ſatìs in iiſdem Figuris repræſentantur. Chriſtus enim hîc dexteram elevat, ac ſiniſtrâ latus detegit. Thomas verò paullò acclinis, & ipſe manum attollit, in latus Chriſti digitum immiſſurus. Inſcriptio eſt. TON ΘYPON KEKΛHCMENON.

V. Quintum habet in ſe Crucem Græcam cum Chriſti nomine hinc inde abbreviato. IC. XC. *Ieſus Chriſtus.*

VI. Fatemur quidem, hujuſmodi Figurarum explicationem quandoque potiùs divinando, quàm certè aliquid affirmando tentare, quod ſi unquam, modò profectò accidit: in hoc enim num. 6. tres ſunt Figuræ, quarum duæ ſtantes, ac veluti datis in amicitiæ teſſeram dexteris colloquentes, ipſâ inſcriptione indicantur, ſcilicet. ICXC. & ΛΓΙΟC ΠΑΥΛΟC. *Ieſus Chriſtus. S. Paulus.* Tertia verò quæ humi proſtrata jacet, Oedipum quærit, cujus ego partes implere licèt non poſſim, exponam tamen quid ſentiam. Puto igitur has Figuras referri ad caput 18. Act. Apoſt. ubi habemus D. Paulum Corinthum veniſſe, ac ibi teſtificâſſe eſſe Chriſtum IESUM, nec non plurimos Corinthiorum Paulum audientes, credenteſque, Baptiſmũ ſuſcepiſſe. Dominum autem nocte perviſum Paulo dixiſſe: *Noli timere, ſed loquere, & ne taceas, propter quod ego ſum tecum, & nemo opponetur tibi ut noceat te, quoniam populus eſt mihi multus in hac Civitate.* Quæ allocutio ſatìs per ſtantes

Figu-

Figuras exprimitur, per aliam verò jacenté Paulus dormiens repræsentatur.

VII. Septimum, S. Andreæ Apostoli Crucifixionem designat, cui titulus est: Ο ΑΓΙΟC ΑΝDREAC ΕΝ ΠΑΤRA CΤΑΥΡΩΘΗC ΤΕΛΗΟΥΤΕ. *S. Andreas in Patra Crucifixus moritur*.

VIII. In Octavo quædam Figura est cum inscriptione. Ο ΙΩΑΝΝΕC ΘΕΟΛΟΓΟC, scilicet, *S. Joannes Theologus*, qui apud Græcos idem est, ac apud nos Latinos, Joannes Euangelista, ut habetur in illorum Menologio ad diem 25. Septembris. In qua ipsius Sancti dies festus ab iisdem celebratur; sic enim in eorum Liturgia ad hanc diem scribitur: τȣ̃ ἁγίȣ Ἀποστόλȣ Ἰωάννȣ Θεολόγȣ, *S. Apostoli Joannis Theologi*, ac ostendit Baronius ad ann. 97. nu. 12.

IX. Nonum Aquilam continet alis expansis, quæ tamen, utrum ad placitum sculptoris, vel potius ad denotandam Imperialem Aquilam, posita sit, ignoratur, cum hujusmodi loculamentum epigraphe careat.

X. Decimum Nativitatem Christi designat, ut ex hisce verbis colligitur Η ΧΥ ΓΕΝΝΗCΙC *Christi Nativitas*. In medio visitur puer Jesvs in Præsepe, à quo Bos paulùm distat. & unâ parte ipse Jesvs in pelvi, sive labro positus lotionis causâ.

XI. In undecimo Christi *Transfigurationem* insinuat verbum hoc: Η ΜΕΤΑΜΟRΦΟCΙC. Ibi enim Jesvs super montem Thabor nitentibus radiis coruscat. Ad dexteram, & sinistram Moses, & Elias; in inferiori autem parte Petrus, Joannes, atque Jacobus, quos secum duxerat, ut Marci cap. 9. narratur.

XII. Duodecimum loculamentum Christi depositionem è Cruce repræsentat, cui titulus: Η ΑΠΟΚΑΘΗΛΟCΙC ΙC ΧC. *Refixio*, *seu avulsio Jesu Christi*. In hac Tabula manus dextera Christi è clavis libera pendet, & à Beata Maria Virgine sustinetur: sinistra verò à quodam viro (nempe Josepho ab Arimathæa) deprimitur, qui scalæ innixus, eam è clavo educere nititur: ex pedibus, dexter liber est, sinister autem Cruci affixus. Ad Crucis basim S. Joannes Euangelista genuflexus, venerationis, & reverentiæ signum exhibet.

XIII. Decimatertia Imago, Assumptionis est, & hoc verbo exprimitur: Η ΑΝΑΛΗΨΙC, quod idem significat.

XIV. Decimum quartum quadratum Figuris caret, his tamen versibus insignitur.

TV QVOQVE QVI SACRI
SVCCEDIS LIMINA TEMPLI
HAS PER QVAS INTRAS
STVDIOSIVS INSPICE PORTAS
ET SIC INGRESSVS DOMINO
FER CVM PRECE FLETVS
VT DEVS HVIC REQVIEM
CONCEDAT HABERE PERENNEM
IMPETRET HOC ILLI
SIMVL INTERCESSIO PAVLI
QVEM QVIA DILEXIT
DECORAVIT MVNERE TALI.

XV. In decimo quinto loculamento S. Petri Crucifixio expressa est ut characteribus annotatur, nempe: Ο ΑΓΙΟC ΠΕΤΡ, ΥΠΟ ΝΕΡΟΝΟC CΤΑΥΡΟΘΗC ΤΕΛΗΟΥΤΕ. *S. Petrus sub Nerone crucifixus moritur*.

XVI. Decimum sextum habet Figuram stantem, quæ S. Andream desi-

designat, cum inscriptione: Ο ΑΓΙΟϹ ΑΝΔΡΕΑϹ. *Sanctus Andreas.*

XVII. In decimo septimo vir est Cruci affixus, per quem ipse S. Andreas exprimitur, licèt ex literis non appareat.

XVIII. In decimo octavo etiam alter vir est, & ipse stans, quo designatur S. Thomas, vt docent litteræ: Ο ΑΓΙΟϹ ΘΩΜΑϹ. *S. Thomas.*

XIX. Decimum nonum Circumcisionem Domini repræsentat, quæ cùm ex se notissima sit, explicatione non indiget; ejus titulus est: Η ΥΠΟΠΛΗϹΙϹ. *Circumcisio.*

XX. Vicesimum Palmarum festivitatem exhibet, Christus asino insidens: ac turbæ vestimenta in via strata cernuntur, cum hac voce: Η ΡΑΙΟΦΟΡΟϹ. *Festum Palmarum.*

XXI. In vicesimo primo, sacræ scripturæ locus cap. 27. 52. Matth. explicatur, ubi: *& Petræ scissæ sunt, & monimenta aperta sunt, & multa corpora Sanctorum, quæ dormierant, surrexerunt &c.* Id clarè Figuris exprimitur, cùm Christus in medio Sanctorum promineat, Crucem alterá manu gestans, veluti de morte triumphans; alterâ verò ipsos mortis captivos secum ducens: hæc inscriptione declarantur: ΑΝΑϹΤΑϹΙϹ. quæ: *Revocatio ad vitam.* ad æternam, scilicet, interpretanda est. De hac voce plura congessit eruditus vir Caspar Svicerus *in suo Thesauro Ecclesiast.*

XXII. Contentis in hac Figura illud innuitur, quod in cap. 2. Act. Apostolorum narratur, scilicet: *Et cùm complerentur dies Pentecostes, erant omnes pariter in eodem loco, & factus est repentè de Cælo sonus, tanquam advenientis spiritûs vehementis, & replevit totam domum, ubi erant sedentes.* Titulus ipse declarat: nempè: Η ΠΕΝΤΙΚΟϹΤΗ. *Pentecoste.*

XXIII. Designat S. Bartholomæum catenâ, sive vinculo constrictum. Titulus sic se habet: Ο ΑΓΙΟϹ ΒΑΡΘΟΛΟΜΕΟϹ ΚΡΕΜΑϹΘΕΙϹ ΕΠΙ ϹΤΑΥΡΟΥ ΤΕΛΕΙΟΥΤΑΙ. *S. Bartholomæus pendens in Cruce moritur.*

XXIV. S. Petri Apostoli Figura in hoc loculamento repræsentatur; vt ex literis: Ο ΑΓΙΟϹ ΠΕΤΡΟϹ. *S. Petrus.*

XXV. Transitum, sive potiùs humationem S. Joannis Euangelistæ ostendit, cum Sarcophagi operculum in pavimento cernatur, ut indicatur lit. A. Superimposita Inscriptio sic habet. Η ΜΕΤΑϹΤΑϹΙϹ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ. *Translatio S. Joannis Theologi.*

XXVI. Hâc Imagine S. Bartholomæus Apostolus designatur, habet enim ad latera epigraphen: Ο ΑΓΙΟϹ ΒΑΡΤΟΛΟΜΕΟϹ. *S. Bartholomæus.*

XXVII. S. Thomæ Apostoli Martyrium in hac Tabula exhibetur, qui lanceâ perfoditur. legitur enim: Ο ΑΓΙΟϹ ΘΩΜΑϹ ΛΟΧΙ ΥΠΟΗΝΔΙΑ ΤΕΛΗΟΤΕ. *S. Thomas lanceâ in India moritur.*

XXVIII. S. Philippi Apostoli Martyrii forma describitur. Ο ΑΓΙΟϹ ΦΗΛΗΠΠΟϹ ΚΑΤΑΚΕΦΑΛΗϹ ϹΤΑΥΡΟΘΗϹ ΤΕΛΙΟΥΤΕ *S. Philippus adverso capite Crucifixus moritur*

XXIX. S. Iacobi cognomento Minoris imago, nam de Majori dicetur infra sub num. 47. Titulus est: Ο ΑΓΙΟϹ ΙΑΚΟΒΟϹ. *S. Iacobus.*

XXX. Exhibetur cadaver S. Matthæi Hebræorum more fasciis involutum,

tum, & in sarcophago positum; ac ipsius operculũ signatum lit. B: Tabulæ inscriptio est: Η ΚΥΜΗϹΙϹ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΤΘΕΟΥ. *Obitus S. Matthæi*.

XXXI. Hoc in loco S. Lucas exprimitur, inscriptum est enim: Ο ΑΓΙΟϹ ΛΟΥΚΑϹ. *S. Lucas*.

XXXII. Moses hîc insculptus est, qui apertum volumen in sinistra manu tenet; habetque epigraphen: Ο ΠΡΟΦΗΤΗϹ ΜΩΥϹΙϹ: *Propheta Moses*. In volumine verò Idiomate, ac characteribus Latinis hæc leguntur.

VIDE
VITIS
VITA
VRA
PEN
DEN

Quæ sic (ni fallor) legenda sunt: *Videbitis vitam vestram pendentem*. Christum scilicet Crucifixum (qui peccatorum omnium vita fuit) è Cruce pendentem.

XXXIII. Sequitur Davidis imago, ut ibi: Ο ΠΡΟΦΗΤΗϹ ΔΑΔ. *Propheta David*. Iste etiam volumen explicat, ubi hæc insculpta sunt.

AVDI
FILIA
ET VI
DE ET
INCLI
NA A
VRE
M TV
AM.

XXXIV. Propheta Hieremias in hac Tabula denotatur. Docet Titulus Ο ΠΡΟΦΗΤΗϹ IEREMIAC. Iste etiam volumen habet, in quo hæc continentur.

HIC
DS NR
ET N
IMPV
TABI
TVR
ALIV
S

XXXV. Hieremiam excipit Elias Propheta: eundem ferè aliorum aspectum referens, cum inscriptione: Ο ΠΡΟΦΗΤΗϹ ΗΛΙΑϹ. *Propheta Elias*. Scripta verò in volumine sunt Græco charactere.

ΕΓΝΩ
..ΠΑϹ
ΟΛΑΟϹ
ΟΤΙϹ-
ϹΙΜ
ΩΝΟϹ
ΚϹ Ο ΘΟ
ΗΛΚΑ
ΓΩΔΟΥ

Quæ inscriptio cum lacunis quibusdam informis sit, legi haud potuit, atque ideo ab illius versione abstinere cogimur; Attamen si conjectari licet, in prima lacuna literas Κ Ε desiderari censeo, & sensus erit: *Cognovit omnis populus, quòd tu solus Dominus Deus* .... à duabus postremis lineis penitus abstineo, cùm mendis corruptissimæ appareant.

XXXVI. Vltimum istius columnæ locum obtinet Figura Prophetæ, Habacuc, eodem modo ut superiores, habetque in volumine:

DS A LI
BANO
VENI
ET ET
SCS
DE MO
NTE

Ad

Ad utrumque latus expressum est: Ο ΠΡΟΦΗΤΗϹ ΑΒΑΚΟΥΜ, *Propheta Habacuc*.

XXXVII. Hac Figura S.Philippus repræsentatur, ut liquet ex literis. Ο ΑΓΙΟϹ ΦΗΛΗΠΠΟϹ.

XXXVIII. In sequenti Simonis Zelotæ Crucifixio insculpta est; legitur enim. Ο ΑΓΙΟϹ ϹΙΜΩΝ Ο ΖΗΛΟΤΗϹ ϹΤΑΥΡΩΘΗϹ ΤΕΛΗΟΥΤΕ. *S. Simon Zelota Crucifixus moritur*.

XXXIX. In hoc numero S. Matthæum insinuant verba: Ο ΑΓΙΟϹ ΜΑΤΘΑΙΟϹ. *S. Matthæus*.

XL. Mors S. Marci Euangelistæ describitur. habet enim inscriptio: Ο ΑΓΙΟϹ ΜΑΡΚΟϹ Ο ΕΥΑΝΓΕΛΙϹΤΗϹ ΕΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΑ ΤΕΛΗΟΥΤΕ. *S. Marcus Euangelista Alexandriæ moritur*.

XLI. In Quadragesima prima Tabula Figurarum loco hæc carmina descripta sunt.

✠ PAVLE BEATE PRECES
DOMINO NE FVNDERE CESSES
CONSVLE MALFIGEENO
PRO PANTALEONE ROGANDO
DVCTVS AMORE TVI
QVI PORTAS HAS TIBI STRVXIT
ERGO SIBI PER TE
RESERETVR IANVA VITAE
SVPLEX ERGO PETIT
DOMINO QVI SEMPER ADESTIS
HVIC PRECIBUS VESTRIS
DS ANNVAT ESSE QVOD ESTIS.

XLII. Visitur in hac Tabula Isaïas Propheta ambabus manibus volumen extensum tenens, cum hisce verbis.

EC
CE
VIR
GO N
OT...

Vltimæ literæ desiderantur. Titulus verò est. Ο ΠΡΟΦΗΤΗϹ ΙϹΑΗϹ *Propheta Isaïas*.

XLIII. Cernitur alius Propheta in hac Tabula, nempe Ezechiel, qui etiam volumen sinistrâ suspensum tenet, in quo inscriptum est.

INDV
XIT
ME PER
VIAM
PORT
E BO
REA
LIS.

Titulus, qui hinc inde visitur, est: Ο ΠΡΟΦΗΤΗϹ ΗΕΖΕΚΙΗΛ. *Propheta Ezechiel*.

XLIV. Post hunc sequitur Elisæus eodem modo expressus ut alii, præter ea, quæ in volumine continentur, charactere, & idiomate Græco descripta, nempe:

ΕΓΩ
ΑΠΟϹ
ΤΟΜΑ
ΤΟϹ
ΥΨΙϹ
ΤΟΥ ΕΞ
ΗΛΘΟ
Ν.

Latinè verò reddita sic sonant: *Ego ab ore Altissimi exivi*. Prophetæ nomen sic adnotatur. Ο ΠΡΟΦΗΤΗϹ ΕΛΙϹΑΙΕ. *Propheta Elisæus*.

XLV. Postremum locum obtinet Sophonias, qui in volumine hæc habet.

EX
PEC
TA
IN DIE
RESV

RREC

TAB. XVIII
pag.

RREC
TION
EM.

Ejus nomen: Ο ΗΡΟΦΗΤΗϹ ϹΟΦΟΝΙΩϹ. *Propheta Sophonias.*

XLVI. Martyrium Beati Iacobi Apoſtoli Fratris S. Ioannis Euangeliſtæ, Majoris appellati, oſtendit, his verbis: Ο ΑΓΙΟϹ ΙΑΚΟΒΟϹ ΜΑΧΕΡΑ ΥΠΟ ΗΡΟΔΟΥ ΤΕΛΙΟΥΤΕ. *Sanctus Jacobus gladio ſub Herode moritur.*

XLVII. S.Simonis effigies eſt, ut nomen indicat: Ο ΑΓΙΟϹ ϹΗΜΩΝ *Sanctus Simon.*

XLVIII. S. Lucæ Euangeliſtæ obitus deſignatur, cùm ejus corpus ſepulchro mandari cernatur, ac tres circa eum legentes, nec non Presbyter cum Thuribulo extenſo, Græcorum more, cadaver fumigans. Lemma eſt: Ο ΑΓΙΟϹ ΛΟΥΚΑϹ ΕΝ ΙΡΗΝΙ ΤΕΛΙΟΥΤΕ. *S. Lucas in pace moritur.*

XLIX. Viſitur *S.* Marcus, ut ex Titulo: Ο ΑΓΙΟϹ ΜΑΡΚΟϹ. *Sanctus Marcus.*

L. Græca Crux, ut in oppoſita parte, & eâdem formâ delineata, cum Chriſti nomine ad latera. IC XC.

LI. Prophetæ Ezechiæ effigies cum extenſo volumine hîc repræſentatur, ut ipſum nomen teſtatur. Ο ΠΡΟΦΗΤΗϹ ΗΕΖΕΚΙΑϹ. *Propheta Ezechias.* In volumine autem hæc ſcripta ſunt:

CY
MON
OC KC
YϒHC
TOC E
ΠI ΠAC
AIC TA
IC BA
CIΛE
IAIC.

Quæ verba ſic ſonant: *Tu ſolus Dominus Altiſſimus ſuper omnia Regna.*

LII. Exprimitur in hoc loculamento Daniel Propheta cum volumine, ac ſolita nominis appoſitione. Ο ΗΡΟΦΗΤΗϹ ΔΑΝΙΗΛ. *Propheta Daniel.* In volumine verò hæc habentur:

CONSTI
TVET
BS CELI
REGNV
M QVO
B. ERIT
IN AET
ERNV
M.

LIII. In penultima harum valvarum parte, repræſentatur Jonas Propheta, ut ex inciſo nomine liquet: videlicet: Ο ΠΡΟΦΗΤΗϹ ΙΟΝΑϹ. *Propheta Jonas.* In volumine verò, quod iuxta morem aliarum figurarum in ſiniſtra tenet, hæc leges:

CLA
MAVI
DE T
RIBV
LATI
ONE.

LIV. Poſtrema, ſive infima earundem valvarum pars continet Aquilam, ut in oppoſita parte ſub num.IX. dictum eſt.

Hactenus autem figuras cum inſcriptionibus in eis contentis oſtendimus, & explicavimus: ſupereſt pro hujuſcemodi deſcriptionis coronide nonnullas alias inſcriptiones, quæ in eadem janua in locis A. B. C. D. inciſæ leguntur, recenſere.

Porrò in A. hæc habentur, & prout jacent, referuntur.

ΠΑΝΤΑ
LEON STRA
TVS VENIAM
MIHI POC
CO REATVS.

In B. Inſcriptio eſt characteris Arabici, quam ſic interpretatus eſt CL. Vir Joannes Matthæus Naironus Bibliothecæ Vaticanæ Orientalium linguarum ſcriptor, & interpres; videlicet. *Operatus eſt in hac janua Virtute Dei ..... oportet ut quiſquis legit, oret pro eo:*

In C. Tertia eſt inſcriptio characteris, & idiomatis Græci, quam ſic expono.

Actum eſt manu mea Stau-
racii Tuchiti
legentes
Orate etiam pro me.

In quarto ſignato D. alia adeſt inſcriptio rudi charactere Latino, quæ quibuſdam mendis, Latinę linguę peritis ſatis patentibus, eſt informis. Illius exemplar licèt melioris characteris ſic expono.

ANNO MILLESIMO SEPTVAGESIMO AB INCARNATIONE DNI TEMPORIBVS
DNI ALEXANDRI SANCTISSIMI PP QVARTI. ET. DNI ILDEPRANDI VENERABILI.
MONACHI: ET ARCHIDIACONI CONSTRVCTE SVNT PORTE ISTE IN REGIA VRBE
CONP. ADIVVANTE DNO PANTALEONE CONSVLI QVI ILLE FIERI IVSSIT.

Ultra errores Linguæ Latinæ, patulus ille eſt numeri deſignantis Pontificem, cum anno 1070. non regnaret Alexander IV. ſed Alexander II. nec dici poteſt in numeri characteribus errorem eſſe, cùm iſte ad longum literis expreſſus ſit. Procul dubio eſt Alexander II. qui vivebat eodem anno 1070. Alexander verò IV. floruit anno 1254. atque ita neutiquam huic Pontifici attribui poteſt. Imò notandum, quòd nomen Ildeprandi, Monachi & Archidiaconi in eiſdem valvis expreſſum eſt, quem pro certo habeo fuiſſe Hildeprandum illum, qui primò Monachus fuit Cluniacenſis, poſtea Subdiaconus S. R. E. deinde Archidiaconus, demum Romanus Pontifex, ſub nomine Gregorii VII. cujus egregia, ac præclara facinora plures ſcriptores enarrant.

Licèt ad prototypi formam, è valvis æneis, characteribus inciſis, tranſcripſerim hanc inſcriptionem; ſubaudio mihi objici Baronium ad an. 1070. aliter eam referre; nempe non *Alexandrum quartum* ſed *ſecundum* ſcripſiſſe. Cui objectioni reſpondeo, me propriis oculis illam vidiſſe, ac fideliter tranſcripſiſſe, & ita etiam illam referre P. Margarinum in ſuis Inſcriptionibus antiquis Baſilicæ S. Pauli pag. 2. nu. 8. & Pompejum Ugonium in Hiſtoria Stationum Romæ pag. 235. Quòd autem Baronius aliter ediderit, excuſandus eſt, quia in texenda Hiſtoria occupatus, non potuit omnia oculariter videre, ſed Amanuenſes mittebat; quare exiſtimavit illam corruptam fuiſſe, & abſque ulteriori indagatione, illam correxit, non ſolùm in hac voce, ſed in omnibus aliis.

Hanc S. Pauli valvarum deſcriptionem

nem, non injucundam Lectori fuisse existimamus, tum propter figurarum diversitatem, tum etiam propter eruditionem in illis contentam, quare rem gratam facturos putamus, si similes aliarum Ecclesiarum valvas consueto more narremus.

CAPUT V.

De æneis Valvis in Vaticana Basilica nunc extantibus.

NOSTRÆ intentionis est, ut jam demonstravimus, vetera Ecclesiarum monimenta in lucem revocare; quamobrem inter alia, nonulla antiqua hieroglyphica in Ecclesiarum Januis adhuc extantia, ac duas etiam Januas, nec non valvas æneas, quæ in D. Pauli Basilica adhuc cernuntur, ostendimus, & descripsimus. Proprium erit etiam hîc, si alias æneas valvas Vaticanæ Basilicæ referamus, quæ licèt longam annorum non redoleant seriem, redolent tamen quid regium, & magnificum, tùm propter earum magnitudinem, tùm etiam ob cælaturam, sacrasque historias in eisdem anaglyphico opere expressas. Utinam adhuc superessent. Illæ valvæ argenteæ à SS. Pontifice Honorio hujus nominis I. qui floruit anno 626. constructæ; de quibus Bibliothecarius in ipsius Pontificis Vita sic scribit. *Hic temporibus suis multa bona fecit. Hîc erudivit Clerum temporibus suis, renovavit omnem familiam B. Petri Apostoli, & investivit Confessionem B. Petri ex argento puro, quod pensat libras centum octuaginta & septem. Investivit regias januas in ingressu Ecclesiæ majores, quæ appellantur medianæ, ex argento, quæ pensant libras noningentas septuaginta quinque &c.*

Has pretiosas valvas mirâ magnificentiâ, ac liberalitate à tanto Pontifice factas inexplebilis Saracenorum avaritia anno 846. diripuit: quare Beatissimus Præsul Leo Papa IV. easdem paullò post direptionem pristino splendori restituit, ut narrat idem Scriptor, videlicet: *Ipse insignis Præsulque præcipuus, cùm innumera summi decoris opera in Basilica B. Petri Cæli Clavigeri perfecisset, portas quas destruxerat Saracena progenies, argentoque nudàrat, erexit, multisque argenteis Tabulis lucifluis, salutiferisque historiis sculptis decoravit, & in meliorem speciem, quàm pridem fuerant, reparavit, ut omnes qui in eandem Basilicam ingredi volunt, laudes Deo omnipotenti, sanctoque suo Præsulatui referant, & exposcant, ut multa annorum suæ vitæ curricula extendantur, qui tanti fulgoris opere, tantoque pulchritudinis pondere, aulam Dei argento pensan. Libras septuaginta, ornavit.* Hæ etiam valvæ periêre, cùm nil sub Sole sit, quod temporis ingluvies non devoret: quomodo autem perierint, ignoratur, sed non abs re conjectandum est, argenteas laminas, quibus valvæ ipsæ fuerant investitæ, paullisper temporis progressu ablatas fuisse: unde san. memoriæ Eugenius IV. denuò has æneas valvas; quæ nunc visuntur, construi fecit; & licèt antiquas in metalli prætiositate non excedant, excellunt tamen, (ni fallor) in cælaturis, cum posteriora sæcula, Leonina in similibus operibus superaverint, ut pluribus exemplis demonstrari potest, quæ brevitati consulendo omittuntur. Earundem valva-

rum altitudo est palmorum 33. latitudo verò 16. $\frac{1}{4}$. Turrigius antiquarum rerum Vaticanæ Basilicæ diligentissimus Scriptor, in suis *Cryptis Vaticanis*. pag. 155. præfatas æneas valvas ab Antonio Philarete Florentino elaboratas fuisse asserit; in quarum fabrica ipse Antonius duodecim annorum spatium insumpsit. Occasione autem constructionis novæ Basilicæ à sanc. mem. Paulo V. factæ, ab eodem Pont. restauratas fuisse legitur in ipsarum valvarum fastigio. Has valvas (ut diximus) jussu Eugenii IV. fabrefactas testabantur carmina, in eis, aut propè eas expressa, quæ carmina celebris Onuphrius Panvinius *de Septem Urbis Ecclesiis*. pag. 37. sic refert:

Ut Græci, Armeni, Aetiopes, hîc aspice ut ipsam
Romanam amplexa est Gens Jacobina Fidem.
Sunt hæc Eugenii monumenta illustria Quarti,
Excelsi hîc animi sunt monumenta sui.

Earundem valvarum iconem, prout ad præsens sunt, in Tab. XIX. expono, ut eam contemplando, curiositati tuæ, benigne Lector, pleniùs satisfacere possis, ac pro majori in eisdem valvis expressarum Figurarum intelligentiâ, sequentes notas exponimus.

1. Numerus insignia Gentilitia Eugenii IV. Summi Pontificis exprimit.

2. Duas claves, itidem Romani Pontificis Insignia, demonstrat, nempe utramque Potestatem, à Deo Romano Pontifici ligandi, atque solvendi, concessam.

3. Salvatoris Imaginem repræsentat, ut ipsa epigraphe ostendit.

4. Itidem effigiem Beatissimæ Virginis Mariæ exprimit; ad cujus pedes legitur Salutatio Angelica, *Ave Maria gratia plena*.

5. 6. In hac areola hos numeros 5. 6. continente, Imperatoris Palæologi Ferrariam, pro unione Græcorum cum Latinis, accessus ostenditur. Hanc Historiam refert Raynaldus in suis Annalibus Ecclesiasticis ad annum 1438. num. 6. & 7. Anaglyphicum igitur opus sub num. 5. expressum, Pontificiæ navis, sive potiùs triremis, Imperatoris à Venetis litoribus discessus, ac in Ferrariense litus appulsus exprimitur, qui accidit die 8. Martii præmemorati anni. In num. 6. Eugenius IV. Summus Pontifex Papali tiarâ redimitus, ac sedens, dexteramque Imperatori, nudato capite, altero genu provoluto, porrigens, cernitur.

7. 8. Altera areola hos numeros 7. 8. comprehendens, prosequitur easdem actiones Imperatoris Græci demonstrare: sub num. 7. ostenditur Sessio publica œcumenici Concilii Florentini habita die 6. Julii anno 1439. in qua interfuerunt idem Eugenius IV. Summus Pontifex, & Imperator Constantinopolitanus Joannes Palæologus; in eademque Sessione decretum fuit fidei Symbolum à Juliano Cæsarino Presbytero Cardinale Tit. S. Sabinæ, & à Bessarione Archiepiscopo Niceno. Num. 8. repræsentat Imperatoris à Florentia discessum, Venetias, ac Constantinopolim versùs. Has Figuras in præfatis quatuor numeris expressas, in majori forma ostendit Petrus Lambecius in Sua Bibliotheca Cæsarea tom. 8. pag. 504. Itidem Macrus unicam tantùm refert, illam videlicet sub num. 7. occasione vocis

Caly-

PAVLVS V
PONT. MAX.

I.XIX
RESTAVRAVIT A
PONTIFICA.[tus] XV

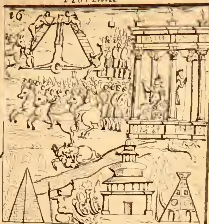

occasione vocis

Caly-

Calyptra, quam diadematis genus esse declarat, panno purpureo, & auro intextam, sursumque vergi, ac ad Pyramidem superficie fundi.

9. Hic locus Figuram D. Petri Apostolorum Principis stantis exprimit, qui dexteram Eugenio IV. genuflexo, ac deosculanti porrigit, quasi tradens eidem Pontifici Claves: sinistrâ librum, scilicet Euangeliorum, tenet.

10. S. Paulus expressus est in hac area, qui dextrâ ensem, sinistrâ itidem librum tenet. Ad pedes vas est, per quod repræsentari vas illud puto, quod in Sacra Scriptura, Act. Apost. c. 9. 15. exprimitur, ubi Dominus dixit Ananiæ. *Vade, quoniam vas electionis est mihi iste.* Quem locum exponit S. Isidorus Pelusiota lib. 4. Epistolâ ad Arsenuphium Lectorem sub num. 80. scilicet, *Vas electionis*, idest: *electum mihi est iste.*

11. 12. Parallelogrammum hoc divisum est in duas partes. In 1. signata n. 11. ingressus Legatorum Æthiopum Urbem Romam anno 1441. exprimitur, quorum primarius Andreas S. Antonii Abbas: miserat enim Eugenius ad illos, nempe ad Jacobitas Orientales, Albertum Minoritam, ut eosdem à schismate revocaret, & ad Catholicæ, Romanæque Ecclesię unionem reduceret; qui egregiè navatâ operâ ob munus perfunctum, Legatos ad Pontificem pro hac unione impetranda ut mitterent, induxit, qui ad Florentinum Concilium convenerunt, & in Congregatione habita die 21. Augusti ejusdem anni, in qua interfuerunt Pontifex, ac Cardinales, aliique Magistri & Doctores, idem Abbas comparuit, & in Syriaco idiomate; quod etiam in Latinum translatum fuerat, sui adventûs causas, quarum præcipua erat præfata Unio Æthiopum Jacobitarum cum Ecclesia Romana, exposuit. Quare hujusmodi petitioni benignè assensit Eugenius Pontifex, ut in 2. sub n. 12. exprimitur in quo visitur Papa sedens, qui fidei formulam tradit eidem Abbati. Historiæ seriem invenies apud laudatum Raynaldum ad annum 1441. num. 1. & seqq. Ambas has Icones separatim in ampliori forma expressas invenies etiam apud dictum Lambecium loco citato post pag. 504.

Procedamus modò ad alterum Parallelogrammum, quod in tres dividimus sectiones: in prima enim sub num. 13. nî fallimur, designantur duo Legati missi ex parte duarum Nationum, nempè Chaldæorum, & Maronitarum, ad Pontificem Eugenium, qui Sanctissimus, & Beatissimus Pontifex, cùm de cunctarum animarum salute valde esset solicitus, jam ante in Cyprum Andream Archiepiscopũ Colocensem miserat, ut ad Orthodoxæ fidei puritatem illas Nationes reduceret; quare ii, qui Nestorii hæresi eousque imbuti fuerant, vel Macarii impietatem secuti, easdem hæreses, suadente ipso Andreâ Archiepiscopo, abjurare decreverunt. Quare Timotheum Chaldæorum Metropolitam, & Eliam Episcopum Maronitarum, ad profitendam omnium nomine, coram Romano Pontifice Catholicam Fidem, illique ritè ac demissè obedientiam præstandam, designârunt. Legationem suscepit Timotheus, Elias verò suo nomine Isaac delegavit: ambo ii in Romanam Urbem, ubi tunc Eugenius degebat, equitantes ingressi,

desi-

designatur, sub num. 1. In num. 15. iidem exprimuntur, qui ad pedes Romani Pontificis provoluti, in publica Sessione, nempe 33. Laterani habitâ, omnibus honoribus, ac privilegiis. quibus alii Catholici fruuntur, affecti fuêre. Num. 14. eorundem ab Urbe discessum denotare autumo. Hæc, quæ retulimus, narrat laudatus Raynaldus ad annum 1445. num. 20. & seqq.

16. In hoc quadrato Beati Petri Apostolorum Principis Crucifixio in Monte Janiculo demonstratur. Visitur enim in Throno sedens impius Nero Imperator, Apostoli Crucifixioni astans, prout etiam innumera Populi multitudo. Cernitur etiam Tyberis fluvius, prope quem est Hadriana moles; & iuxta eam Pyramis, quæ nunc est demolita; in qua olim Scipionem Africanum sepultum fuisse fama est; quam etiam in ampliori forma infra Cap. XIX. ubi *de Sepulchrorum formis* sermo erit, in Tab. XL. Fig.4. referemus. Procul ab Hadriana mole cernitur alia Pyramis, quæ pro illa, quæ est ad portam trigeminam expressa est: & non sine consilio ambæ hæ Pyramides fuerunt anaglyphicè exculptæ, sed datâ operâ, ad denotandum ejusdem Apostoli crucifixionem, quam inter duas metas, scilicet inter duas Pyramides, secutam fuisse narrat, antiquorum Scriptorum auctoritate, Torrigius in suis Cryptis Vaticanis pag. 194. Non ignoro D. Petri martyrium Romæ passi ab aliquibus Heterodoxis in dubium revocari; sed vide quæ eruditè, & copiosè scripsit Franciscus Maria Florentinus in suo Martyrologio Lucensi ad diem 29. Junii.

17. In hoc itidem Quadrato exprimitur S. Pauli ad Aquas Salvias decollatio, præsidente eodem Imperatore.

CAPUT VI.

De antiquis Valvis æneis Primatialis Ecclesiæ Pisarum.

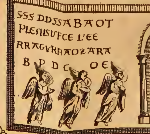
PISARUM Urbem inter Italiæ nobilissimas jure connumerari, nemo est qui ambigat. Nam si vetustatem ejus inspiciam, Romanorum colonia fuit; si belli decora, sæculis anteactis adeò floruit, ut tercentum triremium Classem instituerit. Nec in spiritualibus minori honore refulget, cùm Corsicæ Metropolis, Sardiniæque Primas; ac mirandis quibusdam tam sacris, quàm profanis ædificiis, eorumque ornamentis, conspicua adhuc sit. Ex iis autem illas maximas ex ære Valvas, propriæ Metropolitanæ Ecclesiæ, huic operi nostro tribuit, quarum exemplar nobilis Vir Abbas Gaspar del Torto, dignissimus ejus Urbis Patritius, officiosè nobis exhibuit, qui eas tum propter cælaturam, seu potiùs anaglyphicum opus, tum etiam ob varias Figuras sacram historiam repræsentantes, inter vetera sacra monimenta adscribendas esse censuimus. Verùm antequam ad illarum descriptionem deveniamus, quo tempore conflatæ fuerint demonstrare, operæ pretium esset; sed cùm id penitus ignoretur, silere cogimur. Scimus tamen non in eadem Urbe constructas, sed aliunde adductas fuisse; at ex Hierosolymis ne, vel potiùs ex Insulis Balearibus, à Pisanis sub sæculo XII. subactis, incertum est: Attamen

Y

X

TAB XX

V

T

S

R

Q

P

O

N

M

L

K

I

H

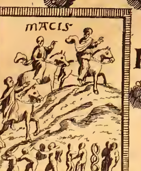
G

F

E

D

C

B

A

AA

Z

men hanc opinionem, ultra peranti-quam in eadem Urbe traditionem, confirmat recens Annalium Pisanorum Scriptor Paulus Tronci pag. 56. ubi eam victoriam relatam enarrat anno 1117. ac inter alia opima spolia, manubiasque à victis hostibus reportatas, duas fuisse columnas porphyreticas, & quasdam valvas æneas asserit, quas Metropolitanæ Ecclesiæ Pisarum dono sacrârunt. Has autem, quarum exemplar ob oculos ponitur, eas esse ambigendum non est, tum si cælaturæ genus inspicias, tum etiam si barbaras voces in eisdem insculptas legas, ut infra clariùs apparebit.

Hîc verò Lectorem monitum cupio, quòd æris incisor in incidendo, exemplaris perturbavit ordinem, ea enim quæ sunt ad dexteram, posuit ad sinistram, & è contra. Ego igitur genuinum sacræ Historiæ ordinem sequens, initium sumam ab infima areola dextri lateris, literâ A. designatâ, in qua exprimitur Annunciatio B. Mariæ Virginis, ut Figuræ, & ipsa Epigraphe AVE MARIA GRATIA PLENA, satis ostendunt.

B. Clarum æquè, ac superius est hoc Mysterium, quo Visitatio Beatæ Mariæ, & occursus Elisabeth, atque adeò utriusque salutatio exhibetur. Inscriptio tamen barbara, & obscura est, nempè SLA LISABE, quæ vox SLA. *Salutatio*, vel *Sancta* exponi debet

C. In tertia hac area signata lit. C. Nativitas Christi Domini exprimitur. Visitur Mons, ac super eum oues, atque Pastores, nec non duo Angeli, Domini Nativitatem Pastoribus annunciantes: subtus verò Maria Virgo, veluti in antro, per quod Præsepe repræsentatur. In eo etiam nonnullæ Figuræ sunt, quæ nisi superioribus, atque ipso Tabulæ hujusce titulo doceremur, quid indicarent, arguere nullo unquam pacto possemus.

D. Vides in hoc quarto loculamento tres Magos, qui magnâ hominum, servorum scilicet multitudine, sarcinis onustâ, comitante, ad Jesum Puerum adorandum accedunt. Quod fusè narrat Matthæus cap. 2. 2. & seqq.

E. Habes in hac area Christi Pueri præsentationem in Templo, quam S. Lucas cap. 2. 27. sic tradit: *Et cùm inducerent Puerum Jesum parentes ejus, ut facerent secundùm consuetudinem legis pro eo: & ipse accepit eum in ulnas suas, & benedixit Deum, & dixit: Nunc dimittis servum tuum Domine, secundùm verbum tuum in pace, &c.*

F. Epigraphe est: FVGA IN EGIPTVP. quum scilicet Angelus apparuit in somnis Ioseph, & dixit ei: *Surge, & accipe Puerum, & Matrem ejus, & fuge in Aegyptum*: teste Matth. cap. 2. 13.

G. Paucis hisce Figuris immanissima puerorum strages exhibetur, quam habes apud Matthæum c. 2. 16. sub hæc verba: *Tunc Herodes videns quoniam illusus esset à Magis, iratus est valde, & mittens occidit omnes pueros, qui erant in Bethlehem, & in omnibus finibus ejus à bimatu, & infra, secundùm tempus, quod exquisierat à Magis. &c.*

H. In hac Tabula Christi Jesu Baptismus in Jordane, Joanne Ministro, & duobus Angelis in obsequium, famulatumque astantibus, perspicuus est. Inscriptio: BAPTIZAT.

I. Magna hîc premerer obscuritate, nisi ipsa Inscriptio TEMPTAT-

ADA-

ADABOLO, hoc mihi Hieroglyphicum explicaret. Sedet hîc supra rupem Christus, in alia verò, sed humiliori, stat Diabolus, alas uti Angelus gerens. Penè hunc duæ columnæ consurgunt, quas ferrum, sive quid aliud connectit, atque inde è medio lampas pendet. Columnis imminet arcus, eique constructio quædam incumbit, qua fortè Templum significatur, ut habemus apud Matthæum cap. 4. 5. *Tunc assumpsit eum Diabolus in sanctam Civitatem, & statuit eum super pinnaculum Templi.*

K. In hoc decimo loculamento lit. K. signato, Transfiguratio Domini repræsentatur, ut ipsa, licèt rudis inscriptio, sat indicat. Mysterium hoc Euangelista Matthæus cap. 17. 1. & seqq. sic prosequitur: *Et post dies sex assumit Jesus Petrum, & Jacobum, & Joannem Fratrem ejus, & ducit illos in montem excelsum seorsum: & transfiguratus est ante eos, & resplenduit facies ejus sicut Sol: vestimenta autem ejus facta sunt alba sicut nix. Et ecce apparuerunt illis Moyses, & Elias cum eo loquentes.*

L. Lazarum à Christo resuscitatum hîc habes, quod quidem ex Figurarum obscuritate, nisi ipsa epigraphe docuisset, ignoraremus. Bis ibi Lazarus repræsentatur: Primò quum in sepulchro jacebat, quod inter duas columnas situm est; lapide, qui os sepulchri occludebat, aliquantulum ab eodem amoto. Secundò: tumulo egressus, ad pedes Domini eum vocantis accurrit: supra columnas quid, veluti moenianum attollitur, unde tres viri miraculum admirantur. Inscriptio autem est: DE LAZAR. id est: Miraculum de Lazaro resuscitato.

M. Palmarum festivitas hîc designatur, quam sacer Euangelista Matth. cap. 21. sic tradit: *Euntes autem Discipuli fecerunt sicut præcepit illis Jesus, & adduxerunt asinam, & pullum: & imposuerunt super eos vestimenta sua: & eum desuper sedere fecerunt. Plurima autem Turba straverunt vestimenta sua in via, alii autem cædebant ramos de arboribus, & sternebant in via. Turbæ autem quæ præcedebant, & quæ sequebantur, clamabant, dicentes: Hosanna filio David, &c.*

N. In decimatertia areola lit. N. signata, ut ex literis LAVATIO PEDV. (quarum postrema aliam, videlicet M. addas, necesse est, ut pedum sonet) Christus pedes Apostolorum lavat: stat enim tanquam altercans, ante Petrum sedentem, cui proxima est pelvis; & à tergo sunt alii Apostoli: supra Christum quiddam, veluti Luna dimidiata, dependet, quo nihil aliud, nisi duas lucernas denotari pro certo habeo.

O. Nisi ex inscriptione, quid unquam indicent Figuræ in hac areola contentæ edocerer, divinari certè non possem: Inscriptio autem est: CENA DOMINI.

P. Infandum in hoc loculamento Judæ proditoris crimen exprimitur, qui ut ait Joannes cap. 18. 3, & 12. cùm accepisset cohortem, & à Pontificibus, & Phariseis Ministros, ivit ad Jesum cum lanternis, & facibus, & armis. Cohors autem & Tribunus, & Ministri Judæorum comprehenderunt Jesum, & ligaverunt eum, & adduxerunt eum ad Annam.

Q. Quadratum hoc nullâ omnino eget explicatione. Visitur enim ibi Christus Cruci affixus, prope Crucem

à

à ſiniſtris Beatiſſima VIRGO in lachrymas gemituſque ſoluta: duæ aliæ Figuræ à dextris, totidemque in aëre Angeli, qui omnes tum Magiſtri, tum Creatoris ſui acerbiſſimum funus commiſerantur.

R. In decimo ſeptimo ac lit. R. legitur DESPOLIATIO INFER. ſcilicet *inferorum*. Exprimiturque ſat luculenter articulus Symboli Apoſtolici, *Deſcendit ad inferos*. Quem B. Bruno Herbipolenſis Epiſcopus ſic exponit. *Deſcendit ad inferna, tertiâ die reſurrexit à mortuis: & manente corpore in ſepulchro anima ejus ad inferna deſcendit: de quo inferno SS. Patriarchas, ſcilicet, Abraam, Iſaac, & Jacob, & SS. Prophetas Eſaïam, Jeremiam, & reliquos - & cæteros omnes, quos elegit, miſericorditer liberavit, & tertiâ die victor reſurrexit*. Viſitur enim in medio Chriſtus ſiniſtrâ manu Crucem, quaſi victoriæ trophęum ferens: dexteram verò quibuſdam porrigens, quos ex antro ſive ſpelunca deducit. Ad ejus pedes quidam proſtratus jacet, quo fortaſſe artifex animas antiquorum Patrum in inferis quieſcentes ſignificavit. A tergo Chriſti Domini ſtant aliæ animæ jam eductæ, atque è feralibus mortis clauſtris liberatæ, prout indicat arbor Palmæ, quæ Victoriæ ſymbolum eſt.

S. In Decimo octavo quadrato & lit. S. Chriſti ſepulchrum eſt, ut ex inſcriptione: quo in ſepulchro Angelus ſedet, & MARIÆ ad illud accedunt, ut narrat Euangeliſta Matthæus cap. 28. duas tantùm nominans; ſcilicet Mariam Magdalenam, & alteram Mariam. Hic tamen artifex in Sacra Scriptura parùm verſatus, tertiam addidit, & ad baſim ſepulchri milites dormientes expreſſit.

T. Habes in hac area Chriſti Domini Aſcenſionem, tum ex literis AS. quę legi debent *Aſcenſio*; cùm ex Figuris, quarum quidem ſex â dextris ſunt, quinque à ſiniſtris, & una in medio; denotantque undecim Apoſtolos cum MARIA Matre JESU; ubi notandum duodecimum Apoſtolum conſultò omiſſum, cùm Judas mortuus eſſet, Matthias verò nondum electus: ſuper MARIAM Virginem Chriſtus attollitur, & in cælum aſcendit nube quadam elypſis, ideſt ovalis formæ, obvolutus, brachiis pectori admotis, & hinc inde duobus Angelis famulantibus, ac veluti nubem ferentibus. Quæ quidem omnia deſumpta ſunt ex cap. 1. 9. Actuum Apoſtolorum, ubi ſic: *Et cùm hæc dixiſſet, videntibus illis levatus eſt, & nubes ſuſcepit eum ab oculis eorum*. Verùm alia quædam quæ in eodem cap. non habentur, ſolertia pictoris expreſſit. Quare ne alicui dubium pariant, ad trutinam revocanda ſunt.

Primum eſt in medio Apoſtolorum Virginem à pictore poſitam eſſe; attamen illi favere dices Lorinum, qui in notis ad dictum cap. & verſiculum, præter Apoſtolos, glorioſiſſimam Matrem Domini, & alios Diſcipulos interfuiſſe teſtatur, idque nonnullis Patrum ſententiis comprobat. Præter à Lorino allatos, huic ſententiæ favent Gaſpar Sanctius, & Ludovicus de Ponte in meditat. *de Aſcenſione*.

Objici enim poteſt, JESUM non raptum, non tranſlatum, non Angeli adminiculo, ſed propriâ virtute ſubnixum, non gradientem, ſed ſimul totum elevatum, in cælos ſuper nubem aſcen-

ascendisse. Qua de re malè in hac nostra Figura duo Angeli, qui nubem elevant, adjecti sunt. Hoc tamen Sacræ Scripturæ, ac Patrum sententiis non repugnat, si D. Augustini Ecclesiæ Doctoris judicium expendamus. Ipse enim Serm. 176. *Super excelsa ergo Cæli* (inquit) *terrenum corpus imponitur, ossa intra sepulchri angustias paullò ante conclusa, Angelorum cætibus inferuntur: in gremium immortalitatis mortalis natura transfunditur.* Et inde: *Dum audis elevatum, agnosce militiæ cælestis obsequium.* Et equidem S. Scripturæ, & Patrum sensibus Angeli appositi non repugnant, quos cum eodem S. Augustino in obsequium Christi Domini affuisse credendum est. Quòd autem nubem attollere, & elevare videntur, id Pictoris inscitiæ tribuendum.

V. Multa verò de sacro hoc Mysterio dicenda essent, nisi me ab initio proposita compendiosa narratio, atque ipsius materiæ gravitas ab hoc revocarent. Aliqua tamen cogimur prolixiori calamo prosequi; nam hac de re non una eademque antiquorum Patrum opinio est: sed an Beatissima Virgo unà cum corpore assumpta fuerit, nec ne, secum dissentiunt.

Eruditissimus, imò Ecclesiasticæ Historiæ, & eruditionis parens Baronius, in notis Martirologii, ad diem 15. Augusti, plures tam Græcos, quàm Latinos Patres adducit, qui de hac Assumptione B. Dei Genitricis Mariæ tractârunt: concludit demùm, Dei Ecclesiam in eam partem propensiorem videri, ut unà cum carne in cælum assumpta fuerit; nam in hujus diei celebritate illas SS. Patrum Homilias legendas proposuit, quibus eadem de ejus Assumptione firmantur. Quæ quidem sententia cùm plurimorum Theologorum auctoritate, tum etiam cōmuni Fidelium consensu probata, ac recepta jam est. Baronium sequitur Raynaudus in sua *Diptycha Mariana* punctò 10. ubi fusiùs quæstionem tractat. Hanc Beatissimæ Virginis Assumptionem nonnulli *Transitum*, seu *Dormitionem*, alii aliis vocibus, appellârunt, ut videre est apud nuperum Scriptorem Petrum Lambecium in Sua Bibliotheca Cæsarea tom. VIII. pag. 129. quæ omnia eruditè collegit R. D. Claudius Joly Canonicus inclytæ Metropolitanæ Ecclesiæ Parisiensis. Hæc autem ideò præmittenda esse putavi, ut ea quæ infra referam clariùs innotescant.

Petrus de Natalibus in suo Catalogo Sanctorum lib. 7. cap. 65. de Sanctis in Mense Augusti occurrentibus, celebrem hanc festivitatem facundè prosequitur, cujus narrationis particulam, quæ Figuras nostras potissimùm respicit, ad earundem explanationem adjiciam, cùm reliqua apud præcitatos Auctores videri possint. *Cùm igitur* (inquit Petrus) *die quadam cor Virginis in filii desiderium vehementer esset accensum, ita ut in lachrymas prorumperet abundanter, Gabriel Angelus eidem cum lumine astitit, eamque reverenter salutavit, ac eidem ex parte ejus filii dixit, quòd post triduum esset à carne migratura, & cum Cristo perpetuò regnatura. Ramum quoque palmæ eidem de Paradiso allatum præsentavit, quem ante ejus feretrum portari mandavit. Virgo autem de Nuncio læta, Deo gratias egit, & duas petitiones ab Angelo postulavit. Primò, ut filii ejus fratres omnes*

Apo-

Fig. 1.

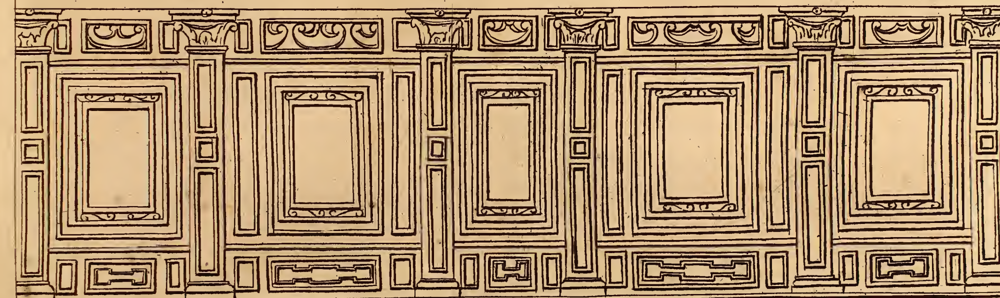

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

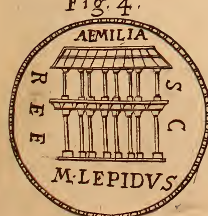

Fig. 5.

Fig. 6.

Fig. 7.

Fig. 8.

Apostoli ad ipsam pariter congregarentur; quibus præsentibus spiritum Deo redderet, & omnes sibi sepulturæ officium exhiberent: secundò, ut cùm Spiritum emitteret, malignum Sathanam non videret. Porrò hæc quæ in Petro legis, vides in nostro Iconismo, ubi Gabriel Angelus è cælo descendit, manu aliquid ferens, quod fortè palma est. Colloqui etiam cum proxima Figura videtur, quæ brachia protendit, ac procul dubio Beatissimam Virginem aliqua ab Angelo postulantem significat. Inferiùs feretrum est, quod nonnulli circunstant, denotatque ipsius Virginis Dormitionem, & Apostolos circumstantes, ac laudes Mariæ canentes. Literæ verò M. G. S. M. si divinari fas est, sic leguntur: *Mariæ Gabriel significat Mortem*. Idest transitum ex hoc mundo; verùm in hac narratione certi aliquid affirmare non audeo, Figuras tantummodò explicâsse contentus.

X. His explicatis, remanent quatuor anguli, in quorum primo ad dexteram inspicientium superioris partis, signato lit. X. visitur Christus in Throno sedens, ac benedictionē impartiens cum tribus Angelis ad dexteram, totidemque ad sinistram, ipsum venerantibus. Legitur ex utraque parte hymnus Angelicus, qui & *Trisagios* appellatur, ab Apostolis institutus, & à B. Pontifice Sixto I. stabilitus, videlicet: *Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus Sabaoth; pleni sunt Cæli & Terra gloriâ tuâ, Osanna, benedictus qui venit.* Quæ ultima verba Angelorum alis obducta sunt. Et ad Christi capitis latera: *Ego lux Mundi*, legitur.

Y. In angulo ad sinistram lit. Y. signato Assumptio B. Mariæ Virginis exhibetur; quod quidem Mysterium me, nisi ipsæ literæ indicarent, lateret omnino. In medio hujus loculamenti conspicua est Beatissima Virgo, veluti in quodam Throno sedens. Ad dexteram duo Angeli cum duabus arboribus, totidemque ad sinistram, ac desuper Titulus: ASVNTA EST IN CELV. IN CELVM.

Z. In angulo dextero inferiori lit. Z. signato, sex veteris legis Prophetæ repræsentantur, ut ex nominibus supra positis. Media etiam inter unum & alterum Palmæ arbor assurgit, quam semper in picturis apponere Christi Fideles consuêvere; nam penes ipsos pro hieroglyphico, ut alibi jam dictum est; habebatur. Qua ex animadversione colligimus, has valvas longè ante millesimum conflatas fuisse. Et licèt in exemplari nomina sint expressa, nihilominus cùm lectu perdificilia, nonnullaque compendiosè incisa sint, hîc ea repetere non incongruum existimo. Hæc igitur sunt: AMOS PROPHETA, SOPHONIAS PROPHETA, ZACARIAS PROPHETA, JOHEL PROPHETA, MICHEAS PROPHETA. Sexti verò nomen deest.

A A. In sinistro inferiori angulo lit. A A. signato prout in opposita parte, sunt sex Figuræ cum totidem arboribus, quæ Figuræ antiquos Prophetas referunt, ut ex nominibus suprapositis, scilicet: ABACHVC, JONAS, DANIEL. reliquorum trium desiderantur.

CAPUT VII.

De nonnullis ornamentis, quæ erant in Basilica Siciniana, postea S. Andreæ in Barbara appellatâ.

OMNIBUS in architectura vel leviter versatis notum est, Architectos consuevisse publica ædificia devictorum hostium Figuris ornare. Docet hoc ipse Vitruvius, artis illius princeps lib. 1. cap. 1. ubi pro columnis erecta fuisse, ait, marmorea simulacra, quæ Matronas Caryathides in servitutem redactas repræsentarent: similiterque debellatorum Persarum statuis à Lacedæmoniis victoribus porticus exornatas. Qui mos inde ad Romanos transiit, itaut Arcus Triumphales Figuris hostium subactorum, ac spoliis insignirentur, ut eorum nonnulli Romæ adhuc stantes fidem faciunt. Imò prædictus mos adeò invaluit, ut non in Arcubus modò, sed etiam in Basilicis ad parietum ornatum ac decus, cùm penè omni triumphi pompâ triumphantium victorum imagines ponerentur.

Hæc omnia evidentissimè colliges è sequentibus Tabulis, extantibus olim in Basilicæ Sicinianæ parietibus, sive in Ecclesia S. Andreæ *in Barbara*, de qua infra cap. XXVII. fusiùs dicemus.

Libet igitur hîc eas Tabulas plurimâ eruditione refertas, operosiùs contemplari, & historias, quæ in illis cælatæ sunt, exponere.

Prima Tabula, quæ est in ordine XXI. adeò ornata est, ut in ea desiderari nihil possit, cùm nonnullæ in ea contentæ areolæ historiis insignitæ sint; licèt aliæ areolæ historiis careant, quas temporum ingluvies partim devoravit; partim verò lapsas in alium usum convertit, ut infra demonstrabimus.

Harum autem trium prima, quæ Figurâ 1. repræsentatur, triumphalem currum exhibet, quem bini Leones trahunt: sedet super hoc vir dexterâ Imperii sceptro, more triumphantium, innixus. Currum præcedit eques, ipsique pedes quidam præit, ut vides. Diù hæsitanti mihi in hujusmodi Historiæ enodatione, succurrit Plinii senioris locus lib. 8. cap. 16. ubi narrat M. Antonium Triumvirum primum Romæ fuisse, qui Leones sub juga conjunxerit, & currus trahere coëgerit. Et quidem ciuili bello, cùm dimicatum esset in Pharsalicis campis, non sine quodam ostento temporum, generosos spiritus jugum subire illo prodigio compulsos significante: nam quòd ita vectus est cum Mima Cytheride, supra monstra illarum calamitatum fuit. Quæ mea conjectura si admittatur, dubia quædam insurgunt, quibus solutis, historiæ non parva lux afferetur. Primùm igitur facit Ciceronis locus in Philippica 2. contra M. Antonium, ubi ait: *Etenim quod unquam in terris tantùm flagitium extitisse auditum est? tantam turpitudinem? tantum dedecus? Vehebatur in Essedo Tribunus Plebis: Lictores laureati antecedebant. Inter quos apertâ lecticâ Mima* (idest Cytheris) *portabatur; quam ex Oppidis municipales homines honesti obviam, & necessariò prodeuntes, non noto illo, & Mimico nomine, sed Volumniam consalutabant: sequebatur Rheda cum Lenonibus, comites nequissimi.*

Hunc Ciceronis locum accuratissimus

mus Victorius in suis variis lectionibus lib. 16. cap. 3. sic corrigendum putat: *Sequebatur Rheda cum Leonibus*. Contra opinionem Hieronymi Ferrarii, qui maximam sedulitatem in Ciceronis orationibus emendandis adhibuit, ut ipsemet Victorius fatetur, ejusdem Hieronymi orationes adducens.

Secundum dubium est, quòd locus Plinii Tulliano non concinit. Nam Plinius narrat Mimam Cytheridem in curru cum Marco Antonio Romæ vectam fuisse: Cicero verò non Romæ, sed per Italiam, non curru, sed lecticâ. Hanc Auctorum discrepantiam benè animadvertit prælaudatus Victorius, additque: *Quod enim Plinius hoc factum narrat ab Antonio, cùm dimicatum esset in Pharsalicis campis, quod discrepat ab eo, quod hîc à Cicerone, & in Epistola ad Atticum traditur, negligentiæ illius Scriptoris assignandum puto, qui in temporibus lapsus sit, ut in multis aliis rebus sæpè peccat; & certè major fides Ciceroni habenda est rerum, quæ ipsius ætate factæ sunt, quàm Plinio, qui multis postea seculis vixit*. Pro quo notandum hîc obiter, inter Ciceronis, & Plinii obitum centum novendecim annos circiter intercessisse. Nam Cicero occisus fuit ann. 40. ante Christi Nativitatem, Plinius verò in Vesuvii conflagratione decessit anno post Christum natum 79. Verùm vnde digressa est, eò revertatur oratio, paullisper tamen suspensâ meorum dubiorum solutione, quæ ex infradicendis apparebit.

Præcitata Figura demonstrat, ut diximus, M. Antonium curru triumphali vectum, cui eques præcedit, quem Anaxenorem Citharœdum à Plutarcho in ejusdem M. Antonii vita descriptum, arbitror: consueverat enim illum secum ducere; sic Plutarchus: *Ociosus ipse, & in pace agens, ad pristinam luxuriam revolutus est, & jam circa eum Anaxenor Citharœdus, Xuthus Tibicen, Metrodorus Histrio, chorusque totius Asianæ Musices confluebant &c.* Item Strabo lib. 14. *Porrò* (inquit) *Anaxenorem Citharœdum extulerunt quidem theatra: sed multò magis Antonius, qui eum tributi exactorem è quatuor Urbibus fecit, ac milites stipatores concessit*. Et cùm Plinius fortasse ex traditione accepisset, M. Antonium Mimum Citharœdum in triumphum duxisse, putavit illum ex nominis affinitate fuisse Mimam Cytheridem, quod remotissimum à veritate videtur. Duxit enim in triumphum, non Mimam Cytheridem, sed Mimum Citharœdum, non curru vectum, sed equo ante currum, ut nostra Figura exprimit. Porrò Mimam Cytheridem, præter Plinium, inveni neminem, qui curru vectam fuisse asserat, sed lecticâ; quod pluribus M. Tullius prosequitur, Antonium objurgans, cujus locus non videtur emendandus, *cum leonibus*, ut vult Victorius; sed in sua puritate relinquendus *cum lenonibus comites, nequissimi*. Quod legitimus sensus suadet; nam cujus rei gratiâ epitheton *nequissimi*? certè leonibus applicari nequit, cùm idem denotet, ac *improbi, perfidi, scelesti*, quæ quidem voces ad mores, ac animi pravitatem referuntur: leonibus igitur neutiquam competent, utpotè irrationalibus, utpote brutis. Vlterius vox *nequissimus* nulli alio præter homini aptatum invenio, imo nec alii aptari posse

posse autumo; & quo pacto leones Antonii *comites* dici unquam poterunt? Siquidem comites illi propriè dicuntur, qui aliquem tamquam ducem sequuntur, non verò qui præcedunt, ut leones. Id variis Auctorum testimoniis patet. Valla: *Est* (inquit) *Comes qui sequitur, & ducem habet.* I. Item apud Labeonem §. *Si quis Virginis* ff. De injuriis, & famosis libellis: *Comitem accipere debemus eum, qui comitetur eam & sequatur.* Plaut. Merc. 7. 63. *Neque matrem illa satis honestè tuam sequi poterit comes.* Terent. Eunuch. 2. 3. 54. *Comites sequuti scilicet sunt virginem* Ovid. 8. Metam. 5. *Terga sequentes comites.* Vnde ita comitem Labeo definit: *Qui frequentandi cujusque causâ, ut sequeretur destinatus, in publico privatoque abductus fuerit.*

Deinde ex orationis contextu id apertè liquet: nam *Lenones* meritò Cicero nominat eos, qui M. Antonium à regia virtutis via avertebant. Sed quinam isti? *Anaxenor Citharœdus, Xuthus Tibicen, Metrodorus Histrio, Chorusque totius Asianæ Musices; Sergius Mimus, Cytharis quidam ex eadem Palæstra mulierculam amans, ac denique Scorti, & Mimi, quibus undequaque stipantibus, circumvallatus ubique progrediebatur.*

Mea hæc conjectura duabus aliis fulcitur. Vna est, quòd si secum M. Antonius duxisset in triumphali curru Mimam Cytheridem, procul dubio duxisset etiam Cleopatram Reginam, quam perditè adamabat, quum triumphum Alexandriæ de Rege Armeniæ celebravit; idque minori famæ dispendio egisset. Altera, quòd Cicero, M. Antonio infensissimus, orationem suam ampliâsset, ac infandum dixisset, quòd cùm triumpharet, severioris, militatisque virtutis oblitus, ac mulierosus, meretriculâ sibi triumphi sociam adsciscere: nec Ciceronem ignarum dicas, cùm id populo inspectante actum fuerit: unde si ea tam graviter amplificavit, quæ per Italiam Antonius gessit, quidnam de gestis ab eodem in Urbe fecisset? Notandum est etiam, equitantis præcitatam Figuram, stapedes non habere; quibus antiqui carebant.

Secunda Figura satis clara est, cùm duplicis rotæ vehiculum à geminis mulabus tractum ostendat. Quale autem huic vehiculo nomen tribuendum sit, hæreo, cùm Scriptores varia curribus indiderint, sive à forma, sive etiam retento ipso nomine ab inventoribus indito. De Vehiculis copiosè scripsit Joannes Laurentius, ac postremò Joannes Schefferus.

Seriò tamen opinionibus meis inhærendo, videlicet, quôd Figuræ in hac Tabula expressæ M. Antonii Historiam denotent, addo, vehiculum supradictum, Essedum denominandum, de quo Cicero in eodem loco Philippicæ secundæ redarguit M. Antonium verbis supra relatis. Ponderat hunc locum laudatus Schefferus lib. 2. c. 5. atque nescire se ait, cur istiusmodi currus usum Cicero objiciat Antonio. *Num quòd esset peregrinum vehiculum, neque Magistratum publicum deceret? An quod vilius haberetur?* Ex quibus ego paucis satisfacio.

Essedum vehiculi genus erat tam apud Britannos, quàm apud Gallos usitatissimum, duarumque specierum, unius ad bellum, alterius ad iter habendum: utrumque verò tam campestre,

ſtre, quàm urbanum à Romanis etiam uſurpatum. Porrò urbana Eſſeda culta fuiſſe atque ornata, docet probatque idem Schefferus loco citato; ac propterea de nimio fortaſſe hujus ornatu ac luxu Cicero M. Antonium redarguit, vel quia tam celebri pompâ Mimã Cytheridem ſecum ducebat.

Vlteriùs Eſſedum eſſe conjicio, ex ex eo quod M. Antonius tam in Galliis, quàm in Oriente verſatus, ab iiſdem Nationibus quandam vivendi normam, & genium hauſerit. Nam à Gallis Eſſedum, ab Orientalibus fortè Mulas deſumpſit, quæ apud eoſdem in pretio habebantur, ut ſcribit Spanhemius in ſua diſſert. 7. *De uſu, & præſtantia Numiſmatum*, occaſione Nummi Agrippinæ, in quo ex una facie Agrippinæ caput conſpicitur, ex altera Carpentum, ut expono in eadem Tabula Fig. 8. Illud autem idem eſt cum noſtro in 2. Figura expreſſo, licèt unicè differat in ornatu, cùm ſimpliciſſimum illud ſit, noſtrum cultiſſimum, quod ut jam diximus, Tullius Antonio objicebat. Aſt Nummus iſte, quem refert Spanhemius detritus eſt, & corroſus, cùm Figurarum tantùm delineationes appareant. Id probatur etiam ex collatione aliorum duorum Numiſmatũ ejuſdem Agrippinæ apud Oïſelium. quæ hîc habes Fig. 6. & 7. cum alio ſimili Nummo Domitillæ ab eodem Oïſelio Tab. 98. ubi duo ſuperiora Agrippinæ Numiſmata reperies: in omnibus his viſuntur Carpenta cum ornamentis, diverſis tamen è noſtro, quæ differentia nominis diverſitatem efficere potuit: eamque inter Carpentum, & Eſſedum nullam, aut ſaltem minimam fuiſſe duco, cùm ambo duabus rotis conſtarent, & illorum deſcriptiones ab Auctoribrs allatæ utrique conveniant. Ulteriùs addo Carpenti nomen non ipſum vehiculum, ſed vehiculi partem eſſe; idque deduco ex leg. 30. *de curſu pub.* in Cod. Theodoſ. ubi ſancitur, nemini licere in Carpentis Rhedarum menſuram excedere mille pondo: quare Carpentum arbitror currum, cui ſuperimpoſita erat ſedes, ſive Rheda ubi hodie conſpicimus currus noſtrarum Rhedarum, quæ uaria nomina ſortitæ ſunt, vel à magnitudine, vel à forma, cum Italico idiomate: *Cocchio*, *Carrozza ſu le cingie*, *Carrozza ſopra i ferri*, *Carrozzino*, *Poltrona*, *Poltroncina*, *Stufiglia*, *Manza*, aliiſque id genus vocibus indigitentur, ullo ſine reſpectu, ab equis ne, an à mulabus trahantur. Idem puto de Eſſedis, Carpentis, reliquiſque iſtiuſmodi, quæ cæteroqui ſimilia, ornatu dumtaxat, vel perexiguâ ſui parte differebant.

Tertia Figura ejuſdem Tabulæ Conſulem habet, milites alloquentem, quorum unus eidem humanum caput haſtili ſummo infixum, exhibet. Unde non fallar judicio meo, ſi Conſulem illum, Antonium eſſe aſſeverem, caput verò ſuper haſtam, Ciceronis eſſe. Nam in Comitiis M. Antonio concionem contra Tullium habente, allatum fuit à ſatellitibus ipſius caput, quod amputandum mandaverat, ut in Ciceronis ejuſdem vita Plutarchus innuit his verbis: *Jugulatus eſt autem, collum ex lectica protendens, annum ætatis agens ſexageſimum & quartum. Caput ejus, & manus, quibus Orationes in Antonium, Philippicas ſcripſerat, juſſu hujus amputavit Herennius; quæ cùm eſſent Romam allata, Anto-*

nius, qui tum fortè Comitia habebat, auditâ re, & visis membris, exclamavit, finitas jam esse proscriptiones; ac pro rostris poni manus, caputque Ciceronis jussit, horrendum Romanis spectaculum. Plura numismata cum similibus allocutionibus ad milites affert Oiselius in Tab. LXXXIX. Paritèr Sebastianus Erizzius in sua quarta editione, in M. Antonio, in Severo, in Antonino Caracalla, ac in Probo.

Tabula XXII. tria continet emblemata, in quorum primo visitur Hippocentaurus clavam sinistrâ tenens, & alas in humeris habens. Quid verò Monstrum hoc denotare possit, ignoro, quanquàm in parietibus præfatæ Basilicæ extitisse certum est. Hujus emblematis exemplar desumpsi ex Codice Vaticanæ Bibliothecæ sub nu. 5407. pag. 100. Quòd similia monstra extiterint inter Scriptores disceptatur. Neutram igitur istarum opinionum tueri volo, licèt affirmativam defendere possem contra malè philosophantem Lucretium, & ejus asseclas: solùm hic indicâsse lectori sufficiat Balthasarem Bonifacium Rhodiginum in sua Hist. ludicra lib. 7. cap. 16. 10. Hieronymum Magium lib. 1. miscell. cap. 10. Natalem Comitem lib. 7. cap. 4. qui hujusmodi monstra dari posse arbitrantur.

Secundum emblema, sive Figura, continet Leopardum, qui Cervum devorat, sed ut in pictura videre est, non modicam illius partem tempus absumpsit.

Tertium continet Leonem, qui Taurum dilacerat; omnia autem ex opere sectili constructa sunt. Campus, qui aream repræsentat, ex Ophite est, sicut etiam delineationes, tractusque nigri coloris, quibus hujusmodi belluarum icones, non sine quodam decore, ac venustate variegantur. Quod terram refert, est ex Alabastrite Ægyptio: Taurus verò, & reliquæ Leonis partes, è Pario marmore. Duo hæc emblemata posteriora, pluribus ab hinc annis ipse suis locis affixa vidi, nempe in A. & B. ut in Tab. præcedenti XXI. indicatur; modò autem in duas mensas conversa apud Patres S. Antonii servantur. Hæc tria emblemata etiam ad M. Antonii historiam spectare autumo, cùm Fig. 1. Hippocentaurum exprimens, fortè adhuc M. Antonii ab Hercule prosapiam alludere videatur, qui excidium de Centauris sumpsit, quorum in suo Hercule insano sic meminit Euripides V. 1272.

Τυφῶνας ἢ γίγαντας, ἢ τετρασκελεῖς
Κενταυροπληθῆ πόλεμον οὐκ ἐξήνυσα;
Typhonas, aut Gigantes, aut Quadrupedes
Prælio Centauris referto non confeci?

Ad ferarum spectacula, ludosque in Theatro, occasione triumphi M. Antonii celebratos, revocari possunt.

Diximus in præcedentis Tabulæ explicatione, Figuras areis quadratis sub nu. 1. 2. 3. expressas M. Antonii gesta præferre, idque apertissimè conjectationibus firmare conati sumus. Ejusdem modò Triumviri Historiam in præsenti etiam Tab. XXIII. continuari non levibus argumentis, indiciisque probabimus: utinam tamen Oedipus sim, & à plurimis ambiguitatibus me expediam. Primò itaque Triumphmu hìc designari Romani Ducis, in facie currûs captivi, expressi demonstrant, qui manus ante pectus revinctas demittunt; docetq; tum habitus triumphantis, qui sago seu chlamyde,

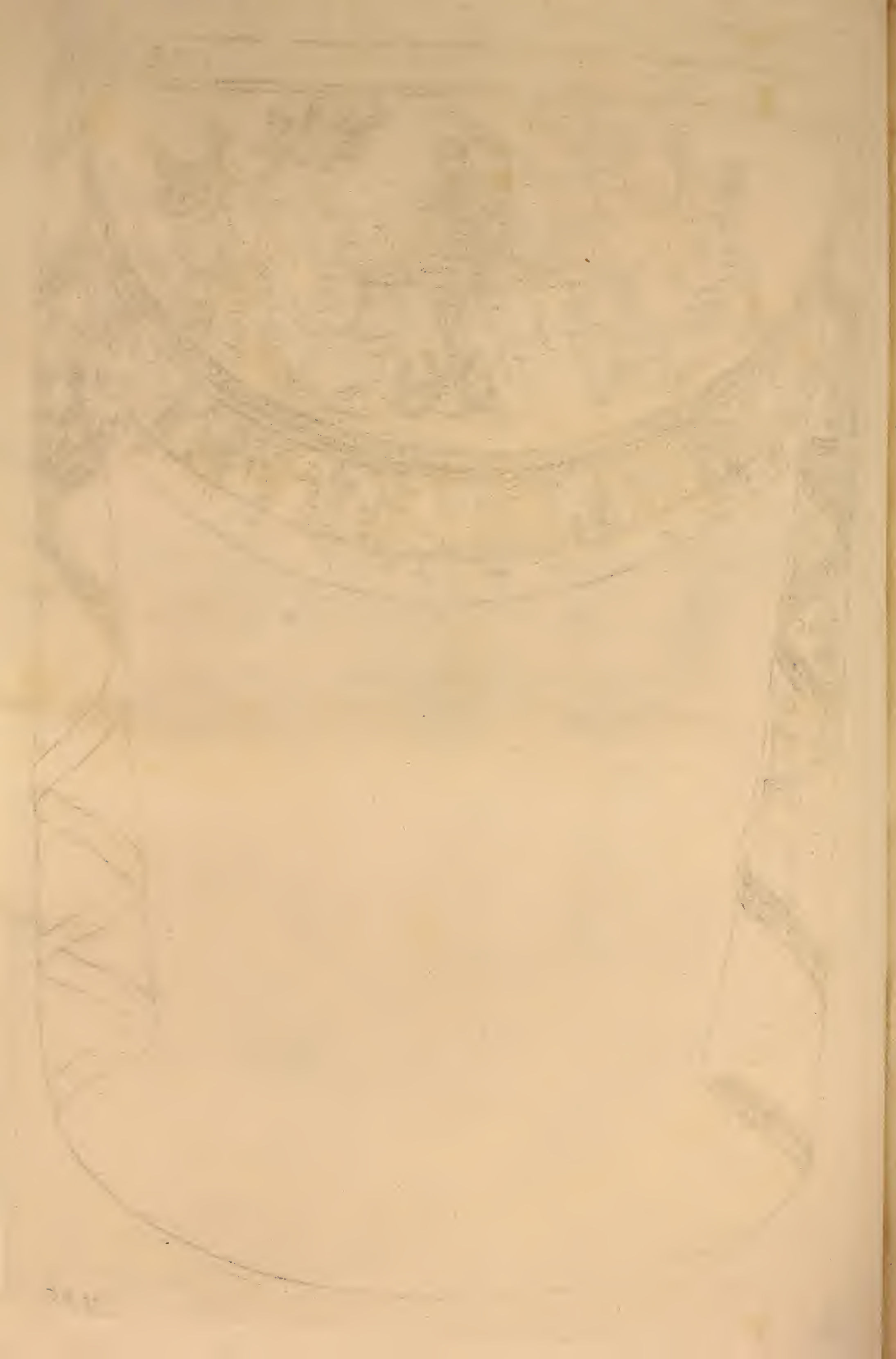
vel

Fig.1.
TAB.XXII.

Fig.2.

Fig.3.
pag.56.

13
3
14
13
12
9
1
2
4
3
8
6
7
10
11
12
14
3
13
16
17

paludamento Romano more superinduitur; è cujus humero sinistro subnectitur lateri dextero latus clavus, qui Senatorum insigne erat, tum etiam biga ipsa quâ vehitur: unde illo neminem procul dubio melius repræsentari putaverim, quàm M. Antonium, qui (ut inquit Plutarchus) animi sui impos, & veneficiis quibusdam, seu præstigiis Cleopatræ captus, omnia pertubatè gerens, in amasiæ oblectamentum, devictis Parthico bello hostibus, Artabazum multis conditionibus, atque promissis ad se pertractum, veluti captivum, Alexandriam in triumphum duxit: de quo triumpho pluribus agens idem Plutarchus, non modicam Romanis offensam M. Antonium irrogâsse, ait, utpotè qui ornamentum, majestatemque Patriæ Ægyptiis propter Cleopatram communicaverat. Ad nostram hanc opinionem confirmandam, addamus, si lubet, ejusdem Auctoris verba, quibus M. Antonium adamussim describit: *Inerat* (inquit) *ei in vulto liberalis dignitas, ac barba non indecens, facies lata, & nasi aduncitas, videbatur masculam oris formam, qualis Herculis pingitur, ac fingitur, exprimere. Rumor verò etiam antiquus tenebat Antonios ab Hercule genus trahere, prognatos ab ejus filio Anteone, quem ille rumorem videbatur, & figurâ corporis, & habitu confirmare; nam quoties in conspectum multitudinis esset proditurus, tunicam ad femur cingulo astringebat, sago denso velabatur, & magno gladio se accingebat*. Quæ sanè descriptio nostræ Iconi perfectè consonat: si enim rectè perpendetur, amplum utique vultum præfert, decenti barbâ præditum, Herculique persimilem; quòd si habitûs qualitas inspectetur, sagum virgatum, quod militare, ac Imperatorium insigne esse probat Ferrarius *De re vestiaria*, satìs M. Antonium ostendit, qui sago in conspectu Populi uti solebat, & cingulo femori alligato. Demum superest assignare gladium, quo cingebatur, qui tamen sub tegumento, præcipuè à picturæ studiosis facillimè conspici potest.

Mirificè explicationi, quam de hac Tabula dedimus, suffragantur astantes ex utroque bigæ latere viri, quorum alter alterius caput sinistrâ comprimens, veluti feriturus, malleolum, sive quid simile, dexterâ attollit. Quæ Figuræ nil aliud profectò denotant, nisi humanas victimas occasione triumphi cæsas. Fortè enim M. Antonius tanquam Herculis agnationem ostentaturus, homines obtulit in holocaustum, cùm antiquitùs crudelissimè, & prorsùs infandę religionis instinctu, humanis hostiis Herculi sacrificaretur ut de Pœnis testatur Plinius lib. 36. c. 5.

Notandi itidem in nostro hoc Iconismo duo equi veluti ramulum supra caput habentes, quem nonnulli laureum esse putant, in signum victoriæ; nos tamen potiùs pictoris libitum fuisse putamus ex duobus Iconismis Abb. Raphaëlis Fabretti in sua *Columna Trajani*, sive *Tabel. Iliad.* pag. 340. & 238. quæ cùm ad manus nostras pervenisset, illam eidem de Domini licentia, cum exemplari ære inciso communicavimus. In illorum primo exponitur vitrea lamella picturâ ornata, ubi quadriga conspicitur, cujus equi non absimili ornatu præditi sunt: in secundo autem occurrit auriga, qui dextrâ coronam, sinistrâ

H pal-

palmam supra humerum gestat, ceu victor; ejus tamen equi in verticibus nullo lauri signo exornantur. Vnde si conjectare fas est, dicerem, signum illud ex genio Pictoris Struthio-Cameli plumam referre, præcipuum equorum ornatum, quo etiam hodie insigniti ad assequendum brabium in Hippodromum producuntur.

Dispunctâ jam superiori Tabellæ parte, quæ adhuc superest, ac hodie visitur ad areolam scalarum supra fenestram, quæ artium respicit Palatii bo:me: Em.Cardinalis de Maximis, antiquitatũ amantissimi; nunc verò Em. Nerlii sacrarum eruditionum studiosissmi, *ad quatuor fontes*, ut vulgò dicitur, angulumque constituit, quà Thermas Diocletianas itur, dextrorsum; quà verò ad Liberianam Basilicam, sinistrorsum. Reliquum modò est ad inferiores illius reliquias pergere, quarum ornatus ex celebri, eruditoque Cimelio Illustrissimi Domini Equitis Caroli Antonii à Puteo deprompsimus, cui multa Nos debere fatemur.

Licèt Figurarum exiguitas, & Ægyptiorum mysteriorum icones potuissent me ab harum indagatione revocare: nihilominus ne quid intentatum relinquam, earundem enodationem aggredior, in qua nos oppidò juvit perspicax, ac studiosissimus vir, Abbas Philippus Bonarota.

Opinor itaque præfatas ordinis inferioris Figuras Ægyptiorum pompas importare; & unam præcipuè ex illis decem, quæ pertinent ad honorem eorum, qui apud illos pro Diis habentur, ac Ægyptiacam continent religionem, ut scribit Clemens Alexandrinus Stromat. lib.6.

In hujusmodi pompis quamplurimę Deorum Imagines circumferebantur, additis aliis mysticis signis, quæ Sacerdotes præferrent; quibus (ut Ægypto erat mos) quibusdam veluti Hieroglyphicis, seriem, Historiamque earum rerum exprimerent, quæ suis Diis accidissent: proptereaque, eorundem gesta, per illa mysteria se imitari contendebant; ut videre est in Diodoro Siculo lib. 1. & in Appulejo Metamorph. lib. 5.

Quod Isidis misterium repræsentetur, probamus ex Tab.XXIII.Fig.1. ubi Isis Horum puerum, quem ex incestu, & adulterio ex Osiride fratre susceperat, quemque ejus vir Typhon in aquis merserat, repertum ante Osiridem statuit, qui accipitris, ut credo, Aethiopici capite insignitus est, ut num.2. Osiris enim ex Ægyptiorum sententia, idem interpretatur, ac multoculus, videlicet Sol, & Sol ob oculorum præstantiam, & vim ad se attrahendi ab eisdem Ægyptii effingitur sub accipitris forma, tanquam acutissimæ aciei, ac devorantis. Horus ergo Mundus est, ortui, & interitui obnoxius, cujus mater Isis, idest Luna, in qua repertum filium vitæ restituit, ac immortalem reddidit. Generandi quippè aquæ vis, & Luna Mundum per varias, & novas vicissitudines, quasi immortalem faciunt. Rectè ergo Osiridi puer exhibetur; cùm eam vim Luna à Sole participet, atque ille sub veste manus abscondit, ut occultam esse significet hanc virtutem, qua & ipse per Lunam Mundum reparat. Tabula hæc à Minucio sic concipitur: *Isis perditum filium cum Cynocephalo suo, & calvis Sacerdotibus luget, plangit, inquirit, & Isiaci miseri cædunt pectora, & dolorem infelicissimæ Matris*

tris imitantur, mox invento Parvulo gaudet Isis, exultant Sacerdotes, Cynocephalus inventor gloriatur, nec desunt annis omnibus, vel perdere quod inveniunt, vel invenire quod perdunt.

Cynocephali nomine hîc à Minucio descripti, nil aliud intelligendum esse putamus, nisi Anubin, cujus operâ Isis Horum invenit, & quia canis insigni usus fuit, ideò sub canis aspectu ab Ægyptiis colebatur. Et melius concipitur ex duobus illis canum capitibus in extremitatibus nostræ Tabulæ sub num. 3. & 3. occurrentibus supra Hermulas, scilicet tumulos Mercuriales. Anubis enim apud Ægyptios idem est qui Mercurius apud Gręcos: imò (ut ait Plutarchus *De Iside, & Osiride*) quando suprema ostendit Anubis dicitur, quando inferna Hermanubis vocitatur. Verùm si pinguiùs erudiri in votis habeas, adi Kircherum, qui multa in hanc rem congerit in *Oedipo Ægyptio* tom. 1. p. 2. & in *Obelisco Pamphilio*, ubi fusè.

Sub num. 2. ut dictum est, habes Osiridis simulacrum Accipitris capite insigne, idemque sequitur sedens in proxima Icone num. 4. tenetque sacrum Pedum sinistrâ: è conspectu stat Isis num. 5. quæ capiti superimpositum tegumentum, tribus distinctum titulis gerit, Sacerdotalis dignitatis indicium, cui adsimilem se ornatum describit Appulejus lib. 11. Metamorph. dum sacris Isiacis initiaretur. Sequitur hinc idem Osiris, & ipse sedens sub num. 6. qui sinistrâ aspidem stringit, Isisque stat sub num. 7. manu Lunam bicornem excipiens. Pompæ medium parva occupat ara sub n. 8. in qua quædam superimposita sunt ob Figurarum tenuitatem ignota. Nos autem ad fructus significandos revocamus, itaut conjunctam Solis, & Lunæ vim ad quorumcunque fructuum productionem, maturitatemque ostentatura: nisi fortè aram hanc cum fructibus ad Cærimonias primitiarum referre velis, de quibus idem Clemens Alexandrinus loco citato. Succedit inde Figura num. 9. sedens, quæ simulacrum Serapidis fortasse repræsentat, quem Osiridis patrem faciunt, quique locum suum in mysteriis obtinebat. Hic ex opposito num. 10. stat Sacerdos, qui Mystas ducit, alterâ manu diadema Regium, ac Aegyptiorum Deorum insigne, alterâ verò serpentem gerens, quæ ad stellas & Solem referri narrat præfatus Clemens Alexandrinus Stromat. lib. 5. Sequitur etiam alter Sacerdos num. 11. qui Pedum Sacerdotale gestat, ac hinc inde geminæ itidem imagines sub nu. 12. quæ ferulam habent, quam sacrum signum fuisse conjicimus ex Herodoto in *Euterpe*, ubi sic: *Verberantur enim post sacrificium cuncti, & cunctæ, multa sanè hominum millia; quo autem verberentur non est mihi fas dicere*. In cistula mystica Eleusinorum ferula erat, unde ad Solem, & Osiridem referri, quamplura numismata, gemmæque probant, in quibus, Sol cum hujusmodi ferula insculptus est, sicuti tradit Macrobius de celebri illo Apollinis Hieropolitani simulacro, & in annulis Gnosticorum Deus Jao, qui idem cum Sole erat, sæpiùs cum hac ferula occurrit. Astat exinde num. 13. Figura quædam veluti gestiens, quæ forsitan gaudium ob Horum repertum significat. Succedunt hinc num. 14. duæ aliæ Icones cernuæ, ac pronæ in signum adorationis, qua-

rum quæ à læva est, manum ori admovens, cultûs ipsius actum exprimere credi potest: ambæ verò videntur in stagno quodam efflictæ, fortè ut ad aquas alluderetur, in quibus Horus repertus fuit, quem amissum, ac fato functum, funebri næniâ lamentabantur.

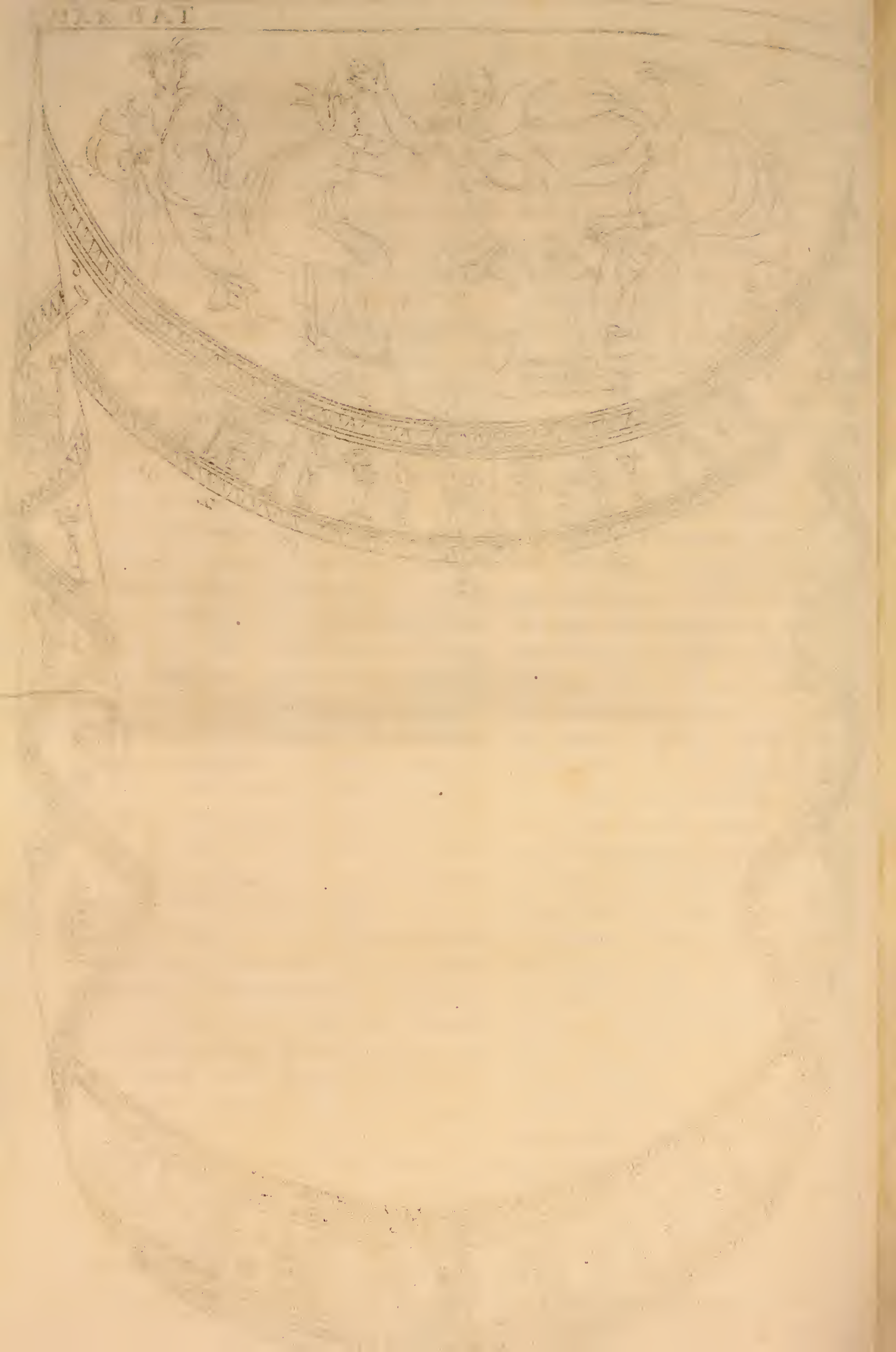
Nec prætereunda sunt quædam vasa imaginibus interposita, quæ aquaria esse, & in pompis ferri solita, colligitur ex Vitruvio Procem. lib. 8. Unde fortasse Julius Firmicus lib. 2. Aegyptios aquam adorâsse asservit. Porrò hæc vasa non unius speciei sunt, quatuor enim altiora collum arctius habent, labrum latissimum: reliquis verò duobus, quæ humiliora sunt, latius collum est, labrum angustius. Quælibet autem ad Niloticas urnas referri possunt, quæ ideò in Pompis ac Hieroglyphicis apponebantur, ut maximè opportunum, ac salutare subsidium significaretur, quod Aegyptiacis arvis afferre solet Nilus exundans, ac diù stagnans; ut benè sentit Kircher. in suo *Obelisco Pamphil.* lib. 5. Schematism 1. pag. 446. In peristromatis inversione hinc inde num. 15. & 15. cuidam Aræ, seu Basi superpositus astat Harpocrates, sive Horus, manu ori admotâ silentium indicans. Harpocratem enim inter præcipua numina Aegyptii connumerârunt, quem cùm immaturo, ac penè abortivo fœtu editus esset, atque ideò elinguis, silentii Deum reputaverunt, eumque in Templorum vestibulis collocabant, ut Sacerdotibus, ceterisque sacrorum Ministris, ac spectatoribus, rituum arcanorum, mysteriorumque silentium suaderet: Ad Harpocratis latus visitur quædam parastasis, quæ fortasse januæ indicium est, cùm Harpocratis statuam propè januas collocare consueverint. Num. 16. subest Propheta cum hydria, quem sic describit Clem. Alex. Stromat. lib. 6. *Post omnes* (inquit) *exiit Propheta, qui apertè in sinu gestat hydriam &c.* Tandem num. 17. occurrit Isis cum amphora, & sceptro, desuper Loti flore insignito, qui ei sacer est, exornato, ut in aliis monimentis clariùs apparet.

Sed jam ad alteram Tabulam accedamus, quæ itidem in eadem Basilica Siciniana extabat, at modò visitur in supradicto Palatio Eminentiss. Nerlii, in summitate scalarum, sinistrorsum, supra Primam ambulacri januam; ipsa quoque ex opere sectili, ac variis marmorum incrustationibus composita. Hæc Tabula fabulosum Hylæ raptum continet, quem hîc, antequam ad Figurarum indagationem deveniamus, reponere necessum existimavimus. Hercules, ut scribit Apollonius Rhodius Argonaut. li. 1. Theocrit. Idyll. 13 Valerius Flac. lib. 3. & alii, cum Argonautis, quorum Iason dux erat, navigaturus, Ceycis filium nomine Hylam secum duxit, speciei singularis adolescentulum. Cùm autem vi ventorum, ac fluctuum navi quâ vehebantur, diù iactatâ, litora tandem tenuisset, Alcides, sociique Pelagi erroribus fatigati, ac languidi, passos labores refecturi, cœnam parârunt. Alcides verò misit Hylam cum amphora ad amnem Ascanium, qui Mysiæ, quò appulerant, sylvas interfluit, ut aquam quâ laborabant, afferret; sed eximiâ illius formâ correptæ Nymphæ ejus fluminis, facto impetu puerum tenuêre, projeceruntque in fluenta, Quare Alcides moræ longioris impatiens,

TAB XXIV.

pag. 60

tiens, relictis sociis, nemus omne lustravit, Hylam quærens, Hylam vocitans, quibus attonitæ Nymphæ, timentesque, ne raptus puer apud ipsas iuveniretur, illicò effecêre, ut invisibilis vocanti domino responderet: verùm cùm ille nil præter vocem referre posset, navim repetit, solvitque, relicto Polyphemo, qui puerum otiosiùs pervestigaret. Hîc verò decedens, accolis morem reliquit Hylæ sacrificandi juxta fontem. Quod cùm Sacerdos efficeret, illum ter appellare solitus erat, eique totidem vocibus echo respondens, Hylam reddebat. Hanc fabulam brevi periodo complectitur, alteratque Strabo lib. 12. in descriptiote Bithyniæ, ubi sic: *Supra Prusiadem mons est, Arganthonius nomine. Ibi fabulæ tradunt Hylam Herculis socium, qui Argo navi cum eo vectus fuit, dum aquatum exit, raptum fuisse à Nymphis. Cium verò, ipsum quoque de sociis Herculis unum, revertentem à Colchis urbem sibi cognominem isthic condidisse. Et nunc quoque apud Prusienses festivitas quædam celebratur, & montes cum Thiasorum choro conscenduntur, Hylasque vocatur, quasi si ad eum requirendum in sylvas ivissent.*

Unde Valerius Flaccus Argonaut. lib. 3. v. 595.

Rursus Hylam, & rursus Hylam per longa reclamant.
Avia, responsant sylvæ, & vaga certat imago.

Apollonius ab una Nympha raptum Hylam scribit, quem sequitur ipse Valerius Flaccus. Theocritus tamen ab iis recedens, à tribus Nymphis raptum tradit; cui nos plaudimus, utpote nostro Iconismo conformi, licèt Nicander, & Orpheus à pluribus autument.

Ut igitur nostræ Tabulæ intendamus, fabulamque applicemus, trium Nympharum imagines notandæ sunt, quæ cùm fontibus præsint, veluti fluviorum numina, frontem arundinibus redimunt, ut de fluvio Calidonio canit Ovidius lib. 9. Metamorph.

Inornatos redimitus arundine crines.

De Tyberi Virgilius Aeneid. 8.

Et crines umbrosa tegebat arundo.

Et inter alia insignia, quibus Valerius Flaccus sæpè memoratus, arguit Hylam aquarum Deum futurum fore, arundo est, ait enim lib. 1. v. 218.

Subità cur pulcher arundine crines
Velat Hylas? unde urna humeris, niveosque per artus
Cæruleæ vestes?

Notandæ sunt etiam illæ duæ amphoræ, quarum una humi jacet, deposita: ut conjicitur, à proxima Nympha, quò liberiùs Hylæ manus admoveret, altera sub lævum Nymphæ alterius cubitum, ambæ aquam fundentes, ut Najades fontium, fluviorumque præsides Deas ostenderent. Observandus est quoque Hylas, urnam dextera tenes, aquam hausturus, qui omni nisu luctatur, ut Nymphæ illius conatum eludat, quæ præcipuè in raptum exarserat, & de qua inquit præcitatus Apollonius:

Nympha dexterà cubitum traxit manu,
Medio injecit alveo.

Sed jam ad Figuras inferiùs positas descendamus. Quidam sunt, qui totam earum seriem ad Minervale sacrificium referri contendant. Quæ opinio suâ probalitate non caret.

Enim

Enimverò Aegyptii quotannis in honorem Minervæ in Saim Urbem convenientes, nocte incumbente, sub dio, undique per mœnia frequentia luminaria, ollasque profundiores oleo refertas, ac sale aspersas incendebant, ut totâ nocte exardescerent: quæ solennitas λυχνοκαΐν idest *accensio lucernarum* vocitata fuit, ut ex Herodoto lib. 2. quæ omnia præcipuè ostendi videntur hoc nostro Iconismo; ubi plures lucernæ, seu candelabra accensa sunt, urnæque non paucæ quiddam veluti ignem ex orificio spirantes.

Mihi tamen persuasum semper erit, utpotè verosimilius, ac superioribus magìs consonum, istas figuras ad cœnam revocari, quæ ab Argonautis (ut diximus) in litore instructa fuit. Et quidem si quælibet accuratiús examinentur, sub 1. numero Tabulæ rostrum ratis videre est, quam Argonavem dicere possumus. Nu. 1. Nympha sedens. Num. 3. alia similis Nympha. Num. 4. Hylas. Num. 5. duo Sacerdotes, seu Aruspices. Num. 6. Mensa. Figura num. 7. Herculi aptissima est, cùm clavam gestet, quam insigne Herculeum esse scimus, & Theocritus Herculem cum clava, & arcu raptum Hylam quæsiisse tradit. Hinc per 8. Figuram Elatidem Polyphemum, ipsius Herculis socium denotari conjicimus. Is enim cùm Hylam vociferantem, dum raperetur, audivisset, Herculem inquirebat, oberrabatque districto gladio per sylvam, ac prope fontem, puero simul ac sibi timens: cùmque diù aberrasset, Herculem obviam habuit, cui non sine fletu, atque ejulatu, Hylæ càsum significavit. Figuras autem cum candelabris, & facibus, Tridentibus, paterisque, ad sacrificium Boni eventûs spectare posse crediderim; pateræ namque, quas habent Figuræ 6. 10. 11. supra hydrias, quibusdam veluti radiis, sive flammulis coronatas, ac si vinum effundant, ut in maris Deorum sacrificiis mos erat, Argonautarum libamina significare videntur, quibus Pelagi numina propitiarent, & sibi ad aurei velleris acquisitionem Colchos tendentibus prosperum iter ab eisdem exorarent, quod & Aeneâ navigaturo factum cecinit Virgilius Aeneid. lib. 5. ubi hæc:

Ipse caput tonsæ foliis ornatus olivæ
Stans procul in prora pateram tenet, extaque salsos
Porrigit in fluctus, ac vina liquentia fundit.

Patera enim boni ominis nota est; si Plinio credimus lib. 34. cap. 8. *Ibi simulacrum boni Eventûs dexterâ Pateram, sinistrâ spicam, ac papaver tenens*. Et non absimile nostro Iconismo Argonautas sacrificium fecisse legimus apud eundem Apollonium Rhodium in sua de Argonautis fabula, ubi sæpius ante absolutum iter in epulis Heroas sacrificâsse narrat. Primò lib. 2. sub num. 155. ibi.

καὶ ἀθανάτοισι θυηλὰς
Ῥέξαντες, μέγα δόρπον ἐφώπλισαν, οὐδέ τιν' ὕπνος
Εἷλε παρὰ κρητῆρι καὶ αἰθομένοις ἱεροῖσιν.

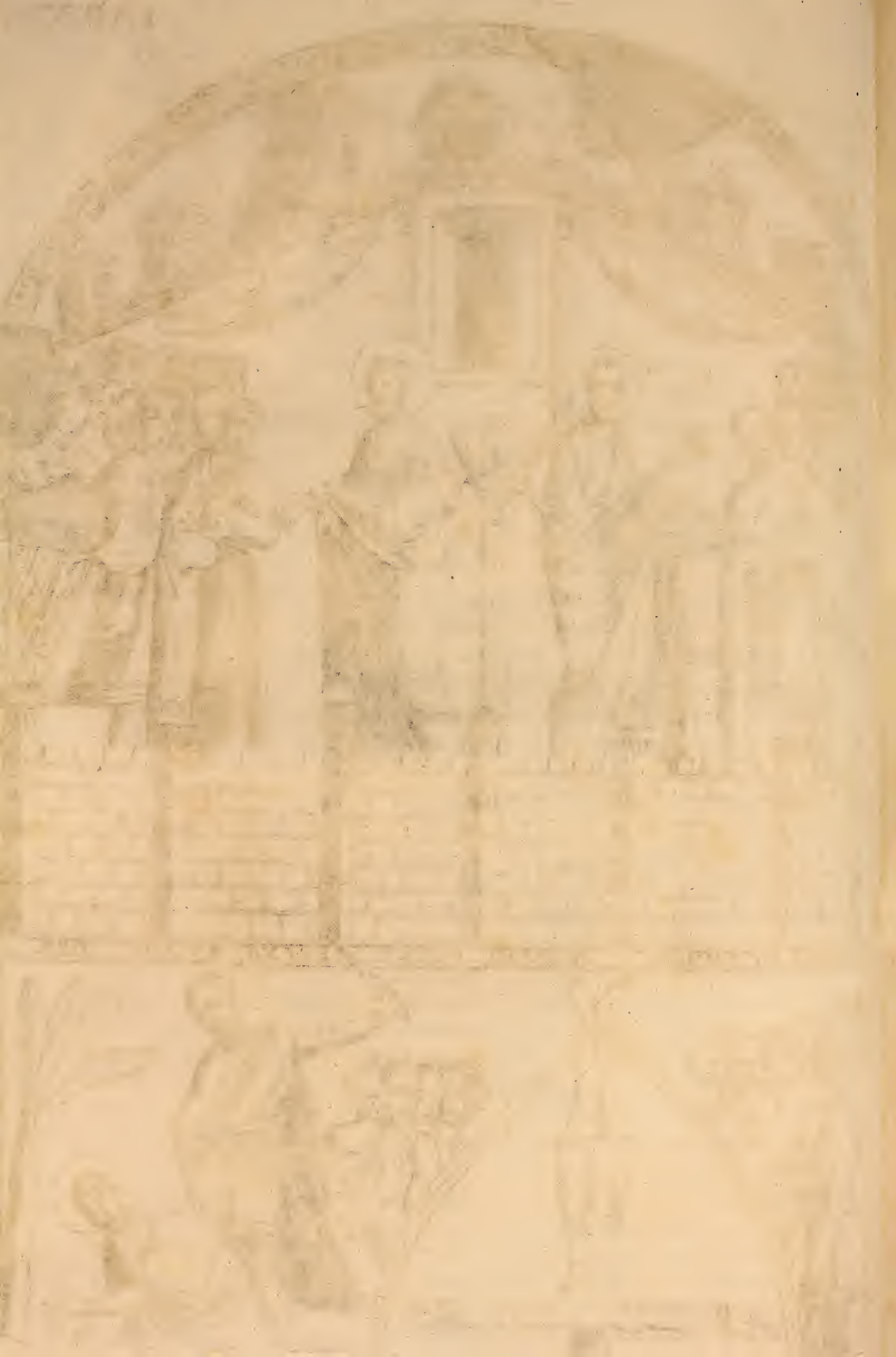
Atque immortalibus sacra
Exhibentes, solennem cænam instruxerunt, neque quenquam somnus
Infestavit inter pocula, & incensa sacra.

Item versu 492. ejusdem libri.

ἀνὰ δ' ἵστατ' Ἰάσων,
Ἂν δὲ Βορήϊοι υἷες ἐρημοπιώησι γέροντος.
Ὦκα δὲ κεκλόμενοι μαντήϊον Ἀπόλλωνα.
Ῥέζον ἐπ' ἐσχάροφιν, νέον ἤματος ἀνομένοιο.
Κουρότεροι δ' ἑτάρων μενοεικέα δαῖτ' ἀλέγυνον.

Exsur-

ICPETRVS ET PAVLVS
ROMANO PoPLO
PDCNS ET POC
DER

Exsurrexit verò Iason,
Boreii filii etiam ex præcepto senis:
Illicò verò invocantes fatidicum Apollinem
Sacra fecerunt in foco sub diem Orientem,
Juniores tamen socii lætam cœnam adornârunt.

En quas pro ingenii mei viribus potui nostræ Tabulæ explicationes afferre. Tuum est modò (amice Lector) meliorem optare: omnia etenim hucusque congesta prudentiæ tuæ, & eruditioni commissa sunt, ut aptiora seligas.

Sed ut à fabulis non sine aliquo historiæ emolumento discedamus, investigandum hîc nobis est quantum res dubia permittit. An etiam hæ Tabulæ ad M. Antonium referri possint, sicut & cæteræ, quæ in his ruderibus perspectæ sunt.

Multum studii profectò impendimus, ut eas ad M. Antonium aliquo modo reduceremus. Hoc autem nobis inter alia tandem aliquando persuasêre victimæ humanæ in priori ex his duabus Tabulis jam demonstratæ; quibus victimis M. Antonium in triumpho Aegyptiaco ostentâsse opinamur, se ab Alcide originem ducere, cui humanis hostiis olim sacrificari consuetum fuisse didicimus ex Plinio, loco supra citato. Atque ita eam Tabulam M. Antonio bellè accommodari asserimus.

Secundam quoque, ac postremam Tabulam eidem referimus, arbitrantes Hylam puerulũ, Herculi in primis charum, raptum à Nymphis, ut ibi exprimitur, Antonium notare, qui Cleopatræ illecebris in Aegyptum attractus, inibi quodam amoris fascino moram duxit, Patriæ tam ingratam, quippè quæ grave majestati Romanæ præjudicium afferret, ut ex Plutarcho supra indicavimus; quàm sibi indecoram, utpote nimis mollem, atque ideò ab omnibus ferè Scriptoribus turpitudinis notâ inustam: Præcipuè verò ab Horatio, qui in Epodo Ode 9. de M. Antonio sic ait:

Romanus (Eheu posteri negabitis)
Emancipatus feminæ,
Fert vallum, & arma miles, & spadonibus
Servire rugosis potest.
Interque signa, turpe, militaria
Sol aspicit Canopæum,

Hæ autem conjecturæ nostræ quantumnam roboris assequi potuissent, si plures alias, quondam in eadem Basilica extantes Icones perlustrari, illustrarique explicatione, voracitas temporis permisisset?

Hactenus de ornamentis, quæ Gentilitatem respiciebant in Basilica Siciniana superstitibus, disseruimus. Modò ad unicam tantùm Tabulam in eadem Basilica pictam, & usque ad nostra tempora servatam, itaut ipsi eam viderimus, stylum convertimus. Istius Emblema habes in Tab. XXV. Pictura hæc erat in una ex illis magnis fenestris ad meridiem vergentibus, quæ muro ducto clausæ fuerunt, ea de causa opinor, ut immodica lux, radiique solares orantibus in Ecclesia officientes, excluderentur: nimiâ etenim amplitudine spatia fenestrarum patebant, quod ostendit exemplar in Tab. XXI. sub lit. C. D. omnes sic muro clusas depictas fuisse judico, sed ævi diuturnitate deletas. Hæc, quæ supererat, Petrum, & Paulum Romanum populum alloquentes, docentesque demon-

demonſtrat, ut ipſius epigraphe declaratur, ubi ſic legendum exiſtimo: *Hîc Petrus, & Paulus Romano Populo prædicant, & docent verbum.* Cùm in Tabula initialem literam ultimæ vocis DER, Pictoris incuria vitiatam eſſe judicem, nempè loco V. literæ, poſitam literam D. prout etiam in literis PDCNS vltima litera S. ſit errata, quæ erat T. Hæ Figuræ martyrium utriuſque Apoſtoli repræſentantes vetuſtiſſimæ ſunt: nam ſi earundem habitus inſpectemus, redolent tempora V. ſæculi, pictæque fortè ſunt iuſſu Simplicii Pōtificis, qui Muſivum opus in Tribuna ejuſdem Baſilicæ conſtruxit, de quo infra ſuo loco. Ulteriùs multa alia obſervatione digna ſunt, quæ vetuſtiſſimum tempus indicant, cùm Pictores ea, quæ depingunt, vt plurimùm juxtà ſuorum temporum mores exprimere ſoleant: Itidem ipſe character epigraphes hanc conjecturam confirmat, qui V. aut ad ſummum VI. ſæculum refert.

Sed meliùs quæque expendamus, Apoſtoli Dalmaticâ, & Pallio induti ſunt, reliqui verò Togâ, & Sago, ſive Chlamyde; è quibus Togis nonnullas peculiariter obſervandas exiſtimo, quę ora, ſive extremitates acu pictas habent, qua cultûs varietate Pictor fortaſſe Principes viros, Patritioſque à plebe diſtinxit, ac ſecrevit. Notandi etiam ſunt muri ex lapide quadrato cum turribus, quæ Romanæ Urbis, non verò alterius civitatis mœnia denotant. Antiquitùs enim erat ex lapidibus quadratis, ut benè obſervavit Marlianus in ſua *Typographia Urbis* lib. 1. c. 4. & 9. Illi verò qui hodie lateritii viſuntur, ſunt poſterioris æui, ut docet Euſebius in Chronico: ac Flavius Vopiſcus in eodem Aureliano ſic ait: *Muros Urbis Romæ ſic ampliavit, ut quinquaginta propè millia murorum ejus ambitus teneant.* Voluit igitur Pictor exprimere Urbis muros, non prout ſuo tempore erant, ſed ævo quo Beati Apoſtoli prædicabant.

Nec prætereunda ſunt vela, quæ complicata hinc inde à lateribus pendent; eiſque (ut arbitror) Pictor Imperatoris Palatium denotavit, in cujus foribus vela aderant, ut cecinit Corippus lib. 3.

Verum, ut contracto patuerunt intima velo
Oſtia, & aurati micuerunt atria tecti,
Cæſareumque caput diademate fulgere ſacro
Ter gazis ſuſpexit Avar.

Ex Anaſtaſio in vita Silveſtri Papæ, ubi hæc. *Fecit B. Silveſtrum Papam venire ſe in Palatium Pincii* (ſeu potiùs Principis, nam vocem abbreviatam puto) *& ad primum, & ſecundum velum obtinuit omnem Clerum.*

Hujuſmodi vela affabrè expreſſa viſuntur in Muſivo opere, quod Ravennæ eſt in Eccleſia S. Apollinaris, repræſentatque Palatium cum novem januis, è quibus omnibus vela dependent. Hujus Muſivi operis Iconem in ſecunda noſtri Operis parte apponemus.

Supra ac retro vela ſunt quædam domus ab invicem paullò diſtantes, ac propterea Romanam Urbem exprimentes; cùm antiquitùs, & præcipuè in V. ſæculo, non contigua, ſed ſejuncta ædificia conſtruerentur, quod habetur ex quadam conſtitutione Theodoſii Imperatoris, cujus ſumma refer-

refertur ab eruditiſſimo Gothofredo in ſuo Cod. Theodoſ. lib.4.tit.24. *De ædif. privat.* ubi inter privatorum fabricas decem, inter publicas quindecim pedum intervallum relinqui juſſiſſe Imperatorem enarrat. Et in Comment. ad eandem Conſtitutionem addit, intervallum, ſeu ſpatium inter vicinas ædes fuiſſe præſcriptum, cùm incendii vitandi cauſâ, tum luminis, aërisque liberiùs excipiendi: antea enim ea ſpatia anguſtiora, & vix ulla fuiſſe docemur, ex L. *Mæniana*, C. *De ædific. privat.* l. *Sciendum*, ff. *Fin. regund.*

Omnia autem hæc, quæ in ultimæ hujus Tabulæ explicatione notavimus; ſi seriò perpendantur, perſpicuum erit, non ſolùm ambos Apoſtolos Romæ prædicâſſe, quod docet epigraphe penè Palatium Imperatoris, imò in eadem etiam permanſiſſe; quæ conjectura conſona eſſe videtur verbis illis Doctoris Gentium in ſua Epiſt. ad Philip. cap.4. v. 2. *Salutant vos omnes Sancti, maximè autem qui de Cæſaris domo ſunt.* Hi autem eſſe illi videntur, qui togas acu depictas habent. Neque conſideranti minùs apertum erit, Beatos Apoſtolos Petrum, & Paulum Romæ paſſos: primum quidem Cruci affixum, alterum decollatum, quod à quibuſdam diverſa à Catholicis, & adversùs eoſdem ſentientibus, pertinaciùs denegatur. Nobis interim, cùm hæc tradidiſſe ſufficiat; aliò iter inſtituendum eſt, & ad reliqua properandum.

CAPUT VIII.

Quomodo ex ſtructura, atque cæmentis, conſtructionis Aedificiorum tempus argui poſſit.

HABENT ſaxa, æra, lapides, & quæcunque vetuſta monimenta quodammodo voces ſuas, quibus, non tam geſta Majorum, quàm & originem, ætatemque ſuam benè advertentibus, abſque literis indicant.

Et quidem ſtructuræ, cæmentorumque in ædificiis varietatem indicium eſſe minimè fallax ad dignoſcendas differentias temporum, quibus ædificia illa conſtructa ſint, mihi tot priſcorum, tum prophana, tum ſacra monimenta, ac fabricarum rudera perſcrutanti, facilè perſuaſum fuit.

Cùm enim diligenter attenderem, an diſpoſitio partium, cæmentorum genus, feneſtrarum forma, parietum concinnitas, firmitas, ſpecies, ars denique, tum ſtruendarum, tum ornandarum ædium par ubique eſſet, tantam in illis adnotavi varietatem, ut ſæculorum quorundam barbaries, quorundam cultura, ex ſuis ædificiis adhuc apertè loquatur.

Ex hac ergò animadverſione, cùm ferè unoquoque ſæculo quaſdam veluti certas regulas in cæmentorum ſelectione, & in ædificiis conſtruendis, atque ornandis, ſicuti illorum temporum, vel præſtantia, vel imperitia ferebat, ſervatas fuiſſe viderim: collegi propterea eiſdem regulis, aut notis uti poſſe ad indagandam eorundem ædificiorum conſtructionis, aut reparationis originem, ac vetuſtatem.

Sed ut benè de ætate incertorum, quæ reperientur, judicare poſſimus,

præmonſtranda eſſe arbitror nonnulla antiqua ædificia, ac monimenta, de quorum vetuſtate, ac ſtructuræ forma, certa mentio apud probtaos Auctores fiat; & ſic illis benè conſideratis, ad cætera eis ſimilia judicanda probabiliter deſcendamus.

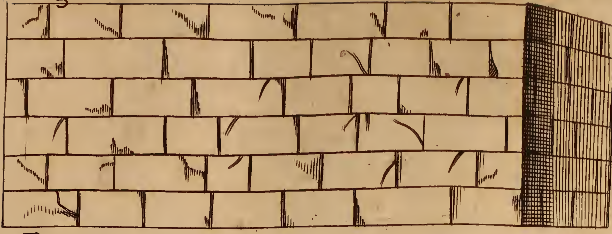
Progrediamur itaq; ad ſacras ædes, Eccleſiarumq; vetuſtas fabricas; exordium ſumentes à profanis ædificiis, tanquam vetuſtioribus, & ſeveriori, certiorique Architecturæ lege conſtructis.

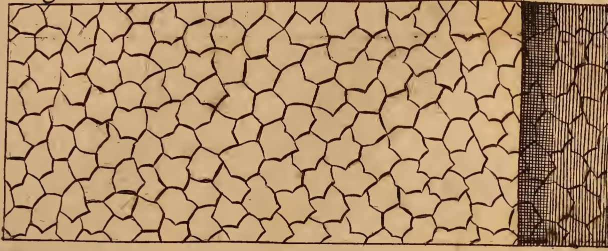
Et primùm quidem certò ſcimus, nonnulla vetuſtiſſima ædificia, quorum rudera adhuc viſuntur, à priſcis Romanorum Regibus conſtructa fuiſſe. Ductum enim Aquæ Marciæ ab Anco Marcio IV. Romanorum Rege ædificatum fuiſſe, facilè perſuaderi poteſt; dum Aquam Marciam in ultimis montibus Pelignorum naſcentem, per Marſos, & Lacum Fucinum tranſeuntem,& Romam petendo, merſam ſpecu, in Tiburtina ſe aperientem, IX.M.P. fornicibus ſtructis perductam, primus in Urbem ducere auſpicatus eſt Ancus Marcius unus è Regibus, ut ait Plinius lib. 31. cap. 3. Hiſt.

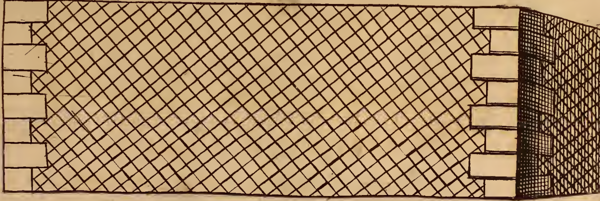
Hunc ego Aquæductum obſervavi totum conſtare ex lapidibus Gabinis, ſeu Albanis quadratis, de quibus ſupra egimus cap. 1.

Ex iiſdem quoque Gabinis, ſeu Albanis quadratis lapidibus animadverti conſtare Cloacam Maximam, & ideò à Tarquinio Priſco, Anci ſucceſſore, conſtructam fuiſſe arbitror. Maximè quia à Tarquinio Priſco Cloacas conſtructas fuiſſe affirmat Plin. lib. 36. cap. 15. Hiſt. De Cloacis enim loquens ait: *Trahuntur moles internæ tantæ, non ſuccumbentibus cauſſis operis: pulſant ruinæ ſpontè præcipites, aut impactæ incendiis, quatitur ſolùm terræ motibus: durant tamen à Tarquinio Priſco annis octingentis propè inexpugnabiles: non omittendo memorabili exemplo, vel eò magìs, quoniam celeberrimis rerum conditoribus omiſſum eſt, cùm id opus Tarquinius Priſcus plebis manibus faceret, eſſetque labor incertum longior an periculoſior, paſſim conſcitâ nece Quiritibus tædium fugientibus, novum & inexcogitatum antea, poſteaque remedium invenit ille Rex, ut omnium ita defunctorum figeret Crucibus corpora ſpectanda civibus, ſimul & feris, volucribuſque laceranda.* Suffragantur huic conjecturæ de ritu ædificiorum ſub Regibus parietinæ nonnullæ, quæ adhuc ſuperſunt in Atrio Nobiliſs. de Caffarellis in Capitolio. Cùm enim conſtet ad complanandam aream templi Jovis Capitolini, ſubſtructiones ex quadrato lapide, regnante Tarquinio Priſco, erectas fuiſſe, ut probat ſæpè laudatus Abbas Fabrettus in Addendis ad *Syntagma Columnæ Trajani*, ubi iſtius ædificii parietinarum Iconiſmum affert; reliquiæ iſtæ nos docent, qualibus cæmentis magnificentia Regum æternitati conſtrueret. Viſuntur etiam ſubtus Palatinm Senatoris, & Conſervatorũ Populi Romani in loco pro equorum ſtabulo hodiè inſerviente, columnæ aliquot ex eodem Gabino lapide. Locus iſte annis anteactis appellabatur *Salaria*, à *Salis* diſtributione, quam ibidem fieri mos fuerat. Nonnulli Antiquarii ædificium hoc Curiam Calabram, alii verò Tabularium fuiſſe exiſtimant; quidquid fuerit, antiquiſſima fabrica ante Imperium pro certo haberi poteſt, cùm Impera-

TAB. XXVI.

pag. 67.

peratores utplurimùm, neque Gabino, neque Albano lapide, sed Tiburtino marmore, aut laterculis ædificia construerent. Quadratis lapidibus, iisque magnis, uti in publicis operibus vetustâ consuetudine Thuscos consuevisse, refert Leo Baptista Albertus lib.7. cap.2. suæ Architecturæ; à Thuscis verò accepisse Romanos. Hanc conjecturam ex muris Urbium nonnullarum deducit, ut Civitatum, Castrorũ Thusciæ, Volaterræ, Fesulæ &c. Id confirmat Livius ad Annum Urbis conditæ 378. ac benè animadvertit Marlianus lib.1. cap.4. & lib.2. cap.9. suæ *Topographiæ Urbis antiquæ*. Structuræ hujus exemplar affero in Tab. XXVI. sub Fig.1.

Imò & ipsis Thuscis multò antiquiorem fuisse consuetudinem ædificia quadratis lapidibus construendi, colligitur apertissimè ex iis, quæ de horreis à Josepho constructis enarrat Gregor. Turon. hist. Franc. lib.1. c.10. cujus hæc verba: *Super ripam verò ejus* (Nilum intellige) *non Babylonia, de qua supra meminimus, sed Babylonia civitas collocatur: in qua Joseph horrea miro opere de lapidibus quadris, & cæmento ædificavit: itaut ad fundum capaciora, ad summum verò constricta sint, ut per parvulum foramen ibidem triticum* jaceretur, *quæ horrea usque hodie cernuntur*.

Expulsis Regibus unà cum Romana Republica; novum genus Architecturæ ortum fuisse videtur, quod à Vitruvio lib.2. c.8. appellatur *antiquũ incertum*, quod sub nomine *reticulati incerti*, sive *antiqui* comprehendi posse puto. Cumque quâdam die Romanum agrum ultra Pontem Salarium, & locũ, qui nunc dicitur *la Serpentara*, perlustrarem cum supra laudato Abbate Fabretto, nonnullas adinvenimus ruinas antiqui Crustumii, ubi visuntur diruti templi parietinæ ex quadratis tophis inconcinnè formatis, qui retis formam præseferunt, speciemque, non tamen adamussim, ob inæqualitatem: cùm lapidum, seu tophorum quamplurimi, rhombi potiùs, quàm quadrati figuram ostendant; eandem Tab. XXVI. vide sub Fig. 2. conjeci propterea supradictũ opus *antiquum incertum* esse, ac constructionis illius tempus principium Romanæ Reipublicæ redolere.

Exemplum haud absimile structuræ reticulatæ adinveni mense Octobris anni superioris, cùm in Tusculanum secedens aëris liberioris cupidine, & rusticandi gratiâ, apud meam Villam S. Andreæ divertissem, cui agro S. Andreæ nomen factum à Templo, quod ibi olim eidem Apostolo constructum fuit. Non procul itaque ab eadem Villa (puta ad ictum bombardæ minoris) in eminentiori loco parietinæ visuntur, quà speciem ambulacri, quà custodias aquarum referentes. At exterior ędificii facies constat ex silice ac opere *certo reticulato*: Interior verò eodem opere silicis, sed *reticulato incerto*.

Certum reticulatum opus illud appello, in quo lapides id componentes ita secti sunt, ut prisma quadratum referant, adeoque juncti veram retis extensi formam demonstrent; ad discrimen *incerti*, quod paullò ante compingi docuimus ex lapidibus, quorum adversæ facies, seu bases prismatum, vel in rhombum, vel in rhomboïdem, vel etiam in aliam multilateram figuram extenduntur.

Certi habes exemplar sub Figura 3. præfatæ Tabulæ. Structuræ istiusmodi spe-

ſpecies redolet tempora florentis Reipublicæ; ex opere hoc reticulato, plura adhuc extant ædificia, quorum unum ſufficiat indicâſſe, tanquam notiſſimum, nempè ſubſtructiones illas extra portam Flaminiam, quæ à vulgo denominantur *Muro Torto*, ideſt, murus inclinatus.

Verùm & in *reticulatis certis* non eadem diſpoſitio perpetuò ſervata eſt. In aliquibus enim parietibus, alternatim diſponuntur plures horizontales ordines laterũ, intercipientes ordines, operis reticulati, adinvicem ſuperpoſitos; adeò ut paries totus multiplici veluti faſciâ circumligatus appareat, alia quidem productis in longum lineis, horizonti parallelis, quas nempè efficiunt lateres ita diſpoſiti. Alia verò lineis ſe decuſſantibus conſtans, quales efformant ſectorum priſmatum latera, dum aptè connectuntur. Hujus ſtructuræ ſchema vide in eadem Tab. Fig. 4. ubi animadvertendum eſt, quòd ordinum intercapedo æqualis ubique non eſt. In aliquibus ædificiis numerantur novem lateres, in aliis decem, vel undecim, quorum conjunctione conſtituitur faſciæ altitudo, puta unius circiter pedis. Huic deinde incumbit altera reticulati operis faſcia, duorum vel trium pedum menſuram ſuâ latitudine complens. Illi autem ſuperponitur novus ordo laterum; iſtique denuò reticulatum opus. Formam ita conſtruendi uſurpatam fuiſſe puto inclinante Republicâ, ac viguiſſe uſque ad initium Imperii: quo tempore cùm augeretur ſervorum numerus, qui laterum fabricæ applicari poſſent, aucta ſimul fuit eorundem laterum copia, & novum ſubinde ſtructionis genus exortum eſt. Speciem prioris ſtructuræ intercalaris (ſi eam ita vocare fas ſit) obſervavi in antiquo Tuſculo, unà cum laudato D. Abbate Blanchino, in loco, qui nunc dicitur, *le Scole di Cicerone*, ac Romæ in viridario Eccleſiæ S. Mariæ Sanitatis, ac in Aquæductu Trajani.

Dum hæc reticulata opera rimabar, animadverti non omnia ex topho elaborata eſſe, ut hîc Romæ, neque ex ſilice, ut Tuſculi, ſed etiam quandoque ex marmore Tiburtino, & ex lapide Albano, ſicut loci opportunitas, & vicinarum fodinarum natura ferebat. Antiquiſſimum ædificium reticulati operis vidi Corniculi, quod ipſi Corniculani Servii Tullii, VI. Romanorum Regis, ex Nobili femina Corniculana, captivâ tamen, & ancillâ nati, Palatium fuiſſe exiſtimant. Hæc mihi indicavit D. Franciſcus Maria Lancianus dum præterito anno apud ipſum, unà cum ſolitis amicis hoſpes eſſem.

Lateritium opus reticulato inſeri cœptum ultimo Reipublicæ tempore, ut ſuperiùs diximus; à Græcis enim lateritiam excepiſſe Romanos, cùm ſubactâ Græciâ omnes artes adveherent, minimè obſcurum videri poteſt, ſi Plinii locus lib. 35. cap. 14. diligenter perpendatur. Ibi enim opera lateritia cùm recenſeat, plurima, & celeberrima Græcorum nominat: in Italia verò Arretii, & Mevaniæ murum eſſe aſſerit, cujus nec ætatem, nec magnitudinem prodit. Cùm igitur conſtet, ipſas laterum differentias Græcis nominibus afferri Didoron, Tetradoron, Pentadoron, & Architecturæ incrementa, arteſque hùc pertinentes ab eodem fonte manâſſe; quis dubitet etiam lateritiam inde advectam? Ea verò,

verò cùm ſit artium novarum conditio, ut ſenſim augmentum accipiant, principio quidem muri ex ſolis lateribus non conſtruebantur, ſed inſertis veluti faſciis reticulatum opus alternabatur, tum quia novus ædificandi mos ob Artificum penuriam difficulter exerceri poterat, tum quia (ut ibidem Plinius teſtatur) fruſtrà ex lateribus privatas ædes Romani ſtruxiſſent, quibus craſſities parietum ultra ſeſquipedem cùm interdiceretur, quærenda non erat ſumptuoſioris ſtructuræ magnificentia. Præſtat totum Plinii caput conſulere, cujus partem hîc inſero, quâ potiora Græcorum ædificia in hoc ſtructuræ genere recenſet: *Græci* (inquit) *præterquàm ubi è ſilice fieri poterat ſtructura, parietes lateritios prætulère. Sunt enim æterni, ſi ad perpendiculum fiant: ideò & in publica opera, & Regias domos adduntur. Sic ſtruxêre murum Athenis, qui ad montem Hymettum ſpectat: ſic Patris ædes Jovis & Hærculis, quamvis lapideas columnas, & epiſtylia circundarent: domum Trallibus Regiam Attali: item Sardibus Croeſi, quam Geruſian fecère: Halicarnaſſi Mauſoli: quæ etiam nunc durant. Lacedæmone quidem exciſum lateritiis parietibus opus tectorium propter excellentiam picturæ ligneis formis incluſam, Romam deportavère in Aediliate ad Comitium exornandum Muræna, & Varro. Quod opus cùm per ſe mirum eſſet, tranſlatum tamen magis mirabantur.* Muræna, & Varro floruerunt regnante Aug. ut ex eorum conſulatu apparet, ex quo nova ſententiæ noſtræ confirmatio reſultat; nam tectorium illud nõ tantùm picturæ gratiâ, ſed etiam ſtructuræ genere, Romanis minus trito, pretioſum videri poterat. Ævo itaque Auguſti, & ſubſequentium Imperatorum, mos iſte conſtruendi ex ſolis lateribus prolatus, uſurpatuſq; paſſim fuit. Copia fortaſſis ſervorum in Urbem adducta, per frequentes Cæſarum victorias in cauſſa fuit, ut ampliſſima quæque opera tentarentur, cùm non deeſſent, qui fabricæ addicerentur. Innumeræ proinde officinæ ubique aperiri: & lateritiæ ſtructuræ genus præ cæteris probari cœptum, utpotè minori difficultate parabile per ingentem artificum, & inſervientium numerum. Hinc circa Imperatorum ætatem maxima quæque ædificia opere lateritio conſtantia adhuc viſuntur, cujus ſtructuræ imaginem afferrem, niſi omnibus foret notiſſima. Porrò innumera occurrerent, ſi univerſa, quæ adhuc extant lateritiæ conſtructionis opera recenſendi neceſſitas urgeret. Celebriora tantùm indicâſſe ſufficiat, Pantheon, Templum Pacis, Palatium Imperiale, Majus nuncupatum, Thermas, Mœnia Urbis, & alia multa ab Imperatoribus ædificata, per ſpatium videlicet annorum ducentorum, & ultra, quo tempore nonnullæ antiquæ laterum fabricæ adeò diligenter, ac delicatè formatæ cernuntur, ut nullus augmento artis ſit locus; cùm laterum facies viſui expoſita, non ſolùm ſit ſupra marmor, arenâ per manum Artificis lævigatâ ac politâ; verùm etiam ipſorum ſuperficies, mutuò incumbentes, ferro cavatæ fuerint; itaut inter utrunque laterem calx detruſa, nequeat exteriùs, ad deturpandum aſpectum operis proſilire. Quare cæmenta inter ſe ita cohærent, ut inter ſuperiorem, & inferiorem laterem nullum calcis veſtigium,

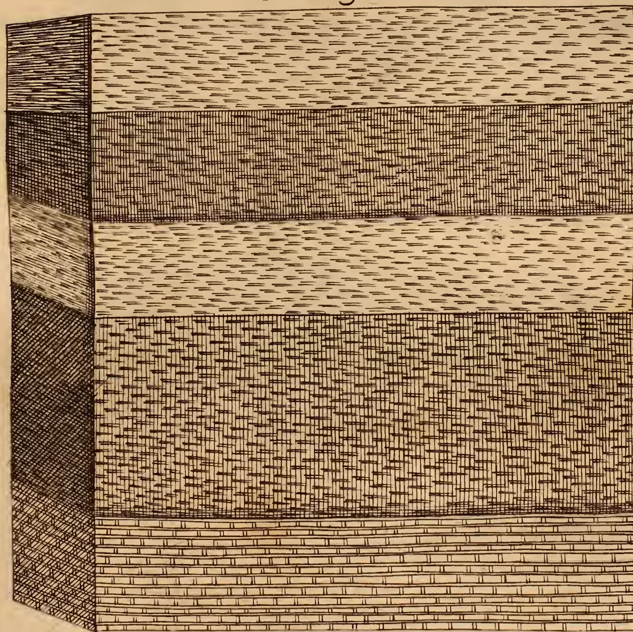
gium, sed simplex linea appareat. Insuper eisdem lateribus inveniuntur formatæ parastatæ cum suis basibus, capitulis, epistyliis, ac coronide ex omnibus Architecturæ ordinibus, ut singulas quandoque ædium partes eâ materiá tàm affabrè elaboratas intuentibus, & præcipuè Architecturæ studiosis, quám maximam admirationem inducant. Quo in genere quoddam præ cæteris adnotavi parvulum templum, sed diligentissimè ornatũ, dum ad invisenda rudera Romani agri, cum solito amicorum comitatu, profectus essem. Intima templi constructio marmorea erat, cum operis musivi vestigio in fornice apparente. At exterior parietum facies, & frons ipsa templi lateritia erat, ad ordinis Corinthii leges delicatissimè extructa. Quæsiit olim ex me R.P. Franciscus Eschinardi Soc. JESU in Collegio Romano, præterito anno Matheseos Professor, vir omni eruditione refertus, quânam de caussa Prisci Romani adeò pulchrũ opus in materia tam vili, ac fragili perdidissent, cùm copia marmorum illis suppeteret, ut parietinæ marmoreæ adhuc superstites testabantur. Nulla mihi responsio tunc opportunior visa fuit, quàm supponendum, quòd fuisset quâdam ab Imperatoribus lege, sive Senatûs Consulto prohibitum, ne quis nisi Senatoriâ præditus Dignitate marmorea construeret ædificia: eo utique consilio, ut immodici luxûs impensæ, Procerum etiam, nedum hominum privatorum patrimonia dilapidantes, coërcerentur. Impediti propterea Cives, quominus in transvehendis montium diffitorum tributis censsus impenderent, pretium fabricarum arte supplentes, ut opus materiem superaret, effecerunt, & incolumi legum robore magnifica tecta extruxêre; quare adeò lateritia promota fuit, ut sculpturæ etiam delicatissimè patiens esset argillæ fragilitas. Verùm, cùm ea sæcula non habuerint in quo luxum sisterent privatorum, & coërcerent, infelici rerum vicissitudine optandum posterioribus fuit, ut inveniri saltem posset, quo dignitas operum publicorum custodiretur. Cùm enim Romanum Imperium declinare in deterius coepit, par fuit Imperio conditio bonarum artium, exclusa quodammodo de sede sua, & in pejorem sortem prolapsa. Indicat satis adversæ sortis initia Circus ille extra portam Capenam, secundo ab Urbe lapide, qui, prisco errore, à Caracalla, recenti verò emendatione vulgaris opinionis per laudatum Abbatem Raphaëlem Fabrettum sublatæ de *Columna Trajani* cap. 6. pag. 147. à Gallieno constructus existimatur. Conspiciuntur in ea duæ species cæmentorum, nempe tophi, & lateres, ita dispositi, ut unus ordo, sive una linea ex tophis quadratis, alter verò ordo ex lateribus constet: quo in ordine aliquando tantùm unus est later, quandoque duo, quandoque etiam tres, ut Tab. XXVII. Figura I. meliùs indicat. Hujus structuræ speciem per tria circiter sæcula perdurâsse, cùm adhuc Italia ab extraneis nationibus excidium passa non esset; post ejus verò devastationem, laterum officinas cessâsse, pro certo habeo. Quare nova suborta est, mutatis in parte cæmentis, nam fabricæ illâ ætate constructæ alternis ordinibus constant tophorum, & silicum, & marmorum crustis ad duorum circiter laterum crassitiem concisis, ut in eadem Tabula XXVII. Fig.

TAB. XXVII.

Fig. 1.

Fig. 2.

pag. 79.

TAB XXVIII

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

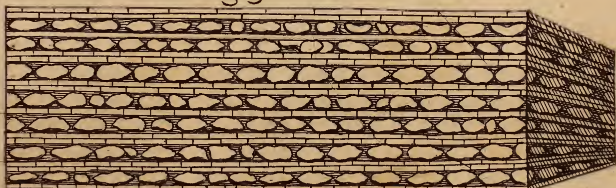
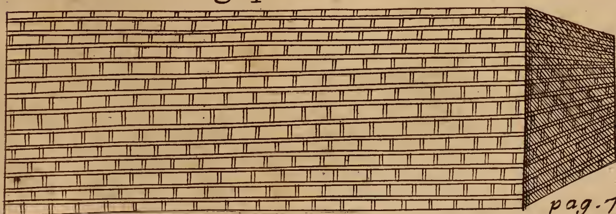

Fig. 4.

pag. 71.

Fig.2.rarò autem ex iisdem lateribus.

Ædificia hoc modo excitata nonnulla conspiciuntur, tam in Urbe, quàm extra. Intra Urbem pro exemplo sit Turris Comitum;extra Urbem Turris Virgata, sic dicta (nî fallor) à varietate aspectûs, quasi Turris variegata. Hæc autem structuræ forma ab Italiæ invasione ad Caroli Magni tempora fortè viguit.

Verùm eadem mihi dubitandi occasionem præbuit, undenam tanta marmorearum crustrarum copia (cùm ferè omnes ex Pario sint marmore, quod statuarium vocant) effluxerit? Hæc lapidis peregrini affluentia ex disfractis Idolis tanta Romæ fuit, ut Cassiodorus lib. 7. *Variarum*, in formula ad Præfectum Urbis *de Architecto faciendo*, sub num. 15. loquens de statuis in Italiam introductis, dixerit: *Has primùm Thusci in Italia invenisse referuntur, quas amplexa posteritas penè parem populum Urbi dedit*. Vnde Theodosius Imperator impiissimum Idolorum cultum aboliturus, ann. *399.* lege quâdam speciali, quæ habetur in Codice Theodosiano sub tit. de Pag. l. 16. decrevit, ut Templa Idolorum, si quæ in agris essent, suis ædibus evellerentur.

Idem confirmat Zosimus lib.5.pag. 815. Eruditissimus verò Gothofredus in Commentario ad l. 8. ejusdem tituli, notat, *Theodosii Magni mentem hanc fuisse, posse Religioni consuli, sacrificiis videlicet prohibitis, neque interea voluptatibus, atque ornatui publico quidquam detrahendum. Quo etiam ornatûs publici tuendi argumento Gentiles, & in his Libanius, hoc ipso tempore Imperatorem Theodosium dehortatus est à templorum stragè. Verùm, ubi rerum experimentis contra evenit, eidem necessarium visum ad eradicandam superstitionem, Templa occludere, vel etiam exscindere, quod quidem etiam non semper Principium auctoritate, jussuve factum; verùm Ecclesiasticorum, Monachorumque zelo; vti factum queritur Libanius eâ oratione.* ὑπὲρ τῶν ἱερῶν

Ita etiam intelligenda videntur ea, quę narrat pręcitatus Cassiodorus lib. 1. *Variarum*, num. 28. Theodericum Regem, Gothis atque Romanis jussisse, ut saxa in eorum agris jacentia muris Romę profutura, libenti animo sine dilatione concederent: ex qua jussione tempus præcipuè colligitur nonnullarum reparationum murorum Urbis, quas adhuc videmus, partim è silice, partim ex marmorum crustis, ut in Tab. XXVIII. Fig. 1. Alię restitutiones murorum cernuntur à Belisario curatę, nempe exeuntibus Portâ nunc Majore, olim Neviâ, sive Labicanâ, & deflectentibus versùs Piam, sive Nomentanam, inter decimam, & undecimam Turres, ac inter decimam septimam, ac decimam octavam, ac post has alia similis, & magna sequitur refectio.

Constant enim hę refectiones tum opere tumultuario, tum cæmentis. Adhibuit enim Dux ille, Romani Imperii vindex, tophos quamplures, eosque magnitudine insignes, à Viis publicis ablatos, pro quarum custodia utrinque opponebantur stratis silicibus, usus est lateribus, ac lapidibus diversi generis temerè exemptis, pejusque dispositis, pro militum imperitia, quibus & construendi, & diruendi cura demandabatur. Similium refectionum icones habes, ut in dicta Tab. XXVIII. Fig. 2.

Impe-

Imperii habenas regente Carolo Magno, ſcientiæ, bonæque artes aliquantiſper cœperunt revireſcere; quare ſtructuræ formam fuiſſe immutatam exiſtimo, ac denuò receptam illam, quę in principio declinationis Imperii, nempe tempore Gallieni, vigebat, de qua ſupra jam diſſeruimus. Immutata tantummodò eſt menſura tophorum, itaut quadrilateri priſmatis figuram retinerent; ſed longitudine, & latitudine ſuperarent illos, quibus Gallieni ætas utebatur. Præſtant verò antiquiores illi etiam diligentiâ expolitioris figuræ. Hujuſmodi ſtructuræ ſpecies conſpicitur in reſtaurationibus murorum Urbis, factis ab Hadriano I. & in Eccleſia SS. Vincentii, & Anaſtaſii ad Aquas Salvias, reſtitutâ à Leone III. Summis Pontificibus, tempore Caroli Magni; ac in diverſis aliis ædificiis, quorum exemplar habes in eadem Tab. XXVIII. Fig. 3. Hanc uſque ad milleſimum annum æræ Chriſtianæ viguiſſe opinor; quo tempore, vnà cum cæteris artibus in deterius labi cœpit Architectura. Non ſubinde cæmentorum ſpecies adhibita in ædificiis, tophi, ſcilicet, quadrilateri, nullo alio lapidum genere permixti, ut exemplum Fig. 4. indicat. Si quis malit prototypum inſpicere, multa illi tum in Urbe, tum in agro Romano indicare poſſum. Intra Urbis mœnia conſulat ædificia adhærentia Eccleſiæ S. Xyſti prope portam Capenam tempore S. Dominici conſtructa. Domos quamplurimas in Regione Tranſtyberina præſertim ſitas. Extra Urbem duo præ cæteris obvia, & in ſuburbano locata animadvertat: primum ſit perantiquum Deo ſacrarum Virginum Monaſterium Sanctæ Agnetis Viâ Nomentanâ, ubi viſitur marmoreum ſepulchrũ cujuſdam ipſius Monaſterii Abbatiſſæ, in quo anni 1256. nota inſculpta eſt: alterum Viâ Appiâ tertio circiter ab Urbe lapide, prope ſepulchrum Metellæ, vulgò hodie dictum *Capo di bove*, ubi diruti Caſtri ruinas offendet, ex hujuſmodi tophis conſtructi. Quin etiam eodem loco reperiet Eccleſiæ cujuſdam veſtigia parietum, feneſtrarum, & cæterarum partium adhuc ſuperſtitum, ruderibus illam fermè ætatem indicantia.

Hujuſmodi conſtructionis formam tandiù ſervatam eſſe conjicio, quamdiù Sedes Apoſtolica Romanæ perſtitit: nam Avenionem translata, ſecum abduxiſſe viſa eſt Urbis Romæ decorem, ac ipſam propemodum vitam, artiumque, ſi quę erant, ſpem & progreſſum. Civitas porrò in eam ſolitudinem perſit, ut incolę ad quatuor millia vix ceſſingerent, teſte Blondo, niſi memoriâ fallar. Artes verò, pręſertim eæ, quę ad ędificandi rationem ſpectant, omnino corruerunt, itaut ęgrè potuerint ſęculorum ſubſequentium, & diuturnę pacis beneficio convaleſcere: tunc enim ſolâ neceſſitate Magiſtrâ edocti ſunt homines ex confractis ędificiorum veterum fragmentis, ſaxiſque, & ruderibus, quę ſors tulerat, opera tumultuaria excitare. Vitium quoque peſſimum in noſtram uſque ętatem irrepſit, licet immunem hanc reddere debuiſſent ab hujuſmodi mendis reſtituta bonarum Artium univerſitas: nam etiamnum viget paſſim cõſuetudo barbarę conſtructionis, quamvis ęvi prętereuntis felicitas eouſque pręſtantiam evexerit Architecturę, ut nobiliora veterum opera vel ęquari videantur, vel ſuperari. Imperatorum certè ſtructura

ctura lateritia postliminio redux inspicitur in facie Palatii Farnesiani, à celebri Architecto Michaële Angelo Buonarota excitati: in exterioribus etiam Collegii Romani parietibus; nec non Domûs Professę Societ. Jesu, & quampluribus aliis ędibus, quę in dies eriguntur.

Attamen pro restitutę Architecturę virtutibus, vitia tumultuarię constructionis à pluribus eliguntur, qui compendio rei familiaris cunsulere putant, ut minori impendio heredes reparationibus incumbere possint.

Gratulari tamen possumus ęvo nostro, cujus opera quum in ruinis requirent posteri, vel component cum optimis, vel laudatissimis prępferent.

CAPUT IX.

Quomodo ex numero, amplitudine, ac forma fenestrarum, tempus quo Aedificia constructa sint, deduci valeat.

QVæcunque ex diversa lectione congessimus, debemus separare; meliùs enim distincta servantur. Deinde adhibitâ ingenii nostri curâ, & facultate, in unum saporem varia illa libamenta confundere. Ita olim Seneca Lucilio suadebat Epist. 84. Idem mihi servare placuit in legendis antiquorum ruderum monimentis, quorum species apertum volumen est, suam referens autographiam. Diligenter enim à singulis cùm proprias quasdam notas excerpserim, variam constructionem, ac temporum indolem indicantes, ita volui unamquamque certis capitibus sigillatim includere, ut omnes in unam ętatis, ac historię suę tesseram coalescerent. Postquam igitur superiori Dissertatione conati sumus expendere, quomodo ex antiquorum ædificiorum cæmentis illorum ætas probabili sententiâ posset dijudicari; reliquum est, ut experiamur, an alia supersint in hisce ruderibus partium discrimina, in quibus nativa veluti effigies cujusque sæculi appareat.

Fenestrarum figura, & numerus, plurimum mihi videtur conferre ad hanc rem illustrandam. Neque enim varietatem illarum adeò promiscuè usurpatam priscis temporibus autumo, ut certis quibusdam regulis adstringi non patiatur. Et quamvis aliarum latitudo major sit, aliarum basis angustior, rotundæ aliæ, aliæ quadratæ, quædam semicirculares, quædam bissectæ, formâ denique, serie, numero, inter se discrepent: servant tamen (ut ex antiquis ædificiis longâ inspectione didici) analogiam quandam eæ, quarum ætas communis est, produntque (ut ita dicam) singulæ suas æquales.

Neque verò, cùm nostras observationes adduxerim, aliorum conjecturas excludo, quinimmò lubentissimè consuluissem Auctores rerum antiquarum studiosos, si quenquam rescivissem in hac materia typis aliquid consignâsse. Verùm, cùm nullus, quem adhuc sciam, hæc prosecutus sit, aut animadverterit, amicorum tantummodo, quibus cum aliquando sermonem super his habui, quasi inter se dissentientium opiniones adducam, ac nostræ demum sententiæ locum faciam, quando illis dicendi prærogativa, uti par est, delata fuerit.

Nihil itaque intercedere arbitrantur nonnulli, altæ ne ſint, an depreſſæ ſacrarum ædium feneſtræ, dummodò ſint anguſtæ: perinde enim unius, ac alterius formæ optionem fuiſſe apud priſcos, & utramque promiſcuè uſurpâſſe Architectos, quorum una mens erat, immodicum lumen excludere. Peræquè igitur vetuſtatis characterem illis tribuunt (quacunque tandem figurâ fuerint) ſi arctiùs excavatæ brevi ambitu, parcam lucem admittant. Ut autem probent, propoſitum id fuiſſe primarum Eccleſiarum Structoribus, modicum lumen excipere, hæc fermè conſiderant: ſub Chriſtianæ Religionis exordium, in cryptis plerunque, & latibulis, metu ſcilicet ingruente perſecutionum, conventus Fidelium haberi conſueviſſe; ibi divina tractare Myſteria; ibi ſacris ſermonibus eò frequentiùs indulgere, quò tutiùs poterant; ibi Dominicæ menſæ participes fieri; ibi denique Eccleſiam (unde loco nomen) congregare. Compoſitis inde fluctibus, cùm quies Fidelibus redderetur, poſſentque jam in apertum prodire; eos tamen antiqua cryptarum ſilentia amaviſſe, ſeu loci conſuetudine, ſeu Martyrum memoriâ ſimilitudinem latebrarum ſuadente, ſeu Religionis conſtantiâ in ſanctiſſimis Patrum ritibus cuſtodiendis. Hinc ne formam quidem feneſtrarum fuiſſe apud eos mutatam, etſi novæ in dies Eccleſiæ conſtruerentur.

Sed illi, qui indicium ævi antiquioris deferunt amplis feneſtris, præcepta ſervari à priſcis ſolita in Baſilicis conſtruendis adducunt. Conſtat proculdubio Vitruvium lumini propenſiorem ſe præbuiſſe in earundem forma definienda. Cùm verò Baſilicas Romanorum (unde ædibus Chriſtianorum, omine meliori, utpotè Regi Regum ſacratis, nomen deductum eſt) imitati potiſſimùm ſint Principes, primi Eccleſiarum in Urbe erectores, evenit, ut inter cætera Vitruvii præcepta, ſervarent etiam feneſtrarum amplitudinem, & numerum, à quo dignitas quædam, & elegantia, non ſine utili, notabilique compendio proveniebat. Nam copia lucis, præterquàm quod innocentem parit hilaritatem, & reverentiam eorum, quos præſentes videmus, expreſſiùs legendis ſacris Codicibus, ac reliquis Clericorum miniſteriis obeundis plurimum opitulatur: quemadmodum in Baſilicis gentium juri dicendo poſitis lumen uberrimum quærebatur, ut poſſent faciliùs tabulæ litigantium recitari, aut tranſcribi. Quæ cùm non perpenderent Wandali, Italiæ devaſtatores, dum templa reficerent, vel erigerent, pro ſuorum fortaſſis conſilio, aut conſuetudine, qui frigoris excludendi gratiâ (ut de Borealium Regionum cultoribus ſuſpicari par eſt) vel nullas, vel raras admodum, eaſque arctiſſimas aperuêre feneſtras, ſuumque morem, unà cum cæteris artium detrimentis, noſtris finibus intulêre. His itaque argumentis adducti nonnulli, antiquiores Eccleſias reputant eas, quæ pluribus, aut certè auguſtioribus feneſtris multam lucem excipiunt.

Hæc fermè ſunt, quæ utrinque proferuntur in hoc antiquitatis criterio, deducta potiùs à conjecturis veriſimilibus, quàm à diligentiori vetuſtarum ædium indagine. Addere adhuc valerent poſtremæ ſententiæ aſſertores, plurimas ſupereſſe Baſilicas, quarum de primo, eoque antiquiſſimo con-

constructionis tempore, controversia nulla est, in quibus fenestræ numero, & amplitudine insignes reperiuntur.

Attulimus suprà exemplaria Basilicarum Sicinianę, Sessorianę, ac Divi Pauli, quę sola supra centum & viginti fenestras habet, magnitudine non mediocres, ut supra cap. 1. indicavimus. Afferri hîc etiam possent ędificia posteriora, Basilicę nempe SS. Ioannis & Pauli sęculo quarto constructa, ut Pancirolus narrat. Constat hæc opere lateritio; singula illius latera tresdecim fenestris ornantur, quarum latitudo est, oculo judice, palmorum quinque; altitudo verò sesquidupla.

Unicuique fenestræ imminet alia orbicularis, cujus diameter ad quinque circiter palmos extenditur: ejusdem magnitudinis quinque in fronte ædificii laxantur.

Ecclesiæ itidem S. Sabinæ (de cujus antiquitate inferiùs differemus) totidem, tresdecim nempe fenestras obtinet, latas palmos decem, altas viginti, in fronte verò quinque, altitudinis ejusdem, & latitudinis. Ab hac non procul, Ecclesia S. Balbinę, cujus quamvis ignoretur, vetustissima tamen creditur fundationis ætas, cùm eundem in Architectura servet ordinem cum Basilica Sessoriana; in quolibet latere sex habet fenestras latas pal. 8. altas 16. sub eisdem fenestris apparent arcuum vestigia, ad illorum similitudinem, quos videmus in eadem Basilica Sessoriana, ut tabula orthographica sub num. 5. superiùs allata demonstrat. Ecclesia SS. Cosmæ & Damiani quinque ingentes fenestras habet in facie pal. 16. latas; altas 18. lateralibus caret, cùm nova murorum structura in angustiorem formam redacta sit. Etiam extra Urbem viâ Tiburtinâ, vidi semidirutam Basilicam S. Simphorosæ (ut fama fert) olim dicatam, cujus fenestræ in latitudinem, & longitudinem insignem extendebantur. Retulimus fenestras, quæ adhuc hodie visuntur: demolitarum verò unicum sub oculis venit exemplum; nempe antiquæ Vaticanæ Basilicæ, ubi ad numerum octoginta octo erant, quarum latitudinem, & altitudinem describit Alpharanus in suo tractatu MS. de eadem Basilica. Plures aliæ similes Ecclesiæ afferri possent, quæ brevitatis causâ omittuntur; cùm illæ, quas hucusque congessimus, satìs superque esse possint ad ostendendum antiquas Basilicas abundâsse fenestris, formamque illarum ante tempora Constantini incoepisse. Hunc autem usum Basilicas construendi fenestrarum numero abundantes, non Romæ solummodò viguisse, verùm etiam extra Italiam, ex infrascripta S. Gregorii Turonensis narratione probatur, qui lib. 2. *Historiæ Francorum*, describens formam templi Turone à Perpetuo ipsius Ecclesiæ Episcopo circa annum 460. constructi, *Fenestras* (ait) *in Altario triginta duas, in Capso viginti, columnas 41. in toto ædificio, fenestras 52. columnas 120. ostia octo, tria in Altario, quinque in Capso*. Idem deducitur ex Eusebio, qui Constantini Magni ęqualis hæc protulit lib. 10 hist. cap 4. in oratione Panegyrica de ædificatione Ecclesiarum, Paulino Tyriorum Episcopo dictâ, ubi secundùm Valesii versionem sic se habet: *Ad eundem modum, cùm porticibus ad utrumque templi latus fabricatis, parem vestibulorum numerum disposuisset, diversos aditus,*

quibus Copiosum Lumen *supernè in ædem infunderetur, supra ipsas Porticus excogitavit, easque fenestras variis è ligno sculpturis minutissimi operis ornavit, &c.* ac paullò post, ejusdem Basilicæ descriptionem prosecutus, hæc subdit: *Præterea vivos, & stabiles, ac firmos animarum lapides undique seligens, amplam, ac Regiam Domum ex omnibus construxit: splendoris, ac luminis plenam, tam intus, quàm extra, &c.*

Numerus iste Basilicarum priori sententiæ adversatur; cui tamen aliæ suffragantur Ecclesiæ, illis nequaquam originis suæ antiquitate cedentes. In his enim angusti admodum visuntur aditus lumini admittendo. Ut verum tamen fatear, sicubi appareat exiguitas fenestrarum, constabit apertè, vel Ecclesias illas non posse inter antiquissimas recenseri, vel contractas fuisse areas fenestrarum à restauratoribus subsequentium ætatum. Manifestè id conspicitur in vetustissima Basilica Sessoriana, quam antea diximus quinas fenestras in singulis lateribus obtinere, latas pal. 20. altas 40. Harum unica tantùm hodie priscam retinet amplitudinem, eaque Tribunæ proxima est, & à columna marmorea bifariàm dividitur. At reliquarum quatuor, una omnino clausa, tres verò in angustius foramen contractæ sunt, altum 25. pal. latum 3. Neque licet suspicari, coarctionem istam in constructione contigisse, nam ipsa murorum structura, quâ oppleta sunt spatia fenestrarum, longè diversam ætatem prodit; præterquàm quod Architectus rogandus erat, quorsum spatia tam lata designâsset, qui tam angustis hiatibus contentus esset?

Plurimum mihi contulit observatio ista Sessorianæ Basilicæ in sententia roboranda, quam de hujusmodi quæstione videor mihi proferre posse. Meo itaque judicio distinctione utendum est, quum inquiritur, an vetustatis potiùs indicium sit fenestrarum angustia, vel amplitudo? Si sub terminis disputatio proponatur, ex iis, quæ extant, ævo priores reputandæ sunt, quę majori numero vel amplitudine fenestrarum pollent, cùm è supra dictis apertè constet, antiquissimas Ecclesiarum, quę apud nos sunt, ita fuisse constructas. Si verò sensus quęstionis sit, an inter antiquitatis indicia, referri possit tam amplitudo, quàm angustia fenestrarum? respondeo, utramque formam vetustatis indicium esse, dummodò constet, an Monachorum Ecclesia fuerit, vel Clericorum. In hanc me sententiam manuduxit animadversio superior, quam in coarctatis Sessorianę Basilicę fenestris notavi. Ut enim ex cæmentis conjicio, murus ille ad restringenda ampliora spatia fenestrarum, constructus est circa seculum decimum reparatę salutis: eâ verò tempestate, Basilica illa Monachis concessa fuit per Benedictum VII. sedentem in Apostolico Solio anno 976. qui Monasterium in illa statuit, Monachosque locavit, ut in marmoreo epitaphio eidem Ecclesiæ affixo legitur. Conjecturare ergo possumus, ideò exclusum fuisse nimium lumen, quod antea in Basilicam admittebatur, quia Monachis meditantibus fortasse officiebat, quominus possent intento animo Deo soli vacare: non secus, ac hodie quoque solemus, adductis velis ingentem lucem excludere quũ publicę adorationi exponitur augustis-

gustissimum Dominici Corporis Sacramentum, quia tunc temporis Fidelium pietas sanctis potissimùm meditationibus vacat, adeòque moderationi divini fulgoris efficitur, ne faciles nimium in vanitates oculi divagentur: Hinc laxior regula deduci posset,quòd nempe templa, quæ à Regularibus seu Monachis colebātur,fenestris paucissimis, aut exiguis illustrarentur: è contrario verò Clericorum, quos Sæculares vocant, Ecclesiæ, copiâ vel magnitudine fenestrarum excellerent: Primi enim cum solitudinem, & silentium meditaturi ex instituto suo sectarentur, cur lumen uberius exquirerent? Secundi verò, cùm sint super candelabrum positi, ut omnibus luceant, qui in domo sunt, nempe activæ vitæ studia prosequantur, ac propterea Sacramenta Christi Fidelibus ministrare debeant, num ingentem eorum numerum in classes digerere,& incōfusè sua munera exercere potuissent, nisi copiâ lucis accersitâ universos probè distinguere, & distingui curâssent? Insuper accedit, quòd sacri ritus à Populo confluente conspici meliùs poterant,& cęrimoniarum mysteria recoli, cùm à singulis distinctè cernerētur Presbyteri,Levitæ,aliique ipsarum Ecclesiaru mministri,quorum etiam aspectu, & gravitate ad modestiam, & religionem eò faciliùs quisq; componebatur, quò illustriùs, & evidentiùs sanctissimorum virorum cultus discerneretur. Argumentis quamplurimis ea,quæ diximus,firmari possent,quæ inter,unum attingam,quod nostri instituti est,cùm ad Ecclesiarum notitiam peculiariter spectet. Observo nempe quamplures antiquas Monachorū Basilicas ita esse constructas. Sic Ecclesia Sanctæ Mariæ in Aventino, una ex viginti Abbatiis,quarum Abbates Pontifici Max. astabant, cùm in Basilica Lateranensi Sacra conficeret. Ista inquam Ecclesia angustissimas habuit fenestras, quæ tamen anno præterito ampliatæ sunt, cùm pia, splendidaque Eminentissimi Cardinalis Pamphilii liberalitas Ecclesiam restauraverit. Illis omnino pares visuntur in Ecclesia Sancti Gregorii in Clivo Scauri, Sanctæ Priscæ, Sancti Sabbæ, SS. Cosmæ & Damiani in vico aureo Transtyberim; quæ omnes erant ex præfatis viginti Abbatiis, nec non in Ecclesiis SS. Vincentii & Anastasii ad Aquas Salvias, quæ à fundamentis cum Monasterio ab Honorio I. sub annum 625. fuit ædificata, ut scribit Panvinius *de septem Urbis Ecclesiis*.

Quin etiam in pluribus Monachorum templis extra Romanum agrum constructis (ne hîc tantum sita videar attingere) eandem regulam servatam audio. Profectò in augusta Basilica Veronensi, quam Diuo Zenoni ejus Urbis Episcopo Pipinus Caroli Magni filius construxit, cuique colendæ etiamnum Monachi Benedictini addicti sunt, tanta est fenestrarum angustia, ut vir clarissimus Octavianus Roboretus, omni disciplinarum genere ornatus, dum illarum Iconem hùc trasmitteret, testatus sit,se è templi pavimento judicâsse, illarum latitudinem ad duos circiter palmos, altitudinem verò ad sex tantùm pertingere. Quare concludendum existimo, cùm de vetustis Ecclesiis agitur, illas, quæ per angustas fenestras diem excipiunt, à Monachis, vel ab aliis in eorundem usum fuisse constructas, quarum ea sæculis anteactis copia, ac frequentia

quentia fuit, ut Miræus in epiſtola dedicatoria ſui Tractatus *originum Monaſticarum*, duo ſupra quinquaginta millia Monaſteria unius ordinis Benedictini fuiſſe, tradiderit: eas verò, quæ per plures, laxioreſque feneſtras lucem admitterent: in populi totius conventum, utque à Clericis, Parochis, vel Canonicis, & Epiſcopo incolerentur, excitatas fuiſſe.

Quandoquidem materia ſuppetit, ut de profanis ædificiis aliqua ſparſim dicam, ubi occaſio ſe obtulerit, abs re fortè non erit, ſi aliqua hîc attingam potiùs quàm proſequar, ad feneſtras ædium privatarum pertinentia. Tempore igitur Imperatorum exiguas eas fuiſſe judicio, & quadratas, atque à columna marmorea bifariàm ſectas, vel etiam pauilò plus in latitudinem, quàm in altitudinem extenſas, haſque poſtremas à duplici utplurimùm columna in tria parallelogrammata diſtinctas. Iſtarum exempla viſuntur in antiquiſſima fabrica prope Eccleſiam Sancti Stephani *in Rotundo* vulgò dicti; & in nonnullis æquè vetuſtis domibus in regione Tranſtyberina adhuc ſtantibus: An verò mos iſte per priora duodecim ſæcula à Chriſto nato perpetuò fuerit uſu ſervatus, omnino nullis edoceor monimentis. Sæculo tamen decimo tertio, vel decimo quarto, feneſtræ privatarum ædium hîc Romæ quadrilaterâ formâ conſtruebantur à Cruce marmorea quadrifariàm ſectæ, eâ lege, ut ſuperiores duæ ſectiones quadratæ eſſent, inferiores verò partes cum illis in latitudine, ſed paullò in altitudinem productiores. Exemplo eſſe poſſunt in Urbe Palatia Sancti Marci, Vaticanum antiquum, Capranicum, aliaque, quæ tribus, & ultra, ab hinc ſæculis excitata fuêre.

Illæ demum feneſtræ, quæ in antiquis, ac magnificis templis cernuntur, arcuatæ, & unicâ, vel duabus columnis bifariàm ſectæ, ut in exhibita orthographia Baſilicæ S. Crucis videre eſt; aut trifariàm, ut in veteri Vaticana, non Monachos ibi, ſed Clericos Sæculares divinis Officiis perſolvendis operam navâſſe, demonſtrant.

CAPUT X.

De Muſivorum operum origine, nominibus, & ſpeciebus.

OPERUM Muſivorum originem antiquiſſimam eſſe, & hominum, ac ſæculorum memoriam excedere, neutiquam inficiabitur, qui vel ſupremis utcunque labris literarum Sacrarum monimenta libaverit. Nam Eſther cap. 10. legimus, Aſſuerum Perſarum Regem ſmaragdino, ac Pario lapide pavimentum ſtraviſſe, quod lapillis verſicoloribus arte mirâ diſpoſitis compoſitiſque, picturam emulabatur. Quamobrem facilè adducor ut credam, opificii tam elegantis primordia Perſidi nos debere, quæ iſtiuſmodi lapillorum, quàm feraciſſima fuit, tum incolarum ingenia ad exquiſitioris luxûs irritamenta ſemper inſtruxit. Verùm, è Perſarum confinio ad Aſſyrios finitimos, à quibus ad Græcos, poſtremò in Latium, Syllæ temporibus, (ut Plinius Auctor eſt) jugi decoris incremento traductum eſt. Bonarum ſcilicet artium, uti vitiorum propagines, non in altricibus plagis effœtæ ſenio marceſcunt, ſed in

in varios, ac diſſitos populos perenni virore trahuntur.

Muſivum autem opus varia nomina, variumque pro diverſitate etymon ab Auctoribus ſortitum eſt. Quidam enim *Muſivum*, alii *Moſibum*, ut in plurimis accuratiſſimis MS. videre eſt, ac in magno præcipuè Gruteri Inſcriptionum Theſauro: alii *Muſaïcum*, *Muſeacum*, & *Moſiacum* appellant. Porrò qui *Muſivum*, ſive *Muſaïcum* dixêre, à *Muſa* deduci ſunt arbitrati, quòd ſcilicet quaſi Muſæ, ideſt artis eximiæ ſit opus. Qui verò *Muſeacum*, & *Muſiacum*, à *Muſcis* nomen fecêre; ut notavit Joannes Ludovicus Vives in cap.8. lib. 16. S. Aug. *de Ciuit. Dei*, hâc eâdem voce. Nec deſunt, qui *Muſivum*, aut *Moſivum* à Græco verbo μυσεῖον, ideſt *Muſico cantu*, deducunt, vel ab Hebræa radice מְסַךְ, quæ (ut in Lexico Buxtorfii) ſonat idem, ac *miſcuit*: ex illa enim deducitur מֶסֶךְ hoc eſt *miſtio*, vox uti ſoni affinitate *Moſeaco* proxima, ita *miſturæ* ſignificatione quàm maximè arti hujuſmodi conſentanea. Nam quemadmodum ſi liquores commiſceantur, minimæ eorum partes mutuâ, molliſſimâque colliſione ita copulantur, ut nullus omnino diſtinctioni locus ſuperſit; ſic elegans hæc lapillorum compoſitio fallit oculos, adeò ut quidpiam perpetuum cenſeatur unicâ lapidis venâ, vel eodem coloris ductu conſpicuum. Plinius verò in hoc opere deſcribendo vocem aliam uſurpat, ut in lib. 36. cap. 25. ubi: *Lithoſtrota*, (inquit) *cœptavêre jam ſub Sylla parvulis certè cruſtis, extat hodieque, quod in Fortunæ delubro Præneſte fecit. Pulſa deinde ex humo pavimenta in cameras tranſiêre è vitro: Novitium & hoc inventum, Aggrippa certè in Thermis, quas Romæ fecit, figlinum opus encauſto pinxit: In reliquis albaria adornavit: non dubiè vitreas facturus cameras, ſi prius inventum id fuiſſet, aut à parietibus Scenæ, ut diximus, Scauri perveniſſet in cameras*. Marcus enim Scaurus primus fuit, qui Scenæ parietes marmore obduxit. Vocem hanc *Lithoſtrota* Iſidorus *de Orig.* lib. 15. cap. 8. ſic exponit: *Pavimenta originem apud Græcos habent elaborata arte picturæ.* Lithoſtrota *parvulis cruſtis ac teſſellis junctis in varios colores*. Quæ quidem vox ex duplici Græca voce conſtat, nempe ex λίθος, ideſt *lapis*, & στρωτὸς ideſt *ſtratus*, à verbo στορέω *ſterno*. Vnde nomen *Lithoſtroti* generalius quiddam eſt, ea omnia complectens, quæ lapidibus ſtrata ſunt, adeoque etiam publica viarum itinera, quæ ſilicibus impolitâ, rudiorique Minerva ſternuntur. Qua de re, cùm Latini Auctores pavimentum deſcriberent, lapide nobiliori nitentia, declinaverunt ab ea voce *Lithoſtrotos*, utpotè nimis laxæ ſignificationis, aliiſque magè propriis uſi ſunt, arti, de qua ſermo eſt, aptioribus. Hinc *teſſellatum*, hinc *ſectile*, inde *figlinum*, & *vermiculatum* audivit opus *Muſivum*, totidemque nominibus quot ſpeciebus, inſigne fuit.

Antequam ulteriùs progrediamur, non injucundum fore puto, ſi hîc marmoreum fragmentum ex Agro Tunetano Africæ Florentiam allatum referam, in quo de *Muſivo* opere mentio fit. Habetur hæc inſcriptio in *Miſcellaneis eruditæ antiquitatis* Jacobi Sponii ſect. 2. art. 8. pag. 39. & eſt unica

unica ex ethnicis, quam apud Epigrammatum Collectores inveni; atque ita se habet:

. . . .
PECVNIA PERFECIT ET
DEDICAVIT ET OB DEDICATIONEM PVGILVM CERTAMINA
EDIDIT ET DECVRIONIBVS
SPORTVLAS ET POPVLO GYMNASIVM EPVLVM DEDIT ET
HOC AMPLIVS PRO SVA LIBERALITATE CAMERAM SVPERPOSVIT ET OPERE MVSEO
EXORNAVIT . . . .
. . . . CVM . . . AREIS . . . FELICE ET RVFINO III. . . . ISDED.
OB QVAM DEDICAT. EPVL. DEC.
ET. POP. FRVM. DED.

Notat idem Sponius, hanc inscriptionem videri positam fuisse in alicujus ædis dedicatione, quæ magnâ pompâ celebrata fuerit, pugilum scilicet certaminibus, sportulis, idest munusculis, Decurionibus, populo verò epulis & frumento donatis sub Consulatu, ut inde elicitur Felicis, & Rufini; sed quia hoc Consulum par in Fastis non legitur, sed Felix dumtaxat cum Brutio Præsente sub Antonino Pio, quem in annum incidat affirmare non audet.

Tessellatum profectò antiquissimum esse videtur, cùm simplicissimum sit, & hoc nomine illud (meo judicio) opus intelligitur, quod è diversis versiculorum marmorum crustis in formas diversas resectis elaboratur; in quadrati videlicet formam, Quadrilateri, Trianguli, sectionis Conicæ, sphericæ, sive circularis, Pentagoni, Hexagoni, Octagoni, & aliarum Geometricarum figurarum, quæ variè inter se dispositæ, insimulque conjunctæ, non inconcinnum oculis præbent aspectum. Ex his *tessellatis* operibus plurima Romæ visuntur antiqua veterum Ecclesiarum pavimenta; è quibus duo affero exempla; unum sub Fig. I. Tab. XXIX. quod est in Ecclesia S. Clementis, ac alterum summè probatum, ut in Fig. 2. quod est in Ecclesia S. Silvestri, in atrio alterius Ecclesiæ SS. Quatuor Coronatorum.

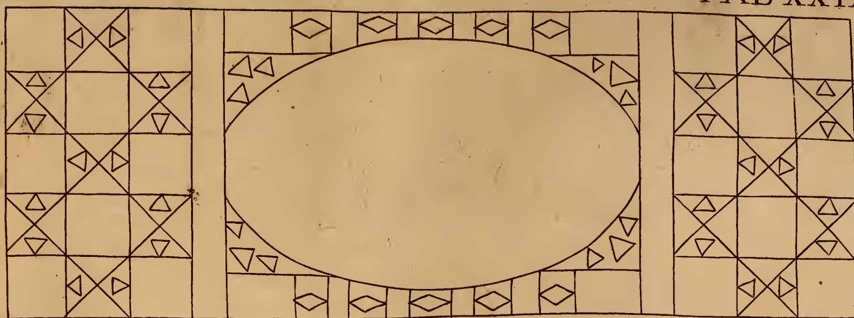
Sectile deinde, post *tessellatum* inventum est, in quo tribus, aut duobus tantummodo diversorum colorum marmoribus, hominum, & animalium figuræ repræsentantur; sic dictum à *Seco*, quod prius in tenuissima marmoris lamina figura delineatur, deinde serram per figuræ delineamenta circumvolvendo, secatur lapis, cujus rimis, sive lacunis alterius coloris lapis inseritur; è quorum diversitate colorum, ac variis lineamentis figura efficitur, ut in Tab. XXII videri potest.

Hujusmodi *sectilis* operis monimenta satìs antiqua spectantur in Cathedrali Anconitana, cùm in fronte, tum intra Ecclesiam, in qua plurimæ Sanctorum imagines rudi arte, ut ea ferebant tempora, expressa sunt.

Multò tamen antiquiùs, & ornatiùs etiam apud vetustiores *tessellati* operis rationem floruisse, facilè credam, cùm apud eosdem difficilior Musivorum ars culta fuerit.

Musiva itaque opera ab antiquis post *tessellatum*, ac *sectile* adinventa fuisse, non improbabili conjecturâ argui potest: ea siquidem esse solent artium quarumlibet fata, ut ab humillimo principio ad summum fastigium attollantur. Structuræ hujusmodi specimen in illo eodem opere adhuc superest,

Fig.1.

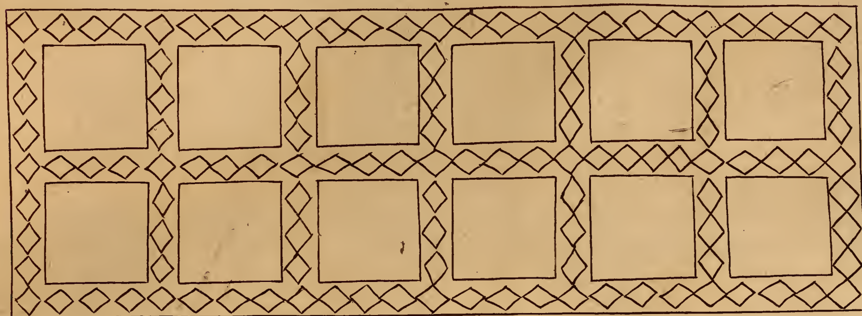

Fig.2.

Fig. 3.

Fig. 1.

Fig. 2.

pereſt, quod à Plinio paullò ſuperiùs indicatum fuit in Præneſtino Fortunæ delubro: aſſervaturque ibidem in Palatio Excellentiſſimi Maphæi Barberini ad præſens ipſius Civitatis Principis. Ejuſdem Muſivi operis Iconem oſtendo in Tab.XXX.ſub Fig.1. Conſtat autem hoc Muſivum opus è minutiſſimis diverſorum marmorum, diverſorumque colorum lapillis, adeò affabrè elaboratum, ut illud aſpicientes mirum in ſtuporem trahat. Quid enim repræſentet, ipſe lector ex conjuncto exemplari videre poteſt: quid autem figuræ illæ denotent, bo. mem. Pater Kircherus in ſuo *Latio*, part. 4. cap. 4. interpretari conatus eſt; quali autem fortunâ, eruditis examinandum relinquo. Habes etiam aliud antiquiſſimi Muſivi operis exemplar, quod adhuc ſervatur Lugduni apud D. de Caſſaire, ut refert ſupra laudatus Sponius loco citato, quod habes in Fig. 2. Vides etiam in eadem Tab. ſub Fig. 3. ejuſdem Muſivi operis aliud fragmentum, quod protulit in ſua Præneſte bo. mem. Joſephus Maria Suareſius Epiſcopus Vaſionenſis, Vir cùm eruditione, bonis artibus, ac virtutum exemplo, quibus, dum viveret, apud optimos quoſque præclarè audiebat, præſtantiſſimus; tum ſummâ, ac veteri mecum neceſſitudine conjunctiſſimus.

Poſt Syllæ tempora hominum ingenia per artium apices gliſcentia, præſtantiùs ſe exercuerunt, adeò ut ætate Agrippæ pavimenta figlini operis encauſto picti, ſternere cogitaverint, ut habetur ex Plinio ſupracitato.

Hujuſmodi operis ſpecies hoc tempore in lucem eſt revocata, cùm & hîc aliquæ privatorum Cameræ, & Venetiis ferè omnia, talibus figulinis operibus encauſto pictis pavimenta ſternantur. Temporum illorum ingenia novo huic invento non aquieſcentia, nobilius quoddam opus excogitârunt, non ex marmoribus; aut figulina, ſed ex vitro colorato: Cumque illud pulcherrimum, ac eximium appareret, non pavimentis, ſed parietibus accommodârunt: cujuſmodi operis nullam prorſus aliam memoriam reperi, præter eam, quæ in variis Urbis Eccleſiis viſitur. Ejus exemplaria inferiùs afferam, quum de Eccleſiis ſermo erit.

Supereſt modò, quid, qualeve ſit opus *vermiculatum*, oſtendere; quod nîl aliud puto intelligendum, niſi Muſivum, ſed minutis adeò lapillis formatum, ut vermium aſpectum cominùs repræſentet, qui dorſum variegatâ macularum ſerie, tot veluti punctis depictum habent; unde *vermiculati operis* nomen fortè deſcendit. Quin & ab eiſdem curioſiùs, ac diligentiùs obſervatis, fortaſſe artis exordia deducta ſunt; ſi enim attentè lacertarum cutis, & ſerpentum exuviæ inſpiciantur, miram certè præſeferunt areolarum compagem à Muſivorum fruſtulis minimè abludentem. Genus verò Muſivorum in plures differentias dividitur, magnitudine lapillorum finitas, adeò ut alia *majora* dici poſſint, alia *minora*, ſeu *media* alia *minima*. *Majora* ſunt, quæ effinguntur quadratis ſcrupulis, quorum ſingulę facies, ſeu latera tria circiter minuta Romani pedis expleant: Quæ verò duobus minutis patent, *minora*: Quæ tandem unico, *minima* vocitantur. At hæc iſto loco de Muſivorum operum differentia genericè dicta ſunt, cùm in cap. ſequenti ſpecialiùs dicturi ſimus.

Majoribus Musivis operibus prisci Romani sternere consueverunt quæ pedibus calcabantur, & ut plurimùm sub dio posita erant. Hoc enim operis genus durabile maximè est, injuriis temporum minimè obnoxium. Verum non hominum, aut animalium figuras, sed foliatas tantùm picturas, illisque persimiles, quas Arabicas nominamus, repræsentabat.

Medium inde opus, minoribus (ut jam dictum est) lapidibus conficitur; ideoque facilius in eo exprimi possunt figuræ, quæ licèt lapidum diversorum crustis, sive fragmentis formatæ, rudes nihilominus apparent. Duo hîc afferuntur exempla; primùm in Tab. XXXI. sub Fig. 1. extatque adhuc integrum in Basilica S. Laurentii in agro Verano; alterum sub Fig. 2. quod in Basilica Liberiana, cùm penè lacerum diù jacuisset, anno Jubilæi 1675. bo. me. Fabritius Guastaferrus necessarius meus restituit; & hodie iterum in ruinam labitur.

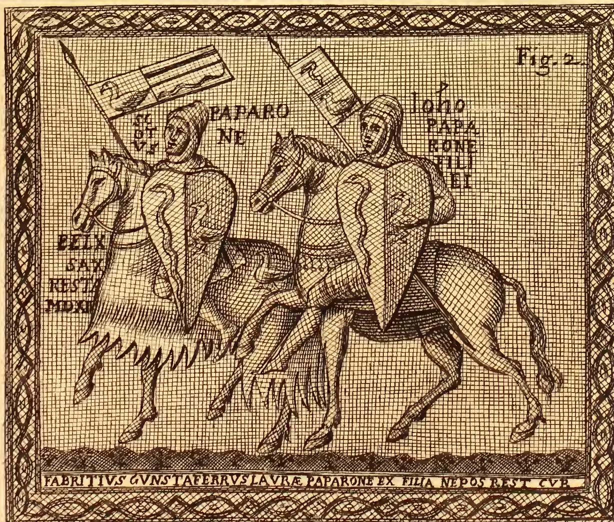
Minimi demùm operis prævetustis temporibus elaborati, exemplum est in Ecclesia S. Alexii, dextrâ mox ingredientibus parieti affixum, quod olim in pavimento jacuisse memini: hoc verò illud esse opus, quod *vermiculatum* propriè dicitur, semper sum arbitratus. Hujus occasione quatuor alia antiqua, & profana exempla in Lectoris gratiam sub oculis referre duco, quæ habes in Tab. XXXII. ubi sub num. 4. supradictum *vermiculatum* opus expressum est, & adhuc visitur in eadem Ecclesia S. Alexii. Alia duo sub num. 1. & 2. sunt in Ecclesia S. Mariæ Transtyberim in Parastata, quæ triumphalem arcum sustinet, ac è conspectu Sacrarii. Tertium verò sub num. 3. anno præterito repertum fuit in quodam antiquo Monimento, tertio ab Urbe lapide, extra Portam Asinariam, nunc S. Joannis via Latinâ. Figura hic expressa Somni (ni fallor) imaginem repræsentat, cùm tota nigra sit, alludens ad tenebras noctis; sinistrâ tenet tres flores, quos papaveris esse judicio, quod Somnum conciliat, estque ipsius Somni characterismus: quid autem dextrâ ferret, haud apparet, cum temporis lapsu deletum sit: fortè verò cornu illud erat, in quo aquam Lethæam gestâsse, Poëtæ fabulantur.

Allatis exemplis, nonnulla etiam alia vetusta adjiciam, quæ cùm paucissimis nota sint, ideò gratiora fore confido. Primum habes in Tabula XXXIII. ubi Europam Agenoris Regis Phœniciæ filiam à Jove in bovis formam transformato, raptam vides. Quod ex Ovidio Metamorph. 2. aliisque, notissimus est.

Musivum hoc adeò minutis marmoreis lapillis constat, ut artis miraculum dici possit. Hodie inter spectabiliora Eminentiss. Cardinalis Caroli Barberini asservatur, & quaquà libeat, instar tabulæ pictæ movetur. Habet in altitudine palmos tres, uncias novem, tantundem ferè in latitudine.

Hoc Musivum opus nobis significavit amicus noster Stephanus Fantonus Castruccius, nobilis Prænestinus, ipsius Civitatis copiarum equestrium Ductor, extra, ac prope ejusdem Civitatis mœnia repertum fuisse, in loco vulgò dicto *l'Arcione*: ubi adhuc multa rudera, multæque parietinæ visuntur, quæ antiquitùs variis marmorum incrustationibus, variisque columnis, aliisque Corinthiacis ornamentis obductæ

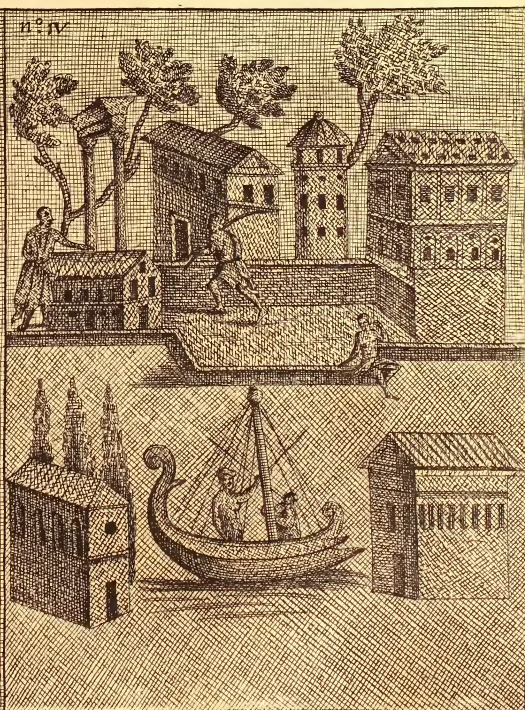
Fig. 1.

Fig. 2.
SC OT VS
PAPARO NE
Ioho PAPA RONE FILI EI
FELX SAX REST MDXI
FABRITIVS GVNSTAFERRVS LAVRÆ PAPARONE EX FILIA NEPOS REST CVR

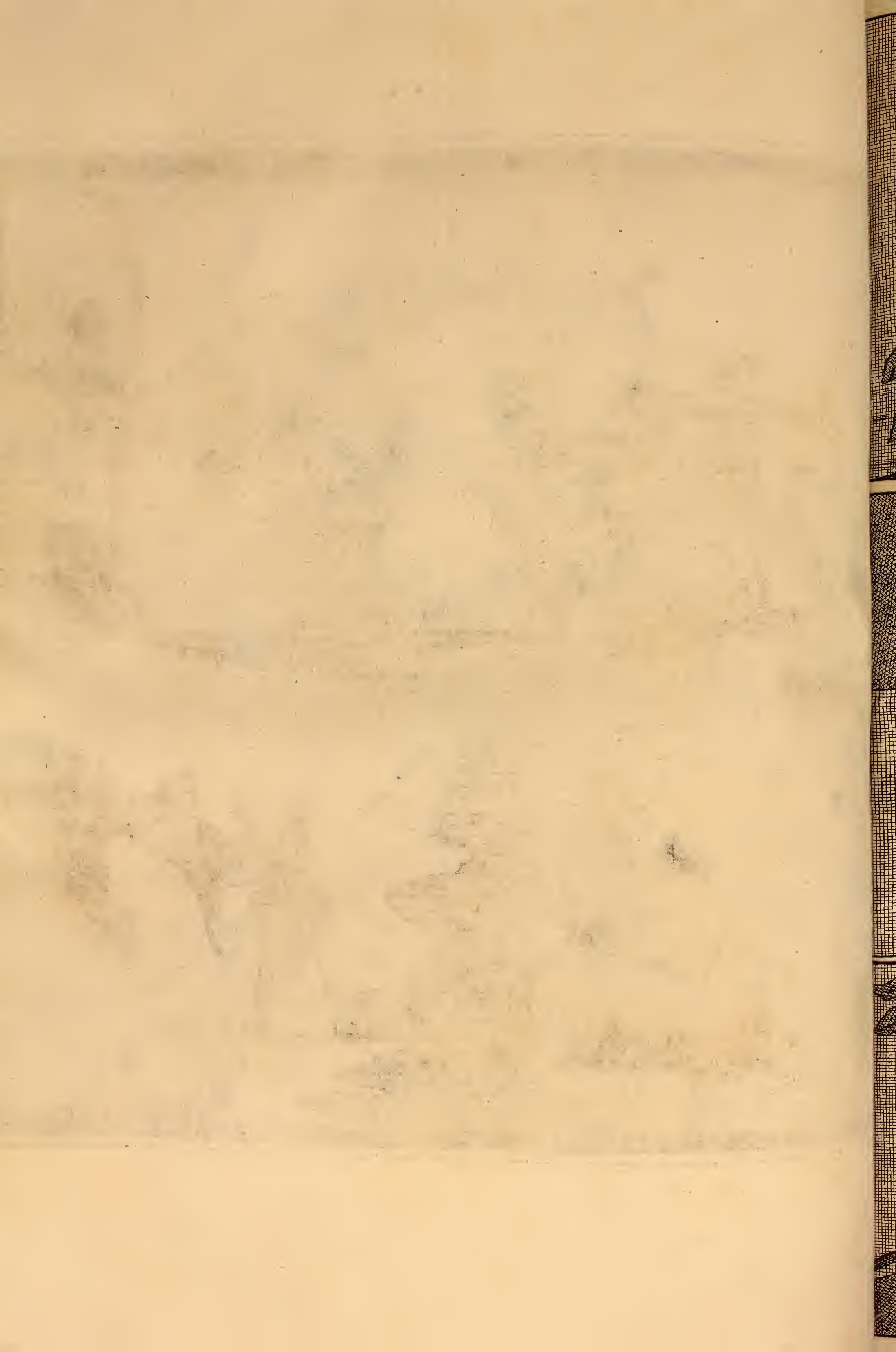

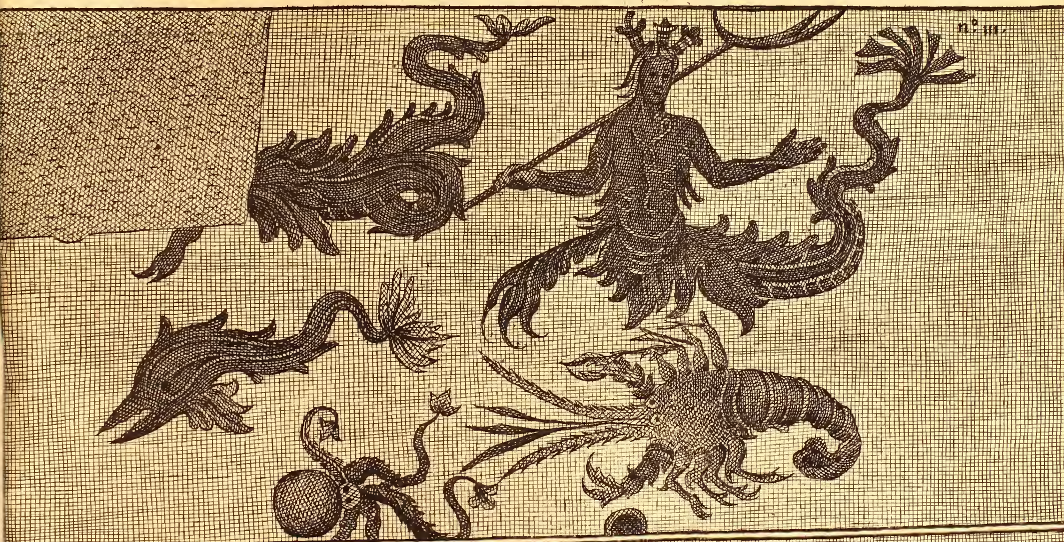
pag. 82.

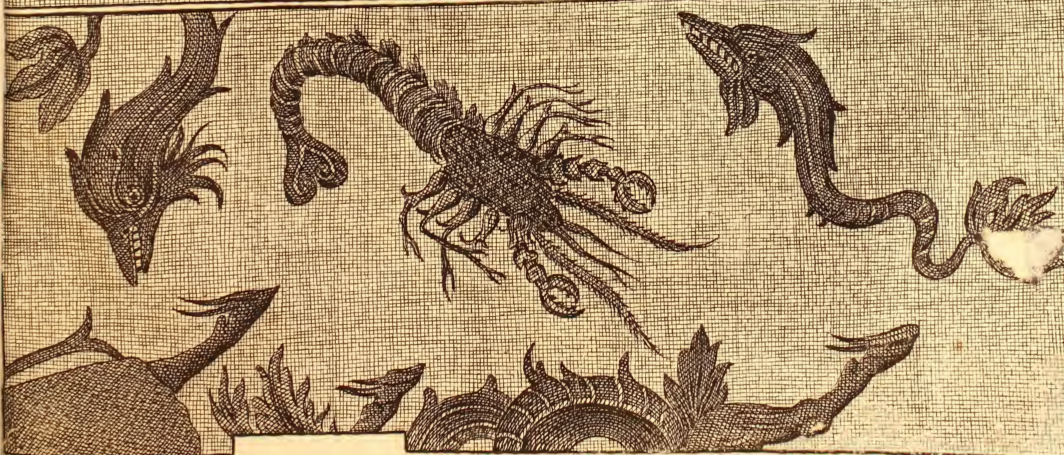

TAB XXXIII
pag. 82.

n° II.

TAB XXXIV n° I.

n° III.

ductæ erant, ex quibus; & ipso Musivo, ejusdem fabricæ magnificentia deducitur.

Secundum Musivum expono in Tab. XXXIV. sub num. 1. Hoc quoque minutissimis lapillis compactum est, servaturque penès Eminent. & Rever. D. Flavium Cardinalem Chisium. In hujus autem explicatione non laboro, cùm unicè ab opificis sui arbitratu dependeat. Magnitudo picturę est palmorum duorum cum dimidio.

Tertium in eadem Tabula sub num. 2. elaboratum est in tabula figulina: hujus exemplar habui à laudato Illustriss. D. Equite Carolo Antonio à Puteo, antiquarum eruditionum, ac literarum amantissimo, cujus vestigia sequitur Eques Gabriel ejus filius. Quid in eodem expressum sit, nempe supracitatum Europæ raptum, pictura ipsa docet.

Quartum opus Musivum exhibeo sub num. 3. in eadem Tabula XXXIV. visiturque hodie in Oppido Mevaniæ, quod olim Urbs erat Episcopalis Umbriæ ad Clitumnum fluvium viâ Flaminiâ, sex millibus à Fulgineo passibus, à Perusia verò duodecim distans, armentorum, gregumque copiâ percelebris. De ea fusè antiqui Scriptores meminêre, utpotè Plinius, Columella, Lucanus, Silius, Statius, Propertius, Strabo, Ptolomæus, & alii. Innocentium jam ejusdem Civitatis Episcopum anno 487. subscripsisse comperio in Concilio III. Romano *De lapsis Africanæ Ecclesiæ recipiendis* sub Felice, ac iterum anno 499. in alio Concilio Romano, videlicet I. ubi actum fuit *De tollendo ambitu in Comitiis Pontificiis* sub Symmacho. Hæc præmittenda curavi ad ejusdem Urbis antiquitatem, atque splendorem insinuandum, ut ex parietinis, quæ adhuc ibidem visuntur, argui potest: nam adhuc tria pavimenta lapillis marmoreis strata supersunt. Primum cernitur in domibus Alexandri Alberti in duabus cameris, quarum prima lapillis unciarum duarum circiter, albi, & nigri coloris non uno modo dispositis, variegatur.

Secundæ verò cameræ lapilli in magnitudine primos excedunt, cùm in qualibet facie sint minutorum circiter octo, omnes tamen ex albo marmore.

Secundum pavimentum (proh dolor!) in stabulo est Jacobi Luciani, quod à temporis, & animalium injuria, ut evenire necesse erat, valde corrosum est. Lapilli pavimentum ornantes cùm magnitudine, tum coloribus, eos imitantur, quos in duabus cameris Alexandri Alberti extare jam diximus.

Tertium pavimentum ab hoc haud procul distat, ejusque longitudo est passuum decem, latitudo verò septem: Stratum est lapillis marmoreis albis, & nigris, magnitudine circiter unciarum duarum; varios pisces repræsentantibus, ut in dicta Tab. XXXIV. num. 3. conspici potest. Visuntur enim ibi tres Delphini, duæ Locustæ, unus Polypus, necnon ipsæ Neptunus cum Tridente, sive aliud marinum numen, necnon vestigia trium aliorum pisciũ, quorum non modica pars ævo dilapsa est; si tamen divinari fas sit, unus est Vitulus marinus, alter Equus marinus, tertius verò penitus ignoratur. Hinc haud temerè deduci potest, antiquitùs ibi Balneum extitisse, in quo aquarum copia, ac perspicuitas oculis aspicientium hujusmodi piscium figuris

illuderet, cùm cominùs intuentibus aquam, imagines earum rerum, quæ in imo cujuslibet vasis sunt, sursum eleventur, unde visui gratissimus error. Horum pavimentorum peculiarem notitiam debemus Reverendiss. D. Abbati Ambrosio Spezia, qui eam illinc nobis obtinuit.

Musivorum huc usque operum originem, nomina, speciesque, & eorum in Italiam introductionem, ac progressum narravimus; sed, ut uberior sit historica hæc narratio, silentio mihi minimè prætereundum est, quid scripserit de iisdem Leo Ostiensis in Chronico Monasteriii Casinensis; quod Notis illustravit Illustrissimus, ac eruditissimus vir Angelus de Nuce, olim ejusdem Monasterii Abbas, postmodùm Archiepiscopus Rossanensis, literatorum nulli secundus, & mihi summá necessitudine conjunctissimus. Ostiensis igitur lib. 3. cap. 28. ait. Desiderium ejusdem Monasterii Abbatem, postea Cardinalem, anno Dominicæ Incarnationis MLXVI. novam Ecclesiæ fabricam inchoâsse in honorem S. Benedicti, & in cap. 29. sequenti: *Legatos Constantinopolim ad locandos Artifices destinat, peritos in arte* Musivaria, *& quadrataria, ex quibus alii Absidam, & Arcum,* atque *vestibulum majoris Basilicæ,* Musivo *comerent; alii verò totius Ecclesiæ pavimentum diversorum lapidum varietate consternerent. Quarum artium tunc ei destinati Magistri, cujus perfectionis extiterint, in eorum est operibus extimari; cùm & in* Musivo *animatas ferè autumet se quisque figuras, & quæque virentia cernere, & in marmoribus omnigenûm colorum flores pulchrâ putet diversitate vernare. Et quoniam artium istarum ingenium, à quingentis & ultra jam annis Magistra Latinitas intermiserat, & studio hujus inspirante, & cooperante Deo nostro, hoc tempore recuperare promeruit, ne sanè id ultra Italiæ deperiret, studuit vir totius prudentiæ, plerosque de Monasterii pueris diligenter iisdem artibus erudiri.* Ipsa Leonis verba retuli, ut appareat, quàm facilis ad efferenda Desiderii Cardinalis opera fuerit: nam inter postremum, quod Romæ constructum est Musivum, ac illud, quod in Monte Casino fuit, nō intercessêre nisi ducenti ac septuaginta circiter anni, nō autem quingenti; Romanum namq; est Triclinium Lateranense adhuc extans, & à Leone III. qui circa finem VIII. sæculi Pontificatum gessit, excitatum.

CAPUT XI.

Ex quanam materia Opera Musiva componantur, & quomodo ipsæ materiæ præparentur.

DVO tantùm in operum Musivorum compositione requiruntur; lapilli videlicet, & gluten. Primò igitur de lapillis, mox de glutine disseremus. Antiquiora Musiva opera ex lapidum crustis constitisse quis ambigat, cùm ex Sacra Scriptura, & ex Plinio superiùs relatis id evidenter appareat?

Sub Augusti deinde tempora, cùm summoperè, ac mirum in modum Romanorum opera, ac ingenia florerent, novum prodiit inventum, ut ex Plinio audivimus, pingendi scilicet nobiliores ex vitri frustulis non uno modo coloratis opere encaustico Imagines.

nes. Quis hanc artem invenerit, ob silentium antiquorum latet; ipsius vitri preparatione, studio brevitatis omissâ, cùm luculenter de illa scripserit Nerius in *Arte vitraria*, ad ipsius coctionem me confero, unde *encaustum* Græco vocabulo dicitur, nec non reliquam politionem, quæ illi adhibenda est, antequam parietibus inseri, componendisque figuris valeat usurpari.

Paratâ igitur à vitrario massâ vitri, in plures dividitur terreas sartagines, vim ignis patientes, pro colorum numero (seorsim enim singulis proprius color commiscetur) ac per integrum octo dierum spatium valido igne supposito fornaci committitur excoquenda.

Absolutâ coctione, ferrei cochlearis ope vitrum elicitur, politoque marmori infunditur horizontaliter locato, ut insitæ gravitatis vi dilatari queat in placentulas subsidentes. Quod ut faciliùs contingat, imponitur supernè marmor aliud lævigatum, quo premente, validiùs comprimitur utraque vitri superficies, & in æqualem placentulam crassam circiter tribus minutis unciæ Romani pedis, redigitur.

Ita comparatis singulorum colorum orbiculis utrimque levigatis, ferreum scalprum, quod Italis dicitur *il tagliuolo*, lapidi imponitur, acieque sursùm spectante, ita locatur, ut placentulæ vitreæ ferro acutissimo instratæ, dividi commodè in strias longiusculas possint. Quapropter ita scalpro aptantur placentulæ, ut extrorsum promineant tribus circiter unciæ minutis, juxta frustulorum latitudinem: tum malleolo leviter adacto, ictus supernè iterantur, quousque acies ferri intimam placentulam pervadens, illam in parallelepipeda longiuscula secet. Hæc verò singillatim scalpro imponuntur, ac decussatâ divisione in cubica rediguntur corpora, quibus tanquam elementis Musiva compingantur.

Hæc tamen dividendorum frustulorum methodus *majori* tantùm inservit Museaco. Alia usurpantur organa in secandis *medii* Musivi tesseris: res enim nec scalpro, nec malleolo perficitur, sed æreâ serrâ, sive continuâ edentulâ, & smyride opus est: sive malis cubos omninò æquales efformare, imponenda erunt frustula vitrea rotæ plumbeæ versatili, cujus celerrimo motu, non secùs ac in gemmis fit, eorum superficies quadratæ, lævesque reddantur.

Eidem rotæ expoliendæ commendantur *minimi* Museaci tesseræ, quæ non educuntur è striis, aut placentulis, ut in superioribus Musivorum speciebus: vitrum enim, quod in ista insumendum est, statim atque è fornace fuerit eductum, in tenuia filamenta elongatur; hæc verò minutè concisa, in brevissimos cylindros rotæ corrosione ad cubicam figuram atteruntur.

Eadem poliendi ratio in coloribus singulis est; secùs in ea vitri parte, quæ auro obducitur; illa enim rotæ non subditur, ne aurum unà cum vitro absumatur. Cæterum ad hoc ut auri bractea vitro pertinaciùs adhæreat, eidem imponitur statim atque è fornace candens educitur: quo denuò in fornacem immisso, brevi temporis spatio tam arctè illi agglutinatur, ut nullo pacto divelli, nisi corrodendo, possit,

Hìc lubet inserere industrium Artificum recentiorum conatum, qui in lucem

lucem revocare tentârunt fictile opus encausto pictum, ævo Agrippæ olim inventum, ut Plinio teste didicimus; & nos Itali *Maiolica* denominamus. Ad Musivorum penu illud etiam traducere contenderunt, prout nuper vidimus in Capella Gregoriana; infelici tamen eventu: hujusmodi enim consilium frustratus est aër, qui mordaci, quo pollet, nitro, non colorem modò tessellarum obliterat, verùm etiam in pulverem redigit extimam earundem superficiem.

Pars altera, cui caput istud addiximus, absumenda est in percensenda methodo, quâ gluten, sive marmoratum, Italicè dictum *Stucco*, perfici solet. Gluten itaque illud, quo lapilli ad Musivum pertinentes validè vinciuntur, diversum apud veteres fuit ab eo, quod à nostratibus usurpatur. Antiquitùs calci vivæ aquâ prius extinctæ addebatur marmoreus pulvis, eidem triplâ proportione respondens, adeò ut singulo calcis sextario v. g. tria marmorei pulveris immiscerentur. Aquâ deinde communi, & ovorum albumine omnia illa subigebantur in massam, cui *Marmorati* nomen indidêre. At experimento edocti sumus, id glutinis genus minus accomodum opificibus contingere: nam ut parieti inductum erat, modico temporis tractu adeò obdurescebat, ut Musivarii celeritatem præverteret, ne lapillos disponere, & aptè collocare ante illius exsiccationem posset. Recentiores itaque artifices alio glutine utendum esse censuerunt, quod moræ diuturnioris patiens esset, antequam in invictam ævo duritiem concresceret. Hoc itaque pacto gluten componunt.

Sumitur calcis vivæ aquâ extinctæ portio una, quæ tanta esse solet, quantam vas capit, in quo calx gestari solet; Italicè dictum *Schifo*. Accipiuntur deinde tres pulveris partes è marmore Tiburtino, non autem alterius speciei; quæ omnia simul immista, non aquâ, sed oleo lini molliuntur, ac subiguntur, & singulo quoque die murario ligone revolvuntur, & contrectantur, uti communis calx subigi solet: olei lini quantitas in prima congerie septuaginta, vel octoginta librarum est; nam calx, & pulvis eòusque linei oleo irrorantur, donec sufficienter coagulatæ, & unitæ fuerint ambæ materiæ. Signum autem perfectæ unionis ex infrascriptis adminiculis deducitur. Congeries, sive massa principio quidem plana est, deinde in dies tumescit, & ad pyramidis formam elevatur: massâ assurgente, aqua, quæ erat in calce, siccatur; quare oportet singulo quoque die massam eandem oleo novo irrorare, ne arescat, & intractabilis fiat: qua in irroratione septem circiter olei libræ solent insumi, juxta massæ desiccationem, quæ modò celerior, modò lentior cedit, pro diverso locorum situ, & aëris temperie. Æstate enim viginti circiter dierum spatio massa ad perfectionem deducitur, quod ab ipsa materia cognoscitur, cùm scilicet intumescere desistit; quia aqua, quæ erat in calce, jam evanuit; ideoque, si extendatur, neque attollitur, neque in se concidit, sed unguenti ad instar stat. Reliquis verò anni temporibus majus in ejusdem exsiccatione, & perfectione temporis spatium insumitur, juxta aëris humiditatem; adeò ut hyeme quandoque mensis integer non sufficiat.

Sciendum tamen est, aliquando in urgenti

urgenti casu, brevissimo tempore *Marmoratum* hoc fieri posse. Accipitur enim calx, quæ in aqua prius extincta, deinde exsiccata, denique in pulverem redacta fuerit, cum tribus partibus pulveris è lapide Tiburtino, cum oleo supradicto: cunctaque hæc manibus, ut in panificio, subiguntur, & in massam coguntur. Et hæc de *Marmorati*, sive glutinis confectione: modò autem quâ ratione pariter aptetur, ostendendum est.

Gluten igitur, antequam supra murum extendatur, abradere calcem necesse est, unum inter & alterum laterem existentem, eamque excavare, ut tot canaliculi ad unciæ unius circiter palmi Romani profunditatem formentur, ad eum finem, ut superimpositum gluten tenaciùs muro cohæreat, eas cavitates subimplens, ac totidem concatenationes efformans. Si verò (quod accidit aliquando) murus ex magnis lapidibus constet: quia tunc cavitates ex calcis abrasione formatæ lapidum ob latitudinem inter se valdè distarent, nec glutini minimus pateret aditus, quo lapidis superficiem penetraret, eique pertinaciter inhæreret, ut muro perpetuò infixum remaneat, & ne divelli quidem possit, clavi longitudinis saltem unciarum quinque, capita grandiora habentes, quorum nempe diameter duas uncias excedat, eodem saxo vi multâ infigantur; ita tamen, ut unus ab altero non ultra palmi quadrantem distet, ac singuli è marmoris superficie promineant, adeò ut eorum capita amplecti, & circundare gluten possit, iis superinductum.

Compendiosius alii inventum excogitrâunt, cùm sæpenumero lapidum tanta durities sit, ut impervii prorsus, nec ferro quolibet penetrabiles inveniantur: implantatis videlicet clavis longioribus, ubi fas est, validum ferri filum decussatim illis circumducitur, adeò ut rete quoddam efficiat; quod imposito glutine oppletur.

Paries ita præparatus lini oleo illinitur ope penicilli: tum subsequenti die, sive eodem etiam, prout Musivario libuerit, gluten expanditur, solentque utplurimùm viginti quatuor tantùm palmos obducere pensum, quod absolvi facilè potest, antequam gluten obdurescat. Hoc verò molliùs præparatur, ut celeriùs excipiat intrusos encausti lapillos. Glutinis lentor usque ad vigesimum circiter diem perdurare solet; quo temporis spatio absoluto, lini oleum corporibus permistum prosilit, & marmoris, calcisque compages in duram superficiem obcallescit. Hanc verò si emollire iterum cupias, ferro in lanceæ formam acuminato, aut trullâ, erit concidenda, decussatis impressionibus ad retis imaginem, trullaque rursus obtrectanda, quousque lapillis iterum recipiendis obtemperet. Lini oleum à recentioribus massæ commistum, discriminat ab antiquorum glutine, gluten juniorum; hoc enim luteum evadit, cùm illud ad albitudinem vergat, unda etiam costructionis tempus eruitur.

Habes itaque Lector ea, quæ ad Musivorum operum fabricam pertinent, nedum genericè prolata, sed etiam singillatim explicita pro singulis eorumdem speciebus, quas elegantissimè elaboratas inspicies, si Romam veneris. Si elenchum insigniorum expostulas, en tibi carptim recenseo.

Primæ magnitudinis sunt ferè

omnia

omnia Musiva antiqua. Secundæ, seu *mediæ* in fornice Vaticanæ Basilicæ est insigne Gentilitium sanc. mem. Pauli V. In Ecclesia Sancti Alexii de Urbe, ubi depositum vides bo. me. Cardin. à Balneo, tholus est operis imperfecti. In Ecclesia S. Mariæ Scalæ Cæli, ad tres fontes, Tribuna est Scipionis Provenzalis Musivarii. In Ecclesia S. Laurentii extra mœnia, Imago Rondinini, opus Cæsaris Vacchi discipuli Io: Baptistæ Callandræ. Sunt & alia nonnulla vetustiora; ut facies Basilicæ S. Pauli extra Urbem: Absis Basilicæ Theodori, & alia, de quibus suo loco.

Tertiæ speciei, sive *minimi* Museaci exemplaria, sunt in Vaticana Basilica. Altare cum tabula Musiva, in qua exhibetur S. Michaël Archangelus: hujus Artifex, sive Musivarius fuit supramemoratus Ioannes Baptista Callandra, cui pro quolibet palmo quadrato, in industrii laboris præmium, soluta fuisse quindecim scuta fama est, exceptis encausto, & aliis cæmentis. In Ecclesia S. Mariæ super Minervam Imago cũ duplici stemmate Octaviani Ubaldini. In Ecclesia S. Claræ Imago Marii Bovii, omnia Callandræ ejusdem opera. In Palatio Excellentiss. Principis Burghesii extat opere minutissimo Imago Pauli V. Sum. Pontif. continens, ut fama est, lapillorum decies & septies centena millia. Artificii ejusdem alię duæ, quarum una Orpheum refert animalibus variæ speciei quamplurimis constipatum: altera verò, loca campestria; in quibus omnibus Eques Marcellus Provenzalis insudavit, ejusque sudores, & curam, Pontifex ipse, manu etiam in posteros ejus liberali, rependit.

Allatis notitiis non incongruum hîc reor addere pretium laboris, quod primis in nova Basilica Vaticana laborantibus Musivariis solutum fuit. Quatuor igitur scuta pro quolibet palmo quadrato retulêre, qui primum in ea Musivum, idest, Imaginem Patris æterni in concameratione parvi tholi, & in Summâ peripheria magni tholi literas, nec non stellas usque ad Icones Apostolorum moliti fuerunt. Vulgatâ verò per Orbem Terrarum famâ tam immodici pretii, & copiæ Musivi operis, quod inibi construi cœperat, plurimos Musivarios, Venetiis eâ tempestate degentes, Romam vocavit, incitavitque. Quapropter aucto, & in dies crescente numero Artificum, decrescere præmium cœpit, & ad Iulios viginti quinque, idest, scuta duo cum dimidio, redactum fuit. Novissimè autem denuò imminutum, sex tantùm pro quolibet palmo Iulios non excedit.

CAPUT XII.

Quid requiratur, ad Musivi operis pulchritudinem, & elegantiam.

PICTURAM, & opus Musivum penè germana esse dixeris, dum utriusque munus præcipuum est, oculis hominum variâ, pulcherrimâque colorum scenâ blandiri, & ea bellè repræsentare, quæ vel intimos animi nostri sensus exprimere, vel diutissimâ apud Posteros laude, ac memoriâ digna censemus. Qua de re, si inter artis prodigia magnum Pictura ducitur, qua naturam vel æmulamur, vel vincimus; par operi Musivo gloria debetur, imò &

& major, cùm gravior in eo labor ſit, ac difficultas vincenda; & illa facili colorum ductu, tenuiſſimâque, & umbratili ſuperficie conſtet, iſtud verò altiùs penetret, & muro pertinaciùs inhærens, haud impar, cum molibus auguſtioribus Fatum ſortiatur, Hinc ævi longioris injuriâ, aut aeris afflatu vivax quantumvis pictura decoloratur, corrumpiturque: Muſivum autem induiſſe videtur immortalitatem, cùm nullo temporis morſu debilitetur, nullâ aëris intemperie, aut rigore dejiciatur: quod eximiè teſtantur tot vetuſtiſſima Monimenta, quæ plurima ſæcula ſuperârunt, imò & ab ipſis non parva ſui decoris incrementa accepêre, Præneſtinum præſertim, aliaque, quorum exemplaria ſuis locis appoſuimus. Quare maximo jure, & conſilio æternam picturam illud vocaveris, cùm ei pulchritudine ac ſpecie par ſit, ac deinde perennitatis conſtantiâ longè eam ſuperet.

Verùm ingenuè fatendum eſt, ut venuſtatis, ac bonitatis præmia, laudes hominum aſſequatur, maximam à pictura opem expetere, & in ſuis primordiis illâ precipuè indigere. Quocirca primò prototypus ab eximio Pictore aliquo delineetur, coloribuſque accuratè diſtinguatur, ut inde pictam tabellam exprimat adamuſſim, ac ſcitâ, opportunâque lapillorum diſpoſitione Muſivarius æmuletur, cui unicè imitari incumbet, non autem invenire figuras, aut quid aliud opere Muſivo repræſentare ſtuduerit. Cùm autem magna ejus pulchritudinis portio penès Pictorem ſit, ſedulò ſui operis finem recogitare neceſſe habet, ac proinde graphidem latam, apertam, facilemque continuet; & ſi in aliarum delineatione tabularum vigil, ac magna cum praxi, tum judicii ſolertiâ uſus eſt, in hac, quæ Muſivis inſervit, & maximâ utatur, & vigilantiſſimus ſit. Vitanda præterea eſt pro viribus copia figurarum, nam earundẽ congeries, ac multiplicitas importuna, decorem operis minuit, confunditque: in *Majori* præcipuè, ac *Medio*, licèt in *Minimo* Muſivo fas ſit; cùm adeò minutim conciſi, ac diſcreti lapilli inveniantur, ut vel implexos rerum, figurarumque nexus diſcriminent, ac diſcernant. Hinc quàm parum ſâna mens eſſet, ac vecors conſilium, prælia, aut quid ſimile in prima, & ſecunda ſpecie Muſivi delineare, ſuâpte natura confuſum, & vix ab exili, leviſſimoque penicillo reddendum? Neque tamen judicio meo graviùs peccaret, qui in operibus hiſce multa, ac implicita repræſentaret, quàm qui figuris, vel paucis, aliiſque rebus umbras apponeret, longoſque atræ caliginis tractus veluti pediſequos adderet, ut in picturis non ſine laude conſpicimus. Illud igitur palmas, & hominum plauſus ferret, quod paucis contentum, areolis, ac ſpatiis interjectis, figuras divideret, clariùſque in illis niteret non quidem perpetuum, ſed pompam lucidam diſtinguentibus, augentibuſque lapillis obſcurioribus: unde feliciter caperet, ac deciperet oculos, non quid interraſile, ſed picturam objectam ſibi eſſe putantes, miranteſque.

CAPUT XIII.

Dissertatio de Monogrammate L. *& de nonnullis aliis literis, seu signis in vestium fimbriis antiquitùs pingi solitis.*

SPectatum admissi risum tenerent ne Progenitores nostri, si eis è sepulchro datum esset observare, quàm depravatum, quàm insulsum, & à veritate prorsus alienum de nonnullis antiquorum dictis, gestisque, de quibusdam Statuarum, Picturarumque formis, atque figuris; de multorum numismatum facie, characteribus, vetustate, ac genuino interpretationis sensu à nonnullis recentioris ævi Scriptoribus judicium fuerit pronunciatum?

Ego verò fatum hoc contigisse quibusdam vetustioribus hîc Romæ existentibus Musivis operibus, in quibus nonnullæ visuntur Imagines, quæ in vestium fimbriis seu laciniis habent ut plurimùm literam L. aliæ H. paucæ verò P. & I. sive nonnullas alias notas aut characteres, facilè me persuasurum esse arbitror, si aliqua prius de istarum literarum, characterum, aut notarum nomine: de antiquo more signandi, pingendique pretiosiores vestes apud Gentes, & an ab illis ad Christianos mos iste defluxerit, & multorum super hoc recentiorum varias opiniones prænotavero, meamque denique probabilibus conjecturis, atque argumentis fulcitam, prudenti Lectorum judicio sententiam exposuero.

Et primùm quoad nomen, non uno modo à recentioris ævi Scriptoribus hæ literatæ vestes, seu potiùs vestium characteres, & notæ nominantur.

Aringhius eas *Symbola* appellat; Suaresius *literatas Vestes*; Macrus *Gammadias*; alii *Tesseras*; Ego verò *Monogrammata*: Sic eas denominandas existimans à Græci vocibus τὸ μόνον, καὶ τὸ γράμμα, quæ unicam literam denotant. Scio *Monogramma* à Scriptoribus accipi pro nonnullis literis inter se ita dispositis, sive contextis, ut in compendio alicujus nomen denotent. HRabanus Maurus Abbas Fudlensis de *Inventione linguarum* tom. 6. sic *Monogramma* describit; *Literæ enim* Monogrammæ *scriptæ nonnullis in locis inveniuntur, ubi pictura cum Museo in pariete Imaginis, aut in velis, vel alicubi aliter facta fuerit, ibi eorum nomina cum congerie literarum unum characterem Pictores facere soliti sunt, quod* Monogramma *dicitur*. Et Primasius Africanus Episcopus, S. Augustini discipulus, in Apocal. lib.4. c.13. de nota Labari sic ait: *In* Monogramma, *quæ in hunc modum fit, exprimitur, ubi compendio totum Christi nomen includitur*.

Sed ne diutiùs ipsi nomini hæreamus, hæc de varia hujuscemodi vestium apud Auctores appellatione delibâsse sit satìs: uberiùs modò de illarum apud Gentes origine, atque usu ex probatis Auctorum testimoniis agamus.

Postquam vana mortalium ambitio, quæ fuerant primævæ culpæ erubescenda argumenta, à necessitatis usu, ad superbiæ fastum, & luxûs irritamentum, simplicibus vestibus, atque necessariis indumentis abusa fuit, tanta in vestimentis hominum varietas, ac discrepantia reperta est, ut ob hanc non

non ſolum unius Regionis incolæ ab alterius incolis diſcriminentur, ſed & diverſus ejuſdem Regionis, Provinciæ, ac civitatis hominum ſtatus, Officia, & Religio per hanc veſtium varietatem, ac diverſas notas dignoſcantur.

Verum, cum nobis propoſitum ſit in hac Diſceptatione tantùm de *Monogrammate*, & aliis characteribus in Laciniis veſtium appingi ſolitis diſſerere, pleniorem de antiquorum veſtium varietate, formâ, & pretioſitate Tractatum, agentibus *De re veſtiaria*, aut de veſtibus antiquorum in genere, relinquemus.

Ex rubenio igitur lib. 1. cap. 10. *De re veſtiaria*, & præſertim *De Græcorum palliis clavatis* tractante, nonnulla ad Illuſtrandam hanc rem, de qua agimus, excerpi poſſe mihi videntur. Ego (*inquit ille*) credo σημεῖα illa, quæ palliis intexebantur, non fuiſſe clavos, quales deſcripſimus, ſed literas laciniis palliorum inſertas: Ita Suidas: Τριβωνοφόρος, ὁ φορῶν στολὴν ἔχουσαν σημεῖα ὡς γραμμάτια. Τριβωνοφόρος *eſt gerens ſtolam habentem ſigna, ut literas*. Ubi Meurſius in Lexico Græco-barbaro in voce γάμμα legendum cenſet, γαμμάτια, cui facilè aſſentior; ſic enim & Heſychius: Τρίβων, στολὴ ἔχουσα σημεῖα ὡς γαμμάτια. Scio tamen non ſolùm γάμματα, ſed alias literas palliis intexi ſolitas, ut obſervari poteſt in picturis veterum cæmeteriorum, quas exhibet Boſſius *in Roma Subterranea*, ubi ſæpè I. literam, aliquando τὸ H. ſæpè Y aut X, aut alias literas laciniis Palliorum intextas videmus; ut & in muſivo Triclinii Leoniani, in Pallio D. Petri τὸ. L. in aliorum Palliis aliæ literæ rubro colore ſcriptæ ſunt: ita Boëtius lib. 1. *de Conſol.* de veſtibus Philoſophiæ: *Harum in extremo margine* Π; *in ſupremo verò* Θ *legebatur intextum, atque inter utraſque literas, in ſcalarum modum gradus quidam inſigniti videbantur, quibus ab inferiore elemento ad ſuperius eſſet aſcenſus*. Unde aliquis haud abſurdè ſuſpicari poſſet, Græcis in uſu fuiſſe, Sigla aut Monogrammatia Patriæ, aut Gentis ſuæ, tanquam Inſigne, Palliis intexere, ut in bello, & clypeis ſuis primariam Patriæ ſuæ literam præferebant: quod ex Xenofonte conſtat lib. 4. *Hiſt. Græcæ*. Hinc Heſychius has notas Palliorum παράσημα vocat; σήμεα, inquit, τὰ ἐν ταῖς ᾤαις τῶν ἱματίων παράσημα. Eædem appellabantur σφραγῖδες. Idem Heſychius: σφραγῖδες, αἱ ἐπὶ τῶν δακτυλίων καὶ τὰ τῶν ἱματίων σημεῖα. Sic enim & ſigna, quæ pecorum armis inuri ſolebant, σφραγῖδες vocantur; & D. Chryſoſtomus σφραγῖδα appellat literas Imperatoris nomen referentes, quibus milites ſignabantur. Homilia 3. in II. ad Corinthios: Καθάπερ γὰρ στρατιώταις σφραγὶς, οὕτω καὶ τοῖς πιστοῖς τὸ πνεῦμα ἐπιτίθεται. *Sicut militibus ſignum Imperatoris, ſic & fidelibus ſpiritus imponitur*.

Sed ut hæc, quæ diximus merâ conjecturâ nituntur, ita illud certum, aliquos nomen proprium Palliorum oris inſcripſiſſe. Vopiſcus in Carino: *Inſcriptum eſt adhuc in choraulæ pallio Tyrianthino, quo ille velut ſpolio nobilitatis exultat, Meſſalæ nomen, & uxoris*. Plinius lib. 35. cap. 9. de Zeuxi: *Opes quoque tantas acquiſivit, ut in oſtentatione earum, Olympiæ aureis literis in palliorum teſſeris intextum nomen ſuum oſtentârit*. Ubi *teſſeras* appellat Palliorum quadratas tabellas, palliis intextas, quibus literæ nomen referentes, conſcriptæ erant. Sic & Sami-

laminii, Hesychio teste, κύβον vocant, τὸ τοῦ ἱματίου σημεῖον. Aliquando etiam non in quadratis sigillis, sed in orbiculis nomen describebatur. Anastasius in Leone IV. *Atque super ipsum Altare fecit vestem auro textam, candidis per totum margaritis fulgentem, & in dextrâ lævaque tabulas gemmatas habentem, cum aureis per circuitum orbiculis quibus insigne ipsius Præsulis nomen est descriptum.*

Ita & sub ultimi ævi Imperatoribus Græculi videntur vestes literis inscriptas portâsse. Balsamon in Canonem 27. Synodi VI. in Trullo: Ανοίκειον δὲ τῷ κληρικῷ στολή ἐστιν, οὐχὶ τὰ τῶν στρατιωτῶν ἐνδύματα. ταῦτα γὰρ εἴποτέ τις κληρικὸς ἐνδυθῇ μεγάλως κολασθήσεται, ἀλλὰ τὰ πολυτελῆ χρυσόφαντα ἐπιβλήματα τὰ δημοτικῶς λεγόμενα μαργέλλια, γράμματα, καὶ ἀντίπανα, καὶ τὰ ἐκ κογχύλης περφυρίζοντα ἱμάτια. Nisi fortè cum Cl. Salmasio in Fl. Vopiscũ f. 406. ῥάμματα legendum, qui hæc tria: μαργέλλια, ῥάμματα, & ἀντίπανα, idem esse contendit; distinguit tamen hæc Balsamon in 16. Canonẽ Synodi VII. in Trullo.

Cùm hunc ego Rubenii discursum de literis, seu notis in laciniis vestium pigni solitis, aliis conjecturis, & auctorum testimoniis comprobare studerem, & præcipuè quodam loco S. Asterii Amaseæ Episcopi, Homiliâ in Euangelio *De Divite, & Lazaro* contra varias in vestibus picturas exclamantis, communicavi hujus Auctoris testimonium Illustriss. D. Marcello Severolo, quem honoris caussâ nomino: ille verò tanquam uberrimo literarum omnium flumine, atque omni eruditionum genere inundatus, mihi alium, de hac re præcitati Asterii locum ab ipso Rubenio suorum *Electorum* c. 1. adducunt, libentissimè, ac promptè indicavit. Unde & Rubenii verba, cum supradicto Asterii testimonio hîc transcribere placuit: sic enim se habent.

Quantum ævi longinqua valet mutare vetustas! Quis nunc ferat, præterquam in scena, spectaculis, ac rebus ludicris, inscriptas versibus, ac titulis, aut variis depictas Imaginibus vestes? Et tamen has olim frequenti in usu fuisse scriptis veterum constat. Ut omittam Homerum, qui variegatam animalium figuris tunicam Ulyssi attribuit. Ut taceam de Massagetis, quos Herodotus herbarum succo pinxisse animalia in vestibus tradit, & hæc talia casca nimis, & vetusta, sub ipsis Cæsaribus in Imperio Romano legimus id ipsum usurpatum. Et quidem apud Vopiscum in Carino de Pallio tyrianthino, cui Messallæ nomen & uxoris inscriptum. apud Ausonium etiam in Epigrammatis, de Sabina textrice simul & Poëtria.

Licia qui texunt, & carmina; carmina Musis,
Licia contribuunt casta Minerva tibi.
Ast ego rem sociam non dissociabo Sabina,
Versibus inscripsi, quæ mea texta meis.

De eâdem.

Sive probas Tyrio textam sub tegmine vestem,
Seu placet inscripti commoditas tituli.
Ipsius hæc Dominæ cõcinnat utrumque venustas:
Has geminas artes una Sabina colit.

De Hermiones Zona.

Punica turgentes redimibat Zona papillas

Her-

Hermiones, Zonæ textum elegeion erat.

Qui legis hunc titulum, Paphie tibi mandat, amesme.

Exemploque tuo neminem amare vetes.

In gratiarum actione, ex epiſtola Gratiani Auguſti: *Palmatam tibi miſi, in qua Divus Conſtantinus parens noſter intextus eſt*. Sed ut palàm fiat, quod initio dictum, frequens id atque adeò promiſcuum, & commune omnibus fuiſſe, audiamus Aſterium Amaſeæ Epiſcopum in Homilia quadam. ἀνεκδότῳ, *inedità. De divite & Lazaro* veſtes ejuſmodi, dum uſum earum carpit, nimis quàm graphicè deſcribentem: Οὐ δὲ μέχρι τῶν εἰρημένων ἔστησαν τῆς μωρᾶς ἐπινοίας τοὺς ὅρους, ἀλλά τινα κενὴν ὑφαντικὴν ἐξευρόντες περίεργον, ἥτις τῇ πλοκῇ τοῦ στήμονος πρὸς τὴν κρόκην τῆς γραφικῆς μιμεῖται τὴν δύναμιν, καὶ πάντων ζώων τοῖς πέπλοις τὰς μορφὰς ἐνσημαίνεται, τὴν ἀνθινὴν, καὶ μυρίοις εἰδώλοις πεποικιλμένην φιλοτεχνοῦσιν ἐσθῆτα ἑαυτοῖς τε, καὶ γυναιξὶ, καὶ παισίν. παίζοντες λοιπὸν, οὐ σπουδάζοντες κατὰ τῆς ἀμετρίας, τοῦ πλούτου παραχρώμενοι τῷ βίῳ, οὐ χρώμενοι, ἀντινομοθετοῦντες τῷ Παύλῳ, καὶ μαχόμενοι ταῖς θεοπνεύστοις φωναῖς, οὐ γράμμασιν, ἀλλὰ πράγμασιν. ἃ γὰρ ἐκεῖνος ἀπεκήρυξε λόγῳ, ταῦθ' οὗτοι κρατοῦσι, καὶ κυροῦσι τοῖς ἔργοις. ὅταν οὖν ἐνδυσάμενοι φανῶσι, ὡς τοῖχοι γεγραμμένοι, παρὰ τῶν συντυγχανόντων ὁρῶνται, καὶ που καὶ τὰ παιδία αὐτοὺς περιΐστανται μειδιῶντα πρὸς ἄλληλα καὶ δακτυλοδεικτοῦντα τὴν ἐν τοῖς ἱματίοις γραφήν. βαδίζουσι δὲ παρεπόμενα, οὐκ ἀναχωροῦντα μέχρι πολλοῦ. ἐκεῖ λέοντες, καὶ παρδάλεις, ἄρκοι, καὶ ταῦροι, καὶ κύνες, ὕλαι, καὶ πέτραι, καὶ ἄνδρες θηροκτόνοι, καὶ πᾶσα ἡ τῆς γραφικῆς ἐπιτήδευσις μιμουμένη τὴν φύσιν. ἔδει γὰρ μὴ τοὺς τοίχους αὐτῶν μόνον, ὡς ἔοικεν, καὶ τὰς οἰκίας κοσμεῖσθαι, ἀλλὰ δὴ καὶ τοὺς χιτῶνας, καὶ τὰ ἐν ἐκείνοις ἱμάτια. ὅσοι δὲ καὶ ὅσαι τῶν πλουτούντων εὐλαβέστεροι, ἀναλεξάμενοι τὴν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν τοῖς ὑφανταῖς παρέδωκαν, αὐτὸν λέγω τὸν Χριστὸν ἡμῶν μετὰ τῶν μαθητῶν ἁπάντων, καὶ τῶν θαυμασίων ἕκαστον, ὡς ἡ διήγησις ἔχει. ὄψει τὸν γάμον τῆς Γαλιλαίας καὶ τὰς ὑδρίας, τὸν παραλυτικὸν τὴν κλίνην ἐπὶ τῶν ὤμων φέροντα, τὸν τυφλὸν τῷ πηλῷ θεραπευόμενον, τὴν αἱμοῤῥοοῦσαν τοῦ κρασπέδου λαμβανομένην, τὴν ἁμαρτωλὸν τοῖς ποσὶν τοῦ Ἰησοῦ προσπίπτουσαν, τὸν Λάζαρον ἐκ τοῦ τάφου πρὸς τὴν ζωὴν ὑποστρέφοντα. καὶ ταῦτα ποιοῦντες εὐλαβεῖν νομίζουσιν, καὶ ἱμάτια κεχαρισμένα τῷ θεῷ ἀμφιέννυσθαι.

Nec verò conſtituerunt hîc ſtultæ ſolertiæ fines; ſed unâ quâdam, & ſupervacuâ arte texendi inventâ, quæ ſtaminis, atque ſubtegminis contextu pictoriam facultatem imitatur, & omnium formas animalium in veſtibus exprimit; Floridam, & infinitis imaginibus variegatam veſtem tum ſibi, tum uxoribus, & liberis ſtudiosè comparant: ludentes etiam in reliquis puerili more, nihilque ſedulò uel ſeriò agentes, per immodicas divitias, abutentes vitâ, non utentes, adverſantes denique Paulo, pugnanteſque cum iis, quæ numinis inſtinctu profatus eſt, non dictis, ſed factis. Quæ enim ille verbo proſcripſit hæc iſti mordicùs retinent, & ipsâ re confirmant. Quandocumque igitur amicti prodeunt, quaſi depicti inter ſe, digitiſque commonſtrantes in veſtibus picturam. Proſequuntur etiam ad multum ſpatii, neque temerè recedunt: ſunt ibi Leones, Pantheræ, Urſi, Tauri, Canes, Silvæ, Saxa, ac Venatores, & omnia denique, circa quæ pictorum verſatur induſtria, ad imitationem naturæ expreſſa. Neceſſe quippè erat, ut videtur, parietes non ſolùm, atque domos ita adornari, verùm etiam ipſas tunicas, & pallia eis ſuperjecta. Qui verò, quæque ex divitibus illis religioſiores ſunt, ex hiſtoria Euangelica textoribus argumenta ſuppeditant: ipſum dico Chriſtum cum diſcipulis omnibus, & unumquodque miraculorum, hoc ipſo quo narratur modo. Videbis nuptias Galilææ, & hydrias, Paralyticum humeris lectum ferentem, cæcum

qui

qui luto curatur, mulierem, quæ sanguinis profluvio laborat, fimbriam prehendentem, peccatricem ad pedes Iesu accedentem, Lazarum è sepulchro ad vitam revertentem. Et hæc cum faciunt, piè se facere, & vestimenta Deo grata induere arbitrantur.

Sed ne integros præcitatorum Auctorum Textus afferendo, distinctam scribendi methodum, sacra nempe profanis immiscentes, confundere videamur, nonnulla alia de pictis, & characteratis vestibus apud barbaras Nationes adjungere hîc placet.

Fortunius Licetus in sua *Hydrologia Peripatetica* disp. 9. de fluminis Istri scaturigine pag. mihi 108. post varias Aristotelicæ doctrinæ explicationes, multos citat Auctores ambigentes, an libellus *De admirandis Auditionibus* genuinus sit Aristotelis fœtus, ac subinde Patritium allegans, sic ait: *Patritius enim in suis Discussionibus Peripateticis hunc librum inter Aristotelicos numerat, inquiens*; nam libellus *de Mirabilibus Auscultationibus* Aristotelis videtur Sexto testimonio. *Dein Athenæus in suis Dipnosophistarum libris, infit*: Ἀλκιθένη δὲ τὸν Συβαρίτην φησὶν Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς Θαυμασίοις, ὑπὸ τρυφῆς ἱμάτιον τοιοῦτον κατασκευάσαι τῇ πολυτελείᾳ, ὡς προτίθεσθαι αὐτὸ ἐπὶ Λακινίου ἐν τῇ πανηγύρει τῆς Ἥρας, εἰς ἣν συμπορεύονται πάντες Ἰταλιῶται, καὶ τῶν δεικνυμένων πάντων ἐκεῖνο θαυμάζεσθαι· Hoc est: *Alcisthenem Sybaritam ait Aristoteles in mirabilibus luxûs, vestem talem sumptu parâsse, ut proponeretur in Lacinio in Panegyri Junonis, quò conveniunt omnes Itali, & eam præ omnibus aliis admirationi habitam*. Quæ verba descripta legimus apud Aristotelem in opere *De admirandis auditionibus*, ita: Ἀλκιθένει τῷ Συβαρύτῃ φασὶ καὶ κατασκευασθῆναι ἱμάτιον τοιοῦτον τῇ πολυτελείᾳ, ὥστε προτίθεσθαι αὐτὸ ἐπὶ τῇ ἐν Λακινίῳ πανηγύρει τῆς Ἥρας, εἰς ἣν συμπορεύονται πάντες Ἰταλιῶται. τῶν τε δεικνυμένων μάλιστα πάντων ἐκεῖνο θαυμάζεσθαι. οὗ φασι κυριεύσαντα Διονύσιον τὸν πρεσβύτερον ἀποδόσθαι Καρχηδονίοις ἑκατὸν καὶ εἴκοσι ταλάντων. ἦν δ' αὐτὸ μὲν ἁλουργές, τῷ μεγέθει πεντεκαιδεκάπηχυ, ἑκατέρωθεν δὲ διείληπτο ζωδίοις ἐνυφασμένοις, ἄνωθεν μὲν Σούσοις, κάτωθεν δὲ Πέρσαις. ἀνὰ μέσον δὲ ἦν Ζεύς, Ἥρα, Θέμις, Ἀθηνᾶ, Ἀπόλλων, Ἀφροδίτη. παρὰ δ' ἑκάτερον πέρας Ἀλκιθένης ἦν, ἑκατέρωθεν δὲ Σύβαρις. Idest; *Alcistheni Sybaritæ tradunt, vestem tantâ magnificentiâ confectam esse, ut cùm in Laciniæ Junonis Panegyri, ad quam tota confluere solet Italia, proposuisset spectandam, omnium oculos à reliquis in se converterit. Hanc ajunt Carthaginensibus emptam à Dionisio seniore, tum regnante, centum viginti talentorum pretio. Purpurea erat tota amplitudine quindecim cubitorum, animalculis intertextis distincta. Supernè quidem Susis, infernè verò Persicis. In medio autem Jupiter, Juno, Themis, Minerva, Apollo, Venus elucebant. Ad latera Alcisthenes, utrinque autem Sybaris*. Tzetzes in Chiliadibus hunc locum Aristotelis non vidit, nec Athenæi, dum hanc historiam Plutarcho tribuit, ita:

Τοιοῦτον τὸ ἱμάτιον ὑπῆρχεν Ἀντιθένους,
Ἦν Σοῦσον ἁλουργὲς πεντεκαιδεκαπηχιαῖον,
Ἔχον μὲν ζώδια καὶ Θεοὺς, καὶ Περσικὰ, καὶ Σοῦσα,
Μαργάροις ἠσκημένα τε, καὶ λίθοις τιμαλφέσι.
Χειρίδι δὲ θατέρᾳ μὲν εἶχε, τὸν Ἀντιθένην,
Ἐν δὲ θατέρᾳ Σύβαριν, τὴν πόλιν Ἀντιθένους,
Τοῦτο δὲ Διονύσιος ὁ πρὶν κρατήσας,
Εἰς ἑκατὸν καὶ εἴκοσι τάλαντα νομισμάτων,
Καρχηδονίοις ἐμπολεῖ. ὡς Πλούταρχος οἶμαι
γράφει.

Tale vestimentum fuit Antisthenis.
Erat Susinum purpureum, quinque & decem cubitorum.
Habens animalia, & Deos, & Persica, & Susa. Mar-

Margaritis ornata, & lapidibus pretiosis.
Manica verò una quidem habuit Antisthenem.
In altera autem Sybarim Civitatem Antisthenis.
Hoc autem Dionysius prior ille quum potius esset,
Centum & viginti talentis nummorũ Carthaginensibus vendit; *Plutarchus arbitror scribit.*

Sub silentio pretereundam minìmè censo observationem à me factam in nominis discrepantia; nam Aristoteles, & Athenæus, ac Casaubonus ad eundem Athenæum, Alcisthenem vocant: Joannes verò Tzetzes Antisthenem. Quodnam autem ex hisce nominibus magìs congruat, aliis examinandum relinquo.

An verò characteres, Monogrammata, & alia signa in fimbriis vestium depicta, de quibus hanc instituimus Disceptationem, ad supradicta vestium ornamenta, & imagines referenda sint; & an ab illis originem habuerint, non ita facilè judicari potest; sed ex totius discursûs textura prudens Lector in fine hujus Disceptationis videbit: modò quæ apud ethnicos de characteribus in vestimentorum Laciniis testimonia adinveni, accipiat.

Occurrit primò testimonium Plinii lib.35.cap.9.hist.de Zeuxi cèleberrimo Pictore, nomen suum literis aureis inscriptum gerente. *Opes quoque* (inquit Plinius) *tantas acquisivit, ut in ostentatione harum, Olympiæ aureis literis in Palliorum* TESSERIS *intextum nomen suum ostentârit*,

Carolus Dati in hunc Plinii locum ad Zeuxis vitam notas faciens Italicò sermone, ad notam 8. sic ait: *Che per far mostra di sue ricchezze in Olimpia, portasse nel Mantello à lettere d' oro intessuto il suo nome*. Sed hæc Dati verba nihil ad explanationem hujus Textûs faciunt, non innuendo quidnam fuerint *tesseræ palliorum*, quibus nomen suum Zeuxis intextum (ut ait Plinus) ad ostentationem suarum opum ferebat. Locum hunc difficillimum, & penè omnis declarationis expertem ab Octavio Ferrario, qui fuit in Patavino Lycęo clarissimum literarum jubar, existimatum fuisse; & Dalecampium, & Pincianum in aliquibus manuscriptis obseruâsse *insertum nomen suum ostentaret*, ex ejusdem Dati notis colligitur, affirmantis eodem modo se legisse in quodam manuscripto Cod. Bibliothecæ Vaticanæ; sed utcumque res se habeat, nisi explicetur quidnam fuerint *tesseræ Palliorum*, nihil ad solutionem difficultatis, varia prædictorum Auctorum lectio affert.

Joannes Baptista Adrianus in Epist. ad Vasarium, difficultatem hanc quoquo vitaturus, summariè locum Plinii sic in Italicum idioma vertit. *Per pompa à lettere d' oro nel Mantello portava scritto il nome suo*. Hermolaus Barbarus in Glossario Pliniano, verbo *Clavatæ vestes*. *Erant* (inquit) *& tessellatæ quædam tunicæ*: quod probat supradicto Plinii loco, verbum *tesseris* in *tessellatæ* vertendum esse judicans. Ex hac lectionis varietate hæsitavi, an verbum illud *tessera* textum seu texturam aliquam, vel Phrygium auro obductum opus significaret; sed cùm nullum occurreret testimonium, quo aliquam è tribus à me excogitatis variis lectionibus comprobarem, audiens, quod etiam Ferrarius in hanc meam sen-

sententiam jam iturus penè fuerat, ab iis cogitationibus prorsus discessi, & investigare cœpi, quidnam *tesseræ* illæ essent, an ex solido auro, an formâ quadratâ, quo loco insererentur, an fibularum vicem gererent, &c. & ob id Ferrarii judicium requisivi, ut ille ad nodum hunc mearum dubitationum aliquo pacto absolvendum adjuvaret; qui respondit, se ostendisse in suo vestium Tractatu, quòd in communi Pallio non fibulæ, neque fimbriæ, neque limbi, neque alii erant ornatus: sed cùm in hoc loco non de communi Pallio sermo sit, verùm de Zeuxi Pictoris vagæ, & liberæ mentis, posse nos non incongruè suspicari, eum ab usu communi recessisse, Pallia nimirùm colorata pingendo, Phrygio opere intexta, cum fibulis, & alio singulari, atque extraneo cultu, quod tamen non affirmarem.

Addit ulteriùs Ferrarius Appuleji locum lib.6. *de Asino aureo*, sibi ab Amico commnicatum, ubi de literatis vestibus sic Appulejus: *Videt dona speciosa, & lacinias auro literatas, ramis arborum, postibusque suffixas, quæ cum gratia facti, nomen Deæ, cui fuerant dicata, testabantur*. Et aliis ab eodem Dati in elucidatione textûs Pliniani adductis, subscribit præfatus Ferrarius in suis *Analectis de re vestiaria* cap. 13.

Facit ad hoc etiam locus Beotii lib.1 *De consol.* ubi imaginatur per visum Philosophiam sibi se contemplandam exhibuisse, cujus habitum hujusmodi notis exculptum, atque insignitum fuisse, describit. *Vestes erant* (inquit) *tenuissimis, &c. harum in extremo margine* P. *scilicet* Π. *Græcum, in supremo* T. *seu* Θ *legebatur intextum, atque inter utrasque literas in scalarum modum gradus quidam insigniti videbantur, quibus ab inferiore ad superius elementum esset ascensus.*

Hæc de ornamentis, & characteribus vestium apud ethnicos, & veteres Scriptores tantùm reperire potui testimonia; an verò ab iis characteribus mos etiam apud Christianos pingendi in vestibus, Christi, ac Sanctorum notas, atque literas, quæ reperiuntur in antiquis picturis, atque musivis emanaverint, & quidnam illæ notæ, & characteres significent, non benè adhuc compertum est, cùm nemo ex prædictis Auctoribus indicaverit. Verùm, ut meas super hac re conjecturas probabilioribus argumentis exponam, opere pertium esse duxi, prius referre singulas opiniones recentiorum Auctorum, qui prædictorum characterum, seu notarum significationem indagârunt; postea meam, eruditorum judicio definiendam sententiam exponam.

Primus igitur istis dilucidantis characteris, seu signis operam dedit Aringhius, qui to.2. lib.6. cap.28. *Romæ Subterraneæ*, inquirit, quidam significent elementorum illæ notæ, quæ in nonnullis vetustis imaginibus cernuntur, nimirùm T. X. I. H. ubi censet, per prædictas notas, seu characteres, peculiaria quædam, & arcana Christianorum mysteria obumbrata fuisse, quæ à nemine ex SS. Patribus huc usque explicata inveniuntur. Ac verisimile esse, quod per literam T. Crucem Salvatoris nostri Iesu Christi designare, antiqui Fideles voluissent; cujus figuræ prepotenti virtute, eos omnes apud Ezechielem Prophetam servatos fuisse legimus, qui

antea

antea ſalutari hâc notâ Angelico miniſterio fuerant præmuniti. Allegat deinde Aringhius teſtimonium à nobis ſupra allatum Boëtii lib. 1. *de Conſol.* ubi de characteribus P. T. Θ. in Philoſophiæ veſte inſcriptis, fit mentio, & eaſdem diſertis verbis explanationes ſuper hoc Severini Boëtii loco, quæ Divo Thomæ Aquinati tribuuntur, lectoribus exhibet. Sed Elucidationes illæ neutiquam cæmeterialibus imaginibus conſentaneæ videntur: habitâ tamen debitâ ſemper Angelico Doctori reverentiâ, in quibus characteribus ad Fidei dogmata rudorum animis ſalubriter inſerenda, hujuſcemodi rerum ſymbola piè Chriſtianorum antiquorum ingenio adinventa, exarataque fuiſſe procul dubio credendum eſt. Deinde affirmat idem Aringhius per literam ſeu notam X. decuſſatam pariter Crucem præſignari; per notam veró H. ἦτα nempè auguſtiſſimum Salvatoris nomen denotari.

Conjecturas has Aringhii ad trutinam revocat Illuſtriſs. Joſephus Maria Suareſius Vaſionen. Epiſcopus, citans Aringhium, in Diatriba *De veſtibus literatis*, in vermiculatis operibus, ab illo Vaſioni impreſſa anno 1651. In hac Diatriba oſtendit primò Suareſius, quomodo veſtium uſus adverſus vim frigoris, & ad pudoris cuſtodiam à priſcis mortalibus excogitatus fuerit; deinde ad luxum, vanamque oſtentationem ſericæ veſtes introductæ, variis coloribus medicatæ, barbarâ acu depictæ, auro, gemmarumque varietate diſtinctæ, tandem etiam titulis, carminibuſque, ac diverſis figurarum, hiſtoriarumque ornamentis, notis, & characteribus, ornatæ fuerint, ac prænotatæ; allegando nonnulla veterum teſtimonia, & præcipuè locum Boëtii ſupracitatum; explicationem cujus aſſerit non Divi Thomæ Aquinatis, ſed eſſe Thomæ Joyce Angli S. R. E. Cardinalis, qui per lit. P. practicam per lit. verò T. Theoricam ſignificari volebat. Verùm Suareſius alium ſenſum hiſce characteribus tribuit; nam literam P. idem ſonare ac Ρῶ Græcum, ideſt R. & ϑῆτα ideſt Th. ex quibus duobus characteribus per primum Ρῶ Rhetoricam, per ſecundum Θ Theologiam ſignificatam à Boëtio concludit.

His prænotatis, ſententiam ſuam hoc modo ſtatuere conatur: ſunt ipſa verba Suareſii:

Ex his igitur omnibus ſententiam meam tandem colligo. Crediderim enim Artifices Muſivarios, ut pretioſas veſtes demonſtrarent eas, quibus induti exhibebantur & amicti, Chriſtus Dominus, ejuſque Apoſtoli, & alii Heroës illuſtres, ſanctique viri, expreſsè illis ipſis in veſtibus varias literas abſque delectu, & temerè alludentes ad morem antiquum, uſurpatumque tandiu nomina, titulo, & verſus inſcribendi attexendique veſtimentis Patritiorum, ac Nobilium Civium, quæ in prætio ingenti habebantur. Iccircò literas eas qui tentant aliter explanare, ne illi fruſtra laborent velut in Gordiano nodo diſſolvendo, vel in ænigmate pluſquam Sphingis enucleando, & divinare, ac vaticinari nitantur. Certiſſimum namque eſt, literis hiſce, neque nomina eorum, quarum imagines, & veſtes repræſentantur, exprimi, nec artificum, ſeu Muſivariorum, qui compoſuerunt imagines, neque veſtium ipſarum appellationem, ſeu principem literam, quandoquidem literæ illæ cum literis

initialibus nominum, quibus Christus Dominus, Apostoli, Heroës, Sanctique illi nuncupantur, haud conveniunt, imò valdè discrepant: minimeque verisimile est, singulis in imaginibus singulos Musivarios operam navâsse singularem; cumque similibus in vestibus dissimiles literæ, ac ut plurimùm duplices, seu geminatæ conspiciantur; quæ dissimilitudo, ac geminatio, seu duplicitas arguit; præterea literas illas non esse pannorum, è quibus vestis consarciebantur, vel textorum, seu sartorum, qui pannos conficiebant, seu vestes consarciebant notas, cum plerique panni similes essent, neque textores vel Sartores singulis vestibus, pannisve incumberent. In istis ergo elementis, quæ ad arbitrium, libitumque artificum, & casu persæpè sculpta fuerunt, animi nervos acriùs intendere, ac ingenii aciem deterere, atque obtundere diutiùs, bonasque horas collocare, nihil aliud censeo, quàm oleum, & operam perdere; satisque fore duco, si agnoscamus, & fateamur ingenuè, literas illas tantummodò pictas, attextasque, ut veterem vestibus intexendi elogia consuetudinem indicarent. Hæc est Suaresii de Monogrammatis sententia.

Post Suaresium sequitur Macrus. Iste in suo *Hierolexico*, in verbo *Gammadia*, sic scribit; *Gammadia. Vestis sacra cum figuris in forma literæ Græcæ* Gamma Γ. *contexta, quâ utebantur etiam Latini, ut in Musivis, & antiquis Romæ picturis conspicitur; ad præsens autem in planetis utuntur Græci Episcopi, &c. Quæ figuræ simul unitæ multas Cruces formant, hoc pacto* ⅃L ⅂Γ *&c. Igitur hoc vocabulum nedũ vestem, sed etiam textile hisce characteribus angularibus formatum significat, ad denotandum, ut Balsamon inquit, quod Christus sit angularis lapis. Item in paramentis figuratur etiam litera Græca* Eta *hoc pacto* H. *quæ nomen* JESU *denotat. In Musivis Latinorum picturis (ut jam diximus) leguntur etiam prima elementa denotantia principium nominis alicujus Sancti depositi.*

Nicolaus Alemannus de Lateranensibus parietinis pag. mihi 80. mentionem facit de Tunicis literatis, sed quæ sint istæ tunicæ, & quis de eisdem scripserit, reticet.

Rubenius lib. 1. cap. 10. *De re vestiaria*, agens *De Græcorum palliis clavatis*, multa de hisce literatis vestibus, seu Monogrammis affert, sed cùm illa penè ad harum vestium usum apud Gentiles, & non apud Christianos, neque ad illarum significationem explanandam omninò faciant, contenti sumus, iis, quæ supra retulimus & ideò nunc ea testimonia repetere supervacaneum censemus.

Supracitatis Auctoribus accedit examinanda de hac re opinio Benedicti Mellini clar. mem. Christinæ Svecorum Reginæ olim à Bibliotheca.

Is enim, quum Ecclesiam Sancti Andreæ *in Barbara* dictam, jam profanatam describit, in quodam suo MS. Italico sermone; quod pariter è copiosissimo Cimelio laudati Illustrissimi Severoli accepi, Latino idiomati redditis ejus verbis, ita loquitur:

Tribuna hujus Ecclesiæ (videlicet S. Andreæ *in Barbara*) *erat ex Musivo, nunc ferè diruta, & in ea septem Figuræ stantes, Christus in medio sex Apostolorum, ac subtus quatuor flumina Paradisi terrestris: ex figuræ in pedibus sandalia habent, ac in vestibus non-*

nulla

nulla Γ. *gammata* ; *Salvatoris habet* H. *&c.* Et paullò inferiùs: *In figurarum Tribunæ vestibus cernuntur quædam gammata, ut indicavi, Christique Figura habet vestem obsignatam* H. *Ipsæ autem vestes, quæ ad præsens etiam in aliis conspiciuntur Ecclesiis, cum iis, atque aliis diversis literis, ab eisdem* literatæ *appellantur, aut* cifratæ, *signatæ scilicet occultis notis, in quibus aperiendis multa nobilia desudârunt ingenia, ut verum, ac genuinum sensum ostenderent. Quare nonnulli cifratas has vestes*, Gammadias(ut verbis ipsius utar) *denominandas dixêre, quarum Anastasius sæpè meminit. At istæ* Gammadiæ *nihil aliud erant, quàm Crucium figuræ ex quatuor Gammatis cōpositæ, videlicet* ⌋⌊ *tam in profanis, quàm in sacris* ⌉⌈ *vestibus textæ, ut etiam hodie in suis Casulis Græci habent.*

Alii verò cum literis propria nomina, aliasque peculiares res in vestibus pingendi usum viguisse arbitrantur, tam in veteri lege apud Hebræos, quam apud Ethnicos, ac præcipuè apud Græcos: ideoque existimarunt literas, quas nos in aliquibus Sanctorum, aut Salvatoris vestibus intuemur, quasdam occultas notas esse, non signum nominis delineatæ figuræ, neque artificum, & pictorum, qui illas delineârunt, sed ibi tantummodò positas ad antiquum denotandum usum intexendi, sive pingendi hominum dignitate, vel sanctitate insignium nomina, aut aliud in eorundem honorem, dictum.

Nihilominus, ut fatear, (idem subdit) *neutri consentire audeo: non primæ sententiæ de* Gammadiis, *quia ex simplici gamma locus corruptus, nūquam compositus, ut in ipso conspicitur Musivo,* Gammadii *nomen deduci minimè potest, quod aliùd denotare non valeat, quàm ex pluribus gammis conjunctum opus, ex cujus compositione supramemoratæ Cruces resultant; ac quando Anastasius de* Gammadiis *locutus est, id solummodò fecit occasione vestium Sacerdotalium, aut Paramentorum, quæ Summi Pontifices Ecclesiis donaverant. Neque assentire valeo, ipsas notas, dignitatis, aut alterius rei nomen indicare; quoniam quoad literam* H. *quæ in multis Christis vestibus cernitur, denotat nobis ipsam hieroglyphicum esse; & imaginem illam, quæ* H. *signata est, Christum repræsentare. Ita visitur nota ista in præfata Tribuna S. Andreæ, quæ à S. Simplicio Musivo opere ornata fuit anno* 475. *circiter. Pariter in illa Sanctorum Cosmæ & Damiani, constructâ à Felice IV. Summo Pontifice, circa annum* 725. *In Tribuna S. Theodori fortasse omnibus antiquiori. In illa S. Praxedis à Paschali I. circa annum* 820. *ædificata. In quibus omnibus Tribunis lit.* H. *procul dubio Christi Domini Nostri indicativa est, sicut* Γ *Gamma invariabile Symbolum est Apostolorum. Ita in sæpè memorata Ecclesia S. Andreæ visuntur gammata in vestibus Apostolorum, ad discrimen vestis Christi, quæ habet* H. *In illa etiam S. Mariæ Novæ, facta à Joanne VIII. circa annum* 706. *Quare minimè adducar ut credam, has notas significativas esse, sed utique denotâsse, aut figuratam personam, aut ipsius personæ gradum: ut est in casu nostro, in quo* Γ. *Gamma in diversis positum Tribunis, Apostolorum nota est, &* H. *Salvatoris character. Nec allegari potest, præfatas duas literas* Γ. *&* H. *Artificis*

nomen denotare, quoniam qui Sancti Andreæ Tribunam concinnavit, illam certè S. Mariæ Novæ construere haud potuit, cùm inter has ducentorum & ultra annorum spatium intercedat: pariterque qui Sanctorum Cosmæ & Damiani Tribunam ædificavit, neutiquam potuit illam S. Praxedis ædificare, cùm prima constructa fuerit circa annum 539. secunda circa 820. & hæc circa has vestium notas indicâsse sufficiat. Hæc fuêre conjecturæ Mellini.

Verùm, libet hìc, antequam meam opinionem exponam, præcitatorum Auctorum sententias methodi, & claritatis servandę causâ compendiosiùs, ac strictiùs colligere.

Severanus sentit, has literas seu characteres in Sanctorum vestibus exaratos, esse peculiare quoddam arcanum, & Mysterium, & ideò per literam T. & X. obumbrari Crucem, & nomen Jesu Christi. Suaresius, huic Auctori proximus, arbitratur, artifices in vestibus Christi, Apostolorum aliorumque Heroum varias literas absque delectu expressisse, alludentes ad antiquum morem titulos, & versus inscribendi, attexendique vestimentis Patritiorum, Civiumque Nobilium; & certissimum esse, has literas, nunquam nomina eorum, qui hujusmodi Imaginibus repræsentabantur, neque nomina pictorum, seu Musivariorum, qui eas fecissent exprimere, sed neque vestium illarum appellationem; nec esse literas, quas aut textores, aut sartores, in pannis consuere solerent, imò verò ad arbitrium, libitumque artificum, & casu persæpè fuisse addictas, & inscriptas hujusmodi notas, seu characteres.

Macrus sicco calamo quæstionem transit, affirmans solummodò literam L. esse gamma Græcum inversum; unde ex his quatuor gammis simul in Crucis formam dispositis ipsam Crucem, & per literam H. Salvatoris nomen significari asserens, diversisque argumentis eandem, quam Severanus sententiam profert.

Rubenius multis allatis profanæ, ac sacræ antiquitatis eruditionibus, autumat, ex illis colligi posse Græcis in usum fuisse sigla, aut Monogrammatia, patriæ vel gentis suæ tanquam insigne, palliis texere.

Dati totus est in disquisitione genuinæ, ac synceræ Pliniani textûs lectionis, *Tesseris* ne, an *Texturis*, quibus nomen Zeuxis sculptum erat, ex variis M S. Codicibus legendum sit, exquirens; nihilque de harum literarum origine, seu significatione affert.

Mellinus per literam H. Christi Domini nostri nomen cum *Severano*; & Macro denotari, Γ. verò Apostolorum symbolum esse, opinatur; nec se inclinare in illorum sententias affirmat, qui asserunt, per has literas aut gammadias, nomen, sive dignitatis, honoris, & cujusvis alterius rei notam significari.

His præcitatorum Auctorum sententiis adductis, ne eorum diligentiam ad hanc rem illustrandam despectam vilemque (ut mos est) habere videar, ad meas conjecturas roborandas, relictâ affirmativâ, in parte negativâ, exceptâ Suaresii sententiâ, unico casui, fortuitoque eventui hasce vestium notas adscribente, libentissimè utar, postquam eorum positivas opiniones, evidentissimis conjecturis, nequaquam subsistere demonstravero.

Illi ergo, qui per prædictos characteres,

cteres, ſeu literarum figuras, ſignificari volunt, aut Monogrammas, aut Crucem, aut teſſeram Patriæ, aut literam initialem nominis per tales imagines præfiguratorum, aut nomen Pictoris, ſeu Muſivarii artificis, aut nomen Apoſtolorum, cæterorumque Sanctorum, aut Chriſti Domini, debent ante tanquam certum ſuę aſſertionis fundamentum firmare, quòd ſemper, & ubique iidemmet characteres, & eædemmet notæ reperiantur in illarummet Imaginum veſtimentis, quarum prototypus per illas exprimitur; quod non ſolùm non faciunt prædicti Auctores, ſed etiam inter ſe propter iſtorum characterum modò in una, modò in altera imagine repertorum diverſitatem, valdè diſcrepant, & tantùm convenire in ſe videntur, quòd per literam H. & X. nomen Chriſti, per Γ. Apoſtolorum ſymbolum prænotetur: quæ aſſertio qualem habeat ſubſiſtentiam omnimoda varietas horum characterum, & notarum, modò in iiſdem, modò in diverſis imaginibus ad veſtimentorum fimbrias expreſſarum diligenti per vetuſtiores Baſilicas Sacrarum picturarum ac Muſivorum obſervatione à nobis conſideratâ, omnino demonſtrabit.

Quoad literam H. Hæc non ſolùm cernitur in Chriſti veſte, in Muſivo opere, quod in profanata Baſilica Sancti Andreæ *in Barbara* cernebatur, verùm etiam in veſtibus Sanctorum Joannis Baptiſtæ, & Euangeliſtæ, & duorum Angelorum ſtantium ad dexteram, & ſiniſtram Salvatoris in Oratorio S. Venantii: eadem viſitur in veſtibus nonnullorum Apoſtolorum in Triclinio Leoniano, additis aliquibus punctis, hac forma H̤ qua de re litera H. non eſt peculiare ſignum ipſius Salvatoris, ſed communis etiam aliis Sanctis, & Angelis: neque adamuſſim ubique delineatâ I. literâ ſignatæ cernuntur veſtes Sanctorum Petri, & Pauli, ac Laurentii in arcu Tribunæ Eccleſiæ S. Clementis: in Tribuna Sanctorum Coſmæ, & Damiani in figura (ut opinor) S. Pauli; ut obſervantur etiam in veſte S. Petri: in Tribuna S. Mariæ Tranſtyberim, ac in veſtibus Patrum antiqui Teſtamenti, ac propterea Sancti alicujus peculiare Symbolum non eſt.

An verò ſignum hoc ſit una litera L diverſo modo diſpoſita, ſive character, nempè L Latinorum, & Γ Gamma Græcum, ignoro: ſcio tamen in veſtibus Apoſtolorum Tribunæ S. Andreæ *in Barbara* conſpici poſſe, ut infra in Tabula LXXVI. licèt in duabus propriè non eſt L, ſed aliud ſignum huic ſimile, prout hodieque conſpicitur in veſtibus Angelorum in arcu triumphali Baſilicæ Liberianæ, extructo à Xyſto III. ac in Figura Patrũ antiqui Teſtamenti, ut in Tab. LX. Muſivi operis ſupra coronam porticûs ejuſdem Baſilicæ viſitur: item in veſte Iſaïæ Prophetæ, qui in arcu, & in veſte Sancti Petri, qui eſt in Tribuna S. Mariæ Tranſtyberim: pariter in veſtibus SS. Petri, Jacobi, & Andreæ in S. Maria Nova, nec non in nonnullis figuris Triclinii Leoniani, aliquibus additis punctis: itidem in veſtibus duarum mulierum in Eccleſia S. Sabinæ P. literâ inſignitam videmus veſtem Sancti Pauli: in Tribuna S. Mariæ Tranſtyberim, ac in Tribuna Oratorii S. Venantii, & S. Petri, in arcu S. Marci: hìc character depictus eſt in fimbria

Pallii

Pallii S. Anaſtaſii in arcu ſupradictæ Tribunæ S. Venantii [ ] : ſimilia ſigna cernuntur in veſtibus Angelorum in præfato arcu Liberianæ Baſilicæ. Hoc ſignum item eſt in veſte unius Angeli in eodem arcu.

L. Hæc nota videtur appoſita in veſte cujuſdam figuræ, præfatæ Liberianæ Baſilicæ, ut in Tab. LX. Iſta verò in alterius veſte, ut in eadem Tabula; & in Hieremia Propheta in Arcu S. Mariæ Tranſtyberim. Z. pariter in dicta Tab. LX. cernitur.

Aderant & in Tribuna S. Agathæ in Suburra cum Chriſto duodecim Apoſtolorum figuræ, quæ ſignis diverſis inſcriptas veſtes habebant; Chriſtus videlicet cum SS. Andrea, Matthæo, Bartholomæo, Paulo, & Philippo hoc . à quibus paullò differebant SS. Jacobus, Simon, Jacobus Alphei, & Judas. S. Petrus . At SS. Joannes, & Thomas . Item Chriſtus notatur in Eccleſia S. Pudentianæ. S. Paulus in S. Theodoro. Ibidem Sãctus Petrus H. In Tribuna Sanctæ Mariæ Tranſtyberim S. Joannes T. Alia ſigna in veſtibus Apoſtolorum in Leoniano Triclinio viſuntur, nempe Chriſtus verò Dominus hoc peculiare ſignum exhibet.

In Tribunis SS. Praxedis, Agnetis, & Cæciliæ Virginum, veſtes roſis notatæ ſunt.

Hæc autem ſunt ſigna in veſtibus figuratis Muſivorum operum Romæ extantium.

Similia, ac alia diverſa ſigna obſervari etiam poſſunt in Muſivis operibus Ravennæ exiſtentibus, quorum exemplaria tranſcribere curavi, de quibus ſuo loco agendum, nunc autem ſummatim, ne nimio benignum Lectorem tædio afficiam, ſigna in veſtibus figurarum extantia reponam.

In Eccleſia Sancti Apollinaris novi, in diverſis figuris hæc ſigna impreſſa cernuntur:

In Eccleſia S. Vitalis ejuſdem Civitatis Ravennæ.

In Eccleſia S. Michaëlis H I L N.

In Eccleſia S. Mariæ in Coſmedin H. I. Z. N.

Pariter in Eccleſia S. Agathæ Majoris laudatæ Civitatis .

Similiter in Eccleſia SS. Nazarii & Celſi .

Hæc magna diverſitas, & promiſcuus uſus hujuſmodi characterum, ſeu notarum in variis antiquarum imaginum veſtibus, quæ notæ aliquam elementarium literarum formã utplurimùm habent, clarè demonſtrat, quantum à veritate aberraverint præcitati Auctores, certam, determinatamque aliquam ſignificationem literis hiſce, ſeu characteribus attribuendo. Accedit inſuper, quòd multæ è prædictis notis, ſeu ſignis nullam habent literæ elementaris ſeu Latinæ, ſeu Græcæ formam; ut ſunt, exempli gratiâ . Quæ ſigna, cùm promiſcuè in imaginum veſtimentis (ut ſupra oſtenſum eſt) cernantur, nemo certè affirmabit, aut teſſeram Patriæ, aut Nomen, aut Artificem, aut Crucem, aut Chriſtum, aut Apoſtolos, aut reliquos Sanctos præciſè denotare; ut benè hujus totius Diſcursûs ſupracitata teſtimonia, & diverſarum eruditionum œconomiam advertenti, patebit.

Re-

Reſtat nunc, ut his omnibus benè perpenſis, quænam ſit mea de iſtorum characterum origine, ac ſignificatione ſententia exponam.

Ex diutina ergo, ac ſeria meditatione, quam habui ſuper hac re, & ex contrarietatibus, quæ in præfatorum Auctorum ſupra allatis ſententiis reperiuntur, conjecturari certè mihi poſſe videtur, quòd ſæpè memoratæ literæ, ſigna, characteres, aut monogrammata, in veterum ſacrarum imaginum veſtibus, originem ſuam habuerint ab antiquo more, qui etiam nunc ubique in uſu eſt, ſignandi omnes pannos ſigno imaginis, aut effigiei, ſeu alterius notæ, ut vulgò dicitur *Marco*, ſive *Inpronta* officinæ Textoris, utpotè cum una, duabus, aut tribus literis, vel ſimul nexis, vel inverſo ordine compoſitis; quibus literis, aut artificum, aut loci, ubi panni illi fabricabantur, aliquam notam afferant. Unde & illa cordis figura, & aliæ, quæ nullam habent elementaris literæ formam, ut ſupra notavimus, certè nihil aliud quàm officinæ ſigna artificum eſſe poſſunt: quæ etiam ſigna diverſos figulinarum Dominos antiquitus denotabant, ut in longa ipſarum figulinarum ſerie obſervavimus.

Antiqui enim Pictores, qui neſcio ſcrupuloſâ nimis, quâ pingebant diligentiâ, ruditatem ſuam exuerent ne, an augerent, cùm imagines, aut ex pictura, aut ex Muſivo opere efficerent, eaſdem notas, aut characteres, quæ in prototypis veſtibus pro officinarum, aut artificum ſigno, ſeu *Marco* erant, in pictis, aut Muſivis etiam veſtibus efformabant: & ideò ſicuti hæc ſigna in laciniis typicarum, ideſt verè pannearum veſtium appoſita erant, ita in fimbriis pictarum veſtium eadem pingere conſuêvere.

Scio, ſtatim huic noſtræ ſententiæ objici, ſigna & literas quæ in pannis ſunt, à ſutore recidi, & objici, nec unquam in veſtibus apparere; unde quæ in veſtibus Apoſtolorum, aliarumque Imaginum ſunt, talia eſſe minimè poſſe, ac nos graviter hallucinari. Verùm hoc quod objicitur, vel rationi ſat conſonum, vel ſaltem credibile foret, ſi iis temporibus, quibus Muſiva opera fabrefacta fuêre, recidendi pannos in plagas, & fruſtra, ac inde acu, filoque mediantibus in unum iterum, ſed formâ diverſum coaptandi mos extitiſſet, utì hodie. Antiquis enim temporibus ſimplex veſtitus erat, & unico pallio, & tunicâ, ut plurimùm veteres patres contenti erant, quæ inconſutilia fuiſſe exiſtimo. Plinius lib. 8. cap. 48. nos docet apud Romanos Tanaquilam, quæ & Cæcilia fuit dicta, primam fuiſſe, quæ rectam tunicam exuiſſet; quem morem etiam apud Hebræos viguiſſe comperio ex S. Joanne cap. 19. 23. ubi aſſerit, Domini Noſtri Jesu Christi tunicam fuiſſe inconſutilem, ac contextam per totum. Hanc autem quæſtionem, quòd antiqui Romani habuerint textas veſtes, non acu conſutas, jam movit Caſaubonus ad Ælium Spartianum in Caracalla, ubi ait: *Pleraſque omnes veterum veſtes texturâ ſolùm confici ſolitas, ſine opera ſutoris ulla, &, ut loquuntur Euangeliſtæ*: ὑφαντὸς δι' ὅλου. Idem confirmat in *exercitat. ad Baron.* 16. n. 117. *Hodie* (inquiens) *rariſſimè veſtis aliqua conficitur ſine Sarcinatoris opere; olim verò parandarum veſtium alia*

fuit

fuit ratio, textores enim absolvebant, neque eorum operâ ut plurimùm utebantur, quos sermo Gallicus vocat Couturiers, *Latini, Sartores, quæ vocabula refectorem veteris vestis potiùs denotant, quàm novæ confectorem*. Fusè super hoc dubio disseruit Braunius *De vestitu Sacerdot. Heb.* lib. 1. cap. 16. num. 10. & seqq. quem adeundum curioso Lectori relinquam.

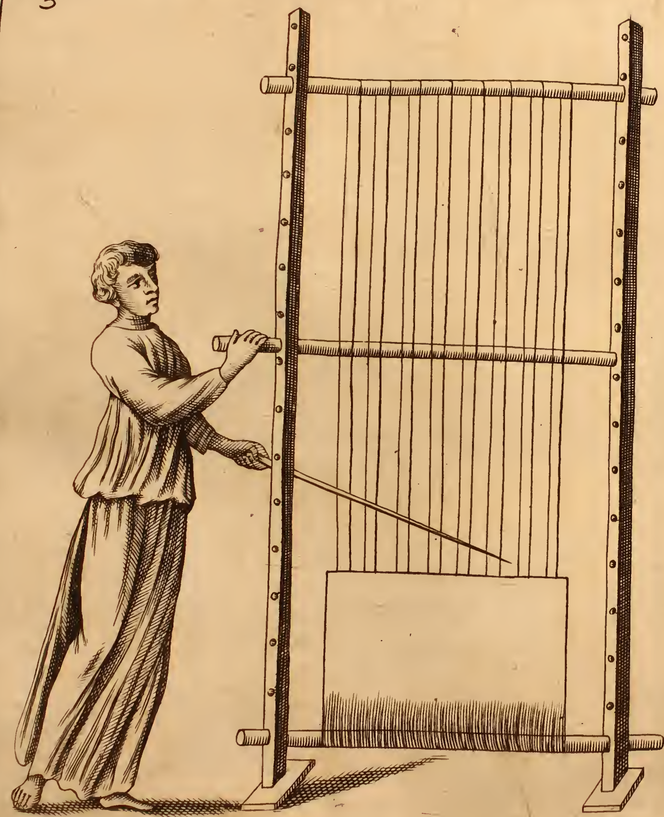
Hic idem Auctor, occasione motæ quæstionis, luculentissimè disserit de modo texendi vestes in dicto cap. 16. num. 19. ex quo nonnulla delibavimus. Duo igitur apud veteres texendi genera fuêre, unum sedendo, ac deorsùm, idest tramam ad inferiorem partem spatâ (à similitudine gladii sic dicta) loco pectinis nunc usitati, trudendo, unamque simplicem telam tantummodò absolvebant, ut videre est in Tab. XXXV. Fig. 2. Alterum verò, quod apud nos in desuetudinem abiit, antiquis tamen usitatissimum, erat hoc: illi qui texebant, stabant, telamque perducebant ab uno latere ad aliud, tramam sursùm, idest ab inferioribus ad superiora ducendo. Hujus texendi forma pulcherrimum exemplum est in venerando antiquitatis Codice Virgiliano, mille, & quadringentorum circiter annorum, qui in Vaticana Bibliotheca asservatur, ubi visitur femina stans in perpendiculari jugo textorio telam conficiens. Figuram ex eodem Codice depromptam gratum lectori facturus, & confirmaturus ea, quæ Braunius in dicto capite affert, exhibeo in eadem Tab. XXXV. Fig. 1.

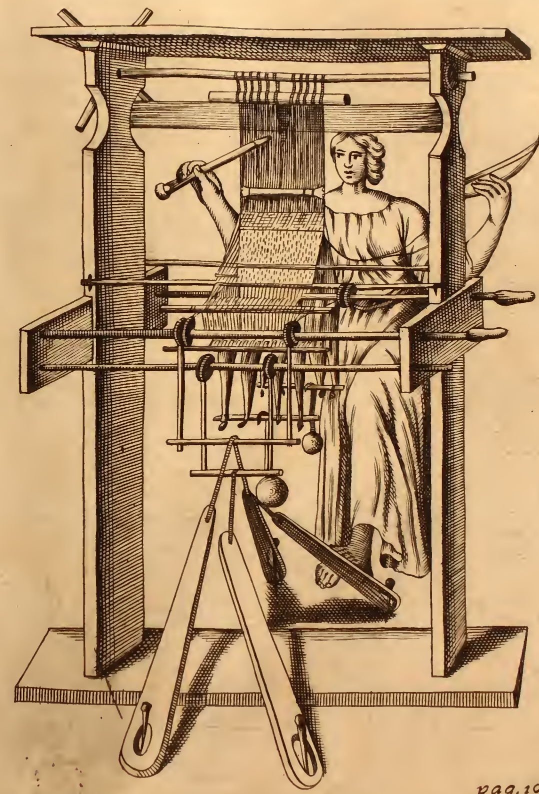
Nititur idem eruditè demonstrare antiquam vetustam artem texendi vestes præfatas in India coli adhuc; ac tunicam ex bysso, sive xylino subtilissimo ex Indis ad Hollandos egregiè manicatam, ac undique clausam sine sutura, sine ullo acûs vestigio delatam fuisse, quo exemplo motus veterem hanc texturam ingeniosissimam sanè, ac rarissimam, tot jam retrò sæculis deperditam, ex veterum tenebris in apricum protraxisse, & bono publico, præsertim in Literariæ Reipublicæ monimentum vulgâsse; prout in sequenti jugi textoris emblemate in eadem Tabula Fig. 2. apparet, cujus declarationem apud ipsum Braunium videre poteris.

Dum hæc scriberem, ad aures meas pervenit, hac in Urbe artificem degere: qui similia texeret. Diù ego quæsitum inveni, quem non solùm mihi indicavit, verùm etiam domum meam duxit eruditissimus Joannes Pastricius Collegii Urbani *de Propaganda fide* Controversiarum Lector, *Græcæ*, Orientaliumque linguarum supra fidem peritus, ac dignissimus à secretis, sive Director, collationis *Ecclesiasticæ* historiæ à me institutæ, quæ in eodem Collegio quindeno quoque die fer. 2. habetur: dixi, à me institutæ, quoniam aliqui palmam mihi arripere tentârunt, aliis tribuendo. Textorem igitur interrogavi, an tunicam vulgò *indusium* ulla sine sutura sciret intexere? Respondit protinùs, se talia elaborandi modum jam à triginta quatuor annis excogitâsse, suadente, ac premente nobili quodam viro Principis Thomasii contubernali. Additque. *Quatuor jam ab illo scuta acceperam, ut opificio manus imponerem; sedulamque navabam operam, quum in manicis hæsi, velut in sicco, & inchoata perficere planè jam desperabam.*

Hinc

TAB.XXXV.

pag.104.

Hinc maximè cogitabundus, ac de pecuniâ restituendâ sollicitus, quam in familiæ sustentationem impenderam, quâdam nocte texere somniavi, obicemque difficultatis evincere. Prosilivi statim, & quod in somniis conceperam, vigil attentans, voti compos effectus fui. Quatuor inde indusia confeci, quorum alterum in Hispaniam, duo in Sardiniam delata fuère; Quartum sanc. mem. Clementi Papæ X. dono dedi, & instante postmodum Eminentiss. Purpurato, soccos, seu calceolos lineos etiam texendi modum inveni. Hæc ille. Quibus ut fidem astrueret, nondum absolutum indusium ostendit. Utque novum hoc Artis inventum, seu veteris restitutio magìs, magìsque patesceret, publicæ illud Academiæ Physico-mathematicæ, quæ domi meæ pluribus ab hinc annis habetur, fideliter spectandum proposui, totque sui testes, ac præcones habuit, quot eâ die Academiæ intervenerant.

Artificis nomen est Franciscus Maria Granchi, Natione Florentinus, novem jam supra quinquaginta annis in Urbe moratus, quò vix exacto novennio puer accessit: & quia ab eo curiosus adhuc exquirens, qualis textoris jugi ad hæc opera forma esset? ipsammet esse accepi, quæ ad pannum cujusque generis adhibetur.

Post aliquot menses fama per Urbem vulgaverat, inconsutile indusium in præfata Academia ostensum fuisse. Unde quidam alius ingeniosus artifex Franciscus Guiot nomine, Natione verò Burgundus, recurrit ad Dominum Abbatem Josephum Ponthiam ejusdem Academiæ à secretis, ut proprii ingenii in eadem Academia pompam faceret in texendo non solùm indusium, verùm & mappam cum suis floccis ad nares detergendas: Ac parvulum Casulam, vulgò Planetam, absque ulla acûs ope, sed solâ, & simplici texturâ in solito jugo textorio propriâ scitâque minervâ elaboratam protulit. Quare ex iterato molimine horum artificum; quod benè, imò ultra spem cecidit, patet, quàm facile sit hujuscemodi tunica inconsutiles texere. Si ergo apud antiquos mos iste vigebat in tunicis, quantò magìs viguisse existimandum est in Palliis conficiendis, quæ non rotunda ut hodie, sed quadrata oblonga fuisse judico, & ab ea forma, nomen Palliorum quadratorum sumpsisse.

Singula tamen per se distinctè texta fuisse arbitror, ut nunc videmus lectorum culcitas, quarum singulæ divisim ab aliis texuntur, habentque in altero ex angulis unam, uel duas literas, aut alium characterem, qui nomen artificis indicat, vel officinæ insigne est, His ergo rationibus, vel conjecturis allatis abundè ostensum credo, literas, & alia signa laciniis vestium Apostolorum, aliorumque Sanctorum apposita nil aliud omnino, nisi nomen artificum indicare, seu notum insigne esse, in eorundem officinis publico aspectui apponi solitum.

CAPUT XIV.

De Coronis, aliisque capitis ornamentis

CUM instituti nostri præcipuus penè sit scopus, Iconismis ad rem pertinentibus historiam ornare; cumque in iis non semel coronas, diademata, serta, aliasque id genus corollas Imaginum capitibus impositas in-

tueamr; nostræ intentioni, quammaximè consentaneum esse videtur, hîc *De Coronis* disquirere, ut Icones illæ delucidè, ac plenè attingantur. Ideò eruditum Paschalium consulentes, qui luculentam de illis notitiam tradidit in suo Tractatu *de Coronis*, & Wolfgangum Lazium, qui longè ante ipsum *De Repub. Romana* scripsit, lib. 9. c. 18. aliqua ex ipsis, aliisque cursim excerpta stylo Laconico pertractabimus.

Coronarum usus tantæ vetustatis est, ut ex variis speciebus, quæ longissimis temporis interstitiis emersêre, non ita facilè suppetat modus, lumenque ad æquivoca detegenda, quæ passim non paucos decipiunt; Coronas præsertim cum sertis, radiis, ac diadematibus, & è contrario confundentes. Nos itaque eâ, quâ præ viribus valemus, studii lance, omnia, quæ hujus rei errorem æquare, & corrigere possint, sedulò ponderabimus

Acturi igitur *de Coronis*, dicendi lex flagitat, ut prius coronæ etymon aperiamus, de quo multifiariam decernunt Historici. Alii non humilis famæ Scriptores *Coronam* à *cornu* originem sortiri arbitrantur, fortasse eo quòd in sacris paginis *cornu* tanquam insigne, notaque Regii capitis usurpatum observent. Festus verò inter antiquos Scriptores, *Coronam* à *choro* dici autumat, carere tamen aspiratione. Appion apud Athenæum lib. 5. ait, *Coronam* olim *Choronon* fuisse appellatam, qua Saltatores in theatris redimiri solebant. Hujus notionis videtur quoq; particeps Isidorus lib. 19. cap. 30. ubi coronam ab eo nomen sumpsisse adstruit, quòd antiquitùs prope aras circumcursaretur: unde ad figuram circuitus, Chorive similitudinem, illam construere antiquitas docuit. Paschalius verò lib. 1. cap. 8. rejectis his omnibus, aliisque opinionibus, Coronæ vocem à Græcis dictionibus κορωνὶς & κορώνη emanare putat, ut ipse nominum sonus, reique significatæ univocatio, argumenta suppetunt. Tradunt enim Grammatici κορώνην esse arcûs apicem sphæricum, nempe illud rotundum, sive sit hemicyclus, sive curvamen. Sæpè sæpiùs quemcumque finem significat; quod simili hâc loquendi phrasi probari videtur ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, sive ἐκ νεάτου μέχρι τῆς κορωνίδος. idest. ἐπὶ τὴν κορυφὴν. nempe à *principio ad finem, ex infimo ad summum, à carceribus ad calcem, à destinatis ad perfecta*. Quare ponitur κορωνὶς pro ædificii fastigio, & inter alios ab Hesychio. Cùm igitur Corona ea sit, ultra quam hominum cupido aliud expetere haud valet, ac ex Aristotele *Moral.* lib. 1. cap. 9. præmium, finisq; virtutis: nil magìs illi congruere videtur, quàm ut à Græcis *illis dictionibus* ortum habeat, quæ apicem, finem, ac plenitudinem innuunt. Constat enim, quodcumque in humanis summum, & perfectum intentamus, ad id scitè ornateque Coronæ nomine nos alludere; adeò ut qui dicit Coronam; culmen, apicem, finem, & perfectionem dicat. Atque hoc sensu docuit Sapiens *Eccles.* 25. timorem Domini esse coronam sapientiæ, cujusmodi est illud Clementis Alexandrini lib. 3. *Pædagog.* cap. 3. *Senum autem corona est multa experientia, & vultûs ejus canities flos est multæ experientiæ.*

Hæc ex plurimis apud eundem Paschalium loco citato decerpsimus. Nos autem prædictos Auctores conciliantes,

TAB XXXVI

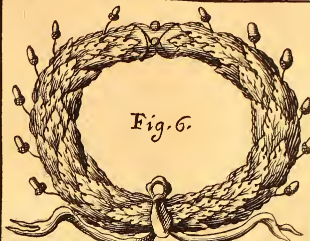

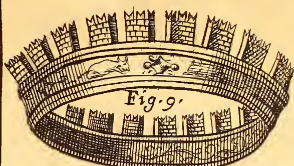

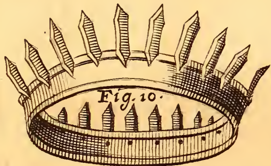

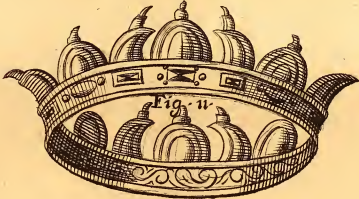

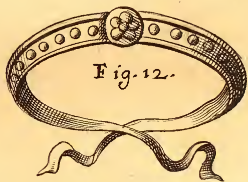

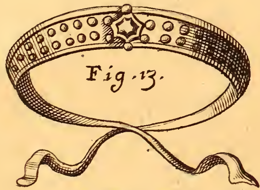

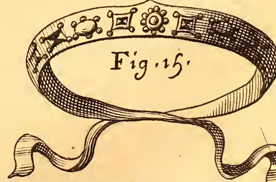

pag. 107.

tes, putamus Coronas in locis campeſtribus, vineiſque, ubi animus à curis levatur, caſu adinventas fuiſſe: aliquem nempè in illa animorum alacritate, pampinis, aut alicujus plantæ racemis in gyrum contextis, Coronas formâſſe, eiſque ſociorum, convivarumque tempora redemiſſe; quæ cùm quid ludicrum, ac jucundum præferrent, alios omnes invicem ſibi ſimiles capiti impoſuiſſe, illaſque tripudii, & alacritatis tempore geſtâſſe. Meam hanc, conjecturam confirmant qui ſcribunt, Bacchum Coronarum inventorem fuiſſe, hederaceam geſtâſſe. Plinius præcipuè lib. 16. cap. 4. Alii verò Baccho antiquiorem Janum faciunt; ut Athenæus lib. 15. alii Saturnum, ut ex Pherecide narrat Tertullianus libro *De Corona Militis*. Quare ſi Saturnus coronarum inventor extitit, & ipſe Saturnus Adam fuit, ut exiſtimat eruditiſſimus Vir Gerardus Voſſius *De Theolog. Gentilium*. lib. 1. cap. 18. ſi verò Bacchus, aut Janus, cùm idem ſit ac Noë, teſtante eodem Voſſio loco citato, ex hoc deducitur antiquiſſimus Coronarum uſus, & per conſequens earundem originis ignorantia. Hoc tamen ſcimus, Moſis tempore in honoris argumentum, & ſignum acceptas, ut habetur in Joſepho lib. 3. *de Antiquit Judaic*. c. 11. ubi: *Circundatur ei* (videlicet capiti Pontificis) *& aurea corona tribus ordinibus facta*. & lib. 8. cap. 3. *Corona, in qua Deum Moſes ſcripſerat unum fuiſſe*.

Propterea ſententias illorum omitto, qui opinantur, Coronas deſumptas eſſe ab animalium terreſtrium, ſeu volatilium, aut piſcium, ſive florum, aut fructum ſimilitudine: prout etiam tanquam inania Poëtarum figmenta, ſtellarum coronas in plaga Boreali Ariadnæam, & in Auſtrali Auſtrinam, ſive Rotam Ixionis; & propiùs ad earundem diverſarum ſpecierum enarrationem accedo. Coronæ igitur temporis progreſſu non ſolùm in alacritatis, ac lætitiæ ſignum inter convivas adinventæ fuêre; verùm etiam ad indicandam viri alicujus prærogativam, ob inſigne aliquod facinus, vel peculiarem virtutem, aut dignitatem; quandoque etiam in ſignum doloris, aut ingominiæ, ut infra oſtendam.

A convivalibus autem, veluti origine prioribus, initium ſumentes, materiam earum, & cauſſam demonſtrabimus. Variæ profectò, ſive capitis ad ornatum, ſive ad ipſius debilitatem, ut gravitatem levandam, aut in odorum fragrantiam pro libito convivarum, ex variis vegetabilibus coronæ conflatæ, & conſertæ fuêre. Non, nulli enim *Hederaceam* adbibebant, cujus exemplar habes in Tab. XXXVI. Fig. 3. Baccho inventori dicatâ: quippè qui hederæ foliis citra cultum & artem perenni viriditate vernantibus coronati, ſine gravis odoris nauſea refrigerium experiebantur. Alii *Myrteam*, ut. Fig. 7. quæ aſtringit, meriique exhalationes coërcet. Alii *Roſaceam* uſurpârunt, Fig. 1. cùm roſæ gravitati capitis cõferant, & acres vapores in cerebrũ conſpirantes expellant. Quidam *Antinoiam*, *Lotinamque* fronti imponebant, ut in Fig. 2. utramque è Loti floribus compactam, quos duplici colore arbor pingit; uno roſam imitante. ex quo corona *Antinoiam*; altero cyaneo perſimili, è quo *Lotina*. Lotos iſta æſtivo tempore affluit Alexandriæ: in Ægypto enim paſſim attollitur. Aderat quoque corona *Hypoglottis*, qua-

tanquam fræno utebantur ad loquacitatem arcendam, plerumque inter pocula oriri ſolitam: corona hæc ex Paſtillorum maſſa compacta erat: *Hypoglottides* enim paſtilli ſunt, ſeu catapotia ad tuſſim comparata, quæ linguæ ſupponuntur. Moris pariter erat uti coronâ, quæ dicebatur *Hypothymis*, & quæ collo appenſa protendebatur ad pectus, venuſtate florum, odorumque ſuavitate commendabilis; de qua Plutarchus *Sympoſiac.* 3. & meminit Ovidius *Faſtorum* lib. 2.

Ecce nurum Regis fulſis per colla coronis
Inveniunt poſito pervigilare mero.

Pleriq; verò, præſertim ruſtici; *Amerinâ ſalice* coronabantur, ut Fig. 5. Nec deerant qui ex *Apio* coronas geſtantes, lætiſſimum Baccho feſtum, conviviumque concelebrarent, in quo Ariſtoteles nihil Diis mutilum offerri debere aſſerit, ſed quod integrum ſit, ac perfectum, idque non niſi coronis aptiùs fieri potuit, quæ plenitudinem, ac perfectionem ſignificant, ut ſupra oſtendimus.

Hæ aliæque coronarum ſpecies in conviviis, & epularum initio convivis offerre ſolitum erat, ut deſcribit Philoxenus Dithyramborum ſcriptor in opere, cui Titulus *Cœna*, apud Athenæum lib. 15. cap. 10. *Deipnoſoph.* his verbis: Κατὰ χειρὸς δ' ἦλυθ' ὕδωρ ἁπαλὸς παιδίσκος ἐν ἀργυρέᾳ προχόῳ φέρων ἐπέχευεν. εἶτ' ἔφερε στεφανολεπτὰς ἀπὸ Μυρτίδων. εὐάγητον κλάδων διπωάπτον. *Aqua lavandis manibus allata eſt: Molliuſculus puellus argenteo gutto quem tenebat, affudit, coronaſque deinde advexit tenues, è puris mirti ramis magno labore contextas.* Compotationibus verò conviviiſque importunam exiſtimârunt coronâ *Lauream*, ut in Fig. 4. tum propter caliditatem, quâ laurus inficitur, tum ob acrimoniâ odoris, quæ capiti maximè obeſt. *Aramaceam* quoque coronam, tum *Violaceam* improbârunt; imò omne florum & frondium genus, quod nimis oleret, & capiti officere potuiſſet.

Hactenus de convivalibus: modò ad eas coronas gradum faciamus, quæ honoris cauſſâ dabantur, tam in Gymnicis certaminibus, aliiſque ſpectaculis. quàm etiam in bellis. In ludis jam à Theſei temporibus invaluit conſuetudo, ludorum victores coronandi palmis in Creta inſula, ubi ipſe Deli ludos inſtituit. Theagenes Thaſius cùm curſu, & luctâ, pugillatuque in Olympicis excelluiſſet, mille & ducentas coronas lucratus eſt. Antoninus Caracalla Imperator ſæpius in equeſtribus certaminibus ſupra alios victor, coronarum præmio donatus fuit.

A ludicris certaminibus edocta poſteritas, ſuos deinde milites ob aliquod magnum in bello patratum facinus coronavit, ut unius præmium aliis ad gloriam, pro calcari inſerviret. Ex diverſo autem præclaro facinore diverſæ dabantur coronæ: nam aliæ *Civicæ*, aliæ *Murales*, aliæ *Vallares* aliæ demum *Navales Ovales*, *Obſidionales*, *Triumphaleſq;* dicebantur. *Civica*, quæ ut plurimum quercu, ut Fig. 6. quandoq; etiam ex hedera, vel lauro erat, ut tradit Gellius lib. 5. cap. 6. Plin. lib. 22. cap. 3. & 4. militi illi largiebatur, qui Civem Romanum in bello ſervâſſet, eâ lege, ut Civis ipſe ſervatus, ſe ab illo ſervatum aſſeveraret; neque aliter dabatur, ſi quenquam alium quantumvis Regem ſervâſſet.

Mu-

Murali, in pinnarum speciem, ut Fig. 2. quæ ex auro aliquando erat, illum Imperator insignibat, qui primus hostiles muros ascendisset. *Vallari*, seu *Castrensi* ex auro, ut in Fig. 10. ille honorabatur, qui prior in hostiũ vallum, & castra irrupisset. *Rostratam*, sive *Navalem*, quæ instar navium rostri itidem ex auro efformabatur, ut Fig. 11. habes, ille ferebat, qui navali certamine primus in hostium ratem insiluisset. *Ovalem* ille, qui partâ victoriâ Urbem ovans ingrediebatur, & hæc myrtea erat, ut in Fig. 7. Corona *Obsidionalis* ab iis, qui ab obsidione liberatos se faterentur, Duci liberatori offerebatur; & fiebat è gramine, ut ex Fig. 8. quòd in eo loco ortum esset, intra quem clausi erant qui obsidebantur. Demum *Triumphalem* coronam Dux lucrabatur, qui sedatâ Provinciâ, victisq; hostibus, Tarpejam arcem triumphans ascenderet: hæc prius ex myrto, deinde lauro, ut ex Fig. 4. postremò ex auro, gemmisque confecta fuit, ut infra patebit. Primus omnium, teste Plinio lib. 15. cap. 29. qui myrteâ coronâ usus Urbem ovans ingressus sit, Posthumius Tubertus fuit Sabino genere natus: deinde M. Crassus à veteri more declinans, & abhorrens à myrtea, laureâ coronatus incessit; ex Gellio lib. 5. cap. 6. Usus autem coronarum sensim adeò excrevit, ut primis Ecclesiæ nascentis sæculis, in Primogenios etiam Christianos perrepserit, qui variis lectorum florum, illustriumque frondium, aureisque etiam, ac gemmatis coronis perornabâtur, quos fusè, & religioso stylo increpat, reprehenditque Tertullianus *De Corona Milit.* cap. 14. his verbis: *Vir Ecclesiæ* (inquit) *Christus Jesus, quale oro te, sertum pro utroqne sexù subiit? ex spinis opinor, & tribulis in figuram delictorum, quæ nobis protulit Terra carnis, abstulit autẽ virtus Crucis, omnem aculeum mortis in Dominici capitis tolerantia obtundens. Certè præter figuram, contumelia in promptu est, & turpitudo & dedecoratio & his implexa sævitia, quæ tunc Domini tempora & fœdaverunt & lancinaverunt: uti tu nunc laureâ, & myrto, & oleâ, & illustri aliquâ fronde, & quod magìs usui est, centenariis quoque rosis de horto Midæ lectis, & utrisque liliis, & omnibus violis coroneris, etiam gemmis forsitan & auro, ut & illam Christi coronam emuleris, quæ postea ei obvenit, quia & favos post fella gustavit; nec ante Rex Gloriæ à Cælestibus salutatus est, quàm Rex Judæorum proscriptus Cruci; minoratus primò à Patre modicùm quid citra Angelos, & ita gloriâ honore coronatus; Si ob hæc caput ei tuum debes, tale si potes ei repende, quale suum pro tuo obtulit: aut nec floribus coroneris, si spinis non potes.* Viguit quoque antiquitùs ritus coronandi cadavera, & floribus, coronisque sepulchra spargendi. Si quis enim virtute aliquam sibi coronam adeptus esset, eâdem etiam fato functus decorabatur; id permittente lege *Duodecim Tabularum*; cujus meminit Plinius lib. 21. cap. 3. & docet Cicero lib. 2. *de leg.* his verbis: *Illa jam significatio est laudis, ornamenta ad mortuos pertinere, quod coronam virtute partam, & ei qui peperisset, & ejus parenti sine fraude esse lex impositam jubet.* Mortuorum coronas apud veteres, tetigisse videtur Clemens Alexandrinus lib. 2. ibi: *A turba, & negotio remotæ securitatis signum est corona, quare eâ*

&

& mortuos coronant . Legem hanc coronandi defunctos, primævi Ecclesiæ Patres ab antiquis Christianis repudiatam testantur, præsertim sæpè laudatus Tertullianus citato loco *De Corona Milit.* cap. 10. sic. *Quid enim tam indignum Deo, quam quod dignum idolo? Quid autem tam dignum idolo, quàm quod & mortuo? nam & mortuorum est ita coronari: quoniam & ipsi Idola statim fiunt, & habitu & cultu consecrationis, quæ apud nos secunda idolatria est.* & Minucius Felix in Octavio, hæc habet: *Sanè quòd caput non coronemus, ignoscite: auram boni floris naribus ducere, non occipitio capillisve solemus haurire, nec mortuos coronamus. Ego vos in hoc satis miror quemadmodum tribuatis exanimi & non sentienti coronam, cùm & beatus non egeat, & miser non gaudeat floribus.* Ego autem tunc temporis Christianos abstinuisse coronis mortuos redimire non improbo, cùm in exordiis, & vagiente adhuc Ecclesiâ nimius illis inesset religionis fervor, & verecundia. Postmodum verò eâ in pace adolescente, similibus coronis, liliisque coronandi cadavera, præsertim Virginum, & Puerorum, morem introductum non dubito, cùm usque ad hæc nostra tempora, observatum id videamus. Atque hæc de mortuis dicta sufficiant, & ad Cæsarum Diademata properemus.

Gliscente cum tempore, Cæsarum luxu, lauro nequaquam contenti fuêre, sed quid augustius excogitantes diademate redimiri cœperunt. Primus autem qui diademata adhibuit, Aurelianus Augustus fuit, si Victori credimus, qui, *Iste* (inquit) *primus diadema capiti innexuit, gemmisque, & auratâ veste, quod adhuc ferè incognitum Romanis moribus videbatur, usus est.*

At Lampridius in Heliogabolo narrat, hunc Imperatorem, jam ante Aurelianum diadematis gemmati usum habuisse, ubi sic: *Voluit* (Heliogabalus) *uti & diademate gemmato, quia pulchrior fieret, & magis ad feminarum vultũ aptus, quo & usus est domi.* Gestandi diadematis consuetudo mirum quantum creverit, ejusdemque eò pretiosior, & operosior ornatus erat, quò proniores Imperatores ad luxum. Alii etenim fasciam albicantem, quâ tempora stringebant, obligabantque retro vittis pendentiibus, pretiosis gemmis, & duplici margaritarum ordine decorabant; quod diadematum genus ex unionibus dicebatur, quorum exemplar habes in Fig. 12. 13. & 15. Testantur hoc plurima Cęsarum numismata, quorum Icones produnt Spanhemius in suo *Thes. numism.* & eruditiss. Du-Cange in suo Tract. *De Familiis Byzantinis*, qui cùm à pag. 54. successivè ad ulteriores iis abundet, adiri à curiosis fuerit oportunius, quàm hic à nobis referri, accedentibus jam ad nonnulla de differentiis inter coronas, & diademata pertractanda.

Porrò nemo est qui ignoret, diademata, coronas, & serta plerumque à Scriptoribus confundi tanquam fortè synonyma: verùm si sedulò, & accuratè voces hæ perpendantur, profectò haud exiguum inter eas discrimen inventuros nos puto. Diadema enim fascia quædam est candida, ac subtilis, capitisque vinculum, ut ostendit Plutarchus in Lucullo, de Mitridatis uxore sic loquens: *Lacerato capitis diademate, illud circumposuit collo, seque suspendit; statim autem fracto, ò ingrate,*

te (inquit) *panne, ne ad hoc quidem mihi utilis eris?* ex quo manifesta est inter coronas, & diademata differentia, cùm illæ nil prorsus cum candida, ac subtili fascia commune habeant. Hujusmodi lineo capitis vinculo, seu diademate magnum Alexandrum usum fuisse docet Justinus lib. 5. Is namque cùm Lysimachum hastæ cuspide ita vulneràsset, ut sanguis minimè sisti posset, vulneris obligandi gratiâ diadema deposuit, & explicavit. Fasciæ quoque, seu diadematis meminit Ammianus Marcellinus lib. 17. ubi de Pompejo agens, tradit, hunc fasciam diadematis exulcerato cruri applicàsse, unde à nonnullis increpatus fuit. Marcellini verba hæc sunt; *Nec non etiam in Pompejum obtrectatores iniqui multa scrutantes, cùm nihil unde vituperari deberet inveniretur, duo hæc observaverunt ludibriosa & irrita: quòd genuino quodam more caput digito uno scalpebat: quodque aliquandiu tegendi ulceris caussâ deformis, fasciolâ candidâ crus colligabat: quorum alterum factitare ut dissolutum, alterum ut novarum rerum cupidum asserebant: nihil interesse oblatrantes argumento subfrigido quam partem corporis redimeret Regiæ Majestatis insigni, eum virum quo nec fortior, nec cautior quisquam patriæ fuit.* Unde de eo sic Cinna cecinit.

Fasciolâ qui crura tegit, digito caput uno
Scalpit, quid credas hunc sibi velle virum?

Plutarchus in Cæsare, ubi de Lupercalibus agit, discrimen, quod quærimus, inter diademata & coronas satis innuit; ait enim, Antonium Consulem Cęsari Lupercalia spectanti diadema serto laureo circumvolutum obtulisse. ejus verba sic se habent: *Is* (nempe Antonius) *ut in forum pervenit, populusque ei locum adeundi dedit, diadema serto laureo circumplicatum porrexit.* Ex quibus aliud à diademate fuisse sertum, seu lauream coronam, nemo nō videt. Clarius ad rem loquitur Petrus Blesens. Bathoniensis Archidiac. Serm. 19. *ad cant.* 3. 11. ibi: Egredimini & videte filie Sion Regem Salomonem in diademate, &c. *Aliud est corona, & aliud est diadema. Corona simplex est circulus aureus, quo utuntur Reges in minoribus solennitatibus. Diadema est quasi duplex corona, cùm ipsi coronæ quasi alius circulus gemmis superpositus superadditur. Ex ipsa enim Græci nominis interpretatione duplicantem sonat.* Hanc etiam differentiam patefacit Honorius Augustodunen. lib. 1. *De antiq. Rit. Miss.* ubi agens de corona, & diademate, duo sejuncta capita exequitur, in quibus manifestè tanquam de diversis signis discurrit cap. namque 224. de corona Imperatoris, & Augusti hæc habet: *Corona Imperatoris est circulus Orbis; portat ergo Augustus coronam, quæ declarat se regere mundi Monarchiam, &c.* cap. verò 223. de diademate hæc ait: *Diadema autem Regum designat Regni ambitum, & omnes, qui in agone contenebant, diadema accipiebant, quòd si pro justitia certaverint, cum Rege omnium coronati regebunt. Hæc verò Regalia insignia à Nino primò traduntur inventa.*

Sed præter diadematis ornamenta Augusti divinitatem superbè affectantes, radiatam sphærulam capiti circundedêre. Quapropter hîc poscere res mihi videtur, ut aliqua de hujus-

mido

modi radiis, quibus capita Cæsarum, magnatumque in statuis antiquitus condecorabantur, obiter tradamus. Porrò ora Augusti passim radiata occurrunt apud Golzium in Augusti nummis à pag. 18. usq;ad 21. Item Augusti statuam cum radiis frontem occupantibus insculptam cernimus, cum Titulo: *Augusto Deo*. Dio Cassius narrat, stellas, quæ etiam ad radios referri possunt, capiti statuarum appositas: unde lib. 15. *Augustus* (ait) *statuam Patris æream cum stella supra, in Veneris templo posuit*. Idem hoc adstruit, & caussam addit Suetonius in Julii Cæs. vita, sic scribens: *Periit* (Julius Cæsar) *sexto & quinquagesimo ætatis anno, atque in Deorum numerum relatus est, non ore modò decernentium, sed & persuasione vulgi; siquidem ludis, quos primò consecratos ei heres Augustus edebat, stella crinita per septem dies continuos fulsit, exoriens circa undecimam horam: creditum est animam esse Cæsaris in Cælum recepti, & hac de caussa simulacro ejus in vertice additur stella*. Pub. Victor in Colosso Solis, quem Zenodorus Neroni dicavit, de quo Plin. cap. 34. lib. 7. septenis caput ejus radiis coruscâsse, tradit, quorum singuli viginti duos pedes, & semis in longitudine præstabant. Mos iste radiis circumducendi capita augustorum, ex eo acceptus invaluit, ut ii se supra hominum sortem positos, & in albo Deorum adscriptos jam tum esse ostentantes, populis hac majestate timorem incuterent, & iisdem securiùs illuderent. Hinc illud Lucani 7. *Pharsaliæ*.

Fulminibus manes radiis ornabit
& astris.

Hinc de Domitiani statua sub Dio exposita hæc Statius *Thebaid*. 1.

Licet ignipedum frænator equorum
Ipse suis altè radiantem crinibus arcum
Imprimat.

Has radiorum circumferentias edidicit, adhibuitque Christiana pietas in decorandis Sanctorum imaginibus, ut antiquissimæ Icones docent: fronteque id etiam exemplo Mosis fecisse Christiadas non abit à verisimili. Moses enim cum Tabulis legis lapideis de monte descendens, vultum radiis coruscantem, afflatumque splendoribus è consortio, & colloquio Dei protulit, ex illo Exodi 34. num. 29. *Cumque descenderet Moses de monte Sinai, tenebat duas Tabulas testimonii, & ignorabat quòd cornuta esset facies sua ex consortio sermonis Domini. Videntes autem Aaron, & filii Israël cornutam Mosi faciem, timuerunt propè accedere*. Itaque ex consortio, claraque visione Dei, qua Beatorum animæ perfruuntur, haud extra rem erit si conjiciamus primævos Patres sedulos legum sacrarum Interpretes, has radiorum sphæras veluti gloriæ notam Sanctorum virorum Iconismis aptâsse.

Quòd verò antiqua Christiana pietas Sanctorum capita hujusmodi radiantibus lineis insignire studuerit, sive in statuis, sive in picturis, opinantur nonnulli, non ex eo ortum esse, quòd veteres doctrinam, vitæ excellentiam, & gloriæ typum in saxis, tabulisque posteritati consignare voluerint; sed antiquarum potius statuarum exemplo, quibus opificum studio addebantur lunulæ quædam, seu patellæ, ob longè alienam caussam, nempe ut supra capita aptatæ, contra avium

for-

ſordes, & ſtercora pro tegumento inſerviret. apertè id innuit Ariſtophanes in *Avibus*. ibi:

> Ην δέ του δειπνῆτε περιστερεῶν τῆς ὑμῶν πέμψομεν.
>
> Ην δ᾽ μὴ κρίνητε, χαλκεύεσθε μηνίσκους φορεῖν,
> Ὥσπερ ἀνδριάντες᾽ ὡς ὑμῶν ὃς ἂν μὴ μηνίσκον ἔχῃ.
>
> *Si autem cœnatis guttura vobis mittemus.*
> *Si autem non judicatis, æramini coopercula ferre*
> *Tanquam ſtatuæ. Sic veſtrûm qui non comperimentum habeat, &c.*

Morem exinde inductum autumant, ut pari modo Chriſtiani veteres Deum, Angelos, Sanctoſque, necnon Reges, & Magnates ſimilibus tegumentis in ſtatuis, picturiſque ornare conſueverint; atque ea deinde ignara poſteritas, ac perperam interpretata, in plani circuli ſpeciem effinxit. Ita Henricus Salmuth. in comment. ad Pancirol. *De reb. memorab.* tit. 44. ubi: *Sic & μηνίσκοι, quos umbellas lunatas Latinè dixeris, ſtatuis olim impoſiti, ne ab avibus conſpurcarentur. Quò ſpectat illa Horatiani Priapi imprecatio.*

> Merdiſque coïnquitur albis
> Corvorum

Hi μηνίσκοι, adhuc hodieque in Templis Chriſtianorum imponuntur capitibus ſtatuarum, cujus tamen rei cauſſam ignorantes Pictores, dum putant honoris cauſsâ imponi debere, non ſolùm omnibus ſtatuis imponunt, ſed & imaginibus quoque pictis adhibuerunt, quæ tamen illis opus non habent, ut ſtatuæ.

At ab hiſce ſordibus longè abiêre Pignoribus, Rainaudus, & Kircherus, aſſerentes, ideò rutilantibus circulis, ſeu diadematibus, Dei, Sanctorumque imagines exornatas, quòd eadem adhiberent antiqui Ethnici in decorandis Cæſarum ſtatuis in ſuperſtitioſę divinitatis, ac majeſtatis indicium: Cæſares enim ſuos cùm adhuc viverent, Deos credebant, eiſque Divorum cognomina, ut hiſtoriæ produnt, ampliſſimè largiebantur. Lubet hîc exponere verba Pignorii, quæ ut jacent Kircherus tranſcripſit, abſque ulla tamen ipſius Pignorii mentione: eorum autem tenoris eſt: *Conſuevit Dædala antiquitas res hominum opinione religioſas & auguſtas quibuſdam veluti notis inſignire, quaſi ipſis aliqua dignitas accederet: inter has maximè nobilis fuit orbis quidam capiti aliquando circumſcriptus, venerationis index, & majeſtatis, quæ humanam excederet. Hunc ego Imperatoribus, quos veteres ſupra faſtigium mortalitatis elatos ſuſpiciebant, Provinciis Orbis Romani, Urbibus primariis, animalibus etiam Deorum circumpoſitum notavi: & quod ad Auguſtos pertinet, extant numiſmata ærea Antonini Pii, & Conſtantii illius, qui Arrianis favens, Catholicam Eccleſiam perturbavit. Et Ravennæ in Aede S. Vitalis manent adhuc antiquiſſimæ ex opere Muſivo, Juſtiniani & conjugis imagines, quarum capita noſter hic circulus ambit. Provincias & Urbes videmus in libro, cui titulus eſt:* Notitia utriuſque Imperii: *& in Tabula Itineraria, quam debemus Marco Velſero C L.viro, cujus benefico factum eſt, ut nobile illud antiquitatis monimentum in lucem prodiret. Pavonem poſtremò ita exornatum geſtat Aeternitas in antiquo nummo Fauſtinæ Auguſtæ. Hunc orbem Ægyptii in ſummo capite ſimulacrorum ſuorum locabant; quod & hîc & alibi licet animadvertere.*

Ab illis Romanos sumpsisse licet suspicari; & variâsse, habitâ decoris ratione, quod capiti, cui divinum quid inesse putabant, eo situ corona aptaretur. Qui tamen ornatus sequentium Principum moderatione, & tacito omnium consensu Deo etiam, & Sanctis ejus, ut alia pleraque in totum cessit, & antiquum diadematis nomen in hodiernum diem retinuit. Hactenus egregiè Pignorius: cujus opinioni penitùs astipulantes, ultra allata Augustorum numismata, in quibus Imperatorum capita cum radiis visuntur, innumera possemus addere, cùm ex Jacobo Oïselio *in Thesauro Numismatum*, tum ex Du-Cange in sua *Constantinop. Christ.* de Imperatoribus Byzantinis, ubi non modò Cæsarum, sed ipsius Christi Reparatoris nostri, Deiparæ, & Angelorum Imagines sic comptas exhibet: verùm ne morâ inutili, ac fortè invisâ lectorem detineamus, à Numismatibus ad Picturas aliquas accedemus. Harum prima est in Tab. XXXVI. Fig. 17. eruta ex Codice Virgiliano antiquissimo, quo Bibliotheca Vaticana servatur. In hac supra mœnia Iliaca Cassandra vates conspicitur, cum circulo capiti circumducto, introductionem dolosi Argivorum equi dissuadens; & prope Urbis portam stat Priamus, lævâ innixus baculo, verticem fulgenti nimbo circundatus, eâdem Tab. Fig. 16. dexteramq; attollit, ac si vafro, & perjuro Sinoni pareat. Hoc cecinit idem Virgilius Æneïd. 2. v. 246.

Tunc etiam fatis aperit Casandra futuris
Ora, Dei jussu non unquam credita Teucris

Habemus adhuc ob oculos Herodis Idumæi figuram in Basilica Liberiana, sphærâ similiter notatam in Arcu Absidis, ubi horribilis Innocentium strages exprimitur, quam impius Rex imperavit. Schema ejus vide in Tab. IL. num. 3. Libeat etiam ibi observare puerum JESUM cum Doctoribus disceptantem, præcipuâ, ac peculiari radiorum notâ decorum: supra ejus verticem intra spheram radiis coruscam assurgit imago Crucis, atque inde alia supra sphæræ circunferentiam Crux prominet. Item in coronide ad dexteram Altaris majoris Deus è nubibus prodit cum planisphæra capiti circumducta, ut videre est in Tab. L. Fig. 1. nec non in Tab. LI. Fig. 4. quo etiam ornatu conspicui sunt Angeli, & in reliquis etiam, ut Josuë in Tab. LXI. Fig. 1. & 2. Quibus figuris persimiles plurimę passim occurrunt in omnibus ferè pervetustis Ecclesiis; & earum nonnullas, in Templo S. Sophiæ Constantinopoli extantes adducit Du-Cange supra relatus in fine sui *Magni Glossarii* in Disertat. *De Numismat. Imperatorum Constantinopol.* Hunc morem Heroas appingendi cum circulo, seu nimbo in capitibus, per plura sæcula perdurâsse reperio; nam HRabanus Maurus, qui vixit in sæculo IX. *de Laudibus S. Crucis* Ludovici II. Lotarii Imperatoris filii delineatam Imaginē refert, ut in Tab. XXXVI. sub Fig. 18. videri potest, quæ capiti quidnam gestat, eodem ferè modò efformatum, quo apud nos id quod Biretum Ducale appellamus: iisdem haud multò absimilē Iconismū vidimus in Felice Contilorio, Urbis scilicet Præfectum eodē Bireto insignitum. Posteriori etiā capitis parte quiddam veluti Sanctorum diadema in eadem Imagine cernitur, quod ipse HRabanus circulum

culum vocat, inque eo hæc leguntur: *Tu H Ludovicum Christe corona*. Quapropter ex hac figura deduco illius temporis morem appingendi Imperatores cum diademate, ut vulgò dicimus. Notanda est etiam figura, quæ Dalmaticâ, & Chlamyde induta est.

Ex quibus omnibus liquidò patet, hanc sphærulam, sive circulum, quem aliqui nimbum appellant, à Gentilibus mutuâsse Christifideles eâ mente, ut quemadmodum Ethnica superstitio, ac superbia, notam æternitatis eum esse affectabat; ita nobis veræ, prodigiosæque religionis semitas insectantibus beatissimæ æternitatis hieroglyphicum esset, ac Dei præcipuè, Sanctorumque virorum capitibus imponeretur: nec mirum; cùm multa à Gentium, Hebræorumque ritibus usurpata notaverimus, ut supra probatum est cap. 1. & infra cap. XIX. fusiùs ostendemus; & notat Baronius ad annum 44. prope finem; & ad annum 57. num. 107. Unde quis probet, imò non arguat, improbetque sententiam Henrici Salmuth supra relati, & Scaligeri, existimantium Pictores inscitiâ, & errore ductos, capita figurarum sphæris circumornâsse, simulacrorum, & statuarum exemplo, quibus non ad ornatum, aut in majestatis indicium, sed ad avium stercora submovenda) ut ipsi ajunt) eæ superimpositæ fuerunt, ac si olim omnia nullo discrimine simulacra sub dio stantia supernè hac de caussa tegerentur. Porrò ii emendicato Aristophanis carmine malè freti id contendunt; quem Auctorem perperàm versum à Scholiaste docet Raynaudus tom. 13.

Cæterùm haud scio an ullum aliud unquam posset antiquitas ingeniosa excagitare, quod æternitatem aptiùs exprimeret, ac magnè saperet divinitatem, quam suos Cæsares, Heroasque quamplurimos vel pacis actibus, vel virtute bellicâ insignes, assequi opinabatur. Namque sapientissimus ille Hermes Trismegistus, aliàs Mercurius quem tertio circiter sæculo post universalem cataclysmū degentem Abrahæ æqualem facit, probatque Alexander Arabicus scriptor apud Gelandin. in libro *De Sapientibus Aegypti*, interrogatus *quid esset Deus*? sic doctissimè profundèque respondit: *Deus est circulus, seu sphæra intelligibilis, cujus centrum est ubique, circumferentia nusquam*.

Qua de re non hominibus tantùm dabatur hæc sphæra, sed animalibus etiam, illis videlicet, quæ vel Numinibus peculiariter sacra, vel ipsâ naturâ æterna esse reputabantur. Docet hoc nummus Faustinæ à Pignorio relatus, in quo expressa sedet Æternitas, dexterâ pavonem radiatum gestans; in dicta Tab. XXXVI. Fig. 14. quam ego avem à Pignorio dissentiens, ab Oïselio benè cognitam reor, Phœnicem interpretante: & quidem longè opportuniùs Pavone Æternitati appingitur Phœnix, quam æternam avem appellat Claudianus in *opusc.* ubi sic:

Parturiēte rogo curis natura laborat,
Aeternam ne perdat avem

Summæ quoque venerationis vilissimum animal Scarabæum apud Ægyptios fuisse comperio, adeò ut radiato hoc nostro orbe eum insignierint: ob id unicè, quòd Soli sacer esset. De eo sic Eusebius Pamphilus lib. 3. c. 2. *Inter cætera Soli consecrata animalia Scarabæū summopere venerabantur Ægyptii, animatam Solis effigiem esse putantes*.

Abenephus in ſuo Tract. *de Antiquitate Aegyptiorum*, Arabicè,in Latinum verſus, de Scarabæo ſic ſcribit: *Aegyptii Philoſophi ad Solis denotandam excellentiam, Scarabæos ſaxis ſuis inſculpebant*. Quendam etiam Scarabæi typum ad inſtar Solis radiati reponit Kircherus *de Obeliſco Pamphil*.lib.4. Hierogram. 16.

Sed quæ hucuſque curſim congeſta ſunt *de Coronis* ſufficiant, ne copiâ rerum, ac vitio dicacitatis laborare videamur; præcipuè cum aliò calamus nos alliciat, ut plurimis promiſcuè eruditionibus variegata, ſi non arrideat Hiſtoria, ſaltem materiarum varietate Lectorem à tædio eximat.

CAPUT XV.

De antiquo Baculorum uſu, & Symbolo.

CUM in Muſivis operibus cernere ſæpè ſæpius contigerit, & Sanctorum, & Angelorum figuras baculos manu gerentes, ne ſollicita Lectoris curioſitas in hujuſmodi baculorum objicibus hæreat, liberum iter faciam, & eorundem explicationem aggrediar, qui vel injurioſâ temporis fugâ, vel incuriâ ſcriptorum tenebris ignorantiæ quàm maximè obducti caligant.

Quia verò cognitis rerum nominibus, earundem Origines cognoſcuntur, cùm conveniant rebus nomina ſæpè ſuis; ideò ab ipſius Baculi etymologia initium ſumimus! Iſidorus Origin. lib. 20.cap.13. narrat *Baculum* à Bacco vitis repertore inventum, quo homines nimiâ vini copiâ debilitati inniterentur: & ſicut à Baccho *Baculus*,ita à *Baculo Bacillum* dictum fuiſſe. Hanc etymologiam ſequitur HRabanus Maurus in lib. 22. *De univerſo*, cap. 13.Recentiores verò Scriptores etymologiam ſeveriùs examinantes id ſtrictiùs accipiunt. Nam Pontanus *Baculum* priùs *viaculum* dictum exiſtimat, literâ *V*.ob affinitatem cum litera *B*. in eandem *B*. commutatam. Et quidem pro hac Pontani opinione firmanda de converſione lit. *V*. in *B*. plures antiquæ inſcriptiones adduci valerent, quæ cùm apud Gruterum videri poſſint, brevitatis gratiâ omittuntur. At Angelus Caninius cenſet; eandem vocem á βάκτρον derivari,converſo ρ. in L.quomodo ab ἀκυρὸς eſt *Aquilo*. βάκτρον autem dici παρὰ τὸ βάινειν. Quomodo & ῥάβδος dicta exiſtimantur παρὰ τὸ ῥᾷον ποιεῖν βαδίζειν. A *Baculo* eſt *Bacillus* ſive *Vacillus*. Et ſi Nonium audiamus, *Vacillare* eſt trepidare, vel cum laſſitudine niti, à ſenibus, qui ſunt ævo defeſſi, atq; ad ſuſtinendã laſſitudinem baculo tarditatem levant. Quare ex dictis colligitur, veriſimiliter *Baculi* vocem à Bacco duxiſſe originem, ac uſum ſuſtentandi habuiſſe. Modò autem ad ejuſdem baculi uſum oſtendendum deſcendimus; & à Sacra Scriptura, tanquam legis noſtræ normâ initium ducimus.

In capite igitur 12.Exod. num.11. ubi è Domino Moſi ritus edendi Paſchalem Agnum præſcribitur, mentio baculorum occurrit. *Sic autem comedetis illum*: (Domini verba ſunt) *Renes veſtros accingetis, & calceamenta habebitis in pedibus, tenentes baculos in manibus, & comedetis feſtinanter; eſt enim Phaſe* ideſt (*tranſitus*) *Domini*. Si conſideremus hiſtoriam; viatores baculi docent, qui præcipuè orien-

Orientalibus, atque etiam Meridionalibus populis usu fuêre: unde Jacob à patre abiturus in Mosopotamiam, baculi sui meminit, cujus ope Jordanem transivit: Genes. 32. ver. 10 Et in cap. 38. vers. 18. narratur concubitus Judæ cum Thamar nuru sua, quæ commutatis viduitatis suæ vestibus in theristrum (tenue velamen erat, quo Palæstinæ mulieres, maximè æstivo tempore, utebantur) stetit in bivio, quà socero transeundum erat, obductâ velamine facie, atque ideo pro meretricula accepta fuit; quæ pro hœdi promissi arrhabone annulum petiit, accepitque, nec non armillam, & baculum, quem Judas gerebat. Itidem Numer. cap. 21. vers. 18. sic legitur: *Puteus, quem foderunt principes, & paraverunt duces multitudinis in datores legis & in baculis suis*. Quem locum nonnulli sic exponunt: hic est ille puteus, quem Princeps Tribuum, & Duces multitudinis cum Mose legislatore foderunt in baculis, seu virgis suis, habebant enim Princeps singuli virgam, ut signum imperii, & potestatis.

Præcipua hæc Sacræ Scripturæ loca adduxisse contenti, ad ea indicanda modò descendimus, quæ de baculis referuntur tam apud ordinem Romanum, quàm apud illius, cæterorumque sacrorum Rituum expositores: deinde progrediemur ad explicandas Musivas figuras, quæ baculos præ manibus habent.

Primus, qui se se offerat locus est in Ordine Romano, qui incipit *Denunciatâ statione*, quique ab Hittorpio in lucem editus fuit, omnibusque aliis Ordinibus hactenus publicatis antiquior, de cujus vetustate jam in peculiari nostro Tractatu *de conjecturis Azymi, & Fermentati*, cap. 13. egimus. Legitur enim in eodem Ordine, quod postquam per Diaconum dictum fuerit, *Sequentia S. Evangelii secundùm Lucam* sive &c. & idem Diacono se signaverit signo Crucis in fronte, & in pectore, similiterque id Episcopus fecerit, & omnis populus, *Baculi omnium deponuntur de manibus; & in ipsa hora neque corona, neque aliud operimentum super capita eorum habetur.* Ex quo obiter conjici posse liquet, Fideles in Ecclesiis tecto capite extitisse, frustra enim capita jam nudata Romanus Ordo nudari jussisset.

In altero verò Ordine, qui incipit: *In Vigilia Natalis Domini*, ubi agitur de IV. feria Quadragesima, quæ sacri Jejunii caput est, sic enunciatur: *cùm Sacerdos susceperit pœnitentem, si Laicus est, dimisso baculo; quisquis verò ille est, sive laïcus, sive Clericus, sive Monacus, suppliciter inclinet se ante Sacerdotem*: quæ verba videntur ambigua, cùm ex illis tam laici, quàm Clerici, ac Monachi baculos habuisse videri possint, sed istos retinuisse, dum ad pœnitentiæ tribunal accederent, laïcos verò protinùs deposuisse.

Baculorum depositionem à laïcis factam testatur Hidelbertus Cenomanen. Episcopus postea Archiepiscopus Turonen. qui floruit in principio XII. sæculi. Is enim in carminibus de Mysterio Missæ, de Euangelio sic canit.

Inde sinistrorsum Domini sacra verba leguntur.
Plebs Baculos ponit, stat retegitque caput.

& paullò inferiùs

Ut sis attentus, patiens, erectus in hostem,

Et

Et caput, & baculus, & status ipse docet
Quippe caput retegens, attentè audire moneris,
Parcere, quum baculum rejicis, instrueris

Quæ diximus confirmantur, ac etiam dilucidantur auctoritate Micrologi, qui vixit eodẽ XII. sæculo: is enim scribit, Zachariam summum Pontificem electum anno 741. decrevisse, ne Sacerdotes ad Missarum solennia cum baculis intrarent, ac ne Altari capite velato astarent, quod Zachariæ decretum habetur in c. *nullus* 157. *De Consecrat.* dist. 1.

Factam etiam per Clericos baculorum depositionem docet nos Amalarius *de Ecclesiasticis officiis*, lib. 3. cap. 18. ubi sic: *Usque ad istud Officium* (nempe Euangelium) *cum baculis substentabamur, modò, ut oportet servis ante Dominum stare, humiliter stamus, deponentes baculos è manibus*. At fusiùs reddens mysticam caussam depositionis baculorum, in suis Eclogis *De officio Missæ*, nuper in lucem editis ab eruditissimo viro Stephano Baluzio in suo Appendice *Actorum Veterum* in tom. 2. Capitularium pag. 1358. *§. de Epistola*, idem Amalarius sic docet: *Post hæc baculi deponuntur è manibus. Judæi namque arundinem in dexteram Jesu dabant, & spineam coronam capiti ejus imposuerunt, & salutabant eum, atque genua ponentes adorabant eum illudentes. Nos verò fugientes consensum eorum, deponamus baculum quem illi erexerunt ad superbiam, neque coronam, neque aliud operimentum super caput eâdem horâ tenentes. Si intraverit quis subito eâdem horâ in Ecclesiam, non salutamus eum, neque genua ponimus ad orationem donec lectum sit Evangelium.*

Aliter baculum possumus intelligere humanum adjutorium. Unde & Hieremias: Maledictus homo qui confidit in homine. *& reliqua. Sacerdotes namque in Ecclesia possunt esse baculi nostri, qui pro nobis debent orare, quam orationem pro baculo ponimus. Est aliquoties ut eo baculo utamur, aliquando non. Quando Christum in promptu habemus, non est necesse ullo baculo. Si quando propter peccata nostra discesserit, necesse est quærere baculum idest orationes Sanctorum. Quapropter quando Sacerdos orat, atque celebrat aliorum Doctorum officia, baculos tenemus in manibus. Et quando ipsius Christi verba nobis loquuntur, baculos non tenemus in manibus, ut ostendatur non difficile esse Christo per se docere posse populum suum. Quoniam ubi in promptu Christus loquitur, non ibi necesse habemus Petrum, neque Paulum, neque alium Doctorem: quia ipse est unus magister, qui in cælis est.* Idem confirmat Honor. Augustodunen. qui floruit anno 1130. in sua *Gemma Animæ*, sive *De antiquo ritu Miss.* lib. 1. cap. 24. ubi hæc. *Dum Evangelium legitur, baculi de manibus deponuntur, quia prædicante Evangelio legales observantiæ à populo deponebantur; ex legis quippe præcepto baculos manibus tenebant, qui Paschalem Agnum edentes ad patriam tenebant; secundùm hunc morem cantores in officio Missæ baculos tenere noscuntur:* ac in cap. 74. *Cantor, qui cantum inchoat, est tubicen, qui signum ad pugnam dat. Præcentores, qui chorum utrinque regunt, sunt duces, qui agmina ad pugnam instruunt;*

ſtruunt; cantores capita pileos tegunt, baculos, vel tabulas manibus gerunt; quia prœliantes caput galeis tegunt, armis bellicis ſe protegunt. Ex quibus Honorii locis cuilibet eruendi facultas datur illius ævo jam tepuiſſe baculorum uſum, & in Clero, & in populo, ſolùmque conſtitiſſe in cantoribus, & præcentoribus Eccleſiæ, prout etiamnum teſtantur plurium Eccleſiarum conſuetudines, in quibus cantor, qui dignitas poſt decanatum in capitulo appellatur, in ſolennioribus Eccleſiæ muneribus baculo utitur, ſive incedat, ſive ſacris miniſtret; vigetque mos iſte ubique ferè in Eccleſiis Gallicanis, in quibus Cantores, dignitates videlicet, Præcentoreſque, ii nempè miniſtri, qui pluviali induti per chorum, dum divina recitantur, æquo greſſu diſcurrunt, baculos manibus geſtant: quod item in Eccleſia Metropolitana Meſſanenſi, ut audivimus, ſervatur, ejus decanus, & cantor præcipuis diebus ùtuntur baculis aureo pomo ſupernè inſignitis. Idem in Eccleſia Melitenſi mos viget, prout in aliis Siciliæ Eccleſiis, ut teſtatur Macrus in ſuo Hierolexico. Hodie tamen hi baculi nihil aliud quàm dignitatis inſignia ſunt. Antiquitùs autem (ſi conjecturari licet) alium fuiſſe baculorum uſum autumamus, & duplici ex cauſſa Fideles in Eccleſiis baculos introduxiſſe. Primò cùm pro certo, ac indubitato haberent, antiquam legem, novæ figuram extitiſſe: proptereaque ſicut in antiqui Agni eſu, juxta Domini præceptum, Hebræi baculos manu gerebant; ita etiam in nova Lege Chriſti Fideles in eſu novi Agni, videlicet Sacratiſſimæ Euchariſtiæ baculos juxta antiquos Patres præ manibus habebant. Secundò, quòd ipſi Fideles in Eccleſiis orantes ſtabant, ut colligitur ex Can. 20. Concilii Nicæni, ac oſtendit Eccleſiaſticæ Hiſtoriæ Princeps Baronius ad annum 58.num.109. & ad annum 325. num. 115. Cùm autem ſacræ functiones in longum protraherentur, quia non ſolùm ſacrum Myſterium celebrabatur, verùm etiam recitabantur Homiliæ; ideo Fideles, præſertim ſenes, ita defatigabantur, ut baculis ſe ſuſtentare cogerentur. Tertia etiam cauſſa addi poteſt, nempè quòd baculorum uſus Crucis ſymbolum ſit, ut docet S. Auguſtinus ſermone 107. *De Temporibus* circa med. Ideo Fideles baculo in memoriam noſtræ Redemptionis utebantur. Cæterùm pervetuſtum, obſoletumque eorum uſum his diebus nobis inſinuat in quamplurimis Orbis Chriſtiani Eccleſiis mos habendi Curſores, ſeu Mandatarios, quos Hiſpani *Pertiqueros* appellant; quorum unicum munus eſt cum baculis Proceſſiones, & Clerum ad ſacra accedentem præcedere. Baculorum inſuper nobis memoriam referunt Confraternitates illæ laïcales, quarum Confratres baculos manu geſtant, in quorum apice Crucem affigunt, vel Sancti illius imaginem, quem ſibi in Patronum Societas quæque ſelegit. Habemus quoque in Urbe ſolennioribus equitatibus, quibus Pontifex Cardinaleſque interveniunt, obſervandos Eminentiſſimorum pediſequos, vulgò *Paraſrænarios*, quorum bini æquo ordine ſingulos Cardinales, dominos ſuos

pha-

phaleratæ mulæ insidentes præcedunt, baculosque præferunt septem circiter palmis oblongos, qui simplices quidem structurà sunt, auro tamen obducti, ac propè fastigium stemmate domini gentilitio insigniti. Ejusdem formæ baculis utuntur adhuc prædicti Parafrænarii, Apostolicâ Sede vacante, dum Cardinales conclave ingressi sunt: duo etenim ex eorum pedisequis prandii, cœnæque temporibus cum baculis opsonia cominantur ad rotas, per quas deferuntur ad Dominos: baculi verò isti colore à superioribus discrepant; nam Cardinalis, qui à proximè fato functo Pontifice pileum Cardinalitium accepit, tunc baculos Parafræniorum violaceo colore notat, in luctûs, videlicet, & mœroris de amisso Patre concepti argumentum; color enim violaceus lugubris nota est, præsertim apud Reges, quibus Cardinales æquiparantur, ut paucis ab hinc annis Christianissimi Regis aula sanguinis Regii jacturam lugens, violaceam vestem induit, in notam tristitiæ, reliquis omnibus etiam stirpis Principibus nigram sumentibus. Cardinalis verò, qui ab alio prædecessore Pontifice creatus est, baculos Parafrenariorum suorum viridi colore obducit, in signum & ipse luctûs, at non tam gravis; viridis quippe color quodammodo infaustus est, fortè à cyparissi viriditate desumpto symbolo, quam funebris notæ arborem effecêre placita Poëtarum, & fabulæ. Verùm hi baculi nequitiam dicendi sunt, eos innuere, quibus in esu Paschalis Agni Judæos uti consuevisse jam diximus; sed potiùs ad illos spectare, quibus utebantur vetusti illi ministri, qui populi multitudinem affluentem arcebant; ut viam per quam Pontifex, Cardinalesque incederent, facilem, latamque præberent, néue à plebe tumultuaria, ac gregatim indiscretè accurrente transitus arctaretur. Hodie tamen apud Pontificem duæ similium ministrorum species sunt, quarum una nationis Helveticæ est, atque isti vulgò *Barbette* à latis barbis vocantur: alia verò species nomine nobiliori indigitatur *Lancie spezzate*; gestantque isti tenuem manibus baculum nigricantis coloris, nobilioremque; quorum hominum genus, generis claritate insigne est, tum inter Pontificis Aulicos adnumeratur, qui cùm prope eum incedant, efficiunt ne quis ad eum irreverenter accedat. *Barbette* verò infimi generis sunt, gestantque baculum robustiorem, quem in functionibus maximis acriter, ac sine discrimine rotant ad populi vim, & irruentem plebem propulsandam.

Hos tamen (nî fallor) *conjici posse* credam, successisse in *locum illorum*, quorum meminit Rituale Cencii Camerarii MS. ac aliud simile Benedicti Canonici, ubi fit mentio duorum Præfectorum Navalium, qui dicebantur Delongarii, seu potiùs Drungarii, quique pluvialibus induti, baculos portabant in manibus. Majorenses similiter erant, qui mantellis sericis induti baculos deferebant, quorum munus erat in Processionibus observare, ne aliquis se in eas importunè immisceret, & vocitabatur: *Schola Stimulatorum*.

Hactenus de baculorum origine, usuque genericè actum est; superest modò de illorum specialibus formis sermonem instituere, qui tam ad Ecclesia-

clesiasticæ Hierarchiæ Præsules, quàm temporalis Monarchiæ Dominos attinent. Ab Abbatibus itaque tanquam in inferioris ordinis dignitate constitutis exordium sumentes, ipsorum baculos recensebimus. Clarissimum argumentum usus baculorum apud Abbates est Abbatiarum investitura, quæ eis per traditionem baculi pastoralis concedebatur; quæ traditio nihil aliud denotabat, nisi pastoralem suscepti regiminis curam: at hæc consuetudo non erat communis omnibus Abbatiis, cùm Du-Cange in suo eruditissimo Glossario referat auctoritatem Orderici Vital. lib. 8. qui sic scribit: *Per baculos Pastorales in eo tempore moris erat Cœnobii curam committi*, videlicet Abbatibus. Ac in Codice quodam MS. Ordinis S. Victoris Parisien. cap. 1. sic habetur: *Sciendum quoque est, quòd nostra consuetudo Abbatibus nostris baculum nullo modo concedit*. Quæ sanè confirmant id, quod de Abbatibus probandum assumpsimus; usus enim particularis illius Monasterii baculum Abbati Cœnobitico denegantis, regulam firmat in aliis, ut ex verbis, *nostra consuetudo*, è quibus infertur aliorum Cœnobiorum, & ordinum diversorum Abbates baculos deferendi facultatem habuisse. Occurrit & aliud in Chron. Novalicien. lib. 6. tit. *De Abbate exauctorato*, ut refert præmemoratus Du-Cange, unde hæc transcripsimus: *Detestabilem Sarabaïtam cœpit, baculum fregit, atque superbum de sede deposuit*. Et ad rem auctoritas Wigorn. pag. 656. ubi de Abbatum degradatione sic ait: *Plurimos Abbates baculis privatos deposuit de sedibus*. Ex quibus baculorum fractione, ac privatione dum Abbates exauctorarentur, prævius eorum usus elicitur. Sed jam ad Episcopales pergamus.

Baculus, Virga Pastoralis, Pedum, Ferula, Capuïta, pro synonymis usurpantur ab Ivone Carnot. epist. 8. & Honor. Augustod. in *Gemm. animæ* lib. 1. cap. 217. at Ordo Romanus *Cambutam* vocitat *de Dedicat. Eccl.* Quòd eisdem baculis usi fuerint Episcopi, conjici potest ex Carolo Calvo in epistola ad Nicol. Pont. de caussâ Ebonis, ibi: *Omnesque suffraganei qui eo absente ordinati fuerant, anulos & baculos, & suæ confirmationis scripta, more Gallicarum Ecclesiarum, ab eo (Archiepiscopo) acceperunt*. Atque inde erui facilè potest in Gallicanam Ecclesiam longè ante tempora Caroli Calvi morem inductum fuisse, ut Episcopi baculos præseferrent. Petr. Damian. lib. 2. epist. 2. de baculis quorundam Episcoporum sic loquitur: *Nunquam certè vidisse me memini, Pontificales baculos tam continuò radiantis metalli nitore contectos, sicut erant qui ab Esculano atque Tranensi gestabantur Episcopis. Nec eis profuit, quòd Pontifices ligneis auratis usi sunt baculis, dum sacerdotii meritum non nitor efficiat vestium, sed spiritualium norma virtutum*. Apud Lambert. Schaffnab. an. 1071. sub quo florebat adhuc Damianus, idem habetur; unde ex eo argui potest, etiam suo tempore perantiquum fuisse usum gerendi baculos ligneos, & primævis Episcopis acceptissimum.

Imò non tantùm è ligno, quod apud homines aliquo in pretio esset, aut saltem usui, suæ Dignitatis insignia baculos conficiebant egregii illi sanctissimique Viri, sed ex infima

ſpecie lignorum, & contemptiſſima; videlicet è ſambuco. In vita enim S. Burchardi Witzimburgen. Epiſcopi id legimus, de quo ibi cap. I. hæc enarrantur: *De tanti viri humilitate ſcribere quippiam omnino ſuperfluum fuerit, cùm necdum nomen & officium Epiſcopale voluiſſet pompaticum, niſi quod ipſa, quæ in loco ſepulturæ ejus ſervatur virga ſambucea, ſemper nobis ad memoriam reducit humilitatis ejus exempla.* Atque ex eo eſt, quòd emanârint vulgati illi verſus apud Gallos, quos refert Coquillius in Hiſtoria Nivernenſi apud Du-Cange, qui ſic:

Au temps paſsè du ſiecle d'or,
Croſſe de bois, Eveſque d'or.
Maintenant changent les loix,
Croſſe d' or, Eveſque de bois.

Latinè verò ſic ſonant:

Tempore lapſo ſæculi aurei
Baculus ligneus, & Epiſcopus aureus,
Nunc verò mutantur leges,
Baculus aureus, & Epiſcopus ligneus.

Nì potiùs exortos dicamus à quodam eximiæ, ac vividæ pietatis reſponſo S. Bonifacii, & Martyris Epiſcopi, quod in Concil. Triburen. ſub anno 894. cap. 18. notatur; digniſſimum ſanè, ut altiùs ac fieri poſſit pectoribus Eccleſiaſticis imprimatur, ac tenaciſſimè inhæreat. Interrogatus ſanctiſſimus Præſul, an liceret in ligneis vaſculis Sacramenta conficere? hæc ait: *Quondam Sacerdotes aurei ligneis calicibus utebantur; nunc è contra lignei Sacerdotes aureis utuntur calicibus.*

Paſtoralium, ideſt, Epiſcopalium Baculorum formam, explicat Hugo à S. Victore *in Specul. Eccleſ.* cap. 6. *Baculus* (inquit) *Paſtoralis rectitudine ſui rectum regimen ſignificat. Quòd autem una pars curva eſt, & altera acuta, monſtrat præeſſe ſubjectis, & debellare ſuperbos.* Quæ explicantur his quatuor carminibus, in Gloſſ. cap. *Cùm veniſſet*, de ſacra unctione, relatis:

In baculi forma, Præſul, datur hæc tibi norma.
Attrahe per curvum, medio rege, punge per imum.
Attrahe peccantes, rege juſtos, punge vagantes.
Attrahe, ſuſtenta, ſtimula, vaga, morbida, lenta.

In urbe Tholoſana in templo S. Stephani marmor viſitur antiquiſſimum, in quo una cum imagine D. Petri inſculpta eſt illa Beati Saturnini Epiſcopi, baculum recurvum habentis, in quo verſus iſte:

Curva trahit, quos recta regit, pars ultima pungit.

Baculus etenim ex Innocent. III. lib. I. *Myſteriorum Miſſæ*, cap. 62. correctionem indicat paſtoralem; unde à conſecrante hæc dicendi formula in ejus traditione præmittitur, ut ex Pontificali Romano, *De conſecratione Epiſcopi. Accipe Baculum Paſtoralis officii, & ſis in corrigendis vitijs piè ſæviens: Judicium ſine ira tenens, in fovendis virtutibus auditorum animos demulcens, in tranquillitate ſeveritatis cenſuram non deſerens.*

Quæret hîc fortè aliquis, an Pontifex Romanus utatur Paſtorali baculo? negativè reſpondit Innoc. III. in ejuſdem Actis pag. 64. tum li. I. Decret. c. *de Sacroſanct. Unct.* §. fin. ubi ſic: *Licèt Rom. Pontifex non utatur baculo paſtorali, tum propter hiſtoriam, tum propter myſticam*

ſticam rationem, tum etiam ad ſimilitudinem aliorum Pontificum, poteris eo uti. Quam hiſtoriam Gloſſographus in verbo *propter hiſtoriam*, ſic narrat: *Martialis unus de Diſcipulis Petri, quē poſuit Dominus inter Diſcipulos, cùm dixit: niſi efficiamini ſicut parvulus iſte, non intrabitis in Regnum Cœlorum, &c. quem poſtea Petrus cum alio, ſcilicet Matthæo, ad prædicandum miſit in Germaniam, qui cùm iret mortuus eſt, & rediit collega ad Petrum, & Petrus ait: Accipe baculum, & tangens eum dic, ut in nomine Domini ſurgat, & prædicet: at ille in quadrageſimo die à tempore mortis tetigit eum, & reſurrexit, & prædicavit; & ita Petrus removit à ſe baculum, & dedit ſubditis.* Hactenus Gloſſator. Succedit hinc ibidem ſignificatio verborum: *tam propter myſticam rationem*, quam ſic dilucidat Gloſſa: *Myſticam rationem, quia baculus habet in ſummitate recurvationem quaſi ad trahendum; quod non eſt neceſſarium Romano Pontifici, quia nullus ab illo divertere poteſt finaliter, quia Eccleſia non poteſt eſſe nulla; vel quia per baculum deſignatur coërctio, ſive caſtigatio; ideò alii Pontifices recipiunt à ſuis ſuperioribus baculos, quia ab homine poteſtatem recipiunt: Romanus Pontifex non utitur baculo, quia poteſtatem à ſolo Deo recipit.*

Attamen hâc Hiſtoriâ credere minimè cogimur, poſt D. Petrum è Pontificibus nullum baculo uſum fuiſſe: oppoſitum namque nos docet Luitprandus Ticinenſis Diaconus in fine libri ſexti *De rebus ab Europæ Imperatoribus & Regibus geſtis*. Ubi enarrat quendam Benedictum, qui Sedem Apoſtolicam invaſerat, more legitimi Pontificis inſignia ſacra uſurpâſſe, in iiſque ſignatim ferulam Pontificiam, ideſt baculum Paſtoralem, quam exauctoratus à Leone Papa, eidem reddidit. Pontifex verò acceptam fregit, & fractam populo oſtendit in ſignum ablatæ poteſtatis. Id etiam confirmat Macrus in ſuo Hierolexico; qui quandam iconem affert Gregorii Magni ſtantis, & baculum dexterâ gerentis, in infima ſui parte acutum, in ſuperiori verò Cruce ſuppoſitâ inſignem. Addit & huic aliam Gelaſii II. baculum ſiniſtrâ ſtringentis, in cujus apice globulus, qui figuram ellipſis refert ad inſtar ſphærularum, quæ baculis Peregrinorum imponi ſolent. Quibus Tabulis, Figuriſque prædicta Petri Damiani auctoritas applicari poſſe videtur, ubi inquit: *Nec eis profuit, quod Pontifices ligneis uſi ſunt baculis.* Quæ verba licèt ambigua cenſeri poſſint, ita ut Pontificum nomine Epiſcopi intelligantur, nihilominus cùm ſuperiùs Epiſcopos redarguere Scriptor voluerit, qui argenteis baculis uterentur, liquet exindè Pontificum Romanorum humilitatem, ac modeſtiam eis objicere, & ad exemplar proponere, qui licèt illos, & ſummo dignitatis faſtigio, & poteſtate, cui nulla par eſt, longè antecellerent, tamen ſolummodò ligneis baculis, auro quidem obductis, contenti fuêre. Argui ex his etiam poſſet, quo tempore baculos ferre Romani Pontifices intermiſerint, videlicet circa medium ſæculi duodecimi. Gelaſius etenim, cujus iconem cum baculo refert idem Macrus in cathedra B. Petri ſedit ſub an. 1118. & è contrario Innocentius III. qui vixit

anno 1199. in lib. 1. decret. de Sanct. §. fin. tradit, Romanum Pontificem non uti baculo; quare cùm inter Gelasium, & Innocentium octoginta anni intercesserint, liquidò colligi potest, hoc temporis intervallo prædictam consuetudinem exolevisse, & in desuetudinem lapsam.

Cùm autem pluribus jam viderimus Ecclesiasticos Proceres baculos gerere consuevisse, non abs re fuerit, aliquot ex eisdem afferre suorum Præsulum funeri superstites, atque ideò usque in eos dies maximâ veneratione in Ecclesiis quamplurimis custoditos.

Omnium itaque prior, præcipuusque ille est, qui Treveri adhuc servatur, eundemque à D. Petro principe Apostolorum priùs gestum, deinde Eucherio, sive Frontonio I. Trevirorum Episcopo ab eodem missum fuisse scribit Durand. *In suo Ration. Diuin. Offic.* lib. 3. c. 15. à quo tamen dissentire videtur Tolosan. Syntagm. lib. 15. cap. 12. n. 38. ubi tradit, baculum à D. Petro Martiali donatum; sed iste alius à superiori proculdubio censendus est.

In Valentia Civitate Hispaniarum baculum S. Augustini piè coli narrat Gavantius, cui discors Baronius ad ann. 504. num. 38. ex Sigeberto, & Mariano Scoto, ait baculum S. Augugustini unà cum ejus corpore in Sardiniam translatum fuisse. Idem ad ann. 725. num. 1. & seqq. Bononiæ etiam S. Isidori; & in Patriarchali Aquilejensi S. Hermagoræ D. Marci Discipuli baculos religiosè costodiri testatur Macrus in suo Hierolexico, quibus adde & alterum S. Vedasti Episcopi Atrebatensis, qui sub Clodovæo ante annum 509. in humanis agebat, ut tradit Bollandus de S. Vedasto ad 6. Febr. to. 1. pag. 792. ubi notat, Divi Vedasti baculum pastoralem inter Sacra Ecclesiæ novæ Beatæ Mariæ Cameracensis lipsana fuisse.

Verùm de his abundè. Quapropter libet brevissimè ad Imperatorios Regiosque stylum intendere. Baculus porrò Regibus, uti & sceptrum est, ac semper fuit (si Pachymeræ credimus) Regni, ac supremæ in subditos potestatis insigne notissimum, clarissimumque, adeò ut etiam antiquitùs solenni ejus traditione Regium jus, & summa auctoritas conferretur: quod apud Gallos ostendit Grutannus, cùm sibimet successorem daturus, nepoti suo baculum tradidit, & ita in Regnum ascivit, ut scribit Aïmoïnus li. 3. c. 78. Baculos istos Regios auratos fuisse reperio, apud Annium Meten. an. Chr. 837. ubi sic de Ludovico Pio: *Coronam auream in Capite gestans, & baculum aureum in manu tenens.* Quod confirmat Thegian. *de Gest. Ludovici* cap. 19. Attamen peculiariter advertendum est, & cavendum, ne cum quamplurimis è Scriptoribus baculos, virgas, & sceptrum indifferenter & pro synonymis accepta, confundamus; quod quidem latissimâ acceptione factum non improbarem; neutiquam tamen arctiori, & impropria. *Virga* enim Justitiæ, *Baculus* gubernationis, ac *Sceptrum* supremæ dignitatis, ac dominationis indicium est.

Quòd autem sceptrum sit aliud à baculo, docet Menardus in libro *Sacramentorum S. Gregorii* in ordine

ad

ad coronandum Regem, ubi in Regum coronatione, illis ultra sceptrum, virga seu baculus præsentatur; videtur tamen cum baculo virgam confundere. Probantur prædicta ex Cod. Senonen. relato ab Hofmanno quem editum præbet à Renato Benedicto, ubi benedictio in Rege instituendo hæc habet: *Accipe sceptrum insigne regnantis, quo significatur regula divinæ æquitatis*. Supra modum Menardi dictum confirmant nonnullæ Icones Augustorum, quæ indifferenter baculis, & sceptris insigniuntur. Quædam ex illis est illa Caroli Magni, quam vidimus in lib. Inscriptionum antiquarum Basilicæ S. Pauli ad viam Ostiensem pag. 33. ubi Imperator in throno sedet cum sceptro gemmis distincto, cujus fastigium in Francicum lilium desinit. Aliam quoque vidimus Caroli Calvi, quæ eundem exhibet in sede Regia, simplicem baculum sinistrâ tenentem, qui superiùs in globulum, inferiùs verò terminat in acumen; ut videre est in notis eruditissimi Stephani Baluzii *ad Capitular. Reg. Francor.* pag. 1276. ubi pariter pag. 1278. aliud ejusdem Caroli Calvi exemplar prodit in solio sedentis, dexterâ sceptrum stringentis, quod duabus velùt Crucibus intersecatur; supernè verò Gallico lilio insignitur. Aliam insuper pag. 1280. producit imaginem, quam Lothario Augusto tribuit, traductam (ut ait) ex illa, quæ in Bibliotheca Gallico-Regia posita est; in qua visitur Augustus in solio, dexterâ baculo oblongo innixâ, ejusdem penè formæ cum illo Caroli Calvi. Nec ab his, de quibus sermo, longè aberrant alii duo Cæsarum Iconismi, quos habet Lambecius in sua *Biblioth. Cæsar.* lib. 7. pag. 70. & 71. quorum alter Michaëlis Palæologi senioris Augusti imaginem refert, Imperiali chlamyde prætiosis intextâ gemmis induti, sceptrumque tenentis, supra globulum verticis Crucem habens. Secundus verò ad Andronicum Palæologum spectat, eâdem penè indumenti specie delineatum, tum eodem penè sceptri genere insignitum; differt enim à priori nonnihil in centro Crucis, in quo paullò grandior globulus cum aliis quatuor minoribus circumcirca appositis cernitur: qui tamen quid sibi velint nisi ad gemmas referantur, ignoro.

Veruntamen non ita promptum est, sed satìs arduum genuinam rationem afferre, cur Angelis baculi dati fuerint, qui viatores potiùs decent, ut hujus Capitis in vestibulo dictũ est, neque ad arbitrium pictoris confugere fas videtur, cùm certè non sinè mystico, & arcano consilio factum id fuerit. Hâc ego difficultate magìs, magisq; excitatus, non mediocre operæ pretium ducens hoc expiscari, movi omnem lapidem, ac totas ingenii vires expertus sum, ut id assequerer; quod cùm aliquandiu vota frustrâsset, tandem implevit, cùm ex antiquissima Ravennatensi Basilica S. Agathæ Majoris, de qua suo loco quædam dicturus sum, exemplar Musivi operis, quod uti cætera ex eadem Urbe delineandum curavi, sub oculos venit. Exhibet istud in throno gemmis undequaque corusco Salvatorem sedentem, astantibus hinc inde duobus Angelis baculum, sive hastam, aut potiùs arundinem aurei coloris tenentibus. Succurrit illicò illud Apo-

Apocalypseos, ubi Joannes Angelum vidit, qui auream arundinem gerebat. Ait enim cap. 21. num. 15. *Et qui loquebatur mecum habebat mensuram arundineam auream, ut metiretur civitatem, & portas ejus.*

Propterea asserere nil hæsitavi, prædictos Angelos cum arundinibus, uti alios quoscunque cum baculis, aut virgis hunc ipsum ab Euangelista Joanne descriptum repræsentare; præsertim cùm veteres Christi Fideles omnem animi curam, ac studium impenderent, ut profundissima Apocalypseos Mysteria, quoad fieri commodiùs posset, publicè spectanda proponerent, uti passim in operis mei decursu sedulus Lector advertet.

Imò verò adhuc aliam etiam admodum consonam nobis interpretationem sufficit Pachymeras in Paraphrasi ad S. Dionisium Areopag. *de Cœlest. Hierarch.* in Biblioth. PP. to. 2. pag. 187. §. 5. ubi inquit, *Virgas Angelorum designare Regiam, & Ducalem dignitatem, rectamque rerum divinarum ordinationem. Hastas* (si hastas vocare liceat) *& secures, vim dissimilia dividendi, virtutumque discernere valentium acumen, & activitatem, atque efficacitatem.* Quibus ego satìs persuasus tandem quievi. Si verò meliora quis habeat, quæve oportuniùs cadant, gratissimum sanè facturus exhibeat, dum hisce ad umbilicum adductis, ad alia, novaque tractanda propero gradu concedimus.

CAPUT XVI.

De Euangeliorum volumine, & quanta apud Christi Fideles fuerit Euangelii veneratio.

CVM divinitatis particulam quandam (ut ita dicam) impressam habeat homo, ad imaginem, ac similitudinem Dei factus, altissimæ suæ originis testimonium proferre, perpeti virilique nixu contendit, quà vetera reparando, quà labentia sistendo, quà denique in dies nova, ac miraculo proxima meditando.

Primò enim cum plurima scitu, ac memoriâ dignissima in præceps ferri rapidâ annorum fugâ vidisset, cujusnam artis ope ab obliuionis injuria ea vindicaret, & posterorum utilitati consuleret, providâ mente recogitans; varias tandem animantium figuras, & ad id symbola invenit; quæ laus, communi ferè omnium Scriptorum calculo, industriæ Ægyptiorum debetur.

Hæc verò cum grandia virorum gesta adumbrarent potiùs, quàm exprimerent, & multa ambiguitatis caligine involverent, ingeniosa nepotum cura literas excogitavit, quæ simul vinctæ integras voces formarent, quarum certâ, ac multiplici conjunctione, faciliùs clariùsque præcipui animi sensus redderentur.

Literis inde adinventis, cum aptior quædam, ac certa materies deesset, quâ illæ prolixâ, ac duraturâ scriptione exciperentur, saxa, arborumque folia, & cortices, ceratæ tabulæ, ac plumbeæ, membranæ item, & alia id genus per longam temporum seriem in usu fuêre; de quibus omnibus

bus fusè ſcripſerunt Polydor. Virgil. *De Inventor. Rer.* lib.1. cap.6. & lib.2. cap. 8. Et nuperrimè vir clariſſimus in Eccleſiaſticis Hiſtoriis D. Io: Mabillon. Monachus Benedictinus Congregationis Sancti Mauri, in ſuo Tractatu *De re Diplomatica* lib.1. cap.8. & alii, quos ipſe refert. Sua demum per incrementa ad apicem utique evecta eſt ars iſta ſcribendi in charta, quâ modò utimur, & in lucem prodiit quâ homines commodiùs, ac utiliùs operoſiorem ingenii ſolicitudinem ex abditis, arcaniſque receſſibus cæleſtis illius virtutis, quâ informantur, ac pollent, educere valerent.

Ex iis porrò materiis, quibus excipiebantur ſcripturæ, quænam uſu, & vetuſtate priores fuerint, Vaticana Bibliotheca dijudicet, innumeris referta Codicibus membranaceis, quorum nonnulli mille, pluresque annos excedunt; nec deſunt volumina, quæ longè majorem antiquitatem redolent, ut tabulæ cerâ obductæ, & inſcripti arborum cortices.

Eam autem ſcribendi rationem fuiſſe veteribus, perſuaſum mihi eſt, ut ſcilicet ſi brevius quid & exiguum ſcribendum foret, oblongis, & junctis quandoque ad faſciæ formam membranis uterentur; quas inde complicatas, & in ſe circumductas, *Volumina* appellavêre. Horum plurima cùm in præfatâ Bibliothecâ, tum in aliis archivis videri poſſunt; imò paſſim in antiquis figuris, quæ eadem manibus geſtant, & oculis intuentium objiciunt. Si verò prolixius aliquid extitiſſet, ut hiſtoria, aut aliquid ſimile; non in voluminibus, ſed in quadratis foliis membranaceis deſcribebatur, quæ in medio plicata, ac ſingulis ſingula ſuppoſita filo conſuebantur, cui congeriei, Codicis ſive libri nomen inditum fuit, ſumpto vocabulo ab ipſa materia componente; cùm liber propriè ſit pars illa corticis interioris arboris, quæ ligno adhæret, ac in qua olim ſcribebatur, ut nonnulla adhuc exempla viſuntur in laudata Vaticana Bibliotheca. Idem dicitur de Codice; nam *Codex* idem eſt ac *Caudex*, ex quo Cortex ad ſcribendum aptus extrahitur. Codices igitur antiqui à noſtris diverſi fuêre; quoniam ii latiores in una parte, noſtri verò in altera ſunt. Illius formæ præ cæteris, Auctore & antiquitate maximè venerabilis extat in ſæpè citata Vaticana Bibliotheca Virgilianus Codex, tertium ſupra decimum ſæculum excedens.

Hos ego Codices, ac volumina cùm ſæpè ſæpius in Muſivis operibus, quæ deſcribimus, obſervâſſem penitùs alibi obvoluta, alibi ſemiaperta, quid per ea priſci Chriſti Fideles innuerent, indagare animo ſedit. Quapropter cùm plurimos variæ eruditionis libros aſſiduâ lectione cõſuluiſſem, incidi tandem in Durandum, qui in ſuo *Rationali Divin. Offic.* lib.1.cap.3. num.2. hanc adhibet diſtinctionem inter figuras quæ librum, & illas quæ tenent volumina. *Quia* (inquit) *Apoſtoli à Chriſto perfectè edocti ſunt, ideò libris, per quos deſignatur congruè perfecta cognitio, uti poſſunt. Sed quia fidem illorum quæ didicerunt doctrinam, aliorum ſcriptis redegerunt, ideò illos congruè tanquam Doctores cũ libris in manibus depinxerunt, ſicut Paulus, Evangeliſtæ, Petrus, Jacobus, & Judas. Alios verò, qui nihil ſtabile,*

bile, seu ab Ecclesia approbatum scripserunt, non cum libris, sed cum rotulis in signum prædicationis pinxerunt.

Sed quonam pacto judicio viri cæteroqui laudabilis acquiescam; cùm tàm Apostolis, quàm Prophetis, aliisque Sanctis promiscuè datum viderim librum, ac rotulos, tum sigillo obsignatos, tum semiapertos, imò & apertos omnino, nonnullisque eorum verbis inscriptos? ut in S. Petro: *Tu es Christus filius Dei vivi*. In S. Paulo: *In nomine* JESU *omne geneflectatur cælestium, terestrium, & infernorum*. Et sic de aliis Apostolis. Item in Esaïa: *Ecce Virgo concipiet, & pariet filium*. E contrario verò Apostolis Petro, & Paulo in tribuna S. Clementis; & Sanctis Primo, & Feliciano in Tribuna S. Stephani *in Rotundo* tenentibus volumina. Unde omissâ Durandi dictinctione, potiùs censerem, volumina, ut brevioris tantùm scripturæ capacia, Evangelium denotare; Codices verò ad plura, ac prolixiora continenda excogitatos, totam veteris, tum novi Testamenti scripturam.

Quæ utique nostra opinio maximè consona est Isidoro, qui *de Orig.* lib. 6. cap. 13. inter *Volumen*, *Librum*, & *Codicem* discrimen affert his verbis: Codex *multorum librorum est*; liber *unius voluminis. Et dictus Codex per translationem à Corticibus arborum, seu vitium, quasi Caudex: quod in se multitudinem librorum, quasi ramorum contineat*. Volumen, *liber est à volvendo dictus; sicut apud Hebræos volumina legis, volumina Prophetarum. Liber est, interior tunica corticis, quæ ligno cohæret, in qua antiqui scribebant, de quo Virgilius.*

Sic alta liber hæret in ulmo.

Unde & liber dicitur, in quo scribimus; quia ante usum Chartæ Membranarumque, ex libris arborum volumina fiebant, idest compaginabantur. Unde & Scriptores à libris arborum, Librarios vocârunt.

Quapropter asserere minimè dubitaverim, singula Evangelia singulis voluminibus describi consuevisse: donec (ut scribit Honorius Augustodunensis in sua *Gemma Animæ* lib. 1. cap. 88.) Divus Hieronymus Lectionarium, & Evangeliarium, quod hodie habet Ecclesia, collegit: & Damasus Papa, ut nunc moris est, legi imperavit, præcipuè cùm hoc ipsum testetur Ordo Romanus in duobus primis libellis ab Hittorpio relatis; ubi etiam de cærimoniis, & maximâ in iis voluminibus pertractandis Patrum veneratione sermo est; quæ omnia hic ego summatim, & per compendium reposui.

Primi, præcipuique Subdiaconorum (qui Archisubdiaconus dicebatur) munus erat, Evangeliorum volumen, obvolutum obsignatumque è Secretario deferre, quod non nisi annuente Subdiacono resignabatur, super planetam unius Acolyti, vel duorum, si grandius esset; qui porrò planetis induti ipsum sustentabant: nec enim laboriosum hoc erat, cùm casulæ sive planetæ antiquitùs à lateribus clauderentur, ut nunc apud Græcos. Quare Acolyti brachia elevando, scabelli, sive parvæ mensæ vicem præbebant. Resignatum inde volumen ad altare deferebatur, atque ibi eo supposito, Subdiaconi progrediebantur, seseque ante altare, & Evangelium inclinabant, quò deinde etiam Episcopus accedebat, & Evangelium oscu-

osculabatur; Diaconus verò, qui lecturus erat, Episcopi pedes exosculatus, petitâque benedictione, ad Altare se conferebat, osculatumque volumen elevabat, ac humero dextero superimponens, ad ambonem Ecclesiæ pergebat, duobus Subdiaconis cum thuribulis, ac thymiamaterio præcedentibus. Duo autem Acolyti eum cereostatis antecedentes, ante ambonem hinc inde dividebantur, ut per medium transirent Subdiaconi, & Diaconus cum Euangelio. Porrò Subdiaconi cum thuribulis in ambonem ex uno latere ascendentes, ex altero protinùs descendebant, redibantque ante gradum ascensionis ambonis, ut ibi starent. Subdiaconus autem absque thymiamaterio se vertens ad Diaconum, lævum ei brachium porrigebat, ubi poneret Euangelium, inventoque Lectionis loco per alium Subdiaconum, ac digito interposito, in gradum superiorem ascendebat: ubi clarâ voce dicto *Dominus vobiscum*, populus respondebat: *Et cum spiritu tuo*; & Episcopus, omnisque gradus Presbyterorum, ac Populus ad Orientem ora vertebant. Diaconus verò ad Meridiem, in quam partem viri confluere solebant, aliàs autem ad Septentrionem; ibique postquam pronunciaverat *Sequentia Sancti Evangelii &c.* signabant se omnes signo Crucis in fronte, deponebantque coronas, aut si quid aliud in capite operimentum habuissent, quin & è manibus baculos, ut Acolyti cereostata usq; dum Euangelium legeretur; quo lecto, iterum se Crucis signo Presbyteri, populusque muniebant. Diacono autem descendente, qui stabat Subdiaconus Euangelium accipiens pectori super planetam Episcopo primùm, deinde Clero gradatim, ac populo osculandum præbebat.

Quam Euangelii deosculandi consuetudinem, ubique in Ecclesia obtinuisse fatetur Jonas Aurelianen. Episcopus in prçfatione lib.2. *De cultu SS. Imagin.* qui floruit ann. 841. ubi ait: *Nam Sacræ Religionis usus in Sancta Ecclesia adhuc servatur; si tamen apud te, ut perlectâ Sacri Evangelij lectione ab Episcopo, vel Presbyteris, cæterisque Sacri Ordinis Religiosis, Codex in quo Evangelii lectio recitata est, multiplicibus osculis veneretur. Sed hoc, cujus caussâ, nisi illius, cujus esse verba creduntur, agimus?* Et de Gallis hoc idem expressè Anastasius tradit in præfatione ad VII. Synodum.

Sed ut ad superiora revertar: postquam Euangelium quilibet fuerat osculatus, idem Diaconus, à quo circumferebatur, proprio loco restituebat, in eadem scilicet capsa, quam alter Acolytorum in pogio juxta ambonem asservabat, ut iterum sigillaretur. Et hæc ultimò dicta ex tertio Romano Ordine deprompta sunt; ubi etiam habetur, Acolytos in processionibus ante Pontificem sacrum Chrisma, & Euangelia deferre solitos; licèt Albinus Flaccus, sive Alcuinus Caroli Magni Magister, delata à Diaconis memoriæ prodat. Ejus verba, quibus in Euangelio ferendo pompa in processionibus peculiariter Palmarum describitur, hæc sunt: *Hodie paraturi quoddam portatorium honestissimè, in quo intromittitur Sanctum Euangelium, quod intelligitur Christus, & statuitur in Ecclesia ante aram, unde Clerus processurus est;*

paucisque interjectis: *Deinde suscipiunt Diaconi suprascriptum portatorium cum Evangelio bajulantes cum ingenti exultatione jugum suave, & onus ejus leve*.

Quintus verò libellus ejusdem Ordinis, ubi narratur quomodo Cathecumeni instruendi essent, de Auctoribus, & initiis quatuor Euangeliorum, &c. ritum quammaximè venerandum nos docet. Finitâ Lectione ad Colossenses cap. 3. *Fratres expoliantes &c.* procedebant quatuor Diaconi de Sacrario, singuli singula Euangeliorum volumina deferentes. Hos præcedebant Acolyti cum duobus candelabris, thuribulo, & thure: positis deinde in singulis quatuor Aræ angulis voluminibus, Presbyter Cathecumenis exponebat, quid Euangelium, ac unde ortum, & cujus in eo verba ponantur; & quare quatuor sint; qui hæc scripserunt; vel qui sint ipsi quatuor, qui divino Spiritu annunciante à Propheta signati sunt.

Postea primus Diaconus ab Altaris primo sinistro angulo librum accipiens, præcedentibus duobus Ceroferariis, ac Thuriferariis, ascendebat ut legeret Euangelium secundùm Matthæum, cujus initium est: *Liber Generationis &c.* quo finito, Subdiaconus linteo librum excipiens, in Sacrarium deferebat, & sic ad singula Euangelia. Alter interim Diaconus de secundo sinistro Altaris angulo aliud volumen sumebat, legebatque in eodem loco, quo prior, & iisdem cærimoniis Initium Sancti Euangelii secundùm Matthæum: *Ecce ego mitto Angelum meum*. Tertius item, & quartus Diaconus de tertio & quarto angulo altaris unus post alium librum sumebat, & ille Initium Sancti Euangelii secundùm Lucam, quod incipit: *In diebus Herodis &c.* Iste verò secundùm Joannem: *In principio erat verbum &c.* uti priores duo populo & Cathecumenis altè pronunciabat. Sed de his brevitati consulenti satis jam dictum uberiora si cupis, libellos adi jam præcitatos.

Cæterùm quæri posset, cur Sacra hæc volumina tam crebrò in Ecclesia legenda sigillo semper obsignarentur? Huic ego quæstioni, cùm solutionem ab Auctoribus nullam invenerim, aliquas meas, quæcumque fuerint, conjecturas in medium proferre, haud incongruum putavi.

Primò igitur sæpè observavi, primævos Christi Fideles id præcipuè curâsse, ut visionem Apocalypseos exprimerent, maximèque Musivo opere ob oculos ponerent, sæpe enim viginti quatuor illos seniores, quos cum phyalis, & coronis Joannes oculatissimus testis descripsit, effinxêre; ut in Ecclesia *Sancti Pauli*, Sanctæ Praxedis, & *Cæciliæ*: alibi quatuor Animalia, Euangelistarum symbola; nec non Iridem, Agnum, & alia quamplurima, inter quæ etiam volumen septem sigillis munitum, veluti supra solium gemmis conspicuum, expressum est in arcu summo Basilicæ Liberianæ, de quo fusiùs, quùm de eadem Ecclesia peculiarem tractatum instituemus.

Quocircà volumen Euangeliorum signantes veteres Patres, illud profectò imitati videntur, de quo Apocalypsi cap. 5. Joannes inquit: *Et vidi in dextera sedentis supra Thronum librum scriptum signatum sigillis septem*.

Neque verò quicquam officit, quòd

quòd uno, non verò septem sigillis obsignaretur, ut diximus; nam & septem fortasse in speciem aderant, licèt, uno tantùm clauderetur, ad tollendum profectò tædium, & moram inopportunam, tam in obsignando, quàm in resignando necessariò impendendam.

Secundò, cùm Sacræ Scripturæ puritas, ac veritas, vel per ignorantiam Amanuensium, vel per dolum improbitatemque nefariam Hæreticorum in dies corrumperetur, decrevêre Summi Pontifices, ut singulę Ecclesiæ, sua volumina Euangeliorum iuxta acceptissimum, ac genuinum sensum haberent, eaque post Euangelii lectionem continuò sigillo munirent, cujus præcipuus usus, ac munus est, fidem humanis rebus, & auctoritatem præstare.

Et quidem sacras literas Hæreticos adulterâsse liquidò patet ex prima Fulberti Episcopi Carnotensis Epistola, in qua de his loquens, *Ideo* (ait) *ab unitate Ecclesiæ divisi, dum fieri nolunt Discipuli veritatis, Magistri fiunt erroris. Prætermissâ itaque luce veritatis, tenebrosas proponunt calumnias, & Sacras Scripturas verbis sacrilegis nituntur adulterare, aut furtivis erasionibus recidere; sicut hoc quod Dominus ait:* Ego & Pater unum sumus, *Arrius dictum de unitate substantiæ, intelligere noluit. Sabellius ad personarum proprietatem,* (sumus) *non retulit. Et in hoc quod ait:* Pater major me est, *Arrius non humanitati sed divinitati adscripsit, & ideò indignam vitam dignâ morte finivit; cujus Auditores quoniam Spiritum Sanctum Deum esse negabant, de Euangelio eraserunt illud quod Salvator ait:* Spiritus est Deus: *& de Epistola Joannis eraserunt,* & omnis Spiritus qui solvit JESUM ex Deo non est; *sicut Nestorius &c.* quibus Fulberti testimoniis adde Baronium in præcapitulatione ad Martyrologium Romanum cap. 2. ubi non modò Sacram Scripturam, sed Acta quoque Sanctorum Martyrum vitiare ausos esse probat; non tantùm ut sibi suisque faverent erroribus, sed etiam ut inanibus fabulis figmentisque, solidæ veritati Catholicæ quoquomodo officerent, ac impudentissimè illuderent. Libet hîc ejus verba referre: *Sed quid? quàmvis optimi Patres familias, (ut habet Parabola Euangelica) bonum semen seminâssent in agro; nihilominus inimicus homo, qui fuit homicida ab initio, veritatis adversarius ipse Satan superseminavit zizania, ipsoque penè initio exurgentis Ecclesiæ, falsa veris, inania atque incerta certis, ac solidâ firmitate constantibus admiscenda curavit: idque non tantùm per Hæreticos, Catholicæ fidei perduelles, sed & per Catholicos ipsos, eos tamen, qui quæstum pietatem putarent, vel qui zelum quidem haberent, sed non secundùm scientiam.* Varia Baronius allegat exempla.

Sed ab his gradum facere tandem liceat, & exponere, quàm venerabile apud majores nostros fuerit sacrum Euangelii volumen.

Cedrenus igitur in Constantino an. 21. refert eundem Imperatorem volumina Euangelica auro puro, ac unionibus, prætiosisque lapidibus fulgida obduxisse, & in magno Urbis templo collocâsse, non pretio tantùm, quàm magnifica Principis pietate miranda.

Quin Alexander Monachus in Vita

S. Barnabæ, in Insula Cypro, salutis an. 485. ut visum Baronio, repertum fuisse scribit sanctissimum ipsiusmet Apostoli corpus, cum Euangelio Sancti Matthæi pectori superposito; quo audito, Zenonem Imperatorem Episcopo loci mandâsse, ut illicò inventum Euangelium afferret, allatumque maxima cum devotione deosculatum, postea auro plurimo redimitum reposuisse in suo Palatio, additque Theodorus Lector *in sua Collect. Hist. Ecclesiast.* lib. 2. *In Palatio S. Stephani*.

Bibliothecarius hoc ipsum sæpiùs plurimisque testatur, è quibus pauca referemus; & primò in vita Vitaliani Pont. habet, *Constantinum Pogonatum misisse Beato Petro Euangelia aurea cum gemmis albis miræ magnitudinis in circuitu ornata*. Item Leonem III. *fecisse Beato Petro Apostolo fautori suo Euangelia aurea cum gemmis prasinis, atque hyacintinis, & albis miræ magnitudinis in circuitu ornata, pensan, lib.* 17. *& unc.* 4. In Paschali, *In Ecclesia Beati Petri fautoris sui fecisse Euangelia cum blatthin ex argento pensan. lib.* 8. *& unc.* 8.

Qui porrò egregius, ac splendidissimus mos Euangelicos Codices auro gemmisque pretiosissimis exornandi, non intra Regni, aut Provinciæ alicujus terminos coarctabatur, sed latè per Orbem terrarum, & in asperioribus, ac remotioribus plagis vigebat.

Colligitur hoc ex vita Sancti Bilfridi Anachoretæ Lindisfarnen. Dioeceseos in Anglia, quam refert Bollandus sub die 6. Martii, ex auctoritate Turgoti, qui lib. 2. Histor. Dunelmen. dum translationem corporis S. Gutberti in Hiberniam propter imminentes Danorum incursiones, & populatus describit, Euangelici libri prodigium enarrat his verbis: *Dum navis verteretur in latera cadens ex ea textus Euangeliorum auro gemmisque perornatus, in maris ferebatur profunda, & pergentes triduo post ad mare, multò quàm consueverat longiùs recessisse conspiciunt; & tribus, vel eò amplius milliariis gradientes, ipsum sanctum Euangeliorum Codicem reperiunt, qui ita forinsecùs gemmis & auro sui decorem, ita intrinsecùs literis & foliis priorem præferebat pulchritudinem, ac si ab aqua minimè tactus fuisset.* Unde postea maximo cultu, ac nitore in Ecclesia Dunelmensi servatus fuit, ut idem est Auctor sub anno Christi M. additque hæc num. 12. *Addimus verò quæ Seldeno monuisse visum est, Codicem hunc ipsum fuisse tam vetustum, tantique semper ibi pretii habitum: procul dubio etiam nunc inter Bibliothecæ Cottonianæ Cimelia esse visendum. Nempe habetur ibi perpulcherrimus Euangeliorum illius sæculi Codex splendidissimè scriptus, ornatusque; cui Eusebii, & Hieronymi Præfationes, & Canones præfiguntur.* Quæ omnia Bolland. comprobat in Sancto Ethælvvoldo Episcopo Lindisfarnen. die 12. Februarii, ubi citat Simonem Præcentorem Ecclesiæ Dunelmen. lib. 2. cap. 11.

Cur autem ornatus adeò splendidi sacris Euangeliorum Codicibus adderentur, docet Rupertus Abbas Tutiensis, qui floruit ann. 1135. lib. 2. cap. 23. ubi: *Codices* (ait) *Euangelici auro & argento lapidibusque pretiosis non immeritò decorantur, in quibus rutilat aurum cælestis sapientiæ, nitet argentum fidelis eloquentiæ, fulgent mira-*

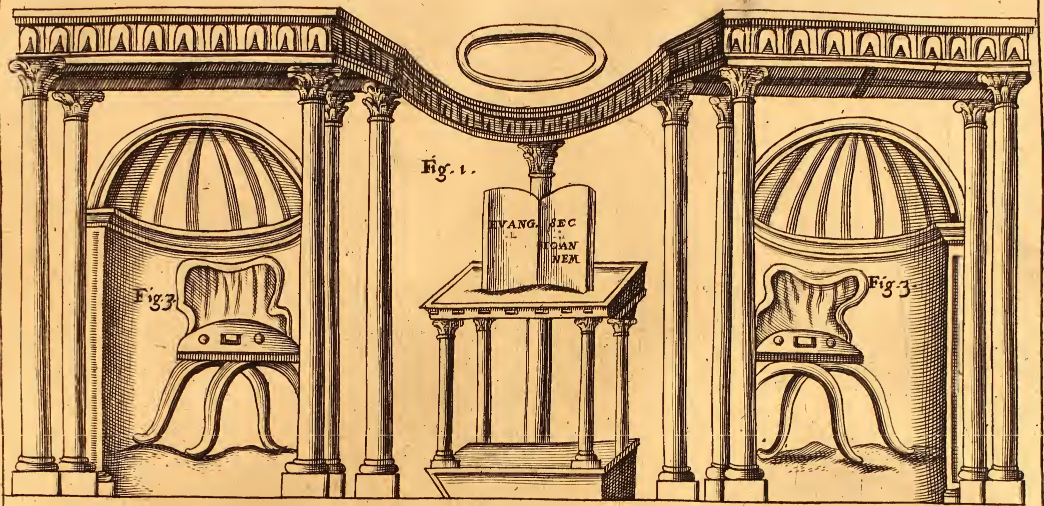

Fig. 4.

Fig. 2.

miraculorum pretiosi lapides, quæ manus Christi tornatiles aureæ, plenæ hyacintis operatæ sunt. Cui concinit S. Germanus Patriarcha Constantinopolitanus *in Oratione de Imaginibus*, vocans Euangeliorum volumen thesaurum æternorum bonorum; ideoque colendum, ornandum, & adorandum. Sed hæc de ornatu.

Quæ hactenus exposuimus S. Augustini auctoritate etiam comprobamus. Nam is lib. 10. *de Civitate Dei* cap. 29. *De Incarnatione*, ubi de Euangelio Sancti Joannis sermo est, asserit Simplicianum Ecclesiæ Mediolanensis Episcopum optimum, sanctissimumq; dicere consuevisse, Euangelium literis aureis conscribendnm, & per omnes Ecclesias in locis eminentibus esse exponendum.

Hoc autem quod in Ecclesiis faciendum Simplicianus dictitabat, factum fuisse constat in Conciliis Generalibus, ut in Chalcedonensi, & Constantinopolitanis III. & IV. Niceno II. ac in tribus Romanis Synodis, primâ sub Martino I. sub ann. 642. Secundâ sub Zacharia Pontificibus Max. ann. 745. Tertiâ habitâ in Vaticano ann. 969. à Joanne XIII. Papa, in qua inter alia, Beneventanis Episcopis Archiepiscopalis dignitas concessa fuit, ut ex Ughellio in vita Landolphi I. Archiepiscopi.

In augustiori igitur loco supra Patrum subsellia Euangelium ponebatur, stratis, pendentibusque hinc indè aulæis, aliisque ornamentis, ad cultûs, ac maximæ venerationis argumentum appositis; Liber enim Euangeliorum Christi Reparatoris nostri loquentis typum gerit, ut ait S. Cyrillus Alexandrinus in Apologia ad Theodosium; ideoque in Synodo Ephesina supra thronum locatum fuisse testatur his verbis: *Sancta Synodus in Sancta Ecclesia, quæ Mariæ dicitur, congregata; Christum veluti caput constituit; venerandum enim Evangelium in S. throno collocatum erat, illud tantùm Sanctorum Sacerdotum auribus insinuans: justum judicium judicate*. Nec minus bellè idipsum opere Musivo repræsentatur in tholo S. Joannis in fonte Ravvenatensi, de quo infra fusiùs dicendum est: ibi enim suggestus attollitur quatuor columnis suffultus, cui apertus superstat liber Euangeliorum; hinc inde verò sub quadam absidula sedes Episcopalis conspicitur, quam nos *Faldistorium* vocare consuevimus, ut videre potes in Tab. XXXVII. suggestum quidem Fig. 1. sedem verò Fig. 3.

Nec in Conciliis modò, ubi fidei orthodoxæ decor ac fulgor augeri à doctissimis, piissimisque Patribus solet, sed quod fortè mirum, etiam in foro, & judiciis sæculi prophanis, contentiosisque, Euangelia ponebantur pro Tribunali, ut scilicet ipsi judices obvium continuò, & ob oculos tam corporis extimos, quàm mentis intimos, Domini Dei nostri timorem haberent. Nec enim aliud in votis habuisse Justinianum credendum est, qui hoc jussit *in l. Rem non novam*, propè finem, C. *De Jud.* Et hunc ritum figurâ quâdam exprimit Pancirolus *in Hist. Imperii Orientalis, & Occidentalis*, ut videre potes in Tab. XXXVII. Fig. 2. ubi mensæ, seu parvo solio superpositus est liber Euanliorum occlusus, in cujus tegmine exteriori repræsentatur imago fortassis Euangelistæ, à quo scriptum fuit;

cùm

cùm hæc Sanctum Joannem referre videatur, qui utplurimum juvenis pingitur, & imberbis. Duo deinde à dextris, totidemque à sinistris cerei fulgebant super candelabra; quibus alterum longè majus, extra, sed ponè mensam adstabat, formæ inusitatæ. variisque figurarum capitibus asperum, cælatumque, super quod lucernam, non cereum imponi solitum olim in usu fuisse verosimiliùs crediderim, cujus formam exhibet Fig. 4.

Neque verò silentio prætereunda est magna honoris portio, quâ Euangelium prosequebantur Reges, ac Cæsares, qui Syrmate, ceteroque augusto cultu deposito, Diaconi & Subdiaconi vices implebant: quod vir omnis eruditionis Du-Cange in suo *Magno Glossario* ad verbum *Euangelium* docet, & ex Berrio desumpsit in Carolo VII. pag. 87. de Sigismundo Imperatore. Gallica verba Latino sermone sic sonant: *Mane venit Imperator ad Missam Romæ in S. Petro quam Papa cantavit, & Imperator legit Euangelium in habitu Diaconi.*

In veteri quoque cærimoniali Gallicè MS. hęc Latinitati donata leguntur in cap. *Quomodo Imperator creatur: Papa debet cantare Missam, & Rex Franciæ potest interesse, & Epistolam legere, & ipso absente, Rex Siciliæ ejus vices supplere potest. Imperator autem debet legere Euangelium, & coronatur In Ecclesia S. Petri Romæ.*

Confirmat hæc Albertus Argentoratensis in suis Chronicis ad an. 1347. enarrans Carolum IV. Cæsarem Basileæ Natalitia Christo Domino nocte post Sacrosanctæ Eucharistiæ refectionem, correpto, exertoque altiùs gladio, clariori voce legisse, dum Sacra Missæ conficerentur, Euangelium quod incipit: *Exiit edictum à Cæsare Augusto.*

Hæc tamen dura, aut nova Lectori non videbuntur, gnaro, quinam Romæ Ritus observaretur in coronandis Imperatoribus, Regibusq; ea de caussa ad Urbem venientibus. Hi post Imperii, sive Regni Diadema in Basilica Vaticana susceptum, continuò ejusdem Ecclesiæ Canonici renunciabantur, ut scribit Achilles Maffęus & ipse Canonicus Vaticanus, quem refert Turrigius in secunda parte Tractatûs *De Cryptis Vaticanis*, editionis 2. pag. 240. asserens, Carolum Magnum, susceptâ per manus Leonis III. Summi Pontificis Imperii coronâ, primum Imperatorum fuisse, qui præfatæ inclytæ Ecclesiæ Canonicus creatus fuerit.

Sed hæc, quæ attulimus hucusque, publicæ sunt venerationis, quâ Sacri Euangelici Codices habebantur, eximia testimonia; privatæ verò quis referat? Innumera certè, clarissimaque sufficiunt, exacta, ac fidelissima Scriptorum præcipuè Ecclesiasticorum monimenta: sed uti inopem me copia facit, ita Lectores plurima ingerendo defessos, ac tædio laborantes efficerem: deinde unum hoc mihi enarrâsse, ipsos audisse sit satis; videlicèt veteres Christianos tam pretiosum, carum, ac venerabile Euangelium duxisse, ut vel pendulum collo, vel pectori impositum cunctis diebus vitæ suæ gestârint, ut habetur ex Sancto Joanne Chrysostomo *in Matthæum* Homil. 3. & ex Actis S. Cæciliæ; nec non ex Hieronymo in cap. 23. Matthæi; & ex Auctore operis imperfecti in eundem Matthæum Homil. 43. Quia & post funera

ra vivebat amor tam ſacri pignoris, quare & cum eo thecis argenteis, æneiſque, aut plumbeis pro facultate cujuſque obſignato, ſepulchris mandari jubebant: quod plurima cadavera, ſeu loculi cofirmant in pervetuſtæ Baſilicæ Vaticanæ demolitione, cum iis reperta.

Pro coronide demum hujus capitis nonnullos verſus annectam, in maximæ antiquitatis Codice ſcriptos, qui diù in Eccleſia S. Pauli, modò verò in Caſinenſium Monachorum Romæ degentium Cœnobio cuſtoditur. Continet iſte Sacram Scripturam, ſæculo nono exaratam, licèt ævo Caroli Magni quidam exiſtiment, quos inter primas tenet Illuſtriſs. & Reverendiſs. Dominus Angelus à Nuce, olim Archiepiſcopus Roſſanen. qui peculiari diſſertatione id ipſum enixè contendit; cui tamen ad unicam ſaluberrimam ingenii exercitationem diſcors Cl. vir Abb. Raphaël Fabrettus aliâ communes inter amicos vulgatâ Lucubratione, non Caroli Magni, ſed Caroli Cæſaris Minoris Francorum Regis, & ejuſdem Caroli Magni natu maximi tempora redolere, & præſeferre diſertè probat. Ab hac ſententia Reipublicæ literariæ notiſſimi pauliſper receſſerunt ſupramemorati RR. DD. Joan. Mabillon, & Michaël Germain, Monachi Benedictini, qui cùm Urbem incolerent, ipſum exemplar, ac utraſque Diſſertationes ſedulò perluſtrârunt, exiſtimantes, Codicem fuiſſe exaratum tempore Caroli Calvi. Quiquid autem ſit de illius tempore, lites tantorum Virorum dirimere, & alteri palmam adjudicare non temerè veritus, promiſſa ſuperiùs carmina apponam, & hæc ſunt:

Ad initium libri Euangeliorum.

Sede throni reſidens, mundum qui ponderat omnem
Corda replet vatum, ut nobis arcana revelent.
Altius Eſaïas, Hieremias, Hiezechielque
Afflati, Danihelque videns Myſteria tecta
Quatuor aſſignant nobis animalibus almis
Almigraphos Chriſti virtutum quatuor æquè.

Ad initium Euangelii ſecundùm Matthæum.

Virtutum Scriptor Matthæus in ordine primus
Effulget Chriſti de vectigalibus olim
Actibus extraxit clemens, quem gratia Chriſti
Diſcipulus ſcribit Domini miracula factus.
Fratribus Hebreis Legis ſervantibus umbram
Quo verùm noſcant animo velamine demptò.

Circa imaginem Sancti Matthæi.

Hoc Matthæus agens hominem generalitèr implet.

Ad initium Euangelii ſecundùm Marcum.

Filius ecce Petri Sancti Baptiſmatis undâ.
In Chriſtum credens Hebreorum Patribus ortus,
Lævites Marcus fulget hic ore Secundus.
Pleniter inſtructus Petri ſermonibus Acta.
Romanis Dominis ſcribens, & tradit habenda.
Nexibus adſtrictis dudum Serpentis iniqui.

Circa

Circa imaginem S. Marci.

Marcus ut alta fremit vox per deserta Leonis,

Ad initium Euangelii secundùm Lucam.

Ordine luce micans Lucas hîc tertius extat.
Virginitate cluens, Domino est sine crimine parens.
Is prorsus Sancto plenus de flamine, Sanctum
Christi Euangelium dignè conscribit Achivis
Ipsis, & binam tribuit sic ritè medelam,
Ut fuerat Medicus bino medicamine justus.

Circa imaginem S. Lucæ.

Jura Sacerdotii Lucas tenet ore Juvenci.

Ad initium Euangelii secundùm Joannem.

Eloquio Domini fulgens dilectus amicus,
Sidereo meritis persplendet in ordine quartus,
Joannes, vitæ fontem de pectore potans,
Omnia transcendit ruris cæliquę volando
Verbum in principio dixit, verbum & caro factum,
Quod Pater, ut voluit, gremio transmisit ab alto.

Circa imaginem Sancti Joannis.

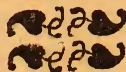
More volans Aquilæ verbo petit Astra Joannes.

Hæc eadem carmina inter antiquæ Basilicæ S. Pauli Viâ Ostiensi Inscriptiones collegit Cornelius Margherinus Monachus Cassinensis amicus noster, & Ecclesiasticæ vetustatis apprimè studiosus, cui fatis cedenti literatorum lacrymis parentatum est.

Illustre venerationis Euangelii exemplum, religiosique ardoris signum id moris fuit, ab antiquo introducti, ut ipsius lectionem erecta in pedes plebs audiret, ad indicandam promptitudinem Euangelii defendendi oracula, etiam usque ad sanguinem, ut constat ex Epist. Anastasii I. ad omnes Germaniæ, & Burgundiæ Episcopos, his verbis jubens: *Significâstis enim, quosdam Sacerdotes in Ecclesia, quando leguntur Euangelia, sedere, & Domini Salvatoris verba non stantes, sed sedentes audire, & hoc ex majorum traditione se accepisse narrant; quod ut nullatenus deinceps fieri sinatis, Apostolicâ auctoritate mandamus: sed dum Sancta Euangelia in Ecclesia recitantur, Sacerdotes, & cæteri omnes præsentes, non sedentes, sed venerabiliter curvi in conspectu Sancti Euangelii stantes, Dominica verba intentè audiant, & fideliter adorent.* Legem hanc maribus, feminisque communem fuisse conjicio ex Mathilde Comite, quæ vehementi observandi ritûs ardore, virium gracilitate post morbum laborans, solennibus Missarum assistens, enixa dum legebatur Euangelium recta sistere, deliquium perpessa procubuit; ut videre est in vita S. Anselmi Lucensis Episcopi. Quæ consuetudo audiendi stando Euangelium, superno veluti, cęlestique oraculo confirmata videtur ex Vita MS. Sancti Willelmi Abbatis Monasterii Eskilensis in Dania, jam ante annos quingentos & ultra ab Eskilensi Monacho compositâ, qui Petro Roskilden. Episcopo synchronus fuit: ubi de quadam muliere enarratur, quod auscultans contractam

Euan-

Euangelii lectionem, audierit vocem sic increpantem: *Mulier surge; non decet Christianos ad Euangelium sedere, sed cum reverentia stare, & auscultare quod legitur*. Quem locum debeo Cl. Viro Henrico Valesio in Annotat. ad Theodericum in adden. pag. 209. ubi ab Hadriano Valesio ejus fratre, veterum monimentorum studiosissimo, creditam sibi Historiam laudat; tractu temporis Christiadum fervor Euangelii grave monimentum præmonstrare studebat. Regnante hinc in Polonia Miecislao, apud equites Polonos perillustris invaluit mos, ipso jubente, dum in templis Euangelii rubrica recitabatur, stringendi medio tenùs gladium in signum ultimæ defensionis, quem respondente choro *Gloria tibi Domine*, rursum recondebant, tradit Chromer. lib. 3. ad ann. 999. *De Gest. Polon.* In Insula Melitensi, Illustrissimæ Hirosolymitanæ Religionis Cœnobio, etiam usq; ad hæc tempora antiquissimus procurrit usus, ut semel in anno, solennibus Nativitatis B. Mariæ Virginis in octavam Septembris cadentibus, dum Diaconus *Sequentia Sancti Euangelii* canere incipit, Eminentiss. M. Magister evaginato ense erigatur, & audiat, ut refert Macrus Melitensis in suo Hierolexico in verbo *Euangelium*.

CAPUT XVII.

Dissertatio, quâ contra Acatholicos demonstratur, in tribus primis Ecclesiæ sæculis, persecutionum tempore, publica ædificia fuisse, in quibus Christi Fideles sacras Synaxes peragebant.

CATHOLICORUM Ecclesias, ac Templa eversuri, nomenque ipsum abolituri, eadem triplici telo impetiverunt, & oppugnârunt ab unitate Fidei orthodoxæ alienati, & inordinatè ambulantes fratres. Sic hæresi laborantes in operis mei decursu appellare constitui, Apostolorum imitaturus, qui Epistolâ ad Thessal. 2. cap. 3. quamvis ab iis nos abstinere, & recedere præcipiat, dulci tamen eos fratrum nomine non dedignatur, his verbis: *Denunciamus autem vobis fratres in nomine Domini nostri IESU Christi, ut subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinatè, & non secundùm traditionem, quam acceperunt à nobis*. Quæ etiam refert Cyprianus in Epistola 55. contra Hæreticos sub finem. Quidni etenim illos fratres dicam, cùm unà omnes simul in Cristo baptismatis undâ renati simus? licèt ii postmodùm progenitorum à semitis deflectentes, qui ab uberibus S. R. Ecclesiæ salutis lac exsuxerunt, Dominici moniti immemores: *Jugum meum suave est, & onus meum leve*, suavi, salutarique orthodoxæ Religionis jugo excusso, à Romana Ecclesia se alienârunt. Faxit Deus, ut tandem aliquando unitatis antiquæ, unanimisque fraternitatis reminiscantur, ut pace Ecclesiæ restitutâ, conciliatis animis, invicem nos siyncerè amplecti possimus.

S Primi

Primi igitur Anabaptistæ, non esse ullo pacto ædificandas Ecclesias, mordicùs contendebant: Deinde assertores, & asseclæ Petrobusiani, ut asperam nimis opinionem aliquo temperamento mollirent, construi quidem eas posse affirmabant, minimè verò exornari. Novissimi autem, primis Ecclesiæ temporibus, nulla Cristi Fideles ædificia templorum habuisse, unanimi calculo asseverant. In hoc tamen discordes, quòd alii, ut Hospinianus, duobus; alii, ut Ottius, tribus primis sæculis, sine sacris templis degisse Christianos affirmant. Qua ex contradictione quàm levibus, & imaginariis argumentis nitantur, adeò ut ipsi sibi non constent, perspicuum est.

Verùm quia duobus prioribus sententiis à viris doctissimis Baronio ad ann.57. nu.111. & Bellarmino tom.1. controvers. lib.3. cap. 4. *De cultu Sanctorum*, abundè responsum est, libens prætereo, tertiam hîc pro virili refutaturus; præsertim cùm unica mei laboris meta, scopusuè sit, de vetustarum Ecclesiarum structura, illarumve ornamentis disserere.

Illud autem, ut eâ, quâ par est, viâ facili, regiâque, sine tricis, ac diverticulis exequar, telam hujusce dissertationis ab Apostolis ordiar.

Scitum profectò, & apud omnes in confesso est, Apostolos adhuc Hierosolymis, vel in vicinia commorantes, ut Euangelicum semen, panemque filiorum, filiis ipsis darent, nullo delectu, vel in Templum, vel in Synagogas, interdum & in domos privatas convenisse, eòque Discipulos congregâsse, ut sacris adessent, & in oratione, ac Sacramentis communicarent.

Et quidem quòd in Templum convenerint, ex Actorum cap. 2. num. 46. luculentissimè patet, ibi: *Quotidie quoque perdurantes unanimiter in Templo*. Quòd verò in Synagogas, Actorum eorundem cap. 13. num. 5. testatur, ubi sic habetur: *Prædicabant* (Saulus nempè, & Barnabas) *verbum Dei in Synagogis Judæorum*. & num. 14. *Ingressi Synagogam die Sabbatorum, sedebant, &c.*

Demum, quòd & domos privatas adierint, ibique unanimi assensu in oratione perseverârint, habetur ex Actibus eisdem Apostolorum cap. 1. ubi legimus, Discipulos Hierosolymam redeuntes è monte Oliveto, è cujus vertice in Cælum Christum Dominum ascendentem viderunt, Cœnaculum adiisse, & eò ascendisse, ubi *Manebant Petrus & Joannes, Jacobus & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Jacobus Alphæi & Simon Zelotes, & Judas Jacobi, perseverantes unanimiter in oratione, cum mulieribus, & MARIA Matre JESU, & fratribus ejus.*

Neque hîc puto omittendum Cyrillum Hierosolymorum Episcopum, qui Catec. 16. Cœnaculum Ecclesiæ nomine appellat, ubi ait: *Spiritus Sanctus, qui loquutus est per Prophetas in die Pentecostes, descendit super Apostolos in specie linguarum ignearum hîc Hierosolymis in superiore Ecclesia*. In superiori profectò; nam in supremis ædium quarumvis ordinibus cœnacula sternere mos erat, ut Festus, *Supremam ædium partem totam, Cœnaculum appellatam fuisse, ad quod scalis ascenderetur*, apertissimè tradit.

Cæterùm hæc loca similia adeundi consuetudo, vel ad sacra conficienda, vel

vel ad novos in Fide tirones erudiendos, inter Apostolos adhuc obtinuit, postea quàm Spiritu Sancto afflati, atque repleti, Hierosolymis abeuntes, aliò legem Christi propagaturi, appulerunt. Quæ tamen, si vera fateri, rebusque sua nomina dare velimus, consuetudo appellanda non foret, sed dura necessitas, cùm in Ecclesiæ incunabulis, ubi nîl firmum, nîl facile, sed omnia nutantia, asperaque Euangelii sacri Præcones habebant, ne minima quidem, nedum alta, & magnifica templa poterant excitari.

Quidquid autem fuerit de primis illis temporibus, libeat ab Ortu in Occasum Petrum & Paulum Apostolos Romam euntes comitari. Illuc enim veluti in stabilem, æternamque Fidei sedem, in Catholicæ Ecclesiæ, & unitatis Euangelicæ caput, Petrus, ejusque Coapostolus Paulus, cum aliis consessêre.

Horum autem de adventu, moraque in Urbe, cùm dubitare quidam ausi fuerint, liquida ipsorummet Apostolorum testimonia referre, non inutile fore crediderim. Paulum igitur audiamus, qui in Epistola ad Philippenses cap. 4. 21. Romæ data, sic ait: *Salutant vos qui mecum sunt fratres, salutant vos omnes Sancti, maximè autèm qui de Cæsaris domo sunt*. Petrus autem in Epist. 1. cap. 5. *Salutat vos* (inquit) *Ecclesia quæ est in Babylone collecta*. Babylonis autem nomine Romam venire, communi Patrum suffragio perspicuum est. Cùm & Papias Apostolorum Discipulus, ac Clemens Alexandrinus apud Eusebium lib. 2. *Hist. Eccl.* cap. 15. & Eubsebius ipse id afferant, cum Tertulliano in lib. *adversus Judæos*. Cap. 9. Quibus concinunt S. Justinus Martyr in *Apologia ad Antoninum Pium*, Dionysius Corinthiorum Episcopus apud laudatum Eusebium eodem lib. 2. cap. 25. Irenæus *adversus Hæreses* lib. 3. cap. 1. & 30. Tertullianus supradictus *De præscript. Hæretic.* cap. 36. Cajus vetus Scriptor apud citatum Eusebium eodem loco. Clemens Alexandrinus lib. 6. *Hypotyposeωn* apud eundem Eusebium loco citato. D. Cyprianus lib. 1. Epist. 3. juxta vulgatam Manutii editionem, juxta Rigaltii verò 55. *ad Cornelium Papam*. Item lib. 4. Epist. 2. *ad Antonianum*, quæ in editione Rigaltii est 52. & lib. *De unitate Ecclesiæ*. Constantinus Magnus *in Constitutione ad Sylvestrum missa* apud Photium *in Nomocanone* tit. 8. cap. 1. Arnobius *adversus Gentes* lib. 2. Lactantius Firmianus *De vera Sapientia*, seu *Divinarum Institutionum* lib. 4. cap. 21. Supramemoratus Eusebius dicto lib. 2. cap. 13. 14. 15. & 25. & lib. 3. *De demonstratione Euangelica* cap. 5. ac *in Chronico* anno 2. Claudii, & ult. Neronis. Optatus Milevitanus *contra Donatistas* D. Athanasius *in Apologia de fuga sua*. S. Ambrosius lib. 3. cap. 1. *De Sacramentis*. Idem serm. 66. *in Natali Apostolorum Petri & Pauli* Idem Oratione in Auxentium *de Basilicis non tradendis*. S. Epiphanius *contra Carpocrasios* Hæresi 27. S. Joannes Chrysostomus *in demonstratione adversus Gentiles, quòd Christus est Deus*. Item *Homilia in Psalm.* 48. in *Commentario epist. ad Romanos* cap. 16. Homilia ultimâ, seu 32. Rufinus in *Invectiva contra Hieronymum*. D. Hieronymus in *Comment. epist. ad Galatas*. lib. 1. c. 2 Paulus Orosius lib. 7. cap. 6. & 7. D. Augustinus lib. 2. *con-*

tra literas Pitiliani Donatistæ cap. 51. Leo Papa serm. 1. *de Natali Apostolorum*. Beda in lib. *de Ratione Temporum*. Idem *in Comment. prioris epist. Petri* cap. 5. Theophylactus *in Comment.*

Verùm quia mentibus sacræ eruditionis fœcundis, notissima & nimis trita videri posset hæc quæstio, eos Lector adeat, qui stylo uberiori idem hoc impugnantium temeritatem sunt insequuti.

His itaque præteritis, de Ecclesiis in Urbe constructis ab Apostolorum excessu ad tertium usque sæculum, longè ante tempora Constantini, sermonem instituamus.

Occurrit illicò veteris universæ Urbis excidio superstes Ecclesia S. Pudentianæ, in quam Senatoria Pudentis amplissimi viri domus, B. Petri felicissima hospitio, conversa est, & consecrata à Pio hujus nominis primo Pontifice maximo: De quo in Pontificali libro in ejus vita sic legitur: *Hic ex rogatu S. Praxedis dedicavit Ecclesiam in Thermis Novati in vico Patritio, in honorem Sororis suæ S. Pudentianæ, ubi & multa dona obtulit*. Cui subscribit Petrus de Nat. lib. 5. cap. 1. hæc addens: *Ubi sæpius Sacrificium Domino offerens ministrabat, imò, & fontem Baptismi construi fecit, manu suâ benedixit, & consecravit.*

Secundò, Basilica quæ hodie S. Mariæ Transtyberim indigitatur, antea verò Callisti, ut ad an. 224. §. 4. Baronius conciliat, olim *Taberna Meritoria* vocata fuit, eò quod emeritis militum senescentium, ægrorumque laboribus sedes erat, ac requies. Cùm autem Alexandro Severo Cæsare gravis de hac inter Popinarios, & Christianos, qui eam occupaverant, orta lis esset, meliori parti favit Cæsar, nostrisque Tabernam adjudicavit. Sic Lampridius in Alexandro Severo: *Cùm Christiani quendam locum, qui publicus fuerat, occupâssent, contra Popinarii dicerent, sibi eum deberi, rescripsit* (Cæsarem intellige) *melius esse, ut quomodocumque illic Deus colatur, quàm Popinariis dedatur.*

Unde igitur ex adverso nobis ingeritur, Cryptas, ac Cœmeteria, perpetua fuisse Fidelium ad sacra coëuntium receptacula, si & multos in Urbe vivere; & publica loca, ædificiaque ad orandum habere, Principum minus impiorum indulgentia passa est?

Plura præterea offerri possent, nî dira Diocletiani persecutio cum innumeris Christianorum millibus absumpsisset, augusta etiam, sacraque tùm templorum, cùm Codicum monimenta, ut Eusebius *Hist. Ecclesiast.* lib. 8. cap. 2. testatur.

Licèt verò ne tenue quidem eorum vestigium immanis furor reliquerit, ita ut neque locum, neque tempus haurire à cineribus potis sim; alicubi tamen erectas fuisse Ecclesias convincit idem liber Pontificalis in vita S. Lini, B. Petri in Sacerdotio maximo successoris, ubi habemus, prædictum Pontificem decrevisse, *ut mulier velato Capite in Ecclesiam ingrederetur*: quod utique futile, ac frustraneum decretum videretur, si nullam quam introïrent, Christianæ mulieres Ecclesiam habuissent. Quin & ubinam nisi in Ecclesia saltem domestica *Cletus ex B. Petri præcepto Presbyteros ordinauit in Urbe Romæ*? Clemens plu-

plura constituit in cultum, decoremque templorum. Anacletus memoriam D. Petri, à quo Præsbyterio fuerat insignitus, in eo prorsus loci, ubi Cruci affixus fuerat, excitavit, adjectis ad humandos sibi successores Episcopos tumulis: num cadaverum honori consulens, Ecclesias, Dei peculiares domos, neglexisset?

Euaristus, qui tempore Trajani Martyr occubuit, Titulos Romæ divisit, singula scilicet singulis Presbyteris loca divino cultui dedicata. Sub eodem Pontifice Ecclesias consecrandi mos viguit: *Decrevit enim* (ut in primo Conciliorum tomo videre est) *omnes Basilicas cum Missa semper debere consecrari*. Hinc est, non Memorias modò, sed Titulos, sed Basilicas, ampliora videlicet ædificia, ad Sacra facienda Christianis stetisse.

Cæterùm sex supra quadraginta Presbyteros totidem numero Ecclesiis Romæ præfuisse, conjicitur ex Hist. Euseb. lib. 6. cap. 43. qui Cornelii Epistolam refert ad Fabium Ecclesiæ Antiochenæ Præsidem, quam Epistolam expendens Valesius. *Certè* (ait) *Optatus in lib. 2. Romæ quadraginta & amplius fuisse testatur Basilicas sub tempora persecutionis Diocletiani. Non enim* (*inquit*) *grex, aut populus appellandi fuerant pauci, qui inter quadraginta, & quod excurrit, Basilicas; locum ubi colligerent non habebant.* hæc Valesius. At longè ante Diocletiani persecutionem loquitur Optatus: nam de temporibus Cornelii Papæ, qui floruit anno 251. & non de ipsa persecutione Diocletani intelligit, ut observavit historiæ Ecclesiasticæ Princeps Baronius ad annum 57. n. 100.

Accedit ad ea, quæ huc usque diximus, confirmanda, Eusebii lib. 8. *Hist. Eccl.* cap. 1. summæ lucis, ac fidei testimonium. *Jam verò* (inquit ille) *quis innumerabilem hominum quotidie ad Fidem Christi confugientium turbam, quis numerum Ecclesiarum in singulis Urbibus, quis illustres populorum concursus in Aedibus Sacris, cumulatè possit describere? quo factum est, ut priscis ædificiis jam non contenti, in singulis Urbibus spatiosas ab ipsis fundamentis extruerent Ecclesias.* Num cryptas, ac speluncas, aliaque subterranea loca pro priscis ædificiis accipienda? non equidem, imò pro altis, & solo extantibus? Unde enim Lucianus, (qui vixit circa medium secundi sæculi) Christianæ Religionis desertor ac transfuga, se per scalas in Oratoria Christiadum ascendisse fateretur? Ipsum in Philopatre hæc enarrantem libeat audire: ibi enim: *Pertransivimus*, (inquit) *ferreas portas, & ærea limina, multisque superatis scalis, in domum aurato fastigio insignem ascendimus, qualem Homerus Menelaï fingit esse; atque ipse quidem omnia illa contemplabar, quæ insularis ille adolescens: Video autem non Helenam, sed mehercle viros in faciem inclinatos, & pallescentes.*

Suggerit etiam alia non exigui ponderis argumenta idem Eusebius prædicto lib. 8. cap. 2. ubi sic: *Hæc omnia nostris temporibus completa sunt; tunc cùm ædes sacras solo æquari, ac funditùs subverti, sacros divinarum scripturarum libros in medio foro concremari, oculis nostris vidimus, &c.* Et inferiùs, *sunt ubique Imperialia edicta, quibus Ecclesiæ quidem ad solum usque dirui, sacri verò Codices flammis absumi jubebantur.* Possent

ne

ne autem dirui, ſoloque æquari, quæ ſcabris ſolummodò tophis exciſa, nunquam terræ ſuperficiem ſuâ mole ſuperavêre? Præterea idem Auctor in *vita Conſtantini* lib. 1. cap. 42. ubi de honoribus Epiſcopis delatis, & de Eccleſiarum inſtructionibus agitur, ex Valeſii verſione ſic habet: *Quin etiam Eccleſiis Dei plurima ex theſauris ſuis beneficia ſumminiſtravit, partim ſacras ædes amplificans, & in ſublime erigens, partim auguſta Eccleſiarum ſacraria plurimis donariis exornans*. Lib. verò 2. cap. 46. refertur Epiſtola Conſtantini ad ipſum Euſebium, & reliquos Epiſcopos, de Eccleſijs Præſidum operâ ædificandis, vetuſtiſque reficiendis: en verba Epiſtolæ: *Cùm uſque ad hanc diem impia præſumptio, & tyrannica violentia, miniſtros Servatoris noſtri ſit perſequuta, pro certo habeo, planèque mihi ipſi perſuadeo, omnium Eccleſiarum ædificia, aut per incuriam corrupta, aut præ metu ingruentis temporum iniquitatis minùs honorificè exculta eſſe; Euſebi frater chariſſime &c.* Et infra: *Cunctos admone, ut in opera Eccleſiarum omni ſtudio, ac diligentiâ incumbant, quo aut reparentur, quæ adhuc manent, aut augeantur in majus, aut ſicuti uſus poſtulaverit, nova ædificentur*. Num ſacras ædes, vel in ſublime erigeret, earundemque Sacraria donariis exornaret, niſi jam antea ipſæ ædes ſacræ, & earum ſacraria conſtructa fuiſſent? Itidem in eodem lib. 1. cap. 53. ſermo eſt de Licinii edicto, quo jubebatur, ne viri orandi cauſsâ in Eccleſiam Dei ſimul cum mulieribus convenirent. Et in lib. 2. cap. 2. de ejuſdem Licinii perſecutione fit mentio: ubi narratur, multas Eccleſias ſolo æquatas fuiſſe, alias verò clauſas à Præſidibus Provinciarum, ne quiſquam eorum, qui eas adire conſueverant, eò conveniret, neve ſolennem cultum Deo exhiberet. Porrò quid hiſce teſtimoniis luculentius, ad confirmandum, primævos Chriſti Fideles, ædes ſacras, ac templa habuiſſe domibus pares, non autem unicè in Cœmeteriis, ſecretiſque telluris viſceribus ſacroſancta miniſteria peragere ſemper conſueviſſe?

Fortè quidem, quæ hucuſque retulimus ædificia ſacris Synaxibus deputata, privatæ domus fuêre, quas fervida illius ævi Fidelium pietas, vel in partem, vel totas Deo dicaverat; non verò publica, & univerſo Chriſti gregi communia, profaniſque commerciis exempta. At longè diverſa fateri nos cogunt gratioſa, indulgentiſſimaque Licinii & Conſtantini Cæſaris decreta apud prefatum Euſebium lib. 10. cap. 5. quæ ſolidam ſecuramque Chriſtianis earum rerum poſſeſſionem aſtruunt, quas perſecutionum turba rapuerat. Profectò hæc ſtatuta è Græco ſic vertit Valeſius: *Hoc autem ampliùs in gratiam Chriſtianorum decernimus; ut loca ipſorum, in quibus antehac convenire conſueverant, de quibus in literis priùs ad devotionem tuam datis alia erat forma, ſuperiori tempore conſtituta, ſi qui aut à Fiſco noſtro, aut ab alio quopiam, ea emiſſe viſi fuerint, ipſis Chriſtianis abſque ulla pecunia, & ſine repetitione ulla ſuperadjecti pretii incunctanter, ac ſine ulla ambage reſtituant; & ſi qui eadem loca dono acceperint, ut ea protinus Chriſtianis reddant. Quòd ſi qui ea loca emerunt, aut donata acceperunt, aliquid à noſtra clementia*

petere

petere velint; ii Præfectum, qui in illa Provincia Jus dicit, adeant, ut à nostra Serenitate ratio ipsorum habeatur. Quæ quidem omnia protinus sine ulla dilatione corpori Christianorum restitui tuâ curâ ac diligentiâ oportebit. Et quoniam iidem Christiani non solùm ea loca, in quibus convenire solebant, sed etiam alia possedisse noscuntur, quæ non privatim ad singulos ipsorum, sed ad jus corporis pertinerent; hæc omnia post legem à nobis memoratam absque ulla dubitatione iisdem Christianis, hoc est cuilibet corpori, & conventiculo ipsorum restitui jubebis. Ferè repetit idem Eusebius in *vita Constantini* lib. 2. cap. 39. 40. & 41. E quibus hæc duo apertissimè eliciuntur, videlicet, & à privatis distincta, communiaque delubra fuisse Christi Fidelibus, & non recenti Cæsaris dono, sed justo aliquo titulo multò jam ante acquisita, diutinoque dominio possessa.

Verùm aliò nos trahit præcipuum disceptationis hujusce argumentum, suadetque jam tandem suprema fratrum alienatorum confugia demoliri. Ecclesias (inquiunt) primævi Patres, unanimi voce, ac sensu dixêre coetus Fidelium, ipsorumque in unum coëuntium aggregationem, & aliud quodcunque sentire, maximum nefas est. Qua propter non parvum operæ pretium fore confido, si coacervatis Patrum suffragiis ac testimoniis, non semper pro coetu, & conventu, sed pro ipsismet ædibus, & sacris molibus, ab iisdem accipi, ac dici Ecclesias ostendam.

En igitur, Tertullianus, qui *De Pudicitia* cap. 4. sic loquitur: *Reliquas autem libidinum furias impias, & in corpora, & in sensus ultra jura naturæ, non modò limine, sed omni Ecclesiæ tecto submovemus*. Quem tanti viri sermonem, ne metaphoricum putes; atque adeò limen tectumque ædificii veri partes ad mystica coetuum Christianorum ædificia trahendum esse; egregiè pro Ecclesia, locovè Sacris addicto, explicavit Gabriel ab Aubespine in suo Tractatu *De Antiqua Ecclesiæ Politia* lib. 2. *De Eucharist.* cap. 6. §. 2. ubi eadem Tertulliani verba refert, & Gallico idiomate interpretatur.

Nec minoris momenti est illud ejusdem Doctoris cap. 13. *De velandis Virginibus*, ubi: *Aut constanter audeant* (ait) *in vicis virgines videri, sicut audent in Ecclesiis*. Quibus profectò perspicuum est, hunc Auctorem, locum loco æquiparare, cùm suadeat, jubeatque virginibus, quòd, ut in Ecclesiis, idest in locis, in quæ ad sacra conveniunt, virginitatis conditionem, ac decus affectant, ita quoque palàm in vicis, & semitis Urbis, debere se virgines, gravi, & insessûs, & oculorum modestia, corporisque totius habitu & gestu probare. Sed hæc ex Tertulliano satìs.

Tria præterea, quæ nobis maximè favent è D. Cypriani operibus eruuntur; primumque eorum ex Epistola 55. *ad Cornelium*: de Fortunato, & Felicissimo, sive contra Hæreticos, ubi Cyprianus in eos invehens, inquit: *Denique quia conscientiam suam nôrunt, nec nos audent adire, nec ad Ecclesiæ limen accedere*. Quid quæso *liminis* ista vox sonat notatque, nisi lapidem illum oblongum, qui in ingressu portarum è transverso substratus Hypothyrium dicitur, opponiturque

que Hyperthyrio. Si tamen eandem in absurdissimas, & prorsus ineptas interpretationes detrahere, & distorquere nolimus.

Alterum, quod ex Cypriano depromitur in eadem Epistola, habetur sub finem, ibi: *Quid superest quàm Ecclesia Capitolio cedat, & recedentibus Sacerdotibus, ac Domini Altare removentibus, in Cleri nostri sacrum, venerandumque consessum, simulacra atq; Idola cum aris suis transeant?* Hîc porrò quàm apertè Ecclesia Capitolio opposita, & comparata, locum & ædificium designat? Unde enim altare Domini removeretur, Sacerdotes recederent, venerandus Cleri consessus dissiparetur, si neque situs altaris, neque sedilia Presbyterorum ullibi extarent? Ubi Idola, & simulacra inanium Deorum collocarentur?, quæ tecta, quæ impluvia aræ impiissimæ sortirentur, si sola Fidelium congregatio, concursus, & unio, foret Ecclesia? Sed ut id clarius accipias, explicationem hujusce vocis *Ecclesia*, audi ab ipsomet in Epistola 63. ubi sic: *Unde Ecclesiam, idest, plebem in Ecclesia constitutam*. è quibus in duplici, & utroque legitimo sensu usurpari nomen *Ecclesiæ* quis non videat? perspicuè hoc idem docet Augustinus super Levitic. lib. 3. num. 81. ubi sic: *Sicut ædificium, quod vocatur* Ecclesia, *etiam cùm inde Ecclesia exiret, quæ homines sunt, nihilominus* Ecclesia *dicitur &c.*

Præterea non unico *Ecclesiæ* nomine sacram ædem appellat idem Cyprianus, cùm eam *Dominicum* dicat, ut in suo discursu *de Oper. & Eleemosyn.* matronam admonens, inquit: *In Dominicum venis sine sacrificio*. Nec dura videatur interpretatio, nam hac voce usi sunt Patres Concilii Ancyrani in Can. 15. his verbis: *Ex iis quæ pertinent ad* Dominicum, *quæcunque, dum non esset Episcopus Presbyteri vendiderunt, revocare* Dominicum: *Episcopi autem judicio relinqui, an oporteat pretium recipere, an non: utpotè quòd eorum, quæ sunt vendita, reditus eis ipsis majus pretium reddiderit*. Ancyranos Patres Neocæsarienses sequuti sunt in Can. 5. ubi sic: *Catechumenus si in* Dominicum *ingrediens, in Catechumenorum ordine steterit; is autem peccat, si genu quidem flectens &c.* Clariùs adhuc Laodicenum Concilium Can. 28. ibi: *Quòd non oportet in locis* Dominicis, *vel Ecclesiis, eas quæ dicuntur Agapas facere.* Quæ omnia nos non incongruè *Dominicum* in Cypriano, pro Ecclesia accipi testantur.

Arnobius item in lib. 4. Fidelium primorum ædes, conventicula, appellat, cùm ea eversa, dirutaque per summum scelus ab impiis, & infensissimis Christiano nomini Imperatoribus queritur, tyrannidemque prolixiùs insectatur. Hæc ejus verba: *Nam nostra quidem scripta, cur ignibus meruerunt dari; cur immaniter conventicula dirui, in quibus summus oratur Deus, pax cunctis & venia postulatur Magistratibus? &c.* Quæ sanè conventicula domos orationis, & aulas Deo dicatas innuunt. Quod confirmat Basilius Magnus in Serm. *de Gordio Martyre*. Diocletiani persecutionem describens, ibi: *Christianorum domus singulæ vastabantur &c. Præter hæc autem, domus orationis profanorum manibus vastabantur, aræ sanctissimæ evertebantur &c.*

Hoc

Hoc idem adamussim exequitur Eutychius Patriarcha Alexandrinus, quem citat Ottius in suis *Annotat. Ecclesiast.* ad ann. Christi 204. centur. 2. unde hæc de Severo Imperatore Eutychii verba decerpsi: *Severus vir nequam fuit, magnarum Christianis calamitatum, multorumque crucia tuum auctor: ejus tempore Martyrium ubique subierunt Christiani quamplurimi. Tum in Aegyptum profectus, omnes, qui ibi, & Alexandriæ essent, Christianos interemit, & Ecclesias diruit, extructo Alexandriæ templo, quod Deorum templum vocatum est.* Hæc ille. Quibus adeò urget Ottius, ut nullam in eo viderim responsionem.

Neque verò solùm de Ecclesiarum ruinis & eversionibus, Patres, & majoris fidei Historici verba faciunt; sed eas nondum eversas aliquando proponunt. Quam luculenter hoc exprimat Epiphanius in lib. *De Mensuris*; ubi de Hadriani Cęsaris in Palæstinam adventu post Hierosolymorum excidium agit, ex his quilibet arguat: *Reperit Hadrianus civitatem totam solo æquatam, & templum Dei conculcatum, exceptis parvis domibus, & Ecclesiâ Dei, quæ parva erat, eo loco, ubi diversi Discipuli, quando Salvator assumptus est ab Oliveto, ascenderunt in cœnaculum, illic enim ædificatum fuerat, hoc est in parte Sion &c.* Clariùs ne, vel describi, vel è descriptis deduci potest, eo tempore, quo negatur Christianis ritibus, muneribusque obeundis, constructas, ac dedicatas fuisse, cùm Hadriano imperante nempe in principio secundi sæculi quædam in monte Sion, licèt humilis, & angusta, stare tamen reperta sit?

Quin etiam haud abs re fore crediderim, si eam historiam referam, quæ apud nonnullos eruditos fidem obtinuit, & ab Eusebio lib. 6. Hist. cap. 34. enarratur. Aderant jam Christi plebi Paschalia solennia, nec non dies quam fecit Dominus, cùm in ejus diei vigilia Philippus ipse Imperator Ecclesiam ingredi, ut & sacris vacaret, & divinorum particeps fieret tanquam Christianus, ausus est, prohibitusque & ejectus ab Episcopo, ob scelera, quæ patraverat; quibus tamen pœnitentiâ salutari dilutis, voti compos effectus est, & in Ædem cum aliis admissus; quod sanè neutiquam factum esset, si nullæ iis diebus Ecclesiæ constitissent, ut, nescio quo calami aut mentis lapsu, non inscii aut inculti, sed parùm pii Fratres contendunt.

Scio tamen historiam hanc oppugnari à Josepho Scaligero in suis Animadversionibus ad Chronicum Eusebianum sub an. 246. Ubi nonnullis, acribusq; conviciis prędictum Cęsarem impetit, totumque id, fabulam à Christianis confictam esse, pluribus asseverat. In hanc sententiam ivit etiam Sethus Calvisius in suo opere Chronologico ad ann. Christi 246. Spanhemius verò in sua Dissertatione nona *De prestantia & usu numismatum*, licèt dubium moveat, attamen non decidit, sed Lectorem ad Danielem Huetium remittit, de quo infra. Hujusmodi controversiam Eminentiss. Cæsar Baronius ad ann. 246. longè examinat, quapropter Lectorē ad hunc Purpuratum remittimus. Valesius verò magnæ ingenuitatis & doctrinæ vir, in suis ad Eusebium notis, hanc eandem historiam in lib. 6. Histor. c. 34. non improbat,

bat, sed potiùs confirmat, cùm enunciatam attestetur ab Auctore Chronici Alexandrini, ex narratione Leontii Præsulis Antiocheni, & Magno Constantino Cæsari synchroni. Idem fermè narrat D. Chrysostomus in Oratione de S. Babyla *contra Gentiles*, licèt nomen Imperatoris reticeat: cui mirificè assentitur B. Haymonius Episcopus Halberstadien. in sua *Hist. Eccl.* lib. 6. cap. 2. Nec non acta Martyrii S. Donnini apud Boninum Mombritium *De Vitis Sanctorum*. Item S. Pontii Martyris acta, nuperrimè in lucem ædita ab eruditissimo Stephano Baluzio in suis *Miscellan.* lib. 2. Quorum verba ne tædio sim, referre distuli. Postremus omnium, eorundem sententias expendit supracitatus Daniel Huetius in suo Tractatu *Origenianorum* parte 1. lib. 1. cap. 3. num. 12. ac concludit, *Christi sacris à Fabiano Papa initiatum fuisse Philippum, sed occultè*. Rationes ibi reddit, quas brevitatis causâ omitto, cùm apud ipsum videri possint, & ego hîc nolo longam texere dissertationem, cùm mihi sufficiat indicâsse Auctores, illorumque opiniones.

Jamque satìs superque probatum arbitror, tum Christianorum, tum Ethnicorum scribentium testimoniis, Euangelicæ veritatis alumnos, prioribus tribus sæculis Ecclesias habuisse, & quidem publicas: nec illarum nomine solam ipsorum Congregationem venire, sed etiam Ædificia Divinis devota. Unde aliò stylum vertere satiùs ducimus, præposteramque opinionem eorum refellere, qui Ecclesias eâ tempestate extitisse quidem fatentur, sed à Cœmeteriis minimè distinctas, imò Cryptas & Ecclesias synonyma prorsus fuisse propugnant. Quibus, ut eâ, quâ decet, methodo occurram, in primis ultrò & libentissimè dandum est, Christi Fideles primævos Cryptas & Cœmeteria, ubi Martyrum sacra pignora servabantur, frequentissimè adiisse, eademque summâ semper veneratione coluisse: huic rei utiq; nemo nostratum inficias ibit, nobisque cum alienatis fratribus summa concordia est. Velim igitur, illos seriâ, syncerâ, & quibusvis affectibus liberâ meditatione, ea perpendere, quæ oculis animisque amicè subjicimus.

En igitur primâ fronte Gallieni Imperatoris edictum, quo Christianis facultas data fuit loca religiosa recuperandi, in quibus injuncta sacris ordinibus munia per Clericos, per Episcopos implerentur. Fregerat scilicet mentem Imperatoris, Valeriani patris interitus; didiceratque paternâ clade iniquam Cæsarum rabiem in pios Christi Fideles haud impunè grassari. Hinc metu potiùs ultoris Dei, quàm in nostros propensione, persecutionis procellas fluctusque composuit, & ea omnia tam privata, quàm publica, quæ ipsis per vim ab Ethnicis erepta fuerant, usuque, & habitatione violata, restitui præcepit. Libet Imperatorii rescripti verba reponere, quæ in 7. Hist. lib. cap. 13. Eusebius refert, *Imperator* (inquit) *Cæsar P. Licinus Gallienus, Pius, Felix, Augustus, Dionysio, Pinnæ, Demetrio, & reliquis Episcopis. Indulgentiam beneficii nostri per universum orbem diffundi præcepimus; ut cuncti à religiosis locis abscedant. Quocirca & vos rescripti nostri formâ uti potestis, & nullus vobis deinceps molestiam facesset. Atque id quod vobis exse-*

exſequi licet, jamdudum à me conceſſum eſt. Unde ergo Ethnici abſcederent? Quæ loca Chriſtianis redderent? Ea profectò, quæ ab eis rapuerant, quæ habitatione occupaverant. Num autem Coemeteria, Cryptaſque occupâſſe, eademque in domicilia ſibi elegiſſe credendum eſt; Imò verò cùm Coemeteriorum acceſſum, atque frequentiam ab aliis prohibitam, ultimiſque ſuppliciis coërcitam, noſtris Gallienus indulſerit. Alia decreta præter allatum edidit; ut Euſebius enarrat eodem cap. in fine: *Eſt* (inquit) *& alia ejuſdem Imperatoris conſtitutio, quâ Epiſcopis permittit Cœmeteriorum ſuorum loca recuperare.* adire ſcilicet, & frequentare, quod ſub aliorum Imperio omnino vetitum eis fuerat.

Adde, quòd impoſſibile exiſtimandum eſt, in his latebris, Coemeteriiſque Ethnicos habitâſſe, cùm inibi moram vel brevem trahere haud liceat, diebus præcipuè fervidioribus, quales longior in Urbe æſtas habet. Experimento probatum eſt, rubuſtioris etiam naturæ homines, horæ unius moram continuam in Cœmeteriis, quæ etiam hodie adeuntur, explere abſque ullo morborum, & ſæpiùs lethalium periculo, ſub æſtatem non poſſe. Nec mirum inde, ſi & ego ipſe quodam æſtivo tempore ingreſſus, tam repentino, intimoque frigore obrigui, ut cedere ſtatim coactus ſim. Accidit enim ut plurimùm ingredientibus Coemeteria, ut gradu facto ab aëre liberiori calidoq; in frigeſcentem iis latibulis clauſum, hiantes è conſueto calore pori, frigore tam intempeſtivo, ita obſtipentur, ut inde raucedines, pleuritides, aliaque morborum genera contrahantur. Præterea quid in ſubterraneis hiſce cuniculis de reſpirandi difficultate putandum, ob aërem interceptum? Certam ſcilicet diuturnâ experientiâ factum eſt, quòd ſi aliqui catervatim ſubeant Cœmeteria, quorum ſinguli, vel plerique faculam præferant, aër ita levigatur, tenuaturque, ut concinnâ reſpiratio non ſequatur, & creſcente tam luminum, quàm ingredientium hominum copiâ, duriori anhelitu, ſuſpirioque, quod *Aſthma* vocant, pectora concutiantur. Quapropter in Cœmeteriis perluſtrandis à plurium facularum uſu curioſi abſtinent. Mentem ſubit hîc peropportuna eorundem locorum deſcriptio S. Hieronymi in Ezechiel 40. quæ ſic: *Dum eſſem Romæ puer, & liberalibus ſtudiis erudirer, ſolebam cum cæteris ejuſdem ætatis & propoſiti, diebus Dominicis ſepulchra Apoſtolorum & Martyrum circuire, crebroque cryptas ingredi, quæ in terrarum profunda defoſſæ, ex utraque parte ingredientium per parietes habent corpora ſepultorum, & ita obſcura ſunt omnia, ut propemodum illud Propheticum compleatur*: deſcendunt in infernum viventes; *& raro deſuper lumen admiſſum horrorem temperet tenebrarum: ut non tam feneſtram, quàm foramen dimiſſi luminis putes: rurſumque pedetentim acceditur, & cæcâ nocte circundatis, illud Virgilianum proponitur:*

Horror ubique animos, ſimul ipſa ſilentia terrent.

Quamobrem quis in iſtiuſmodi mortis (ut ita dicam) penetralibus degiſſe crediderit hominum genus, ut Ethnici fuêre, dives, deliciiſque, ac luxui apprimè deditum? Imò nec ipſi

Christi Fideles, licèt neglectam, atque oculis impiorum exosam vitam traducerent, & per summam injuriam lare, tectis, & Urbe ejicerentur, diutinâ habitatione ea loca tenuisse; verùm nec ea solummodo diutiùs non incoluisse, sed neque in iis sacra munia perpetuò exercuisse, neque illuc ad orandum, psallendum, & in divinis communicandum semper convenisse, reor non temerè; mirorque magìs hoc aliquos tradere, & pro viribus impugnare. Ego certè ut eorum sententiæ adhæream, nullâ re, nullâ ratione adducar. Scio quidem, Scriptores, quibus maximè fidimus, tradere, aliquando in Cryptis, & Cœmeteriis Fideles Christi se collegisse, ut operam Sacris navarent; & quod durius fortè, Maximorum Pontificum nonnullos: ut furiales persequentium iras effugerent, diù ibi delituisse. Scio (inquam) nec impugnare ullatenus ausim, sed explicare, explicatosque conciliare.

Ut ergo maximè probabilia, & verisimiliora rimemur, ac teneamus; credendum arbitror, super eisdem Cœmeteriis, vel propè eorum ambitum, parva ædificia fuisse constructa, quæ Altaria, Confessiones, Memoriæ, & Martyria nuncupata fuerunt: deinde verò temporum lapsu ad Ecclesiarum amplitudinem pervenerunt. Mirificè totum id elucescit ex Actis SS. Chrysanthi & Dariæ, quæ refert Aringh. in sua *Roma Subterranea* to. 2. lib. 4. cap. 32 num. 1. ubi de B. Hilaria Matre dictorum Sanctorum Martyrum hæc leguntur: *Corpora autem filiorum collegit Hilaria relicta Martyris Claudii, & singillatim condiens, Mauri, & Jasonis in Sarcophagis singulis collocavit, quæ dum assiduis obsequiis circa sanctissimam Confessionem oraret Deum, tenta est: quæ dum traheretur, rogabat eos, qui se trahebant, dicens: obsecro vos, permittite me prius orationem meam complere, & veniam quocunque volueritis. Igitur dum fixisset gradum, accepit Sacramentum Domini, & expandens manus suas dixit: Domine Jesu Christe, quem toto corde confiteor, modò me associa filiis meis, quos ex utero meo ad Martyrium convocâsti, & hæc dicens projecit se in oratione, & dum oraret, projecit spiritum. Tunc illi, qui eam tenuerant, dolentes super repentinum obitum ejus, reliquerunt duas ancillas ejus, quæ cum ea erant: illæ autem sepelierunt eam diligentissimè sepulturæ, & super eam brevissimam Ecclesiam fabricaverunt, quia locus, in quo defuncta erat, ejusdem erat hortus Hilariæ, & ex quo Sancti passi fuerant, ibidem sibi mansionem collocârat.*

Aliud item huic simile testimonium ex eodem Aringhio hauritur, tom. 2. lib. 4. cap. 23. de Cœmeterio Primi & Feliciani, ubi sic: *Nocte verò à Christianis rapta sunt corpora eorum* (idest Primi & Feliciani) *& portaverunt ea ad Arcus Numentanos, intra Arenarium, & ibi fecerunt planctum magnum: & involventes eos in syndones novas cum aromatibus, juxta Arenarium posuerunt eos, & in hymnis ac psalmis, per triginta dies ac noctes in Dei nomine perdurabant. Ubi multa beneficia exuberant usque in præsentem diem, & si quis ægrotorum ibidem perductus fuisset, salvabatur à quacunque esset infirmitate detentus.* Et inferiùs: *Et dum post aliquantos annos cessaret persecutio Paganorum, mul-*

multi Christiani in honorem Beatorum Martyrum Primi & Feliciani, Basilicam construxerunt; sperantes se misericordiam consequi per eos, in nomine Domini nostri Jesu Christi: est autem Basilica eorum ab Urbe Roma milliario quartodecimo; quorum Natalis est quinto Idus Junias.

Quæ omnia nobis confirmat Lucas Holstenius, olim Bibliothecæ Vaticanæ Præfectus, & Basilicæ Canonicus, in Actis Passionis S. Bonifacii pag. 23. ibi: *Et consurgens Aglaës confestim accepit secum Clericos & Viros religiosos: & sic cum hymnis & canticis spiritualibus, & omni veneratione obviavit S. corpori, & reposuit illud stadiis ab urbe Roma quinque, donec ædificaret ei domum dignam passione ejus.* Unde evidenter colligitur, etiam temporibus Diocletiani, qui Bonifacium absumpsit, morem ædificandi Ecclesias propè sepulchra, & Coemeteria Martyrum viguisse; licèt edictis Cæsareis interpellantibus, ad tempus cessaverit: quem equidem piissimum morem, non Aglaës ævo incoepisse, sed multò ante, quis dubitet? Anonymus in Pontificali libro, in vita Fabiani, ibi: *Hic multas fabricas per Cœmeteria fieri præcepit.* Videlicet supra Cœmeteria, vel propè, ut ea Christiani commodiùs & frequentiùs adirent. Cùm autem Fabianus sub Decio passus fuerit, id est, anno à Christo nato 253. nullam omnino negandi ansam video, eum in Ecclesiæ primordiis morem fuisse, ædificia, vel ædiculas in Coemeteriis extruendi, vel ad orandum, & sacra habenda, vel etiam ad habitandum, ut sinè viæ longioris incommodo, vel absque tam gravi periculo, maximæ venerationis loca, pietas Christiana eo tempore serventissima inviseret: quæ postea religiosæ domus, & ædes, ingruentibus persecutionum turbinibus, vel per vim à Paganis occupabantur, vel, quia ut plurimùm Fisco cedebant, ob Christianorum proscriptiones aut cladem, coëmebantur; licèt postmodum Ecclesiæ pace datâ, Ethnici possessores recedere, & legitimis Dominis Christi Fidelibus restituere ab Imperatoribus jubebantur. Ita enim intelligi debent decreta Cæsarum, quibus loca Coemeteriorum recuperare Christianis permissum erat; non modò scilicet Cœmeteria, ut antea, adire, sed ab ædium circumjacentium iniquissima possessione Paganos repellere, & deturbare.

Quamobrem ubi in Scriptoribus Ecclesiasticis occurrit, habitâsse Romanos Pontifices in Cœmeteriis, certum ratumque habendum est, intelligendum esse de illorum incolatu, & habitatione in iis ædiculis, casisque circumextructis, non verò in subterraneis specubus, latebrisque. Sic Liberius, ut in libro Pontificali, in ejus vita describitur, ab exilio regressus, in Cœmeterio S. Agnetis apud Germanam Constantii habitavit. Sic Bonifacius, teste Bibliothecario, in Coemeterio S. Felicitatis Martyris Viâ Salaria. Sic (ut alios prætercam) Joannes III. in eodem Pontificali libro, loca Cœmeteriorum non impensè solummodo adamavit, restituitque, verùm per haud exiguum temporis, licèt Ecclesia constanti pace, atque otio frueretur, Cœmeterium Sanctorum Tiburtii & Valeriani incoluit, ibidemque Episcopos ordinavit.

Ex his autem, quæ superiùs retulimus

mus ex Aringh. tom. 2. lib. 4. cap. 23. *de SS. Primo & Feliciano Martyribus*, & ex Luca Holſtenio *in actis Paſſionis S. Bonifacii*, non ſtatim ac ſacra eorum corpora humata fuerant, ſed poſt annorum, atque perſecutionum decurſum, Eccleſias, ſive memorias conſtructas fuiſſe cognoſcimus.

Hinc advertendum, non ſemper eodem æſtu in Chriſtianos efferbuiſſe improborum Cæſarum iram, ſed poſtea impetus, primò quidẽ violentiſſimos, pedetentim elanguiſſe, donec penitùs evaneſcerent. Ideoque quò furor perſecutorum remiſſior erat, eò fervidior apud noſtros conſuetudo vigebat ſacratas ædes adeundi, & eas fabricandi: cùm tota illorum libertas è Principum genio penderet. Hæc autem ab una perſecutione ad alteram temporis intervalla, admonet me, ſuadentque, haud inutile ipſarum Chronicon hîc adtexere.

Prima igitur, quæ in Chriſtianos perſecutio ſæviit, ſub Nerone excita fuit Anno reparatæ ſalutis 68. vel, ut placet Baronio, 66.

2. Sub Domitiano. Ann. 97. ſeu 92. ex Baron.

3. Sub Trajano. An. 108. ſive 100. ut Baron.

4. Sub Marco Antonino & L. Aurelio Commodo. An. 168. In Aſia verò, & in Gallia 164.

5. Sub Severo. An. 230. vel 202.

6. Sub Maximino. An. 238. aut 237.

7. Sub Decio. An. 252. ſeu 257.

8. Sub Valeriano & Gallieno. An. 257.

9. Sub Aureliano. An. 275. & ex Baron. 273.

10. Sub Diocletiano. Ann. 304. vel 301. ut Baronio viſum eſt.

Diſſeruimus hactenus de Eccleſiis, & habitationibus apud Cœmeteria; deque Cœmeteriorum ipſorum aſperitate, & horrore; ſupereſt modò, ut aliqua de acceſſu Fidelium ad intima illorum penetralia, verba faciamus.

Fatemur utique, natalitiis Sanctorum Martyrum diebus, Chriſti Fideles gregatim ſepulchra, & Cœmeteria ſubire conſueviſſe, ut eorundem Sanctorum Martyrum exuvias venerarentur, ibique orationi vacarent. Confirmat hoc nobis immane Numeriani Cæſaris facinus ſub. Ann. 284. cui cùm ab explorantibus renunciatum eſſet, innumeros penè Chriſtianos in quaſdam ſpecus, ac Cryptas promiſcuè conveniſſe, aditum illicò occludi, & objice multo muniri, ne aliqua ex parte effugium pateret; deſuper verò disjectis, ac demolitis rupibus, quæ ſpecubus prominebant, obrui terrâ, lapidibuſque imperavit. Coſtat hoc ex Actis Sanctorum Chryſanthi, & Dariæ, & S. Diodori, relatis ab Aringh. in ſua *Roma Subterranea* tom. 1. lib. 1. cap. 31. pag. 177. ubi hæc: *Igitur cùm multa beneficia Deus venientibus ad eorum ſepulchra præſtaret, evenit, ut die natalis eorum, infinita populi multitudo conveniret, viri ſimul, & mulieres pariter, & infantes, & innuptæ puellæ, & juvenes. Hoc cùm fuiſſet Numeriani auribus intimatum, juſſit, ut in introïtu, quo introïerant in Cryptam, paries levaretur, qùod cùm fuiſſet impletum, deſuper à ſabulone ſuper eos montem dejecit. Omnes ergo pariter, dum communiter Sacramenta participarent, & Martyrum gloriam celebrarent, ipſi quoque ad Martyrii coronam pertigerunt, inter quos erant Diodorus Presbyter, &*

Ma-

Marianus Diaconus, & plurimi Clericorum; populi autem multitudo, nec numerus, nec nomina collecta sunt.

Fatemur (inquam) in hæc loca Fideles convenisse, adjicimusque ex relatis proximè Actis SS. Chrysanthi & Dariæ, non illùc solummodo ventitâsse, quando tranquillæ & pacatæ Ecclesiæ Dei erant, sed adhuc grassante Tyrannorum nequitiâ, licèt eis vetitum foret, crimenque luendum capite putaretur. Multi quidem Martyrio inhiantes, illuc se conferebant, Sanctos Martyres obsecraturi, ut sibi in suppliciis constantiam, atque victoriam à Deo impetrarent. Legimus hoc in Actis Stephani Papæ, qui in Cœmeterio Lucinæ decollatus interiit: *Nam* (sic Acta) *ingravescente Imperatorum Valeriani & Gallieni persecutione, Stephanus convocato Clero, ad Martyrium suos hortabatur, in Cryptisque Martyrum assiduè Missas & Concilia celebrabat: & cùm ad Martis templum, ut sacrificaret, adductus fuisset, terræ motu oborto, omnibus aufugientibus qui Stephanum tenebant, Pontifex ad suos revertitur in Cœmeterium Lucinæ: quos divinis præceptis instruens, Sacramento corporis Christi communicavit; ibique dum Missarum solennia perficit, advenientibus iterum Imperatorum satellitibus, ei in sua sede caput abscinditur.* Aliud, & haud absimile suggerit nobis Cyprianus in Epistola 82. ad Successum: *Ubi Xystum* (inquit) *in Cœmeterio animadversum sciatis, octavo Iduum Augustarum die, & cum eodem Quartum. Sed & huic persecutioni quotidie insistunt Præfecti Urbis.*

Plerique verò Fideles, Fideliumque Rectores, consilii Dominici non immemores Matth. cap. 10. 23. *Cùm autem persequentur vos in civitate ista, fugite in aliam*, huc illuc excurrebant, ut impias manus evaderent, seque in latebris, & Cœmeteriis minus notis abdebant, à notioribus declinantes, ad quæ sinè certo capitis discrimine accessus non habebatur; cùm hæc præcipuè ab Imperatoribus prohiberentur, ut innuit Cornelius Papa in Epistola quadam *ad Lupicinum Viennen.* de persecutione Valeriani (si tamen Blondelli crisis Epistolæ huic fidem non abrogavit) ubi hæc: *Publicè, neque in Cryptis notioribus, Missas agere Christianis licuisse.*

Neque irritum aliquando in hæc loca confugium erat; nam per inextricabiles Cœmeteriorum ambages errabundi Christi Fideles instantia fata eludebant, vel aliquandiu differebant. Quis enim eos insequeretur per cuniculos tam intricatos, ut labyrinthum æmularentur; tam vastos, ut ab Urbe ad mare usque protendi existimarentur? Quæ quidem metuentium Christianorum latibula Dionis Historiam in mentem revocant, qui Hierosolymæ vastationem sub Hadriano Cæsare referens, hæc de Judæis, victorum iras & arma effugere conantibus, addit: *Arma, & cædes Hadriano Imperatoris metuentes, auxilia sumebant in cavernis subterraneis, specus fodientes, atque cuniculis omnia munientes; ut quoties violarentur, liberos haberent ad fugam exitus: invicem quoque sub terram clanculùm commeare, specus & subterraneas vias supernè quibusdam locis inhiantes, ad ventos & lucem excipiendam perforantes.*

Verùm licèt his latebris aliquandiu Chri-

Christiani mortem different, ut plurimùm tamen non evitabant, nam vel inclementiâ & asperitate locorum, vel diuturni erroris lassitate, fame, pædore, & malis omnibus, ærumnisque confecti, è tenebris & umbra mortis, in æternæ, beatæque lucis regiones evolabant.

Hæc igitur, quæ de Cœmeteriis delibavimus, ideò à nobis congesta sunt, ut appareat, neutiquam nos ad illa in prioribus tribus Ecclesiæ sæculis, Christianorum accessum, & moram negare: sed asserere præter hæc, alia ipsis ædificia, & loca religiosa fuisse, quæ vel Ecclesiæ, vel Oratoria, vel Dominica, vel Tituli, vel Martyria, vel aliis id genus nominibus à Scriptoribus Ecclesiasticis appellantur.

Cæterùm in nostræ hujus Dissertationis calce apponere distuli maximi, ut Hospiniano; minimi verò, ut mihi videtur, ponderis & evidentiæ argumentum, quo suam illi sententiam stabilire nituntur. Hospinianus igitur in suo Tractatu *De origine Templorum* lib. 1. cap. 6. hæc ex Arnobio refert lib. 4. *contra Gentes*. *Accusatis* (inquit Arnobius) *quòd nec templa habeamus, nec imagines, nec aras*. Item ex Origene lib. 8. *contra Celsum*: *Objicit* (Origenis verba sunt) *nobis Celsus, quòd non habeamus imagines, aut aras, aut templa*. Demum ex Minutio Felice, qui claruit circa an. Christi 211. in Dialogo Octavii Christiani cum Cæcilio Ethnico: *Cur nullas aras habent*, (inquit Cæcilius) *templa nulla, nulla nota simulacra?*

Quibus interrogationibus, seu potius exprobationibus, cùm supradictos Ecclesiæ Doctores, eâ tempestate præcipuos, nihil respondisse constet, colligit exinde Hospinianus, eos silentio suo fassos fuisse, quæ ab Ethnicis ingerebantur: Nam si vera forent, quæ nos dicimus, inopportuna, & culpabilis illorum taciturnitas videretur, præcipuè cùm ad manus (ut dicitur) & in promptu responsio esset; respondere enim poterant: licèt apud nos nulla sint templa sumptuosiora, qualia apud vos, sacras tamen ædes habemus; in iis verò, & aras, & imagines. At cùm illi tacentes, objecta nullo pacto diluerint, quis ambigat eo tempore nullas re verâ fuisse Ecclesias, oratoria, & reliqua hujusmodi.

Attamen, poterant quidem hæc & similia respondere, si respondendi necessitas incubuisset. Verùm, cùm inutilem, atque superfluam iis diebus controversiam illam existimarent, ac satiùs ducerent veri Dei cultum insinuare, tenebrasque cæcarum mentium Euangelicâ luce discutere, ab inani disputatione consultò abstinuerunt: Apostolo obtemperantes, qui in Epistola ad Titum cap. 3. vers. 9. *Stultas* (ait) *quæstiones & genealogias, & contentiones & pugnas legis devita, sunt enim inutiles & vanæ.*

Quòd autem Octavius, & Origenes, ea quæ ipsis objicebantur silentio suo fassi non fuerint, sed dissimulaverint, & respondere supervacaneum existimàrint, colligi ex eo potest, quòd cùm de aris, & imaginibus, non minus quàm de templis interrogarentur, & apud eos non esse objicerentur, pari circa hæc, ac circa templa, silentio usi sunt, neque exprobantium falsissimam opinionem refellere curæ fuit: Cùm tamen & altaria, & imagines tunc

tunc haberent, quod omnibus etiam alienatis fratribus nostris in confesso est; probatque Tertullianus in Tract. *De Oratione* cap. 14. his verbis: *Similiter & stationum diebus, non putant plerique sacrificiorum orationibus interveniendum, quod statio solvenda sit accepto corpore Domini. Ergo devotum Deo obsequium Eucharistia resolvit? an magis Deo obligat? nonne solennior erit statio tua, si & ad aram Dei steteris? accepto corpore Domini, & reservato, utrumque salvum est, & participatio sacrificii, & executio officii*. Item ibidem cap. 10. *Nec prius ascendimus ad Dei altare, quàm si quid discordiæ, vel offensæ cum fratribus contraxerimus, resolvamus*.

Sed quid aliorum testimonia proferre laborem, si & ipse Origenes tunc interrogantibus tacitus, Homil. 11. facundè & liquidò hoc asserit? refert ejus verba Hospinianus, probatque quoad primitias clero solvendas lib. 5. cap. 1. §. *Ex hisce porrò*: *Sicut hoc* (ait Origenes) *dignum & decens est, sic è contrario, indicens & indignum existimo, & impium, ut is, qui Deum colit, & ingreditur Ecclesiam Dei, qui scit Sacerdotes & Ministros assistere altari, aut verbo Dei, aut ministerio Ecclesiæ deservire, ut de fructibus terræ, quos Deus dat, solem suum producendo, & pluvias suas ministrando, non offerat primitias Sacerdotibus*.

Itaque cum inferri neutiquam possit, re ipsâ apud nos altaria non fuisse, ex eo quòd Ethnicis ea negantibus prædicti Patres nîl responderunt, ita pari rationis ductu templa, & ædes sacras Christianos iis sæculis non habuisse, ex eorumdem Patrum silentio deducere & contendere, iniquum & temerarium est; cùm non magìs de templis, quàm de aris, & imaginibus urgerentur.

Quapropter quàm maximè miror Hospinianum, virum cæteroqui eruditum, hæc ex Octavii & aliorum taciturnitate intulisse. Verum ad hoc asserendum adductum fuisse arbitror impetu quodam mentis, & nimio ardore docendi, sive insectandi, quo etiam lib. 1. *De origine Templorum*, cap. 6. §. *Dissimulare*, chronologica à via declinavit. Ibi enim libenter fassus est, sub Alexandro Severo, Gordiano, Philippis, præsertim Gallieno Imperatoribus, tertio videlicet sæculo sedatis compositisque persecutionibus, templa & ædificia, ampla quidem atque magnifica à Christianis extructa fuisse; testante id Eusebio lib. 8. cap. 1. *Histor Eccl.* ut nos supra retulimus. Deinde verò Diocletianum Ecclesias omnes atque ædes sacras Christi Fidelium, quos violentissimè persequebatur, everti, & solo æquari jussisse: idque tanto militum ac satellitum ardore effectum, ut uno eodemque Paschatis die, omnia simul ubique sacra Christianorum ædificia prostrata & demolita jacuerint. Quibus enarratis hæc statim adjicit in §. *Diocletiano*: *Eoque tempore exprobrârunt Christianis Gentiles, quòd templa non haberent, ut ex Origine constant contra Celsum lib. 4.*

In quo sanè parum cautè labitur, non advertens Origenem multò ante Diocletiani persecutionem interiisse; obiit enim an. 254. Gallo & Volusiano imperantibus: & post ejus excessum an. 30. Diocletianus in Cæsarem lectus est, acclamatus nempe fuit, an. salutis 284. unde erroneus hujusce

Scriptoris lapsus, & nimiùm præceps scribendi cupido satìs elicitur.

Caussam, autem, cur Ethnicis objurgantibus, & de superstitione atque impietate arguentibus (cùm ipsi prima præcipuaque Religionis fundamenta templa esse ducerent) nostri nihil responderint, præter quæ diximus, eam fuisse arbitror; nempe, ut graviores subinde disputationes vitarent: etenim si Ecclesias habere dixissent, de aris illicò, quæ in eis essent, disserere coacti fuissent: si verò & de altaribus annuissent, pari curiositate de Hostia, quæ super iisdem immolaretur, quæstio insurrexisset; cui ut satisfieret, de ineffabili Eucharistiæ Sacramento docendi & altercandi necessitas patribus incubuisset: & ita arcana hæc, sacratissimaque fidei nostræ mysteria in vulgus effusa forent; quod unicè SS. Patres, & peculiariter primitivi verebantur; ne videlicet incapacibus, & Ethnicâ superstitione obtusis mentibus hæc ingerendo, despicatui fides Christi haberetur, rerumque tam grandium doctrina, resque ipsæ, cachinnis & jocis exponerentur, summumque fortasse vitæ discrimen innocui doctores adirent: præsertim cùm id maximè Christus ipse cavendum esse docuerit Matth. cap. 7. nu. 6. ubi dilectissimæ Ecclesiæ suæ custodes, atque pastores erudiens, *Nolite* (inquit) *dare sanctum canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos, ne fortè conculcent eas pedibus suis, & conversi dirumpant vos*. Liquet igitur ex his omnibus, quàm fallacibus futilibusque argumentis nitantur, qui in prioribus tribus Ecclesiæ sæculis sacra ædificia, quæ à Cœmeteriis Cryptisque distincta publicè à Fidelibus adirentur, & sæpè numero Ecclesiæ vocitarentur, Christianis fuisse negent. Quæ omnia cùm propugnare, & asserere mihi fuerit ab initio dissertationis propositum, id assecutus jam tandem videor, tot Patrum sanctissimorum suffragiis, tot probatissimorum Scriptorum testimoniis, ipsâ denique veritate, quâ nihil firmius, nihil protentius. Quamobrem uti diutius in his immorari supervacaneum, sic ad alia stylum acuere, & admovere peropportunum, ac plurima meditanti intendentique maximè necessarium existimo.

CAPUT XVIII.

Ecclesiarum elenchus in tribus primis Ecclesiæ sæculis per universum Orbem à Fidelibus extructarum.

Ad meę proximè pręcedentis dissertationis fidem firmitatemque, quàm plurimum conducebat, si è gravibus, variisque Scriptorum monimentis excerptam seriem apposuissem Ecclesiarum, quæ in prioribus tribus à Christo nato sæculis, in præcipuis Orbis terræ regionibus: vel excitatæ à fundamentis fuêre, vel in sacras, ex ædibus usu & habitatione profanis, conversæ. Verùm cum ea sit Scepticorum, quorum hoc sæculo maxima copia est, mens & ingenium, ut omnia vel audacter negent, vel, si mitissimè agunt, dubiâ lance suspendunt; diù multumque hæsitavi, an & pabulum pertinaci impudentiæ proponerem, & altercandi cum ipsis onus subirem; quorum utrumque devitaturus, omittere hanc narrationem con-

consultissimum esse ducebam. Attamen ne piè credentibus, fraudem & præjudicium afferrem, quaquà eis fides habenda sit, minimè solicitus, templa illa servatâ chronologia, describam. Multa mihi Ughellius in sua *Italia sacra*; Fratresque Sammarthani in *Gallia Christiana*; multa item Rocchus Pyrrhus in *Sicilia sacra*, aliique Scriptores; plurima denique suffecit Eysengreineus, qui luculentum tractatum edidit in centenariis, *De persecutionibus & exaltationibus Ecclesiarum Christiani Orbis*: ipse tamen non pauca desumpsit ex Petro de Natali, quem uti simplicem, credulumque, non desunt qui rideant. Illos igitur oculi severiores, dubiæque mentes adeant; cùm illis tota lis, totumque negotium sit; in eisdem scrutandis, librandisque: tempus ii terant, quibus Deus hęc otia fecit. Cùm mihi moles negotiorum, quâ premor, vix carpere, quæ subjiciuntur, nedum critico examine expendere, atque rimari, permittat.

Anno igitur Christi 33. Hierosolymis ad montem Sion in domo S. Joannis Euangelistæ prima Christi Fidelium Ecclesia fundata est, ubi & Princeps Apostolorum B. Petrus incruentum Missæ sacrificium celebravit. Ex Hesychio Presb. Hierosolym. Actor. cap. 2. & 23. Bedâ ibidem, & Joanne Cassiano eodem anno.

Anno 34.

Domus item B. Mariæ Magdalenæ in templum versa est, ut Bergomensis *De claris Mulier.* cap. 17. Egesippus, quem citat ipse Bergomonsis in *Chron.* lib. 8.

Anno 36. sub Tiberio.

In Asia B. Philippus Apostolus multas erexit Basilicas, tum sacerdotes ad divina munia obeunda constituit. Metaphrastes in *Vita Philippi* sub die 14. Novembris. Nicephorus lib. 3. cap. 39.

Antiochiæ Anno 37.

Theophilus civis Antiochenus magni nominis, domum suam, ut eam in Ecclesiam consecraret, Apostolorum Principi tradidit. Ex Clemente *Recogn.* lib. 10. Petro de Natali lib. 3. cap. 140.

Anno 37.

Apud Scythas S. Philippus Apostolus plura templa construxit, multosque Episcopos, Presbyteros, atque alios Cleri ordines instituit. Metaphrastes in ejusdem vita.

Anno 37.

Compostellæ, Lupa Hispaniæ Regina, ex palatio quod inhabitarat, templum miro opere fabrefactum composuit, quod S. Jacobo Zebedæo Apostolo sacravit. Antonin. par. 1. tit. 6. cap. 7. Petrus de Natali lib. 6. cap. 133. Mantuanus *in Fastis* lib. 7.

Eodem Anno 37.

Erecta fuit Cæsaraugustana Basilica, & in honorem Deiparæ consecrata. Jo. Bap. de Lezana in sua *Turri Davidica* cap. 5. n. 346. Incoff. in Epist. B. MARIÆ Virg. *ad Messanenses* notit. 7. Joannes Baptista de Groff. in *Catania Sacra* chord. 2. modulam. 1. pag. 18.

Anno 44.

Matrona quædam Christiana Gallicana apud Vasatensem urbem memoriæ S. Joannis Baptistæ Ecclesiam dicavit. Gregorius Turonensis in lib. *Flor. plur. Martyr.* edito sub Vita Joannis Baptistæ.

Temporibus D. Petri.

Cataniæ apud Æthnam, Pan-

theon quod ibi ędificârat populi idololatria, in ſacrum templum converſum fuit ab ipſo Apoſtolorum Principe, Deiparæq; venerationi dicatum, ut ex antiquiſſima traditione fuſè probat Joannes Baptiſta de Groſs. in ſua *Catania ſacra*. Chord. 2. modulam 1. in verb. *Pantheon*, pag. 13. *De Catanenſi decachorda*. Qui pag. 18. fretus auctoritate Hieronymi Oſorii Algabricen. Epiſcopi lib. 1. *De Rebus Emmanuëlis Regis Luſitaniæ*, aſſerit, Cangranorenſem, unum ex Regibus, qui Chriſtum Dei ſilium in præſepio adorârunt, reverſum in regionem ſuam, templum, anno circiter tertio B. Virgini Mariæ excitâſſe, ac in Æthiopia anno 4. Reginam Candacem viventi adhuc Virgini templum erexiſſe.

Anno 45.

Romæ B. Petrus primam Eccleſiam condidit, quam ſub Kal. Auguſt. conſecravit, ubi ſacra ſolennia, ſynaxeſque celebravit. Beda ſub Kal. Auguſti. Mataphr. *in Petro*, ac longam de prima Romæ à D. Petro dedicata Eccleſia texuit diſſertationem Franciſcus Maria Florentinus in ſuo *Martyrologio* ad diem primam Auguſti.

Anno 46.

Lucæ, Paulinus Antiochenus B. Petri alumnus templum Sanctiſſimæ Triadi dedicavit. Ughellius tom. 1. pag. 840. Item alia ſex templa extruxit, quorum Ughellius non meminit, ſed videndus Cæſ. Franciottus *in Catalogo de Eccleſiis Lucenſibus*.

Anno 46.

S. Martialis Lemovicenſem Eccleſiam ſub titulo Protomartyris Stephani erexit, & in ea ſedem Paſtoralem poſuit. Beda ſub pridie Kal. Julii. Petrus de Natali lib. 6. cap. 29. Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 25. ſ. 2.

Anno eodem circiter.

Papiæ, Syrus Galilæus B. Petri diſcipulus, & ab eo in Epiſcopum Papienſem ordinatus, in honorem Deiparæ, ipſiuſque B. Petri, templum ſacravit, aliudque SS. Gervaſio & Prothaſio: ex Ughellio to. 1. poſt pag. 1129 pag. 3. num. 1.

Anno 47.

S. Martialis ex LXX. Domini diſcipulis, Eccleſiam Cathedralem Bituricenſem ſub nomine ac titulo B. Protomartyris Stephani erexit, & in ea Sedem Epiſcopalem locavit. Antonius Monchiac. Demochar. lib. 2. *De Miſſa contra Calvinum* cap. 25.

Eodem Anno.

S. Martialis Eccleſiam Burdegalenſem in honorem S. Stephani & S. Andreæ Apoſtoli conſecravit, & Epiſcopalem Sedem in ea fixit. Antonius Monchiac. Demochar. lib. 2. *De Miſſa contra Calvinum* cap. 25.

Eodem Anno.

Apud Burdegalenſes S. Martialis altare, ſeu oratorium Deiparæ Virgini dicatum erexit Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 25. ſ. 2.

Eodem Anno.

Defenſor Cenomanicæ urbis Princeps, ex domo ſua privata templum opere inclytum exantlavit. Antonin. par. 1. tit. 6. cap. 25. ſ. 4. Petrus de Natali lib. 3. cap. 35.

Eodem Anno.

Apud Urbem Aquenſem multæ Eccleſiæ fundatæ fuêre. Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 19. Petrus de Natali lib. 6. cap. 124.

Eodem Anno.

Maſſiliæ Principem quàm plurimas

mas in sua provincia Ecclesias excitâsse, refert Antonin. par. 1. tit. 6. c. 19. §. 1.

Eodem Anno.

S. Martialis templum Cathedrale Angenense sub nomine B. Stephani Protomartyris condidit. Demochar. lib. 2. cap. 25.

Eodem Anno.

Idem B. Martialis ut templum B. Petro dicatum emineret, operam impendit. Demochar. lib.2. cap.25.

Eodem Anno.

S. Martialis Ecclesiam Arvernam in honorem Dei, & Deiparæ Virginis extruxit. Demochar. lib.2. ca.25.

Eodem Anno.

Tholosana Cathedralis sub titulo Protomartyris enituit, quam Sanctus Martialis fundavit. Demochar. ubi supra.

Anno 48.

Mantuani ad fidem Christi confluentes, primum templum Deiparæ extra moenia consecrârunt: intraque ipsius urbis muros vigintiquatuor statuendas Ecclesias in honorem ejusdem curârunt. Ughellius tom.1.pag.926. *Italiæ Sacræ*.

Eodem Anno 48.

Paduæ Rex Vitalianus S. Sophiæ templum erexit, in quo Presbyteros, & Clerum; Prosdocimus verò Episcopus præfuit. Petrus de Natali lib.10. cap. 33.

Eodem Anno 48.

Marci Euangelistæ Discipuli in iis locis, quæ Alexandriæ *Bubulci* nomen acceperunt, Ecclesiam sibi ædificârunt vivente adhuc Magistro. Metaphr. in vita S. Marci Euangelistæ. Procopius Diaconus,& Chartophylax de Marco Euangelista, in Metaphr.

Eodem Anno

Leocadius Galliarum Senator de prosapia Vetii Epagati, domum suam fecit Ecclesiam, quæ postea Primas apud Bituriges nacta fuit, reliquiis Protomartyris Stephani illustrata. Gregorius Turonensis Hist. lib. 1.

Anno 51.

In civitate Altina S. Prosdocimi operâ constructæ fuerunt Ecclesiæ, Clerusque compositus & ordinatus. Petrus de Natali lib.10.cap.33.

Eodem Anno.

S. Clemens Episcopus Metensis plures in urbe sua Basilicas constituit, Clerumque diversis gradibus insignitum ordinavit. Antonin.p.1. tit.6. cap.26. Petrus de Natali lib: 10. c. 13.

Anno 52.

In Asylo Castro idem S. Prosdocimus templum Deiparæ dedicavit. Petrus de Natali eodem lib. 10. cap. 33.

Anno 54.

B. Eucherius ex domo Albanæ cujusdam Senatricis, Treveri templum Joanni Euangelistæ sacrum construxit. *Annales Treverenses*.

Eodem Anno 54.

S. Maternus Petri discipulus non procul à Mosshaïm Templum fundavit, quod vulgari titulo *Dhompieter* nuncupari solet. *Annal. Argentoraten.* Wolfg. *De Vitis Præsul. Nemetorcen.* Michaël Buoching. *in Eccles. Hist.*

Anno 55.

Apud Colonienses B. Materni studio Apostolorum Principis discipuli, templum B. Petro addictum fuit extra urbis moenia. *Annales Colonienses*. Wolfgang. *de Vitis Præsul. Nemetorcen*.

Eodem Anno.

Idem S. Maternus aliud templum con-

condidit Deiparæ ſacrum, quod nunc Beatæ Cæciliæ nomen obtinet. Auctore qui ſupra.

Eodem Anno.

Apud Hieropolim Syriæ S. Matthæus Apoſtolus conſtruxit Eccleſiam Clerumque diſpoſuit. Metaphr. in *Vita B. Matth.* ſub 16. Novembris.

Anno 56.

S. Savinianus unus ex ſeptuaginta diſcipulis, ut in urbe Senonenſi tres conſtruerentur Eccleſiæ, populo perſuaſit; una ſcilicet B. Virgini, altera *S.*Joanni Baptiſtæ; & tertia B.Stephano Protomartyri.

Eodem Anno.

S. Xyſtus Principis Apoſtolorum diſcipulus in urbe Remenſi mirificum templum ædificavit, Demochar. lib.2. cap. 14.

Anno 58.

S.Mennius B. Petri diſcipulus apud Diovantum ædem B. Stephano conſecravit. Joannes Placent. Trudonen. *in Epiſcopis Tungrenſibus* Demochares lib. 2. cap. 25.

Anno 60.

Apud Hunnos ad montis umbraculum, quem Moſa alluit, S. Maternus ædem Virgini ſacram ædificavit. Joannes Placent. Trudonen. in *Epiſcopis Leodienſibus*. Antonius Monchiac. Demochar.lib.2. *contra Calvin.* c.37.

Eodem Anno.

In urbe Carnotenſi SS. Savinianus, Potentianus, & Adventinus Eccleſiam in honorem Virginis MARIÆ ędificârunt. Demochar. lib.2. cap.18.

Eodem Anno.

S. Martialis in Civitate Lemovicenſi Eccleſias in cultum Salvatoris; in honorem Virginis, nec non Petri & Andreæ Apoſtolorum, & in B. Stephani Protomartyris memoriam condidit. Antoninus par.1.tit.6.cap.25. §.2. Petrus de Natali lib.6. cap.29.

Ab Anno 60. vſque ad 80.

Puteolis Eccleſiam S. Celſus erexit; ubi ſacræ ejus exuviæ humatæ fuerunt: quæ Eccleſia hodie eſt Monialium Sancti Franciſci. Ughell. tom.6. pag. 217. num.2. vide Ferrar. *in Catalogo*; qui ait in Puteolano territorio adeſſe Eccleſiam, quæ S. Patielli nuncupatur, ubi S. Celſus à S. Petro conſecratus Epiſcopus fuit.

Anno 61.

Papiæ, Syrus Hermagoræ Aquilejenſis Antiſtitis diſcipulus templum excitavit, & ſedem ſortitus fuit Epiſcopalem. Beda pridie Idus Septembris. Petrus de Natali lib. 1. cap.50. & lib. 8. cap.68. Bergomenſis *Chronici* l.8. Ughell.in Epiſc. Papienſ.

Anno 62.

Treveri B. Nazarii operâ magnificæ ſtructuræ templum excitatam fuit. Antoninus par.1.tit.6.cap.2.Petrns de Natali lib.6. cap.147.

Anno 63.

S. Marcus Petri diſcipulus ejuſdem memoriæ templum dicavit, in quo & ipſe tumulatus fuit. Ughell. tom.6. pag.512. Poſt octavum Martyrii ſui annum uxor cujuſdam Palatiani ab eo conveſa, templum, quod Jovis dicebatur, ejus honori addixit. Ughell.tom.6.pag.513.*Chron.Atinen.*

Anno 64.

Stephanus Dux Aquitaniæ in urbe Lemovicenſi templum S. Valeriæ ſacrum erexit. Antoninus par.1.tit.6. cap.25. §.2. Petrus de Natali lib.6.

Anno 65.

In civitate Remenſi vir quidam, acceptis Reliquiis SS. Timothei, & Apol-

Apollinaris, in eorumdem Martyrum titulum Basilicam statuit. Gregorius Turonensis in lib. *Glor. plur. Martyr.* cap. 62.

Eodem anno.

Syrus Episcopus Papiæ, acceptis SS. Geruasii & Protasii reliquiis à Liberio quodam Christiano, in memoriam eorumdem Martyrum extra urbis mœnia templum condidit opere magnificum, in quo sæpiùs incruentam Hostiam obtulit. Petrus de Natali lib. 1. cap. 50.

Anno 66.

SS. Simeon & Judas Apostoli plures in Perside Ecclesias fabricaverunt, diversosque Cleri gradus instituère. Abdias Babylon. *Certam. Apostol.* lib. 4. Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 14. Petrus de Natali lib. 9. cap. 115.

Eodem Anno.

In Thebaïde Africæ multæ exædificatæ fuere Ecclesiæ à S. Luca Euangelista, tum Presbyteri, Diaconique consecrati. Metaphr. *in vita B. Lucæ*.

Anno 68.

In urbe Natoober S. Matthæus Apostolus & Euangelista ex auro, & argento à populo sibi oblato; Ecclesiam construxit, & sub nomine Resurrectionis Christi dicavit; Presbyteros, Clerumque ordinando. Abdias Babylon. *Certam. Apost.* lib. 7. Antoninus pa. 1. tit. 6. cap. 13. Petrus de Natali lib. 8. cap. 100.

Anno 69.

S. Dionysius Areopagita Sancti Pauli Apostoli discipulus multa per Gallias templa construxit.

Eodem Anno

S. Hermagoras Episcopus, & totius Venetæ Reipublicæ Protopræsul, Marci Euangelistæ discipulus, sepultis in domo Valentiniani sub monimentis marmoreis SS. Euphemiâ, Dorothæâ, Theclâ, & Erasmâ Virginibus, ædes ipsas earumdem memoriæ consecravit; altareque sacrosancto mysterio celebrando construxit, cui omnes suas facultates Valentinianus obtulit. Petrus de Natali lib. 8. c. 29.

Eodem Anno

In urbe Tarvisia S. Prosdocimus Paduę Præsul, Principis Apostolorum discipulus in honorem magistri Ecclesiam erexit. Petrus de Natali lib. 10. cap. 33.

Anno 70.

Parisiis idem S. Dionysius Ecclesias fabricavit, Clerumque instituit. Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 28. Petrus de Natali lib. 9. cap. 41.

Eodem Anno

Celerina Hispaniæ Regina ærarii sui sumptibus elegantissimum templum supra S. Torpetii corpus erexit. Ado Treveren. & Beda sub 16. Kal. Junii. Petrus de Natali lib. 5. cap. 8.

Anno 72.

S. Paulus Sergius gentium Doctoris discipulus, Episcopus Narbonensis, cum Ruso & Stephano Diaconis in memoriam Beati Petri Apostoli Ecclesiam exædificavit. Petrus de Natali lib. 11. cap. 60.

Eodem Anno.

S. Dionysius Areopagita inter alias Parisienses Ecclesias, tria à fundamentis excitavit oratoria, primum Triadi Sacrosanctæ addixit, eo loci, qui modò dicitur S. Benedicti; quemadmodum indicant fenestræ vitreæ hactenus perductę in Sacello S. Nicolai hujus templi, ubi hæc leguntur: *In hoc Sacello S. Dionysius cœpit invocare nomen sanctissimæ Trinitatis.*

Secun-

Secundum Deiparæ consecravit, contrito Mercurii simulacro, quod ibi gentes colebant.

Tertium in memoriam B. Stephani Protomartyris. Demochar.lib.2.c.18.

Anno 77.

Primitivæ Ecclesiæ Protonotarii in vita B. Clementis Pontificis, septuaginta quinque Ecclesias ab ipso in Chersona excitatas tradunt. Petrus de Natali lib. 10. cap.98. Metaphrast. in *Vita Clementis*. Antoninus par.1. tit.7. cap.2. §.2.

Anno 80.

B. Ioanni Apostolo in viuis adhuc agenti, Ephesi sacratum fuisse templum memorat Abdias Babylonius *Certam. Apostol.* lib.5.

Anno 81.

Paduæ, Opilius Paduanæ urbis Patritius supra corpus S.Justinæ Virginis templum extruxit, quod simul cum oratorio Beatus Prosdocimus, ejusdem civitatis Pontifex consecravit. Petrus de Natali lib. 10.cap.33.

Anno 90.

Mediolani S. Crastitianus Oldanus post Domitiani Imperatoris ruinas, quas Christianis templis intulerat, eadem templa reædificavit, novaque iterum excitanda curavit. Ughell. tom.4. fol.56. num.4.

Anno 96.

S. Dionysius Areopagita Parisiensis Episcopus Ecclesiam in urbe Arelatensi erexit, quam Apostolis Petro & Paulo dicavit. Antoninus par. 1. tit.6. cap. 28. §. 2. Petrus de Natali lib. 4. cap.15.

Anno 97.

Apud Trajectum prædictus B. Maternus oratorium in via publica Christo Salvatori erexit. Joannes Placent. Trudonen. *in Episc. Leodien.* Antonius Monchiac. Demochar. lib.2. *contra Calvinum* cap. 37.

Anno 98.

Apud Tungros B. Maternus Deiparæ Virgini Ecclesiam extruxit, Auctore qui supra.

Anno 100.

Ravennæ templum à Fidelibus S. Aderitii secundi Episcopi memoriæ erectum fuit. Ughell.tom. 2. pa. 327. num. 2.

Anno circitèr 103.

Mutinæ, Cletus primus Episcopus, expiato Jovis templo, illud Principi Apostolorum addixit, consecravitque. Ughellius tom. 2. pag.90.

Anno 120.

Crotonienses ædificârunt Sacellum, quod in honorem Dionysii Areopagitæ dicârunt; & in eo sacrum Virginis simulacrum posuerunt. Ughell. tom. 9. num. 1.

Anno 175.

Prope Perusiam templum adfuit à Christianis extructum, & Constantio Perusiæ Antistiti sacrum.

Anno 188.

Mediolani S. Monas urbem in Parochias secrevit; centum quindecim, pluresque Ecclesias construxit, inter quas Basilica B. Petri effulsit, cujus meminêre Galesinus, Galvan. Tristan. Calchus vide Ughell. tom.4. pag. 58.

Anno 189.

Fulginii post Idolatriæ subversionem, surrexit Basilica Palatina à Feliciano Episcopo in honorem D. Joannis Baptistæ sacrata. Ughellius tom.1. num. 4. circa finem.

Anno 204.

Syracusis Eutychius Præsul. B. Andreæ Apostolo oratorium extruxit, &

&

& consecravit. Roccus Pyrrhus *Siciliæ Sacræ* tom. 2. pag. 124. §. *Eutychius* num. 16. ubi citat Schobar.

Anno 250.

Mantuæ duo templa beatissimis Apostolis Petro & Paulo populus excitavit, quorum illud D. Petri Cathedralis evasit. Ughell.to.1.p.926.

Anno 254.

Propè Fulgineum templum BB. Heraclio & Mauro Martyribus dicatum fuit, ibique Castellum Heraclium extructum, quod hodie fracto etymo, vulgus *Racbium* appellat. Ughellius tom.1. pag.734. num.5.

Anno 270.

Bononiæ. Zama in vicis Bononiæ sedem fixit Episcopalem, ubi in honorem B. Petri parvum sacellum extruxit, in quo ipse, ac ejus successor Faustinus sepulti fuêre. Ughell.to.2. pag.8. lit.B. & num. 2.

Anno 273.

Interamnæ templum à discipulis S. Valentini fundatum fuit. Ughellius tom. 1. pag. 810.

Anno. 275.

Haud procul à Sora pietas Fidelium templum in memoriam Sanctæ Restitutæ Virginis & Martyris erexit. Ughellius pag. 156. num. 1.tom. 1.

CAPUT XIX.

De formis sepulchrorum, tam apud Ethnicos, quàm Hebræos, antiquosque Christi Fideles. Deque memorijs Martyrum, sive Martyriis, aut Confessionibus, seu Ciboriis. Nec non de Basiliculis.

MULTAS hucusque congessimus, cùm Sacrorum, tum profanorum ædificiorum notiones, in quibus homines iu sæculo viatores congregari consuetum fuit. At de sepulchris, in quibus iidem expleto suæ viæ, vitæque termino coadunantur, cùm ne verbum quidem fecerimus, atque illa quoque sub sacras Ecclesiæ veteris memorias, ut partes, ac membra veniant, peculiari hoc capite de eisdem differere constituimus.

Sed ut rem altiùs ordiamur, & exequamur uberiùs, animadvertere oportet, finitimæ cujusque nationis, ac populi genium esse, ritus, ac mores ab invicem mutuare, suisque tenaci insitione copulare; ut inde temporis lapsu divelli ac rescindi minimè possint. Hoc autem, si cui gentium, in usu maximè fuit Christianis, qui utique ab Ethnicis non interjectis fluviorum alveis divisi, vel vasto montium, aut maris tractu sejuncti, sed in urbibus eorundem, ac domibus promiscuè degebant. Quæ ut manu ipse tangas, præter ea, quæ sparsim huic operi ad idem probandum inserta sunt, nonnulla subjiciemus ex iis, quæ licèt improba, ac superstitiosa, à Gentibus usurpàrunt, suaque primævi Christi Fideles effecêre. Primum sit de Kal. Januariis, de quibus Albinus Flaccus, sive Alcuinus *de Diviuis Officiis* sic scripsit: *Hæ Kalendæ secundùm dementiam Gentilium, potius dicendæ sunt cavendæ; eâ siquidem tempestate (quando Judices præerant filiis Isrêl, hoc est ante Samsonem) fuit quidam Princeps Gentilium in Italia nomine Janus, à quo Januarius mensis postea nuncupatus est. Hunc verò Janum imperiti homines, qui Deum non cognoscebant, quasi Regem metuebant, & pro Deo illum colere cœperunt, duasque facies illi figuravêre propter Orientem & Occidentem,*

tem, nec non & quadrifontem appellavêre, ideſt Janum geminum, propter quatuor partes, ſeu elementa quatuor, aut tempora quatuor, ſed cùm hoc facerent, formabant potiùs monſtrum, quàm Deum. Unde Numa, poſt Romulum, hunc eſſe primum menſem anni voluit, tanquam bicipitis Dei menſem, reſpicientem, ac proſpicientem tranſacti anni finem, futuríque initium, & Januarium vocatum, eo quòd ſit limes & Janua anni: unde imperiti homines veluti Deum colentes, diem ipſum multis ſpurcitiis ſacraverunt: quidam mutabant ſe in ſpecies monſtroſas, in ferarumque habitus transformabant: alii in femineo geſtu mutati, virilem vultum effeminabant; nec immeritò virilem fortitudinem non habent, qui in mulieris habitum tranſierunt: aliqui fanaticis auguriis profanabantur, perſtrepebant ſaltando pedibus, tripudiando plauſibus: nonnulli ita auguria obſervabant, ut focum de domo ſua, vel aliud quodcunque beneficium, cuiquam potenti minimè tribuerent. Diabolicas etiam ſtrenas & ab aliis accipiebant, & ipſi alijs tradebant; nec non etiam menſulas plenas ad manducandum totâ nocte paratas habebant, credentes, quòd Kalendæ Januarîi per totum annum præſtare poſſent. Et quia his, & aliis miſeriis mundus univerſus repletus erat, ſtatuit univerſalis Eccleſia Jejunium publicum in iſto die fieri, quatenus his calamitatibus auctor vitæ finem imponeret. Sed quia Domino largiente, hæc à Fidelibus pro nihilo habentur, licèt quantulæcunque ſimilitudines (quod abſit) adhuc lateant in feris hominibus, omni tamen conamine prohibendæ ſunt, atque pellendæ: neque enim aliud quidquam novi in iſtiuſmodi Kalendis præſumendum eſt, niſi quod & in aliis Kalendis menſium, excepto quòd octavæ Dominicæ cum eximio cultu celebrentur, ut ſupra præfixum eſt. Sed neque illud reticendum, quòd dum quadam die hæ ſuperſtitiones Diabolicæ, Romæ agerentur, quidam S. Almachius cùm diceret; hodiæ octavæ diei Dominicæ ſunt, ceſſate ab his ſuperſtitionibus idolorum & ſacrificiis pollutis, jubente Alyſio Urbis Præfecto hac de cauſſa interfectus eſt.

Hoc idem antè Alcuinum dixerat Iſidorus Epiſcopus Hiſpalenſis *De Eccleſiaſticis officiis* lib 1. cap. 40. *Jejunium* (ait) *Kalendarum Januariarum, propter errorem gentilitatis inſtituit Eccleſia. Janus enim quidam Princeps Paganorum fuit, à quo nomen menſis Januarii nuncupatur, quem imperiti homines veluti Deum colentes, in religionem honoris poſteris tradiderunt, diemque ipſum ſceniſque & luxuriæ ſacraverunt. Tunc enim miſeri homines, & quod pejus eſt, etiam Fideles ſumentes ſpecies monſtroſas in ferarum habitum trasformantur; alii femineo geſtu demutati, virilem vultum effeminant: nonnulli etiam de fanatica adhuc conſuetudine, quibuſdam ipſo die obſervationum auguriis profanantur, perſtrepunt omnia ſaltantium pedibus, tripudiantium plauſibus, & quod his turpius eſt nefas, nexis inter ſe utriuſque ſexus choris, inops animi, furens vino turma miſcetur. Proinde ergo SS. Patres conſiderantes, maximam partem generis humani eodem die hujuſmodi ſacrilegiis ac luxuriis inſiſtere, ſtatuerunt in univerſo mundo per omnes Eccleſias publicum Jejunium, per quod agnoſcerent homines, in tantum ſe prava agere, ut pro eorum peccatis*

catis necesse sit omnibus Ecclesiis jejunare.

Secundùm, De Purificationis B. MARIÆ Virginis festivitate, in quaritum candelas distribuendi, accensasque deferendi, fluxisse à Gentilibus demonstrat Menardus in notis ad lib. *Sacrament. S. Gregorii* ad hunc eundem diem, sequentibus verbis.

In eo festo fiunt cum cereis ardentibus rogationes, seu processiones ex satis antiquo more, superstitione veteri, qua Romani hoc mense in honorem Februi Dei, idest Plutonis, cum cereis ardentibus lustrabant Urbem, in piam ac sanctam mutatâ religionem; siquidem harum mentionem facit Sanctus Hildephonsus, qui floruit anno 644. Sermone supracitato. Agitur hæc festivitas mense Februario, quem Romani adhuc Pagani à Februo, idest Plutone, sic vocaverunt &c. Quam lustrandi consuetudinem congruè & religiosè Christiana mutavit consuetudo, cum eodem mense, hoc est hodiernâ die, in honorem Sanctæ Dei Genitricis, & perpetuæ Virginis Mariæ non solum Clerus, sed omnis plebs Ecclesiarum loca cum cereis & diversis hymnis lustrantes circumeunt. Idem scribit S. Eligius Homil. 2. Nunc igitur vanæ superstitionis errorem pulchrè Christiana devotio ad veram convertit Religionem, cùm jam non post quinquennium, nec ut olim circa finem mensis Februarii una lustratur Civitas Romana ob honorem Februi, qui falsò lustrationum, idest purgationū, potens putabatur, & Deus Infernorum, & ob dignitatem ejus, quæ jam cessavit, terreni Romanorum Imperii: sed per singulos annos circa initium ejusdem mensis universa Dei Ciuitas, sancta videlicet Ecclesia, illustratur, fidei lumen, quod filiorum suorum fulget in cordibus, designans cereorum lumine, quod eorundem gestatur manibus.

Pauca hæc ex multis quæ afferri possent, exempla selegi, fidem huic assertioni facturus, videlicet, quòd ab Ethnicis olim Christiani, ac proinde quælibet natio populusque à finitima conterminaque natione mores quosdam didicerit, & constantissimè fuerit imitata. Si plura cupis, adi Baron. ad ann. 44. num. 80. qui mirum in modum meam hanc sententiam confirmat. Sed ut promissum de Sepulchris sermonem prosequar, ab Ægyptiis incipiam, qui & Gentiles, & antiquissimi sunt. Ii mortuorum sepulchra tres in species dividere, juxta defuncti dignitatem, consueverunt; nempè in sumptuosa, mediocria, & humilia. Sumptuosa ea erant, quæ pro Regibus & magnatibus attollebantur, ut Mausolea & Pyramides. Mediocria, quæ pro mediocribus, ut Cœmeteria sive Cryptæ in vivo alabastro excisæ, variis concamerationibus discriminatæ, multipliciumque viarum ambagibus adeò intricatæ, ut labyrinthus videri possent; arcæ in eisdem marmoreæ, sive sarcophagi, in quibus cadavera condebantur. Ab humilibus autem, cùm ad meum institutum non spectent, & brevitati maximè studeam, libentissimè declinabo.

Porrò quale fuerit primum Mausoleum, Plinius lib. 36. cap. 5. docet his verbis: *Mausoleum, sepulchrum est ab uxore Artemisia factū Mausolo Cariæ Regulo, qui obiit Olympiadis centesimæ anno 2. Opus id ut esset inter septem miracula, ii maximè artifices fecère:*

patet ab Austro & Septentrione sexagenos ternos pedes, brevius à frontibus, toto circuitu pedes quadringentos undecim, attollitur in altitudinem viginti quinque cubitis: cingitur columnis triginta sex. Ab Oriente cælavit Scopas; à Septentrione Bryaxis, à Meridie Timotheus, ab Occasu Leochares. Priusque quàm peragerent, Regina Arthemisia, quæ mariti memoriæ id opus extrui jusserat, obiit: non tamen recesserunt nisi absoluto jam, id gloriæ ipsorum, artisque monimento judicantes; hodieque certant: manus accessit & quintus artifex: Nam quæ supra pteron pyramis altitudine inferiorem æquavit viginti quatuor gradibus in metæ cacumen se contrahens. In summo est quadriga marmorea, quam fecit Pythis. Hæc adjecta centum quadraginta pedum altitudine totum opus includit. Ab hac magnificentissima fabrica cæteræ, parùm absimilem præseferentes magnificentiam, nomen sumpsêre.

Mausoleorum æmulatrices fuêre Pyramides, quarum figura quadrata erat, & ab amplissima basi desinens in acumen: illarum nonnullas conspici adhuc in Ægypto tradit Jo. Nardius in suis comment. ad Lucretium *De rerum natura*; ubi in fine agit de funeribus Ægyptiorum; quarum Pyramidum occasione nonnullorum sepulchrorum adhuc Memphi extantium orthographiam affert, quam delineare imperavit cl. mem. Ferdinandus II. Magnus Ethruriæ Dux, studiorum ac Artium promotor, illamque in Tabula XXXVIII. expono, ubi litera A. Memphim, quæ Alcayrum, vulgò *Cairo* denotat, littera B. Babylonis antiquæ parietinas. C. Nilum ab Austro in Aquilonem præterfluentem. D. lapidem cælatum, qui ad putei sive ostii operculum inservit. E. via, per quam in cameram subterraneam descenditur. F. arca lapidea hieroglyphicis insignita, custos alterius ligneæ G. quæ visenda exponitur, unà cum simulacro stante, & tutelaribus Diis.

Tantâ verò arte, ac tam amplâ mole surgebant hæc ædificia, ut ea Martialis miraculo proxima reputaverit, ubi inquit:

Barbara pyramidum sileat miracula Memphis &c.

Et inferius:

Aëre nō vacuo pendentia Mausolea:

Ea verò erigere Regibus fato functis Egyptios consuevisse docemur à Lucio Floro lib. 4. cap. 11. cùm de Cleopatra Ægypti Regina sermonem habens *in Mausoleum*, (ait) *sepulchra Regum sic vocant, recepit*. Idem testatur Lucanus lib. 8. de Ptolemæis (ita enim suos Ægyptii Reges vocabant, ut olim etiam Pharaones indigitàrunt,) sic scribens:

Et Regum cineres extructo monte quiescant.
Cùm Ptolemæorum manes, seriemque pudendam
Pyramides claudant, indignaque Mausolea.

Confirmat hæc Servius in undecimo Æneïd. additque unde nam ista regalibus cadaveribus moles imponendi fluxerit consuetudo: *Apud majores* (inquit) *nobiles aut montibus altis, aut in ipsis montibus sepeliebantur. Unde natum est, ut supra cadavera Pyramides fierent, aut ingentes collocarentur columnæ*; de quibus infra.

Breviter huc usque demonstravimus morem Aegyptiorum tam sumptuo-

TAB XXXVIIII
B
C
A
D
E
G
F
pag. 164.

Fig. 2.

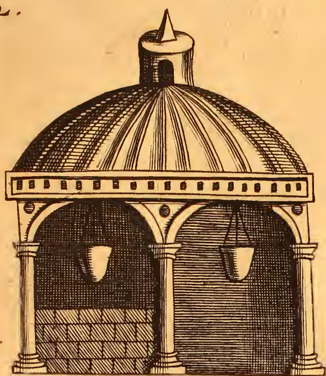

Fig. 1.

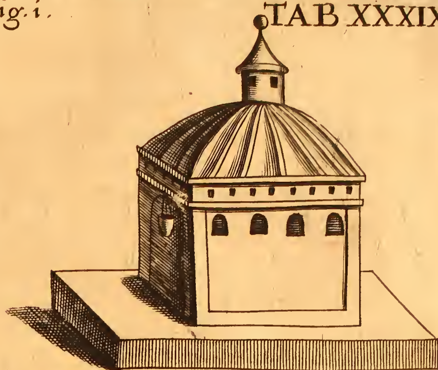

Fig. 4.

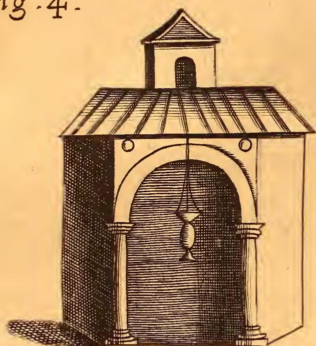

Fig. 3.

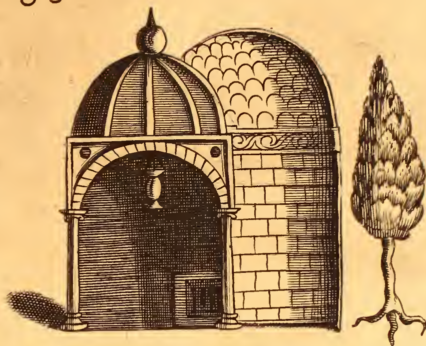

Fig. 6.

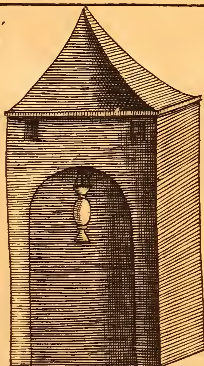

Fig. 5.

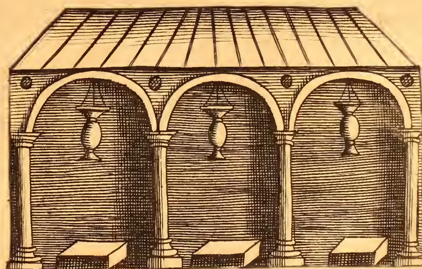

Fig. 8.

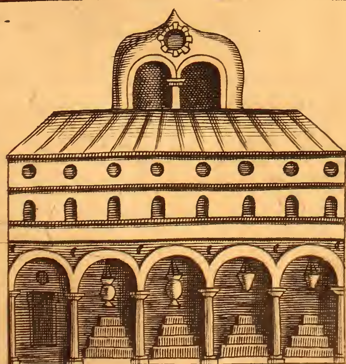
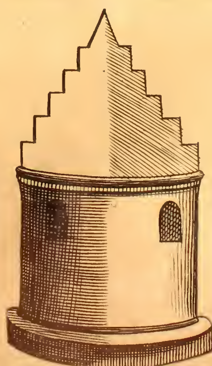

Fig. 7.

ptuosa sepulchra excitandi: modò ad Hebræos descendamus, quos tanquam Ægyptiis finitimos, ritus Aegyptiacos in multis æmulatos ostendam. Et primò quòd ipsi quoque Mausolea ædificaverint, testis est Sacra Scriptura 2. Paralip. 35. 23. ubi de sepulchro Josiæ sic: *Et asportaverunt eum* (idest Josiam) *in Hierusalem, mortuusque est, & sepultus in Mausoleo patrum suorum*. Item Machabæorum. cap. 13. 27. tumulus alter describitur magnificentissimus, quem Simon parentibus fratribusque suis erexit; his verbis: *Et ædificavit Simon super sepulchrum Patris sui & fratrum suorum ædificium altum visu, lapide polito retro & ante; & statuit septem pyramides, unam contra unam, Patri & Matri, & quatuor fratribus, & his circumposuit columnas magnas, & super columnas arma ad memoriam æternam, & juxta arma naves sculptas, quæ viderentur ab omnibus navigantibus mare: hoc est sepulchrum quod fecit in Modin usque in hunc diem.* Hoc idem Joseph *de Bell. Jud.* lib. 13. c. 19. & lib. 10. cap. 14. scribit Danielem ædificâsse in Egbatanis Mediæ Mausoleum valde præclarum, & mirabiliter nimis instructum, subdens: *Ejus pulchritudo videtur nova & solida, nullaque senectute tam magni temporis longævitate confecta; cùm ædificia eadem, quæ homines patiantur, & ad vetustatem veniant, & sua fortitudine longævitate careant, ac proprii decoris amissione marcescant. Manet enim hactenus, & videntibus creditur nuper ædificatum, ita ut eâ die, quâ conspicitur, putetur esse constructum: hactenus enim sepeliuntur ibi Medorum Reges, atque Persarum pariter, & Parthorum, & cui hæc cura committitur, Sacerdos est Judæorum. Et hoc fit usque ad præsens tempus.*

Alia Hebræorum sumptuosa sepulchra, eorumve emblemata nobis suggerit Joannes Henricus Hottingerus in suis *Cippis Hebraïcis* Latinitare donatis, notisque illustratis; ubi pag. 32. Tumuli Isaïæ Prophetæ erecti in Saraka, iconismum apponit, cujus orthographia habes in Tab. XXXIX. Figura 1. & in eadem pagina alterum Benjamin, quod exhibeo sub Figura 2. itidem pagina 30. in eisdem Cippis habetur forma sepulchri Isai Patris Davidis, quam profero sub Figura 3. In pag. 34. est sepulchrum Rachel ut in emblemate sub Fig. 4. Et pagina 42. Sepulchra Regum domûs David ut in Figura 5. Nec non pagina 44. tumulum alium describit Chuldæ cujusdam Prophetissæ, cujus emblema repono sub Figura 6. Item pag. 46. monimentum appingitur Zachariæ Prophetæ, cujus exemplar exhibeo sub Fig. 7. Denique pag. 48. magnificum sepulchrale ædificium Simeonis Justi, & septuaginta synedrorum designat, cujus typum vide sub Fig. 8. Nonenim ditioribus, ac Principibus viris tantummodo ære privato tumuli excelsiores construebantur, sed & Prophetis, ac viris justis, licèt pauperibus, publicis tamen votis ac sumptibus: quòd D. Hieronymus recolens & expendens hæc Christi Domini verba apud Matthæum cap. 23. 13. *Vt vobis Scribæ, & Pharisæi hypocritæ, qui ædificatis sepulchra Prophetarum, & ornatis monimenta Justorum, & dicitis, si fuissemus in diebus Patrum nostrorum, non fuissemus socii eorum in sanguine Prophe-*

phetarum, sic in Scribas invehitur, qui ut bonitatem simularent, ac plebi imponerent, se patribus homicidis dissimiles exhibentes, occisorum sepulchra splendidè ornabant: *Si fuissemus* (inquens) *in illo tempore, non fecissemus ea, quæ fecerunt patres nostri. Hoc autem etiam si sermone non dicant, opere loquuntur, ex eo quòd ambitiosè & magnificè ædificant memorias occisorum, quos à Patribus suis jugulatos non negant*.

Alias sepulchrorum figuras ac formas apud eundem Hottingerum exquire: nam hæc magnifica splendidioraque Hebræorum monimenta fuêre. Nunc ad mediocria digrediamur.

Ægyptios igitur in his etiam imitati, rupes cautesque duriores exenterabant, speluncas cryptasque laxantes, in quibus cadavera conderentur, easque tumbas appellavêre, quod plurimis exemplis firmari potest, & illicò occurrit illud Abraham Gen. cap. 23. qui Saræ uxoris suæ cadaver in duplici spelunca, quam emit in Hebron terra Chanaam quadringentis siclis, deposuit composuitque: ubi postea & ipse & filius ejus Jacob, nepotumque plerique humati sunt, ex Genes. cap. 25. 49. & 50.

Legimus etiam apud Hottingerum pag. 44. (ut alia plurima testimonia omittamus, quibus liquidò constat, speluncas apud Hebræos pro sepulchris fuisse) tam vastæ amplitudinis ad radices montis Oliveti speluncam esse Aggæo Prophetæ attributam, ut alias aliasque sinu suo capiat, & amplectatur.

Quem specuum usum pro funerandis corporibus usque ad tempora Christi Domini viguisse, ex Euangelistis comperimus. Constat enim Joann. cap. 11. num. 38. Lazari monimentum fuisse speluncham, ibi: *Jesus ergo rursum fremens in semetipso, venit ad monimentum, erat autem spelunca, & lapis superpositus erat ei*. Item cap. 27. narrat Josephum acceptum Domini corpus involvisse in syndone munda, & posuisse in monimento suo novo, quod exciderat in petra. Confirmat etiam Marc. cap. 15. ubi corpus Dominicum linteo involutum tradit, & à Josepho in monimento in petra exciso locatum. Item Luc. 23. *Et posuit eum in monimento exciso*. Quod monimentum speluncam appellat Euseb. in *vita Const.* cap. 26. & 28. lib. 3. quo loci referens Dominici sepulchri sub Constantiniano Imperio inventionem hæc fatur: *Tunc verò ipsum augustum sanctissimumque Resurrectionis monimentum præter omnium spem refulsit, & spelunca illa, quæ Sancta Sanctorum verè dici potest, in lucem prodiit*. Percommodum enim Hebræis erat hujuscemodi specus in rupibus excavare, præsertim juxta Hierusalem, cum stadiis fermè sexaginta per circuitum ab urbe ea regio saxis aspera sit, montibusque quamplurimis intumescat.

Alia de Judæorum sepulchris exempla libens referrem, si ea mihi Scriptorum copia sufficeret; sed Hebraïcam gentem potius ad miseram turpissimamque servitutem, quàm ad bonas artes, & præcipuè literarias natam esse, nimis apertè dignoscimus.

Ex his tamen vel paucis in comperto est, Hebræos, tùm quoad magnifica, sumptuosaque, tùm quoad alia inferiora monimenta ab Aegyptiis normam duxisse. Superest nunc ut insti-

institutum: ac morem eundem ab illis ad Græcos tanquam contermínos proximioresque derivatum ostendam, sed de his pauca inveniuntur, quæ sepulchrorum magnificentiam respiciant. Nam Pausanias in *veteris Græciæ descript.* lib. 2. sic scribit: *Ad hunc fermè modum suorum cadavera condunt Sicyonii: corpus terrâ contegunt, deinde lapideâ basi extructâ columnas erigunt, quibus fastigia, vel (ut Græci vocant) aquilas imponunt, eâdem propè specie, quâ sunt templorum culmina.* Ac in lib. 9. sic: *At Lacedaemoniis & Atheniensibus eo prælio peremptis, sui separatim sunt tumuli, & in illis inscripti Simonidis elegi. At communi illo monimento non procùl, ara dicata fuit Jovi* Eleutherio: *sepulchrum quidem ex ære factum, Jovis ara & signum è candido lapide.* Item apud eundem nonnulla alia loca legimus ad sepulchralia Græcorum monimenta spectantia, inter quæ Hippolytæ sepulchrum reperio, Amazonum clypeum structuram præseferens: en ejus verba num. 40. *Sepultam verò eo quo diximus loco, & ejus sanè monimentum Amazonici clypei formam præsefert.* Iterum lib. 3. num. 35. hæc habentur: *Est præterea Spartæ Comitium, quod Varium nuncupant; & proxima ibi heroica monimenta Cadmi Agenoris filii, & Oelici Theræ filii posterorum &c.* Ex quibus profectò locis apertè eruitur, Pausaniam solertissimum Græcanici Imperii Scriptorem, humilia admodum ac tenuia, & adeo parum ad posteros memoratu digna sepulchra invenisse, ut nullum accuratius descripserit. Nec mirum tamen, si nulla tunc temporis formæ sumptuosioris Pausanias invenerit, cùm adeò olim in tumulorum ornatu, fastuque Græci modum excederent, ut immodicum luxum lege severiori cohibere necessum habuerint Athenienses. Porro ejus legis meminit Cic. leg. 11. ibi: *Sed post aliquantò propter has amplitudines sepulchrorum, quas in Ceramico videmus, lege sancitum est, ne quis sepulchrum faceret operosius, quàm quod decem homines effecerint triduo; neque id opere tectorio exornari, nec Hermas hos quos vocant, licebat ornari.*

Cum autem totius Græciæ celeberrima esset urbs Athenarum, ea lex inde per universam Græciam invaluit, nec ultra sepulchrorum nitore, & amplitudine splendidè in iis Terris peccatum est. Cæterùm in prioribus tumulis quantum cum Hebræis Græci certaverint, licèt ob oculos nulla proponere argumenta fas sit; ipsum Senatûs Consultum eorumdem moderationem præcipiens, iisdemque modum imponens, abundè testatur.

Verùm, cum apud Romanos nulla lex esset, quæ sepulchrorum ornatui adversaretur, ideo ipsi ritum ædificandi Mausolea in urbem invectum, egregiè ac splendidissimè coluerunt. Testantur hoc tot miranda hujus urbis vetustissima monimenta: præcipuè verò clarissimum illud, ac verè magnificum Octaviani Cæsaris Augusti in Campo Martio, de quo sic in ejusdem Imperatoris vita Suetonius: *Reliquias legerunt primores equestris ordinis tunicati & distincti, pedibusque nudis, ac in Mausoleo condiderunt. Id opus inter Flaminiam viam, ripamque Tyberis sexto suo consulatu extruxerat circumjectasque sylvas & ambulationes ad usum populi tunc jam*

pu-

publicârat. De eodem etiam Cassiodorus hæc ait: *Sed mundi Dominus ad potentiam suam opus extollens, mirandam etiam in Romanis fabricam in vallem Martiam tetendit Augustus, ut immensa moles firmiter præcincta montibus contineret, ubi magnarum rerum indicia clauderentur: bissena quippe ostia ad XII. signa posuerunt*. Strabo præterea li. 5. *Commemoratione* (inquit) *dignissimum est, quod Mausoleum appellant, in excelsis fundatũ molibus, lapide niveo, & perpetuæ viriditatis arboribus coopertum, in summum usque verticem ad fluminis ripam exaggeratum. In summo autem positum est Cæsaris Augusti simulacrum ex ære fabricatum: sub aggere ipso sunt ejus loculi, & cognatorum & necessariorũ: à tergo verò lucus est mirifica continens ambulacra: in medio autem campi spatio, sui busti extat ambitus, & hic ipse niveo perfectus lapide, ferreos in circuitu cancellos habens, & plantatas interiùs præseferens populos*. Extat verò etiam nunc interior murus orbicularis reticulato opere, cùm tamen olim, ut videtur, tres fuerint muri invicem distantes, quorum intervalla rursus spatiis quibusdam distinguebantur, ut loculi plures efficerentur, quibus seorsum condi singuli possent. His adde Marlian. qui in sua *Topograph. urbis Romæ* lib. 5. cap. 7. *Mausoleum* (inquit) *in eadem valle* (idest Campo Martio) *interque viam Flaminiam & ripam Tyberis, tertio suo Consulatu posuit Augustus, voluitque ut non modò suum. sed omnium Imperatorum & Cognatorum esset sepulchrum*.

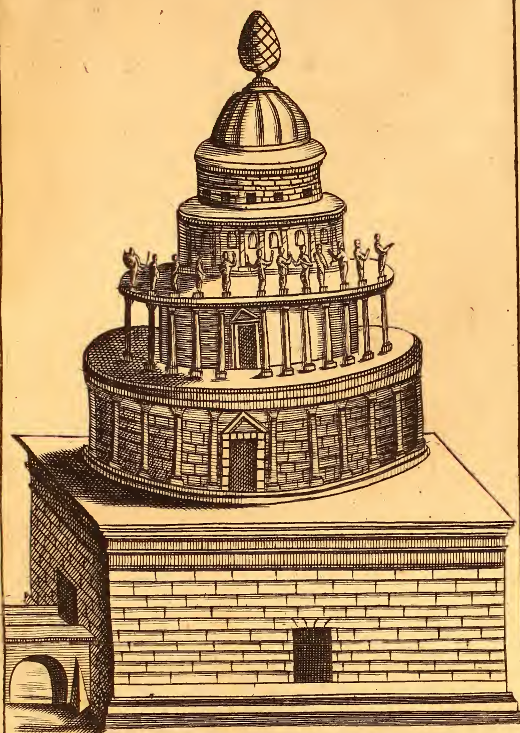
Hic locus in laudem Augusti, Pacis, ac victoriæ, & Patris Patriæ inscriptionem habuisse dicitur. Ad hoc Mausoleum Virgilium respexisse puto quum cecinit de Marcelli nimis acerbo funere.

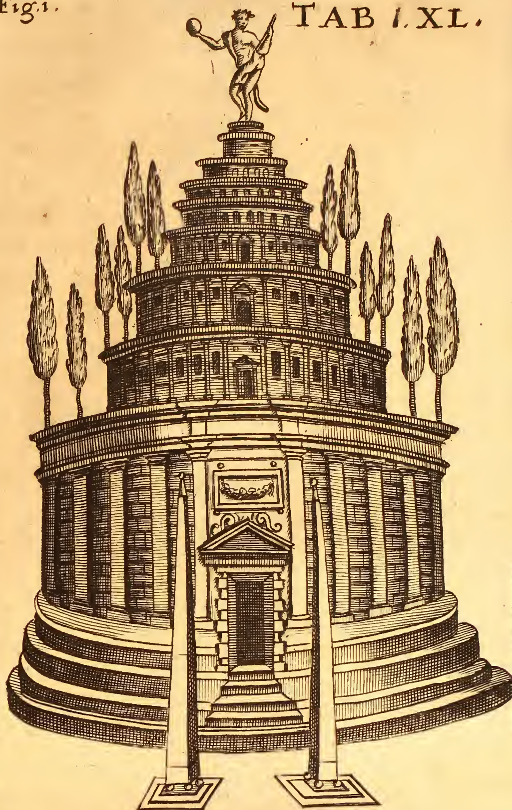
Quantos ille virûm magnam Mavortis ad urbem
Campus aget gemitus? vel quæ Tyberine videbis
Funera, quum tumulum præterlabere recentem.

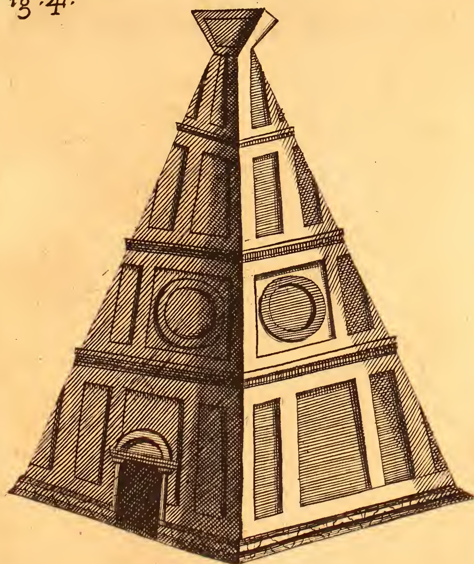
Quia & de illo loquitur Xiphilinus in Hadriano his verbis: *Sepultus est ad flumen juxta pontem Aelium, ubi monimentum fecerat: nam Augusti Mausoleum plenum erat, in quo nemo amplius sepultus est*. Quod penè adamussim confirmat Dio in Hadriano: *Jam enim* (inquit) *Augusti monimentum repletum erat, nec quisquam amplius in eo sepeliebatur*. Hujus Mausolei exemplar habes in Tab. XL. *Fig*. 1.

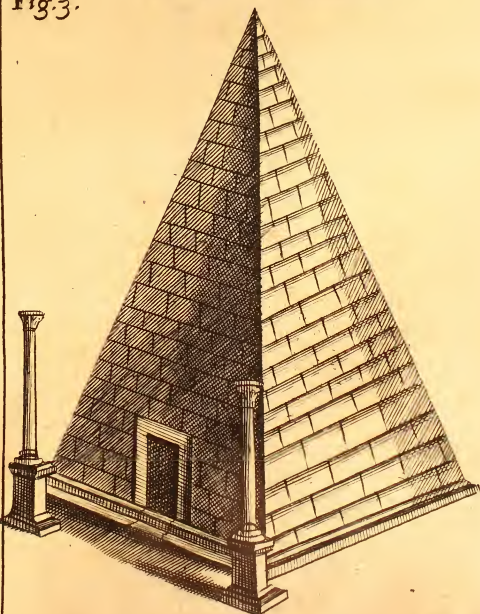
Alterius Mausolei memoriam in Urbe nobis exhibet Paul. Diacon. l. 14. supplem. ad Eutrop. ubi agens de morte Honorii: *Vitâ exemptus est* (inquit) *corpusq; ejus juxta B. Petri Apost. atriũ in Mausoleo sepultum est*. Aliud præterea majestate pretioque spectabile, clarissimumque, quod assueta prodigiis Urbs ipsa admirata est, illud erat Hadriani Imperatoris, à Procopio de Bello Gothico perleganter descriptum; quem adire operæ prætium est, ut scitissimæ & admirandæ structuræ lenocinium utcunque concipias. Hujus Mausolei specimen habes in eadem tab. Fig. 3.

Inclytus itaque Romanorum Genius quem admodum Mausoleorum Ægyptiorũ haud impar æmulator evasit; ita Ægyptiacum morem in Pyramidibus attollendis certatim studuit imitari. Duo nobis hîc suppetunt allegenda moliũ Pyramidalium in urbe testi-

Fig.2.

Fig.1.
TAB I.XL.

Fig.4.

Fig.3.

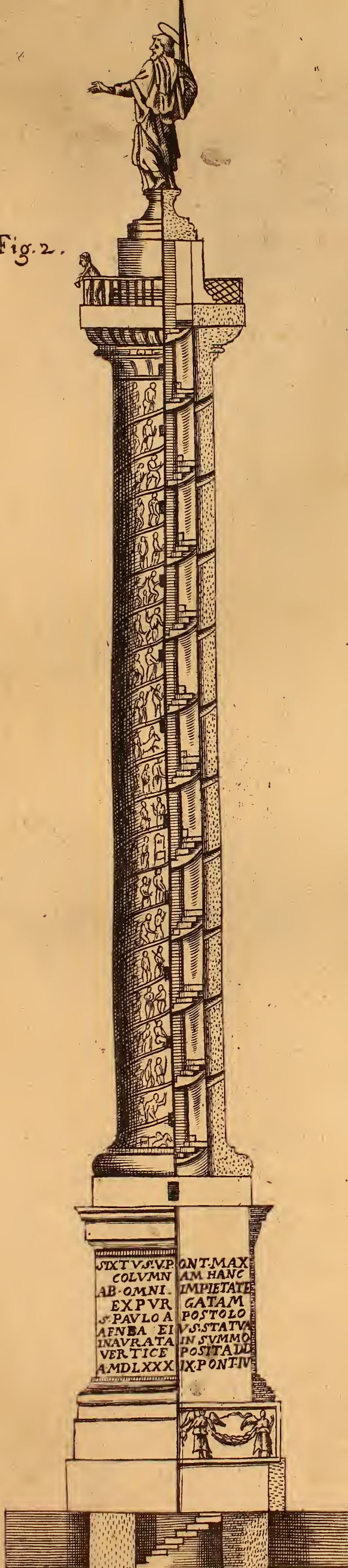

SIXTVS.V.P ONT.MAX
COLVMN AM HANC
AB.OMNI. IMPIETATE
EXPVR GATAM
S.PAVLO A POSTOLO
AFNBA EI VS.STATVA
INAVRATA IN SVMMO
VERTICE POSITA DD
A.MDLXXX IX.PONT.IV

Fig. 2.

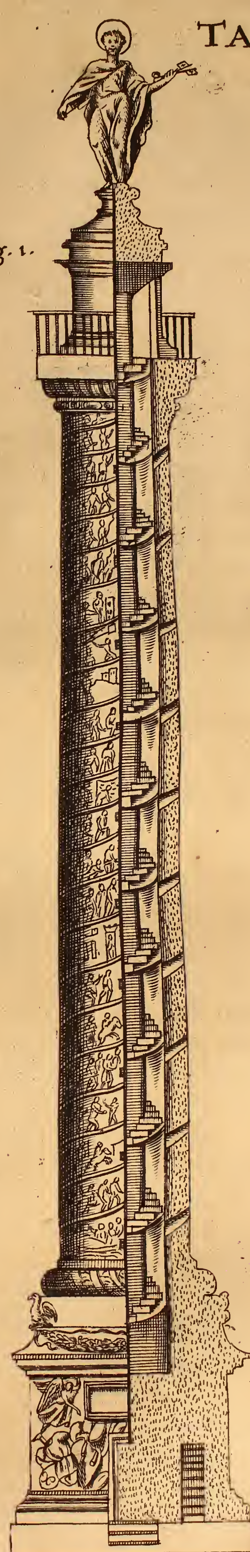

Fig. 1.

testimonia, quarum una adhuc hodie ad Portam Ostiensem, vulgò *Divi Pauli*, conspicitur; ubi ingens, immanisque lapidum quadratorum Pario marmore aggesta machina assurgit, Caji Cestii titulis insculpta, Pyramidis speciem referens: quam recolend. mem. Alexander VII. Pont. Max. è nobili Chisiorum familia, de urbis magnificentia valde solicitus, pristino nitori restituit, cùm terram, quæ maxima in parte Pyramidem obruerat, illâ effossâ, alio asportari fecerit. Quare ipsa Pyramis quasi assurgere visa fuit. Insuper cùm eadem multis in locis à temporis injuriis devastata esset, novis marmorum supplementis reparavit. Ipsius Pyramidis basis, palm. Romanis circiter 135. expatiatur, altitudo verò ad palm. 150. evehitur; introrsum concamerata est, picturisque variis sparsim perornata, quas Octavius Falconerius clarissimus Vir, tanquam dignum memoriâ opus, delineandas curavit, ac dissertatione illustravit, quæ habetur apud Nardinum in lib. *De antiq. Rom.* ad calcem operis. Hujus Pyramidis iconem habes in Fig. 3.

Alterum Pyramidale Urbis monimentum est, quod Scipionis sepulchrum fuisse Scriptores autumant, ac prope Hadrianam molem extitisse conveniunt. Mallius verò Romuli tumulum credit, metamque denominatum asserit, ac scribit illud ad construendos Vaticanæ Basilicæ gradus despoliatum fuisse. Quos Symmachum Pontificem contruxisse Bibliothecarius narrat.

Porrò Romanorum magnificentia non eòusque tantùm processit, ut Mausoleorum Pyramidumque sectatrix dumtaxat, imitatrixque diceretur; verùm etiam adeò proceras immanesque colnmnas architectata est, ut Aegyptiacum fastum excesserit, ac superaverit: Hæ insignes, sublimesque moles, celeberrima defunctorum gesta anaglyphè expressa exteriùs præseferebant: introrsùm autem cochlidibus scalis arcuatæ, eò usq, concameratæ erant, ut ad summitatem ascendere quisque valuisset. Duo ad præsens operum tam mirabilium Urbi & Orbi, dejecto ob stuporem supercilio, spectanda supersunt: quorum unum ad Quirinalis radices contermina undique ædificia supereminet, *Columnaque Trajani* indigitatur, eò quod Trajano Augusto sacram tituli perhibeant, in qua spectabili anaglyptices opificio, Dacici belli historia eleganter, ordinatèque conspicitur, victoriaque de Rege Decebalo relata: cujus historicum syntagma Latinè edidit Alphonsus Ciaconius; & nuper claris. Vir Joannes Petrus Bellorius claræ mem. Sereniss. Christinæ Svecorum Reginæ inclytæ Bibliothecæ Custos, deque Rebublica literaria benemeritus ob peculiarem antiquarum rerum tùm eruditionem, tùm in suo Cimelio conservationem; in Italicam vertit linguam, ac æreis iconismis, variisque numismatibus Inscriptionibusque locupletavit instauravitque. Postremò sæpè laudatus Raphaël Fabrettus innumeris aliis eruditionibus denuò illustravit auxitque historiam in suo *De Columna Trajani* Syntagmate. Iconismum vides in Tabul. XLI. Fig. 1. in cujus summitate ænea statua S. Petri visitur, à recol. mem. Xysto V. ibi collocata.

Alterum quod Romæ etiam cernimus è Columnis opus mirabile, in platea, cui nomen ab ipsa Columna fa-

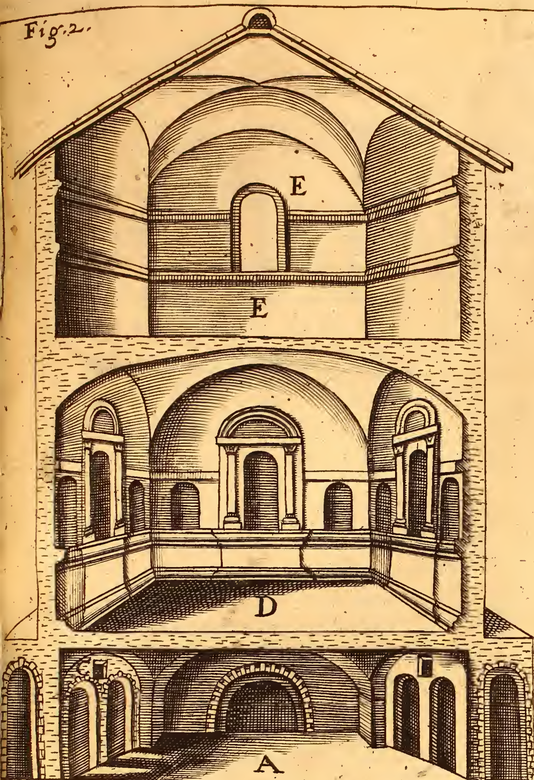
ctum, attollitur, ac in immensum porrigitur: Columna hæc Marco Aurelio Antonino Imp. in memoriam insignium belli facinorum consecrata est, ac in ea de Germanis ac Sarmatis gemino prælio dejectis, ab ipsoque debellatis anaglyphè historia cælata est; quam idem Joannes Petrus Bellorius notis declarationibusq; ditatam cum æreis iconismis typis pariter consignavit. Exemplar habes in Fig. 2. ejusdem Tab. In hujus summitate alia etiam ænea Statua B. Paulum referens ab eodem Pontifice Xysto V. posita est.

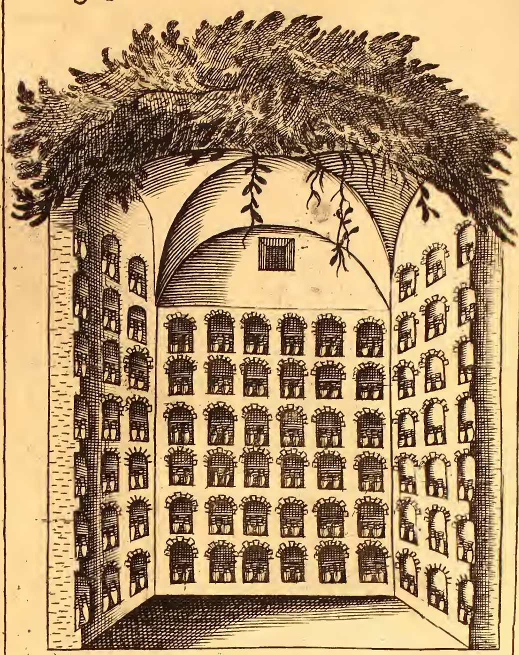
Atque hæc sunt augusta Romanorum sepulchra, quæ Mausoleorum nomine vocitari, ob magnificentiam operis posse, quisque annuet. Alia tamen fuêre innumera, & si non tantæ amplitudinis elegantiæque, singularis saltem notæ, admirationeque digna; quibus undique totus hic suburbanus ager affluebat; ut plurimæ; quæ adhuc manent parietinæ testantur, è quibus structuræ genus ornatusque satìs eruitur: prout indicant schemata in Tab. XLII. Primum est sepulchrum secundo ab Urbe lapide viâ Asinariâ, quæ nunc Marinum ducit, sinistrorsum, ut in Fig. 1. ubi lateritium se se offert frontispicium, tàm affabrè ex ordine Corinthio constructum; ut elegantius nîl concipi possit. Cælaturæ enim adeò sedulò elaboratæ sunt, ut nihil eorum desit, quæ in Pariis marmoribus observari solent, tàm in epistyliis, eorumque cymatiis, zophoris, denticulisque, eorumve etiam intersectionibus coronisque, quàm fastigio tympanoque; prout in columnarum etiam basibus capitulisque intuemur occurrere: perpendendæ etiam fenestrarum coronæ, in quibus astragali cælati sunt, itidemque astragali Lesbii aliæque particulæ minutissimæ. Et quod admirationem adjicit, lateres sunt non solùm in facie lævigati, verùm & planam superficiem habentes, adeò ut inter unum & alterum calx interclusa prorsus deliteat, ac proinde continuum quid reputetur, aut ad summum aciei perspicaciori tenuis rimula, lineaque pergracilis proponatur.

Horum sepulchrorum constructio licèt diuturniori animadversione condigna sit, ulteriùs tamen excurrere nobis consilium est: cum jam antea aliqua consultiùs prælibaverimus in Capite V. *Quomodo ex structura, & cæmentis, constructionis ædificiorum tempus argui possit*. Ubi peculiari argumento lateritium opus exposuimus.

Quæ hactenus dixi externum respiciunt; internas verò partes, quas Figura 2. repræsentat, si accuratè rimemur, multa notanda sunt. In infimo loco A. jacent loculamenta, in quibus cineres Libertorum condebantur. Ad hæc loca per scalas ascendebatur. Interjecta per circuitum porticûs B. lucem supernè, ab angulo fornicis opere Musivo constrati, per quoddam spiraculum seu parvam fenestram immittebant, ad Balistarii speciem accendentem, ut in C.

Secunda ædificii concameratio D. ad recondendos Patronorũ cineres destinabatur. Tertia verò in E. erat ædicula Genii illius familiæ: Consuevêre namque Romani Proceres templum habere, ubi cadavera seu potiùs cineres deponerentur, ut deducitur ex Sueton. *in Domit.* cap. 18. ubi sic: *Cadaver Domitiani populari sandapilâ per vespillones exportatum, Phyllis nutrix in suburbano suo Latinâ viâ funeravit, sed reliquias templo Flaviæ Gentis clam*

Fig. 2.
E
E
D
A
B

Fig. 4

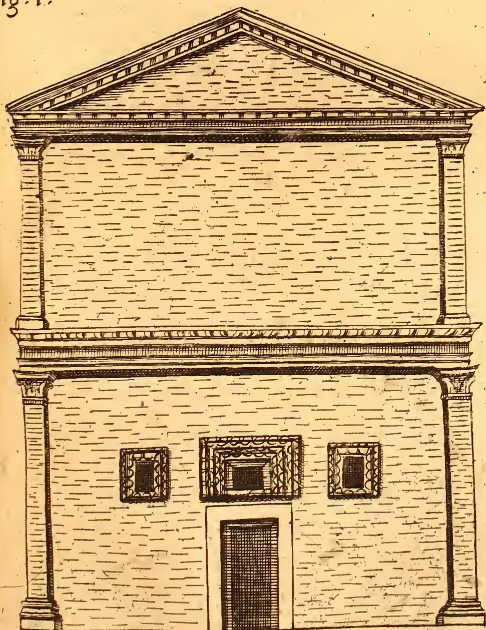

Fig. 1.

Fig. 3.

clam intulit, cineribusque Juliæ filiæ Titi, quam & ipsa educaverat, commiscuit. Idemque innuit Tullius lib. 1. epist. 1. *Ad Q. Fr.* ubi ait: *Cùm ad templum monimentumque nostrum Civitates pecunias decrevissent, nominatimque lex exciperet, ut ad templum monimentumque capere liceret*. Quæ omnia confirmantur ex veteri illa inscriptione, quam reponit Kirchman. *De funer. Rom.* eamque hîc subscribimus.

MORTE.ME.VALERIVM-
M. F. ADSEQVENTE.IN.VLT.TER.
RA.NVLLO.CREDIDI.LOCO. OS-
SA.NOSTRA.POSSE. MELIVS. AD-
QVIESCERE.QVAM.PROPE.TEM-
PLVM. AESCVLAPII.ITAQVE.EX.
TESTAM. AD. X. PEDES. A. TEM-
PLO. VOLO. CONDIER. VOS. NA-
TI. IVCVNDISS. AB VRBE. ROMA.
HVC. CONCEDITE. AD. SEPVL-
CHRVM. NOSTRVM. DEMETVR.
DOLOR. PIETATE. VESTRA. SI.
MANES. SENTIENT. VOS. ME-
MORES. NOSTRI.

Ritum hunc sepeliendi cadavera in templis, elicimus clariùs ex Arnob. lib. 6. *Advers. Gent. Quid?* (ait) *quòd multa ex his templa, quæ tholis sunt aureis, & sublimibus elata fastigiis, auctorum conscriptionibus comprobatur contegere cineres atque ossa, & functorum esse corporum sepulturas?* Hinc mihi conjiciendi ansa se præbet, quod sicuti Proceres & Magnates templis utebantur, in quibus functorum cineres funerarent, ita etiam alii notæ inferioris homines, uti cives primarii, sua pariter erexerint monimenta, in quibus, si non magnificas ædes ac templa, ædiculas saltem habere possent, ubi propriæ familiæ Genius coleretur. Geniorum quippe infinitus fermè erat numerus, ut Sponius cumulavit ad sua *Miscellanea eruditæ antiquitatis*, Sect. 3. pag. 101. tantaque fuit antiquitus Geniorũ superstitio apud Gentes, ut Regna, Provinciæ, Urbes, Senatus, Populusque, Collegia, Augusti Cæsares, Familiæ, ac privati ferè singuli suos habuerint coluerintque. Hæc expresse confirmat Aurelius Prudentius Poëta Christianus in lib. 2. *contra Symmacum*, ubi sic:

Nam subdita Christo
Servit Roma Deo, cultus exosa priores.
Romam, dico viros, quos mentem credimus Urbis,
Non Genium: cujus frustra simulatur imago:
Quanquam cur Genium Romæ mihi fingitis unum?
Cùm portis, domibus, thermis, stabulis soleatis
Assignare suos Genios? perque omnia membra
Urbis, perque locos, Geniorum millia multa
Fingere, ne propria vacet angulus ullus ab umbra?
Restat, ut & fatum similis dementia cunctis
Aedibus imponat.

Ex inscriptionibus autem, quas Sponius refert, has afferimus.

GENIO
FAMIL. MONETAL.
DEMETRIVS CAES. N. SER.
EPAPHRODITIANVS.

Item ex alia.

HERMA DE SVO DAT
GENIO CANONIS ATTALI
LIBERTI.
GENIO PASICLENIS ATTALI
SERVI.

Occasione qua Sponii inscriptiones de Geniis attulimus, indicare fas erit Oïselium in suo *Tesauro Numismatum* nonnullos etiam Geniorum referre nummos, & cùm inter illos nullum Diocletiani tempore cussum adducat, neque apud diversos Auctores *de re Nummaria* tractantes repererim; ideò hìc in eruditorum gratiam, similem annectere volo, cùm apud me sit, ex dono D. Ioannis Dominici Ricciardi, ac sequens est.

Quin in præfatis ædibus sacrificia aliquando fuisse oblata ex supposita Gruteriana inscriptione, concipitur pag. 662. n. 5.

L. APISIVS. C. F. SCAPTIA. CAPITOLINVS.
EX. TESTAMENTO. FIERI. IVSSIT. MONVMEN.
ARBITRATV. HEREDVM. MEORVM. ET. SIBI. ET. SVIS.
.... TAE. BENE. MERITÆ.

C. APISIO. C. L.	OSCIAE. Ɔ. L.	APISIAE. C. F.
EPAPHRAE. PATRI.	PRIMIGENIAE MATRI	RESTITVTAE SORORI.
C. APISIO. C. F.		ET. LIBERTIS
CAPITONI. FRAT.		LIBERTABVSQVE
		MEIS. POSTERISQ. EORVM
C. APISIO. C. L.		IN. AG. P. XII.
FELICI. TATAE.		IN. FR. P. XXIV.
HVIVS. MONV		
DOLVS. MAL.		
ABESTO. ET		
IVRISCONSVLT.		

IN. HOC. MONVMENTO. ITVS. ADITVS. AMBITVS. LIBERTIS. LIBERTABVSQVE. MEIS. OMNIB.
PATEAT....... M. DATO. AD. SACRIFICIA. FACIENDA. QVOTIESCVMQVE. OPVS. ERIT.

Lucunam PATEAT.....MDATO. sic legendam puto; nempe CIRCVM. DATO.

Alia inscriptio docens proximas sepulchralibus monimentis fuisse ædiculas, extat apud eundem p. 626. n. 6. sic.

AEDICVLAM. CVM. OLLIS. OSSVARIS. ITA. VTI. IN. AEDICVLAM
SVNT. C. LVCCEI. PYLADIS. L. FELICIS. GERVLI. EMIT. DE. D.
LABERIO. PAETI. ET EPAPHRODITI. L. FAVSTO. IN MONV
MENTO. C. LVCETI. BYTHI. L. FAVSTI. COACTORIS. A. PORTV.
VINARIO CVM. INTRO. MONVMENTO. EORVM. EAS. E. REGIO
NE. OSTI. PARIETIS. MEDI. AEDICVLAM. CVM. OLLIS. OSSVARIS
SIBI. ET. SVIS. POSTERISQVE ....

Sacella si non aderant, fuisse saltem aras, nemini penitùs negandum est, ut ex plurimis inscriptionibus apud sæpè laudatum Gruterum patet: & præcipuè ex illa, quæ habetur pag. 715. num. 10.

C. VIVS. PATER. NATVS. MISER. DESIDE-
RIO. NATAE. DIEM. ET. NOCTEM. CVM
LACRIMIS. TRAXIT. VITAM. MALAM
MORTVVM. ME. QVOQVE. FVNERARI
IVSSI. REBVS. LVGVBRIS. QVIBVS. VIVOS. PAR
AVI. LECTO. STRAGVLIS. FORENSIS. PAENVLA
NIGRIS. OMNIBVS. OSSA. MEA. IN. ARAM. MIX
TA. CVM. FILIAE. VNA. REQVIESCVNT. HOC
SOLACIVM. MECVM. ERIT. CIRCA. ARAM. LIB
ERTIS. LIBERTABVSQVE. POSTERISQVE
EORVM. ET. QVIBVS. PERMISERINT. HAC. LEGE. VT
QVOTIENS. QVIS. EORVM. SVIS. CORONAS. PONENT. ET
ARAM. NOSTRAM. CORONENT. ATIMETO. LIB
CVIVS. DOLO. FILIAM. AMISI. RESTEM. ET. CLAVOM
VNDE. SIBI. COLLVM. ALLIGET.

Alia item inscriptio in lapide Tiburtino rudi, in Faliscorum monte Soracte, in Templo Sancti Orestis, literis exesis pag. 466. n. 6. hoc habet:

V.M.SELICI. CLE
MENTIS. SEVIRI
MVNCIPIO. CA
PENAT. ARAM
POSVERVNT. PII
LIBERTI.

Exhibuimus itaque hæc monimenta ex innumeris, quæ per agrum Romanum visuntur, quorum aliqua sublimiora, alia verò inferiora, prout Familiæ conditio ferebat & splendor. Ex inferioribus verò aliud exemplar profero, in eadem Tabula XLII. Figura 3. expressum. Prominebat hoc monimentum inter viam Asinariam & Appiam dextrorsùm, unde Marinum iter post ultimam ab Urbe vineam. Figura hæc faciem monimenti exhibet, ut conjici ex parietinis potest. Quia ultra dimidium externè terra obruta est; internè tamen vacua, proindeque plurimæ in ea cellulæ cernuntur, ut in Fig. 4. conspicitur: quæ fornicatæ sunt, continentque ollas, sive urnas, in quibus defunctorum cineres occludebantur: unde à geminis illis in singulis loculis extantibus, præfata loculamenta, à columbarum (nî fallor) nidi similitudine *Columbaria* vocitandi usus invaluit. Alterius Columbarii exemplar cum inscriptionibus refert supra laudatus Sponius in eisdẽ *Miscellaneis eruditæ Antiquitatis* Sect. 9. Columbaria hæc sive Sepulchra videntur fuisse Familiæ Abucciorum, ut ex sequenti inscriptione, omissis nonnullis aliis à Sponio relatis, colligi potest.

1	2
L. ABVCCIVS HERMES IN HOC ORDINE AB IMO AD SVMMVM COLVMBARIA IX OLLÆ XIIX SIBI POSTERISQVE SVIS	L. ABVCCIVS SOCRATES SIBI ET ABVCCIAE GNOMENI L. POSTERISQ. SVIS COLVMBARIA CONTINVA VII AB IMO OLL. XIV
3	4
L. ABVCCI MYRONIS HOC ORDINE OLL. IIII COLVMBARIO I. ET II.	L. ABVCCI CASTI ABVCCIAE AVR AE L. ABVCCI MAXIMI ABVCCIAE HEDONE COL. VIII. OLLAE XVI. LINEA PERPETVA.

Cùm quodam die, relaxaturus ſtudiis animum, Romanum agrum cum CCLL. VV. Emmanuele à Schelſtrate, & Laurentio Zacagna Vaticanæ Bibliothecæ Cuſtodibus, peragrarem, ac ſimul Romanæ magnificentiæ rudera inquirerem, incidit ſermo de monimentis, ſive ſepulchretis, quę juxta vias publicas fiebant, quorum variæ ſpecies erant, inter quæ una præ cæteris notatu digna, quia Cameræ interioris parietes diverſis cellularum ordinibus diſtinguebantur, quarum in ſingulis binæ ollæ cinerariæ, ſive oſſuariæ collocatæ erant, de quibus jam ſupra narravimus, quum Columbaria antiquitùs appellatas fuiſſe oſtendimus. Quare curioſitatis, ac ſimul eruditionis gratiâ eoſdem duxi ad ea inviſenda, quæ extra Portam Aſinariam adhuc ſuperſunt; ut in dicta Tab. XLII. Fig. 3. & 4. Hac occaſione idem D. Zacagna ſimilia ſepulchreta non procul ſe vidiſſe ait, nempe ſecundâ vineâ ſiniſtrorſum in via Appia, quâ iter ad Eccleſiam Sancti Sebaſtiani, ultra Cappellam, ſive oratorium, quod vulgo dicitur *Domine quo vadis*? Huc devenimus ac ibi tres magnas cameras haud imparibus loculamentis diſtinctas invenimus, quorum unus ordo, qui juxta orizontalem lineam, unam ſupra viginti cellulas continebat: cùm autem iſti ordines duodecim eſſent, & unus alteri ſuperpoſitus, in unica facie cameræ centum & triginta duo Columbaria, ac proinde ducentæ & ſexaginta quatuor ollæ continebantur. Pavimentum, utpotè terrâ coopertum, minimè apparebat: unde fortaſſe alii ordinis ſub eadem aggeſta humo deliteſcebant. Obſervavimus quoque, præfatas cellulas non ſolùm binas, verùm vel tres, aut etiam quatuor ollas continere. Ex hoc igitur ollarum numero deduximus, hoc non privatæ Familiæ ſepulchrum, ſed publicum, alicujus nempe Sodalitatis fuiſſe. Ulteriùs inde ad viſendum acceſſimus antiquum ac proximum Monimentum, in cujus Tabulæ ruderibus è marmore fragmentum invenimus, cujus inſcriptio hæc eſt, quæ non ſolum charactere, verùm etiam Latinitate ſeculi ruditatem accuſat: quin etiam ex Conſulibus, quos refert, Theodoſium tantùm in Faſtis invenies.

HIC REQVIESCET
AIO IN PACE QVI
VIXIT IN SECVLO
P M AN. XI DECES
SIT DE SECVLO DI
E III IDVS NOVEMB
CONS THEODOSI
O AVG. PRIMVM
ET ROMORIDO
V. C. CONS.

Mul-

Multa alia ornatiora monimenta prçter allata, fuiffe comperimus in tit. *De fepulchris violatis*, in Cod. Theod. nam in lib. 2. columnarum marmorumque avulfio, ac ornatûs diminutio interdicitur: idemque ftatuitur in l.4. tum in pofteriori lib. 5. fit mentio de ornamentis, quibus triclinia fepulchrorum, ac porticus decorabantur.

Præter allegata Jura, quæ fepulchralium columnarum meminêre, Caffiodorus occurrit, qui l. 4. *Var.* c.34. *Aedificia* (ait) *tegant cineres columnæ, vel marmora ornent fepulchra, talenta non teneant*. Item lib. 6. *Var.* cap. 8. in formula *Comitivæ Privatarum, & ejus excellentiæ*. fic loquitur: *Ne quis veftita marmoribus fepulchra nudaret; ne quis columnarum decorem irreligiosâ temeritate præfumeret*. Cic. etiam lib. 2. *De legibus* id firmat ibi: *Sepulchris nihil eft apud Solonem amplius, quàm ne quis ea deleat, neve alienum inferat. Si quis buftum, aut monimentum, aut columnam violârit, dejecerit &c.* Ex quibus, & aliis auctoritatibus, quæ poffent facilè adduci, id confuetudinis apud Romanos fuiffe inferam, ut fua fepulchra etiam columnis ornârint, quarum typos non tradam, cùm tempus vel eas confregerit comminueritque, aut aliò eædem tranflatæ fuerint. Quæ vidimus huc ufque monimenta, civium, feu medii ordinis fuêre fepulchra: infimæ enim conditionis hominibus funerandis loca publica fuiffe cenfeo, in quibus fingularum ollæ offuariæ vel cinerariæ collocabantur. Sicuti olim campus erat, in quo mons Teftaceus affurgit, quem ego ex confractis ollis offuariis compactum auctumque in eam molem creviffe puto: nec folidis conjecturis deftituor; cùm enim hyemalis glacies fictilia vafa fub Dio expofita fæpè fæpius frangat, cumq; fictiles urnæ feu amphoræ cinerariæ, facræ à Gentibus putarentur, ex eo credam Gentiles, cùm difruptas eafdem viderent, ac miferarentur, decreviffe teftas fragmentaque, omnia in unum coacervanda, acervumque ex innumeris teftarum particulis eo loci erigendum, quibus tandem immodicè aggeftis mons ille furrexerit. Plurimas alias conjecturas afferrem, fed quia brevitati ftudeo, alibi, prout occafio fe fe offeret, opportunè reponam.

Hactenus Romanorum ædificia præmifimus, quæ molium fepulchralium ftructuram refpiciunt: exquirere modò fubeft, quænam & qualia fepulchra fuerint à prifcis Chrifti Fidelibus, tam graffante perfecutionum turbine, quàm redditâ pace Ecclefiæ, ufurpata.

Pro quo, repetenda quæ initio hujus Capitis dicta funt: nempe Nationes finitimas fæpè fæpius ritus morefque fe fe invicem edocere, edoctafque conftanter pro fuis afferere. Quamobrem Chriftiani cùm viderent, quòd in Fide commilitones adeò acriter pro Chrifti lege pugnabant, ut nullus omnino pavor aut cruciatus, nulláve acerbiffima mortis fpecies terrere eos poffet, quin alacri animo pro Redemptore gloriofiffimè occumberent; ideo pro memorabili eorum virtutis conftantia, mirâ pietate, clanculùm plerumque ob timorem tyrannicæ poteftatis, eorundem cadevera, vel iifdem in locis, ubi Martyrii coronam receperant, vel alibi, prout opportunum fuiffet, fepeliebant. Hinc, eo quòd tam de mundi, quam de tartareis tyrannis

rannis palmam tulerant, ac triumphaverant, ne eorum memoriam temporum ingluvies abſorberet, Romanos æmulati, ſuper eiſdem locis humilia conſtruxêre ædificia, quæ Memoriæ, ſive Sedes, Conciliàve Martyrum, ſive Martyria, Confeſſioneſque, vel Conditoria dicebantur, de quibus fuſiùs alibi.

Et primò cur *Memoriæ* dicta fuerint, doctiſſimè S. Auguſt. *De cur. pro mort. geren.* cap. 4. ſic cauſſam exponit: *Sed non ob aliud vel Memoriæ, vel Monimenta dicuntur ea, quæ inſignita fiunt ſepulchra mortuorum, niſi quia eos qui viventium oculis morte ſubtracti ſunt, ne oblivione etiam cordibus ſubtrahantur, in memoriam revocant, & admonendo faciunt cogitare: nam & Memoriæ nomen id apertiſſimè oſtendit, & Monimentum, eo quòd moneat mentem, ideſt admoneat, nuncupatur.* Idemque Auguſtinus *Pſal.* 48. hæc argutè expendit: *Pompa eſt funebris, excipitur ſepulchro pretioſo, involvitur pretioſis veſtibus, ſepelitur unguentis & aromatibus, deinde Memoriam qualem habet, quàm marmoratam! vivit in ipſa Memoria ille, ubi mortuus eſt.* Et paullò inferiùs ſic: *Quando cogitat ſibi Memoriam marmoratam, aut exculptam facere, quaſi de domo æterna cogitat, quaſi ibi maneat ille dives*, quem ritum ædificandi ſepulchra in memoriã mortuorum, apud omnes nationes in uſu fuiſſe, jam ſupra ſatìs oſtendimus, paſſimque apud ſupracitatum Gruterum in ſua magna Epigrammatum collectione, inſcriptiones legantur, in quibus de Memoriis fit mentio, ac preſertim pag. 488. num. 8. ubi ſequens affertur ſepulchralis inſcriptio.

D M
ET
MEMORIAE. AETERNAE
Q. VIREI. LAVRENTINI
IIIIII. VIRI. AVG. C.C.C. AVG.
LVGVDVNI
HOMINIS. INCOMPARA
BILIS. ET. VIREIAE. ATHE
NAIDI. CONIVGI. EIVS. MEMO
RIAM. QVAM. LAVRENTINVS
CONIVGI. KARISSIMAE. FE
CERAT. VIR EIVS. ATHENA
GORAS. FILIVS. EORVM
EVNDEM. LAVRENTINVM
CVM. CONIVGE. COLLOCA
VIT. ET. SVB. ASCIA. DEDICA
VIT.

Item pag. 827. num. 8. apud eundem ſic legimus:

SERVILIVS. TROILVS
SE. VIVO. COMPARAVIT
MEMORIAM. SIBI. ET. SVIS. ET
CONIVGI. SVÆ. VLPIÆ. SVCCESSÆ
ET. FILIS. SVIS. QVI. VIXIT. CVM. EA
CONIVGE. ANN. XIIII. MENS. VIII.
IPSE. AVTEM. VIX. ANN. XXXIIII.
MEN. V. ET. LIBERTIS. LIBERTA
BVSQVE POSTERISQVE.

Hæc vox *Memoriæ* paſſim antiquiſſimi Chriſtiani uſurpârunt, ut Auctor eſt *Liber Pontificalis* in vita Anacleti ubi ſic: *Hic* (ideſt Anacletus) *Memoriam B. Petri conſtruxit & compoſuit, dum Præsbyter factus à B. Petro, ſeu alia loca, ubi Epiſcopi reconderentur ſepulturæ: ubi autem & ipſe ſepultus juxta corpus B. Petri.* Pariformiter in eodem in Felice I. ſic legitur: *Hic conſtituit ſupra ſepulchrum & Memorias Martyrum, miſſas celebrari.* Ex quo patet univoca vocabuli uſurpatio apud Ethnicos & Chriſtianos. Confirmatur idem ex Lucifer. Calaritan. *Pro S. Athanaſio* lib. 2. in max. Bibl. PP. to. 4. *Tu autem eſſe ex illis hinc intelligeris, quòd cùm ſis Memoriam Martyrum Beatorum inſtaurans, tamen ſervorum unici filii Dei cruorem fundens &c.* Item ex S. Auguſt. contra

tra Fauſt.Manich.lib.20.c.21. ibi: *Populus Chriſtianus Memorias Martyrum religioſâ ſolemnitate concelebrat, & ad excitandam imitationem, & ut meritis eorum conſocietur, atque orationibus adjuvetur: ita tamen ut nulli Martyrum, ſed ipſi Deo Martyrum ſacrificemus, quamvis in memorias Martyrum conſtituamus altaria*, Et item lib.22. *de civit. Dei* c. 10. ſic loquitur: *Nos autem Martyribus noſtris non templa ſicut Diis, ſed Memorias ſicut hominibus mortuis, quorum apud Deum vivunt ſpiritus, fabricamus: nec ibi erigimus altaria, in quibus ſacrificemus Martyribus, ſed uni Deo, & Martyrum & noſtro ſacrificium immolamus*. Conſtat quoque hujus vocis uſus apud S. Paulinum Epiſt.13. *Ipſum tempus ante meridiem in votis noſtris (quorum curâ veneramus) per Apoſtolorum vel Martyrum ſacras Memorias conſumentes*. Affluunt inſuper hac voce collectanea *De vitis Sanctorum* apud Bollandum, qui candidè & ſedulò, nullis adulteratis immutatiſque, ſed primigeniâ Scriptorum veterum phraſi omninò retentâ, conſpicua volumina congeſſit. Occurrit primò locus in S. Claro Abbate Viennenſi ad 1. Januarii cap. 1. to. 1. ibi: *Accidit quippe, ut puer matrem orbatam marito haberet, quæ devotè ad Memorias SS. Martyrum apud Viennam ſubinde orandi gratiâ occurrebat*. Secundò, in vita S. Rigoberti Epiſc. Remen. ubi narratur, quòd Sanctus hic *in Vaſconiam Regionem ſeceſſit, ibique exulando multas ſanctâ indefeſſus intentione, Sanctorum Memorias luſtravit, poſteaque ad Memoriam S. Mauritii ſe contulit*. Conſtat itaque ſatìs abundè de præfatâ Memoriarum notione apud antiquos: ideò ad alias voces enucleandas accedam, nimirum Sedes Martyrum, Concilia Martyrum, & Martyria.

De voce *Sedis* fit mentio in l. 6. *De Sepulchr. viol.* in Cod. Theod. ubi Apoſtolorum & Martyrum ſepulchra *Sedes* appellantur: & apud Ammian. Marcell. lib.22. cap.11. ut ſcribit eruditiſſimus Gothofred. ad d. l. 6. ubi ſupra *Cineres* (inquit Marcellinus) *projecit in mare, id metuens, ut clamabat, ne collectæ ſupremis (ideſt reliquiis) Sedes illis extruerentur*. Imò & apud Ethnicos, purioreſque Latini ſermonis latices, ut Virgilianum hoc docet Æneïd. 6. 328.

Quàm ſedibus oſſa quièrunt.

tum quoque inferius n. 731. clariùs

Sedibus ut ſaltem placidis in morte quieſcam.

Concilia autem Martyrum, ac Martyria, Confeſſioneſque appellata fuiſſe hæc ædificia, teſtatur Baron. in *Martyrol.* ad diem 23. Junii in verſ. *juxta Martyrum Concilia*. Et ad diem 6. Julii in verſ. *cur ad Confeſſionem*; ubi ſcribit, Martyrium nîl aliud importare, niſi locum in quo Martyr tumulatus eſt, ut habemus ex l. 7. *De Sepulchr. violat.* in Cod. Theod. quo loci maximè ad rem plura cumulat laudatus Gothfredus: hi ambo terrarum orbi celeberrimi viri notant, haud ſemper *Martyrium* ſonuiſſe præcisè locum, in quo Martyris oſſa jacerent, ſed non raro totam ipſam Eccleſiam importâſſe: & habemus Concil. Chalcedonen. ubi ſępè de Martyrio S. Euphemiæ fit mentio, ideſt de Eccleſia. Aperto ſtylo loquutus eſt Valafrid. Strab. *De reb. Eccl.* cap. 6. *Martyria* (inquit) *vocabantur Eccle-*

 ſiæ,

ſiæ, quæ in honorem aliquorum Martyrum fiebant. Et alii paſſim, ac præſertim Euſebius.

Pro altaribus autem Confeſſiones acceptas, plurimis oſtendit Codex Pontificalis, & primo in Hilar. ubi ſic: *Hic fecit Confeſſionem S. Joannis Baptiſtæ, & Confeſſionem S. Joannis Euangeliſtæ, in Oratorio S. Crucis fecit Confeſſionem, ubi lignum Dominicum poſuit &c. fecit ex argento in Confeſſionem januas*. Item in vita Xyſti: *Hic fecit Confeſſionem Beati Laurentii Martyris cum columnis porphyreticis, &c.* Pleraque loca ibidem legi poſſunt, ubi ſæpiſſimè Lector hanc vocem offendet, qua Caſſiodorum quoque uſum inveni lib. 10. epiſt. 2. ubi ſic: *Tenemus aliquid Apoſtolorum proprium, ſic peccatis diuidentibus non reddatur alienum, quando Confeſſiones illas, quas videre univerſitas appetit, Roma feliciter in ſuis finibus habere promeruit*. Atque hæc de his vocibus ſatis; de aliis porrò ſepulchris, nimirum Monimentis, Conditoriis, Oratoriis &c. cùm notiſſima ſint, ſiluiſſe, ne nimiâ prolixitate tedio eſſem, conſilium fuit.

Cum itaque noſtri inſtituti ſcopus ut plurimùm eò vergat, ut ea quæ ſcribimus, emblematibus, ſi fieri poteſt, comprobemus; hinc multis revolutis Codicibus, nullum tot inter ac tantos inveni, qui mihi illa ullatenus indicaret: hoc mecum ideò ſtatui, non ſolùm omnes Urbis Eccleſias perquirere, verùm & exteras amicis perluſtrandas committere: cumque inter alias quidquid Muſivorum operum in Urbe Ravennatenſi reperiretur antiquum conſpicuumque configuratum habere curâſſem, nonnulla tranſmiſſa fuêre exemplaria fide digniſſima, inter quæ celeberrimum Tholus Eccleſiæ S. Joannis Baptiſtæ *in fonte* appellatæ, quòd ſcilicet vetuſtiſſimus fons baptiſmalis inibi ſit. De hac Eccleſia, ejuſdemque Muſivis operibus agemus inferiùs; hîc tantummodo de ejus fundatione figuriſque in Tholo expreſſis ſermo erit, ut validiùs conjecturas fulcire poſſimus.

Templum hoc adeò vetuſtum ac venerandum eſt, ut è memoria hominum ejus Auctor exciderit. Conſtat tamen, Neonem Præſulem Ravennatem ad ann. 451. illud inſtaurâſſe, idemque etiam Muſivis figuris ipſam Eccleſiam ornâſſe creditur, ut conjici probabiliter poteſt ex infraſcriptis carminibus ab Hieronymo Fabri in ſuis *Mem. Sac. Raven.* relatis.

Cede vetus nomen, novitati cede vetuſtas
Pulchrius ecce nitet novitati gloria fontis
Magnanimus hunc namque Neo, ſummuſque Sacerdos
Excoluit, pulchro componens omnia cultu.

Icones in tholo expreſſæ id ordinis habent. In ipſius centro repræſentatur baptiſmus Chriſti in Jordane, & circum undique per circumferentiam Apoſtoli. In exteriori ambitu prope Apoſtolos nonnulla veluti altariola indifferenter ornata cernuntur, ut in Tab. XLIII. ex quibus id me confirmare poſſe cui dubium, quòd ſupra de memoriis, ſive Martyriis prælibavi, aſſerens, priſcos Chriſticolas exemplo Ethnicorum ſepulchra SS. Martyrum columnis aliiſque ornatibus cohoneſtare conſueviſſe? Patet hoc ex Fig. prima, per quam Martyrium, ſeu

Fig. 1.

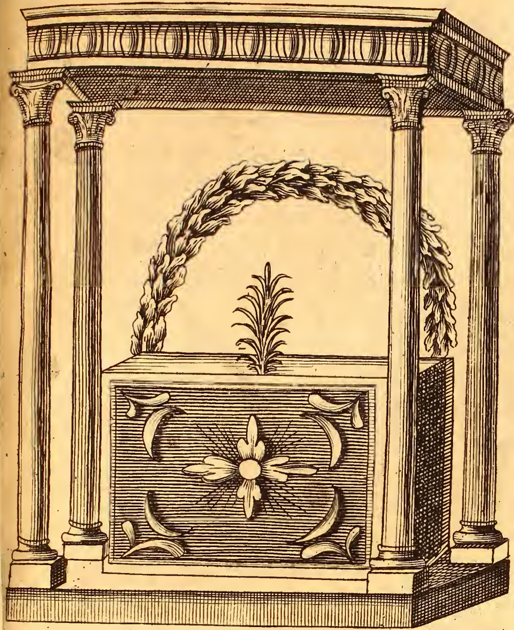

Fig. 2.

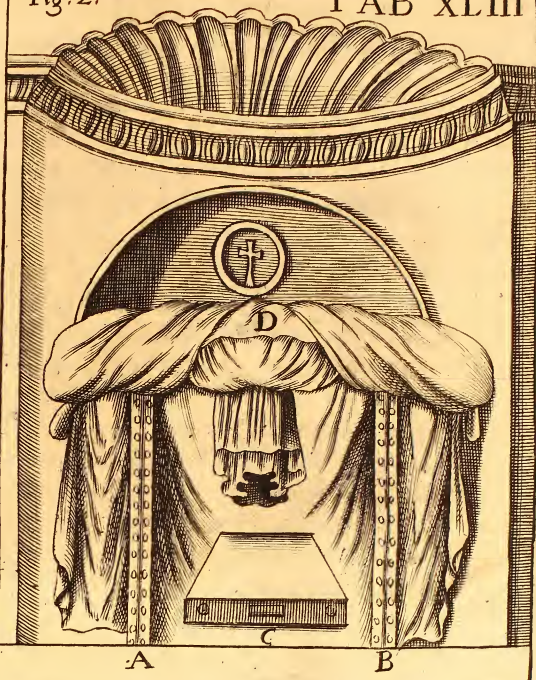

Fig. 3

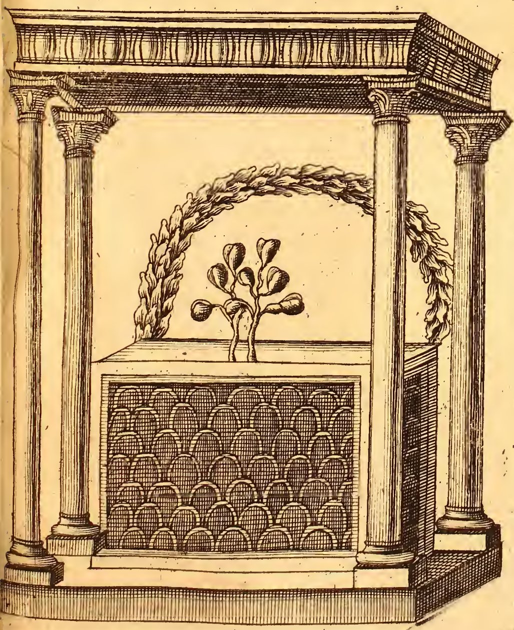
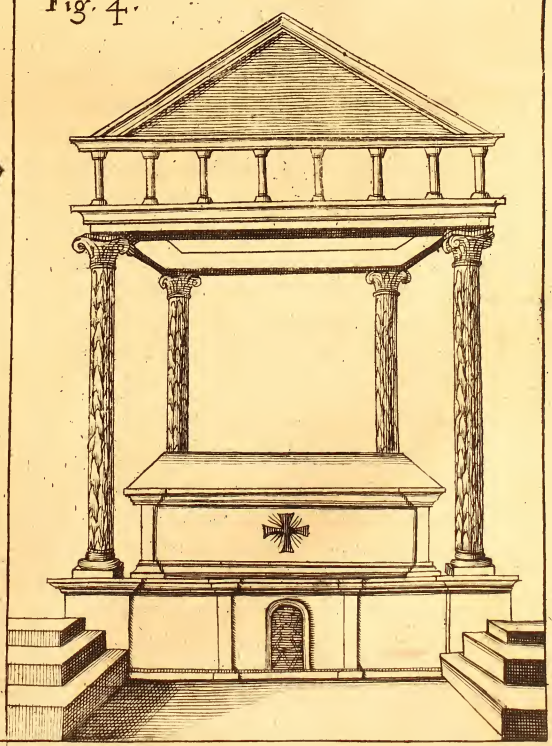

Fig. 4.

ſeu Martyris ſepulchrum delineatum eſt: index eſt infallibilis palma in medio altaris aſſurgens, quâ nullum Martyrii ſymbolum aptatius. Altaris à tergo florum corona conſpicitur, quæ etiam Martyrii coronam innuit; nî potius id Gentium more factum dicamus, qui coronis floribuſque monimenta ſpargebant.

Tertius iconiſmus videtur cum primo penitus convenire, ſi palmam excipias, cujus loco ſunt veluti lilia, quæ fortè ſepulchrum Virginis denotant, vel ſaltem Confeſſoris, non autem Martyris.

Secunda Figura valdè diſcrepat; exprimitur namque in ea veluti loculamentum in muro, non uno modo perornatum: in cujus centro protenditur altare ad inſtar menſæ pannis contectum, duabuſque gemmatis faſciis A. B. ab eo pendentibus: ad pedem altaris jacet parvulum, demiſſumque ſuppedaneum C. tribus gemmis emicans: in frontiſpicio ſuper aram producitur magnum involucrum D. cui ſupereminet in orbiculo Crux E. Hîc, ſi hariolari liceat, molem hanc hieroglyphicam exiſtimarem, connotantemque alicujus Pontificis Maximi, ſive Epiſcopi Monimentum. Hanc mihi ſpeciem excitavit Ammian.Marcellin. lib. 16. cap. 8. ubi de quadam muliere narrat, quòd ab amaſio illecebris capta & impulſa maritum de furto accuſaverit, quòd velum purpureum è ſepulchro Diocletiani avulſum occultâſſet: en in gratiam Lectoris, Ammiani verba: *Is, ut loquebatur jactantiùs, verſabilem feminam poſt nefandum concubitum periculoſam in fraudem illexit: ſuaſitque conſarcinatis mendaciis, læſæ majeſtatis arceſſere maritum inſontem, & fingere quòd velamen purpureum à Diocletiani ſepulchro furatus, quibuſdam conſciis occultabat*. Quem locum notis illuſtrat Henric. Valeſius, qui velamen purpureum notum olim certiſſimumque conſecrationis indicium fuiſſe tenet. Lindenbergius etiam in notis ibidem, fuſiùs pretioſiſſimis veſtibus ornata cadavera antiquitùs comprobat: unde infero; ex eo quòd Imperatorum Procerumque cadavera purpurei velaminibus contegi conſuetum eſſet, id moris ad Chriſtianos fluxiſſe: ut allata monimenta nos docent; ſimilibuſque integumentis eoſdem Chriſti fideles tam Pontificum quàm Epiſcoporum fato functorum corpora, eiſque dum juſta perſolverentur, condecorâſſe. Cujus rei ſignum luculentiſſimum & argumentum, quod omnem hæſitationis nebulam diſſipet, ac diſſolvat, Ccux eſt, loculi in culmine expreſſa, quæ Pontificiæ dignitatis præcipua nota videtur: Pontificum quippe & Antiſtitum eſt, Crucem ante pectus præferre, quam Græci *Encolpium* vocitant. Conſuetudinem hanc antiquiſſimã probat Du Sauſſay in ſua *Panoplia Epiſcopali* lib. 4. Id etiam deducitur ex Ciaconio primæ editionis in vita Hilarii Papæ, qui vixit anno 461. & ſic Muſivo huic operi S. Joannis in fonte Ravennæ ſinchronus fuit: Crucem hîc tam ſimplicem, quàm gemmatam pro ſigno Pontificię Majeſtatis uſitavit; eandemque inde poſteriores Pontifices Honorius videlicet I.Severinus I.Joannes IV.Donus, & alii, pro ſimili nota uſurpârunt.

Inſuper (quod magìs ad rem facit) adhuc hodie in Vaticana Baſilica funebre ſtragulum aſſervatur, ſeu emortuale,

tuale, quo prisci Fideles SS. Martyrum cadavera cooperire soliti erant, quum ad sepulchra deferebant, ut notat Turrig. in suis *Cryptis Vatic.* par. 2. pag. mihi 123. Unde non abit à verisimili, si velamen illud in figura expressum, simile stragulum nobis indicare credatur. Sed jam ad Memorias redeamus.

Has etiam *Altaria* vocitatas invenio in Can. 83. Ecclesiæ Africanæ apud Justell. sic: *Item placuit, ut* Altaria, *quæ passim per agros, & per vias, tanquam Memoriæ Martyrum constituuntur, in quibus nullum corpus, aut reliquiæ Martyrum conditæ probantur ab Episcopis, qui locis ejusdem præsunt, si fieri potest, evertantur, si autem hoc per tumultus populares non sinitur, plebes tamen admoneatur, nè illa loca frequentent; ut qui rectè sapiunt, nullâ ibi superstitione devincti teneantur, & omnino nulla Memoria Martyrum probabiliter acceptetur, nisi ubi corpus aut aliquæ reliquiæ sunt, aut origo alicujus habitationis vel possessionis vel passionis fidelissimâ origine traditur; nam quæ per somnia & per inanes quasi revelationes quorumlibet hominum, ubicunque constituuntur* Altaria, *omni modo improbentur.*

In quarta Figura sub eadem Tab. XLIII. aliam *Martyrii* iconem produxi, quæ *Confessio* solet denominari, depromptam ex suo prototypo, qui adhuc hodie Romæ integer manet in antiquissimo SS. Petri & Marcellini templo apud Lateranum, quod titulo Cardinalitio Gregorius Magnus insignivit, & in eo sextam ad populum Homiliam habuit. In hac Confessione visitur sub altari, prout in aliis antiquis Urbis Ecclesiis, quædam fenestra, & introrsum veluti ædicula, in qua Martyris corpus jacere asseritur, ex antiquo Ecclesiæ usu, secundùm illud Apocal. cap. 6. *Vidi sub altare animas interfectorum propter verbum Dei, & propter testimonium quod habebant.* Cadit quoque in hunc Confessionis iconismum, observandum columnarũ epistylium ornatiori elegantiâ fabrefactum: recurrit namque supra idem veluti columellarum porticus, quibus super attollitur tympanus: ex quo ornatûs genere illud eruo; priscos videlicet Christi fideles animo habuisse, ut Martyris corpus attumulatum, si non magnâ, saltem parvâ compendiosâque Basilicâ, in Martyrii tropæum honoraretur: Gentes enim extruere porticus circa Basilicas consueverunt, ut demonstravimus supra in cap. 1. ubi de ordine *Peripteros* scripsimus.

Hæc ædicula quatuor suffulta columnis fuit, & *Ciborium* nominata, cujus vocis etymon variis agitatur dissidiis inter eruditos: ego tamen, omissis aliorum votis, *Ciborium* dictum esse censeo à sacro cibo, qui in sacra mensa, nempè altari, asservatur; unde pyxides *Ciboria* fuisse vocata notamus. Vox hæc *Ciborium*, de qua fusè Du-Cange in suo *Magno Glossario*, ac in sua *Constantinopoli Christiana* n. 57. tum recens Hofmannus in suo *Lexico universali*; redolet media tempora, quibus religiosissimè custodiri in Ecclesiis sacrosanctam Eucharistiam usu ceptum est.

In Tab. XLIV. tres notâ speciali dignæ Figuræ occurrunt. Prima Confessio est, quam cernimus etiam hodie in Ecclesiâ S. Clementis, ac supra Tab. VIII. indicavimus: modò eam in amplio-

Fig. 1.

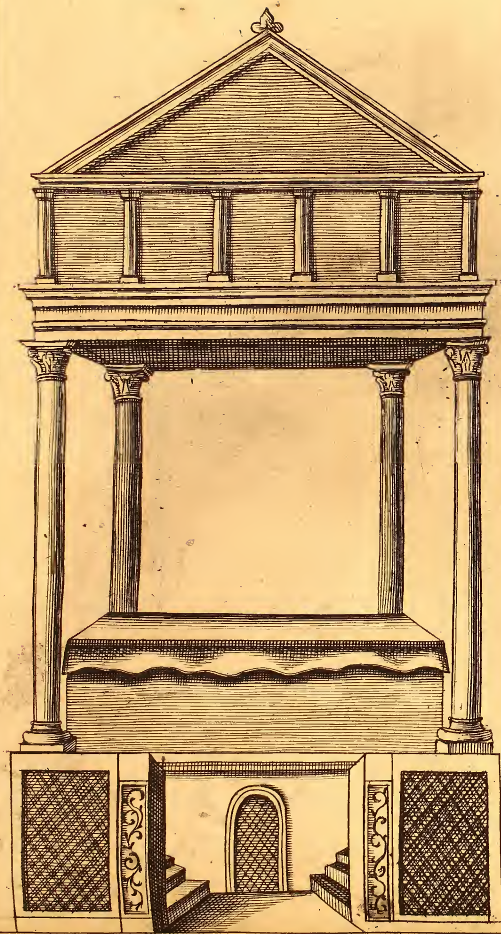

Fig. 2.

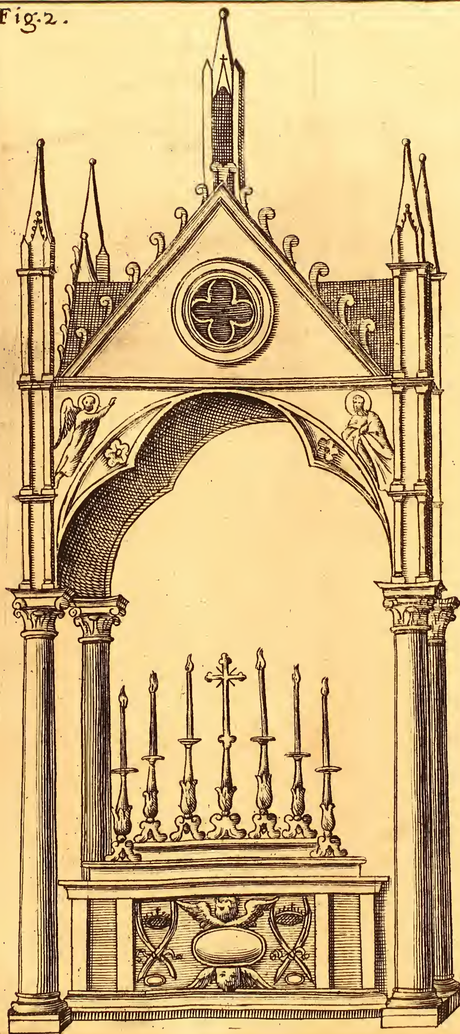
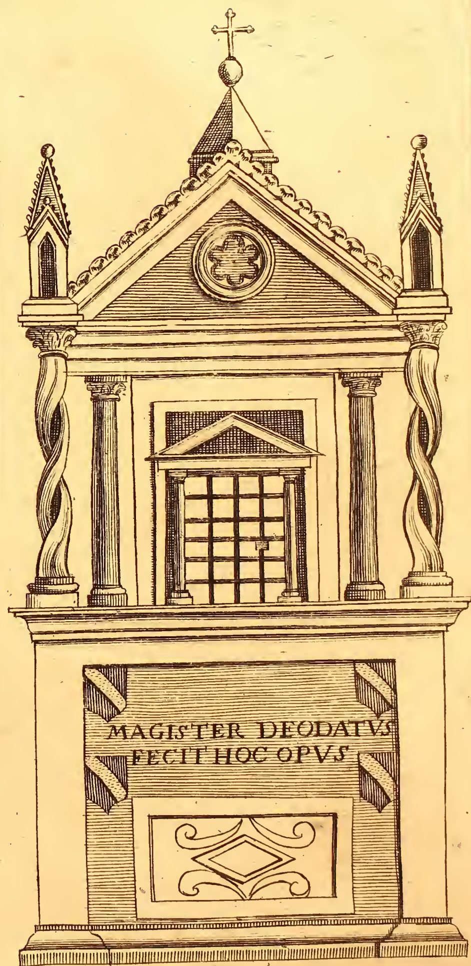

Fig. 3.

pliorem formam redactam hîc exhibere decrevimus, ut Lector faciliùs hunc pervetustum Confessiones struendi modum percipiat, cùm hæc parum discrepet ab illa SS. Petri & Marcellini, atque eidem tempore æqualis sit.

Sepulchrales hæ moles labentibus annis cœperunt non nihil mutationis perpeti, cùm in sacrorum lipsanorum custodiam adhibitę fuerint. Hîc Romę plurimas hujuscemodi constructiones vidit præteritum sæculum, quæ jam demolitæ sunt: vidique egomet adolescens unam in Laterana Basilica ante Innocentii X. S. mem. restaurationem. fuit & alia nonnullis ab hinc annis demolita in Ecclesia S. Mariæ in Porticu, quæ ad prę sens à fundamentis à fel. mem. Innocentio XI. Pontifice Maximo regnante construitur: itidem & alia in Ecclesia S. Mariæ in Campitello, quæ cùm disjecta jaceret, à Senatu Populoque Romano occasione voti ob liberatam Urbem à pestilenti lue anno 1657. reparata fuit ac restituta. Conspexi insuper Ciborium in Ecclesia S. Alexii, in quo Deiparæ Mariæ Virginis imago ab Edessa transvecta clausa colebatur. Visuntur adhuc duo similia Ciboria, si tamen ita eas moles denominare fas est, in Basilica Liberiana, quorum in uno cunabula asservantur Domini Nostri Jesu Christi; in altero verò multorum Sanctorum suprema, sive exuviæ. Horum schemata abstinui referre, cùm jam ea delineaverit Canonicus de Angelis in sua Liberiana Basilica.

Quales fuerint hæ reliquiarum custodiæ meo tempore demolitæ, exemplaria non adduco, cùm eas transcriptas fuisse non inveniam, præter illam S. Mariæ in Campitello, quam habes in Tab. XLIV. Fig. 3. Custodiam hanc Eminentis. & Reverend. Dominus Raymundus S. R. E. Cardinalis Capisuccus delineare jussit, cùm à proavis suis quatuor ferè ab hinc sæculis constructa esset, ut ejusdem nobilissimæ familiæ testantur Insignia ibi expressa, ac ut clarius faciliusque argui possit quo tempore hæ constructiones in usu essent, brevissimè enarrationem addam ex vita Cardinalis Joannis Antonii Capisucci à Paulo IV. recol. mem. purpurâ donati, desumptam; ubi Oldoïnus perantiquæ ac nobilissimæ hujus familiæ, quæ tam Romæ, quàm Neapoli Galliâ & Germaniâ radices propagavit, varios admodum Illustres describit Viros, qui purpurà, armis, aliisque insignibus muneribus condecorarunt. Narrat etiam eum in templo D. Mariæ ad Campitellum Lipsanorum custodiam fuisse, quam nos vidisse recordamur nobilissimis marmorum incrustationibus concinnatam, ubi ejusdem Familiæ Capisuccæ insignia conspiciebantur opere vermiculato expressa, aureum nempe balteum in cærulei coloris areola ibique etiam Artificis nomen legebatur, nempe hoc opus fecit Magister Deodatus, vixit Artifex an. circiter 1290. ut indicat Abbas Constantinus Cajetanus in vita Gelasii II. Romani Pontificis, addens in eodem D. Mariæ templo eandem Familiam antiquum habuisse Sacellum anno 1390. dotatum. Hæc idem Oldoïnus ex variis Auctoribus compilavit, quæ hîc in aliorum exemplum annotare duximus, ut discant posteri quanti interest antiquas servare memorias, nam tem-

tempus advenit ut ea quæ in tenebris delitescunt lucem videant.

Ut autem magìs appareat peculiaris ejusdem Cardinalis Raymundi diligentia non solùm in asservandis, verùm etiam in renovandis sacris memoriis, prætereundum silentio minimè duco, præfatum Sacellum unà cum Ecclesia demolitum fuisse. Quare illud in aliam Ecclesiam sub eadem denominatione, ut diximus, noviter constructam, ipse Raymundus Cardinalis à fundamentis in ampliori & augustiori forma, variis etiam marmorum integumentis, nobilibusque picturis excitavit, ut omnibus intuentibus patet. Quædam verò in eo Sacello inscriptiones insculptæ sunt, quarum duas, vtpote ad ea quæ referimus concernentes, hîc in lectoris gratiam referam. Prima videlicet.

D. O. M.
QVADRATVM
SACRORVM LIPSANORVM
TABERNACVLVM
CVM ADSCRIPTO ARTIFICIS
NOMINE
HOC OPVS FECIT
MAGISTER DEODATVS
QVATVOR AB HINC SECVLIS
A NOBILI CAPISVCCA
FAMILIA
PLVRIBVS EIVS INSIGNIBVS
CVM AVREO BALTEO
IN CAERVLEI COLORIS AREOLA
OPERE MVSIVO
REPRAESENTATIS EXTRVCTVM
PER NOVAM HVIVS TEMPLI
MOLITIONEM EVERSVM
SVI MEMORIAM AD POSTEROS
HAC INSCRIPTIONE
TRANSMITTIT
HOC ANNO MDCLXXXV.

Secunda autem inscriptio sic.

SACELLVM HOC DIVO PAVLO SACRVM
IN VETERI TEMPLO S. MARIAE DE CAMPITELLO
A NOBILI FAMILIA CAPISVCCA
DOMICILIVM IN EADEM REGIONE A MVLTIS SAECVLIS
HABENTE CONSTRVCTVM
CELEBRIQVE PRAEDIO NOMINE S. CYRIACI
VIA OSTIENSI SEPTIMO AB VBRE LAPIDE
SVB IVREPATRONATVS EIVSDEM PROSAPIAE DOTATVM
ANNO MCCCXC.
IN HVIVS INNOVATI TEMPLI MAGNIFICENTIORI STRVCTVRA
RAYMVNDVS CAPISVCCVS ORDINIS PRAEDICATORVM
S. R. E. PRESBYTER CARDINALIS
DENVO EXTRVXIT, ORNAVIT, ET AVXIT.
ANNO SALVTIS MDCLXXXV.

Secunda Figura formam præsefert aræ majoris in Ecclesia S. Mariæ in Cosmedin, quæ antiquam speciem aliarum Confessionum non retinet, sed in multis aberrat. Porrò super singulis columnis turres campanariæ attolluntur, ac epistylium in formam arcûs curvatur, in cujus angulis Annun-

Fig. 1.

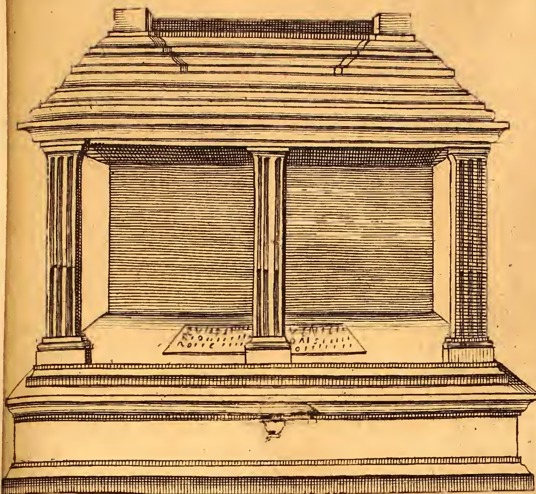

Fig 2

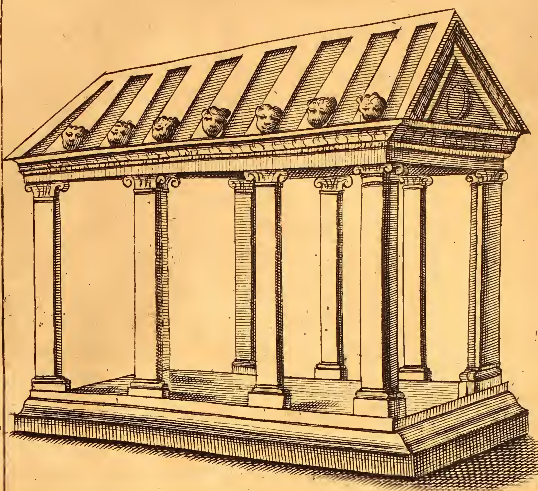
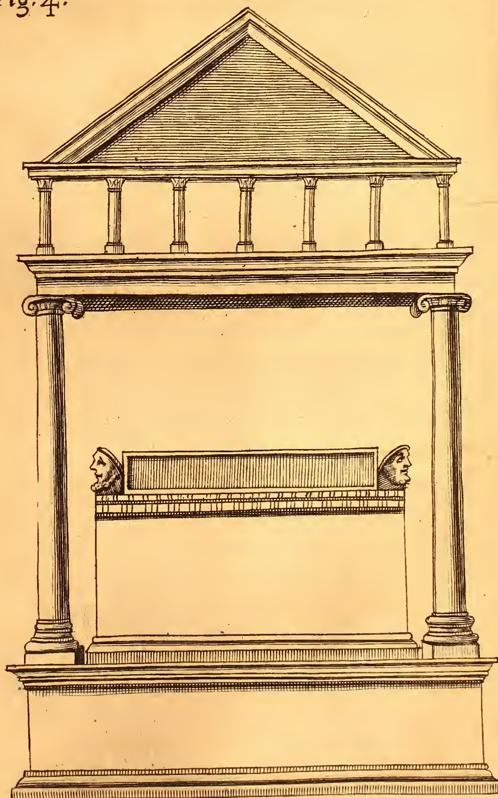

Fig. 3.

Fig. 4.

Annunciatio B. Virginis Musivo opificio extructa est. Supra arcum fastigium prominet, & in tympani medio orbicularis fenestra panditur, ac decussato fornicis centro turris alia consurgit, ut ipse delineationis typus instruit. Altaris hujus antiquitatem perlustrans duodecimo sæculo erectum didici ab ejus chronologia; at cùm de illo, deque Ecclesia plura eruditè scribat amicus noster Abbas Bartholomæus Piazza, literariæ Reipublicæ, ob sacras memorias, quas excolit, satìs notus in suo Tractatu *De Titulis Ecclesiarum*, quem vidi, & in lucem propediem est editurus; ideò ulteriori descriptioni parcam, cùm in alienam messem (ut in adagio est) manum, seu falcem immittere, nefas ducam.

Hactenus sensim adduximus, qualiter sepulchra illorumque ornamenta, paucis ablatis, ex una in alteram nationem transierint: nunc verò ostendere cura nobis est, quomodo quodam naturæ ductu, quæ optimum semper appetit, in sepulchris ædificandis, ornatum monimentorum in Martyrum memoriam excitatorum ars æmulata fuerit. Indicat nobis hoc Figura 4. Tab. XLV. quæ est imago sepulchri, extatque in Ecclesia S. Laurentii in agro Verano, seu extra Urbis muros. Conspicitur in eâ Confessionis sive Ciborii forma cum columnis, epistylio, coronide, columellis, tympano, & fastigio, cæterisque ædificii partibus: statque in medio veluti ara, quadratus sarcophagus. In Fig. 3. quæ visitur in Ecclesia S. Alexii de Urbe, estque Eccellentissimæ, ac antiquissimæ Familiæ de Sabellis, apparet alia sepulchri forma, quæ magnam habet affinitatem cum supra adductis, nimirùm altare S. Mariæ in Cosmedin; & lipsanorum custodiâ, quæ erat in Ecclesia S. Mariæ in Campitello. Aliæ duæ icones nempe 1. & 2. virorum illustrium præseferunt monimenta, quæ Basilicæ, seu potiùs Basiliculæ nominabantur, ex eo quòd formam Basilicarum ac speciem redderent, adhuc conspicuæ sunt in porticu dictæ Ecclesiæ S. Laurentii in agro Verano sive extra Urbis moenia. Vox autem hæc *Basiliculæ* nè alicui abstrusa, novaque videatur, en sæpè laudatus, ac laudandus Du-Cange, qui eruditionem ex lege Salica tit. 58. §. 3. 4. 5. deprompsit, ibi: *Si quis Basilicam super hominem mortuum expoliaverit, triginta solidis culpabilis judicatur*. Notat hîc idem Du-Cange, *Basilicas* eo loci intelligi Magnatum tumulos, quos ad instar ædium sacrarum Basilicarumque extruere mos erat: quorum quoque mentio extat in tit. 71. ubi agitur de mulcta illius, qui Basilicam ausu temerario, aut fortasse per negligentiam incenderit. Ex quibus verbis eruit Du-Cange ejusmodi Basilicas ligneas fuisse, proindeque incendiis obnoxias. Nostra tamen Italia cùm marmoribus affluat, non ex ligno, sed marmore illas ædificare consuevit; ut geminæ jam allatæ confirmant, quæ ex Pario marmore constructæ sunt. *Basiliculæ* vocem mihi exquirenti porrexit S. Paulinus in Epist. 12. ad Severum, ac apud Avitum Viennen. Epist. 6. ubi pro sacello seu oratorio, Basiliculam posuit; quem unum adducere satìs sit, ne de nominibus vocibusq; verba facientes, Lectorem, res ac doctrinam sectantem expectantemque, verbis diutiùs oneremus.

CA-

CAPUT XX.

De Ecclesia Sanctæ Agathæ Majoris in civitate Ravennate, ac opere Musivo in ea ab Exuperantio ejusdem civitatis Episcopo, constructo anno circiter CCCC.

RAVENNA urbs toto terrarum Orbe præcipuâ quâdam ac singulari antiquitatis notâ celeberrima, Romanæ olim urbis in pluribus, præsertim verò in templorum magnificentia ac splendore æmula fuit. Horum autem cùm aliqua adhuc in præsens quà molis suæ structurâ, quà Musivi operis elegantiâ, eximium sui spectaculum, cæterorumque jam dilapsorum illustre testimonium reddant; libuit nobis ea literis demandare, ætatumque omnium oculis tum drscriptione, tum variis iconismis expressa repræsentare. Hâc autem in re maximo mihi adjumento fuit R. P. Cæsaris Pronti ordinis S. Augustini, in picturis versatissimi mira sedulitas, qui non de pictore solùm providit, sed ipsum docuit, quâ potissimùm arte fideliùs Musiva opera delinearentur. Præterea nec parum est, quod debemus R. P. Francisco Brandi, Clerico Regulari Theatino, qui ea loca perlustrans, ubi celebriora Musiva opera nitent, ipsos etiam eorundem Musivorum colores annotavit. Eorum autem omnium schemata, ut instituti nostri est, exhibentur sub Tab. XLVI. & suo quæque loco explicantur. Modò igitur ad Ecclesias hujusmodi Musivorum operum lenociniis illustres describendas gradum facientibus, prior quæ vetustatis ordine servato, nobis occurrat, ea est, quæ S. Agathæ Majoris appellationem sortita fuit.

Hujus templi constructio seu fundatio, à Hieronymo Fabri in suis *Memoriis sacris antiquæ Ravennæ*, vernaculo idiomate fusè describitur, & hîc ex eodem breviùs ac strictim excerpta subjicitur.

Reparatæ salutis anno 378. Sanctus Ursus, ex nobilioribus totius Siciliæ Familiis natus, ad cathedræ Ravennatis regendæ munus evectus fuit: ejus inter potiora pietatis monimenta commendatissimum illud est, nempe omnium bonorum, quæ jure hæreditario in Sicilia regno possidebat, Ecclesiæ Ravvennati ab ipso facta donatio. Unde hæc Ecclesia semper id moris habuit, in eodem Siciliæ regno ministrum constituere, qui Vicarii seu Præfæcti titulo ea bona gubernaret, quæ Patrimonium Ecclesiæ Ravennatis appellabantur.

Primus autem qui huic templo excitando animum applicuit, quidam fuisse creditur nomine Gemellus tempore S. Exuperantii, præfati S. Ursi successoris, nempe in principio sæculi V. Hanc verò Ecclesiam splendidè ædificatam, in honorem SS. Virginum ac Martyrum Agathæ & Luciæ dicavit, quæ tamen temporis progressu tantùm Agathæ denominationem retinuit, adjuncto titulo Majoris; fortè ad alterius discrimen, quæ in ea urbe, mole quidem minor, sed sub ejusdem S. Agathæ invocatione, tunc aderat. Nota propterea est veneranda hujus Ecclesiæ vetustas, quæ jam à duodecim circiter sæculis, quo tempore hæc scribimus, adhuc extat. Nominatur etiam Ecclesia ista in vetustis quibusdam Codi-

TAB. XLVI.

pag. 184.

Codicibus, *Monaſterium*; & ſic appellatam fuiſſe conſtat ex quadam donatione Archiepiſcopi Arnoldi, ſub anno 1018 in qua ipſum Petro Diacono Eccleſiæ Ravennatis, Monaſterium S. Agathæ Majoris contuliſſe narratur. Præterea duo diplomata, quorum unum de Alexandri III. legibus eſt; alterum ad Urbanum IV. ſpectans, hoc eodem titulo *Monaſterii* eam appellant; & inter loca juriſdictionalia Capituli Ravennatis enumerant. Poſtmodum autem Parochialis evaſit, ut fuſius apud eundem Hieronymum Fabri videri poteſt.

Pervetuſtæ hujus Baſilicæ corpus in tres, & quidem ingentes naves, partitur, vigintiquatuor, diverſæ tamen magnitudinis habitâ illarum menſurâ, ex Græco Numidicoque marmore columnis ſuffultas, & in fronte habet abſidem, ſive Tribunam, quæ perantiquo Muſivo opere elegantiſſimè coruſcat. Hujus operis iconiſmum habes in præcitata Tabula XLVI. ubi Chriſti Domini imago eſt, qui throno inſidet gemmis undequaque conſpicuo; aperta dextera benedicere, ſeu potius loqui, ac docere videtur, lævamque codici ſuperimponit, qui ſiniſtro ejus genu innititur, & Evangeliorum volumen repræſentat. Ejus pallium, quod violaceum colorem refert, rubeum veluti ſuboſcurum adumbrantem, hoc monogrammate inſignitur: Caput pretioſi diadematis nimbo coronatur, in quo gemmea Crux eſt: ſcabellum, quod Salvatoris pedibus premitur, duos gradus habet, gemmiſque uſque ad cathedram circumfulget. Ab utroque ipſius latere in quodam velut prato liliis roſiſque interſepti ſtant duo Angeli, & alas expandunt: eorum autem qui ad lævam Salvatoris eſt, dexteram manum in pectus inflectit, ſiniſtra pallium elevans, ſimul cum baculo, ſive arundine aurea: alter verò dextram elevatam perinde ac ſi benediceret. attollit, ac ſiniſtrâ baculum ſive arundinem auream tenet: ambo ſimplici diademate coronantur: ambo tam pallio, quàm veſtibus albi coloris induti ſunt. Parva ſtola, auroque nitens è dextro Salvatoris humero pendet. Idem viſitur in Angelis colore ſolummodo excepto, quia ſtolas habent albas. Demum proſpectus, ſive totius Tribunæ campus lucidè auri ſcobe conſperſus undequaque oculos raperet, ni quædam lacunæ oſtenderentur, quæ elapſis, ævoque dejectis lapillis, calce oppletæ ſunt. *De baculo*, ſive arundine, quam Angeli in hoc Muſivo opere expreſſi manu tenent, diximus ſupra in Capit. XV. *De baculis*. Licèt de certo tempore constructionis Muſivi operis apud Scriptores non conſtet, nec aliunde expiſcari poſſit, apparet tamen ex gemmato, & in formam Crucis diademate, gemmatoque ſolio, ac Angelis cum baculis circa Chriſtum Dominum noſtrum aſtantibus, ac monogramma in veſtibus habentibus, vetuſtiſſimum eſſe opus, ac ipſa redolere tempora ædificationis ipſius templi, ſcilicet principium V. ſæculi, ut conferri poſſunt figuræ cum illis Liberianiæ Baſilicæ, infra afferendis.

CAPUT XXI.

De Musivis operibus in Ecclesia S. Sabinæ à Cælestino I. Summo Pontifice Anno circiter 424. constructis; ejusdemque Ecclesiæ antiqua fundatione.

MULTA quidem tempori beneficia deberemus, à quo maximum rebus pretium, hominibusque nomen accedit, nisi plura ex his injuriosâ nimis edacitate corrumperet & absumeret. Fertilis ævi fructus historiæ sunt, quibus profectò neque utilius quid foret, si ad nos integri & incolumes pervenirent. At malo quodam ætatis genio fit, ut quæque antiquiora caligine graviori involvantur, à qua eadem neque provida cura Scriptorum, nec vigilantia nepotum, eximere & expedire ullatenus potest. Porrò has tenebras ut in tota de Musivis operibus, deque erectionibus Ecclesiarum tractatione, tum peculiariter in Ecclesia præsenti S. Sabinæ experimur. Vitio etenim sæculorum, & ejus de fundatore ambigitur, & de operibus vermiculatis, quibus tota ornabatur, nihil ad nos nisi tenue vestigium & grande desiderium relictum est; quòd vel explebitur, vel incrementa suscipiet, si præmissis aliquibus circa templi hujuscemodi fundationem, Musivorum reliquias proposuero, & conatus fuero explicare. Marlianus in sua *Topographia Urbis Romæ* lib.4. cap.4. Appiani auctoritate subnixus; asserit, ædem B. Sabinæ nunc esse, ubi olim fuit Dianæ templum. Contrarium tamen Donatus in sua *Roma* lib. 3. cap. 13. existimat, non Dianæ, sed Deûm Reginæ Junonis Fanum ibi extitisse. Pancirolus verò in suo tract. *De Urbis Ecclesiis*, in IX. Regione, & cap. 8. Ecclesiam S. Sabinæ Palatium ejusdem olim fuisse arbitratur, quod in oratorium à Fidelibus versum, & SS. Sabinæ & Serapiæ ejus hospiti sacratum, postremò in Ecclesiam à Magno Constantino redactum fuerit. Verùm hæ meræ sunt conjecturæ. Certi nescio quid indicat in eadem Ecclesia inscriptio quædam, palmaribus literis fundatorem fuisse asserens Petrum natione Illyricum, & ipsius Cardinalem Titularem, quam huc fideliter retuli, ac etiam in annexo picturæ exemplari, ubi characteres imitatus sum: inscriptio hæc est:

Culmen Apostolicum cùm Cælestinus haberet,
Primus & in toto fulgeret Episcopus Orbe,
Hæc quæ miraris fundavit Presbyter Urbis,
Illyrica de gente Petrus; vir nomine tanto
Dignus, ab exortu Christi nutritus in aula,
Pauperibus locuples, sibi pauper, qui bona vitæ
Præsentis fugiens, meruit sperare futuram.

Hanc Ecclesiam à supradicto Petro fundatum fuisse legimus in Libro Pontificali, ac Vita Xysti III. ubi sic: *Hujus temporibus fecit Petrus Episcopus Basilicam in Urbe S. Sabinæ, ubi & fontem construxit.*

In hac autem Historici narratione duplex error animadvertendus est. Primus cùm Xysti III. temporibus ædifi-

ædificatam Ecclesiam referat; quod inscriptioni prædictæ repugnat : ex ea namque prædecessoris illius tempore constructa videtur : secundus, cùm Petrum ejus fundatorem, Episcopum dicat, & tamen in descriptione Presbyter urbis appelletur, & urbis Presbyteri non Episcopi erant, sed Parochi : unde igitur Petrus Episcopus ?

Ipsa quoque inscriptio notanda est, quæ ab eodem Petro posita minimè fuit, cùm recta prudentiæ ratio nemini sibi ipsi laudem dare permittat, nam : *Laus in ore proprio sordescit.* Proverb. 27. Legitur autem: *Petrus vir nomine tanto dignus, &c. Pauperibus locuples, sibi pauper.* Quare elogium certè ipse Petrus nunquam apposuit, sed ejus successor, qui etiam opus absolvit, cùm ille fortasse morte præventus ultimam ei manum imponere non potuerit. Nec etiam incongruum reor asserere, elogium illud aliquem ex restauratoribus, quas infra referam, apposuisse,

Prætereunda etiam non est alia observatio, videlicet Petrum istum egregium atque sublimem virum, fuisse ex gente Illyrica, ac in Patriarchio Lateranensi, aut aliquo ex alibi narrandis Monasteriis apud Vaticanam Basilicam constructis, educatum; ut colligitur ex verbis : *Christi nutritus in aula*: Per *aulam* enim *Christi* unum ex dictis locis intelligo Romæ existentibus, quæ *Christi aula* dici potest, cùm in ea Christi Vicarius resideat. Conjecturam hanc educo ex Pontificali Libro, ubi legimus plurimos Pontifices ex iisdem locis ad Petri cathedram regendam evectos fuisse, ut de Benedicto II. Gregorio II. Stephano III. Paulo I. Leone III. & aliis pluribus.

Majori tamen animadversione dignum secundum carmen existimo, nempe:

Primus & in toto fulgeret Episcopus Orbe.

ista enim vox *primus* Pontificum ordinem haud respicit, ita ut Cælestium ejus nominis primum fuisse insinuet, cùm hoc à veritate prorsus alienum sit. Nominibus enim numerus non apponitur: nisi quum superveniat aliquis ejusdem nominis, & hoc ad distinctionem, quæ utique in primo neutiquam est adhibenda, cùm secundus à quo differat, haud inveniuntur. Hîc igitur vox *Primus* ad alteram vocem *Episcopus* referenda est, ita ut Cælestinus primus ac maximus Episcopus dicatur, qui in toto Orbe fulgeret. Idque jure optimo expressum fuit: nam Cælestinus I. per universum Christianum Orbem amplissimam sui nominis famam diffudit, ob celebre, ac universale Concilium Ephesinum, eo jubente habitum, in quo impia Nestorii hæresis damnata fuit. Ex dictis igitur, quis unquam fuerit, qui Romani Pontificis Primatum à tresdeicim circiter sæculis palmaribus literis expressum fuisse, omnium oculis expositum non eliciat?

At mihi à quibusdam objici statim audio, hæc pauci, ac nullius momenti esse, quoniam Musiva opera ab aliquo ex restauratoribus facta fuerunt, atque ideò tempora ipsi Cælestino posteriora redolere: propterea, que eam vocem: *Primus*, numerum Pontificis ejusdem nominis denotare. Sciant, respondeo, hi, nominis hujus Pontificem non reperiri nisi in sæculo

XII. quo tempore ſacræ picturæ cum diadematibus exprimebantur, quibus figuræ in noſtro Muſivo opere expreſſæ penitus carent; ſicque vetuſtiſſima erunt. Præterea Muſivum opus rude eſt, ſi ea reſpicias, quæ ſub XII. ſæculo conſtructa fuêre; prout etiam rudes ſunt imagines, quæ quandam venerabilem intuentibus antiquitatem præſeferunt. Inſuper, ſi opus XII. ſæculi eſſet, ejus profecto hiſtoriam haberemus, nec in oblivionis tenebris obvoluta jaceret; ſicuti etiam, quiſnam iſte Petrus fuiſſet haud ignoraremus; in ſæculo XII. omnes Cardinales qui electioni Cæleſtini II. interfuêre, à Caconio referuntur, quos inter nullus uſquam Petrus Tit. S. Sabinæ invenitur. Prout etiam inter Cardinales ab eodem Cæleſtino II. creatos non legitur.

Hanc veritatem, quòd hæc vox *Primus*; Primatum inter Sacerdotes denotet, confirmo ex præfatione Miſſæ, in die natalis S. Xyſti Papæ urbis Romæ, quæ legitur in Miſſale Gothico à ſæpè laudato Joſepho Maria Thomaſſio in lucem edito pag. 367. & iterum impreſſo etiam à laudato viro D. Joanne Mabillonio in ſua *Liturgia Gallicana* lib. 3. pag. 276. ubi ſic: *Verè dignum & juſtum eſt, &c. Ex quibus eſt ſanctus ac venerabilis Xyſtus Martyr; cujus hodie ſolennitas celebratur: qui dum Apoſtolicæ Sedis excepiſſet inſignia, & ſe* primum *eſſe conſpiceret Sacerdotum, &c.*

Hanc eandem Eccleſiam an. 795. Leo III. reſtauravit, ut notat Bibliothecarius in ejus vita, qui *ſimiliter* (ait) *& Titulum S. Sabinæ ſtudiosè renovavit, in quo idem egregius Præſul fecit ex argento coronas quinque, &c.*

Poſtea Eugenius prius ejuſdem Eccleſiæ Titularis in Pontificem lectus an. 824. Picturis illam ornavit, quarum adhuc veſtigia ſuper columnarum epiſtylia videntur. Colligitur ſuper totam Eccleſiam fuiſſe non ſolùm picturis, verùm etiam vermiculatis operibus decoratam, ut ex murorum concatenationibus, quas in angulis propè majorem Portam ſedulò & accuratè cum præmemorato Joanne Lucio obſervavi; & vterque examinavimus: hodie verò deſtructæ ſunt novæ reſtaurationis cauſsâ ſub annum 1683.

Quòd Eugenius Eccleſiam ornaverit, ſic teſtatur Liber Pontificalis in ejus vita: *Tenuit autem Presbyteratûs ſui tempore Eccleſiam Beatæ Sabinæ Martyris, poſitam in monte Aventino, quam Deo diſpenſante poſt Pontificalem ſibi attributam gratiam, ad meliorem cultum perduxit*. Nec defuêre alii Pontifices & Titulares, qui eandem reſtaurârunt; quos vide apud alios; mea namque unica intentio, de antiquioribus reſtaurâtionibus agere ad earundem antiquitatem probandam.

Reliquias inter Muſivi operis, quæ ſuperſunt; eſt arcus Tribunæ, ut in Tab. XLVII. cui quindecim orbes incumbunt, ac aliorum duorum veſtigia apparent, quorum ſingulos implet togati viri facies & pectus, quales imagines Cæſarum in numiſmatibus eſſe ſolent.

Medium in arcûs faſtigio orbem obtinent Chriſti Servatoris effigies. Icones reliquæ, cùm nullam præſeferant teſſeram peculiarem, præter tunicam, quoſnam referant viros dubium faciunt, quod ego ab exemplari hîc appoſito, minus occupato Lectori ſolven-

TAB.XLVII.
pag.188.

ſolvendum relinquo. Adhærent hic inde orbium lateribus duæ civitates, utraque portis patentibus, quarum ex arcu tres lampades pendent, figurâ partim rotundæ, partim quadratæ. In portæ quidem, reſpectu intuentis, dexteræ medio, lampas eſt formâ rotundâ, aliæque duæ quadratâ. In ſiniſtra verò è contrario, media quadrata eſt, laterales rotundæ: ſingulis autem in medio ineſt orbiculus.

Nec ſuo carent myniſterio hæc hieroglyphica: nam & in diverſis aliis Muſivis operibus ambæ hæ civitates, quæ Bethleem, & Hieruſalem denotant, conſpiciuntur, licèt eundem ubique locum non teneant: in aliqua namque Tribuna Hieruſalem dexteram, in alia ſedem ſiniſtram obtinet, ad arbitrium profectò Pictoris, vel Muſivarii. Sed ne ullâ explicatione intentatum hujuſmodi ſacrum emblema relinquam, meas aliquas conjecturas adjiciam.

Bethleem, & Hieruſalem duo ſunt fontes, è quibus humani generis ſalus prodiit. In Bethleem enim ſalvator noſter JESUS Chriſtus natalia ſortitus eſt: in Hieruſalem verò primò verbum ſalutis annunciavit, poſtmodum mortem ſubiit. In Bethleem Dauid, qui Chriſti typus & pater fuit, ut ex Luc. c. 1. ortum habuit; ac ſepulchrum. Eadem civitas eo quòd, licèt horridum; Chriſto naſcenti hoſpitium præbuiſſet, à Matthæo cap. 2. num.6. inter præcipuas Regni Judaïci urbes reponitur, ubi inquit: *Et tu Bethleem terra Juda, nequaquam minima es in principibus Juda, ex te enim exiet Dux, qui reget populum meum Iſraël.*

Quare Mediolanenſis Eccleſiæ Antiſtes D. Ambroſius in Sermone in Michæam Prophetam, obſervatione I. *ad Horontianum*, plura de hac eadem urbe congeſſit, inquiens: *Ubi crudelitas ibi pietas: ubi pœna innocentium ibi univerſorum redemptio, ſicut ſcriptum eſt*: Et tu Bethleem, domus Ephrata! non es minima inter Principes Juda: ex te enim exibit Princeps in Iſraël. *Bethleem domus panis erat; Ephrata domus furorem videntis: hoc habet interpretatio iſtorum nominum. In Bethleem natus eſt de Maria Chriſtus: eadem autem Bethleem quæ Ephrata. In domo igitur furoris generatus eſt Chriſtus; & ideo jam non domus furoris; ſed domus panis; quia panem recepit eum qui deſcendit de cælo. Domus autem furorem videntis Ephrata; quia illic Herodes dum Chriſtum requirit, perimi ſtatuit infantulos.*

Nec minora dignitatis argumenta habuiſſe Hieruſalem conſtat: legitur enim apud patres Hieruſalem, juxta Prophetæ Hieremiæ ſententiam, in medio terræ poſitam eſſe, à Melchiſedech conditam, à Davide in Regni Caput & Metropolim conſtitutam, & auguſtiſſimo templo juxta Dei mentem à Salomone decoratam.

De eadem Sedulius Hibernenſis Epiſcopus in epiſt. *Epheſios* cap. 4. ait hoc ſolo nomine *Hieruſalem*, quatuor figuras ſingulari, nempe *Hiſtoriam*, *Allegoriam*, *Tropologiam*, & *Anagogen*: ſecundùm *Hiſtoriam* civitas eſt Judæorum: ſecundùm *Allegoriam* Eccleſia Chriſti; ſecundùm *Anagogen* civitas illa Dei, quæ noſtrum omnium Parens & Patria eſt; ſecundùm *Tropologiam* anima hominis, quam frequenter hoc nomine, aut interpretatus eſt Dominus.

Hæc

Hæc breviter circa explicationem emblematum civitatum, supereſt nunc aliquid de lapidibus ab earum foribus pendulis addere. Hieroglyphicum idem in aliis Muſivis pro portis ambarum civitatum conſpicitur, numero tamen impar; cùm alibi duæ vel tres, alibi quatuor aut quinque lampades pendeant, ut è ſequentibus emblematibus liquet. Quòd autem ſint lucernæ, favet huic meæ conjecturæ Euſebius Cæſarienſis lib:4. cap. 23. *De vita Coſtantini*; ubi narrat, quàm grandi ac ſplendido cultu Chriſtianiſſimus Imperator Paſchale Feſtum celebraret. Inter alia ait: *Sacram vigiliam* (ſubintellige Paſchatis) *in diurnum ſplendorem converterat, accenſis totâ Urbe cereorum quibuſdam columnis per eos quibus id operis erat injunctum: Lampades quoque accenſæ, cuncta paſſim loca Illuſtrabant, adeo ut hæc myſtica vigilia quovis vel ſplendidiſſimo die ſplendidior redderetur, &c.* Illuſtravit hunc locum eruditiſſimus Valeſius ſequenti notâ: *Chriſtiani in vigilia Feſti Paſchatis maximam cereorum copiam accendebant, quod cum intra Eccleſiam dumtaxat facerent, Conſtantinus etiam extra Eccleſiam cereos paſſim accendi juſſit in honorem tantæ Feſtivitatis. Cumque in magnis civitatibus noctù lumina accendi ſolerent in compitis, Conſtantinus eâ nocte multò plures & majores cereos voluit accendi, ut Gentilium animos ad Chriſtianæ Religionis venerationem perduceret, &c.* Idem Valeſius prædictum ritum illuminandi nocturnis ignibus facibuſque ac lampadibus magnas civitates, oſtendit in aliis notis, quas addit ad lib. 14. Ammiani Marcellini cap. 1. ubi agitur de Galli Cæſaris ſævitia, qui *Veſperi per tabernas palabatur & compita, quæritando Græco ſermone, cujus erat impendio gnarus, quid de Cæſare quiſque impensè ſentiret. Et hæc confidenter agebat in Urbe, ubi pernoctantium luminum claritudo dierum ſolet imitari fulgorem.* Quem locum ſic explicat laudatus Valeſius *de hac urbe teſtatur Libanius in fine Antiochi.* Καὶ τὴν ἡλίου λαμπάδα λαμπτῆρες ἕτεροι διαδέχονται τὴν Αἰγυπτίων λυχνοκαΐαν παρελόντες. *Sic enim legendum eſt, non* περιόντες, *ut vulgata habet editio, ideſt. Solis porrò facem aliæ faces excipiunt, quæ illam Aegyptiorum in Minervæ Saiticæ feſto lucernarum accenſionem longè ſuperant.* Addit idem Libanius: *Totâ nocte operari ſolitos in tabernis opifices, cùm interim ſaltantium, & canentium vocibus compita perſonarent: macellum ipſum æquè ac interdiu pateret, in eoque omnis generis edulia eſſent propoſita.* Idem in oratione adverſus Tiſamenum ait, *miſeros opifices à Curatoribus regionum cogi ſolitos, ut ea lumina accenderent, oleumque lucernis infunderent: erant autem hæc lumina inter ornamenta civitatum, ut idem Libanius ſcribit in Orat. gratulatoria ad Ellebicum.* Ἐλθόντες ἐπὶ τὸ πλησιάζον βαλανεῖον, κάλωας ὧν ἐξήρτητο τὰ τὸ φῶς ἐν νυκτὶ παρέχοντα μαχαίραις ἀπέκοπτον, δεικνύντες ὅτι δεῖ τὸν ἐν τῇ πόλει κόσμον ταῖς αὐτῶν βουλήσεσιν ὑποχωρεῖν. Ideſt: *Cùm veniſſent ad vicinum balneum, funes quibus appenſæ ſunt lucernæ, quæ noctu lucere ſolent, gladiis præciderunt, ut oſtenderent ornamentum civitatis ſuo furori cedere debere.* Hic eſt quòd Baſilius Magnus in Epiſt. 39. ad Martinianum, quâ calamitates Patriæ ſuæ deplorat, hoc inter cætera recenſet:

γυμνάσια δὲ κεκλεισμένα καὶ νυκτες ἀλαμπεῖς. Et Procopius in Anecdotis pag. 114. Juſtinianum accuſat, qui omnes civitatum reditus ſuſtulerat: quo factum eſt, ut nec lumina in publico ſingulæ haberent, nec ſolatium ullum ac delenimentum incolis reliquum eſſet: οὔτε λύχνα ταῖς πόλεσιν ἐν δημοσίῳ ἑκάστῃ, οὔτε τις ἦν ἄλλη παραψυχὴ τοῖς ταύτας οἰκοῦσι. Itaque in publico luctu ac mœrore hæc lumina vel penitùs, vel magna ex parte removebantur. Sic Libanius in Orat. ad Antiochenſes de Imperatoris ira, ſuadet civibus, ut has lucernas tantiſper reponant, aut rariores accedant: Τὸ πόλυ καὶ μάταιον τοῦτο φῶς καὶ τρυφὴν ἀρχηστὸν βαλανεῖον δεικνύον, τὸ περὶ τῆς βασιλείων κρεμάμενον εἰς πολλοστὸν τοῦ νῦν ὄντο ταστήσωμεν. De his luminibus loquitur B. Hieronymus initio Dialogi adverſus Luciferianos: *Dum audientiam & circulumlumina jam in plateis accenſa ſolverent, & inconditam diſputationem nox interrumperet; conſputâ pænè invicem facie receſſerunt.*

Hunc ritum lucernas accendendi primi docuerunt Ægyptii, ut oſtendit Clemens Alexandrinus *Stromat.* lib. 1. & luculentiùs Caſalius de veteribus Ægyptiorum ritibus; ac Fortunius Licetus *De lucernis*. Poſtmodum idem ritus ex Ægyptiis ad cæteras gentes tranſiit, à quibus ad nos Chriſtianos, ut docet Tertullianus de idololatria, n. 10. *Nunc* (inquit) *lucent tabernæ, & januæ noſtræ, plures jam invenies Ethnicorum fores ſine lucernis & laureis, quàm Chriſtianorum*. Quare myſticæ hæ civitates ac lampades, fulgidam Chriſti nativitatem innuere, & ejuſdem Reſurrectionem, quâ nihil unquam Eccleſiæ feliciuseluxit, abundè perſuaſum eſt.

In arcûs ſummitate volitant novem columbæ, quæ quid indicent, neſcio: ſcio tamen S. Eucherium ſub an. 440. Epiſcopum Lugdunenſem in libro *Formularium ſpiritualium* cap. 5. *De animalibus*, columbam ſimplicitatem denotare dixiſſe. Petrus Bleſenſis in ſerm. 10. *De Dominicis infra Epiphaniam*: aſſerit, quod, *Sicuti agnus inter animalia, ſic eſt inter aues columba ſimplicior*: Et idem Dominus, qui Patris ſapientia eſt, ubi nos ad innocuam ſimplicitatem colendam perpetuò hortaretur: *Eſtote* (inquit) *prudentes ſicut ſerpentes, & ſimplices ſicut columbæ*. Hieroglyphicum ſimile conſpicitur in Cruce exiſtente in tribuna S. Clementis, de quo ſuo loco.

Progrediamur modo ad aliam Muſivi operis partem, quæ ſupra Januam majorem, parietem Eccleſiæ interiorem illuſtrat. In operis ſummitate ſymbola quatuor Evangeliſtarum apparent ſub ſpecie quatuor animalium. Cur autem Evangeliſtæ ſic exprimantur, diverſæ ſunt Patrum ſententiæ, quarum nonnullas Zacharias Epiſcopus Chriſopolitanus in unum collegit, qui ſub initio ſæculi XII. *De concordia Evangeliſtarum* dilucidè ſcripſit. Is igitur in præfatione prima, *De figuris Evangeliſtarum* (inquit, *non adverſas, ſed diverſas Patrum ſententias ponemus, ut lector eligat quod ſibi potiſſimum videbitur. Hieronymus in argumento ante Evangelia. Quatuor Evangelia multò ante prædicta, Ezechielis volumen probat, in quo prima viſio ita contexitur: Et in medio ſicut ſimilitudo quatuor animalium, & vultus eorum, facies Hominis, & facies Leonis, & facies Vitu-*

Vituli, & facies Aquilæ. Prima Hominis facies Matthæum significat, qui quasi de homine exorsus est scribere: Liber Generationis Jesu Christi *Secunda Marcum, in quo vox Leonis in eremo rugientis auditur:* Vox clamantis in deserto. *Tertia Vituli, quæ Lucam à Zacharia Sacerdote sumpsisse initium præfigurat. Quarta Joannem, qui ad altiora festinans de verbo Dei disputat. Et in Apocalypsi eadem significatio est, ubi dicitur:* Animal priprimum simile Leoni, secundum simile Vitulo; tertium simile Homini quartum simile Aquilæ volanti. *Sedulius:*

Hoc Matthæus agens, hominem generaliter implet.
Marcus ut alta fremit vox per deserta Leonis.
Jura Sacerdotis Lucas tenet ore Juvenci.
More volans Aquilæ verbo petit astra Joannes.

Aliter Juvencus:

Matthæus instituit virtutum tramite mores,
Et bene vivendi justo dedit ordine leges.
Marcus amat terras inter cœlumque valore,
Et vehemens Aquîla stricto secat omnia lapsu.
Lucas uberius describit prælia Christi.
Jure sacer Vitulus, qui mœnia fatur avita.
Joannes fremit ore Leo similis rugienti.
Intonat æternæ pandens mysteria vitæ

Augustinus verò sic in libro de concordia Evangelistarum: *Matthæus Incarnationem Domini secundùm Regiam stirpem suscepit. Marcus tanquam pedisequus & breviator ejus esse videtur cum solo Joanne nihil dicens. Lucas Sacerdotalem Christi stirpem occupavit, ad David ascendens, non Regium stemma sequutus, sed per Reges exit ad Nathan (qui Rex non fuit) filium David:* Non *sicut Matthæus, qui per Regem Salomonem descendens, cæteros Reges prosequutus est Non autem habuit breviatorem Lucas, sicut Matthæus, & hoc fortè non fuit sine aliquo sacramento, quia Regum est non esse sine comitum obsequio. Lucas verò non habuit comitem breviatorem, nam Sacerdos in Sancta Sanctorum solus intrabat: Hi tres maximi circa humanitatis facta versati sunt. Joannes verò circa divinitatem. Proinde cùm duæ virtutes sint animæ, una activa, altera contemplativa, quas significaverunt uxores Jacob, Lia quæ interpetratur* laborans, *& Rachel, quæ interpretatur* visum principium, *datur intelligi, tres Evangelistas circa activam virtutem fuisse versatos, Joannem verò circa contemplativam. Unde mihi videtur probabiliùs attendisse illos, qui Leonem in Matthæo, Hominem in Marco intellexerint, Vitulum verò in Luca, Aquilam in Joanne: quàm qui Hominem Matthæo, Aquilam Marco, Leonem Joanni tribuerunt. De principiis enim librorum conjecturarum capere voluerunt, non de tota intentione Evangelistarum, quæ magìs fuerat perscrutanda. Multò enim congruentius Matthæus Regiam Christi Personam maximè commendans, per Leonem significatur: unde & in apocalypsi cum ipsa Tribu Regia Leo commemo-*

TAB. XLVIII.

ECCLESIA EX CIRCVMCISIONE

CVLMENAPOSTOLICVMCVMCAELESTINVSHABERET
PRIMVS ETINTOTOFVLGERETEPISCOPVSORBE
HAECQVAEMIRARISFVNDAVITPRESBITERVRBIS
ILLYRICADEGENTEPETRVSVIRNOMINETANTO
DIGNVSABEXORTVCHRSTINVTRITVSINAVLA
PAVPERIBVSLOCVPLESSIBIPAVPERQVIBONAVITAE
PRAESENTISFVGIENSMERVITSPERAREFVTVRAM

ECCLESIA EX GENTIBVS

323.5

memoratus est, ubi dicitur: Vicit Leo de Tribu Juda. *Secundùm Matthæum Magi narrantur venisse ab Oriente ad Regem quærendum, & adorandum, qui eis per stellam natus apparuit, & ipse. Rex Herodes Regem formidat infantem, atque ut eum possit occidere, tot parvulos necat. Lucam per Vitulum significari neutri dubitaverunt, qui quasi animal hostiis deputatum, circa templum maximè & Hierosolymam narrationis suæ versatur incessu. In principio Sacerdotem collocat ad aram orantem, populo foris stante. Mariam concepto Domino Hierosolymam mittit ad domum Pontificis. Ibi Baptistam natum refert, illuc Dominum natum cum hostia transfert, illuc cum parentibus singulis annis ducit, duodennem in templo choris Doctorum interserit: Et post cætera Discipulos Deum in templo laudantes in fine Evangelii concludit.*

Concordia Augustini in 4. lib. Ideo Marcus videtur Hominis demonstrare personam, & Matthæi comes esse, quia cum illo plura dicit propter Regiam personam, quæ sinè comitatu esse non solet: vel quod probabilius est, quia cum ambobus incedit: nam quamvis Matthæo in pluribus, tamen in nonnullis Lucæ magìs congruit, ut hoc ipso demonstretur ad Leonem, & ad Vitulum (hoc est ad Regalem quam Matthæus, & ad Sacerdotalem, quam Lucas insinuat personam) id quod Christus homo est pertinere: quam figuram Marcus gerit, pertinens ad utrumque.

Augustinus super Joannem LXXXVI. *capite. Plerique ante nos in animalibus quatuor intellexerunt Leonem pro Regē positum, quoniam videtur esse Rex bestiarum, propter terribilem fortitudinem. Hæc persona tributa est Matthæo quia in generatione Domini Regiam seriem prosequutus est. Lucas autem quoniam cæpit à Sacerdotio Zachariæ, Sacerdotis faciens mentionem patris Joannis Baptistæ, Vitulo deputatus est, quia magna victima Vitulus erat in sacrificio Sacerdotum. Marco homo Christus meritò assignatus est, quia neque de Regia potestate aliquid dixit, neque de Sacerdotali, sed tantùm ab homine Christo exorsus est. Hi omnes de Divinitate pauca loquuti sunt. aquila est Joannes lucis æternæ contemplator. Dicuntur enim pulli aquilarum sic à parentibus probari, patris scilicet ungue suspendi, & radiis Solis opponi: qui firmè contemplatus fuerit, filius agnoscitur, si acie paplitaverit, tanquam adulterinus ab ungue dimittitur.*

Ambrosius super Lucam: *plerique putant Dominum nostrum quatuor formis animalium figurari. Ipse enim est Homo, quia natus est ex Maria. Leo, quia fortis est. Vitulus, quia Hostia. Aquila, quia Resurrectio.*

Hieronymus super Marcum: *Christus est homo nascendo, Vitulus moriendo, Leo resurgendo, Aquila ascendendo.*

Animalibus ordo idem ubique non est, sed pro pictoris arbitrio variat. In hac enim pictura dignior locus (is nempe, qui inter medios aspicienti dexter occurrit) Aquilæ assignatur, secundus Leoni, tertius Homini, quartus Bovi.

In Arcubus S. Mariæ Transtyberim, & S. Clementis, dignior locus Homini, secundus Aquilæ, tertius

 Leoni,

Leoni, quartus Bovi tribuitur. Homo pariter obtinet primum, & Aquila secundum, sed tertius à Bove, quartus à Leone in Arcu S. Marci occupatur. In templo S. Pudentianæ primus Leoni, secundus Bovi, tertius Homini, quartus Aquilæ datur. In oratorio S. Venantii dexteram respicientis tenet Leo humanâ facie præditus, & Aquila, & suus cuique liber appositus est: sinistram verò Angelus, & Bos, uterque alatus, uterque librum gerens. Quare ad antiquas imagines spectare non videtur Durandi assertum lib. 1. cap. 3. num. 9. dicentis: *Quandoque pinguntur quatuor animalia secundùm visionem Ezechielis, & Joannis, facies Hominis, & facies Leonis à dexteris, & facies Bovis à sinistris, & facies Aquilæ desuper eorum quatuor.* Ab eodem Durando loco citato effertur ratio, cur Euangelistis attribuantur hæc symbola, & libri apponantur. *Quia* (inquit) *quæ verbis & scripturis docuerunt, mente & opere compleverunt, Matthæus figuram sortitur humanam, Marcus figuram tenet Leonis; hi ponuntur à dexteris, quia Christi Nativitas, & Resurrectio fuerunt omnium lætitia generalis. Unde in Psal. & ad Matutinum lætitia. Lucas verò Vitulus est, eo quòd à Zacharia Sacerdote inchoavit, & Christi Passionem & Hostiam specialiùs pertractavit; Vitulus enim est animal Sacerdotum sacrificiis aptum: comparatur enim Vitulo propter duo cornua, quasi duo continens Testamenta, & propter quatuor pedum ungulas, quasi quatuor Evangelistarum sententias. Per hunc quoque figuratur Christus, qui fuit pro nobis Vitulus immolatus, ideoque ponitur à sinistris, quia mors Christi fuit Apostolis tristis. Joannes autem figuratur Aquilâ, quoniam ad excelsa pervolat, quum ait* in principio erat verbum. *Hoc quoque significat Christum, cujus juventus ut Aquila renovatur, quia resurgens à mortuis floret, & in Cælum ingreditur: hic tamen non* juxta, *sed supernè depingitur, quoniam Ascensionem designat, & verbum apud Deum pronunciat.* Alias in lib. 7. cap. 44. idem Durandus explicationes addit, quas caussâ brevitatis omitto, nè de solis Evangelistis tractatum videar absolvisse.

Ad se igitur revocant nos figuræ, quæ in eadem posteriori Musivi operis parte adhuc supersunt. Dexterum angulum aspicienti togatus vir tenet, indicem dextræ elevans, togam sinistrâ, cujus in fimbria legitur monogramma seu littera L. de quo supra cap. XIII. quæ figura D. Paulum concionantem exhibet.

Huic ex adverso ad angulum sinistrum alia respondet, quæ D. Petri imaginem refert, & ipsum prædicantem: dexterâ quippe manu elevata, & pollice, indice, ac medio extensis innuere quidpiam gestu, ac suadare videtur.

Imminet illi manus erumpens è nubibus, ac librum proferens, per quam porrò nihil aliud denotatur, nisi Fides Evangelica in libro descripta, & è Cælo divinitùs emanans, non secus ac geminæ veteris Testamenti tabulæ, quæ Dei digito scriptæ per Mosis manus populo fuerant proferendæ.

Substat verò ejus pedibus prope inscriptionem imago mulieris, apertum sinistrâ librum tenentis, & medium,

dum ac indicem dextræ manus digito elevantis: cui lemma ſubſcriptum eſt: *Eccleſia ex Circumciſione.* Ipſi ex adverſo feminæ alterius figura reſpondet, quæ & ipſa librum apertum ſiniſtrâ ſuſtinet, dexteramque cum indice extenſo pectori ad motam elevat, habetque ſubſcriptum lemma: *Eccleſia ex Gentibus*. Et hæc utique conſultiſſimè ſubditur pedibus D. Pauli, qui peculiari nomine *Doctor Gentium* auditur, & divini Spiritûs teſtimonio *Vas electionis* eſt, ut nomen Domini Gentibus portet. Sicut & illa prior meritò pedibus D. Petri ſubdita eſt: illi enim Euangelium Circumciſionis creditum fuit, ut in Epiſt. ad Galat. c. 2. Paulus loquitur: ubi mirificè utrumque, & fusè confirmat: *Sed è contra* (inquiens) *cùm vidiſſent quòd creditum eſt mihi Euangelium præputii, ſicut Petro Circumciſionis* (*qui enim eperatus eſt Petro in Apoſtolatum Circumciſionis, operatus eſt & mihi inter Gentes*) *& cùm cognoviſſent gratiam, quæ data eſt mihi, Jacobus, & Cephas, & Joannes, qui videbantur columnæ eſſe, dextras dederunt mihi & Barnabæ ſocietatis: ut nos in gentes, ipſi autem in Circumciſionem, &c.* Ex hujuſmodi imaginibus declarare poſſe videor, quod plurimum negotii faceſſit Severano, & aliis, qui impenſam operam collocârunt in illuſtrandis Cœmeteriorum picturis. Tomo enim 2. lib. 4. cap. 7. refertur tabula cubiculi ſecundi Cœmeterii Viâ Latinâ; ubi inter alia eſt mulier, quæ ſic à Severano deſcribitur: *In arcuati verò monimenti pariete, mulieris extenſis bracchiis Deum exorantis imago exprimitur, ad cujus pedes vaſcula bina ſubſidunt, quæ ſervandis quondam voluminibus apud priſcos Chriſtianæ fidei cultores uſui eſſe conſueverant.* Hæc mulieris imago judicio meo nîl aliud repræſentat, niſi Chriſtianam Religionem, ac illa vaſcula cum voluminibus, nihil aliud denotant, niſi duas leges ſcriptas, Biblia nempe ſacra, & Euangeliorum volumina, in quibus Chriſtiana fides fundata eſt. In eodem lib. 4. cap. 14, conſpicitur alia tabula, in qua duæ mulieres expreſſæ ſunt, quæ Eccleſias utraſque ſignificant. Itidem eodem lib. cap. 28. & cap. 37. In cap. autem 18. deſcribitur mulier media inter duos ſenes, quorum brachiis fulcitur, referens (ut autumo) Eccleſiam Sanctitate & Doctrinâ robuſtis Apoſtolorum Petri & Pauli manibus ſuſtentari.

CAPUT XXII.

De Liberiana, ſive S. Mariæ Majoris Baſilica: ac de antiquioribus Muſivis operibus in ea extantibus, à Xyſto III. Anno 443. concinnatis.

INTER cætera Religionis Catholicæ teſtimonia, quibus Liberiana Baſilica ſemper enituit, extrema non obtinent ſacræ imagines, quibus ex primæva Eccleſiæ conſuetudine ornata fuit à Beatiſs. Pontifice Xyſto III. Hæ ſatìs integræ adhuc viſuntus, poſt diuturnum mille ducentorum & quinquaginta circiter annorum ſpatium; ac non minorem de tempore triumphum agunt, quàm de ſuis hoſtibus, cùm ætatem vincant incolumitate ſuâ: Novatorum verò errores manifeſtiſſimâ ſuâ vetuſtate redarguant. Referunt iſtæ

quamplures tum veteris, tum novi Testamenti historias Musivo opere depictas, quemadmodum paullò post aperiemus, ubi aliqua pro instituti nostri disciplina, de fundatione, forma, & ornatu inclytæ hujus Basilicæ prius attigerimus.

Nemo tamen hìc exigat sacræ istius ædis laudes universas à me recitari, cùm satìs ampla prolixaque volumina occuparent, cæteraque, quæ meditor, expedire minimè possem, si earum affluentiæ indulgerem. Liberius Pontifex, teste Bibliothecario in vita ipsius, hujusce templi fundator fuit. *Fecit enim* (ut ipsius Bibliothecarii verbis utar) *Basilicam nomini suo juxta Macellum Libiæ*: alii legunt *Liviæ*: quod etiam consonat antiquæ traditioni, quâ invaluit, ut nomen Liberianæ Basilicæ diù retinuerit. Neque verò negotium facessere debet id quod in vita Xysti III. idem Bibliothecarius asserit, scribens, Xystum Pontificem fecisse Basilicam Sanctæ Mariæ, quæ ab antiquis dicebatur *juxta Macellum Liviæ*, sive ut legit Panvinius, Basilicam Sanctæ Mariæ Matris Domini, quæ ab antiquis *Liberii* cognominabatur, *juxta Macellum Liviæ*. Nè inquam, alicui negocium facessat vox illa *fecit*, quam utrobique Bibliothecarius, usurpat: constat enim hoc illi verbum familiare fuisse, tum ad fundationes, tum ad refectiones & ornatus dicendos: quarè sibi testimonio non refragatur, cùm de Liberio loquens hoc verbo *fecit*, primam Basilicæ fundationem indicet, de Xysto verò eatenus fecisse dicat, quatenus, qui refecit, aut restituit, facere denuò non absurdè dici potest. Sicut itaque à *Liberio* nomen *Liberianæ* mutuata est, ita nomen *Xystinæ* adepta fuit à *Xysto* restauratore. Xystus enim, si fides carminibus præstanda est à Grutero relatis.

Virgo Maria tibi Xystus nova tecta dicavit
Digna salutifero, &c.

de quibus infra, hujus Basilicæ tecta refecisse videtur. Assumpsit etiam ab adjecto Præsepis Dominici Sacello nomen S. Mariæ ad Præsepe: demum quamplurimis ædibus sacris Deiparæ Virgini nuncupatis, cum inter cæteras mole, & dignitate emineret, nomenclaturam S. Mariæ Majoris adepta est, eodemq; Titulo hactenus insignitur: inter quinque Patriarchales Ecclesias Urbis recensetur, de quibus Joannes Monachus S. R. E. Cardinalis in cap. *Fundamenta*, De elect. in 6. cecinit.

Paulus, Virgo, Petrus, Laurentius, atque Joannes.
Hi Patriarchatûs nomen in Urbe tenent.

Numeratur etiam inter eas septem, quas Christifideles ex orbe universo affluentes, piâ devotione ac ritu solenni perpetuò visitant: nec non inter quatuor præclarissimas, in quibus anno Jubilęi pretiosissimi Indulgentiarum thesauri confluentibus populis largiùs erogantur, & plena peccatorum remissio de Christi latere Apostolicâ auctoritate impertiente, benignissimè fluit. Plura de ejusdem dignitate & laudibus congessit Abbas Paulus de Angelis in sua *Basilica S. Mariæ Majoris* Panvinius, & Severanus *De septem Urbis Ecclesiis*; aliique Scriptores Ecclesiastici, quos consulere Lector poterit.

Ordo instituti postulat, ut à fundatione

datione Basilicæ ad præsentem ejusdem situm ac statum, gradum faciamus. Frons sive facies ad orientem vergit. Interior autem forma tum ordine navium, tum ichnographicâ constructione, tum frontis aspectu, similis erat quatuor aliis Patriarchalibus, licèt modò antiqua Vaticana penitùs diruta sit, & Lateranensis solummodò porticus remaneat. Discrepat Liberiana à Lateranensi & S. Pauli, & antiqua Vaticana, ut supra demonstravimus, numero navium; cùm tres tantummodo hîc numerentur, distinctæ per columnas; quadraginta miræ magnitudinis ex Numidico seu Aegyptio lapide, vicenis à quolibet latere, dexterâque levâque assurgentibus. Imminent columnis epistylia ordinis Dorici, quibus insidet hyperthyrum cum zophoro Musivo opere ornato, in quo palmites revoluti, ac frondes cincinnatæ, miróque ordine & varietate dispositæ visuntur, quod opus *Arabicum* denominari solet.

In capite interioris porticûs, sive navium, admodùm elevatur Presbyterium à pavimento palmos septem & ultra; ad quod ascenditur per gradus undecim, & per duos alios ad aram maximam. Notandum hîc est, hujusmodi Presbyterium præ cæteris antiquis altius esse: cur autem sic constructum fuerit, ex Bibliothecario in vita Paschalis I. Sanctis. Pont. habemus, ubi sic: *Præterea idem summus Pontifex, & orthodoxus Divinâ inspiratione pulsatus, Ecclesiam sanctæ & intemeratæ Virginis Mariæ, Dominæ nostræ ad Præsepe cernens quondam tali more constructam, ut post sedem Pontificis, mulieres ad sacra solennia Missarum stantes prope assistere juxta Pontificem viderentur, ita ut si aliquid colloqui Pontifex cum sibi assistentibus voluisset, ex propinqua valdè mulierum frequentatione nequaquam ei sinè illarum interventione liceret: largum ibidem locum inesse, qualiter inde sedem mutare valeret concerneret, dato operis studio, cœpit indesinenter agere sedem inferius positam sursum ponere, ut eò familiariùs Domino preces fundere posset, quo consortia populorum modestè declinare potuisset. Denique sedem optimè quàmdudum fuerat, pulcherrimis marmoribus decoratam condidit, & undique ascensus, quibus ad eam gradiatur, construxit, pavimentumque altaris erigens pretiosissimis marmoribus stravit.*

Convertamus nos modò ad parietes, qui supra coronam assurgunt, quibus mediæ navis laquear, cælaturâ, & primo auro ex detectis Indiis advecto, preclarè ornatum fulcitur. Parietes ab utroque latere perforant fenestræ, supra singula columnarum interstitia ita locatæ, ut inter illas, & coronidem zophoro incumbentem areæ singulæ relictæ sint ferè quadratæ, in quibus vermiculato pingendi genere plures imagines efformatæ, quasdam historias, ex veteri, ac novo Testamento desumptas referunt. Ruinæ quarundam occurrit pia solicitudo bo. me: Dominici Cardinalis Pinelli, cujus jussu & expensis, quædam ævo corrosæ picturæ supplemento completæ, aliæ ex integro novis picturis restitutæ adhuc spectantur.

Præter has areas, sive Musivas tabulas, visitur etiam Pontificis Xysti Arcus major, sive *triumphalis* dictus, Musivo opere pereleganter ornatus; quod

quod Hadrianus I. testatur in epist. ad Carolum Magnum *pro imaginibus*. *Beatus* (inquit,) *Xystus fecit Basilicam sanctissimæ Dei Genitricis Mariæ cognomento* Majoris, *quæ* ad Præsepe *dicitur, tum in metallis aureis, quamque in diversis historiis scaris decoravit imaginibus*.

Denotabant hoc ipsum nonnulli versus olim supra portam majorem intra Ecclesiam exarati, quorum reliquiæ in recenti restauratione ab ipso Cardinali factæ deletæ fuerunt, qui tamen leguntur apud Gruterum pag. 1170. num. 7. hoc ordine.

VIRGO MARIA TIBI XYSTUS NOVA TECTA DICAVIT
DIGNA SALVTIFERO MVNERA VENTRE TVO
TV GENITRIX IGNARA VIRI TE DENIQVÆ FÆTA
VISCERIBVS SALVIS EDITA NOSTRA SALVS
ECCE TVI TESTES VETERI SIBI PRÆMIA PORTANT
SVB PEDIBVSQVE IACET PASSIO CVIQVE SVA
FERRVM FLAMMA FERÆ FLVVIVS SÆVUMQVE VENENVM
TOT TAMEN HAS MORTES VNA CORONA MANET.

Cùm in nostræ Dissertationis progressu, & in figurarum Musivarum exhibitione forsitan apparere possit, illas his duobus posterioribus carminibus adamussim non correspondere; huic oriturae dubitationi satisfacio: Poëtam, concessâ sibi licentiâ, more solito narrationem ampliâsse: cùm imagines supra coronam, veteris testamenti historiam tantùm repræsentent: illæ verò in triumphali Arcu constructæ, aliqua ad Incarnationem, & ortum Domini nostri JESU CHRISTI Mysteria spectantia demonstrent; inter quæ est Innocentium strages, quæ forsitan ad præfatum carmen *ferrum*, &c. referri potest: quando verò hæc responsio legentis mentem non æquaret, posset addi, imagines per eadem carmina designatas olim expressas fuisse in interstitiis, quæ sunt inter unam & alteram fenestram, ubi modò depictæ cernuntur imagines historiæ novi Testamenti in locū Musivorum subrogatæ, aut in tribuna à Martino V. ornata.

Quærent fortasse aliqui rerum antiquarum soliciti scrutatores, unde nam fluxerit communis notio nominis *triumphalis* hisce Ecclesiarum arcubus, cum triumphalibus illis, quos Imperatoribus cum victoria redeuntibus antiqui statuebant? de jure enim, quo ego illos ita vocaverim, dubitari non posse credam, cum & à Bibliothecario in Paschalis vita, & à Maphæo Vegio in suo tract. MS. de Basilica S. Petri in ejusdem Archivo asservato, & à Petro Alfarano pariter MS. & ab Eminentissimo Cardinale Baronio ad annum 440. n. 2. cæterisque recentioribus, hoc nomine efferantur.

Eò libentiùs ad absolvendam quæstionem accedo, quò mihi venia (ni forte fallar) faciliùs habenda est, cum ejus denominationis originem in nullo Scriptore adhuc viderimus.

Repetendum hîc ergo quod supra attigimus, quum de Templis in genere sermo fuit cap. 1. ubi diximus, veteres fidei orthodoxæ cultores, pace Ecclesiæ restitutâ, Fana Gentilium in sacros usus vertisse, & ad exemplar priscorum nova templa, & Basilicas excitâsse.

citaſſe. Studebant quidem diligentiſſimè Majores noſtri, iiſdem artibus, quibus cæca atavorum ſuperſtitio vana numina olim coluerat, verum mundi Rectorem & Servatorem placare: transfigebant Idolatriam telis ſuis, & inſtrumenta impietatis in veræ Religionis & pietatis uſum accomodabant. Cogitârunt itaque in Dei cultum illa quoque redigere, quæ in faſtum, & ſuperbiam triumphantium excogitata olim fuerant. Arcus propterea triumphales, præcipua, ac ſpecioſiſſima præmia victorum, Regi Regum ſtatuere Chriſto Domino jure optimo placuit & inventum glorioſiſſimum optimâ tranſlatione dicare. Igitur in ea templi parte, quæ maximè conſpicua eſt, ſupra tribunam, pariete ipſo hemicycli formam aptè excipiente, Arcum locârunt triumphis inſignem; hoc eſt ejus ſummitatem imaginibus Crucis, aut ut plurimùm, ejuſdem Domini noſtri JESU CHRISTI Crucem præ manibus tenentis, ac è lateribus aliorum Sanctorum conſpicuam reddiderunt; Romanorum exempla æmulantes, qui in arcubus ſpolia hoſtibus direpta, tropæi ritu, aut res ab Imperatoribus geſtas, oppida capta, hoſtium arma, captivorum greges, in ipſo arcu exculpebant. Unde Claudianus lib. 3. *De laudibus Stilicon.*

Indutoſq; arcus ſpoliis, æquataq; tẽpla
Nubibus

& panegyrico 4.

Aeraque veſtitis numeroſa puppe columnis.
Spoliiſque micantes
Innumeros arcus

uti Juvenal. ſat. 10.

Et ſummo triſtis captivus in arcu.

Et Prudentius in Symmocho

Fruſtra igitur quum ſummo miramur in Arcu
Quadrijugos, ſtanteſque Duces in curribus altis,
Sub pedibuſque Ducum captivos poplite flexo
Ad juga depreſſos manibus in terga retortis,
Et ſuſpenſa gravi telorum fragmina trunco.

Græci autem ſimiles arcus τροπαιοφόρους nominavêre. Dio enim lib. 53. de Marco Vinitio agens ob victos ſub Auguſto Celtas ἁψίν τ' (ait) ἐν ταῖς Ἄλπεσι τροπαιοφόρους οἱ ᾠκοδομήθη. *Arcus triumphalis in Alpibus ei conſtructus eſt.* Xiphilinus in Veſpaſiano ἁψῖδες (inquit) τροπαιοφόροι ἐψηφίσθησαν. *Arcus triumphales decreti ſunt.*

Sicut (inquam) in illis, victoris effiges, & inſtrumenta victoriæ exponebantur; ita Chriſtiani ſuorum arcuum faſtigio Crucem, vel Chriſtum locabant, tropæo Crucis inſignem, ac Martyres, alioſque Sanctos à lateribus habentem, tanquam Regem triumphantem de victa morte, & inferorum proſtratis poteſtatibus, eique credentibus Cæli januas aperientem.

In antiquis, ac præcipuis Eccleſiis illud conſtanter ſervatum eſt, ut arcus iſte triumphalis Muſivo præſertim opere pingeretur; quod apertè cernimus in Baſilicis vetuſtiſſimis Sancti Pauli, S. Laurentii, S. Praxedis; ac in aliis Eccleſiarum Urbis ſimiles arcus fuiſſe facillimè deduci poteſt, in præſenti temporis injuria dirutos.

Explicavimus hîc ſacri triumphalis arcûs denominationem ex analogia, quam cum prophanis triumphantium

tium arcubus habet: ornatum verò ex Musivis operibus constantem exhibet Tabula IL. quam modò aperiemus. In summo arcûs apice area quædam circularis inspicitur, in qua plura notatu digna, sed perperàm ab aliquibus descripta; tum quia ætas 1250. annorum plurimùm nocuit evidentiæ colorum; tum quia à superiori lignea coronide, quæ subjacet lequeari, impeditur, ne tota appareat. Sæpius tentaveram symbola picturæ Musivæ internoscere, adhibitis etiam instrumentis quampluribus aciem oculorum juvantibus: nam excepto per speculum solis radio parietem reddere lucidiorem, & multâ vitrorum suppellectili visum promovere tentabam: quin etiam amicorum aliqui valentes oculis, & eruditionum copiâ præstantes (quæ cum picturæ vestigia inquirenda sunt, magìs quandoque prosunt quàm oculi) cùm diligenter intenderent, irrito conatu discedendum esse dolebant. Eò tamen acriùs ad id impellebar, quò difficilius videbatur: quapropter rogavi Illustriss. & Rever. D. Sanctem de Pilastris, ejusdemque Basilicæ Canonicum, ut copiam faceret propiùs inspiciendi parietem, ablatis etiam à laqueari contiguis tabulis, quo clariùs tota figuræ orbicularis area appareret. Petitioni meæ libenter indulsit, propterea denuò accessimus, amotisque partibus tabulati, cum integra circuli superficies in conspectu esset, facillimum fuit illam diligentiùs exscribere, & schedulam delineare, quod præstitit laudatus Abb. Fabrettus in conservandis antiquis memoriis studiosissimus.

Dum hæc scriberem, non solùm in explicatione præfatæ orbicularis figuræ maxima difficultas occurrit, verùm etiam in aliis imaginibus, quia ac pulvere obductæ erant, ut etiam acutissimo visu præditi eas dignoscere minimè possent. Rogavi iterum eundem Illustriss. de Pilastris, daret operam, ut Basilicæ ejusdem Capitulum, tam venerabile testimonium antiqui Ritûs Catholicæ & Romanæ Ecclesiæ magìs conspicuum redderet, ac proinde emundari, ac ab omnibus sordibus expurgari juberet, ut inde faciliùs explicari possent. Petitioni meæ non solùm indulsit, verùm etiam propriis sumptibus emundari Musivum opus curavit (utinam aliæ supra coronidem expressæ Tabulæ eandem fortunam sortitæ fuissent) imò avulsâ ligneâ corinde, quæ summitatem Figurarum primi ordinis usque ad capita earumdem tegebat, veram historiam, quam dictæ Figuræ repræsentabant, aperuit. Detectus etenim fuit Spiritus Sanctus, & Gabriel Angelus, Beatissimam Virginem MARIAM annuncians. Quatuor Euangelistæ formis animalium expressi. Capita Apostolorum Petri & Pauli: necnon gemmata Crux, & Arcus columnis impositi, Porticum representantes.

Omnia igitur explicaturi, à præfata orbiculari figura, tanquam in excelsiori & digniori loco sitâ, initium sumimus; hæc autem ut visui magis distincta esset, formâ ampliori delineavimus, quàm locus pateretur in tabula arcum triumphalem repræsentante. Locus ubi hæc circularis figura cernitur, signatur in Tab. lit. A. ipsa verò figura ampliata cum omnibus in ea contentis lit. B. C.

Exprimitur in ea veluti altare, cujus

XISTVS EPISCOPVS PLEBI DEI
A
C
TAB. II.
HIERVSALEM
BETHLEEM
B
C

jus in medio jacet uolumen ſignatum ſigillis ſeptem, ſuper quod imminet nigra Crux, veluti in velamine expreſſa, & in ejus apice corona gemmata, à qua ipſum velamen pendere conſpicitur. Retrò coronam alia Crux gemmata attollitur, cujus à tergo ſtat thronus, & ipſe gemmis diſtinctus, & in ſeſſili ejus medio pulvinar panno coopertum. Summis autem extremiſque ab ipſius throni lateribus extant duo canum capita, è quorum ore duplicatus pendet funiculus, cujus extremitatibus floccus annexus eſt. Circa ſedis medium, ad dexteram lævamque pulvinaris, ſinguli hinc inde viſuntur orbiculi referentes SS. Petri & Pauli capita, eodem fermè ritu, quo Imperatorum effigies militaribus ſignis inſertæ in vetuſtis marmoribus conſpiciuntur. Thronus iſte nonnullam ſpeciem præſefert Memoriæ, ſeu Confeſſionis, Martyribus olim dicari ſolitæ, de quibus ſupra in Cap. XIX. Tab. XLIII Fig. 2.

Valde diverſam hujus picturæ deſcriptionem reperies in hiſtoria Baſilicæ Liberianæ, quam conſcripſit Paulus de Angelis, ille ſiquidem Pictore fortaſſe uſus non ſatìs accurato, agnum loco voluminis, multaſque alias figuras pro lubito variatas exhibuit. Nos accuratiùs, aut certè moroſiùs iſta proſequentes, labori nulli pepercimus, aut expenſæ, ut fide quàm fieri poſſet maximâ è prototypo ſingula deſcriberentur: propterea ſi quædam interpretabimur, æquo noſtro jure id præſtare videbimur, cùm minuta quæque non prætermiſerimus obſervare.

Occurrit primò de Menſa, ſive Altari aliqua breviter annotare, quod floccis ornatum eſt, ut hodie videmus in eorundem Altarium veſtibus, ſive frontalibus.

Secundò animadvertendum volumen complicatum, & ſeptem ſigillis obſignatum; quod profectò nihil aliud donotat, niſi volumen Euangeliorum, quod ſigillis olim obſignabatur, de quo plura peculiari capite XVI. ſupra congeſſimus, ubi de magnâ voluminis Euangeliorum veneratione fusè diſſeruimus. Cur autem ſeptem obſignaretur ſigillis; quid aliud in cauſſa, niſi quòd librum illum repræſentaret, de quo in Apocalypſeos cap. 5. num. 1. ibi: *Et vidi in dextera ſedentis ſupra thronum librum ſcriptum intus & foris, ſignatum ſigillis ſeptem*. Antiqui enim Patres in pingendis figuris ut plurimùm uſi ſunt myſticis ſenſibus in Apocalypſi latentibus, ut infra videri poterit in Eccleſia S. Pauli, & præcipuè in ejus majori arcu, tempore Leonis Magni conſtructo; & in aliis Eccleſiis in noſtro opere deſcribendis.

Tertio loco velamen, & in ejus medio depiſta Crux, ſupraque velum gemmata corona notanda eſt. Ego quidem aſſerere non dubitaverim, velamine Cruce inſignito priſcos Fideles velum illud innuere voluiſſe, quo CHRISTVS Dominus noſter ad detergendum ſudorem ſuæ paſſionis tempore uſus eſt, quod Veronicæ dicitur: Coronâ verò gemmata, illam è ſpinis quæ ejuſdem ſanctiſſimum caput transfixit, indicâſſe.

Quarto loco gemmata Crux, quæ cum ſupplicium eſſet apud gentes, ac rei & latrones in ea criminum pœnas luerent, antiqui Chriſti Fideles maximè circumſpecti, noluerunt in ea imaginem Chriſti patientis affigere,

ſed potiùs gemmis, margaritiſque ornatam expoſuerunt, ut faciliùs inſpicientium oculos abſque horrore ad ſe alliceret, qui earundem gemmarum aurique fulgore perculſi, illam venerarentur. Similes gemmatæ Cruces adhuc hodie hîc Romæ viſuntur in antiquiſſima Eccleſia S. Pudentianæ; in Eccleſia S. Stephani *in Rotundo*, & in Eccleſia Lateranenſi, quin etiam depictæ in nonnullis Cœmeteriis cernuntur, ut narrat Aringhus in ſua *Roma Subterranea* lib. 2. cap. 22. & Caſalius *De vet. ſacr. Chriſtian. Ritibus* par. 1. cap. 1.

Quintò poſt Crucem cathedra obſervanda eſt, ſive thronus, quem ornatum fuiſſe antiquiſſimum apud Majores noſtros animadverto: adeò ut Salamonis ævo mos iſte viguerit thronum regalem decorandi cælaturis & ſignis. Id apertè legitur lib. 3. Regum cap. 10. ubi ſacer Hiſtoricus ait: *Fecit etiam Rex Salamon thronum de ebore grandem, & veſtivit auro fulvo nimis, qui habebat ſex gradus; & ſummitas throni rotunda erat in parte poſteriori, & duæ manus hinc atque inde tenentes ſedile: & duo leones ſtabant juxta manus ſingulas, & duodecim leunculi ſtantes ſuper ſex gradus hinc atque inde. non eſt factum tale opus in univerſis Regnis.*

A Regibus fortè Iſraëlitarum edocti cæteri Principes, poſtmodùm thronis ſuis ornatum conciliaverunt. Alexander Wilthemius in ſuo Dipthyco Leodienſi (ex quo poſtea tranſcripſit Ferrarius in ſuis Analectis *De re veſtiaria* pag. mihi 60.) pulcherrimum affert exemplar cujuſdam Conſulis Romani in throno ſedentis, cujus brachiolis ſtabant duo leones, ie ſedili verò viſuntur gemina hominum capita, ſicut in eo quem deſcripſimus. Hinc divinari non erit abſonum, ideo juſſu Pontificis Xyſti thronum hunc BB. Apoſtolorum Petri & Pauli capitibus conſultò docoratum fuiſſe, quia ipſis poteſtas à Chriſto Salvatore collata eſt judicandi duodecim tribus Iſraël; quique ipſi Regi gloriæ, tanquam à latere ad extremum orbis criterium aſſiſtere debent. throni autem in ſummitatibus exprimi canum capita voluit idem Pontifex, ad denotandam fortaſſe vigilantiam & curam, quæ in Eccleſiis habenda eſt, quando legitur Euangelium, & in ſede Majeſtatis ſuæ Deus adoratur. Huic hieroglyphico adaptari ſanè poteſt S. Auguſtini locus in Epiſt. 56. *ad Dioſcorum de curioſis Quæſtionibus*, ubi ſic: *Epiſcopi iſti etiamſi adoleſcentes, eodem quo tamen raperis animi ardore, vel potius errore, quaſi aliquid magnum hæc dicere curàrunt uſque ad Canes Epiſcopales, & uſque ad cathedras Eccleſiaſticas.* Quare hæc S. Auguſtini auctoritas videtur hoc idem hieroglyphicum de *Canum* capitibus in ſummitate throni appoſitis luculenter explicare, illorumque temporum morem in Epiſcopalibus cathedris ſimilia Canum capita cælandi, ſeu appingendi: hinc etiam iſtud doctoris maximi dictum aliquibus antea obſcurum, illuſtrari videtur. Cùm nonnulli cenſuerint loco *Canes*, *Canos* legendum eſſe. Non incongruum etiam puto, ſi aliud afferam exemplum picturæ, quæ eſt in codice magnæ molis imaginibus ornato, qui olim erat in Monaſterio S. Martini Metenſis, nunc verò aſſervatur in Bibliotheca Colbertina. Exprimitur in eadem de-

depicta tabula Carolus Calvus Rex in throno sedens, in actu accipiendi eundem codicem sibi dono datum. In angulorum summitate visuntur duo Canes invicem se respicientes, ore expanso quasi latrantes; ex quo deduci posse existimo antiquum morem similibus Canibus thronorum sublimia ornandi. Hanc Tabulam in lucem edidit eruditissimus Stephanus Baluzius in suis notis ad Capitularia to. 2. pag. 1276.

Sextò per pannum, quo tegebatur pulvinar, designâsse Christi Fideles eam syndonem, qua Christi Domini è Cruce depositum corpus fuit involutum, rationi maximè consonum est.

Et hæc sunt, quæ in hujus orbicularis Figuræ brevi declaratione proferre congruum duxi; plura & meliora dicendi cui libeat liceatque, facultatem ac spatium relinquens.

Hanc verò mediam excipiunt duo viri, nempe S. Petrus à læva, & à dextera respectu aspicientis S. Paulus, & ipse albâ tunicâ, pallioque superinduto conspicuus: in cujus oris laciniisque legitur monogramma I. de quo fusè sæpius egimus in cap. *De vestibus literatis*. Hinc inde capiti D. Petri imminent, Aquila à dexteris, Angelus à sinistris; & ordine eodem à læva D. Pauli Leo, Bos autem à dextera: quæ quatuor animalia, ut sæpius dictum est, & supra in Ecclesia S. Sabinæ, quatuor Euangelistas repræsentant.

Sub eadem orbiculari figura nomen Pontificis hujus operis auctoris insertum est verbis sequentibus XYSTVS EPISCOPVS PLEBI DEI.

Si benè perpendantur hæc hieroglyphica, situsque quo posita sunt, ac consuetudo quandoque à priscis fidelibus observata, Romanorum ritus in proprios transfundendi, animadvertemus, nîl congruentius in triumphalis arcûs fastigio Xystum locare potuisse, quàm victorem Christum, quem exaltata Crux denotat, cùm in prophanis triumphorum arcubus triumphantis imago supernè collocaretur, ut supra ostendimus.

Adde, quòd & in cæteris aliorum templorum arcubus, quos describemus hoc loco, semper imago Christi locata est, ac in summa eorundem facie, quæ pavimentum respicit, aliquod monogramma conspicitur, Christi quandoque nomen, quandoque Pontificis Musivorum operum constructoris complectens, præsentis autem arcûs monogramma est, quod in eadem Tabula lit. C. demonstratur. Literæ monogramma constituentes, videlicet Christi nomen exprimunt, vt fusè demonstrat Aringhius in sua *Roma Subterranea* lib. 6. cap. 23. Scio Fortunium Licetum lib. 6. cap. 47. *De reconditis antiquorum lucernis*; simile monogramma à Gentilibus etiam usitatum referre; nihilominus id non obstat quin prisci Christi Fideles pro Christi nomine illud usurpâssent, cùm (ut sæpè aliàs diximus) multa ab eisdem Gentilibus mutuati fuerint. Aliæ duæ literæ A, & Ω, nempè Α'λφα, & Ω'μέγα Grecæ sunt, ac ipsummet Deum innuunt, ut ipse Euangelista Joannes innotescere, ac terrarum orbi palàm fieri voluit. Apocal. enim cap. 1. & 22. *Ego sum* (inquit) *Alpha & Omega, principium & finis*; plura de hisce (si cupis) habes apud Aringhium loco cit. cap. 22.

Antequam tamen ad aliarum figurarum explicationem progrediamur, indagandum est, quidnam Xystus Pontifex per verba illa PLEBI DEI. denotare voluerit. S. Cyprianus vocem hanc *Plebis* in Epist. *ad Florentium* nobis sic exprimit: *Ecclesia à Christo non recedit, & illi sunt, Ecclesia Plebs Sacerdoti adunata, & Pastori suo grex adhærens*. Unde *Plebs* nîl aliud innuit, quàm Ecclesiam, seu cœtum fidelium. Eundem ferè sensum huic voci tribuit Pontius Diaconus Carthaginensis in vita S. Cipriani, vbi sic: *Majores nostri Plebejis, & Catechumenis martyrium consecutis, tantum honoris pro Martyrii ipsius veneratione dederunt, ut de passionibus eorum, multa, aut prope dixerim, penè cuncta conscripserint, ut ad nostram quoque notitiam, qui nondum nati fuimus, pervenirent*. Quo loco pro *Plebejis* accipiendi sunt laïci, nullo ordine initiati. Sic enim observat eruditissimus Holstenius, in notis *ad Passionem SS. Martyrum Perpetuæ & Felicitatis* pag. 86. paullò inferius distinguit idem Pontius: *Multa sunt, quæ adhuc Plebejus, multa quæ jam Præsbyter fecit*. Quæ Pontii auctoritas nobis suggerit aliam conjecturandi materiam, quòd Xystus Summus Pontifex voluerit his imaginibus Christi *ortum* denotantibus, Dei plebem erudire, ut conjicitur ex illis vocibus *Plebi Dei*, videlicet oculis plebis Dei, idest oculis laïcorum, quos eâ tempestate ut plurimùm, sacrarum historiarum ignorantia præmebat.

Hinc (nî fallor) intelliges, cur familiare fuerit aliis etiam Pontificibus, simili epigraphe opera sua inscribere. Ita Hilarus Papa, qui floruit anno 461. in Hyperthyrio januæ oratorii S. Joannis Baptistæ in Baptisterio Constantiniano insculpi fecit: HILARVS EPISCOPVS SANCTÆ PLEBI DEI.

Ac Simplicius Hilari successor in Ecclesia S. Andreæ in Exquiliis, sive *Catabarbara Patricia*, in versibus subtus Musivum opus expressis, de quo infra, ubi ista etiã legebatur vox.

Plebs devota veni, &c.

Itidem Felix III. sive ut alii vocant IV. qui electus Ann. 526. in restauratione sive ornatu Ecclesiæ S. Stephani hanc inscriptionem à Grutero relatam pag. 1164. n. 17. posuit.

OPVS QVOD BASILICÆ BEATI MARTYRIS STEPHANI
DEFVIT A JOANNE EPO MARMORIBVS INCHOATVM
IVVANTE DNO FELIX PP. ADDITO MVSIVO SPLENDORE SANCTÆ PLEBI DEI PRÆFECIT.

In Ecclesia item S. Pancratii, quæ etiam S. Victoris & Pancratii, fuit appellata, olim in ejus Tribuna sequens inscriptio legebatur. OB INSIGNEM MERITVM ET SINGVLAREM B. PANCRATII MARTYRIS, BASILICAM VETVSTATE CONFECTAM EXTRA CORPVS MARTYRIS NEGLECTV ANTIQVITATIS EXTRVCTAM, HONORIVS EPISCOPVS DEI FAMVLVS ABRASA VETVSTATIS MOLE RVINA, QVAM ANTE A FVNDAMENTIS NOVITER PLEBI DEI CONSTRVXIT, ET CORPVS MARTYRIS, QVOD EX OBLIQVIO AVLÆ IACEBAT, ALTARE INSIGNIBVS ORNATA METALLIS, LOCO PROPRIO COLLOCAVIT. Iste autem Honorius fuit Summus Pontifex ejusdem nominis I. qui floruit anno 626.

Leo etiam III. qui vixit in fine octavi sæculi, in janua confessionis S. Pauli Apostoli sequẽtia verba insculpi jussit: LEO

Leo gratia Dei Tertius Episcopus hunc ingressum SANCTÆ PLEBI DEI miro decore ornavit. Narrat id Panvinius *de Septem Urbis Ecclesiis* in eadem Basilica S. Pauli Apostoli pag. 75. Martius verò Milesius Sarrazanius in Notis ad carmina S. Damasi, ad carm. xxi. refert quosdam versus Leonis IV. qui erant in introitu urbis Romæ, per Portam Æliæ Arcis, ac inter illos iste legebatur:

Pro Patriæ ac Plebis ecce salvte svæ.

Pariter in Porta Suburbii S. Pauli alia fuisse carmina Joannis VIII. inter quæ istud erat:

Plebsqve sacrata Dei limina sancta petens.

Ut autem idem Xystus arcum hunc triumphalem Incarnationis ac Nativitatis Domini nostri Jesu Christi misteriis illustraret, motus hoc maximè fuit, quòd tunc temporis Nestoriana blasphemia jam adulta passim serpere cœperat, illaque in Ephesino Concilio sub Cælestino I. Ann.431. ejusdem Xysti Prædecessore proscripta & profligata. Sapientissimus igitur Pontifex, Plebejis eruditionem intendens, icones illas compegit, ut ex assiduo exemplarium intuitu Christiana Plebs fidei firmitatem contra infandum Nestorii ausum nancisceretur.

Brevis Nestorianæ hæreseos enarratio.

Porrò Nestorius Byzantinę Eclæsiæ Præsul, execrandæ blasphemię defensor, sive Auctor fuit, quâ dignissimum Deiparæ titulum Sacratissimæ Virgini Dei Genitrici denegare præsumpsit: dixi, sive Auctor, sive defensor, quia primus, qui palàm pestiferum hunc errorem eructauerit, Anastasius fuit Constantinopolitanæ Ecclesiæ Presbyter, qui impiâ concione elatâ voce in Ecclesia, Nestorio in throno sedente, populisque auscultantibus, teterrimum vomuit impii dogmatis virus, de quo Euagrius *Hist. Eccles.* lib.1. cap.2. ex Bibliotheca PP. maxima tom. 2. ubi sic: *Anastasius* (inquit) *ut à Theodulo in Epistola quadam de iis rebus scriptum est, in disputatione apud Populum Christianum sanctè colentem, in Ecclesia Constantinopolitana habitâ, palàm ausus est dicere: Nemo MARIAM DEIPARAM vocet. Nam Maria homo erat, atqui ab homine Deus nasci non potest; quæ quidem verba, cùm Populus Christo consecratus graviter & acerbè ferret, & disputationem illam non sinè caussa haberet pro blasphemia. Nestorius istius blasphemiæ auctor & Dux, non solùm non prohibuit illum, neque rectam sanamque doctrinam tutatus est, verùm etiam ejus verba re vera in primis roborare contendit, & in eisdem defendendis acriùs institit, atque sua ipsius opinione hisce adjunctâ, atque adeò ascriptâ, venenoque animi sui in Ecclesiam effuso & ejecto, multò majorem blasphemiam docere conatus est, adeò ut ad sui ipsius capitis perniciem, hanc impiam sententiam, nimirum*, Ego eum qui spatiis menstruis, hoc est bimestri, & trimestri, & ita deinceps adoleverit, Deum certè non appellavero, *proferre non dubitaret*. Item Cyrillus Patriarcha Alexandrinus quoad ea, quæ ad hujusmodi hæreseos ortum spectant, hęc ait epist. 11. 14. 22. ad Cælestinum Papam, & ad Aca-

Acacium Berrhensem, ubi sic: *Erat Episcopus quidam Dorotheus nomine Constantinopoli, eadem, quæ Nestorius sapiens & sentiens; vir quæstûs causâ adulationi impensè deditus linguâque ad temeritatem usque promptus. Hic, dum sacra peragerentur, Reverendissimo Nestorio in Cathedra Ecclesiæ Constantinopolitanæ sedente, surrexit, magnâque & elatâ voce inclamare ausus est: si quis MARIAM DEIPARAM dixerit, Anathema sit.* Tum sic de Nestorio Cyrillus: *Quamvis id ore suo facere noluerit, attamen sedens & audiens Dorotheum, ut hoc diceret induxit subornavitque, cui etiam confestim, cum è Cathedra descendisset, in divinorum mysteriorum celebratione communicavit.* De hæreseos hujus exordio multò ante hos auctores egerat Socrates *Hist.* lib. 7. cap. 32. ubi sic: *Erat familiaris Nestorii Anastasius Presbyter, qui unà cum illo profectus fugerat Antiochiâ. Hunc Nestorius magno in honore habebat, ejusque consilio in rebus gerendis utebatur. Hic igitur Anastasius quodam die cùm in Ecclesia doceret, dixit hæc verba: Nemo MARIAM VOCET DEIPARAM. Maria enim homo fuit: ex homine autem Deus nasci non potest: id ubi auditum fuisset, multos tam ex clero, quàm ex plebe pariter conturbavit, &c.*

Ut ut tamen sit de primo hujus impietatis assertore, certum est, Nestorium pervicaci animo acerrimum hujus temerariæ theseos defensorem, etiam antesignanum evasisse; cujus etiam consequens scelestissima execrandaque opinio, negans Christo Divinitatem, totumque dogma Christianum evertens, ab Ephesinâ Synodo damnata est tanquam fœdissimè judaïzans: Judæi enim eâ ratione Salvatorem crucifixêre, quòd cùm videretur homo, filium Dei, Regemque se faceret, ut animadvertit præcisè in hoc proposito Lupus *in Scholis Canonis Ephesini* pag. 314. ſ. *Tertia ratio*. Imò Nestorianum scelus Judaïcum longè superat: quippè Nestorius adeò pertinaciæ adhæsit, ut nunquam ab ostinatione desciverit; Judeorum autem multi portentis in Christo obitu convicti, fateri exclamando coacti sunt: *Verè filius Dei erat iste*. Matth. cap. 27. vers. 54. Atque hæc de Nestorii historiâ satis superque. Modò iterum calamum ad hujus Basilicæ triumphalem arcum convertimus, præcitaque figura circulari, in qua diutiùs quàm par erat, videbimur immorari, ad reliqua ejusdem arcûs ornamenta, sed breviter describenda, accedimus. Ne tamen dicendi brevitas, & figurarum copia perspicuitati officiat, distinguam geminas picturæ sectiones, dexteram lævamque in quinque partes, prout ab ipso Pictore divisæ sunt; & exorsus à superiori, ad inferiores gradatim descendam.

In læva itaque sectione, secundùm aspectum, prima pars duplicem continet historiam, ortum videlicet D. Joannis Baptistæ Præcursoris Domini, quem Zachariæ parenti num. 1. Angelus, ut num. 2. prædixerat, & Christi Domini conceptionem ab Angelo pariter Virgini Deïparæ nunciatam. Videre est accuratam Pictoris diligentiam in historiæ dispositione ad Euangelistæ mentem probè digestæ. Angelus enim, quem denotat Figura 2. locatus est à dextris Altaris incensi, ut num. 2. pallio tunicâque candidâ insignis, & pendulam ab utroque

que humero ſtolam cæruleam gerens (quem habitum omnibus Angelis in hoc opere datum videmus) Zachariam alloquitur, qui croceo pallio tunicam albentem cooperit, eique filii naſcituri laudes enunciare videtur. In fimbria veſtis Angelicæ adeſt monogramma I. quod etiam commune eſt alteri Angelo ſub num. 4. prioris veluti comiti. In hoc hieroglyphico animadvertenda eſt Pictoris ſolertia in locando Altare Incenſi, quod concinnè expreſſum fuit. Confer enim ędificium 3. hujuſce partis, quo altare ſignificatur, cum ædificio num. 8. partis adverſæ, per quod templum notatur, videbis templo quidem præponl porticum, & gradus aſcenſionis ſubſterni: Altare verò Incenſi per tabernaculum exhiberi, ſi ex capite Exodi formam illius repetis; ibi enim legitur: *Poſuit & Altare aureum ſub tecto teſtimonii contra velum, & adolevit ſuper eo incenſum aromatum, ſicut juſſerat Dominus Moſi. Poſuit & tentorium in introitu Tabernaculi teſtimonii*. Notandum eſt, duo fuiſſe Tabernacula, ut indicat. D. Paulus Apoſtolus qui toties ea vidit in Ep. ad Heb. cap. 9. *Tabernaculum enim* (inquit) *factum eſt primum, in quo erant candelabra, & menſa, & propoſitio panum, quæ dicitur Sancta. Poſt velamentum autem ſecundum Tabernaculum, quod dicitur Sancta Sanctorum, aureum habens thuribulum &c.* Secundum hoc Tabernaculum à Pictore fuit expreſſum, præ foribus pendens habens vas, prout in icone à nobis exhibita, ubi inter veli, ſive tentorii ſinus ab utraque parte collectos idem vas pendulum nō valde abſimile illis, quibus etiamnum utimur in thure adolendo cernitur. Qua de re Julius Moroſinus Venetus in Bibliotheca Vaticana Hebreorum Codicum ſcriptor, & Sanctæ linguæ in Urbano Collegio de Propaganda Fide Lector, conſulendus eſt in ſuo Tractatu Italicè conſcripto: *Via della Fede moſtrata alli Ebrei* cap. 41. Qui plura cupit, adeat Marium in ſuis *Commentariis in Sacram Scripturam* cap, 30. Exod. verſ. 6. & ſeqq. ubi diſcutiuntur opiniones de loco Altaris Incenſi, & de Altari, in quo beatus Zacharias pater S. Joannis Baptiſtæ incenſum adolevit.

Sex quæ in hoc ordine ſuperſunt figuræ, meo quidem judicio ad myſterium Dominicæ Conceptionis pertinent; Spiritus Sanctus 5. & Angelus Gabriel 6. de Cœlo deſcendentes. Idem Gabriel Angelus 7. tantæ legationis miniſter in loco 7. ſtans alloquitur Virginem, quæ ut arbitror, per imaginem 8. notatur ſedens, & intenta nuncii verbis, cujus veſtis altera candida eſt, altera crocea, monileque gemmis diſcriminato circundatur. Duo illi à tergo Spiritus aſtant 9. 10. ſive Gabrielis aſſeclæ, ſive Deïparæ cuſtodes, aut potiùs incarnato tunc verbo obſequium exhibentes, ut innuit S. Auguſt. in Pſal. 56. circa medium ibi: *Omnes enim Angeli creatura ſerviens Chriſto eſt. Ad obſequium mitti potuerunt Angeli, ad ſervitium mitti potuerunt, non ad adjutorium: ſicut ſcriptum eſt, quod Angeli miniſtrabant ei, non tanquam miſericordes indigenti, ſed tamquam ſubjecti Omnipotenti*. Cæterum ex hoc etiam probandum eſt Pictoris ingenium, quòd ut Angelicam naturam corporis expertem oſtenderet, januam clauſam adjecit, cui nos num. 11. appingimus,

quâ

quâ adhuc obseratâ Angelus penetrale ingressus est. Haberi etiam potest tanquam symbolum integerrimæ virginitatis in Deïpara, cùm Ecclesia præsertim ad eandem referat simile Ezechielis hieroglyphicum, dum ait: *Ante multum tempus prophetavit Ezechiel, vidi portam clausam, ecce Deus ante sæcula ex ea procedebat pro salute Mundi, & erat iterum clausa, demonstrans Virginem, quia post partum permansit Virgo*. Et rursus: *Portam quam vidisti Dominus solus transibit per illam*. De hoc Annunciationis mysterio sic cecinit Aurelius Prudentius in suo *Testamento novo*.

Adventante Deo descendit nuncius alto
Gabriel Patris ex solio, sedemque repentè
Intrat Virgineam: Sanctus te Spiritus, inquit,
Implebit Maria: Christum paries sacra Virgo.

Secunda verò pars primæ, seu sinistræ sectionis Magorum Regum adorationem descriptam habet, ex Matth. cap. v. Stella, quæ veniens stetit supra ubi erat puer; notatur num. 12. Puer Jesus num. 13. Maria mater ejus num. 14. Num. 15. alterius figuræ brachium visitur, reliquâ ejusdem figuræ parte in recenti restauratione muro coopertâ. Angeli duo num 16. 17. sedem, seu lectum circumsistunt, in quo Christus Dominus sedens exhibetur. Inconveniens tamen id videretur nato paucos ante dies infanti, nisi idem ipse esset antiquissimus ille dierum, ante sæcula genitus, cui Pater idem dixerat Psal. 2. *Filius meus es tu. Ego hodie genui te. Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam &c.* quia alibi dixit in Ps. 109. *Sede à dextris meis donec ponam &c.* addens paullò post: *ante Luciferum genui te*. Videtur itaque prius inventor operis contendisse, ut exprimeret Christi divinitatem in humanitate apparentem: Infantem propterea exhibuisse sedentem, ut ostenderet eundem esse, cui pater simul dixit: *genui te, & sede à dextris meis*. Hinc fit, ut sedes cui Christus insidet, solii potius speciem præseferat, quàm cunabuli: adeò ut ad mysterium potius in hoc respexerit Pictor, quàm ad historiam. Magi Reges num. 19. 17. 20. prope urbem Bethleem num. 21. visuntur, ac sedentem puerum adoraturi, eidemque munera oblaturi accedunt. Horum primus, qui senior depingi solet, pallio cæruleo per totum cooperitur, quo etiam ipsius caput circumvolvitur: reliqui autem duo ad pedes usque braccati, gemmisque pluribus renidentes, cum galeis cristisque sequuntur, qui ferè omnium hîc expressorum militum habitus, si ornatum & pretium excipias.

Figuræ verò 22. & 23. fortasse sunt duo Magorum socii, ac S. Joseph à tergo stat Beatissimæ Virginis, ut colligitur ex brachio, quod prope caput ejusdem Virginis visitur, ut num. 24. Ignorandum non est Musiva opera in utroque angulo, qui cum Ecclesiæ pariete laterali formatur, ob restaurationem ejusdem mutilata fuisse. De hoc itidem mysterio metricè scripsit supra memoratus Prudentius: videlicet.

Hîc pretiosa Magi sub Virginis ubere Christo.
Dona ferunt Puero, myrrhæque, & thuris, & auri.

Mira-

Miratur Genitrix tot casti ventris
honores,
Seque Deum genuisse, hominem,
Regemque supremum.

Variæ sunt Patrum sententiæ de loco & tempore istius adorationis, quas exponit Gerardus in suo *Elucidario Romæ Sanctæ* tom. 2. lib. 6. cap. 7.

Tertia pars Innocentium stragem exponit, ubi tantùm figuræ dimidium conspicitur, ob supradictam restaurationem, ac super illius caput leguntur tantummodo tres literæ, videlicet DES, quæ sunt partes integri nominis HERODES, ut colligitur tum è strage Innocentium, quam ipse jussit, tum è figura huic simili, è conspectu in altera parte, super quam hi charecteres leguntur HE. reliqui ob eandem rationem desunt. Notanda est hæc Herodis figura, quæ in utraque parte habet in capite diadema, quod Magnatis aut Regis insigne erat, ut demonstravimus supra capite XIV. *De Coronis*. De hac Infantium in Bethlehem cæde ita Prudentius.

Impius innumeris infantum cædibus
hostis
Persurit Herodes, dum Christum
quærit in illis.
Fumant lacteolo parvorum sanguine
cunæ,
Vulneribusque madent calidis pia
pectora matrum.

Quarta pars urbem Hierusalem denotat, ut apposita inscriptio docet. Quinta denique continet nonnullos agnos, non Musivo opere, sed pictura efformatos. Agnoscendi sunt per hoc symbolum Christi Fideles, ut in sequentibus emblematibus uberiùs explicare conabimur. Hi tamen agni antiquitùs Musivo opere expressi erant, qui postea temporis injuriâ expuncti, picturâ iterum restituti fuêre.

Absolutâ sectionis sinistræ explicatione, quinque partes adversæ, seu dexteræ sectionis, exponendæ supersunt. In harum suprema exhibetur Præsentatio pueri JESU in templo, quadraginta diebus expletis, ut in lege Mosis præcipiebatur, de qua S. Lucas Cap. 2. Per figuram I. intellige Deïparam Virginem, quæ unigenitum suum deferens, templum ingreditur, ut sistat cum Domino. Vestis ejus crocea est, gemmis versicoloribus fulgida, præter monile, & hoc gemmeum, collo circundatum; uti etiam alibi in hoc arcu depicta est. num. 2. Simeon Sacerdos (quem virum justum & timoratum Euangelium Lucæ fuisse tradit.. cap. 2. 24.) tam pallio, quàm tunicâ albentibus obvolutus occurrit expansis ulnis ad excipiendum infantem; 3. S. Joseph, haud diverso quo Zacharia in prima parte hujus arcûs descripsimus, habitu nempè, albâ tunicâ, & pallio croceo sponsam suam præcedit. Anna Prophetissa filia Phanuël, quæ supervenit, num. 4. notatur, cujus & vestis & amictus, quo caput ambit, & inde per humeros ad usque poplites fluit, manibusque subtollitur ante pectus, colore subrubro splendescunt. Nu. 5. & 6. sunt duo Angeli comites, sive custodes Beatissimę Virginis; num. 7, itidem alius Angelus custos sive comes S. Josephi; n. 8. templum indicat; num. 9. par turturum, aut pullos columbarum juxta legis præceptum offerendos. Reliquę figuræ pro pictoris arbitrio adjectæ Levitas templo inservientes, aut alios Hebræos referunt inibi astantes, tunicâ & pallio subalbis indutos.

In secunda autem parte exprimitur disputatio Christi Domini adhuc pueri cum Doctoribus. Ejus vestis hîc peculiaris non est; alba enim, ut etiam alibi. Notâ tamen speciali dignum est diadema duobus crucibus insignitum utrisque pueri Jesu vertici imminentibus, quarum tamen unam complectitur diadema, altera ut vides num. 1. illud excedit. De hac autem disputatione hîc Lucas Euangelista audiendus est cap. 2. n. 40. *Puer autem crescebat & confortabatur, plenus sapientiâ: & gratiâ Dei erat in illo. Et ibant parentes ejus per omnes annos in Hierusalem in die solenni Paschæ. & cùm factus esset annorum duodecim, ascendentibus illis Hierosolymam secundùm consuetudinem diei festi, consumatisque diebus, cùm redirent, remansit puer Jesus in Hierusalem, & non cognoverunt parentes ejus. existimantes autem illum esse in comitatu, venerunt iter diei, & requirebant eum inter cognatos & notos; & non invenientes regressi sunt in Hierusalem, requirentes eum. Et factum est post triduum invenerunt illum in templo sedentem in medio Doctorum, audientem illos, & interrogantem eos. Stupebant autem omnes, qui eum audiebant, super prudentia & responsis ejus, & videntes admirati sunt: & dixit Mater ejus ad illum: Fili quid fecisti nobis sic? Ecce pater tuus, & ego dolentes quærebamus te: & ait ad illos, quid est quod me quærebatis: nesciabatis, quia in his quæ patris mei sunt oportet me esse?* Visitur enim eo loci Jesus n. 1. Virgo Mater num. 2. num. 3. Sanctus Joseph; num. 4. & 5. duo Angeli Pueri Jesu custodes; nu. 6. itidem alius Angelus; 7. Doctores, quorum vestes versicolores, alter enim albentem, alter ceruleam, quidam croceam, vel subrubram, alius etiam viridem habet; verùm præcipuè notandus est primus, cujus pallium monogrammate insignitum, & ultimus, in cujus dextero humero signum ✠ visitur; in tunicæ vero fimbriis, aliud signum à cæteris longè diversum, nempe à forma, & colore, cum viridis arboris ramus appareat: denique nu. 8. Hierusalem urbem conspicias, & hæc de secundæ sectionis parte secunda.

In tertia autem cernitur historia Herodiadis, quam sacer scriptor Marcus in Euangel. cap. 6. 21. sic exponit: *Et cùm dies opportunus accidisset, Herodes natalis sui cœnam fecit Principibus & Tribunis, & primis Galilęæ; cumque introisset filia ipsius Herodiadis, & saltâsset, & placuisset Herodi, simulque recumbentibus; Rex ait puellæ: pete à me quod vis & dabo tibi: & juravit illi: quia quicquid petieris dabo tibi, licèt dimidium Regni mei. Quæ cùm exiisset, dixit matri suæ: quid petam? at illa dixit: caput Joannis Baptistæ. Cùmque introisset statim cum festinatione ad Regem, petivit dicens: volo, ut protinùs des mihi in disco caput Joannis Baptistæ. Et contristatus est Rex propter jusjurandum, & propter simul discumbentes noluit eam contristare, sed misso spiculatore præcepit afferri caput ejes in disco, & decollavit eum in carcere, & attullit caput ejus in nisco, & dedit illud puellæ, & puella dedit matri suæ.* Num. 1. est Herodes diademate insignis; 2. filia Herodiadis; 3. mater; 4. alia saltatricula, ut vestes indicant, non quidem talares, sed succinctæ; 5. spiculator; 6. discus, in quo caput Joannis Bapristæ velo coo-

coopertum eſt; 7. & 8. milites ſeu cuſtodes Herodis. De his ſic meminit Prudentius.

Præmia ſaltatrix poſcit funebria virgo.
Joannis caput, abſciſſum quod lance reportet.
Inceſtæ in gremium matris fert regia donum
Pſaltria, reſperſis manibus de ſanguine juſto.

Quarta item pars oppoſitæ cognatione picturæ reſpondet; ſicut enim in illa urbs Hieruſalem, ita in hac civitas Bethleem expreſſa eſt, ut impoſitus titulus docet. De harum urbium hieroglyphico ſatìs dictum eſt in Eccleſia S. Sabinæ: Hîc tantummodo nonnulla ejuſdem Prudentii carmina etiam referre placet, ſcilicet.

Sancta Bethlem caput eſt Orbis: quæ protulit Jeſum,
Orbis Principum, caput ipſam principiorum.
Urbs hominem Chriſtum genuit: qui Chriſtus agebat.
Ante Deus, quàm Sol fieret, quàm Lucifer eſſet.

In quinta demum & ultima parte, prout in oppoſita, plures adſunt agnorum figuræ, de quibus ſermonem alibi inſtituemus.

Hæc de imaginibus in triumphali Arcu à Beatiſſimo Pontifice Xyſto III. Muſivo opere expreſſis: modò ad alias tranſeundum eſt, quę ſuper coronidem ambarum interiorum Porticuum, ſive in mediana navi, tam ad dexteram, quàm ad ſiniſtram recurrentium, cernuntur. Quòd hæ quoque ſacræ imagines auctorem eundem habuerint, quem ſuperiores, præter epiſtolæ Hadriani I. ad Carolum Magnum ſupra allatæ teſtimonium, videlicet, quod in *metallis aureis* (ideſt Muſivis operibus) *quamquam in diverſis hiſtoriis ſacris decorando imaginibus &c.* patet etiam ex ipſorum Muſivorum operum ſtructura, ac ſpecie tum delineationis, tum lapillorum; nam quoad ſtructuram, glutine albo compacta ſunt, quod magnum certumque antiquitatis indicium eſt, ut demonſtravimus ſupra in capite XI. *Ex quanam materia opera Muſiva componantur, & quomodo ipſæ materiæ præparentur*: ſunt etiam formæ lapillorum, operis nempe medii; ulteriùs nulla extat memoria alium Pontificem præter eundem Xyſtum, neque ullum omnino quempiam hæc opera conſtruxiſſe: ſed de auctore ſatìs; propiùs jam ad explicanda accedamus.

Si tempus invidum, ea quæ ſummi, ſanctiſſimique Romani Pontifices in primis Eccleſiæ ſæculis ad erudiendam Dei plebem, ſcripturis, picturis, Muſivis operibus, aliiſque Eccleſiaſticis monimentis poſteritati demandârunt, non devorâſſet, innumera antiquæ Pietatis & Religionis teſtimonia ſupereſſent quæ nos poſteroſque noſtros ad Deum colendum, & vehementiùs Deum amandum impellerent. Teſtes ſunt hujus inclytæ Liberianæ Baſilicæ Muſivorum operum reliquię, quæ ſuper coronidem porticûs interioris, ad utrumque latus adhuc viſuntur; licèt alicubi corroſæ ſint, ideóque picturis à bo. me. Dominico Cardinali Pinello, ejuſdem Baſilicæ reſtauratore, ſuppletæ. Hæ, cùm ob illârum vetuſtatem ac altitudinem viſui vix perceptibiles ſint, & cùm earundem exemplaria in celebri Barberina Bibliotheca reperirentur, ut mihi

commodarentur curavi, cui meæ petitioni prompto ac hilari animo indulsit Illustrissimus & Reverendissimus Dominus Franciscus Barberinus Cameræ Apostolicæ Clericus, ad præsens præfatæ Bibliothecæ dominus, cui ob id non exiguas rependo grates.

Prima igitur tabula, quæ choro proximior est ad sinistram introëuntium, seu in meridiem, Melchisedech denotat, qui præ manibus habet canistrum repletum panibus, & vas vino; occurritque Abrahæ redeunti à quinque Regum profligatione, spoliis hostium & laudibus onusto, eique benedictionem impertitur Gen. cap. 14. 19. Deus inde è nubibus prodiens conspicitur, ac Melchisedech omnia hæc suggerens. Hanc picturam exhibeo in Tab. L. sub fig. 1. Lectorem autem admonitum volo, tabulas æri incisas fuisse, antequam illarum descriptionem inchoarem, & earundem ordinem, prout jacet, à Pictore minimè servatum. Quare satiùs existimavi in earum descriptione eum ordinem sequi, quẽ in pariete habere cernuntur, quàm illum à Pictore tributum. Ne graveris itaq; Lector si aliquando Picturas in descriptione narratas in supra relatis tabulis te inquirere oporteat. Præterea quædam Musiva opera, quæ ab injuria temporum læsa: picturâ suppleta fuêre, ut dignoscantur, stellulis picturam notavimus.

Nec dubitatio aliqua inferri potest, Melchisedech panes offerre contra id quod habetur in sacris Bibliis vulgatæ editionis, nempe *panem*, quia in Græca versione 70. Interpretum, Rex protulit *panes & vinum*: in Arabica verò *cibum & vinum*.

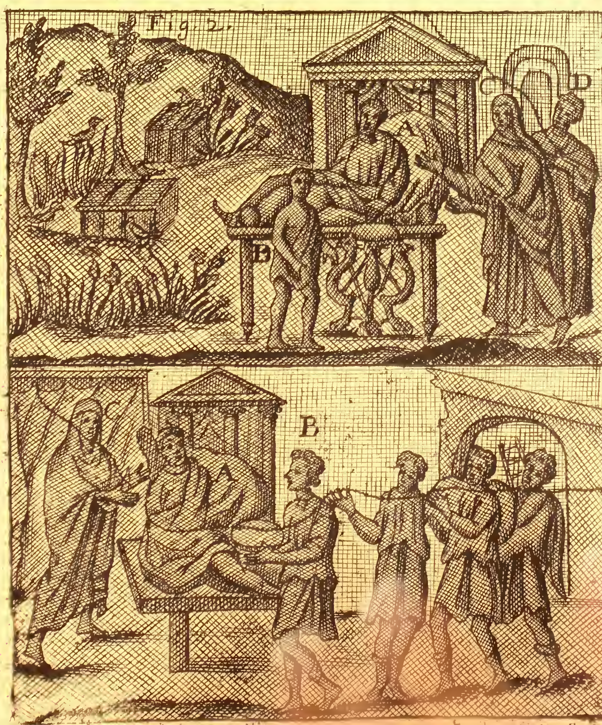
Secunda tabula quam ponimus nu. LI. Abraham refert, quum tres Angelos excepit hospitio, & tres videns unum adoravit, in quo Trinitatis augustissimæ latet mysterium. Adi Geneseos cap. 18. ubi hæc: *Apparuit autem ei Dominus in convalle Mambre sedenti in ostio tabernaculi sui in ipso fervore diei: Cumque elevâsset oculos, apparuerint ei tres viri stantes prope eum: quos cùm vidisset, cucurrit in occursum eorum de ostio tabernaculi, & adoravit in terram. Et dixit: Domine, si inveni gratiam in oculis tuis, ne transeas servum tuum: sed afferam pauxillum aquæ, & lavate pedes vestros, & requiescite sub arbore. Ponamque buccellam panis, & confortate cor vestrum, postea transibitis: idcircò enim declinâstis ad servum vestrum: qui dixerunt; fac ut locutus es. Festinavit Abraham in tabernaculum ad Saram, dixitque ei: accelera, tria sata similæ commisce, & fac subcinericios panes: ipse verò ad armentum cucurrit, & tulit inde vitulum tenerrimum & optimum, deditque puero: qui festinavit et coxit illum &c.* Ex quibus verbis patet jam totius historiæ explicatio; habes porrò tres viros stantes in altiori typi parte notatos literis A. B. C. ante quos Abraham designatus ait. D. adoraturus prosternitur, qui etiam in parte inferiori præcipit Saræ uxori notatæ lit. E. ut tres panes subcinericios apponat, ut ex litera F; qui etiam postea in mensa visuntur triangulares, ut G. quâ figurâ Pictor etiam Sanctissimam Triadem adumbravit. Stat à sinistris Abrahæ mensa, ad quam tres Angeli occumbunt, qui ut insigniores, diademate distinguuntur. Hanc historiam eximiis illustrant ponderatio-

pag.212.

Fig. 1
TAB. LI.
D
A
B
C
A
B
C
D
E
F
G

Fig. 2.
C
D
A
B
B

tionibus Patres, tanquam augustissimum Trinitatis arcanum edocentem, inter alios S. August. *serm.* 171. circa medium, ubi sic: *Nonne unus erat hospes in tribus, qui venit ad patrem Abraham? hospes, & amicus pransor, & mansor, & omnia illi in Trinitate sunt exhibita humanitatis obsequia, quia Trinitatis gloria refulget. Trimum attulit vitulum pater, tres mensuras similaginis consperfit futura mater, paritura filium, pro quo pater mactaret agnum; & ipsum corpus Christi in Trinitate jam fecerat Sacramentum.*

Tertia, quæ hinc inde figuras exhibet iter oppositum abripientes, historiam Loth & Abraham repræsentat: ut in dicta tab. L. fig. 2. de his cap. 13. Genes. ubi exorto inter utriusque pastores jurgio divisi sunt, unus ad dexteram tendens, alter ad sinistram, verba scripturæ sic habent: *Ne quæso sit jurgium inter me & te, & inter pastores meos & pastores tuos; fratres enim sumus: ecce universa terra coram te est: recede à me obsecro, si ad sinistram ieris, ego dexteram tenebo, si tu dexteram elegeris, ego ad sinistram pergam*; & paullò post: *Elegitque sibi Loth regionem circa Jordanum, & recessit ab Oriente, divisique sunt alterutrum à fratre suo.*

Post hanc aliæ tres tabulæ sequebantur, quæ demolitæ fuerunt occasione constructionis magni arcûs ante cappellam Paulinam.

Quarta in dicta Tab. LI. fig. 2. expressa, habet Jacob benedictionem ab Isaac patre loco sui fratris Esau sub dolo, sed innocuo, matris, extorquentem. Quæ ut apertiùs agnoscas, en verba Geneseos cap. 27. *Senuit autem Isaac, & caligaverunt oculi ejus, & videre non poterat: vocavitque Esau filium suum majorem, & dixit ei: fili mi? qui respondit: adsum: Cui pater: vides, inquit, quòd senuerim, & ignorem diem mortis meæ. Sume arma tua, pharetram & arcum, & egredere foras: cumque venatu aliquid apprehenderis, fac mihi inde pulmentum sicut velle me nôsti, & affer ut comedam: & benedicat tibi anima mea, antequam moriar. Quod cùm audisset Rebecca, & ille abiisset in agrum, ut jussionem patris impleret, dixit filio suo Jacob: audivi patrem tuum loquentem cum Esau fratre tuo, & dicentem ei: affer mihi de venatione tua, & fac cibos ut comedam, & benedicam tibi coram Domino antequam moriar. Nunc ergo fili mi acquiesce consiliis meis, et pergens ad gregem, affer mihi duos hædos optimos, ut faciam ex eis escas patri tuo, quibus libenter vescitur: quàs cùm intuleris, & comederit, benedicat tibi priusquàm moriatur. Cui ille respondit. nôsti quòd Esau frater meus homo pilosus sit, & ego levis, si attrectaverit me pater meus, & senserit, timeo nè putet me sibi voluisse illudere, & inducam super me maledictionem pro benedictione. Ad quem mater: in me sit, ait, maledictio ista fili mi: tantùm audi vocem meam, & pergens affer quæ dixi. Abiit, & attulit, deditque matri. Paravit illa cibos sicut velle noverat patrem; & vestibus Esau valde bonis, quas apud se habebat domi, induit eum: pelliculasque hædorum circumdedit manibus, & colli nuda protexit; deditque pulmentum, & panes, quos coxerat, tradidit. Quibus illatis, dixit: pater mi: at ille respondit: audio. Quis es tu fili mi? dixitque Jacob: ego sum primogenitus tuus Esau, feci, ut præcepisti mihi: surge, sede, & comede de venatione mea,*

ut

ut benedicat mihi anima tua . Rursumque Isaac ad filium suum &c. dixitque accede mihi , ut te tangam , & probem , utrùm tu sis filius meus Esau , an non : accessit ille ad Patrem , & palpato eo dixit Isaac ; vox quidem , vox Jacob est , sed manus sunt Esau . Inferiùs verò Esau à venatu regressus, præceptæ sibi benedictionis ignarus, patrem Isaac adit, afferens ei cibos de venatione sua, & hìc astum fratris intelligit . En verba Scripturæ cap. eodem : *Vix Isaac sermonem impleverat, & egresso Jacob foras , venit Esau , coctosque de venatione cibos intulit Patri , dicens : Surge Pater mi , comede de venatione filij tui , ut benedicat mihi anima tua . Dixitque illi Isaac : quis enim es tu ? Qui respondit : Ego sum filius tuus primogenitus Esau . Expavit Isaac &c.* cum reliquis quæ sequuntur .

A. Isaac. B. Esau. C. Rebecca. D. Jacob.

In quinta verò expressa sub Tabula LII. fig. 1. quinque imagines vides, & ovium gregem ; Jacob à Laban avunculo excipitur , cui pro obtinenda in uxorem Rachelem consobrinam , septenne servitium præstitit, quod inde iterare , & implere coactus est ; ut Geneseos 29. ubi sic : *Quam* (ideſt Rachelem) *cùm vidisset Jacob , & sciret consobrinam suam ovesque Laban avunculi sui &c. osculatus est eam , & elevatâ voce flevit , & indicavit ei , quòd frater esset patris sui , & filius Rebeccæ , at illa festinans nunciavit patri suo , qui cùm audisset venisse Jacob filium sororis suæ , cucurrit obviam ei , complexusque eum , & in oscula ruens, duxit in domum suam .* In inferiori iconismo describitur vespertina introductio Liæ loco sororis Rachelis, quam Laban promiserat Jacob , ut videre est cap. eodem , num. 20. ubi. *Qui* (ideſt Laban) *vocatis multis amicorum turbis ad convivium fecit nuptias, & vespere Liam filiam suam introduxit ad eum , dans ancillam filiæ Zelpham nomine , ad quam cùm ex more Jacob fuisset ingressus , facto mane , vidit Liam , et dixit ad socerum suum : Quid est quod facere voluisti ; nonne pro Rachel servivi tibi ? Quare imposuisti mihi &c.*

A. Laban. B. Rachel. C. Jacob. D. Lian.

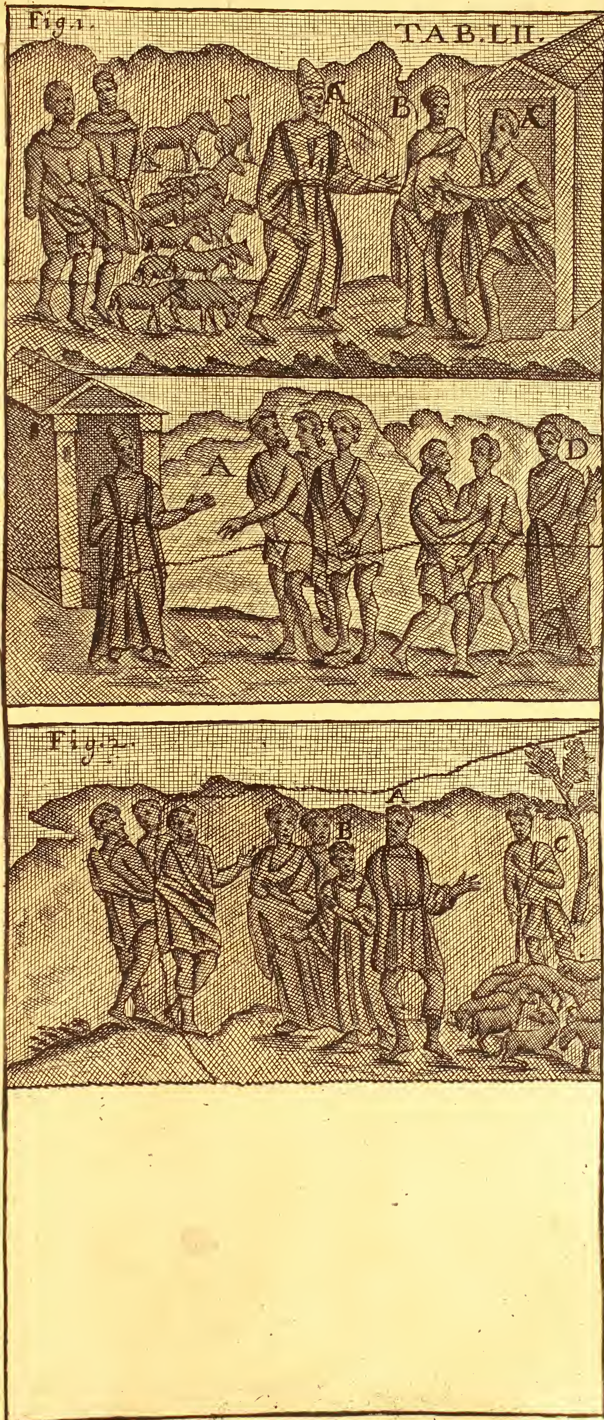
Sexta in eadem Tab. LII. fig. 2. continuat Historiam Rachelis & Jacobi, quæ eodem cap. 29. Genes. sic traditur: *Jacob facto mane vidit Liam, et dixit ad socerum suum , quid est quod facere voluisti ? nonne pro Rachel servivi tibi? quare imposuisti mihi . Respondit Laban : non est in loco nostro consuetudinis, ut minores ante tradamus ad nuptias, imple hebdomadam hujus copulæ : et hanc quoque dabo tibi pro opere , quo serviturus es mihi septem annis aliis, acquievit placito , et hebdomadâ transactâ duxit Rachel uxorem , cui pater servam Balam tradiderat ; tandemque potitus optatis nuptiis , amorem sequentis priori prætulit , serviens apud eum septem annis aliis .* In hac Tabula Laban videtur Jacobo indicare, quòd operam suam præstet in grege, & prope Laban est Rachel.

A. Laban. B. Rachel. C. Jacob.

In septima sub Tabula LIII. fig. 1. Jacob finitâ hebdomadâ redit ad Laban , & instat pro uxore promissa Rachel . In infima autem tabulæ ejusdem parte tam diù , tam anxiè exoptatæ Rachelis , & Jacob nuptiæ celebrantur .

A. Laban. B. Rachel. C. Jacob. D. Balam.

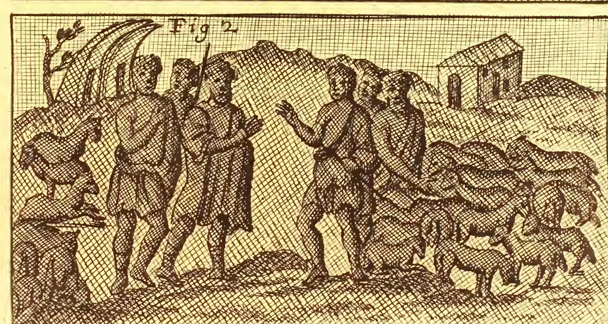
Octa-

pag. 214.

Fig. 1.
TAB. LIII.
C
A
B
D

E
A
C

Fig 2

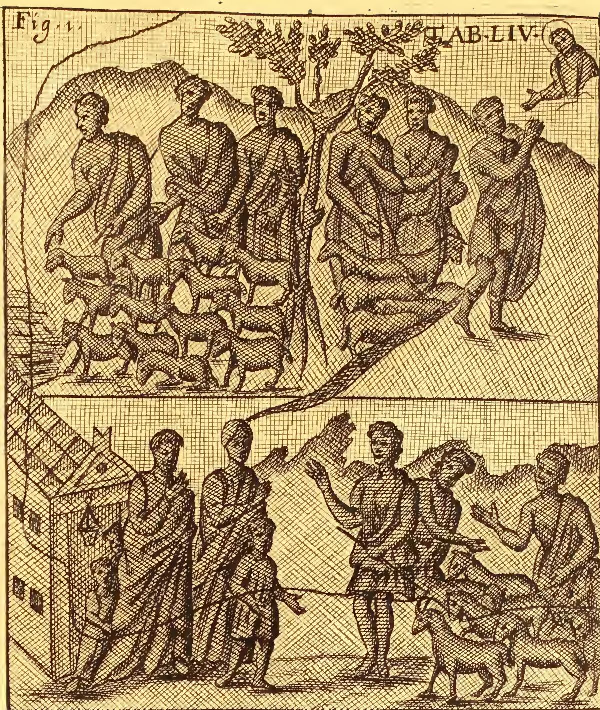
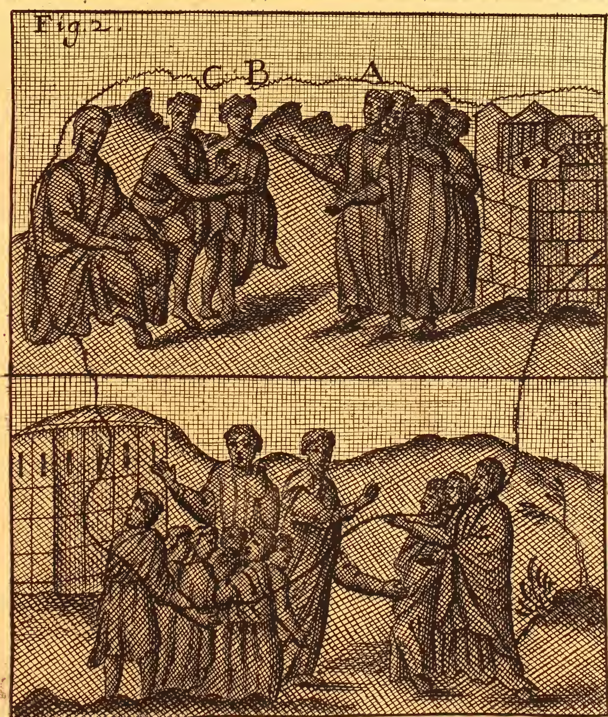

Fig. 1.
TAB. LIV.

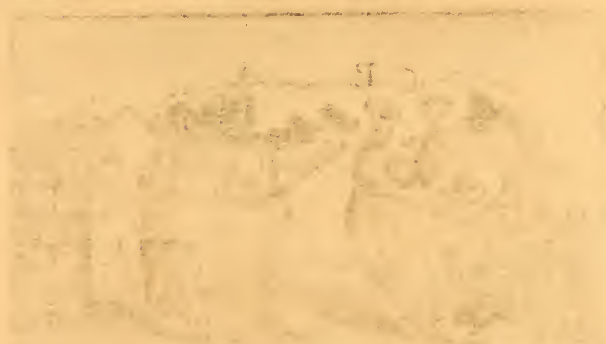

Fig. 2.
C
A
B

Fig. 1.
TAB. LV.
A B
F
C E
D
E
G
H

Fig. 2.
C B A

Octavus iconiſmus in eadem Tab. LIII. fig. 2 ſpectat ad hiſtoriam, de qua Geneſ. cap. 30. 31. ubi ab invicem ſegregati fuêre greges Laban & Jacob, ſacer textus ſic: *Cyra* (inquit Jacob) *omnes greges tuos, & ſepara cunctas oves varias, & ſparſo vellere: Et quodcunque furvum, & maculoſum, variumque fuerit tam in ovibus, quàm in capris, erit merces mea reſpondebitque mihi cras juſtitia mea, quando placiti tempus advenerit coram te, & omnia quæ non fuerint varia, & maculoſa & furva tam in ovibus, quàm in capris, furti me arguent. Dixitque Laban, gratum habeo quod petis, & ſeparavit in die illa capras, et oves, et hyrcos, et arietes varios, atque maculoſos &c.*

Nona ſub Tabul. LIV. fig. 1. expreſſa, docet hiſtoriam, de quâ Geneſ. 30. ubi dicit Jacob appoſuiſſe virgas decorticatas in aquis, ut in conceptu bibentes oves ex undarum verſicolorum intuitu vehementique imaginatione foetus ſuos coloribus variegatos eniterentur, quod & imagines ipſæ, & grex cum virgis in canali expoſitis ſatìs iudicant. Inibi etiam cernitur Deus dicens ad Jacob: *Revertere in terram patrum tuorum, et ad generationem tuam, eroque tecum* Gen. cap. 31. In inferiori autem parte Dei præcepto Jacob obſequentiſſimus; vocat uxores ſuas Rachel & Liam in agrum, ubi greges paſcebat, ac Domini mandatum eis patefacit.

In decima pictura, & eadem Tab. LIV. fig. 2, ſuperiori parte, Jacob ad Eſau viros mittit in terram Seir, qui ſe fratri reconciliarent, & munera offerrent, & ut ſacræ Scripturæ verbis utar Geneſ. cap. 32. *Miſit & Nuncios ante ſe ad Eſau fratrem ſuum in terram Seir Regionis Edom, præcepitque eis dicens: ſic loquimini Domino meo Eſau: Hæc dicit fratrer tuus Jacob: apud Laban peregrinatus ſum, & fui uſque in præſentem diem; habeo boves & aſinos, & oves, & ſervos, et ancillas, mittoque nunc legationem ad Dominum meum, ut inveniam gratiam in conſpectu tuo &c.* In inferiori verò Eſau fratri occurrit, eumque lacymabundus amplectitur, quòd factum Scriptura ſacra ſic tradit c. 33. *Elevans autem Jacob oculos ſuos, vidit venientem Eſau, & cum eo quadringentos viros &c. currens itaque Eſau obvjam fratri ſuo: amplexatus eſt eum, ſtringenſque collum ejus, et oſculans flevit &c.*

A. Eſau. B. Jacob. C. Virorum turma.

In vndecima ſub Tabul. LV. fig. 1. Emor pater Sichem, & ipſe Sichem, qui Dinam filiam Jacob ex Lia rapuerat ac violaverat, adeunt Jacob, & ejus filios, Dinamque in conjugem poſtulant, offerruntque ipſi mulieres ſuas, ut initâ ſanguinis vinculo ſocietate, ſimul habitent, & in populum unicum coaleſcant. Sic verba Geneſeos cap. 34. *Egreſſo autem Emor patre Sichem, ut loqueretur ad Jacob, ecce filii ejus veniebant de agro, auditoque quòd acciderat, irati ſunt valdè; eo quòd fœdam rem operatus eſſe in Iſraël, et violatâ filiâ Jacob rem illicitam perpetrâſſet loquutus eſt: itaque Emor ad eos: Sichem filii mei adhæſit anima filiæ veſtræ, date eam illi uxorem, et jungamus viciſſim connubia; filias veſtras tradite nobis, et filias noſtras accipite, et habitate nobiſcum. Terra in poteſtate veſtra eſt, exercere nego-*

negotiamini, et possidete eam; sed et Sichem ad patrem, et fratres ejus ait: Inveniam gratiam coram vobis, et quæcunque statueritis dabo, augete dotem, et munera postulate, et libenter tribuam quod petieritis, tantum date mihi puellam hanc uxorem.

A.Emor. B.Sichem. C.Jacob. D. E. F. filii Jacob.

Inferior autem pars, habet Simeon, & Leui fratres Dinæ, qui ut sororis injuriam faciliùs, & impunè ulciscerentur, Emor & Sichem suasêre circumcisionem, & ii cæteris ejus oppidi civibus. Cùm autem die tertio dolor sæviret, & gravissiimus esset, sumptis gladiis, Emor & Sichem conveniunt, ut eos occidant, quod inde exequuti fuêre, interfectis cum illis cæteris masculis, cujus cædis argumentum, & indicium præfert cadaver inibi stratum, quod tamen picturâ expressum est. En Genes. cap. eodem vers. 25. *Et ecce: Die tertio, quando gravissimus vulnerum dolor est, arreptis duo filii Jacob, Simeon & Levi fratres Dinæ, gladiis, ingressi sunt urbem confidenter: interfectisque omnibus masculis, Emor & Sichem pariter necaverunt, tollentes Dinam de domo Sichem sororem suam; quibus egressis, irruerunt super occisos cæteri filii Jacob, & depopulati sunt urbem &c.*

D.Emor. E.Sichem. G.Simeon. H.Levi.

Duodecima, in dicta Tab. LV. fig. 2. in prima area, superiorum historiam continuat, quum Jacob à cæde, & ab urbis depopulatione reversos filios objurgat, conqueriturque de hiis, quæ patraverant, unde in se odium finitimorum, & arma excitâssent, sic habetur in eodem cap. *Quibus properatis audacter, Jacob dixit ad Simeon, & Leui: turbâstis me, & odiosum fecistis me Chananæis, et Phærezeis habitatoribus terræ hujus. Nos pauci sumus, illi congregati percutient me, et delebor ego, et domus mea &c.*

A.Jacob. B.Simeon. C.Levi.

Denique in infima Tabulæ hujus area, Deo novum iter jubente, Jacob familiam convocat, dicitque, quò eundem, quidve faciendum sit? etiam hoc legitur, in Genes. cap. 35. *Jacob vero convocatâ omni domo suâ, ait: abjicite Deos alienos, qui in medio vestri sunt, et mundamini, ac mutate vestimenta vestra. Surgite, ascendamus in Bethel, ut faciamus ibi altare Domino, qui exaudivit me in tempore tribulationis meæ, et socius fuit itineris mei &c.*

Perlustratis jam è dextero principio aræ cornu iconismis, superest ut sinistrum lustremus, figurasque in eo sitas interpretemur. In hac ergo sinistra navis medianæ parte, quæ Xystinæ Capellæ proxima attollitur, ac Aquilonem respicit, prima Musivi operis Tabula supra coronidem deest, annorum fugâ dilapsa; ideoque area picturis oppleta est. In hac fortè Mosis historia referebatur; quum puer fiscellæ scirpeæ creditus, in carecto Ripæ fluminis expositus fuit: quod mecum quisque colligere potest ex aliis Tabulis, quæ sequuntur, nempe Exod. cap. 2.

Ex his, quæ extant, Picturis, quæ est sub Tabul. LVI. fig. 2. Mosis historiam prosequitur hîc enim filia Pharaonis A. inventi pueri matrem B. alloquitur, eidemque mercedem pollicetur, si eum enutriat. Huic tres puellæ comites, quarum vna C. puerum in sinu involutum gerit, alia D. fiscel-

Fig. 1.
TAB. LVI.
A
B

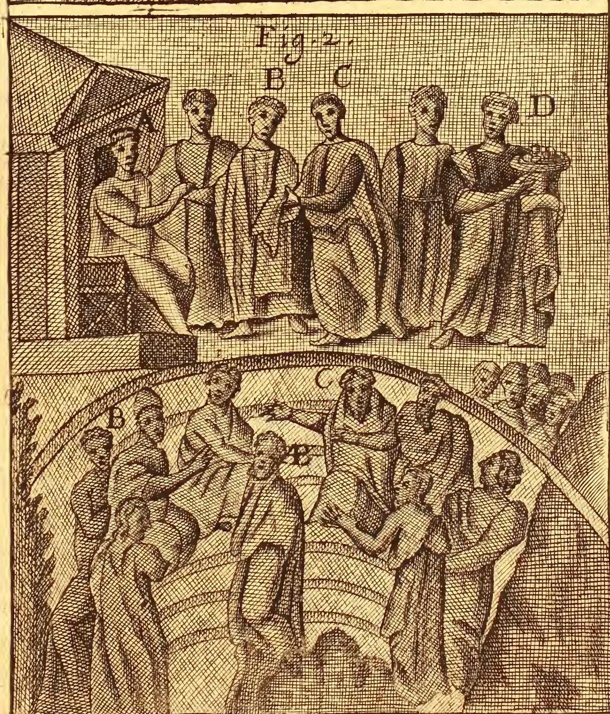

Fig. 2.
A
B
C
D
B
C
E

Fig. 1.
TAB. LVII.
A
B

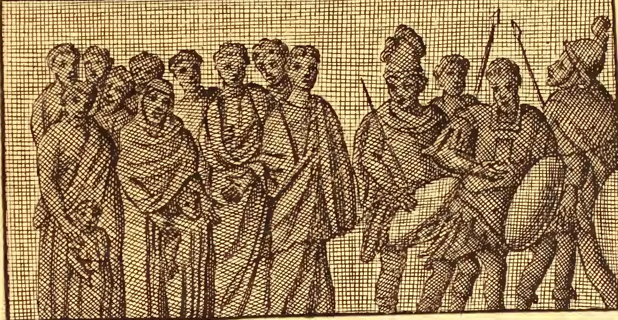

Fig. 2.

fiſcellam è vimine, in qua illum repererunt: ſed ut meliùs, ac certiùs hæc conſpiciantur, Exodi verba referam in dicto cap. 2. ubi ſic: *Egreſſus eſt poſt hæc vir de domo Levi: & accepit uxorem ſtirpis ſuæ, quæ concepit, & peperit filium, & videns eum elegantem, abſcondit tribus menſibus. Cumque iam celare non poſſet, ſumpſit fiſcellam ſcirpeã, & linivit eam bitumine ac pice: poſuitque intus infantulum, & expoſuit eum in carecto ripæ fluminis, ſtante procul ſorore ejus: et conſiderante eventum rei. Ecce autem deſcendebat filia Pharaonis, ut lavaretur in flumine: & puellæ eius gradiebantur per crepidinem alvei, quæ cum vidiſſet fiſcellam in Papyrione, miſit unam è famulabus ſuis, & allatam aperiens, cernenſque in ea parvulum vagientem, miſerta ejus ait: De infantibus Hebræorum eſt hic. Cui ſoror pueri: Vis, inquit, ut vadam, & vocem tibi mulierem Hebræam, quæ nutrire poſſit infantulum? Reſpondit: Vade: perrexit puella, & vocavit matrem ſuam, ad quam locuta filia Pharaonis; Accipe, ait, puerum iſtum, & nutri mihi: ego dabo tibi mercedem tuam. Suſcepit mulier, & nutrivit puerum, adultumque tradidit filiæ Pharaonis, quem illa adoptavit in locum filii, vocavitque nomen ejus Moſes, dicens: Quia de aqua tuli eum.*

Alter, qui immediatè ſubiicitur Iconiſmus, Moſis geſta continuat, & ea præcipuè, quæ dictum Exod. cap. 2. exequitur de viui Ægyptii cæde, quem Moſes obrutum ſabulo interemit. En ſacra verba: *In diebus illis poſtquam creverat Moſes, egreſſus eſt ad fratres ſuos, viditque afflictionem eorum, & virum Aegyptium percutientem quendam de Hebræis fratribus ſuis; cumque circumſpexiſſet hunc atque illuc, & nullum adeſſe vidiſſet, percuſſum Aegyptium abſcondit ſabulo, & egreſſus de altero conſpexit duos Hebræos rixantes, dixitque ei, qui faciebat injuriam; Quare percutis proximum tuum? Qui reſpondit: quis conſtituit te Principem & Judicem ſuper nos? Num occidere me tu vis, ſicut heri occidiſti Aegyptium? timuit Moſes, & ait: Quomodo palàm factum eſt verbum iſtud? audivitque Pharao ſermonem hunc, & quærebat occidere Moſem. Qui fugiens de conſpectu ejus, moratus eſt in Terra Madian, & ſedit juxta puteum.* Signum A. denotat Moſen. B. Hebræum increpantem illum de homicidio. C. Pharaonem cum turba Moſis ſermonem audientẽ.

Secunda in eadem Tab. LVI. fig. 1. in ſuperiori fronte connubium ipſius Moſis cum Sephora expreſſum habet, ut Exodi eod. cap. 2. *Juravit ergo Moſes, quod habitaret cum eo* (ideſt Sacerdote Madian, Sephoræ parente) *accepitque Sephoram filiã ejus uxorem.* In poſteriori verò ipſum indicat, oves ſoceri Jethro paſcentem, ut Exodi c. 3. ubi ſic: *Moſes autem pacebat oves Jethro ſoceri ſui ſacerdoti Madian.*
A. Moſes. B. Sephora.

Tertia in Tab. LVII. fig. 1. Domino præcipiente, Moſes in Ægyptum è Mediana revertitur cum uxore, & filiis, virgam præſeferens, in qua ſigna facturus erat, cui per deſertum iter habenti, frater Aaron occurrit, ut ei Deus præceperat; auditiſque à fratre, quæ Deus juberet, Seniores Iſraëlitarum congregat, eademque eos edocet, non verbis ſolùm, ſed ſignis, quod parte inferiori videtur exprimi; & hæc habentur in Exodi

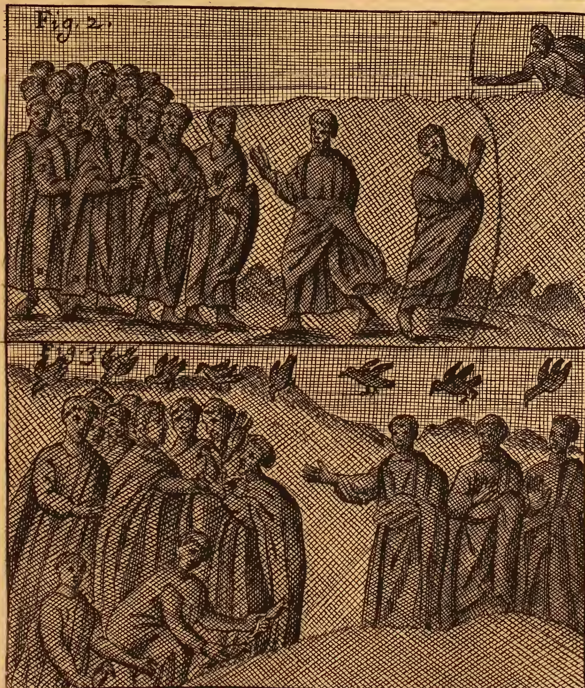
cap. 4. *Dixit ergo Dominus ad Moſen in Madian : Vade , & revertere in Aegyptum ; mortui ſunt enim omnes , qui quærebant animam tuam . Tulit ergo Moſes uxorem ſuam , & filios ſuos , & impoſuit eos ſuper aſinum , reverſuſque eſt in Aegyptum , portans virgam Dei in manu ſua &c.* & infra : *Dixit autem Dominus ad Aaron : Vade in occurſum Moſi in deſertum , qui perrexit obviam in montem Dei , & oſculatus eſt eum . Narravitque Moſes Aaron omnia verba Domini , quibus miſerat eum , & ſigna , quæ mandaverat , veneruntque ſimul , & congregaverunt cunctos ſeniores filiorum Iſraël ; loquutuſque eſt Aaron omnia verba , quæ dixerat Dominus ad Moſen , & fecit ſigna coram populo , & credidit populus , audieruntque , quòd viſitaſſet Dominus filios Iſraël , & quòd reſpexiſſet afflictionem illorum , & proni adoraverunt .* A. Moſes. B. Aaron.

Quarta , quæ eſt in Tabul. LVIII. fig. 1. quæ inde ſuccedit tabula , hiſtoriam vituli aurei explicat ex cap. 32. Exod. ibi : *Videns autem populus , quòd morā faceret deſcendendi de monte Moſes , congregatus adverſus Aaron dixit : Surge , fac nobis Deos , qui nos præcedant , Moſi enim huic viro , qui nos eduxit de terra Aegypti , ignoramus , quid acciderit : dixitque ad eos Aaron , tollite inaures aureas de uxorum filiorumque , & filiarum veſtrarum auribus , & afferte ad me , fecitque populus quæ juſſerat , deferens inaures ad Aaron . Quas cum ille accepiſſet , formavit opere fuſorio , & fecit ex eis vitulum conflatilem : dixeruntque : Hi ſunt Dii tui Iſraël , qui te eduxerunt de terra Aegypti ; quod cum vidiſſet Aaron , edificavit altare coram eo , & præconis voce clamavit dicens : Cras ſolennitas Domini eſt , ſurgenteſque mane , obtulerunt holocauſta &c.*

In quinta & d. Tab. LVIII. fig. 2. altè conſpicuus Moſes ad populum verba facit , & ea , quæ à Deo acceperat præcepta , legemque promulgat : è quibus pauca hæc reponam quæ habentur cap. 35. Exod. ibi : *Igitur congregatâ omni turbâ filiorum Iſraël , dixit ad eos : Hæc ſunt , quæ juſſit Dominus fieri . Sex diebus facietis opus ; ſeptimus dies erit vobis ſanctus , Sabbatum , & requies Domini : qui fecerit opus in eo , occidetur ; non ſuccendetis ignem in omnibus habitaculis veſtris per diē Sabbati . Et ait Moſes ad omnem caterum filiorum Iſraël ; Iſte ſermo , quem præcepit Dominus , dicens : Separate apud vos primitias Domino . Omnis voluntarius , & prono animo offeret ea Domino , aurum , argentum & æs &c.*

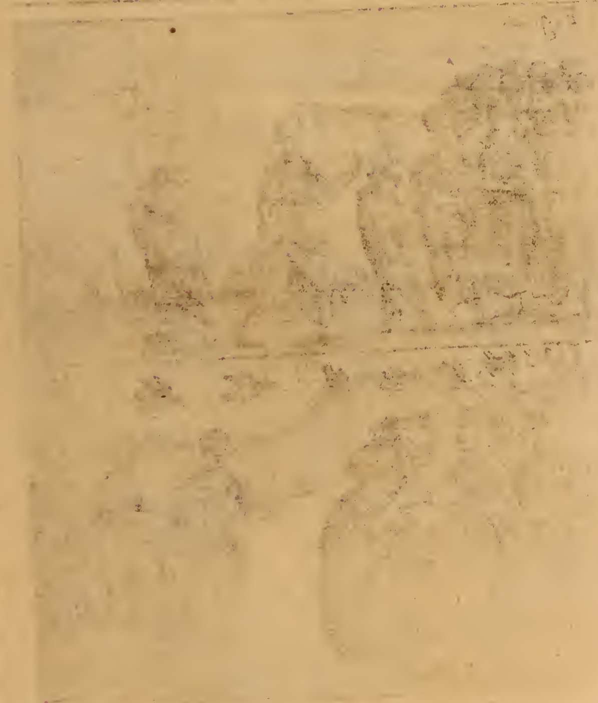
In ſexta , quæ eſt Tab. LIX. ſub fig. 1. vides Iſraëlitas rubri maris profunda ſicco veſtigio tranſeuntes ; hinc inde Virgæ Moſaïcæ imperio recedentibus undis , ac ſtantibus , quæ deinde iterum reſolutæ , inſequentes Ægyptios , cum equis & curribus ruerunt ; ut Exod. cap. 14. teſtatur his verbis : *Dixitque Dominus ad Moſen &c. Tu autem eleva virgam tuam , & extende manum tuam ſuper mare , & divide illud , ut gradiantur filii Iſraël in medio mari per ſiccum . Ego autem indurabo cor Aegyptiorum , ut perſequantur vos , & glorificabor in Pharaone &c. cumque extendiſſet Moſes manum ſuper mare , abſtulit illud Dominus , ſtante vento vehementi , & urente totâ nocte , & vertit in ſiccum , diviſaque eſt aqua , & ingreſſi ſunt filii Iſraël per medium ſicci maris . Perſequen-*

Fig. 1.
TAB. LVIII

Fig. 2.
Fig. 3.

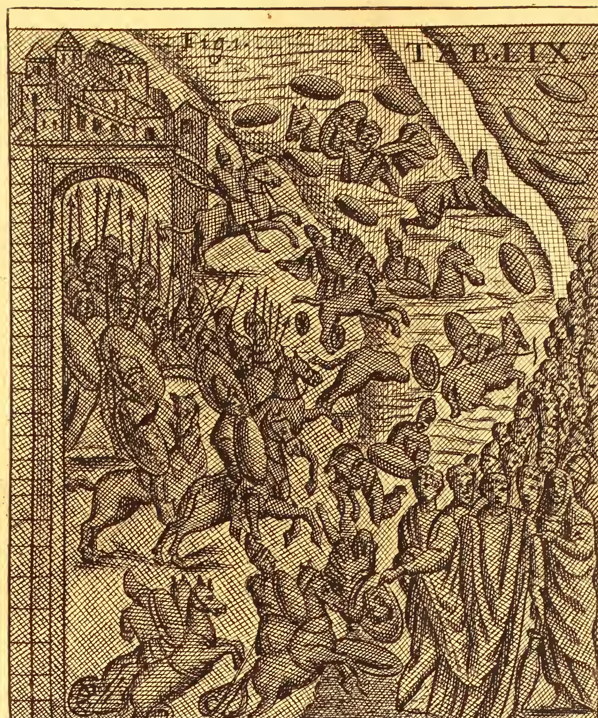
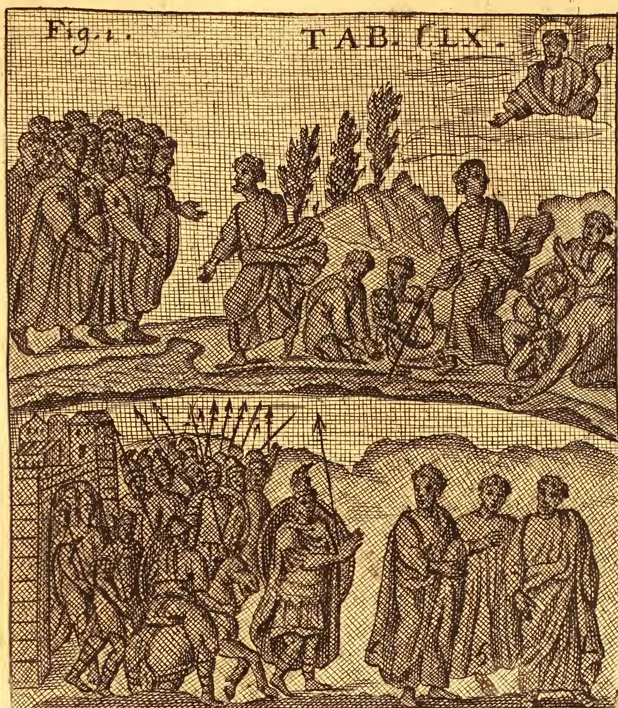
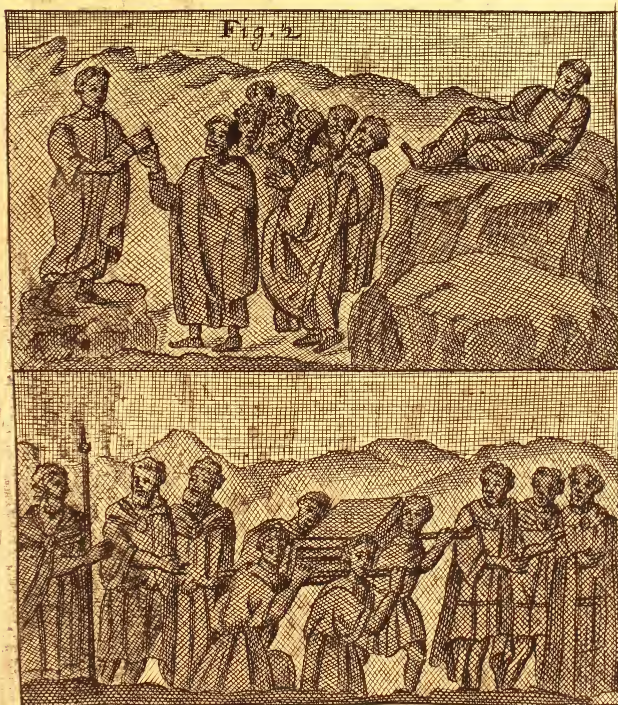

Fig. 1.
TAB. LIX.

Fig. 2.

Fig. 1.
TAB. LX.

Fig. 2

quenteſque Aegyptii ingreſſi ſunt poſt eos, & omnis equitatus Pharaonis, currus &c. cumque extendiſſet Moſes manum contra mare, reverſum eſt primo diluculo ad priorem locum, fugientibuſque Aegyptiis occurrerunt aquæ, & involvit eos Dominus in mediis fluctibus, reverſæque ſunt aquæ, & operuerunt currus, & Equites cuncti exercitûs Pharaonis, nec unus quidem ſuperfuit ex eis &c. De hoc per mare tranſitu hæc carmina cecinit Aurelius Prudentius:

Tutus agit Vir juſtus iter, vel per mare magnum
Ecce Dei famulis ſciſſim freta rubra dehiſcunt.
Cum paccatores rabidos eadem freta mergant.
Obruitur Pharao: patuit via libera Moſi.

In ſeptima ſub Tab. LVIII. ſupra relata fig. 3. Congregatio filiorum Iſraël queritur, muſſitatque adverſus Moſem, quare ejus tum queſtus, tum fames à Deo ſedatur pluviis ad veſperam coturnicibus per caſtra in circuitu, ſic text. Exod. cap. 16. *Loquutus eſt autem Dominus ad Moſem, dicens: audivi murmurationes filiorum Iſraël; loquere ad eos, veſpere comedetis carnes, & mane ſaturabimini panibus; ſcietiſque, quòd ego ſum Dominus veſter. Factum eſt ergo veſpere, & aſcendens coturnix cooperuit caſtra. Mane quoque ros jacuit per circuitum caſtrorum &c.*

Hanc hiſtoriam ſic metricè deſcribit præcitatus Prudentius.

Panibus Angelicis albent tentoria Patrum,
Certa fides facti, tenet Vrceus aureus exin
Servatum manna. Ingratis venit altera nubes
Atque avidos carnis ſaturat congeſta coturnix.

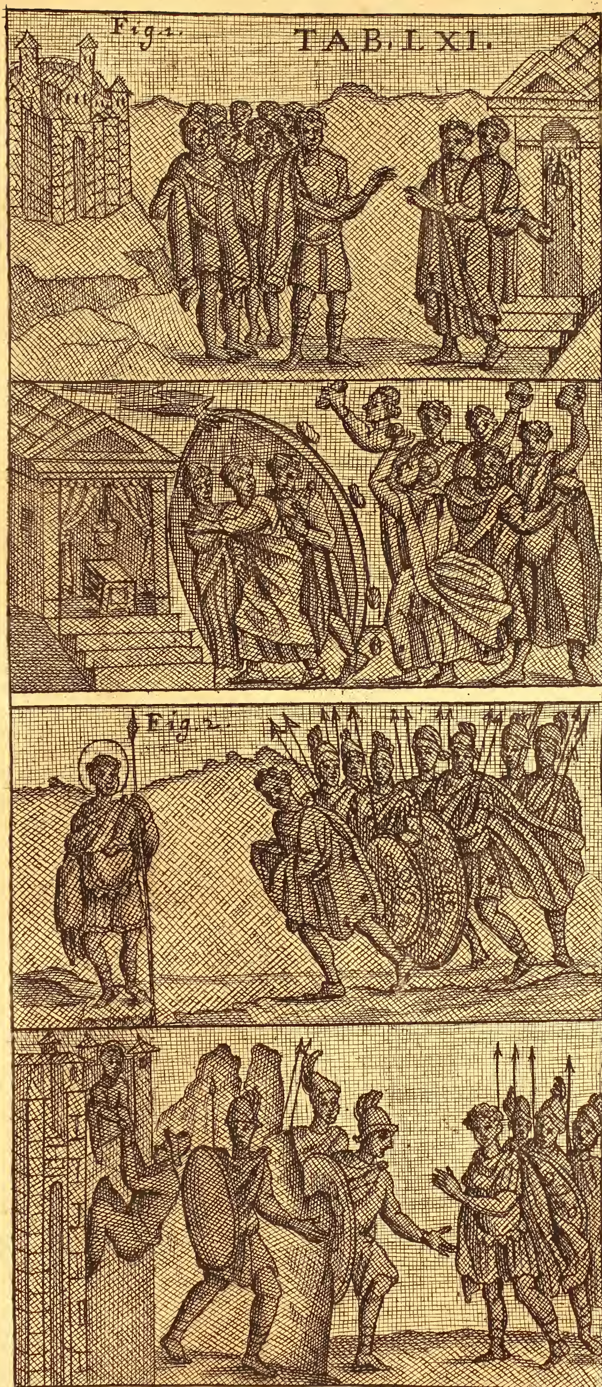
In octava autem ſub Tab. LX. fig. 1. Superiùs Moſes è petra ictu virgæ undas elicit, ut ſitientes, & aridas populi fauces recreet, & maledictis, quibus impetebatur occurrat: totum hoc habes in cap. 17. Exodi ibi: *Et ait Dominus ad Moſen; antecede populum, & ſume tecum de ſenioribus Iſraël, & virgam quâ percuſſiſti fluvium, tolle in manu tua, & vade. En ego ſtabo ibi coram te ſupra petram Horeb: pecutieſque petram, & exibit ex ea aqua, ut bibat populus. Fecit Moſes ita coram ſenioribus Iſraël, & vocavit nomen loci illius*, tentatio.

Inferiùs autem cùm Amalec Iſraëlitas invaderet, Moſes præcipit Joſuë, ut hoſti militibus lectis occurrat, & pugnet adverſus eum, qui dicto parens, copias in Amalechitas educit; Moſes interim comitantibus Aaron, & Hur montem oraturus aſcendit, audi Exod. cap. 17. *Venit autem Amalec, & pugnabat contra Iſraël in Raphidim: dixitque Moſes ad Joſuë: Elige viros, & egreſſus, pugna contra Amalec cras. Ego ſtabo in vertice collis habens virgam Dei in manu mea &c.*

Nona, ut in Tab. LIX. fig. 2. pugnam eandem repræſentat, & Moſen ſupra montem orantem, cujus Cælo ſupinas, ac feſſas manus hinc inde Aaron & Hur fulciebant, de quo eodem cap. *Fecit Joſuë ut locutus erat Moſes, & pugnavit contra Amalec: Moſes autem, & Aaron, & Hur aſcenderunt ſuper verticem collis, cumque levaret Moſes manus, vincebat Iſraël.*

Decimæ prior area in Tabul. LXI. fig. 1. Coræ, sociorumque ejus adversum Mosen & Aaron seditionem designat, qui postquam eos objurgavêre, quòd supra populum elevarentur, eundem in illos incitaverunt, quod fusè Num.cap.16.n. 1. ubi: *Ecce autem Coræ filius Isaar, filii Caath, filii Levi, & Dathan, atque Abiron filii Eliab. Non quoque filius Pheleth de filiis Ruben, surrexerunt contra Mosen, aliique filiorum Israël ducenti quinquaginta viri proceres synagogæ, & qui tempore Concilii per nomina vocabantur. Cumque stetissent adversum Mosen & Aaron, dixerunt: sufficiat vobis, quia omnis multitudo sanctorum est, & in ipsis est Dominus, cur elevamini super populum Domini?* pluribusque interjectis, sequitur sacer text. nu. 18. *Quod cum fecissent* (Coræ scilicet, & reliqui ejus asseclæ, quos Moses & Aaron jusserat seorsim ab Aaron incensum adolere) *stantibus Mose & Aaron, coacervâssent adversum eos omnem multitudinem ad Ostium Tabernaculi, apparuit cunctis gloriam Dei &c.*

In secunda autem area populus Mosi infensus, iratusque propter exitium Coræ, Dathan, & Abiron, quos terra dehiscens vivos exhauserat, & ducentum quinquaginta Procerum, quos ignis ultor absumpserat, impetum facit in eos, qui ad tabernaculum Dei confugiunt; illudque nubes cooperit, ut a furijs improborum reddat incolumes. Audi nu. 41. eodem cap. *Murmuravit autem omnis multitudo filiornm Israël sequenti die contra Mosen & Aaron dicens: vos interfecistis populum Domini, cumque oriretur seditio, & tumultus increscæret* (vel ut vertunt Septuaginta, *cum irrueret synagoga super Mosen, & Aaron*) *Moses & Aaron fugerunt ad tabernaculum fœderis, quod postquam ingressi sunt, operuit nubes &c.* licèt ultimis hisce verbis versio Septuaginta aliquantulùm dissonare videatur: cui cæterę ferè concinunt; nam hæc priùs nube obvolutum tabernaculum tradit, quàm Moses, & Aaron ingressi essent: en verba: *Et cum impetu iverunt ad tabernaculum testimonii; illud verò obtexit nubes, & apparuit Gloria Dei, & intravit Moses, & Aaron in faciem tabernaculi Testimonii:* vel ut translatio ex Hebr. 5. Pagnini: *Et operuit illud nubes, & conspecta est gloria Dei, et venit Moses et Aaron coram tabernaculo Ecclesiæ.* Unde, ut verum fatear, nubes hæc maxima Tabulæ tenebras offundit, præsertim cùm eam tres viri circumdet, populumque fugientes appareant, & in Sacra scriptura nonnisi duo, Moses & Aaron enumerentur. Sed fortè in hac aliquantulùm ab historia pictor divertit, & quodlibet audendo semper sibi datâ potestate usus est, Mosi, & Aaron summo Dei Sacerdoti Levitam adjungens, ut ferè ubique in hoc opere duos Mosi comites dedit, Aaron scilicet, ac tertium nescio quem, licèt aliquando fuisse Hur expressè legamus; quòd vide in Tab. LIX fig. 2. & Tab. LX. fig. 1. in inferiori parte: in quibus Moses duobus viris medius est. Præterea quò magè angebar, & an pedibus (vt aiunt) in eam sententiam irem, necne, dubium diutiùs tenuit, ille virorum globus fuit, non utcunque irruentium, sed lapidibus impetentium fugientes; quod tamen minimè sacro cujusque versioni Textui con-

Fig.1.
TAB. LXI.
Fig.2.

concors est. Quare cùm hæc vera lapidatio videatur, sacram Bibliam consulens operosiùs, nullam apidationem haurire potis fui, quæ hisce Figuris aptior esset, nisi eam quâ Josuë cap. 7. Achan cum omni domo sua concidit, quòd contra Dei præceptum in Urbis Hiericho depopulatione, quædam subripuisset, quo circa lapidibus obrui suoque igne consumi Deus imperavit. Sed neque hæc cum ista Tabula concordat; nam post Mosis obitum sequuta est, hæc verò cum adhuc viveret; ejus enim excessus in sequenti undecima Tabulâ videmus. Imò Achan post Hiericho expugnationẽ, quæ Tabulâ decimaquarta exprimitur, interemptus occubuit, ac proinde in decimaquinta repræsentari debuerat, & sic ordo præposterus: quia si hanc Deus lapidationem imperaverat, cur lapidatum nubes prodigiosa protegeret? cur extima superficies illius lapidum impetus frangerent, & ab ea resilirent? Adde quòd extra castra, procul à tabernaculis, tentoriisque lapidibus ictus excidit; quomodo ergo ei fœderis ad tabernaculum confugium patuisset? dum hic iis coram tabernaculo impetitur, & in ipsum rectò confugiunt. Quapropter priori de Mose & Aaron adhærens, ideo lapides populo datos dicerem, ut ejus impetus quoquomodo exprimeretur, qui nunquam inermis est, nudis enim (ut alius cecinit) *furor arma ministrat*, & prima, potioraque iratæ plebi, ut plurimùm terra sufficit, & in promptu jacent.

In undecima, ut Tabul. LX. fig. 2. Moses Levitis volumen tradit, in quo Deuteronomium descripserat, iussitque in Arca fœderis Domini custodiri; ut ex Deuter. cap. 31. hausimus: en verba: *Postquam ergo scripsit verba Legis hujus in volumine, atque complevit, præcepit Levitis, qui portabant Arcam fœderis Domini, dicens: tollite Librum istum, et ponite eum in latere Arcæ fœderis Domini Dei vestri, ut sit ibi contra te in testimonium; Ego enim scio contentionem tuam, et cervicem tuam durissimam &c.* & paullò post: *Congregate ad me omnes majores natu per Tribus vestras, atque Doctores, et loquar audientibus eis sermones istos &c.* Quibus cum Dei beneficia recensuisset, cumque ingratitudinem exprorâsset, hortatur ut Dei sua præcepta custodiant, ac seruent his verbis, quæ in sequenti cap. ejusdem libri leguntur: *Ponite corda vestra in omnia verba, quæ ego testificor vobis hodie, ut mandetis ea filiis vestris custodire, et implere universa, quæ scripta sunt in volumine Legis hujus, quia non incassum præcepta sunt vobis, sed ut singuli in eis viverent, quæ facientes longo perseveretis tempore in terra, ad quam Jordane transmisso ingredimini possidendam.* Quibus completis, Deo jubente montem Abarim, idest *transituum*, explicat ipse textus, ascendit, & supra verticem Phasga, qui pars Abaris est, omnem terram ultra Jordanem promissam Israëlitis intuitus contemplatusque, ibidem ultimum vitæ suæ diem claudit, & à Deo sepelitur: quæ accipe ex ultimo Deuteron. *Ascendit ergo Moses de campestribus Moab super montem Nebo in verticem Phasga contra Hiericho, ostenditque ei Dominus omnem terram Galaad usque Dan, et universum Nephtali, terramque Ephraim, et Manasse, et omnem terram Juda usquè ad mare novissimum,*

mum, et Australem partem, et latitudinem campi Hiericho Civitatis palmarum usque Segor. Dixitque Dominus ad eum: Hæc est terra, pro qua juravi Abraham, Isaac, et Jacob, dicens: semini tuo dabo eam. Vidisti eam oculis tuis, et non transibis ad illam, mortuusque est ibi Moses servus Domini in terra Moab jubente Domino: & sepelivit eum in valle terræ Moab contra Phogor, & non cognovit homo sepulcrum ejus usque in præsentem diem. Universa hæc in altiori hujus Tabulæ parte adamussim videas: in infima vèro Josuë habemus à Deo Mosis loco suffectum, Ducemque populi constitutum, ut indicat hasta, quam gerit. Hic itaque monitu Domini electis duodecim viris è duodecim tribus Israël, præcepit, ut irent ante Arcam Domini ad medium Jordanis, & inde singuli singulos lapides juxta numerum filiorum Israël asportarent in humeris suis, sic Josuë cap. 4. *Vocavitque Josue duodecim viros, quos elegerat de filiis Israël, singulos de singulis Tribubus, & ait ad eos: Ite ante Arcam Domini Dei vestri ad Jordanis medium, & portate inde singuli singulos lapides in humeris vestris juxta numerum filiorum Israël, ut sit signum inter vos.*

In duodecimæ Picturæ superiori area, ut Tabul. LXII. fig. 1. prædicta continuatur Historia; cerniturque duodecim virorum reditus lapides duodecim succollentium è medio Jordane petitos: necnon Arcam fœderis, quam Josuë comitatur; ut legitur in lib. Josuë cap. 4. *Fecerunt ergo filii Israël sicut præcepit eis Josuë, portantes de medio Jordanis alveo duodecim lapides, ut Dominus ei imperârat, juxta numerum filiorum Israël usque in locum in quo castramentati sunt, ibique posuerunt eos*: sic poëticè cecinit de istis lapidibus Prudentius supra memoratus:

> *In fontem refluo Jordanis gurgite fertur*
> *Dum calcanda Dei populis vada sicca relinquit.*
> *Testes bis seni lapides, quos flumine in ipso*
> *Constituêre Patres, in formam discipulorum.*

Inferior autem area, cùm sequentibus Tabulis describenda sit, Urbis Hiericho maximè admirabilis expugnatio, altiùs historiã repetit, orditurque à duobus exploratoribus, qui Josuë jubente Hiericho Civitatem subintrant, & à meretrice excipiuntur. Adi cap. 2. ejusdem lib. ubi hæc: *Misit igitur Josuë filius Nun de Setim duos viros exploratores in abscondito, & dixit eis: Ite, & considerate terram, Urbemq; Hiericho; qui pergentes ingressi sunt domum mulieris meretricis nomine Raab, & quieverunt apud eam.*

In decimatertia, ut eadem Tabula LXI. fig. 2. & inferiori parte Raab meretrix; quæ exploratores prædictos hospitio exceperat, clanculum è fenestra per funem dimittit: accipe Josuë testimonium cap. 2. *Demisit ergo eos per funem de fenestra; domus enim ejus hærebat muro; dixitque ad eos: Ad montana conscendite ne fortè occurrant vobis revertentes* (milites hîc intelligit, qui feminæ ejusdem dolo ad inquirendos extra Urbem exploratores contenderant) *ibique latitate tribus diebus, donec redeant, & sic ibitis per viam vestram.* Hi porrò reduces omnia quæ acciderant Josuë enunciant, ut

pag.223.

pag. 223

ut ex eodem cap. *Quibus* (ideſt militibus in eos immiſſis) *Urbem ingreſſis, reverſi ſunt, & deſcenderunt exploratores de monte ex tranſmiſſo Jordane, venerunt ad Joſuë filium Nun, narraveruntque ei omnia, quæ acciderant ſibi &c.* & hæc in ima Tabulæ parte viſuntur: in altiori verò continuatur hiſtoria, quàm ſacer Textus Antiquæ vulgatę verſionis in eod. lib. c. 5. ita narrat: *Cùm autem eſſet Joſuë in agro Urbis Hiericho, levavit oculos, & vidit virum ſtantem contra ſe, evaginatum tenentem gladium perrexitque ad eum. Et ait: Noſter es, an Adverſariorum? Qui reſpondit: Nequaquam; ſed ſum Princeps exercitûs Domini* (prout talis è diademate capiti ejus impoſito arguitur; hoc enim inſigne Principum eſt, ut ſupra Cap. 14 De coronis oſtendimus) *& nunc venio. Cecidit Joſuë pronus in terram, & adorans ait: quid Dominus meus loquitur ad ſervum ſuum? Solue inquit calceamentum de pedibus tuis; locus enim in quo ſtas, ſanctus eſt: fecitque Joſuë, ut ſibi fuerat imperatum.*

In decima quarta Tab. LXIII. fig. 1. videtur ejuſdem urbis excidium, clangentibus tubis, populo Iſraëlis vociferante, & arca Domini ſepties moenia circumducta, collapſa. Hæc Scripturæ verba in Joſuë cap. 6. *Igitur omni populo vociferante, & clangentibus tubis, poſtquam in aures multitudinis, vox, ſonituſque increpuit, muri illicò corruerunt, & aſcendit unuſquiſque per locum, qui contrà ſe erat, cœperuntque civitatem.*

In decimaquinta, ut in Tab. LXII. fig. 2. obſidium urbis Hiericho, eſt, quod nullus egredi, aut ingredi audebat, oppugnantibus, inſtantibuſque Iſraëlitis; quæ Tabula mirum quantum conſonet ſacris paginis, è quibus hæc Joſuë cap. *Hiericho autem clauſa erat, atque munita timore filiorum Iſraël, & nullos egredi audebat, aut ingredi.* Subtus verò Joſuë Deus alloquitur, edocetque, quid opus ad urbis expugnationem; ut in eodem cap. *Dixitque Dominus ad Joſuë, Ecce dedi in manu tua Hiericho, & Regem ejus, omneſque fortes viros. Circuite urbem cuncti bellatores ſemel per diem, ſic facietis ſex diebus: ſeptimo autem die Sacerdotes tollant ſeptem buccinas, quarum uſus eſt in Jubilæo, & præcedant arcam fœderis, ſeptieſque circuibitis civitatem &c.*

Decima ſexta ſub Tab. LXIV. fig. 1. Joſuë exhibet cum copiis ſuis pugnantem contra Amorrhæos, in quos Dominus grandinem lapideam immittit. Vide Joſuë cap. 10. ubi hæc: *Irruit itaque Joſue ſuper eos repentè tota nocte aſcendens de Galgallis, & conturbavit eos Dominus à facie Iſraël, contrivitque plagâ magnâ in Gabaon, ac perſecutus eſt eos per viam aſcenſus Beth-horon & percuſſit uſque Azeca & Maceda, cumque fugerent filios Iſrael, & eſſent in deſcenſu Beth horon, Dominus miſit ſuper eos lapides magnos de Cælo uſque ad Azeca, et mortui ſunt multò plures lapidibus grandinis, quàm quos gladio percuſſerant filii Iſraël.*

In decima ſeptima, ut Tab. LXIII. fig. 2. cernere eſt, ut Joſuë contra Amorrhæos pugnantis imperio Sol ſtat, ac eo uſque differt Occaſum, donec integram palmam ex hoſte referrent Iſraëlitæ: hoc docet idem cap. 10. Joſuë: ubi ſic: *Tunc loquutus eſt Joſuë Domino in die quâ tradidit Amorrhæum in conſpectu filiorum Iſraël, dixitque coram*

ram eis : Sol contra Gabaon ne movearis : et Luna contra Vallem Aialon : steteruntque Sol et Luna, donec ulcisceretur se Gens de inimicis suis.

In decima octava, ut dicta Tabul. LXIV.fig.2 Reges, qui ne victoribus manus darent, delituerant in spelunca, Josuë imperante extrahuntur, & ad eum vincti ducuntur. Ibidem nu. 22. & 23. hæc habentur : *Præcepitque Josuë dicens; aperite os speluncæ, et producite ad me quinque Reges, qui in ea latitant feceruntque ministri, ut sibi fuerat imperatum, et adduxerunt ad eum Reges de spelunca &c.*

Tabulæ decima nona & vigesima desunt, sed earum areæ, ac lacunæ Picturis suppletæ sunt.

Et hæc sunt figuræ, quæ ad nostra usque sæcula perennavêre.

CAPUT XXIII.

De Ecclesia SS. Nazarii & Celsi, vulgò Gallæ Placidiæ appellata, in Civitate Ravennatensi; ac operibus Musivis ab eadem Galla Placidia anno 440. constructis.

GALLA Placidia, qua in illustranda, cùm Augustæ Prosapiæ nobilitas, tùm pereximiæ animi dotes, præsertim verò Religio, certârunt, præter quamplurima, egregiaque pietatis suæ monimenta, non modò Romæ, sed etiam Arimini, & alibi constituta, quà restauratis Basilicis, aut ornatis, quà à fundamentis erectis; Ravennæ quoque quatuor conspicua templa excitavit, unum quidem S. Joanni Baptistæ, ac aliud Joanni Euangelistæ, tertium verò S. Cruci, quartum denique (de quo in præsenti plura dicemus) SS. Nazario & Celso Martyribus. Hujus templi structuram circa nonum lustrum quinti sæculi accidisse colligimus ex Rubeo in sua Historia Ravennatum.

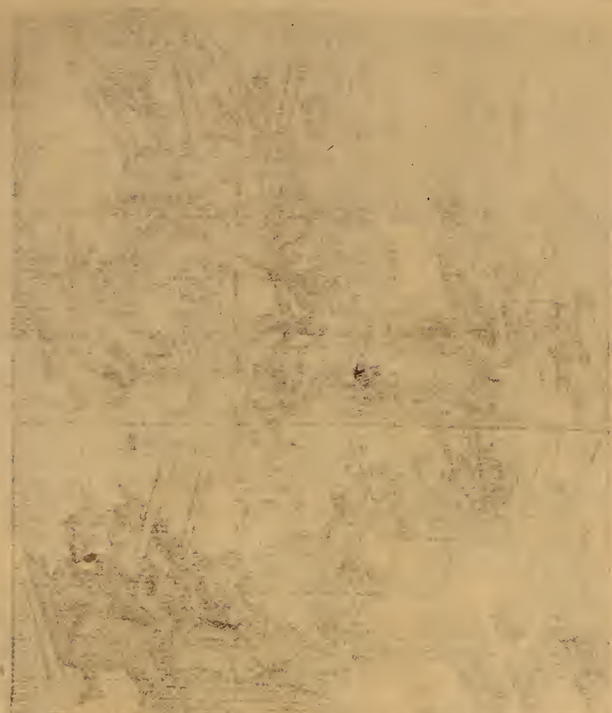
Basilica hæc, ut Hieronymus Fabri, quem sequimur, auctor est in suis sacris memoriis antiquæ Ravennæ, nobilibus ab Historicis celebratur; cùm ab Alexandro Alberto: *ditissima ædes, maximæ profectò artis & industriæ, maximique sumptûs opus*, dicatur. Prope alia duo templa unum S. Vitalis, alterum S. Crucis tolluntur, molis quidem haud ingentis, sed materiâ, atque opificio nulli secunda; cum non modò tribuna, sed fornix in ipso muri pulcherrimo Musivo opere varias cùm hominum, tum animalium figuras ad viuum referant.

Eam in Crucis formam prædicta Galla Placidia Imperatrix ædificavit an. sal. 440. & pro Mausolêo delegit, ut ibi non suimet solùm, sed & aliorum è sua gente Cæsarum cineres reconderentur. Propterea Regiam januam ingredientibus, per quam hodie Cassinensium Monachorum hortus aditur, geminæ hinc inde urnæ conspiciuntur ex Istrio quidem lapide, sed operis inelegantis, in quibus duos Valentiniani & Honoriæ, filiorum Gallę Placidiæ, morum Magistros, sepultos fuisse, fama est. Utraque earum adeo muro inhæret, ut inde vix octo uncias promineat. Ea quæ ad dexteram ingredientium est, uti etiam alia è conspectu, quatuor, aut quinque unciis à pavimento elevatur, habetque in longitudine sex pedes, & unciam unicam cum dimidio; in altitudine

pag. 224.

dine verò duos, & uncias ſeptem; & Crucis ſignum in fronte præſefert. Altera autem, quæ à ſiniſtris eſt, nullum omnino ſignum inſculptum habet; longa tamen eſt pedes ſex, & uncias ſeptem, alta tres pedes: ambarum tamen operculum in acutum angulum deſinit: Paullò ſupra has Urnas, duo Auguſtorum monumenta tolluntur, ex Græco marmore, ſed opificii, atque ſtructuræ magnificentiâ multò nobiliora. Illud à dexteris Honorii Imperatoris, qui Ravennæ deceſſit, exuvias aſſervat, Alterum verò à ſiniſtris, Valentiniani III. ſive Conſtantii Auguſti, ut ſcribit Faber: Ferretus tamen aſſerit in eodem ſepulchro duorum cadaverum oſſa reperiri, eademque amborum Imperatorum Valentiniani, & Conſtantii eſſe arbitratur. Nec obſtare ait, Valentinianum Romæ obiiſſe, ibidemque ſepultum: nam haud inveriſimile eſt, poſtmodùm ejus cadaver illûc aſportatum, & in majorum ſuorum ſepulchro reconditum. Hic ſarcophagus in longitudine ſex pedum eſt, ac unciarum ſeptem, in altitudine pedum quinque, in latitudine trium. In fronte tres agni inſculpti ſunt, duo in lateribus, unus in medio. Porrò hic ſtat veluti ſupra rupem, ex qua quatuor flumina erumpunt: in eorum ſpeciem, ac ſymbolum, quæ à Paradiſo terreſtri Genes. cap. 1. defluxiſſe narratur, vocanturque Phiſon, Gehon, Tigris, & Euphrates. Agnus ſtans ſupra rupem caput habet diadematum cum litera P. & Hieroglyphicum eſt, quo priſci Chriſti Fideles Chriſtum Dominum noſtrum exprimere voluere; ſicut per agnos aſtantes Apoſtolos, ut infra fuſiùs dicturi ſumus. Ab agnorum lateribus duæ Palmæ fructibus graves aſſurgunt, quæ (ut opinor) nihil aliud denotant niſi victoriam, & iuſtitiam. Ad ſiniſtrum tumuli latus altare proſpectans omni Hieroglyphico caret. Dexterum verò ingreſſum reſpiciens, habet duas Palmas, quarum in medio poſitum eſt vas anſatum, unde fons quidam videtur efluere, in quo duæ columbæ tanquam bibentes expreſſæ ſunt. Hierogliphicum ſic explicarem: Fons Chriſtum Dominum innuit, ut docet S. Auguſtinus in Pſalm. *Quis eſt fons vitæ, niſi Chriſtus*. Columbas verò Chriſti Fideles, qui Chriſtum ſitire debent; columbarumque gemitus, charitatem, candorem, ſimplicitatem, ac manſuetudinem imitari. Operculum monumenti in arcæ formam faſtigiatur, habetque à lateribus hæc Hierogliphica A. ☧ Ω. è quibus A. & Ω. communitèr pro principio, & fine accipiuntur ☧. verò pro Chriſto. Unde juxta earundem literarum ordinem, ſic legi poſſent: *Principium Chriſtus eſt, & finis*.

Quartus ſarchophagus, qui regiam januam ingredienti dexterior objicitur, Honorii Imperatoris (ut dictum eſt,) & Gratæ Honoriæ cineres continent, cum in eo duo cadavera conſpiciantur, teſte citato Ferretto. Hujus in facie tres januæ cælatæ ſunt. Harum quæ media eſt anguli acuti tympanum habet; lateralium verò tympana portionem circuli prĕſeferunt. Omnes in medio Cruce inſigniuntur, ſed quæ medio eſt in ipſius brachiis duas columbas habet, & inferiùs ad pedem ſtat agnus veluti ſupra rupem, ex qua quatuor flumina dilabuntur: quæ Hierogliphica ſatis ſuperque in ſuperiori ſepulchro explicuimus. Præterea hujus

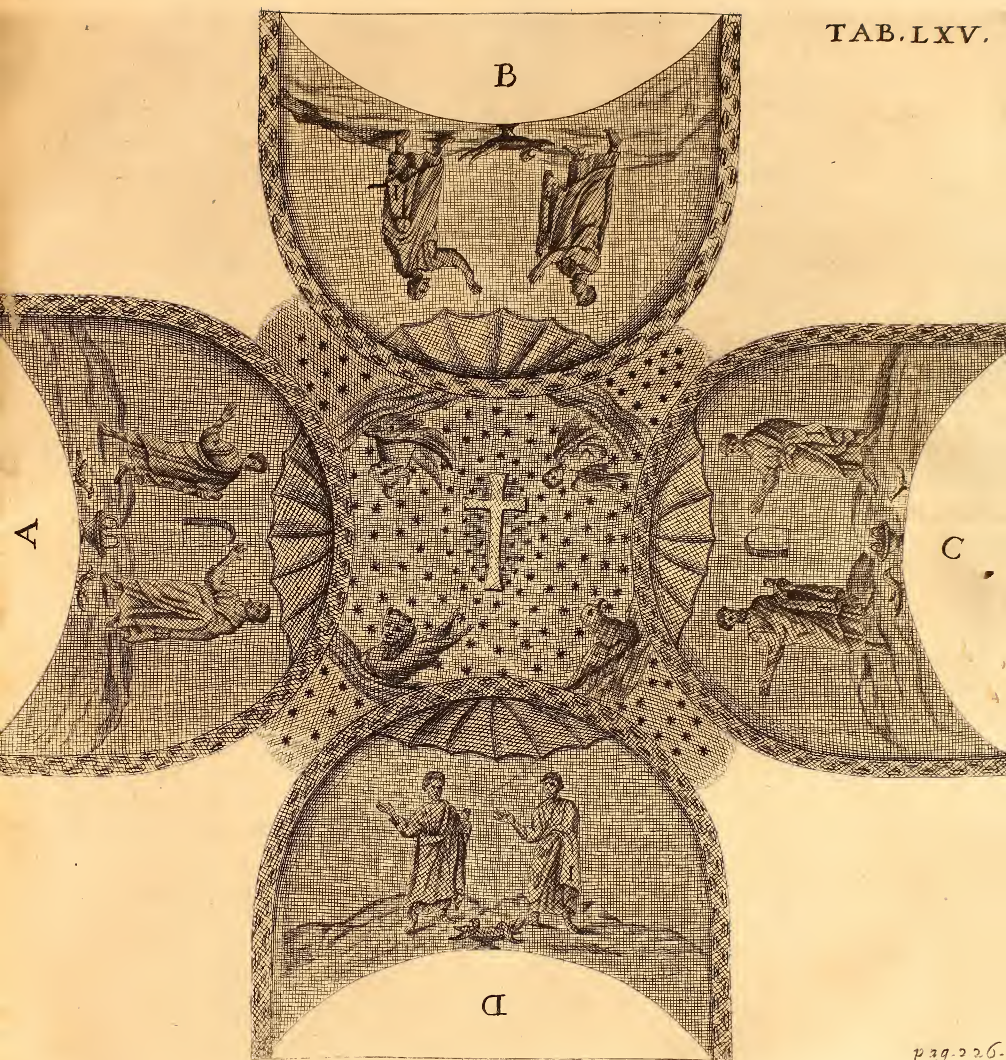
à tergo eædem figuræ cernuntur, rudi tamen ſcalpro elaboratæ, & imperfeċtæ. Hinc inde à lateribus vas eſt, cujus labro duæ columbæ inſident, quæ ſupra explicatæ ſunt. Sepulchri operculum rotundum eſt, & ſquammatìm cælatum; aliqua ſui parte ab utroque laterum prominet, & ea, quæ altare reſpicit iidem characteres A. ☧ ω cum arabicis figuris inſculpti ſunt: in altera verò oppoſita Palmæ arbor cum fructibus, ac duo agni, Marmoreæ hujus arcæ altitudo eſt pedum quinque, & unciarum quinque; longitudo ſex pedum; latitudo verò trium, & unciarum novem.

Omnium tamen, quæ in hac Eccleſia conſpiciuntur, nobiliſſimum monumentum eſt, quod ad ejus caput, videlicet poſt aram maximam elevatur. Hoc non amplitudine ſolùm, ſed etiam majori marmoris nitore cætera antecellit: in cælatura verò ſimplex eſt, cum ſolummodò tam in anteriori, quam poſteriori facie, duæ cernantur illiteratæ volutæ, anaglyphico opere ſculptæ. Intùs Gallæ Placidiæ cadaver excipit; quod quidem, non uti mos eſt, ſtratum, atque ſupinum in eo tumulo conditum fuit, ſed in pulcherrima ſede cipreſſina, tanquam ſederet. In hoc autem ſtatu, ut quamplurium teſtimonio cognitum eſt, ultra mille annorum ſpatium per manſit, & adhuc etiam permaneret, ni ſors diverſa tuliſſet: Anno enim Domini 1573. die 3. Maii; cum quidam pueri per foramen, ſeu rimam ſepulchrum immiſſis facilis introſpicerent, tantum illicò incendium cipreſſinas tabulas, quæ tumulum intra circumambiebant, invaſit, ut omnem quam vis ſollicitam, expeditamque Monachorum opem præverterit, & nihil præter arida tantæ Imperatricis oſſa reliquerit, quæ quàm proceræ ſtaturæ ipſa fuerit, argumento ſunt.

De titulo autem hujus Eccleſiæ non parva diſceptatio eſt. Rubeus enim, in ſua hiſtoria Ravennatum à quo Faber plurima mutuatus eſt lib. 2. ad an. 384, pag. 89, Divis Nazario, & Celſo dicatam tradit his verbis: *Divis etiam Nazario, & Celſo elegantiſſimam extruxit ædiculam, in qua ſepeliri voluit, ab Crucis haud procul: Parietes præclaro marmore undique incruſtati; pavimentum, ipſaque ædiculæ teſtudo vermiculato opere pulcherrimè exornata*. Diſcrepant tamen Leander Albertus, & Blondus, eam Sanctis Gervaſio, & Protaſio Martyribus ſacratam fuiſſe affirmantes: nunc verò omnis tituli quæſtio ſopita eſt, cum Eccleſia iſta vulgò Gallæ Placidiæ denominetur.

Hujus ædificii Tholus pulcherrimo, atque ſcitiſſimo Muſivo opere ornatur. Cœlum enim ſtellatum repræſentat, ut videre eſt in tab. LXV. in cujus medio Crux deaurata coruſcat, longitudinis ſecundum aſpectum trium pedum, latitudinis verò unius circitèr. Caput ipſius Crucis Honorii ſepulchrum reſpicit; pes vero illud Valentiniani. In quatuor tholi angulis, quatuor Evangeliſtæ ſub animalium figura expreſſi ſunt, & in ſingulis quatuor arcubus, qui tholum eundem ſuſtentant, nonnullæ figuræ hominum. In arcu enim ſignato lit. A. qui Gallæ Placidiæ ſepulchro ſuperſtat, duo viri cernuntur, tunica, ac pallio veſtiti, in cujus fimbriis I. monogramma inſertum eſt. Inter hos par-

TAB.LXV.

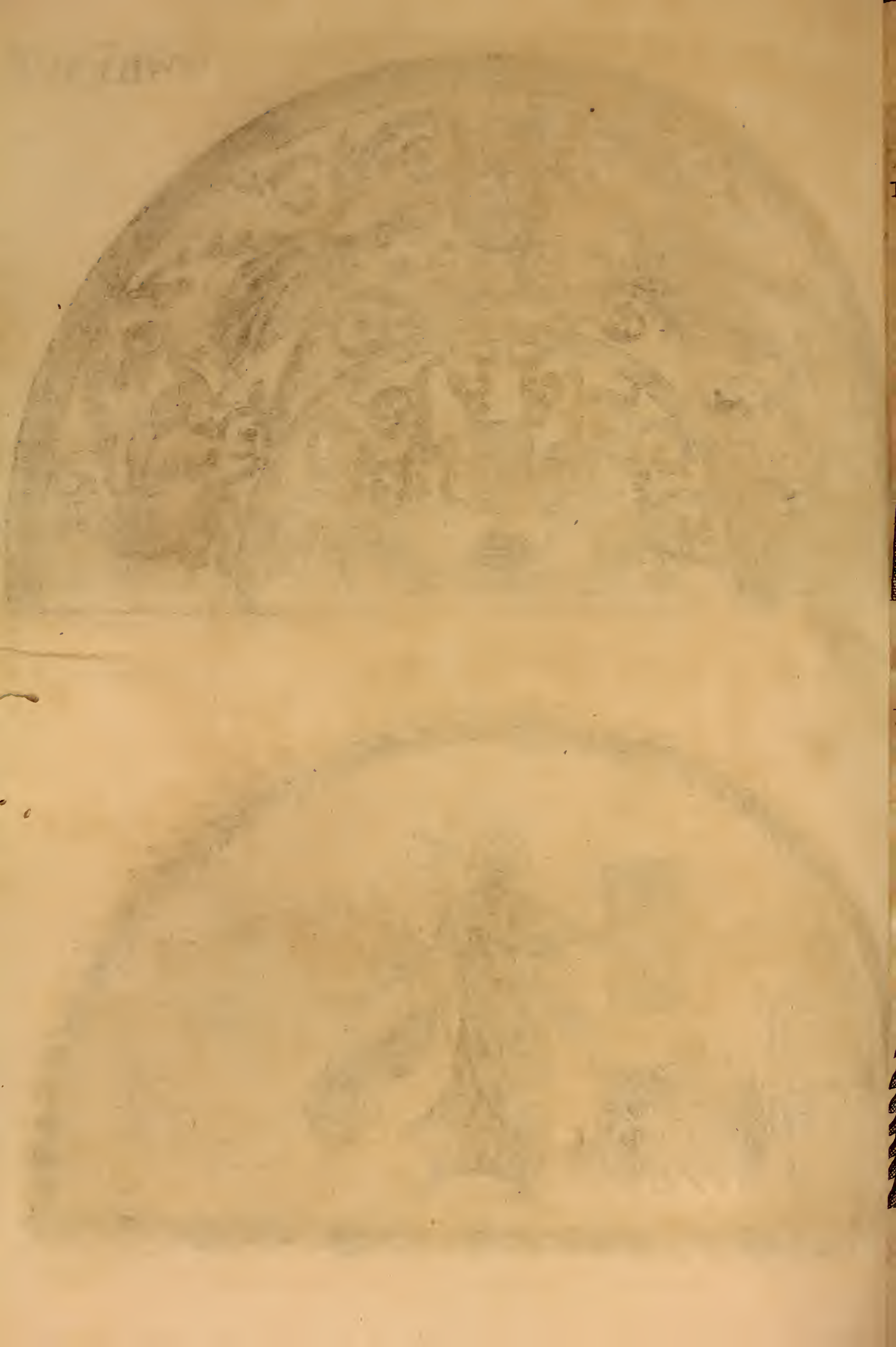

pag.226.

Fig. 1.

TAB. LXVI.

Fig. 2.

TAB.LXVII

Fig. 1.

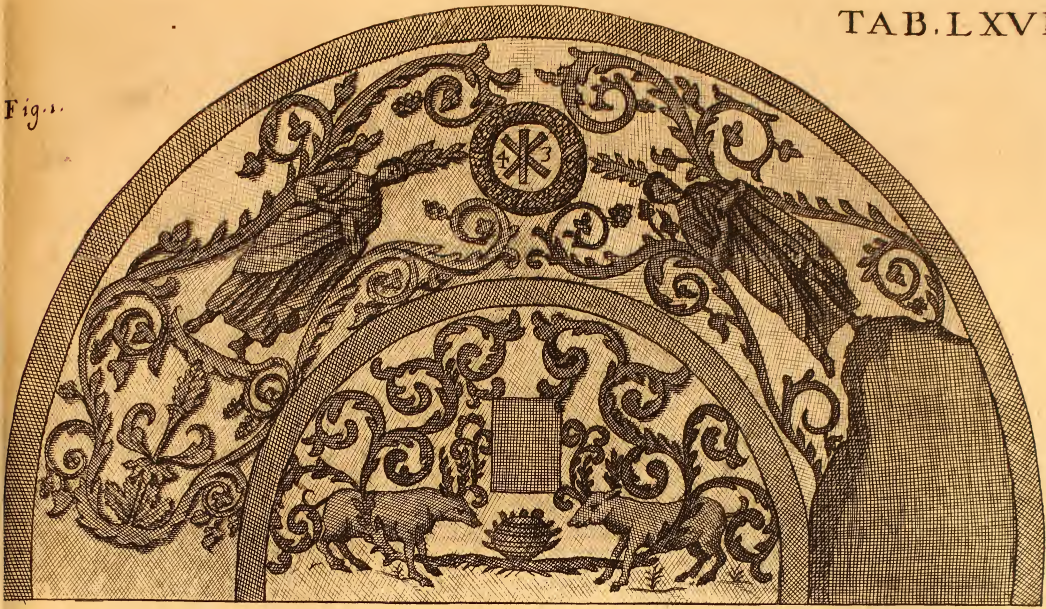

Fig. 2.

pag. 227.

parva ad lucem excipiendam fenestra aperitur: uniuscujusque enim sub pedibus concha aqua plena depicta est, fontem referens, ad quem advolant duæ columbæ, quod Hieroglyphicum supra in tertii sarcophagi descriptione jam exposuimus. In dextro quoque arcu, qui lit. B. repræsentatur, sunt duo viri cum fonte, & columbis, ut etiã in reliquis duobus arcubus lit. C. D designatis. Notandum hîc, quòd duo viri in areolâ lit. B. notatâ expressi, in opposita areola ad pedem Crucis collocandi erant, ac illi qui in opposita areola C. in istorum loco ponendi, ut nobis significavit D. Franciscus Negri, qui has, aliasve figuras musivorum operum Ravennatensium, illorumque descriptiones à nobis absentibus factas cum originalibus pro sua humanitate contulit. Post has figuras sequuntur aliȩ eodem Musivo opere pereleganter elaboratȩ, extantque in parietis summitate, retrò Gallæ Placidiæ sarcophagũ, quȩ in tab. LXVI. fig. 2. demonstrantur.

In medio hujus musivi operis visitur Christus Dominus veluti incedẽs, Crucem humero dextro bajulans, ac sinistra librum apertum tenens: pallii fimbriæ, ac si vento inflatæ sint, elevantur, habentque monogramma I. ante pedes Christi craticula expressa est, sub qua ignis; supra verò parva fenestra, ac prope eam, craticulamque, codicum scrinium apertum, in quo librorum tituli leguntur, videlicet: *Lucas*, *Matthæus*, *Joannes*. Quid autem per hæc duo Hieroglyphica, nempe craticulam, & scrinium denotetur, si divinari mihi fas sit, exprimi per ea putaverim nuperrimum Theodosii, & Valentiniani decretum, quo impii, sacrilegique Nestorii codices in Ephesina synodo damnati, cum diligenti studio requiri, ac publicè comburi jubebatur; ut habetur in lege ultima in Cod. Theodosiano; quem morem publicè comburendi libros hæreticorum ostendit eruditissimus Gothofredus in notis ad supradictam legem; ubi alterum huic simile decretum refert Constantini Magni, promulgatum, cum Arius, ejusque opera damnata fuere: en Constantini decreti verba: *Illud etiam mandamus, ut si quis librum ab Ario compositum occultasse deprehensus sit, & eum non statim in medium adductum igne combuserit, morte mulctetur* Proximo autem scrinio significatur, quàm magna, ac sollicita sacrosanctis Evangeliorum còdicibus veneratio, atque cura habenda sit, qui in scriniis, seu arcis sunt custodiendi

In arcu ingredientibus dextero, ac supra sepulchrum Valentiniani visuntur etiam in muro nonnullæ musivæ figuræ, ut in Tab. LXVI. nu. 1. Duo sunt viri stantes, volumenque manu tenentes; eorum alter in fimbriis pallii habet monogramma I; inter utrumque caput est laurea corona nonnullis lemniscis inserta; & in ejus medio est monogramma Jesu Christi nomen exprimens cum Α. & ω. de quibus literis supra jam dictum est. Reliquus tabulæ campus arborum truncis, & foliis, ac duobus cervis, aut apris, ornatur, aliquâ tamen parte injuriâ temporum corrosus calce obductus est.

Alterum huic simile cùm hominum, tùm animalium, atque arborum figuris in muro è regione opposita jacet supra sepulchrum Valentiniani, ut in Tab. LXVII. nu. 1. In muro quoque, qui est supra januam majorem, per quam, ut diximus, hortus Mo-

nachorum aditur, est aliud musivum, sed in aliqua sui parte dilapsum, ut in eadem Tab. LXVII. num. 2. In qua Christus Dominus saxo insidere, sinistra Cruci inniti, dextra verò ovi blandiri videtur. Circa eum stant aliæ quinque oves, quasi ad ejus vocem vertentes capita, illumque intuentes. Quid autem per istud symbolum denotetur, clarissimè patet ex Joanne cap. X. ubi Jesus ait: *Ego sum Pastor bonus. Bonus Pastor animam dat pro ovibus suis*. Et paullò post: *Ego sum Pastor bonus: & cognosco meas* (videlicet oves) *& cognoscunt me meæ*. Et inferiùs: *Oves meæ vocem meam audiunt, & ego cognosco eas, & sequuntur me*. Et ex communi Patrum suffragio, qui sæpe pro Christi Fidelibus oves accipiunt.

CAPUT XXIV.

De majori Arcu, Musivo opere in Basilica S. Pauli viâ Ostiensi à Sancto Leone I. Anno 441. ædificato.

Ostiensis via, quæ ad supremum vitæ, ac religionis certamen Doctorem Gentium perduxerat, emeritos Apostoli triumphos, sacrarum ædium testimoniis concelebrat. Cætera tamen templa D. Paulo nuncupata longè antecellit, cùm amplitudine molis, tùm adorati sarcophagi pretio, regium illud, quod ab Imperatoria Magni Constantini liberalitate, teste Bibliothecario in vita Sylvestri, basilicè excitatum, ornatumque tantum addidit piissimi Principis nomini, quantum Christiani populi supplicationibus, & orantium opportunitati. De hoc Prudentius inter antiquos Poëtas, necnon inter Catholicos jure receptus, cecinit in ea parte Περὶ στεφάνων quam Apostolorum Passioni addixit.

Parte alia Titulum Pauli Via servat Ostiensis,
Qua stringit amnis cespitem sinistrum.
Regia pompa loci est; Princeps bonus has sacravit arces.
Clausitque magnis ambitum talentis
Bracteolas trabibus sublenit ut omnis aurulenta.
Lux esset intus ceu jubar sub ortu.
Subdidit & Parias fulvis laquearibus columnas
Distinguit illic quas quaternus ordo.
Tum camuros hyalo insigni variè cucurrit Arcus.
Sic prata Vernis floribus renident,
&c.

Constantini Magni religio, uti sceptrum, in alios, aliosque Cæsares transmissa est. Quare maximo splendidæ pietatis exemplo permoti Valentinianus, Theodosius, & Arcadius, pluresque ex Augusto germine Principes, cultum formamque nobilissimi hujus templi sanctiori quadam æmulatione, promoverunt. Hos deinde sequutus Honorius, Sallustii Præfecti Urbis operâ, molem ab Atavis inchoatam absoluit.

Ita demum in eam amplitudinem, ac majestatem redacta est Basilica, quam hodie usque retinet: quotidianis piorum erogationibus, priscæ elegantiæ sæpius restituta.

Cæterùm cum Augustis Principibus, Augustarum fœminarum animus certavisse videatur, in hujusce templi ornatibus comparandis; Galla Placidia Imperatoris Theodosii senioris filia,

filia, uxor Conſtantis Cæſaris, ac mater Valentiniani III. Imperatoris, non exiguam præſtitit operam, ut ſacrorum parietum cultus niteſceret: ſiquidem (ſuaſſu S. Leonis Papæ hujus nominis I. Arcum triumphalem) Muſivo picturæ genere excoluit, pro ut illius reliquię adhuc ſuperſtites apertè teſtantur. Illas hìc à me annexas conſule. Arcus ejuſdem Iconem Hadrianus Papa deſcribit in Epiſt. 3. ad Carolum Magnum, ubi in reſponſione ad interrogata in Actione V. *In Baſilica*, (inquit) *B. Pauli, S. Leo*, qui electus fuit anno 440.) *Arcum ibidem majorem faciens, & in Muſivo depingens Salvatorem Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum, ſeu viginti quatuor Seniores nomine ſuo verſibus decoravit, & à tunc uſque hactenus fideliter à nobis veneratur.*

Leguntur adhuc reliquiæ duorum verſuum, quos edax temporum fames nondùm penitùs laceravit. Hi, prout in icone annexa, ſic habent.

Placidiæ pia mens operis decus homn...
Gaudet Pontificis ſtudio ſplendore Leonis.

Integros vero eoſdem retulit Grutherus in ſuis inſcriptionibus in Appendice pag. 1170. num. 6. quinimò & alios, qui ſequuntur, præpoſuit.

Theodoſius cœpit, perfecit Honorius aulam
Doctoris Mundi ſacratam corpore Pauli.
Placidiæ pia mens operis decus omne paterni.
Gaudet Pontificis ſtudio ſplendore Leonis.

Aliis verbis ſupplevit Baronius mutilum carmen, præteritis omnino prioribus verſibus, quippè qui nec hodie viſuntur. Tomo itaque VI. ad aunum 449. num. 167. ita priorem lacunam implet.

Placidiæ pia mens operis decus hoc faciebat,
Gaudet Pontificis ſtudio ſplendore Leonis.

Pace tanti viri dixerim, præſtare Grutheri ſententiam, cum in Muſivo opere palmaribus literis legatur HOMN. non verò HOC poſt verbum *DECVS*, ut aſſertum Baronii depoſceret. Quòd ſi aſpirationem H abundare dixeris, ſi juxta Grutheri mentem legamus, facilè invenies, eo ſæculo hujuſmodi acceſſionem contra omnes orthographiæ leges; prout videre eſt in quamplurimis inſcriptionibus, ab eodem Gruthero relatis. Utinam illâ ætate nihil iniquius bonis artibus eveniſſet, quàm unius literæ abuſus? At expende, quàm labefactatæ tunc fuerint ſcientiæ, arteſque uniuerſæ, cum integri ſæculi ſopor altus (ſi ſopor dicendus eſt undequaque graviſſimus, horriduſque bellorum ſtrepitus) veternum conclamatiſſimum ingeniis hominum induxiſſet. Non aſtruit tamen Grutherus hac unicâ coniectura, ſententiæ ſuæ firmamentum: aſſerit, ſe quatuor eoſdem verſus deſcripſiſſe ex quodam libro membranaceo Bibliothecæ Palatinæ, qui centum annis ante conſcriptus videbatur, exhibebatque Epigraphes plurimas, è templis almæ Urbis, præſertim verò è DD. Petri, & Pauli, tranſcriptas.

Ut verum temen fatear, mihi non ſatis, liquet, quonam in loco duo priores Grutheri verſus conſiſterent, cum nullum appareat in univerſo arcu veſtigium literarum, præterquam

in

in intimo arcus limbo, cui proculdubio appositos non fuisse docent ornamenta, quæ ibi habentur, & tituli supra Apostolorum imagines adhuc conspicui, quorum area satis impletur ab aliis versibus, quos legis in Icone.

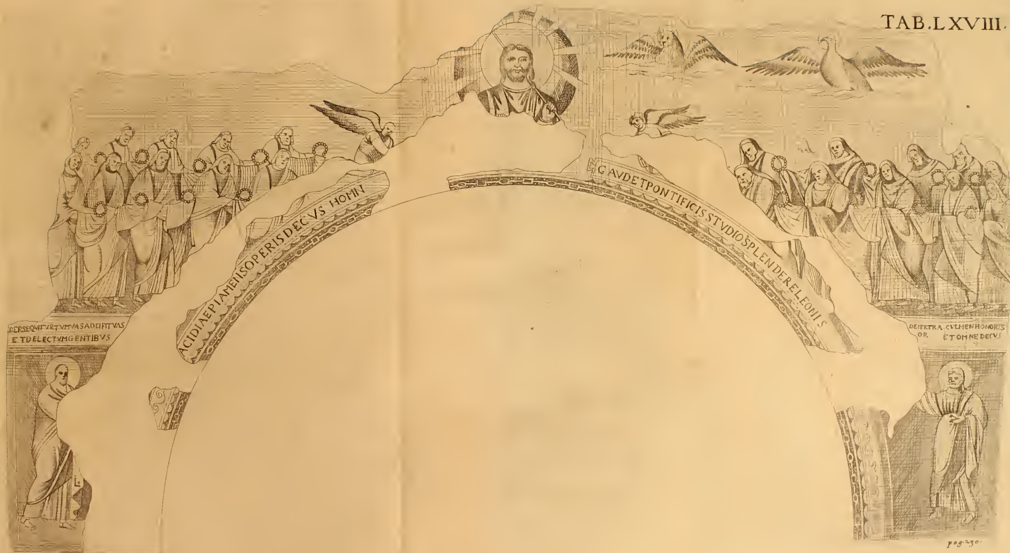
Nisi tamen (qui suspicandi locus unicè superest, vel in summo parietis fastigio fuerunt adscripti (ut sæpe solet) Angelorum illorum manibus, qui porrectis brachiis, curvatoque paulisper corpore quidpiam simile detinuisse videntur: ut ut sit, vel operi vermiculato inserti fuerint, vel marmori insculpti, hodie nullibi nec ipsorum quidem vestigia cernuntur.

Diutiùs fortasse, quàm par fuit, hæsimus in historia literarum: facto igitur gradu, Figurarum explicationem aggredimur, præmissâ de more brevi earundem descriptione.

Summo in arcu Christi Servatoris effigies eminet, prout Tab. LXVIII. indicat, rotundo, auratoque diademate ornata, quod circum caput inflectitur: erumpunt è postica diadematis parte quamplures radii, quibus subjacet circulus coloris albiduli: hunc verò excipiunt quatuor orbes sensìm crescentes, illisque coloribus exornantur, quos in Apoc. cap. 4. D. Joannes exhibuit. *Et qui sedebat similis erat aspectui lapidis Jaspidis, & Sardinis; & Iris erat in circuitu sedis similis visioni smaragdinæ*. Ad hanc utique respexisse videtur Pictoris intentio, & illius ad normam, Iridem suam composuisse, quam interiori quidem ex parte veneto primum, deinde thalassino colore insignivit, extima verò e regione janthinis primum, tum violaceis stellis compegit. Christi vestes sunt tunica, & pallium, utrumque colore rubro coruscum.

Manus sinistra (nam dextera ferè tota excidit, cujus vestigium videtur indicare librum tenuisse) bacillum sustinet humero impositum, ac ultra caput è regione occipitis excurrens, cui abitror Crucem fuisse innexam supremo in fastigio, licèt inibi Musivi operis portio desideretur. Conjecturam confirmat similis Christi Domini effigies in arcu S. Laurentii in Agro Verano, ubi baculus paritèr cruce insignitus apponitur. Liberum cuique fuerit judicare, an ad avitum morem ista sint referenda, quo Imperatoribus, Regibusque Sceptrum, & Insignia dignitatis appingimus; an verò ad illa Psalmi 22. verba. *Virga tua, & Baculus tuus ipsa me consolata sunt*. Diadema symbolum Regni est, atque imperii, ut Isaiæ cap. 62. *Diadema regni in manu Dei*. Radii verò undequàque erumpentes Divinitatis indicium: insita enim luci majestas cœleste quidpiam apud animos antiquorum referebat. Hinc lampades (ut notat Iustus Lipsius in excursibus ad Tacitum lib. 1. Annal.) inter Principatus insignia olim Imperatoribus præferebantur, eo quidem tempore, quo sacrilega hominum assentatio Augustos, humanitatem, ut plurimùm, honoribus priùs quàm obitu exuentes divinitate donabat.

Hæc de præcipuâ operis figurâ: Exponenda; modò est series illarum, quæ circa arcum utrinque sitæ sunt. Facile ex istis ideam operis erit arguere desumptam fuisse ex 4. cap. Apocalypseos: conspicuum enim est, quatuor supra viginti seniores, quos eo in loco recenset D. Ioannes, hîc adumbrari,

ACIDIAE PIAMENSO PERIS DECVS HOMIN
GAVDET PONTIFICIS STVDIO SPLENDERE LEONIS
PERSEQVITVR TVM VASADEIFIT VAS
ET DELECTVM GENTIBVS
DEI PETRA · CVLMEN HONORIS
OR ET OMNE DECVS

ri, licèt injuria temporum tres ex illis absumpserit. Visuntur hodie a dextera Salvatoris, sive ad Aquilonem decem nudatis capitibus; undecim verò a sinistra, sive ad Austrum, capitibus velatis; singuli albo pallio, & tunicâ induti. Vestium verò sinus super utramque manum projecti, & digitos decentèr velant. Coronas insuper similes offerentibus, ac linteola sub coronis, & prono (more adorantium) capite tenent, ita ut dixeris, eos Apocalypsis verba repetere: *Dignus es Dominus Deus noster accipere gloriam, & honorem, & virtutem, quia tu creasti omnia, & propter voluntatem tuam erant, & creatá sunt*. Sæpe mihi de Senioribus istis instituendus erit sermo, cùm in quampluribus illorum operum, quæ descripturi sumus reperiantur: semel itaque de illis egisse, præstiterit, ne in singulis templis recoctam eandem crambem apponere videamur. Religiosa æque, ac elegantia Patrum ingenia, quò aptius cum majestate templorum ornatum componerent, ea præ cæteris elegerunt emblemata, quę & sacris continerentur literis, & augustiori specie oculos, animumque inspectantium detinerent; utrumque ad gravitatem, & ad dignitatem pertinebat. Elegerunt itaque præ cæteris, mysterium illud, quod prophetico D. Joannis stylo in Apocalypsi cap. 4. designatur; rati tum demùm divinæ sedis imaginem concinnè se exhibituros, cum illam è coelesti prototypo ad imitandum susciperent. Sicut itaque prima post Coelum apertum visio ea est, de qua ibi Apostolus agit; ita introeuntibus ad tabernaculum Dei cum hominibus aptè voluerunt, nihil prius occurrere, quàm eandem throni coelestis effigiem. Dignissimo templi igitur loco eam ubique ferè collocatam inspicimus, itaut per maximam portam ingredientes, ad eundem accedere nos pio quodam, & intimo honore sentiamus, cujus altissimam Majestatem Coeli non capiunt, quemve universi Beatorum Ordines in ampliora laudum tributa profusi, & innoxiè, feliciterque trementes adorant.

Cur verò præ cæteris Prophetarum, & Apostolorum enarrationibus, seu figuris Deum exhibentibus, hanc Beato Joanni spectatam elegerint, non difficile judicatu erit: siquidem Joannes ea quæ ad theologiam spectant, uberiùs præ cæteris inspexisse, & fusiùs explicasse videtur, ut patet ex uno ejus historiæ Evangelicæ initio, in quo plura concludit unicâ periodo, exprimiturque distinctiùs, quàm integris alibi capitibus recenseantur. Quærendum etiam foret, quidnam per Seniores illos designetur, quos ibi evangelicus vates, hic verò imitator artifex exhibet. In ea sententia est Andreas Episcopus Cæsareæ Capadocię, qui floruit sæculo IV., ut existimet, duodecim Judæorum Patriarchas, & totidem Ecclesiæ proceres Apostolos per hunc numerum adumbrari: quod ad rem nostram aptè admodum interpretatus videtur, cum pro Patriarchis intelligendi sint illi, qui obvoluta habent capita; pro Apostolis verò qui nudata; nam apud Judæos mos erat, ut non orarent; nisi prius velato capite, ut ostendit Joannes Lightfootus in *Horis Hebraïcis*, & in Epistola 1. ad Corinth. cap. 11. n. 4. qui sicut in eruditione, utinam in Religione floruisset! Is enim in eodem loco assignat

gnat causas, cur Judæi velato capite orarent; scilicet ut hoc ritu demonstrarent, se reverentes, & pudefactos coram Deo, atque indignos, qui apertâ facie in eum respicerent. Cur autem Apostoli revelato capite sint expressi, id desumitur ex eadem Epist. ad Corinth. loco citato, ubi dicitur, quòd, *omnis vir orans, aut prophetans velato capite deturpat caput suum.* Quæ verba Remigius Episcopus, sive alius sit auctor: in explanatione ejusdem loci, sic interpretatur: *Omnis vir orans in Ecclesia, aut prophetans, idest docens vel prophetans, explanans, velato capite deturpat, idest dehonestat Caput suum; vel orans, idest orationem Dominicam dicens; prophetans, symbolum Apostolorum recitans, ubi prophetatur adventus in Christi judicium.* Christus verò Dominus, qui in medio istorum Seniorum depingitur, idem hîc præstare videtur, quod alibi ab Apostolo Petro recensetur *factus est in caput Anguli &c. & qui facit utraque unum*, nempe utramque Ecclesiam; & eorum, qui sub lege erant, & eorum, qui sub gratia degunt suo interjectu unicam facit, & singularem. Aliquid etiam addemus de his Senioribus in templo Aquisgranensi, de quo in nostra secunda parte, ubi Patrum auctoritates afferentur. Cæterùm quid candidæ vestes, quid aureæ coronæ significent, nulli arduum fuerit definire, aut saltem conjicere; utrumque scilicet Insigne ad Beatorum merita, & felicitatem spectare; vel etiam ad eorum virtutes, qui ad divinam Sedem adorantes accedunt, quos & præclarâ innocentiæ veste indui æquũ est, ne illud audiant. *Amice quomodo huc intrasti, non habens vestem nuptialem?* & plenas manus, bonorum nempe operum fructu refertas habere, ut illud caveant: *non apparebis vacuus ante conspectum Domini Dei tui*. Præcinente etiam in eandem ferè sententiam Regio Psalte, dum ait: *Quis ascendet in Montem Domini, aut quis stabit in loco Sancto ejus? Innocens manibus, & mundo corde &c.* Aurum verò in Sacris literis symbolum sæpe est munditiei, quandoque lætitiæ, necnon dignitatis, ut constat ex Hieremiæ cap. 4. quæ omnia illis aptari possunt, qui Deum adoratum appropinquant; mundo enim corde esse, & ei exultare in lætitia, & tremore jubentur. Imminens Senioribus animalia, quæ Joannes Apocaly. 4. describit: duo tamen ex illis ævo absumpta inciderunt; reliqua duo, Leo, & Aquila alis instructa rotundo diademate ornata sunt.

Geminæ etiam supersunt Imagines describendæ potius, quàm explicandæ, cum apertissimè constet, per eas Sanctos Petrum, & Paulum ambos Apostolos referri. In ea arcus parte, quæ respicienti læva est, D. Pauli; in altera verò, quæ dexterâ occurrit B. Petri effigies videas invicem se respicientes; utrasque cum diademate & sandaliis, cum tunica, & pallio albentibus, mutilas tamen: priori nanque ambæ manus cum haud parva corporis, & Musivi totius portiones vetustate interciderint: alteri verò, quæ Petrum ræfert, dextera solùm, altiùs enim protendebatur, quàm sinistra, quæ pectori admota, claves, notissimum suæ, Successorumque suorum potestatis Insigne, adhuc stringit. Præter manus Apostolorum, verba etiam plura desiderantur in jis Carminibus, quæ vertici utriusque suprascripta fue-

fuere. Quare supra Paulum hæc semesa leguntur.

Persequitur dum Vasa Dei fit . .
. . . & delectum gentibus. .

Supra Petrum hæc adhuc remanent.

. . . Dei Petra culmen honoris
. . . or & omne decus.

Literarum series, & dictionum quantitas satis ostendit, duplex dysthichon ibi fuisse, hexametro utrumque & pentamètro constans. Nullo in commentario illa reperio. Si Poësim illius ævi liceat imitari, suppleri fortasse ita possent ea, quæ interciderunt.

Persequitur dum Vasa Dei fit Paulus honoris
Vas, se & delectum gentibus esse probat.
Voce Dei sis Petre Dei Petra, culmen honoris,
Aulæ Cœlestis splendor, & omne decus.

At quia nostra præcipua intentio, est, de Musivis operibus tractare, prætermittere nolumus quædam carmina eodem Musivo opere descripta, quæ leguntur in parte exteriori porticus Atrii, sive claustri, mutilata tamen, ut hîc referuntur.

Agmina sacra regit locus hic, quam splendor honorat.
Hic studet, atque legit Monachorum cœtus, & orat.
Claustrales claudens, claustrum de claudo vocatur,
Quo Christo gaudens, fratrum pia turma feratur.
Hoc opus exteriùs præcunctis pollet in Urbe.
Hic . . . . . chalis regula turmæ.
Claustri per girum decus auro s.... coratum.
Materiam mirum præcellit materiatum
. . . . . ocopus arte sua quem Romæ carta beavit.
Natus de Capua Petrus olim primitia . . . it
Ardea quem genuit quibus Abbas vixit in annis
Cætera dispofuit benè provida dextra Iohannis.

CAPUT XXV.

De Ecclesia S. Joannis in Fonte in Civitate Ravennatensi à Neone ejusdem Civitatis Episcopo anno 451. musivo opere ornata.

Acceptissimus priscis Christifidelibus mos fuit sacros Baptismatis fontes prope, & extra Ecclesias ædificare, ut bene animadvertit Joannes Stephanus Durantes de Ritibus Catholicæ Ecclesiæ lib. 1. cap. 19. nu. 4. Nos igitur hujusmodi sacrorum fontium exempla quædam afferimus in nonnullis celebrioribus nostræ Italiæ Urbibus extantium; Romæ videlicet, Pisis, Florentiæ, Bononiæ, Parmæ, ac Ravennæ, & in aliis fortasse, quod nos adhuc latet. Inter antiquiora autem Fontium Baptismalium ædificia jure connumerandum videtur istud Ravennatense, quod ante lateralem Ecclesiæ Metropolitanę portam situm est: De illius antiquitate sat constat, cum à Neone Ravennatensi Præsule anno Domini 451. reædificatum musivoque opere ornatum fuerit, ut ex infrascriptis carminibus, quæ eodem musivo opere expressa in præfato fonte legebantur, quævè Hieronymus

Fabri refert in Sacris Memoriis Ravennæ antiquæ, ubi hanc Ecclesiam describit; & hæc sunt.

Cede vetus nomen, novitati cede vetustas,
Pulchrius ecce nitet renovati gloria fontis.
Magnanimus hunc namque Neon, summusque Sacerdos.
Excoluit, pulchro componens omnia cultu.

Licet verò præmemoratus Fabri, ac Seraphinus Pasolini, qui in aliquibus penè ad verbum Hieronymi sectator est, de hujusmodi ædificii structura quædam tradiderint; nihilominus, cum hæc pro materia perpauca sint, luculentiorem hujusce Ædificii descriptionem expiscari coacti sumus. Confugimus itaque ad Reverendissimum Dominum Franciscum Cavallo in Ravennatensi Ecclesia Archidiaconum, qui ad nos illam quàm humanissimè, cum ædificii Ichnographia transmisit, quæ Tab. LXIX. exhibetur. Vides ibi ædificium octangulare, duabus octanguli faciebus exceptis, è quibus duo semicirculi prominent; asseriturque à nonnullis antiquitùs alios duos his omninò similes semicirculos, sive loculamenta in faciebus oppositis extitisse. Olim enim Baptisteria octogonali forma constructa fuisse animaduerti. Lit. A. denotat Oratorium, sive Cappellam, ubi in præsenti Sacra Missarum solennia celebrantur. Lit.B.alteram Cappellam sive loculamentum, in quo antiquitus erat janua Occidentem æstivum respiciens, nunc verò ibi è lapide Græco Vas est variis anaglyphis ornamentis elaboratum, utpotè Angelis, encarpis, & avibus: Vasis labrum ferè octo pedes in gyrum protenditur; in basi verò quatuor, & in altitudine duo. In hoc autem vase sacri Baptismatis Ritus ad præsens peragitur, cum olim, quando baptismus per immersionem dabatur, in medio Ædificii perageretur, ut indicat Lit. I. ubi octangulare aquarum receptaculum erat, C. marmoreum pulpitum, in quod per duos gradus in eodem marmore excisos ascendebatur: hoc ex pulpito Episcopus (ni tamen fallor) parvulos baptizandos in aquam immergebat. Lit. E. januam ingressus. F. alteram januam, sed angustiorem, per quam Parochi domus aditur. Sub Lit.G. sunt octo parvæ columnæ Græci marmoris, altitudinis quatuor, ac in gyro duorum circiter pedum Ravennatensium; earum verò capitulum unius pedis altitudinem non excedit: modò aliquantulum pavimento obrutæ sunt; an ita à principio locatæ fuerint haud scio; fortè tamen in pavimenti reparatione, eo sublevato, columnæ eatenus coopertæ fuere. His octo arcus imminent, quorum summitas plana est. Super hanc aliæ columnæ Histrii marmoris attolluntur, quæ in altitudine tertiam inferiorum partem excedunt. Hisce columnis alii octo arcus incumbunt, qui tholum, seu testudinem fulciunt, & alio substructo arcu stringuntur. Hujus autem interioris arcus latera duabus columnis imposita sunt; unde quælibet (ut ita dicam) parastata tres alias columnas habet, quarum major in medio sita est, ad latera verò duæ inferiores, altitudines quinque pedum cum basi unciarum sex, & Capitulo unciarum quinque. Omnes hæ columnæ ex præfato Histrio marmo-

re

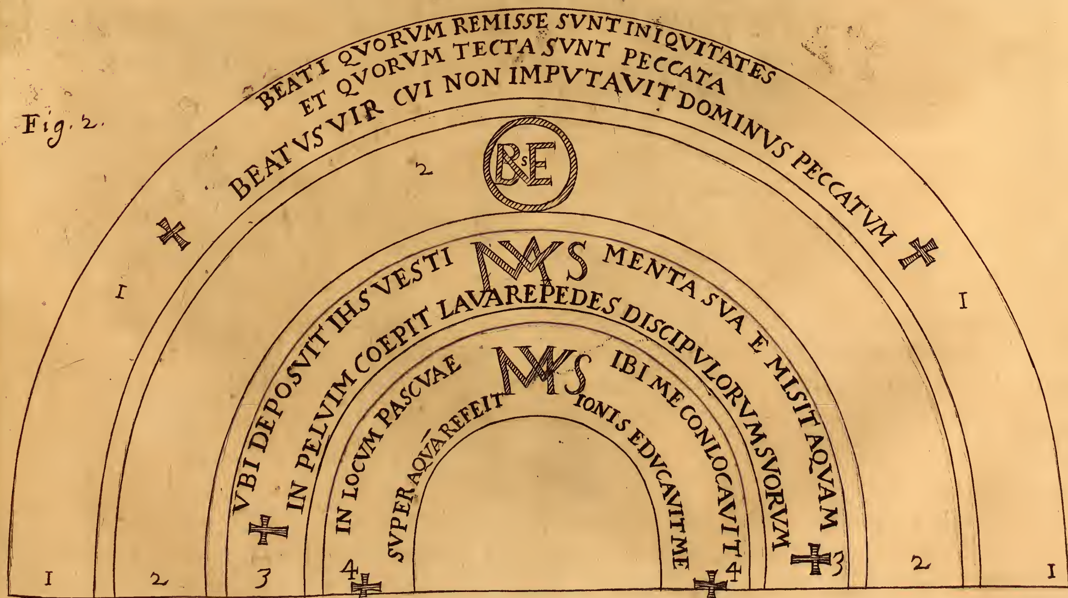
TAB. L XIX.

Fig. 1.

Scala decem pedum Romanorum

Fig. 2.

EVANG.SEC.LVCAM
EVAG.SEC.MARCVM
EVANG SEC IOANNEM
EVANG.SEC.MATHEVM
IORDANN
BAR TOLOM EVS
SIM ON
PHI LIPVS
IOA NES
IACO BVS
ANDR EAS
PETR VS
PAV LVS
THO MAS
MAT EVS
IACO BVS
THADE VS
IVDAS
I
II
III
IV
V
VI
VII

re ſunt numero viginti quatuor.

Hujuſcemodi arcus ſubſtructionem poſterioris temporis eſſe puto pro firmiori tholi ſuſtentatione excogitatam, quo ſuperiores arcus navium gravabantur.

Tholus hìc pereleganti Muſivo opere ornatur: in ejus enim medio Tabula orbicularis nonnullas Imagines exhibet, ut in Tabul. LXX. quarum media Imago eſt Sancti Joannis Baptiſtæ pallio violacei coloris amicti, ac ad ripam fluminis ſtantis, tenentiſque ſiniſtrâ oblongam Crucem, dexterâ concham, ſeu quidpiam aliud, unde in caput Chriſti Domini in flumine ad umbilicum uſque immerſi aqua profunditur. Supra Chriſti Domini caput diademate inſigne, ſub ſpecie columbæ viſitur Spiritus Sanctus. Notandus autem hìc eſt ritus ipſius Baptiſmatis per aſperſionem, & per immerſionem expreſſus, de quo in noſtra Secunda Parte veterum monimentorum plura dicenda ſunt, occaſione quorundam Baptiſmalium Fontium ſtructuræ, ac marmoreæ tabulæ anaglyphicè elaboratæ, in qua ſic adminiſtrandi Baptiſmatis ritus repræſentatur. Ejuſdem marmoreæ Tabulæ exemplar Illuſtriſſimus, & Reverendiſſimus Dominus Andræas de Aquino, olim Epiſcopus Tricaricenſis ſummâ ſuâ humanitate Nobis communicavit, aſſerens, illam hodie aſſervari in Palatio Excellentiſs. Principis de Caramanico ſui fratris germani. Notandum hìc etiam eſt, Tabulæ hujuſmodi Opificem non ſolùm flumen viridi panno cincto, verùm & ipſius fluminis nomen expreſſiſſe, cum illud literis indicaverit, nempè: IORDANN. Idem præterea falſas, ac vanas Ethnicorum opiniones ſeqvutus, Jordanem ipſum appinxit ſub ſpecie hominis aliquantulum è flvuio prominentis, linteolumque, ſeu mappulam, veluti ad detergendam, qua Chriſtus aſperſus fuerat, aquam, dextrâ tenentis; ſiniſtra verò arundinem, quam, ut inſigne quoddam, ac peculiarem notam dominii, gentium ſuperſtitio fluminum, cæterarumque aquarum numinibus, vel manu geſtandum dabant, vel capiti circumponebant. Hinc illud Virgil. Æneid.8.v.31.

Huic Deus ipſe loci flvuio Tyberinus amæno
Populeas inter ſenio ſe attollere frondes
Viſus: eum tenuit glauco velabat amictu
Carbaſus, & crines umbroſa tegebat arundo.

Qua etiam coronâ arundineâ caput inclyti amnis Danubii in columna Trajana inſculpti, redimitum inſpicitur.

Circum has centrales figuras duodecim Apoſtoli depicti ſunt, ſuumque eorum unicuique nomen appoſitum. S. Petri veſtis aurei, Pallium vero albi coloris eſt; è contra S. Pauli veſtis alba, Pallium aureum, & hoc alternato colorum ordine, aliorum Apoſtolorum cernuntur veſtes. Eorundem verò elevatâ ambabus manibus anteriori pallii parte, ſuper illam unuſquiſque ſuam defert coronam, quæ inter ſe colore differt. Speciali tamen notâ dignæ videntur, illa S. Petri rubei, S. Pauli verò aurei coloris, quæque in medio gemmis cerulei coloris decorantur, & alludunt ad illud Apocalyp. cap.4. ubi deſcribuntur viginti qua-

tuor Seniores, qui procedentes mittebant coronas ſuas ante Thronum. Eſt enim communis Patrum conſenſus, per illos viginti quatuor Seniores duodecim Prophetas, ac duodecim Apoſtolos denotari. Subeſt Apoſtolis alius circulus, variis & ipſe figuris ornatus, quarum ſingulas deſcribemus, præſcripto à Pictore ordine ſervato. Numerus primus denotat pulpitum, ſive ſuggeſtum aurei coloris, quatuor columnis ſuffultum, in cujus medio ſtat liber apertus, in quo hæ literæ impreſſæ ſunt: EVANG. SEC. MATTHEVM, ideſt; *Evangelium ſecundùm Matthæum*. Num. II. aliud ſuggeſtum, ut in ſuperiori, cum libro, in quo legitur: EVANG. SEC. LVCAM. Idem in III. num. repræſentatur, cum hiſce verbis in libro: EVANG. SEC. MARCVM. In IV. quoquè ſuggeſtum eſt cum libro, in quo hæc: EVANG. SEC. IOANNEM. Ab utraque iſtorum ſuggeſtorum parte, duæ cernuntur Sedes Epiſcopales, faldiſtoria appellata, albi coloris, quarum pedes, ſive ſuſtentacula aurea cernuntur: alii quatuor numeri, nempè V. VI. VII. & VIII. ſibi ex adverſo reſpondent, nec aliud referunt, niſi Martyrum, Confeſſorum, ac Pontificum, ſeu Epiſcoporum ſepulchra; de quibus ſupra Cap. XIX. de ſepulchrorum formis, tàm apud Ethnicos, quàm apud antiquos Chriſtianos, ubi in Tab. XLIII. num. 2. eadem hæc figura grandiori formâ exprimitur, luculentiùſque explicatur. A latere hujuſmodi ſepulchrorum hinc inde alia duo parva ſepulchra ſunt, partimque ex eorum medio palma, partìm verò lilium aſſurgit, quæ hac quidem in Tabula ob figurarum parvitatem diſcerni vix poſſunt, grandiori tamen formâ, etiam exhibentur in eadem Tab. XLIII. num. 1. & 3. ubi diximus, palmam ſepulchrum Martyris, lilium verò ſepulchrum Confeſſoris, vel Virginis indicare.

Abſolutâ hac explicatione ad reliqua Muſiva opera devenimus, in interſtitiis primorum octo Arcuum depicta, quæ tholo ſubiacent, ſive teſtudini, & Arabicis numeris adnotantur, ut in Tab. LXXI. & LXXII. ſub. nu. 1. Viri cujuſdam imago eſt, qui togâ, ac pallio albi coloris ſuperinduitur, in cujus fimbriis eſt monogramma I. tenetque involutum volumen: quem tamen novi nè, vel veteris Teſtamenti virum repræſentet, ignoro. Figura hæc encarpiis, ſive arabicis ornatibus circumquaque nobilitatur, ut in ſchemmate videri poteſt.

Numerus 2. aliam figuram habet à prima, præterquam in geſtu, vel loco voluminis, libri nihil abſimilem. Idem de reliquis. Tertia tamen, & octava, temporis injuriâ corroſæ ſunt, ut ex ipſis emblemmatibus patet.

Deſcriptis hucuſque, tum hujus edificii ſtructurâ, tum Muſivis operibus, ſupereſt modò, ut aliquot verſus inibi extantes, ac quoddam monogramma explicemus, ut in dicta Tabul. LXIX. fig. 2. In arcu igitur, qui altari imminet, notato num. 1. hæc leguntur ex Pſalmo 31. *Beati quorum remiſſæ ſunt iniquitates, & quorum tecta ſunt peccata. Beatus vir, cui non imputavit Dominus peccatum.*

E conſpectu hujus Arcus alter attollitur notatus num. 3. ubi nunc Baptiſmus, adminiſtratur, in quo hæc: *Ubi depoſuit Jeſus veſtimenta ſua, & miſit aquam in peluim, cœpit lavare pedes*

pedes discipulorum suorum. Hæc autem licet cum iis coincidant, quæ Io: cap. 23. continentur; nihilominus quo ad literam, neque antiquæ, neque vulgatæ Sacrorum Bibliorum editioni respondent. In medio horum versuum est monogramma, quod habes in eadem Tabula eodem num. 3. & de quo infra.

Præterea in arcu, qui januæ imminet signato num. 4. hæc notantur: *In locum Pascuæ ibi me conlocavit super aquam refectionis educavit me*. Quæ sumpta sunt ex Psalmo 22. num. 1. quamvis duabus in vocibus discrepent, cum ibi *locum* pro *loco*, *conlocavit* pro *collocavit*: inscriptum sit. Medium inter hos versus est monogramma, simile alteri.

Demum in eo Arcu, qui est è conspectu, nuper memorati unicum cernitur monogramma, ut num. 2. quid autem sonent hæc monogrammata, incertum est. At si hac in re mihi Oedipi vices implendæ sunt, dicerem, in eo Monogrammate, quod in arcu spectatur sub. num. 2. omnes literas hanc vocem BEATVS exprimere. In aliis verò sub num. 3. & 4. quantumvis primâ fronte tres tantùm literę videantur, nempe M. V. S. si tamen aliqua ingenii vis, & acumen adhibeatur, ex illis tribus nonnullæ aliæ formari possunt, videlicet A. X. I. N. Præterea si M. A. I. geminentur habebimus insimul decem literas, quæ vocem hanc constituunt: MAXIMIANVS, qui, ut Ughellius testatur, trigesimus Ravennatensis Episcopus fuit.

Licèt autem nonnullis hoc monogramma MAXIMIANO tribui neutiquam posse videatur, cum illum in hoc Ædificio restaurando, ornandoque animum applicasse minimè constet: si tamen hac in historia virisimilibus, & conjecturis stare oporteat (ut oportet quidem, cum adeò densâ annorum caligine sit obvoluta: nam ab ævo Maximiani, qui floruit circa medium sæculi sexti, undecim, & ultra sæcula præteriere) id satis apertè coniicitur, ex ejus præcipuo quodam genio, atque animi propensione ad sacras Ædes excitandas, aut ornandas. Fabri enim in suis *Sacris Memoriis*, ac ejusdem Antistitis Vita, ipsum ornasse refert Basilicam S. Andreæ splendidis iis columnis è marmore Græco, quæ adhuc extant: absolvisse magnificum Ædificium Tricolli, sive Canonicam, a Chrysologo ejus prædecessore inceptam: ædificasse Ecclesiam S. Stephani, ac illam S. Joannis decollati, quæ nunc solo prostrata est: alias præterea plurimis, pretiosisque donariis locupletasse. Propterea maximè verisimile est, hoc quoque Aedificium ab ipso aliquâ sui parte restauratum fuisse, aut ornatum: fortè verò restaurationem, eam scilicet Arcuum substructionem incoepit, quam nos supra narravimus, & morte præventus haud absolvit; unde Agnellus ejus in Sede Archiepiscopali successor eandem ad debitum finem perduxit. Ne autem hujus restaurationis memoria periret, ejusdem Maximiani nomen hoc Monogrammate expressit, suumq; Agnelli reliquit, eo quòd laudem cum aliena jactura quærere, & ea, quæ alii seminaverant, metere minus æquum existimavit. Neque aliquibus in Ecclesiastica historia minus peritis Epithetum illud *Beatitudinis* Maximiano attributum obstare potest, cum ea tempestate inter Episcopos familiaris, ac hono-

honorarius titulus esset, ut ex S. Augustini Epistol. XI. LXXVI. CXXXIX. & passim apud alios antiquos Scriptores.

CAPUT XXVI.

De Oratoriis SS. Joannis Baptistæ, & Evangelistæ in Lateranensi Baptisterio: ac Musivis operibus in iisdem Oratoriis contentis, Hilaro Papa jubente, Anno 462. elaboratis.

COelius Mons eo potissimùm titulo venerabilis, quòd universalis Ecclesiæ principem cathedram fulciat, dignitatis suæ testimonia etiam in minoribus sacellis profert amplissima. Quatuor mihi describenda modò sunt, quæ Oratoria dicimus ab Hilaro sanctissimo Pontifice ibi constructa, quorum meminit Bibliothecarius in ejusdem Pontificis vita. Adjacent ista, imò, ut veriùs dicam, insunt veluti appendices quædam Baptisterio Lateranensi, Divi Joannis nomine ab annexa Basilica nuncupato. Exeuntibus ex illa Basilicæ janua, quæ post summum chorum locata est, area sese offert parietibus circumsepta, in cujus fronte, quæ in Caurum tendit occurrit, a leva eminet porticus, a dextra verò Oratorium, sive Ecclesia S. Venantii, olim etiam Basilica Domini Theodori, prout insecunda Parte docebimus, dictum. Cęterùm porticus aditum præbet in Ædem octogonam, Sacræ regenerationis Lavacro asservando addictam (Baptisterium compendiosè appellamus) Ædem hanc totidem pro angulis polygonæ fulciunt columnæ, a parietibus adeo sejunctæ, ut latum ambulachrum circumquaque efficiant. In eo latere, quod Eurum prospectat, Ædicula vitur D. Joanni Evangelistæ dicata, cui è diametro in adverso parietum latere opponitur alia S. Joannis Baptistæ, & adventus Dominici Præcursoris sacra. Quæ duo sunt è quatuor Oratoriis, de quibus est sermo. Tertii locum designavimus, cum prope porticum Baptisterii S. Venantii Ædiculam memoraremus, quæ eadem omnino est, ac Oratorium S. Stephani, quod capite peculiari prosequi suo loco debemus. Quartum verò, de quo nihil exhibere, ni desiderium, potis sum, sanctæ Cruci olim sacratum erat; sed in Ecclesiæ Lateranensis restauratione per Xistum V. fel. record. dirutum est.

De hoc eodem Oratorio Severanus in *Sacris Memoriis septem Ecclesiarum Urbis*, à se Italico idiomate in lucem editis: & deinde bo.mem. Eminentissimus Cæsar Cardinalis Rasponus in sua *Basilica, & Patriarchio Lateranensi* lib. 3. cap. 9. scripsere.

Exordiar modo ab eo, quod D. Joanni Evangelistæ nuncupatum, ac ad dexteram occurrit iis, qui per porticum in Ædem Baptisterii se recipiunt. in zophoro, quod imminet portæ hujus sacelli, hæc leguntur.

LIBERATORI SUO BEATO
JOHANNI EVANGELISTÆ
HILARVS EPISCOPUS FAMULUS XPI.

Quòd D. Joannem liberatorem suum Hilarus vocaverit, ad illud procul dubio discrimen referri debet, quod Ephesi subiit, & ejus Apostoli patrocinio tandem evasit. Cum enim jussu S. Leonis Papæ Hilarus tunc temporis Diaconus se ad Ephesinum Concilium con-

TAB. LXXI.

Fig. 1.

Fig. 2.

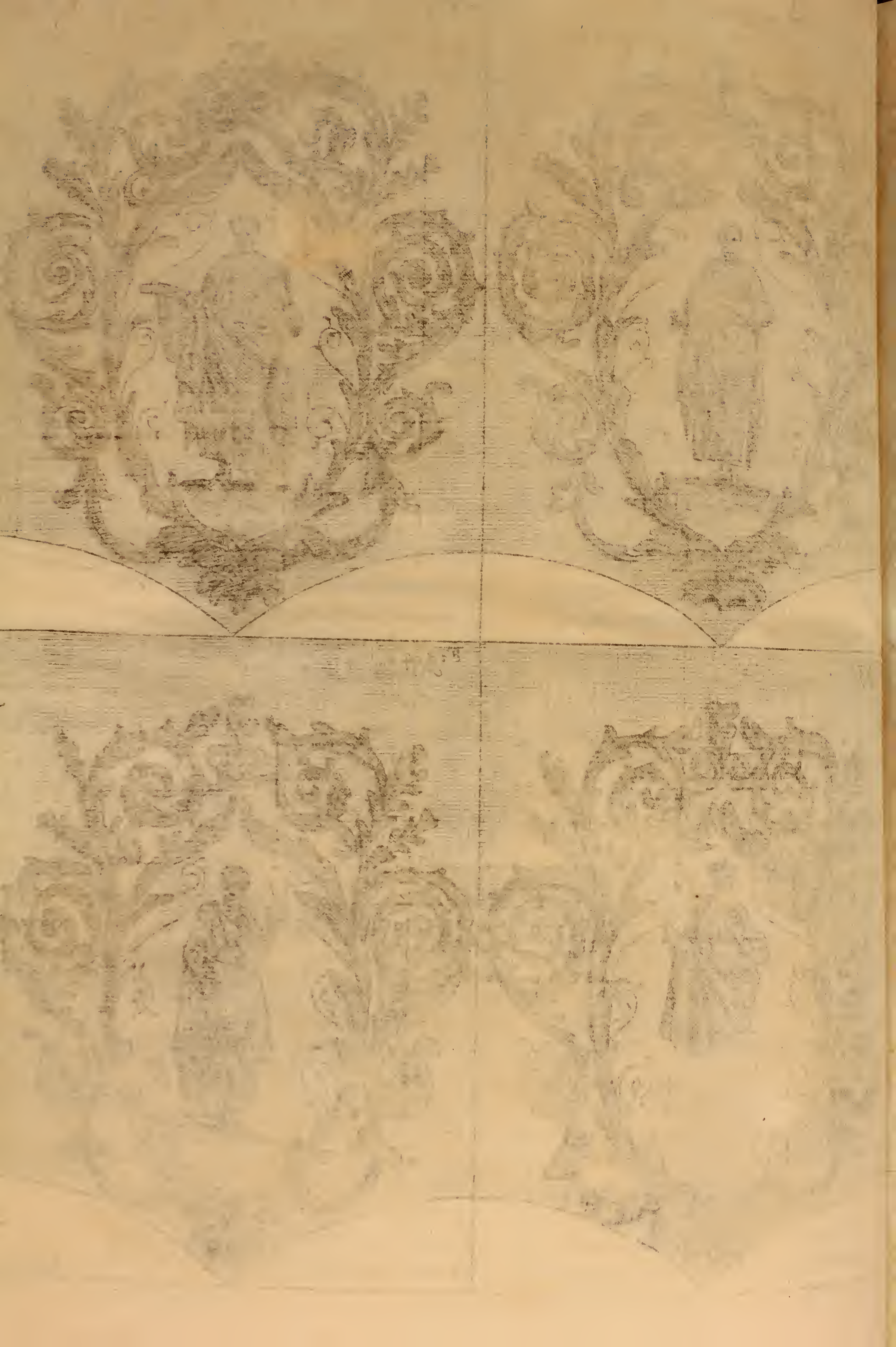

Fig. 3.

Fig. 4.

contulisset (posteà reprobatum) restitit ipse Dioscoro Alexandriæ Episcopo in eodem Concilio Præsidenti, subscribere renuens damnationi S. Flaviani. Cujus tam generosæ constantiæ præmium, invidiam sibi Dioscori maximam comparavit; unde clàm Romam fugiens, D. Joanni Ephesinæ Civitatis Patrono pro sua liberatione Votum vovit. In alio epystilij zophoro præteritis annis additum fuit: DILIGITE ALTERUTRUM nescio quo authore, scio tamen, ipsum Evangelistæ præceptum esse: ego autem tantùm Sacræ vetustatis monumentum antiquæ suæ puritati relinquere maluissem.

Hujus Oratorii valvas argento fusas fuisse ab eodem constructore Hilaro narrat Bibliothecarius, quæ cum inde fortassis in Urbis multiplici populatione direptæ, & aliò asportatæ fuissent; plura post sæcula, tempore scilicet Cælestini III. Cencius Cardinalis Camerarius ex nobilissima Sabellorum familia, postea Pontifex creatus, & Honorius III. dictus, in earum locum æreas conflari curavit, prout Inscriptio docet in angulo superiori ad dexteram introeuntium insculpta, quam huc fideliter retuli.

ANNO V. PONTIF. DNI CELESTINI III. PP. CENCIO CARDIN. S. LUCIÆ EIDEM DNI PP. CAMERARIO JUBENTE OPUS ILLUD FACTUM EST.

In sinistra verò parte valvarum ærea quædam viri imberbis Imago prominet, vix palmum alta; sedet enim talari tunicâ, casulâque superinduta: caput ejus quodam integumento circumambitur, duos circulos, sivè coronas referente, prout in apposito schemate Tab. LXXIII. videre est; dextera globum, sinistra verò librum sustinet.

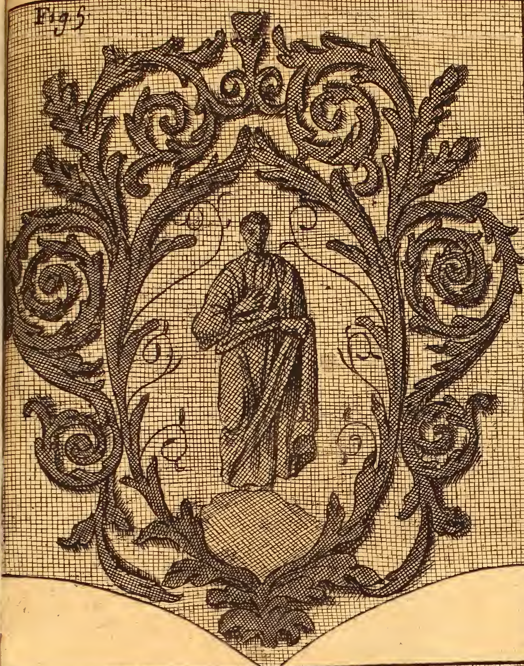

TAB. LXXIII.
pag. 239

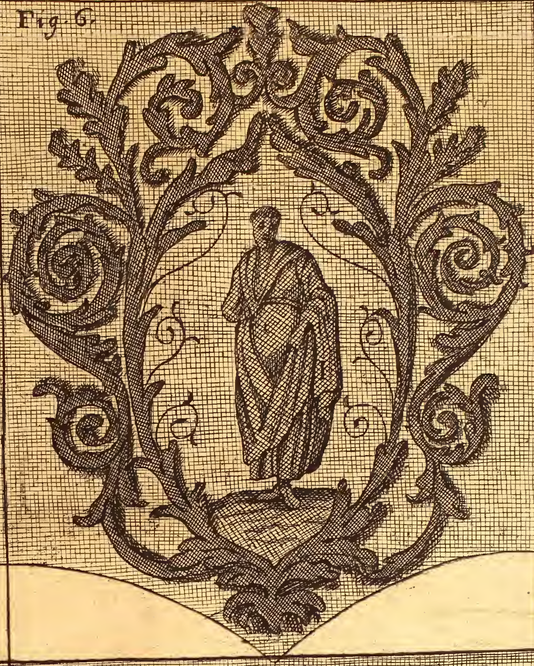
Aliquantulum libet in istiusmodi viri non injucunda descriptione moram trahere; nam plura ex illius inspectione ad rem ecclesiasticam pertinentia deduci possunt. Primò enim figura Casulæ, sivè Planetæ, quæ antiquitùs rotunda erat, & undique clausa, eo modo, quem nunc apud Græcos obtinet, cujus formam exhibet. Macrus in suo Hierolixico, in verbo *Casula*. Integumentum illud capiti circumfusum *Fanonem* barbarè vocitamus. *Fanon* verò (omissis aliis explicationibus) velum est variegatum, quo Papa post Albam ornatur, quando solemniter celebrat, & circa collum, ac supra caput ad formam cuculli reflectitur, donec planetâ induatur. De hoc ornatu, sivè Fanone Innocentius lib. I. *De Mysterio Missæ* cap. 13. ita scribit: *Romanus Pontifex post*

poſt Albam, & cingulum aſſumit Orale (quod idem eſt ac Fanon.) *quod circa caput involvit, & replicat ſuper humeros, legalis Pontificis ordinem ſequens, qui poſt lineam ſtrictam, & Zonam induebatur Ephod.*

Præter Fanonem, tegumen aliud rotundum in capite animadvertimus. Diu quæſivi an camaurum, vel camelaucium dici poſſet: authoritatibus tamen allatis ab eruditis Viris Macro, & Du Cange in ſuis Lexicis, quæ diligenter perpendi, birretum poſſe denominari autumo, quod tegumen capitis Pontificum erat: Legitur enim in Vita S. Henrici Epiſcopi Upſallenſis nu. 5. *Quod tollens de capite S. Pontificis birretum, quod geſtare conſueverat impoſuit capiti ſuo*: Extant etiam ſequẽtia verba in bulla Bonifacii VIII. *Illudque* (id eſt beneficium Eccleſiaſticum) *eidem Thomæ contulimus, necnon de ipſo per noſtrum birretum præſentialiter inveſtivimus*. Alia apud eundem Du Cange in hac voce videri poſſunt. Supereſt, ut aliquid etiam de globo attingam, quem dexterâ tenet: ſi liceat à ſimili arguere judicaverim, longè diverſo conſilio Imperatorum, ac Pontificum Romanorum Iconibus (qualem hanc eſſe contendo) Globum appingi poſſe: ſicut enim in illis Globus appoſitus indicabat terrarum Orbem eo tempore notum, ſub ditione Principis conſtitutum, ita facilè arbitror, deſignare poſſe eandem in univerſas Terras poteſtatem Rom. Pontifici tanquam Chriſti Vicario collatam. Sæpè laudatus Du Cange in fine ſui Magni Gloſſarii eruditam diſſertationem inſerit de inferioris ævi *numiſmatibus*, in qua num. 18. & 19. luculentam intexit Auctorum collectionem, qui de crucigeratis Globis aliquid enarrarunt. Inde fortaſſis extrahi potuiſſent nonnulla ad rem noſtram illuſtrandam, niſi a ſcopo nimiùm abduci timerem, ſi hæc proſequerer, de quibus Viri præſtantiſſimi integras diſſertationes inſtituunt. Ex hucuſque perpenſis non temerè dicturum me arbitror, ſi contendam, Iconem hanc æream referre Cœleſtinum. III. cujus fortaſsè juſſu Cencius Camerarius valvas conſtruxit.

Sed nimis, quàm par fuerat, hęſimus in limine, adeo ut expeditiùs ędem totam inſpecturi ſimus, quàm valvas. In fornice enim licèt Muſivum opus aſſervetur pluribus ſęculis vetuſtius, quàm valvę; cum tamen nulla humana figura in eo reperiatur, nihil eſt, quod longa animadverſione detinere nos poſſit. Fornix itaque hujus Oratorii antiquo vermiculato opere elaboratus, variis ſegmentis conſtat, prout viſitur in Tab. LXXIV. in quibus diverſi generis aves, floreſque interpoſiti, non inconcinnâ diſpoſitione locantur. In meditullio ſitus eſt Agnus diademate ornatus, & laureâ Coronâ circundatus. Supervacuum eſſet hujus Hieroglyphici ſenſum inquirere: quis enim neſciat, per Agnum iſtum, quemadmodum olim per typicum legis, illum deſignari, *qui tollit peccata mundi*: qui vel leviter in Sacra hiſtoria verſatus, ignoret, Chriſtianos antiquos hujuſmodi emblematibus potiora fidei Sacramenta ab Infidelibus irriſoribus vindicaſſe? Cum enim tum Cathecumenis, tum Neophìtis, Chriſtus cruci affixus proponeretur, periculum erat, nec occupatione minus decorâ (ſupplicium enim Crux ingerebat pravis hominibus

pag. 236.

bus destinatum ; usque ad tempora Constantini (ut docet Lipsius in suo tractatu *de Cruce*) in eorum animos aliquid horroris irreperet, nisi tantæ Christi humilitatis, & quæ captum superat exemplar, molliùs in fide novis proponeretur, & jis, quibus illud Apostoli prima ad Corinth. Cap. 1. 23. nuper dici potuisset. *Nos quidem prædicamus Christum Crucifixum; Judæis quidem scandalum; Gentibus autem stultitiam.*

Simul itaque exponebatur Dominicæ Passionis veritas, Imagine Christi Domini in cruce pendentis, propositâ simul ejusdem innocentiâ; idque conquisitis ad hoc aptissimis, cùm testimoniis, tùm Symbolis Sacræ Paginæ graphicè exhibebatur. Quod verò hanc præ cæteris Agni Figuram in hoc Sacello, sicuti etiam in adverso os Joannis Baptistæ Oratorio depingi voluerit Hilarus Pontifex admodum scitè, ac prudenter fecisse videtur; cum uterque Joannes Baptista scilicet, & Evangelista sub Agni Allegoria Christum Dominum nominaverit. Ille quidem cap. 1. 29. de Christo ad se accedente ait: *Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata Mundi.* Iste vero Apocalypsis cap. 5. & alibi passim Agni nomine Christum indigitat; quod evidentiùs patet, quàm ut probatione indigeat, vel expositione. Peculiarem & haberi canonem scio de Agno sic picto, cum diademate circa cervicem inflexo, qui canon legitur in Concilio Quini Sexto, sive Trullano, & in ordine est secundus supra octogesimum. Sed qualis auctoritas tribuenda sit huic canoni, velim quæras ab Auctoribus doctissimis eam indagantibus, nempe à Baronio Binio, & aliis etiam, præsertim verò à Christiano Lupo in Scholiis ad hunc eundem canonem.

Aliquid etiam attingendum esset de laurea corona Agno circumducta, & floribus multis, ac fructibus distincta; quam tamen ad ornatum potius arbitror pertinere, quàm ad mysterium, nisi quispiam interpretari mallet laurum tanquam Triumphatorem mortis, & inferni, fuisse dedicatam; flores verò, ac fructus tanquam Ecclesiæ amantis donaria Sponso suo oblata, & hujusmodi plurima, ad Oratorem potius, quam Interpretem Sacræ vetustatis pertinentia.

Altari superstat ænea Statua humano corpori par, D. Joannem Evangelistam referens, de qua non constat, an inter veterum, an verò inter recentiorum Artificum paulò nobis ætate præeuntium ponenda sit.

De Oratorio S. Joannis Baptistæ.

Ex adversa Baptisterii parte (ut supra diximus) Oratorium aditur S. Joannis Baptistæ, structurâ, & magnitudine parum discrepans a superiori: nam Hilarum eundem Auctorem habuit. Hujus etiam Sacelli fusili ex ære fores obstruunt, in quibus legitur.

IN HONOREM B. JO. BAPTISTÆ HILARUS EPISCOPUS DEI FAMULUS OFFERT.

Supra Oratorii januam in zophoro inter Epistylium, & coronam unico ordine literarum Pontificis nomen legitur. ✠. HILARUS EPISCOPUS ✠ SANCTÆ PLEBIDEI.

Supra verò interiorem ejusdem portæ coronam in porphyreticâ zonâ incisa hæc habentur.

DOMINE DILEXI DECOREM DOMUS TUÆ

quæ recenter ſunt appoſita. Fornix hujus Oratorii Muſivo opere decoratus eſt avibus, floribuſque, quibus pingitur aptè diſtantibus, & in areas probè digeſtas concinnè diſtributis, ut præſefert Tab. LXXV. Medium occupat Agnus cum diademate circùm caput, & corona è lauro, floridaque circa corpus inflexâ, prout in ſuperiori vidimus. Duæ ad Oratorii latera ſitæ ſunt exiguæ feneſtræ, quarum in angulis duo hinc inde viri adſtant, numero Evangeliſtarum, quos referunt, reſpondentes, diademate inſignes, & apertum præ manibus librum habentes. Horum autem ſupra caput ſingulis ſuum nomen inſcriptum eſt, & ſupra nomen Animal medium extat, quod è myſticis illis quatuor unicuique Evangeliſtarum proprium tribuitur: De quibus porrò Animalibus, cæteriſque Hieroglyphicis in Eccleſia S. Sabinæ ſatis egimus.

Hujus autem tam poſterioris Muſivi, quàm & prioris, Hilarus Auctor fuit; nam utrumque Sacellum conſtruxit; idemque ex allatis Inſcriptionibus abſque dubio argui poſſe exiſtimo, & ipſorum operum muſivorum vetuſtas miranda nos docet.

CAPUT XXVII.

De profanata Eccleſia S. Andreæ in Barbara, ſeu Cata-Barbara Patritia Ac muſivo opere nuper in ea extante a Simplicio Papa Anno 643. decorata.

EDaci temporis morſu ſemeſas hucuſque prædas vindicavi, cum Eccleſias deſcribere, plures utique graves caſus, viceſque perpeſſas, attamen ſtantes. Nunc verò ex ipſis, cineribus, fatalique ſepulchro reliquias quaſdam eruere, & luci reddere aggredior, ſi tamen reliquias dixeris ea Muſiva opera, quæ ſua cum Eccleſia funditùs corruere. At licèt id negligentiâ eorum contigerit, ad quos maximè pertinebat curare ne laberentur, mihi certè eandem incuriæ notam inuri non patiar, quàm jure ſubirem, niſi beneficio literarum poſteris reſtituerem, quod ultima temporis indulgentia noſtris oculis intueri conceſſit. Præmiſſis itaque nonnullis ad Eccleſiam ſpectantibus, ut moris noſtri eſt, & peculiaris dilapſæ Baſilicæ memoria poſtulat, ad muſivi operis deſcriptionem gradum faciam.

Occurrit itaque in vetuſtis Codicibus mentio Baſilicæ Sicinianæ, ſitæ ad Macellum Liviæ, cui tractu temporis inditum fortè fuit nomen S. Andreæ in Barbara, ſive Cata-Barbara Patritia. Prima, quam legerim apud Auctores memoria hujuſce Eccleſiæ, reperitur apud Bibliothecarium in Vita Simplicii, qui ab hoc Pontifice dedicatam fuiſſe narrat Baſilicam B. Andreæ Apoſtoli juxtà Baſilicam S. Mariæ. Satis apertè conſtare cuicumque poteſt, hanc eandem fuiſſe, quam nos hoc Muſivo opere inſignitam aſſerimus, ſi Verſus legantur ipſi muſivo ſubſcripti, prout, opere incolumi, à Platina lecti fuere, quorum teſtimonio in ejuſdem Pontificis Vita ſic ait: *Simplicius Vir Sanctiſſimus has Baſilicas interim dedicat Baſilicam Stephani Protomartyris in Cœlio monte, Baſilicam Audreæ Apoſtoli non longè à templo S. Mariæ Martyris. In qua adhuc veſtigia quædam antiquitatis apparent,* quæ

A

A

A

tibi me a valide decreuit pr / statoropus detulit illes

AEDIA XPE SIMPLICIVS QVAE PAPA SACRIS CAELESTIBVS APTANS ET QVOD APOSTOLICI DEESSENT LIMINA NOBIS VTITVR HAC HERES TITVLI SE ECCLESIA [illegible] PLEBS DEVOTA [illegible] AD [illegible] ria arce

VAS EFFECIT VERE MVNERIS ESSET VI MARTYRIS ANDREAE NOMINE COMPOSVIT SVCCEDENSQVE DOMO MYSTICA IVRA LOCAT TERRENO [illegible] ENSV [illegible] REGNA superna [illegible]

pag. 245

quæ persæpe flendo etiam inspexi, ob incuriam eorum, quibus ipsa templa jam ruinam minantia commissa sunt. Hoc autem in templo hæc Carmina legisse me memini musivo opere descripta.

Hæc tibi mens validè decrevit prædia Christe,
Cui testator opes detulit ille suas.
Simpliciusque Papa Sacris Cælestibus aptas
Effecit verè muneris esse tui.
Et quod Apostolici deessent limina nobis,
Martyris Andreæ nomine composuit.
Utitur hæc hæres Titulis Ecclesiæ justis.
Succedensque domo mystica jura locat.
Plebs devota veni, perque hæc commercia disce
Terreno censu Regna superna peti.

Mihi quoque præteritis annis contigit Versus eosdem, qua parte adhuc supererant, recognoscere priusquam Absis, & Musivum opus prosternerentur: quare quæ ego ex his Carminibus legi grandiori, quæ verò supplevi ex Platina, minori charactere exprimenda curavi, ut in Schemmate hìc in Tab. LXXVI. apposito.

Hujus itaq; Basilicæ dedicatio Simplicio Pontifici proculdubio assignanda est: verùm Constructio longè diversum habuisse videtur Auctorem. Etenim ex aliquibus conjecturis profanam fuisse arguo hanc Basilicam; temporaque superiora Simplicio referre: hinc fit, ut credam illam a Pontifice ab omni Ethnicorum labe expiatam, in usus Christianorum conversam. Cum enim constructio lateritia sit, & fenestrarum amplitudo magnifica, suadet ætatis suæ primordia incidisse in tempora superiora; nam ex jis, quæ diximus Cap. VIII. & IX. constat, utrumque hoc indicium ad prima sæcula pertinere fortassis, nec absonum erit, Basilicam hanc inter eas connumerare, quæ à magno Imperatore Constantino redditæ sunt Christianis, antea templorum usu spoliatis per impiissimas leges Diocletiani divino cultui, & sacris ædibus usque ad excidium infensi; ut narrat Eusebius lib. 8. Hist. cap. 2. & lib. 12. itidem cap. 2. & lib. 2. de Vita Constantini cap. 21. necnon Lactantius Firmianus nuper editus à Cl. V. Stephano Baluzio lib. 2. Miscellan. num. 48. Profanum Basilicæ usum ante quàm Sacris Veri Numinis manciparetur, indicare videntur plures animalium imagines, aliæque figuræ nihil sacri referentes, quas Cap. superiori VII. attulimus, ubi de Ecclesiæ istius ornatu sermonem institui. Quin etiam ferarum multiplicitas aliquibus ansam dedit opinandi, templum hoc olim Dianæ sacrum fuisse, antequàm expiandum Christianis concederetur. Nec verò me fugit, apud Christianos toleratum quandoque morem animalia in Ecclesiis effingendi, ut apertè constat ex Epistola S. Nili ad Olympiodorum, quæ id Actione 4. Conc. 2. Nicæni secundùm Anastasii versionem sic habetur: *Scribis mihi* (inquit S. Nilus) *si putas, decorum, si tibi extructuro templum maximum ad honorem tam Sanctorum Martyrum, quàm Christi, quem ipsi per certamina, & dolores, ac sudores testificati sunt, vel imagines etiam ponere in sacrario, & variis animalium bestiis parietes implere, à dexteris, & à sinistris ita ut videantur*

in terra quidem extensa linea, & lepores, & capræ, & cætera animalia fugere: Porrò illi capere festinantes cum catellis alacriter insequi: In mari verò laxari retia, & omne genus piscium capi, & ad aridam Piscatoris manibus ferri: Insuper & gypso fingi omnes species, & ostendi ad desiderium oculorum in Domo Dei: Sed & in communi Domo mille Cruces infingi, & picturas volucrum, ac jumentorum, & repentium, ad diversorum germinum fieri. Ego ad ea, quæ scripta sunt, dixerim, quia nimirum infantium est, & parvulos decet his, quæ prædicta sunt, seducere fidelium oculum: firmi verò, & virilis sensus proprium, est in Sacrario quidem ad Oriētem divini templi unam, & solam Crucem formare.

Scio, inquam, ex aperto hoc S. Nili testimonio probari receptam fuisse etiam apud Christianos consuetudinem ornandi Ecclesias non modò Sacris, sed etiam variis animalium figuris. In nostra tamen Basilica cum præter animalium effigies, nonnullæ etiam cernerentur, tempora constructionis apertè indicantes, non infirmatur conjectura asserentium ædificii profanos usus ex Musivorum animadversione. Longè minus officit nostræ assertioni subtilior quædam interpretatio, quam verbis Bibliothecarii nonnulli tribuūt, qui cum scripserit *Basilicam &c. Simplicius dedicat*, ita explicant, ut *dedicandi* verbum constructionem significare contendant: Mihi verò non ita sonare videtur legitima vocis illius vis, præsertim cum evinci possit ex pluribus locis ejusdem Scriptoris non modò verbum *dedicavit*, sed etiam *fecit* ab eo promiscuè tùm constructoribus tribui, tùm restauratoribus, necnon jis, per quos Basilicis incrementum, aut ornatus accessit. Hæc ipsa (ut alias diximus) optimè animadvertit Abbas de Angelis in sua Liberiana Basilica. Unde benigniùs quandoque, quàm dura patiatur Grammaticorum severitas, verba Scriptorum interpretari fas, immò magis decorum est.

Basilicam hanc eandem fuisse, quæ ab Ammiano Marcellino describitur nomine Sicinianæ, me audivisse recordor a laudatæ me. Cl. Viro Joanne Lucio rerum antiquarum eruditissimo: verùm licèt omnino nullas ad id probandum rationes adduceret, asserentis unicum testimonium tanti habui, ut Auctores plurimos duxerim evolvendos, magna spe fultus id aliquando repertum iri: quærentem tamen hucusque fefellit spes ita præcox; nec aliquid satis certum inventum est, præter nonnulla, quæ mecum quà lectitando, quà meditando attentius revolvens, tenuem obscurissimæ rei lucem afferre posse arbitratus sum, ideoque literis consignanda.

Ejusdem itaque Ammiani ethnici scriptoris auctoritatem profero, qui lib. 27. Hist. cap. 3. *Damasus* (inquit) *& Ursinus supra hominum modum ad rapiendam Episcopatus sedem, ardentes scissis studiis asperrimè conflictabantur, ad usque mortis vulnerumque progressis: Quæ nec corrigere sufficiens Juventius, nec mollire coactus, vi magna secessit in suburbanum, & in concertatione superaverat Damasus, parte, quæ ei favebat instante, constatque in Basilica Siccinini, ubi ritûs Christiani est conventiculum, uno die centum triginta septem reperta cadavera peremptorum efferatamque tandem diu plebem, ægrè postea delinitam.*

In

In hac Narratione ut Basilicæ Siccinini nomen profertur, ita situs non designatur. Conati sunt Scriptores aliqui illum diligentius indicare. Omnes in eo consentiunt, quod propè Forum Exquilinum Basilica extiterit, cujus Fori memoria nuperrimè reperta est in lapide Tiburtino, Vinea PP.SS.Cosmæ, & Damiani Via Labicanâ supra Cœmeterium B. Castuli, ibi fortasse translato, quam nos propriis oculis legimus.

C. CACIVS. C.L. HERAC.
ARGENTARIUS. DE. FORO
ESQVILINO. SIBI. ET. LIBE.
ET. LIBERTABVS.

Romanorum Ædificiorum Scrutator Nardinus, sequutus (ut arbitror) Pancirolum, peculiarem eidem Basilicæ locum assignat; ibi fuisse existimans, ubi nunc sita est Ecclesia Sancti Viti, nullis tamen rationibus id evincit: quin etiam bona, Viri tam gravis, venia dixerim, eum haud benè ejusdem Ecclesiæ situm antiquum tenuisse. Distabat enim vetus Ecclesia Sancti Viti aliquantulùm ab ea: quæ nunc visitur, fundata à Sixto IV. ut erui ex Codice M. S., in quem referuntur Visitationes Ecclesiarum Urbis pag. 1249. mihi communicato ab Illustriss. & Reverendiss. D. Raphaele Fabretto, tempore quo hæc imprimuntur gloriosissimi Pontificis Alexandri PP. VIII. libellorum supplicum à secretis. Qualis autem antiquæ Ecclesiæ Sancti Viti constructio fuerit, tàm Pancirolus, quàm Nardinus scire non potuerunt, cum illam minimè viderint, utpote etiam Codicem M. S. quia sæculo præsenti scripsere, & ipsius Ecclesiæ Visitatio habita fuit die 6. Iulii 1574. Quare ab eorundem Auctorum sententia recedens, statuere posse videor, Basilicam Sicinianam Ecclesiam esse S. Andreæ, de qua loquimur; tùm propter Basilicæ formam, quam retinet, tùm propter antiquitatem, tùm etiam obvicinia Liberianæ.

Si singulas, quæ in hujus Ecclesiæ narratione quæstiones insurgunt, examinare vellemus, nimis recederemus à brevitatis scopo: sufficiat igitur tantùm hìc indicasse Scriptorum discrepantiam in præfatæ Basilicæ denominatione: eam etenim aliqui Siccinini alii Sisimini, nonnulli verò Siccinii vocant, prout etiam quidam Vrsinum nominant, alii Ursicinum.

Ut ut sit, ista de nomine quæstio ociosioribus Criticis relinquatur, & ad graviora nos accedamus. Libet aliquid hìc attingere de historia paulo ante ab Ammiano Marcellino recensita; hoc est de cæde in schismate Vrsicini perpetrata. Nam si Ammiani testimonium attendas, cædes illa contigit in Basilica Sicciniana: sin autem aliorum placita proferantur, constabit hoc sacrilegio pollutam fuisse Basilicam Liberianam. Posteriùs assertum videre est in præfatione Libelli Faustini & Marcellini Presbyteri ad Imperatorem Valentinianũ; in hoc enim legitur centum & sexaginta Viros ea cæde sublatos obsidione occubuisse in Basilica Liberiana. Quis itaque Judex hanc inter Auctores coævos Damaso litem tutò definire audebit. Erit itaque dignoscendum, uter ex illis majorem apud prudentes fidem obtineat, ut alter à testimonio ferendo removeatur.

De Ammiano plura congesserunt To-

Tobias Magiri in Eponymologio critico, ac Hofmannus in ſuo Lexico, diverſorum Auctorum ſuffragio nominant Ammianum Scriptorem veritatis ſtudioſum, prudentem, gratum, ac ſerium, necnon dignum, qui ab omnibus ametur, & floruiſſe ſub Gratiano, & Valentiniano.

Contrarium de Marcellino Presbytero ſentit Baron. in to. 4. ad Ann. 367. vocat enim hominem iſtum, Schiſmaticum, mendacem, inſenſum, inimicum S. Damaſi, Catholicorum calumniatorem, necnon Luciferianæ hæreſis Sectatorem. Baronii ſententia ex lectione præfationis ipſiuſmet libelli confirmatur; ſi enim legatur attentè, conſtabit non eſſe ab iiſdem Fauſtino, & Marcellino conſcriptam, ſed ab alio ejuſdem factionis Luciferianæ, ac mendaciorum plenam. Communi ergo ſuffragio præferenda eſt Ammiani ſententia, cum in ipſum conſentiant Ruffinus; Socrates, Sozomenus, Nicephorus, & alii poſteriores Scriptores.

Hæc levi calamo proſequuti ſumus in gratiam eorum, qui cum locorum notitia conjungere hiſtorias amant. Incitat modo nos ad cętera perſtringēda, diverſa ejuſdem Eccleſiæ nomenclatura, quam ab initio expoſuimus in ipſo capitis titulo. Bibliothecarius itaque in Vita Gregorii II. Baſilicam iſtam appellat *Monaſterium S. Andreæ in Barbara*: & in Vita Leonis III. *Cata-Barbara Patritia*: eandem in *Barbaris* vocat Ciaconius in præfati Simplicii Vita, eò quia in ejus muris variæ ferarum imagines à Diana venatrice, & ab Hippocentauris confectarum viſebantur, opere partìm teſſelato, partìm vermiculato, ut ſupra expoſuimus in Cap. VII.

Martinellus verò in ſua Roma Sacra appellat in *Exquiliis*, & in *Aurisario*, Grimaldi auctoritatem ſequutus. Cauſam autem, cur in *Barbara* vocitetur, exponit Severanus in ſuo tract. de ſeptem Urbis Eccleſiis, ubi ſic dictã aſſerit à nobili quadam ejuſdem nominis Matrona, quæ tempore Gelaſiii I. Corpus S. Severini Neapolim transferri curavit, ut apud Baronium ad ann. 496.

Quid autem vox *Cata-Barbara, Patritia* oſtendat, varium eſt: cum κατά græca vox ſit diverſas habens ſignificationes, quas hìc referre ſupervacaneum eſſet, ſed ſolummodò illam indicabo, quæ quæſtionem noſtram ferire poteſt; nempè denotare *apud*. Cata Matthæum pro ſecundùm &c. Ex quo inferri poteſt olim prope Baſilicam Siccinianam fuiſſe domum Barbaræ cujuſdam Matronæ Patritii ſangvinis ſplendore, conſpicuæ; unde *Barbara Patritia* fuerit appellata. Atque hinc *Siccinianam Baſilicam* priſco relicto nomine, novum *S. Andreæ in Barbara*, vel *Cata-Barbara Patritia*, ideſt juxta Domum Barbaræ, ſive *Barbaræ Patritiæ* adeptam fuiſſe. Has nominum mūtationes noſtris etiam temporibus experimur. Sic Plateam Sfortiam in Barberinam, & Plateam Senarum in S. Andreæ de Valle mutatas audimus. E quibus etiam perſpicuum eſt, vias, aut plateas fuiſſe ab Illuſtrioribus Domibus propter eas, aut in eis extantibus quovis tempore denominatas.

Sicuti nominis lapſum ſæpiùs ræparavit antiqua hæc Baſilica; ita quoque per nos utinam tùm nomina, tùm orna-

ornatus duraturâ restitutione asseri possent: conabimur equidem Musivũ opus ab oblivionis periculo liberare, cum de nomenclatura satis hucusque dictum sit. Ideo eò libentiùs aggredior, quo rationabiliùs à nostra ætate repetere potest restitutionem in integrum venerandum hoc Antiquitatis vestigium, quod ultimum nostris diebus excidium ex incuria aliquorum perpessum est. Funditùs itaque hoc, quod describimus, opus Musivum interiit anno superiori 1686. cujus tamen Diagramma diligentèr incidi jussimus, antequam prototypus dilaberetur: figurarum dispositio peti potest à Tabula LXXVI. in qua septem visuntur Virorum effigies. Medium obtinet Christus Dominus monti insistens, à quo quatuor flumina propagantur:

Dextera Christi Domini benedicentis more elevata est: sinistra verò volumen utrinque complicatum inserto indice detinet, & collectum in plicas pallium cubito sustentat. Pallii fimbria notatur monogrammate H. Christi Caput diademate ornatum est ab insertæ Crucis imagine concinnè decussato. Notandum verò Figuræ partem lineâ circumvallatam, ubi adest lit. A. additum esse ex Pictoris judicio, cum Musivum opus temporis diuturnitate inibi deletum fuerit. Volumen illud, omissis aliis interpretationibus à Durando *In Ration.* lib. 1. cap. 3. & ab Arringho *In Roma Subterranea* tom. 2. lib. 6. cap. 16. & excogitatis, nihil aliud significat (ut opinor) quã novæ legis editionem Christo Domino referenda: sicut enim Deus legis antiquæ Tabulas Moysi traditurus, illum accersivit in summum apicem, Montis Sinai, ut ab ipsa loci altitudine sublimitas Præceptorum dignosceretur; ita æternus Dei filius *majora Præcepta* oblaturus *Populo quem charitate jam liberari conveniat*. Et D. Augustinus ait lib. 1. *De serm. Domini in monte*: Par erat ut è montis Cathedra cœlestis Doctrinæ suæ aperiret exordium. Præstat ipsius Augustini verba referre: *Si quæritur* (inquit ibidem S. Doctor) *quid significet mons, benè intelligitur significare majora præcepta Justitiæ, quia minora erant, quæ Judeis data sunt*. Volumina similia, quæ in Apostolorum Christo assistentium manibus visuntur, acceptam ab eodem docendi facultatem indicant; quam non incongruè manibus retinent, cum ab eodem Christo didicerint *facere, & docere*. Literæ H. significationem &c. in Dissertatione de monogrammate vestium supra in Cap. X. explicavimus.

Quatuor autem flumina, quæ è monte decurrunt, quatuor illa denotant, quæ è terrestri Paradiso erumpunt. De quibus Moses Barcepha Syrus cap. 2. *In Genesim in Commentariis de Paradiso* par. 1. cap. 28. sic ait: *Postquam is fluvius rigasset Paradisum, diductus, divisusque esset in quatuor fluvios, quos Moses (quia ipsius sæculo noti erant) suis & nominibus, & locis describit inquiẽs: Nomen unius Phison; is est qui circuit universam Terram Havilæ. Nomen igitur unius horum quatuor fluviorum est Phison; sive, ut Græcus vocat, Diyabis, qui fluvius postquam avulsus ab illo majore, & primario Paradisum pelluente; in terramque demersus est, sub ipsis etiam Oceani vadis fluit, donec ebulliens prorumpat in Occidentem; unde versus Septentrionem*

nem

nem regyrans delabitur, per universam Regionem Indorum, (quam vocat Moses Terram Havilæ) ac tandem desinit in Mare Indicum. Sunt autem qui putent Phison appellatũ esse à verbo Phas; propterea quod cesset à fluctu aspectabili, quippè qui sub multis pelagis majorem cursus sui partem peragat, & ibi est aurum, & aurum ejus terræ præstans est; ibi Bedolach & lapides Berilly fuerunt in pleraque hujus fluminis arena, atque in ipsa ripa aurum probum, admirandasque margaritas ubertìm reperiri. Hebræum enim Bedolach gemmas vocat, Beryllos verò lapides pretiosos. Alii Bedolach candidas uniones significare existimant, Beryllos verò sardos, Topazios, & cæteras id genus gemmas. Et nomen fluvii secundi Gihon; is est qui circuit omnem Terram Chus. Secundus fluvius nomen habet Gihon, Græcus Nilum appellat, alii Sichor vocant: & hic quoque fluvius ut separatus est ab illo majore sub Oceanum descendit, donec scaturigine evomitur in plaga Australi, atque peragrãs perluit terram Cusiorum (Ethiopas vocamus) & Aegyptiorum, tandemq; desinit in Mare Adriaticum, quod est apud AEgyptum. Cœterùm nomen Chionis obtinuit à fluendo cum inundatione: hæc enim ripâ suâ supergrediens, irrigat Terras sibi circumiacentes. Et nomen fluvii tertii Diklat, qui it adversus Assur. Quartus denique fluvius est Perath. Diklat appellatus est tertius fluvius, quod impetuosus, ac rapidus sursum deorsum feratur, quasi homo violentus, ac fervidus, qui ad prærumpendas angustias aliquas, nunc se subrigit, nunc demittit. Quartus denique fluvius dicitur Perath, quia fœcundissimus est. Et hi quoque duo fluvii simul atque derivati sunt ab illo principaliori flumine, absorpti sub Oceanum, tandem prosiliunt in medio terrarum Orbe fontibus non procul inter se dissipatis, ac prolapsi desinunt in Mare Australe ipsius Boreæ. Porrò Assur vocat regionem Astur, & Ninevitarium, ac Bethgarme, aliaque circumquaque his adiacentia loca.

Accipiuntur & quatuor hæc flumina pro quatuor Euangelistis. Sic Christianus Grammaticus *In Exposit. in Matthæum* cap. 1. *Per Gehon* (inquit) *qui dicitur terrenus, significatur Matthæus, qui terrena acta de Christo narravit. Per Tygrim, qui velocitas interpretatur, Marcus, qui cursim acta Domini exposuic. Per Euphratem, qui fertilitas interpretatur, Lucas, qui uberiùs, & latiùs Domini gesta decurrit. Per Phison, qui insufflatio potest dici, Joannes, qui excellentiùs afflatus Spiritu Sancto de Domini dignitate attigit. Sicut ista quatuor flumina irrigant omnem Mundum, sic quatuor Evangelistæ irrigant omnem Ecclesiam.*

Sed prosequamur jam reliquarum figurarum expositionem. Stat Salvatori deterior senex pallio coopertus, quem D. Paulum suspicor: exerit hìc è pallio dexteram, sinistrâ volumen sustinet, pari, quo Christus, modo. Habetque in fimbria pallii monogramma L. Hujus picturę inferior pars à Pictore suppleta est.

Secundæ, & tertiæ figuræ (& ipsæ à dextera Salvatoris) nil nisi Caput extabat, reliqua verò à Pictore reposita sunt.

Senior alter sinistram tenet, stans ipse quoque pallio coopertus, qui fortè Principem Apostolorum denotat: emi-

eminet è pallio cervici obvoluto dextra, ſiniſtraque, uti aliæ Imagines, volumen obſtringit.

In utraque palli fimbria legitur Litera L. recta & inverſa; ea fortaſſe de cauſa, quia interior pars fimbriæ exteriùs reflexa eſt. Teguntur ſandaliis pedes, quorum ſiniſter picturâ expreſſus eſt. Secunda Imago dexteram elevat more ſermocinantis; habetque in ora pallii L. monogramma. Tertia demum, & ultima, quæ imberbem juvenem refert, dextram & ipſa manum attollit, atque indicem ori admovet; ſiniſtrà pallio tectà dexterum cubitum ſuſtentat. In utraque togæ fimbria viſitur litera L. recta & inverſa, pedeſque, quorum ſiniſter, veluti ad inceſſum paulò elevatior, ſandaliis, ut aliæ omnes, ornantur.

In ſupra expreſſis figuris cum quædam notari poſſint, ac debeant, ipſarum à capite exordium ducam. Non omnes igitur ſunt eodem modo capillatæ, ac barbatæ, ſed ad morem Regionis, ut credo. Hanc coniecturam ſuggerit nobis erudititiſſimus Caſaubonus in notis ad Julium Capitolinum, ubi loquens de Vero Imperatore, qui ad Amicæ vulgaris arbitrium in Syria barbam poſuerat, illuſtrat hunc locum, demonſtrans Antiochenſes, & Syros averſatos eſſe, & ſubſannaſſe eos, qui barbam alerent: è quibus hæc ego: Cum Sanctus Petrus Antiochiæ, ubi ſeptennium explevit, Cathedræ Apoſtolicæ præſideret, ne Antiochenſibus riſui eſſet, & inviſus, barbam eorum genio compoſuit, poſuitque; licèt ultimò Romæ, ubi mos diſpar vigebat, iterum reſumpſerit.

Principis Apoſtolorum exemplo ejus Succeſſores Romani Pontifices raſam barbam geſtavere uſque ad Julii II. tempora, qui omnium primus contra majorum conſuetudinem prolixam aluit, ut majorem intuentibus reverentiam incuteret: idque reliqui poſt eum Pontifices Maximi probaſſe uſu videntur, teſtante Ciaconio in ipſius Vita. Sed pace tanti Viri, tàm Leo, quàm Clemens Julii Succeſſores reſectam omnino habuere: Clemens verò, Borbonis exercitus Romam depopulantis impiam rabiem declinaturus, per ſeptem menſes in Arce Sancti Angeli, ſeu Mole Hadriana delituit, quo tēporis tractu nullatenus in mento novaculam paſſus fuit: dierum deinde ſuorum, caſuſque luctuoſioris mœrori tam proprius barbæ prolixioris horror ſibi viſus eſt, ut ad extremum vitæ triſtem conſuetudinem ſervaverit.

Teſtantur hoc ipſum Icones utriuſque Pontificis in argenteis nummis expreſſæ, quorum nonnullos me penes aſſervo; & notat etiam Oldoinus in Addit. ad ipſum Ciaconium.

Animadvertendum inſuper eſt in Emblemate, quod exhibeo, figuras omnes Sandalia deferre; quod certè non ad placitum Muſivarii factum credas, nec ad temporum mores, vel Regionis, ſed juxta Domini juſſum, qui Marc. 6. præcepit Apoſtolis, *ne quid tollerent in via, niſi virgam tantùm: non peram, non panem, neque in zona æs, ſed calceatos ſandaliis &c.*

Obſervatione dignos etiam judico veſtium Colores, ubi Chriſti tunica, & pallium rubei, Apoſtolorum verò pallia albi, tunicæ verò cærulei coloris erant.

CAPVT XXVIII.

Ecclesia S. Agathæ in Subura, ejusque musivo Opere, olim in ea à Fl. Recimero circa ann. Domini 472. constructo.

OPulentissimum sacrarum memoriarum solum jure Romana Civitas denominari potest, cum non tantùm ob ethnicorum templorum, verùm etiam effulgente Evangelicâ Veritate ob ædium in Martyrum, aliorumque Sanctorum honorem dedicatarum numerum, & elegantiam inclytum super alias evaserit: Sed temporis diuturnitate, & tot Barbarorum incursionibus, ruinis, ac reparationibus in Ecclesiis factis, vix eædem dignosci possunt; itaut quandoque nonnullæ ex iisdem in propriis sedibus perquisitæ non inveniantur. Eorum, quæ asserimus, exemplum præbere potest Sanctæ Agathæ Ecclesia in Subura nuncupata, de quo Floravantes Martinellus Romæ an. 1638. peculiarem tractatum edidit, asseritque esse in regione Suburæ; ac illam, quam Magnus Gregorius ab Arianis pollutam expiavit, deindeque tot miraculis insignem. Contrariam tamen tuetur sententiam Famianus Nardinus in tractatu *De antiqua Roma* Italicè scripto, ubi non solum non esse in Subura, sed neque illam à Magno Gregorio dicatam. Quare ad hanc indagandam veritatem prolixiorē præter meum institutum esse cogor in referendis utriusque rationibus, ut iis ad trutinam reuocatis, nostrisque additis, Veritas è tenebris (si possibile sit) elucescat.

Martinellum igitur primo loco, tanquam qui prior scripsit, audiamus. Is enim ad scrutandam meliùs hanc veritatem à nominis etymologia initium sumit, Varronis auctoritatem adducens, qui lib. 4. De ling. Lat. *Subura* (inquit) *quòd sub muro terreo Carinarum in ea est Argeorum sacellum sextū. Subura Junius scribit, ab eo quòd fuerit sub antiqua Urbe, cui testimonium potest esse, quòd subest ei loco, qui terreus murus vocatur?* Nihilominus ipse Varro aliam sequitur etymologiam, nempe Suburam à pago Succusano potius dictam fuisse, quia succurrebat Carinis. Festus verò ex Verrio eadem ferè habet, *Suburam à pago Succusano dictam: hoc verò maximè probat eorum auctoritate, qui ajunt, ita appellatam, & Regionem Urbis, & Tribum à stativo præsidio, quòd solitum sit succurrere Esquiliis infestantibus eam partem Urbis Gabinis. Indicioque esse quòd adhuc ea tribus per C. literam non B. scribatur.* Jis Martinellus addit, quod aliquid amplius ejusdem Festi fragmentum habeat ex Farnesiano Exemplari descriptum; *Suburanam* videlicet *Tribum*, anteà *Succisanam* dictam. Veteremque Horatii Interpretem à Jacobo Cruquio editum, habere: *Suburam dictam esse à suburendo, quòd in ea Regione Romæ aliquando subustionibus Paludeta siccata fuerint.* Hæc de Etymologia: Deinde idem Martinellus ostendit, Suburam unico R. scribendam esse quod lapideis subscriptionibus probat; at, cum hæc sit Ortographica quæstio, Lectorem brevitatis gratiâ ad eundem Martinellum remittam. Nunc propiùs accedamus nempe ad situm, quo indagando Antiquarii verbis invicem

vicem se lacessunt; sed à nemine huc usque inventus est, & in futurum perquàm difficile invenietur.

Præcitatus igitur Varro INTRA URBIS POMERIUM, Suburam fuisse indicat, inquiens; *Reliqua Urbis loca olim discreta, in septem & viginti partes Urbis sunt disposita: Eqveis prima est scripta Regio Suburana.* Porrò EXTRA ILLUD constituere videtur cum ait. *Subura sub muro terreo Carinarum*, & subiungit: *Subura Junius scribit ab eo quod fuerit sub antiqua Urbe.* Urbs verò antiqua non Carinas, sed Palatinum, & Capitolinum Colles comprehendebat; sicque Subura inter Carinas, & antiquam Urbem, videlicet extra Pomerium constituta erat, quòd probat Thomas Dempsterus, cum Martiale; ita dicente.

Tonstrix Suburæ faucians sedet primis,
Cruenta pendent qua flagella Tortorum,

Quia servus publicus, seu Tortor in Urbe habitare non poterat. Contrarium tamen elicitur ex Jvuenale Satyr. 10. ubi cum Annibale loquens, ait.

Actum, inquit, *nihil est, nisi Poeno Milite portas*
Frangimus, & media vexillum pono Subura.

Quasi dicere voluisset: Nihil adhuc fecimus, nisi Romam capiamus, & vexilla nostra in Subura sitâ in media Urbe ponamus. Idemque etiam indicasse videtur præcitatus Martialis lib. 12. epist. 3. quo mittit librum in Urbem ad Stellam Consulem, & Poëtam in prima Subura habitantem, ubi sic.

Ad Populos mitti, qui nuper ab Urbe solebas,
Ibis tu Romam nunc peregrine liber.
Jure tuo veneranda novi pete limina Templi;
Reddita Pierio sunt ubi Templa Choro.
Vel, si malueris, primâ gradiere Suburra:
Atria sunt illic Consulis alta mei.
Laurigeros habitat facundus stella Penates.

Subjungit supra laudatus Martinellus, admodum difficile esse Suburę locum designare ob Auctorum in hac re varietatem, quos ipse in unum collegit, ac in tui gratiam lecta, summatìm infero.

Junius apud Varronem sub antiqua Urbe Suburam esse dixit, cujus testimonium esse poterat, quod subesset ei loco, qui Terreus murus denominabatur.

Joannes Annius. Suburam posuit in vico Thusco incipientem è Palatino Colle, & protensam usque ad murum fori Venalium circa Tyberim, & ad forum Piscarium.

Blondus Monticulum existimat, ubi situm est monasterium Sancti Laurentii in Pane, & Perna, ac totam illam viam, quæ incipit a Sancta Lucia in Silice, & porrigitùr usque ad Sanctum Hadrianum in foro Boario, Suburam comprehendere.

Marcellus Donatus sequitur Blondum, locans in Subura Olympiadis, & Agrippæ Thermas juxta præfatam Ecclesiam Sancti Laurentii in Pane, & Perna, ubi Sanctus iste assatus fuisse dicitur, & pro sua confirmanda sen-

tentia Prudentii Poëtæ Christiani locum adducit Hymn. 11.

Non contentus humum, Cælsæ intra mœnia Romæ,
Tingere Justorum cædibus assiduis.
Janiculum cùm iam madidum, fora, rostra, Suburam.
Cerneret eluuie sanguinis affluere.

Pomponius lætus initium Suburæ esse vult, ubi Titi Amphitheatrum, illiusque spatium usque ad Esquilias producit.

Andræas Fulujus vix à præcitatis discedit, dum ait: *Ea inchoabat à regione Tabernolæ iuxta Colosseum, ubi Suburæ caput, & principium Labicanæ versus Auroram tendentis. Subura verò per radices Exquiliarum longo ambitu producebatur usque ad ædem Sanctæ Luciæ in Orphea, sive in Capite Suburæ.*

Bartholomæus Marlianus Suburæ caput non ad Amphitheatrum, sed ad forum Romanum posuit.

Aloysius Contarenus Marlianum sequitur, & Suburæ plateam collocat inter Quirinalis, & Viminalis Montium extremam partem, ubi Probæ puteus; qui puteus (ut refert Fulujus) erat sub proximo Templo S. Agathæ in Valle Quirinali, & juxta S. Mariam in Campo, ubi à fronte incisæ literæ juxta Hospitale Epirotarum, quod nunc est Ecclesia SS. Sergii, & Bacchi, quare Platea ista (ni fallor) nunc est ante ædem B. M. V. ad Montes in ea parte, ubi nunc fons cernitur.

Raphael Volateranus, cæterique recentiores à Trajani foro usque ad S. Martinum in Montibus, & S. Agatham protendunt.

Pyrrhus verò Ligorius, qui Italico idiomate scripsit, sic latinè redditus, ait: *Subura non erat in Esquiliis, sed in Suburana Regione, in quo signantèr erat Cœliolus, ac Carinæ, & ut ipse perpendere potuerat, facilè existimabat Suburam in illa fuisse valle, quæ est inter Cœlium Montem, & Palatinum.* Hoc suum judicium deduxisse videtur Pyrrhus ex Lupanariis, quæ Q. Ruffus & P. Victor recensent.

Panvinius Ligorium sequitur, ac profitetur, se multa ab illo didicisse, & ejus vestigiis inhærens ait: *Suburam voco viam illam, quæ Amphitheatrum, & Arcum Constantini ex uno capite habet, ex altero verò Septizonium Severi, & SS. Andreæ, & Gregorii in Clivo Scauri Basilicam.* Septizonium erat ante dictam Ecclesiam Sancti Gregorii.

In tanta tot Auctorum, & sententiarum varietate subjungit suprememoratus Martinellus: *Non est facile de rebus præsertim remotissimis liquidò pronunciare.* Postea Ligorii auctoritatem refellit, allegans Epigramma Martialis, qui à suis ædibus, quæ ad Pilam Tiburtinam sitæ erant, ad Esquilias per Suburanum clivum ascendi dicebat. Tiburtina Pila erat ad Circum Floræ in Quirinali Monte, ubi nunc Platea Barberina, sive Capuccinorum. Martialis carmina hæc sunt ex lib. 5. Epig. 23.

Mane domi nisi te merui, voluique videre:
Sint mihi, Paule, tuæ longius Exquiliæ.
Sed Tyburtinæ sum proximus Accola Pilæ,
Qua videt antiquum rustica Flora Jovem.

Alta

Alta suburbani vincenda est semita
Clivi.

Non dissimile habetur in alio Epigrammate, quo Musam alloquitur, jubens, ut librum deferat ad Plinium in Exquiliis habitantem, ubi sic l. 10. Epig. 20.

.... *Brevis est labor peractæ.*
Altum vincere tramitem Suburæ,

Idem etiam videtur indicare Sextus Pompejus, qui Suburam inter Montes commemorat. *Septimonium*, inquit, *dies appellatur mense Decembri, qui dicitur in fastis Agonalia, quòd eo die, septem montibus fiunt sacrificia Palatio, Veliâ, Fagutali, Suburâ, Germalo, Cœlio, Opio, Cispio.*

Quàm levi autem fundamento nitatur Ligorii sententia nemo non videt; frivolum est enim ejus argumentum desumptum ex Lupanariis descriptis in regione secunda Coelimontana, cum illa alibi etiam fuisse appareat. Tacitus loquens de stagno Agrippæ, ait: *Crepidinibus Stagni Lupanaria astabant, illustribus fœminis completa, & contra scorta visebantur nudis corporibus* ex lib. 15. Annal. cap. 37.

Alterum lupanar extabat in Agonali Circo, ad quod ducta B. Agnes Virgo, & Martyr. Alia similia loca habebantur in Circo maximo, ex quibus non una, sed plures Suburæ deduci possent.

Nec firma Romanorum Regionum Auctoribus à Panvinio editis fides haberi potest, cum inter se contrarii sint. Nam P. Victor ab Aldo impressus in regione secunda Coelimontium, lupanaria ponit nullo alio adjecto. Panviniana verò editio addit: in *Subura*. Idem Victor juxta plures aliorum editiones *Suburam* in tertia Regione reponit, quam Panvinius in *Suburæ caput* commutavit. Denique sex.Rufus ab ipso Panvinio vulgatus in Regione quinta Exquilina ponit *Vicum Succusanum* à quo Subura nomen traxit. Propterea præcitatus Martinellus sic distinguendum existimat.

Si agatur de antiqua Urbe, in cujus Pomerio Palatinus, & Capitolinus Colles includebantur, dicendum est *Suburam* fuisse *viam sub antiqua Urbe extra Pomerium in ea Valle*, ubi nunc est Amphiteatrum Titi: Ex quo deinde probat, quod ibi meretrices prostabant, cum Subura dicta fuerit sub antiqua Urbe, ac sub terreo muro Carinarum, & locus iste à nonnullis *Summœnium* denominetur; Quare Martialis lib.3.Epig.81.

Conviva Zoili quisquis potest esse,
Summœnianas cœnet inter Uxores.

Et lib.12.Epig.32.

Nec plena turpi Matris olla resina
Summœnianæ qua pilantur Uxores.

Et lib. 11.Epig. 62.

Lingua Maritus, mœchus ore Mancius,
Summœnianis Inquinator buccis.

Quibus adde Epig.35. lib. 1.

At Meretrix abigit testem, veloque seràque,
Raraque Summœnii fornice rima patet.

Ex his igitur argui potest, quòd lupanaria à Ligorio allegata ad hanc Subura referri queant.

Si verò loquamur de aucta Urbe, Suburæ limites videntur extensi usque àd forum Piscarium, & finem Vici Thu-

Thusci, ubi Janus Quadriformis, & imum Argiletum (nunc ni fallor Pons quatuor Capitum) & illa via, quæ ducit ad Sanctam Mariam Ægyptiacam, dicta Porta Leone. Perpendendus igitur est Martial l. 2. Epig. 17.

Tonstrix Suburæ faucibus sedet primis,
Cruenta pendent qua flagella Tortorum:
Argique lætum multus obsidet Sutor.

Tonstricis locum fuisse demonstrat ipse Martinellus Suburæ principium, ubi solebant verberari sontes, & tortores flagella suspendere, & erat prope Argiletum, quod pertingebat ad Theatrum Marcelli, nunc Plateam Montanariam.

Perpendendus est etiam Juvenalis, qui Sat. 5. vers. 105. sic ait:

Aut glacie aspersus maculis Tyberinus & ipse
Vernula Riparum pinguis torrente Cloaca
Esclitus mediæ cryptam penetrare Suburæ.

Ad quem locum notat laudatus Martinellus; *Si Subura Tyberim versus non protendebatur, quomodo possent Pisces Suburæ Cryptam penetrare, ut tibi pinguescerent.*

Rediens postea ad suam primam enarrationem demonstrat, quòd aucta Urbe Subura etiam producta fuit, ut ad forum Nervæ pertingeret. Inde verò per planitiem inter Viminalem, Quirinalem, & Esquilinum Colles ad S. Luciam in Silice porrigeretur. Quod si (subjungit) divinari in re obscura, & antiqua tantisper liceret, Servio Rege, sequentibusque proximè temporibus id contigisse crediderim. Collocatâ enim in Exquiliis Regia, ac Vico Patrizio Senariis Civibus âd ædificandam distributo per eam planitiem, valde Urbem crevisse non abs re judicari potest. Verum de tempore ad libitum quisque sentiat, Suburam, quandoque tandem eò pervenisse, ex vulgatissima loquendi ratione, quæ à majoribus accepta, ad nostra usque tempora propagata, certissimè comprobatur. Hac eadem ratione ex ipso quod hodie in usu est, nomine Capitolii, Circi, Palatii, horum omnium sedem, ac locum, ita nos certè existimamus, ut nemo audeat dubitare, cum ergo idem in Subura locum non habeat. Interdum verò à vulgo recepta sunt falsa; Verum ad hoc, ut falsa dicantur, debent apertissimis argumentis coargui, quæ hìc nulla sunt, ut idem ostendit. Faciunt huc, quæ supra narravit de Clivo Suburano, qui a Pila Tiburtina tendenti ad Esquilias post Suburam scandendus superest teste Martiale. Hæc enim, & similia, nisi hoc loco Subura locetur, explicari non possunt, cùm ex alia parte in hac sententia facillimè possit *Clivus Suburanus* designari, ut nimirum sit ille ipse, quem ad S. Luciæ in Silice, Templum ascendimus, & adhuc Suburæ nomen retinet. Huc usque Martinellus, qui multa dixit, sed Gordianum nodum non dissolvit, ut infra ex Nardino demonstrabitur. Pergit deinde indicans loca Auctorum, quæ Suburæ qualitates patefaciunt.

Primò, quòd hominum multitudine abundaret, refert Juvenalis Sat. 11. V. 50.

Cadere namque foro jam non tibi deterios, quam
Esquilias à ferventi migrare Subura.

Se-

Secundò, quòd ibi venalium rerum copia adesset, Martialis lib. 7. Epig. 31.

Quidquid Villicus Umber, aut Colonus,
Aut Thusci, tibi, Tusculive mittunt.
Aut rus marmore tertio notatum;
Id totâ mihi nascitur Suburâ.

Et lib. 10. Epig. 94.

Hæc igitur media quæ sunt mihi nata Suburâ
Mittimus Autumni Cærea Poma mei.

Quare quòd clamoribus Præconũ, & aliorum res venales, ac promercales clamitantium perpetuò streperet, clamosam eam vocat. idem Martialis lib. 12. Epig. 18.

Dum tu forsitan inquietus erras
Clamosa Juvenalis in Subura.

Non edulia tantùm verum etiam medicamina ad Mulierum ornatum ibidem vendebantur: quod sic testatur Martialis lib. 9. Epig. 38.

Cum sis ipsa domi, mediâque ornere Suburâ.

Tertiò, quòd eam coluerint etiam spectatissimi Viri Svetonius de Cæsare narrat, asserens eum *habitasse primò in Subura Modicis ædibus*; ac Martialis lib. 12. Ep. 3. de Stella Consule.

Vel si malueris primâ gradiere Suburâ:
Atria sunt illic Consulis alta mei.

Concludit denique idem Martinellus, intervallum istud obscurum esse non potuisse, in quo Romanorum Nobilissimi diversabantur; mirùm ergo non erit, si Subura cum Sacra via, toti Urbi celeberrima pari propemodum jure contenderet. Ait enim Festus: *October equus appellatur, qui in Campo Martio Mense Octobri immolatur quotannis Marti, bigarum Victricum dexterior: de cujus Capite non levis contentio solebat esse inter Suburanenses, & Sacravienses, ut hi in Regiæ pariete, illi ad Turrim Mamiliam id figerent.*

Sed nihil ad Suburæ dignitatem perindè facere alicui videtur, quàm quòd prima Regio, seu Tribus scripta est, teste Varrone, quæ ab ipsa Suburanæ nomen invenit. Hoc est quod Tullius *De lege Agraria*, ait: *A Suburana usque ad Arniensem nomina vestra proponat*. Neque verò alio ordine dum Tribus Urbanas enumerat, utitur Plinius: Aliter Dionysius, qui à Platina incipit: Conciliare tamen utrosque nititur Manutius inquiens: *Rem commodè posse temperari, ut Dionysius Ordinem quo facta sunt: Varro eum, quoad lationem suffragii vocabantur spectaverit*. Equidem hanc Varronis fuisse mentem affirmare non ausim: Cæterùm hoc ipsum, quod prima citaretur, non honorificum esse non potest.

Scire oportet, temporum decursu ab Urbanis Tribubus ad Rusticas defecisse primarios vicos, quòdque necessè fuit, illarum amplitudinem immitutam; sed non iccircò Suburæ sua dignitas periit, adeout dicere potuerit Juvenalis Satyr. 3.

Ego vel Prochytam præpono Suburæ.

Quasi nihil esset in Urbe præstantiùs.

Hæc à præcitato Martinello dicta, fideliter exponenda duxi. Modò in judicium est vocandus Famianus Nardinus, qui in sua *Roma antiqua* alitèr ac Martinellus sentit.

At antequam ad Nardini narrationem deveniam, operæ prætium fuerit summatìm ejusdem assertiones referre cum opus posthumum sit ab Auctore

non

non revisum, neque correctum, ideóque in aliquibus locis obscurum.

Prima igitur Nardini assertio, sive argumentum est opponere se Donati judicio, & nimiùm Suburam dilatare.

Secunda, Ecclesiam S. Agathæ, de qua sermo, illam minimè esse, cujus meminit D. Gregorius, neque esse in Subura.

Tertia, Diaconiam S. Agathæ illam esse, de qua disserimus, diversam tamen à Monasterio S. Agathæ in Subura.

Quarta, S. Gregorium Ecclesiam priùs in honorem S. Severini juxta domum Merulanam, postea occasione novarum Reliquiarum in honorem S. Agathæ mutasse.

Quinta, huic ambiguitati ansam dedisse musivum opus in Tribuna Diaconiæ extans, in quo Fl. Ricimeri nomen extabat. Negat propterea Nardinus contra opinionem Baronii Ricimerum Arianum fuisse.

Sexta, tempore Herulorum quatuor ex Septem Urbis regionibus Catholicas extitisse, nempè 1. 3. 6. 7. reliquas verò tres, ubi erat Diaconia, integras Arianas.

Septima, Musivum opus non fuisse in Ecclesia à S. Gregorio expurgata; quoniam, si illa fuisset, in decentiori loco hæretici nomen non reliquisset.

Octaua, se diffundit in Suburæ situ describendo: Prolixiùs ipsum Nardinum loquentem nunc audiamus. qui lib. 3. cap. 6. accerrimè tuetur Suburam extitisse inter Ecclesiam SS. Petri, & Marcellini, & Amphiteatrum Titi, Colosseum applellatum. Ait enim se legisse in Rufo *Subura*, *& lupariæ*; ac in Victore Lupariæ in Subura. Ex hoc deducit validissimum argumētum dubitationis expers, nempe in Regione secunda, ubi sunt lupariæ, ibidem extitisse Suburam. Ac juxta Varronis scripta major pars Suburanæ Tribus fuit Coelius Mons, & vice versâ in Cœlii Regione juxta præfatorum Rufi, & Victoris dicta Suburæ via fuit, quæ si recens fuisse asseratur, pernecesè indagandus est modus, non solùm Suburanam Tribum à S. Joanne in Laterano, & à S. Gregorio ad S. Luciam in Silice, verùm etiam Cęlimontanam regionem ad Ecclesiam S. Mariæ in Montibus, ac ultra extendendi, quòd impossibile esse per se patet; ipse enim jam ostendit, quòd Tribus Palatina, & Esquilina adeò conjunctæ erant, ut earum Collium radices inter se connecterentur. Quare Suburanæ Tribui è Cęlio ad recentem Suburam se extendendi omnem adytum prohibeant. Secundò ex quatuordecim regionibus tertia Isidis; & Serapidis dicta, & quarta Templi Pacis ad invicem conjunctæ, eam ab Amphiteatro remotam apertè declarant. Secunda Regio è Cęlio ad planitiem descendens illam Isidis, & Serapidis finitimam habebat, quæ in Esquiliarum parte à S. Matthæo in Merulana usque ad S. Petrum in Vinculis includendo Amphiteatrum, se extendebat, quare ab isto Cœlimontana sejuncta erat. Hæc etiam quartæ Regioni templi Pacis, ut dictum est, vicina fuit; quæ progrediens per Palatium, & Amphiteatri fines lambens, Metam sudantem eidem Amphitheatro proximam, ac Titi arcum amplectebatur. Per quam igitur viam, per quem adytum, per quem Pontem (Nardinus exclamat) Cęlimontana ad recentem transire Suburam potuerit?

Huic ſententiæ Alexander Donatus eruditè, ac peracutè accurrit, tuendo contrariam; ac duabus præcipuè de cauſis movetur.

Prima ex Gregorio Magno deſumpta eſt in 3. Dialog. cap. 30. qui *Arianorum* (inquit) *Eccleſia in Regione Urbis hujus, quæ Subura dicitur, cùm clauſa uſque ante biennium remanſiſſet, placuit, ut in Fide Catholica introductis illic B. Sebaſtiani, & S. Agathæ Martyrum Reliquiis dedicari debuiſſet, quod factum eſt.* Ac in lib. 3.ep.19. *Quia ergo* (inquit) *Eccleſia S. Agathæ ſita in Subura, quæ ſpelunca fuit aliquando pravitatis hæreticæ, ad Catholicæ fidei culturam, Deo propitiante, reducta eſt &c.* quæ Eccleſia ſita eſt in illa Quirinalis parte, quæ Viminalem reſpicit, nunc ſub Viridario Excellentiſſimæ Aldobrandinorum familiæ.

Secunda autem ratio elicitur ex Martiale Epigr. 20. lib.10. in quo de Plinii Nepotis domo ſic cecinit.

Illic Orphea protinus videbis
Altum vincere tramitem Suburæ,
Udi vertice lubricum Theatri,
Miranteſque feras, Avemque Regis,
Raptum quæ Phryga pertulit Tonanti.

Ex iis antiquam Suburam à Clivo S. Luciæ in Silice ad *Pantanos*, nunc vulgò dictos, ad Amphitheatrum Titi, ad Cæſaris forum, ad S. Agatham in Quirinali, & per conſequens ad magnam Viminalis partem extendit.

At hæc adductæ rationes minimè quæſtionem ſolvunt, taliſque dilatatio, vaſtitatem ſapit. Primò Urbanę Tribus quatuor fuere: Eſquilina, quæ ſecundùm Varronem, Eſquilias capiebat, Collina Quirinalem, ac Viminalem; Palatina Palatinum collem, & Suburana Coelium Montem; Et poſſibile erit (exclamat idem Nardinus) quòd Subura Eſquilinæ partem occuparet, ubi nunc S.Lucia in Silice, magnam Collinæ portionem, ac in ſe etiam Viminalis, & Quirinalis partem capiens, montique Coelio à ſe diſiunctiſſimo, atque remotiſſimo Suburanę Tribus nomen, imponeret? Præterea Coelimontanæ Regionis iſta, Vicus ſemper extitit, ob idque minor una ex quatuordecim, quas diviſit Auguſtus, ſed eo modo ſola Subura totam integram quartam Regionem cœpiſſet, magnam partem quintæ, videlicet Eſquilinæ; partem ſextæ, quæ eſt alta ſemita, partem tertiæ, quæ eſt Iſidis, & Serapidis, ac ſolummodò Coelimontana, in qua Victor, & Rufus eam ponunt, longè diſtaret. Perquiratur demum (ſubdit Nardinus) altera antiqua Regio tantæ amplitudinis, ſed tertiâ minor ea non invenietur. Quiſnam legit, & quiſnam conſtanter aſſerere poterit, Carinas, Ceriolenſem, Pacis Templum, Forum Nervæ, illud Cæſaris, ac mille alia ædificia, quæ in tam magno ſpatio, ac diverſis Regionibus ſita ſunt, in Subura extitiſſe? Præterea idem Nardinus, ſe cogitare minimè poſſe ait, quænam cauſa impulerit duos tam diligentes indagatores, ſimulque ſcriptores quatuordecim Regionum, ut Suburam in ſecunda Regione, ad quam non ſpectabat, deſcriberent abſque mentione ſaltem quartæ, in qua non extremitatem, ſed umbilicum habebat, & ferè totam eam detinebat. Obſervat tandem quòd, ſi Vmbilicus in ſecunda Regione locetur, & caput in tertia, quod fuit intra Amphitheatri limites, cætera mem-

membra à capite distantia absque monstruositate habere minimè potuerunt.

Ecclesiam S. Agathæ ad Quirinalē, de qua S. Gregorius loquitur, nemo est qui asserat, subdit Nardinus, cum ista in diverso situ, etiam à recenti Subura posita sit; Erroneum est id suspicari, numquid credere? Quadringentas, pluresve antiquas Ecclesias jam extitisse, quæ amplius non extant, vel nomen immutarunt, asseruit Martinellus in sua Roma Sacra. Inter tot non abs re connumerari potest Sancta Agatha in Subura; sed certitudo, & evidentia obiicientur ex Anastasio in longa donariorum serie, quæ Leo III. Urbis Ecclesiis fecit; sæpenumerò enim posuit Diaconiam Sanctæ Agathæ absque ulla denominatione, sæpe Monasterium, vel Basilicam Sanctæ Agathæ super Suburam; ac sæpiùs alia Oratoria, vel Ecclesias Sanctæ Agathæ videlicet: *Et in Diaconia S. Agathæ fecit vestem de Stauraci cum periclysi de Ptattin.* & infra; *& in Monasterio Sanctæ Agathæ Martyris super Suburam fecit vestem rubeam alythiram*: inferiùs: *Immò & in Diaconia Sanctæ Agathæ fecit coronam ex argento*; Et paulò inferiùs; *& in Monasterio Sanctæ Agathæ Martyris, quod ponitur super Suburam similiter fecit &c.* deinde *& in Oratorio Sanctæ Agathæ, quod ponitur in Monasterio apud Africi Canistrum &c.* & penè immediatè: *simulque & in Oratorio Sanctæ Agathæ, quod ponitur in Monasterio Templi fecit Canistrum similiter*: & infra: *Immò & sarta tecta Basilicæ B. Agathæ Martyris sitæ supra Suburam, quæ præ nimia vetustate jam emarcuerant*, inferiùs: *Porrò in Diaconia S. Agathæ Martyris fecit ipse Sanctissimus Pontifex Vestem &c.* Et tamen in Anastasio Diaconiarum, Titulorum; Monasteriorum, Oratoriorum, aliorumque ædificiorum nomina distincta observantur. Et quod Monasteriū extitit, eodem tempore Diaconia esse non potuit, quoniam Monachi non poterant exercere munus, quod proprium septem Diaconorum erat, & si in veteri Ecclesia Diaconissarum Monasteria extiterunt: Hę ab Aurelianensi Concil. II. an. 533. celebrato: videlicet 263. Annos ante Leonem III. à Latina Ecclesia interdicta fuere. Hinc absque dubio pronunciandum est, Diaconiam S. Agathæ in Quirinali diversissimam esse à Monasterio S. Agathæ in Subura.

Ac ad demonstrandum verisimilitudinis argumentum idem S. Gregorius in præallegato lib. 3. Dialogorum cap. 30. narrat ejusdem Ecclesiæ Sanctæ Agathæ dedicationem, introductis in eam Reliquiis SS. Agathæ, & Sebastiani. Et ferè anno ante in Epist. 19. lib. 2. Indictione 11. scripta ad Petrum Subdiaconum Campaniæ, se velle dedicare Ecclesiam ab Arianis occupatam, ac in ea S. Severini Reliquias deponere ait, ideo easdem Romam mittere. *Quia igitur* (inquit) *Ecclesiam positam juxta domum Merulanam Regione tertiâ, quam superstitio Ariana diū detinuit, in honorem Sancti Severini cupimus consecrare; experientia tua Reliquias B. Severini summoperè debita cum veneratione transmittat &c.* De cujus Ecclesiæ in Sancti Severini honorem factâ dedicatione non constat, ac ferè eodem tempore ipsum Pontificem duas consecrasse Arianorum Ecclesias non apparet, idque absque audaciæ nota affirmari nequit.

quit. Imò hujus Ecclesiæ S. Agathæ consecratio, tanquam singulare Sancti Gregorii opus narratur ab Anastasio. A veritate igitur alienum non est, quòd eadem Ecclesia, quæ in Sancti Severini honorem consecranda erat, supervenientibus aliorum sanctorum venerabilioribus reliquiis, vel ex alia causa in S. Agathæ honorem dedicata fuerit. Quæ Ecclesia sita erat juxta Domum Merulanam, idest propè Ecclesiam Sancti Matthæi, jam in Merulana appellatam; jure denominari potuit super Suburam, ut meliùs infra ipse Nardinus demonstraturum se pollicetur.

Magnę huic ambiguitati (idem sequitur) dedisse ansam creditur vetus Musivum opus, quod in ejusdem Diaconiæ Sanctæ Agathæ Tribuna visebatur, teste Baronio in Annotationibus Martyrologii ad 5.diem Februarii FL. RICIMER. V. I. MAGISTER VTRIVSQ. MILITIÆ PATRICIVS ET EX CONS. ORD. PRO VOTO SVO ADORNAVIT.

Quòd Ricimerus Arianus fuerit, non constat; Sidonius in Panegyrico ad Anthemium Suevum dicit: at Suevia unà cum aliis Occidentalibus Provinciis Valentiniano, & Gratiano Catholicis Imperatoribus subdita erat, ideo tanquam Catholicæ illo tempore reputandæ sunt. Exercituum Dux sub nonnullis Imperatoribus Ricimerus fuit in Ætii locum Valentiniani III. tempore subrogatus: Anthemii Imperâtoris gener evasit, & magnam Italiæ partem gubernavit; quare tanquam Catholicus probabiliùs reputandus, licèt barbaris moribus indutus: ex hoc enim non deducitur, quòd Ecclesia ab ipso ornata Arianorum fuerit. Sed concesso quod talis fuerit, sola non fuit, neque fuit Ecclesia S. Agathæ supra Suburam. Jam vidimus (idem ait) tempore Herulorum & tunc verè Arianismo Roma inquinata fuit) quatuor solũmodo in Regionibus ex septem extitisse Catholicos, nempe in prima, tertia, sexta, & septima: reliquæ verò, præsertim quarta, ubi hæc erat Diaconia, ab Arianis occupabatur; & illa Ecclesia, quam Sanctus Gregorius ab Arrianorum labe expurgavit, hìc non fuit, sed iuxta domum Merulanam. Dato etiam, quod Ricemerus Arianus fuerit, Sanctus Gregorius in illa expurganda Ecclesia, ad hoc, ut omnis antiqua memoria aboleretur, & quasi Ecclesia renouaretur, Musivis ornavit operibus, picturisque. Ita se habet epistola Hadriani Papæ ad Carolum Magnum de Imaginibus. Ea tempestate Musivis operibus sacrarum ædium tribunas ornare mos erat, si igitur addit Nardinus) in S. Agathæ Diaconia nostri Patres musivum opus viderunt, inscriptionemque S. Gregorio antiquiorem, ipsa non fuit S. Agathæ in Subura ab eodem renovata; nam procul à veritate est, tantum Pontificem in expurganda ab Ariana labe Ecclesia, in decentiori, honorabilioríque loco hæreticam relinquere voluisse memoriam, cum ipse Pontifex destructor, & eversor profanorum Centilitatis monimentorũ asseri possit, ac per consequens etiam hæreticæ pravitatis.

Orpheum à Martiali descriptum in recenti Subura ob solam nominis congruentiam Sanctæ Luciæ in Orpheo, sanctique Laurentii in fonte, valde infirma est conjectura. Præ-

ter S. Luciæ *in Orphea* legitur etiam in *Orthea*, neque à Donato negatur nomen Mœnianum, sive Pergula ad instar Septizonii non procul distantis, ac etiam quod fuerit *in Orphea*, & id intelligendum sit de aliqua Orphei statua, quod abs re minimè est; talem enim statuam fuisse perhibetur in Thermis Trajani, aut Titi, quæ hùc protendebantur. Innumeri tandem Romæ undique fontes erant, ut ab illo S.Laurentii in fonte nomen sortiretur; alienum est à veritate: Veluti ex uno fonte Domus Stellæ Poetæ, positæ in Subura, Martialis narrat lib. 12. Epigram.3.

Vel si malueris prima gradiere Subura,
Atria sunt illic Consulis alta mei.
Laurigeros habitat facundus Stella Penates
Clarus Hyantheæ Stella sititor aquæ.
Fons ibi Castalius vitreo torrente superbit,
Unde novem Dominas sæpe bibisse ferunt.

Alium non absimilem asseri potest fuisse in Plinii domo juxta Suburam in Esquiliis cum Orphei statua, nec ob tam leves causas Suburæ situs, & magnitudo commutanda sunt. Sed, ut veritas elucescat. *In fonte* S.Laurentii ædes nominata fuit, ob venerabilem fontem, qui adhuc perennat, in quo idem Sanctus, Lucilli, sociorumque crimina cœlesti lavacro expiavit. Parum mea interest (exclamat Nardinus) in descriptione Regionum, quæ in utriusque Imperii notitia legitur, Suburam in quarta Regione positam esse, cum mihi sat sit, Victorem, & Rufum dissentisse, ac etiam Jovis statoris Templum contra istorum assertionem extat; deinde sic sequitur.

Antiquam Suburam juxta Panvinivm fuisse inter Palatinum, & Cœlium Colles in illa intercapedine ab Ecclesia S.Gregorii usque ad Constantini Arcum, dicendum est; sed alitèr ipse Nardinus existimat, Varronis, & Festi dicta examinans. *A Pago potiùs Sucusano* (inquit Varro) *dictam puto Sucusam; nunc scribitur tertiâ literâ B. non C. Pagus Sucusanus, quod succurrit Carinis*; ac Festus *Suburanam Tribum antea Sucusanam per C. appellabant, ex nomine Regionis, nam partem imam illam quoque credunt fuisse dictam. Verrius autem ait, se miratum esse, cur non à nomine Pagi Sucusani, in quo milites exercebantur*, & infra Verrius in alio libro. *Suburam à Pago Sucusano dictam ait. Hoc verò maximè probat eorum auctoritate, qui ajunt; ita appellatam, & Regionem Urbis, & Tribum à statiuo præsidio, quod solitum sit succurrere Esquiliis, infestantibus eam partem Urbis Gabinis, indicioque esse, quod ea Tribus per C. literam non per B. scribitur*: Addit ad hæc: Vera aut adulterina sit derivatio, credidisse sufficiat Succusanum Pagũ, à quo Subura nomen sumpsisse fertur, eidem fuisse conjunctum. Exinde arguitur, eundem Pagum in Esquiliis extitisse, ubi præsidium contra Gabinos, Urbem infestantes easdem Esquilias succurrere consuevit, antequam tamen à Servio in Urbe includerentur; Postea verò non amplius Pagus, sed Vicus, ac ob id inter Esquilinæ Regionis Vicos connumeratur à Ruso: Sed ista Regio nunquam Constan-

ſtantini Arcum, neque Amphitheatrum, neque ædem Sancti Clementis attigit; cum ab Iſide, & Serapide pars illa occuparetur, imò neque ad Sanctum Petrum, & Marcellinum, quia illuc uſque, aut paulò ultra Iſidis, & Serapidis templa progrediebantur. Vicus ergo Succuſanus, qui in Eſquilina erat inter Sanctum Petrum,& Marcellinum, ac Portam Præneſtinam, nunc Majorem, per illam viam, quæ Labicana fuiſſe creditur, ac per conſequens Subura, quæ exinde nomen deſumpſit, cùm Vico Succuſano conjuncta eſſet; quare inter Sanctum Petrum & Marcellinum, ac Amphitheatrum Subura extitit; ex præcitatis Feſti verbis argumentum corroboratur. *Stativo præſidio, quod ſolitum eſt ſuccurrere Eſquiliis infeſtantibus eam partem Urbis Gabinis*. Præſidium iſtius Pagi in Eſquiliarum contra Gabinos defenſionem ineptè inter Palatinum,& Cœlium ponitur, cum longè ab Eſquiliis, & Gabinis remotiſſimum extitiſſet; & è contra inter Sanctum Petrum, & Marcellinum, ac Præneſtinam Portam locus defenſioni aptus fuit. Hinc addi poteſt Ivuenalis, qui differens de Tyberino piſce, ſic ait Satyr. 5. verſ.105.

Aut glacie aſperſus maculis Tyberinus & ipſe
Ternula riparum pinguis torrente Cloaca,
Et ſolitus mediæ cryptam penetrare Suburæ.

Piſcibus facilis patebat adytus ad Cloacam maximam, ac in præcipua brachia, quæ in eam ſe exonerabant, quâ faciliùs poterant ſubtus permeare Suburam inter Cœlium, & Eſquilias; at quòd inter Palatinum, & Cœlium permeaſſent, conjectura non eſt, aut ſaltem facilitas, quæ id ſuadeat; ſed Plinii Secundi domus, quæ ipſomet teſte in epiſtola ultima lib.3. in Eſquiliis erat: *Alloquitur Muſam, ut domum meam in Eſquiliis quærat*, ac, juxtà ſupracitati Martialis aſſertionem ibi erat annexa Subura, penitùs locum inter Cœlium, & Palatinum ſecludit, quò Eſquilias nunquam perveniſſe patet.

Nec momenti eſt, Varronem ſcripſiſſe Suburam, *quæ ſub muro terreo Carinarum, quia cum Cœlio conjunctæ Carinæ, ſed inter eas, quæ locum Cerolienſem appellatum apparet*: & inferius: *Ceroljenſis à Carianarum junctu dictus Carinæ*. Carinarum nomen etiam Cerolienſi inſerviebat; qui erat ubi nunc eſt Titi Amphitheatrum, ad quod Suburæ caput pertingens,Succuſanus Pagus per eam uſque ad Carinas tranſire potuit; ſalvo tamen,antiquiſſimarum Carinarum partem non fuiſſe Suburam, antequam tale ſibi nomen aſciſceret.

Tandem Panvinius deceptus Junii dictis à Varrone relatis, nempe: *Subura ab eo quòd fuerit ſub antiqua Urbe, cui teſtimonium poteſt eſſe, quòd ſubeſt ei loco, qui terreus murus vocatur*, ſub Palatino Romuli veram Civitatem ſitam fuiſſe credidit, ſed antiquâ Urbe, ſub qua Subura erat, & Succuſanus Pagus in Eſquiliarum defenſionem,antequam à Servio Tullio Romę includerentur,jam Cœlium ambiebat, ad quem aut à Romulo, aut à Servio jamdiù antea protenſa fuerat; ideo Cœlius,ut Eſquiliæ à Gabinis incurſionibus agitatus non erat; ex hoc murus terreus potius ſupra Cœlium, quàm ſupra Palatinum fuit. Succuſanus Vicus

cus Pagus denominari non potuiſſet, ſi inter duos non fuiſſet Montes, muris incluſos, ut Romuli, ac Hoſtilii temporibus; quia in Romæ centro extitiſſet, dum Eſquiliæ incurſionibus obnoxiæ alio Pago, aliove, quod eas tueretur, indigebant auxilio.

Nec infirmum argumentum, addit idem Nardinus, mihi videtur eſſe Plutarchi verba in Problemat. ubi de Equi capite Marti ſacrato diſſerit. *De capite verò inter ſe decertant alii de Sacra via deſcendentes, alii de Subura adverſus eos impetum facientes*; cum oporteret, utraſque acies, uti ad invicem ſibi obviam euntes, ac inter ſe confligentes, ex oppoſitis diametraliter viis diſcedere.

Idem copiosè à Feſto narratur: *October* (inquit) *Equus appellatur, qui in Campo Martio menſe Octobri immolatur quotannis Marti bigarum Victricum dexterior, de cujus Capite non levis contentio ſolebat eſſe inter Suburanenſes, & Sacravienſes, ut hi in Regiæ pariete, illi ad Turrim Mamiliam id figerent*. Ex quibus deducitur, quòd ſicuti Regia, in cujus muro equi caput à Sacravienſibus figebatur in Via Sacra erat, ita etiam Turris Mamilia in Subura fuit. Si verò certius indagetur argumentum: in Baronio ad annum 795. nu. 29. legitur Eccleſia SS. Petri, & Marcellini *de Subura*, ac in libro Anniverſariorũ Sanctiſſimi Salvatoris Lateranenſis Martinellus refert, erratè legi *de Secura*. Et dicendum erit, alienam eſſe à S. Petro, & Marcellino, quæ adhuc extat juxtà S. Joannem Lateranen.? Sed quo ſpeciali jndicio, & quare? Solummodò ad ſuam tuendam ſententiam Eccleſiam S. Agathæ in Monte. *Balnea Pauli* vulgò *Magnanapoli*, ab antiqua S. Agathæ in Subura non diſcrepare ſubdit, licèt nec ſit in recenti Subura, ac ab Anaſtaſio diverſa exprimatur.

Demum, quòd una inclyta vetus regio locum permutaverit, ac non ſine magno intervallo, non erit difficilè judicatu illi, qui tot Barbarorum incurſiones, quas Urbs paſſa eſt, benè perpenderit, ac ſignanter, facillimèque exiſtimabit Gregorii VII. tempore, quando Roberti Guiſcardi exercitus Romam ingreſſus in Pontificis defenſionem, ac quicquid inter Capitolium, & Lateranum habitabile erat evertit, Suburæque Cultores in alteram Eſquiliarum partem ſe recepiſſe, ibique inhabitaſſe. Quare, cum Regio hæc in Suburanorum *incolarum* converſa eſſet, hinc fortè everſæ Suburæ nomen reviviſcere cæpit eo modo, quo Burgi Regio dicta, adhuc denominatur *Saxia*, quia Saxones eam inhabitarunt: antiquus Vicus Tuſcus à Tuſciæ populis nomen traxit, qui è Cœlio Monte, quem colebant, in illam Vallem translati fuere.

In Subura Luparia, ac Lupanaria fuere; quod præter Rufi, & Victoris, qui hìc ea locant, ex innumeris Poëtarum auctoritatibus probatur Horatii præcipuè ode 5. Epod. cum antiquo Scholiaſte, Propertii eleg. 7. lib. 4. Martialis diverſis in locis, & aliorum.

Ob Populi frequentiam, locique amænitatem inter præcipuas Urbis Regiones Subura connumerabatur. Quare Juvenal. Sat. 3. in Umbricii Sat. perſonam cecinit.

Ego vel Prochytam præpono Suburæ.
Quare tanquam amœnum ambulacrum in eam
Meretricantes Mulieres confluebant.

Eſcu-

Esculentarium mercium frequens inibi emporium erat. Martialis Epig. 31. lib. 7.

Raucæ Cortis aves, & ova matrum;
Et flavas medio vapore chias.
Et fœtum querulæ rudem capellæ,
Nec jam frigoribus pares olivas:
Et canum gelidis holus pruinis
De nostro tibi rure missa credis?
O quam, Regule, diligenter erras!
Nil nostri, nisi me ferunt agelli.
Quidquid villicus Umber aut Colonus,
Aut Tusci tibi, Tusculive mittunt,
Aut rus marmore tertio notatum,
Id totâ mihi nascitur Suburâ.

Et Epig. 94. lib. 10.

Hæc igitur, mediâ quæ sunt mihi nata Suburâ
Mittimus, Autumni cærea poma mei.

Ibique etiam horâ Vespertina furtivæ res vendebantur, ut scribunt Acro, & Porphyrius Horatii Scholiastes ad Satyram 7. lib. 1. Ibidemque flagellorum Officina, ac Tonstricis, ut testatur idem Martialis Epigr. 17. lib. 2.

Tonstrix Suburæ faucibus sedet primis,
Cruenta pendent qua flagella Tortorum.

Suetonius Cap. 46. Cœsarem Suburam coluisse narrat: *Habitavit primò in Subura modicis ædibus.*

Omnis planities igitur inter Cœliũ, & Esquilias à S. Petro, & Marcellino usque ad Amphitheatrum Subura denominata fuit, ac in Regione secunda Cœlimontana extitit. Animadvertendum tamen est, fines suos prope Amphiteatrum in Isidis, & Serapidis Regione fuisse. Huc usque Nardinus. Audistis igitur quas unusquisque ex præcitatis Auctoribus rationes afferat pro sua de Suburæ situ tuenda sententia. Superest modò, ut pro ipsis conciliandis (si fieri potest) meas afferam conjecturas, quæ licèt auctoritatibus careant, fortassè apud indagandæ veritatis studiosos locum invenient.

Concordes Auctores sunt ex Varronis auctoritate, quòd Subura dicta fuerit, quia sub muro terreo, ac cum Martinello per locum istum aliquando dictum fuisse summœnium, quod idem est, ni fallor, ac Suburbanum, unde Subura, quare Suburæ etymon non à Pago Succusano, sed à Suburbano corruptè contrà Varronis, & aliorum sententiam desumi existimo. Sed hìc statim audio contra me clamantes Varronem, & alios Scriptores antiquissimos, ideoque illis fides non est deneganda: sed increpantis pace respondeo: Varronem anno Urbis conditæ 726. videlicet ante Christi adventum 25. obiisse, ac scripsisse de Historiis à suo tempore valdè remotis nempe de Quirinali, Viminali, & Esquiliarum Collibus intra Urbem inclusarum à Servio Tullio, qui præcessit Varronem anno circiter 575. quare non abs re est, ipsum Varronem in hujus nominis Etymologia errasse, quod concisè forsitan etiam tempore Servii dictum fuit loco *Suburbii, Suburæ*: Neque nos possumus præcisè asserere, qualisnam fuerit Latina lingua, transactis jam bis mille, ac tercentis annis. Si Junii dictum Varrone antiquioris perpendatur, meam fovet conjecturam: ille enim *Subura* ait, *quòd fuerit sub antiqua Urbe*. Hunc locum videtur declarasse Isidorus de Originibus lib. 15: cap. 2. ubi: *Suburbana* (inquit) *sunt circumjecta Civitatis ædi-*

ædificia. Hanc meam conjucturam aliâ quoque ratione suffulcio.

Si Subura est locus Suburbanus, & sub muro terreo Carinarum; indagandum nunc est, quo nam loco fuerit; quod ita explico: Antequam Romana Civitas in decorem, & vetustatem redacta fuisset, septem aderant colles, prout adhuc sunt, quorum nonnulli inter se adeò conjuncti erant, ut ab ipsis effecta Vallis valde angusta esset, quare ad illam amplificandam, ac planitiem eodem tempore formandam, pernecessè fuit collis crepidines resecare, sicque illa pars resecti collis remansit, veluti murus terreus; si collis erat ex duro lapide, substructione non indigebat; si verò ex terra: indigebat substructione, scilicet lateritii, vel lapidei muri pro sustentanda terra; ut pluribus Urbis in locis observari potest, præsertim ubi nunc dicitur *Muro Torto*; ubi expressè visitur murus iste ad Montis crepidines situs, tam ad ipsum Montem, quàm ad Vallem complanandam constructus. Ex hac conjectura aliam deduco, nempè omnibus in locis, in quos Suburæ nomen cadere potest, hujuscemodi muros terreos olim fuisse, postea verò lapideos, vel lateritios, ac ut ulteriùs veritas appareat, eos recensendos existimo. Si Suburæ initium, sive caput constituamur penes Ecclesiam S. Hadriani in Foro nunc Boario, in ipso principio sinistrorsum erat murus terreus, qui Capitolium sustentabat: deinde si ulteriùs procedamus per forum Nervæ nunc Arcum (*De Pantani*) & per viam Baccinam divertamus, ibi erat alter murus terreus, qui sustentabat crepidinem Quirinális collis; si ulteriùs progrediamur ad S. Mariam in Montibus, ac flectamus ad sinistram, non procul ab hac via sinistrorsum invenìemus Ecclesiam S. Agathæ ad ejusdem Quirinalis radices, quæ pariter sub muro terreo sita est: si retrocedamus, & iterum progrediamur per viam rectam ante Ecclesiam S. Mariæ ad Montes in plateam Suburæ pervenimus: si ad sinistram tendimus intramus in Vicum olim Lateritium non procul à S. Laurentio in Pane & Perna, in quo visuntur alii muri terrei: & si denuò retrocedamus ad plateam Suburæ, flectamusque ad sinistram, & ascendamus per clivum novæ viæ denominatæ *Gratiosa*, quæ anno præterito 1684. reserata fuit, ad ejus viæ medium ad dexteram invenitur alius vicus, qui ducit ad Monialium Monasterium, vulgò *le Torchine* noviter constructum. Prope igitur dicti Vici ingressū in angulo inchoata nunc est domus D. Dominici Ciampini mei germani, ubi dum ipsius fabricę effodiebantur fundamenta, repertus fuit antiquissimus murus reticulati operis, in quo *adsunt* tres magnæ concamerationes, & fortassè aliæ plures inventæ essent, si ulteriùs effodissent. Omnes tamen terrâ repletæ erant, ac Theatri formam, & prospectum præseferebant; sunt autem retro, ac supra Ecclesiam S. Laurentii in Fonte, olim in Vico Lateritio: istæ magnæ concamerationes musivis operibus ornatæ erant, ut nonnullæ demonstrabant reliquiæ, & ad sustentandam collis à tergo imminentis terram inserviebant. Ante concamerationem in medio positam quadratus lapis ex marmore Pario ad instar columnæ basis inventus fuit aliquantisper acuminatus, in cujus medio foramen erat, ex quo in altum aqua erumpebat,

prout

prout plumbeus aquæ ductus ibi repertus testabatur. Una ex ipsis concamerationibus non solùm simplici terrâ repleta, verùm etiam Urnarum fragmentis, ac nonnullis cadaveribus brachiis extensis more Gentilium, & non in modum Crucis more Christianorum, magnisque tegulis inclusa erat. Ante concamerationem sub dio, ac propè fontem tria statuarum fragmenta adinventa fuere, inter quę unum Mulierem Bacchantem repræsentabat. Post hæc adinventa, præcitatum consideravi Epigramma 3. lib. 12. Martialis, ubi ad suum librum loquens ait:

Jure tuo veneranda novi pete limina Templi,
Reddita Pierio sunt ubi templa Choro.
Vel, si malueris, primâ gradiere Suburâ;
Atria sunt illic Consulis alta mei.
Laurigeros habitat facundus Stella Penates,
Clarus Hyanthex Stella sititor aquæ.
Fons ibi Castalius vitreo torrente superbit,
Unde novem Dominas sæpe bibisse ferunt.

Ac aliud Epigramma, scilicet 20. lib. 10. in quo librum suum mittit ad Plinium, sicque ait:

Nec dictum satis, & parum severum
Sed non rusticulum nimis libellum
Facundo mea Plinio Thalia
J perfer: brevis est labor peractæ
Illic Orphea protinus videbis
Altum vincere tramitem Suburæ
Udi vertice lubricum Theatri
Mirantesque feras: avemque Regis
Raptumq; Phryga pertulit Tonanti.
Illic parva tui domus Pedonis
Cælata est Aquilæ minore penna.

Ex quibus coniicio, istic fuisse Suburanam viam, & Stellæ Poetæ domum, in qua atria, & fortasse Orphei statua erant, posterioribusque seculis auctum hoc ædificium Orphei domum appellatam fuisse; de qua mentio fit à Benedicto Canonico in suo Cæremoniarum libro manuscripto, occasione qua Processionem narrat, quæ fiebat in die Purificationis è Laterano ad Sanctam Mariam Majorem, in qua aderat statio, sic inquiens: *Pontifex cum aliis dicit Psalmos, & procedens discalceatus ante arcum Nervæ, intrat per Forum Trajani, & exiens arcum Aureæ in porticu absidata ascendit, per domum juxta Eudosiam, & transiens per Silicem iuxta domum Orphei ascendit per titulum Sanctæ Praxedis usque ad S. Mariam &c.*

Idem Benedictus Canonicus alteram describens Processionem, quem fiebat in die Assumptionis Beatæ Mariæ Virginis, sic prosequitur: *Deinde transeunt juxta domum Orphei propter Basiliscum, qui tunc temporis latitabat ibi in caverna &c.* quę duo Benedicti Canonici loca una cum Bacchantis statua, ibidem reperta proprium Orphei locum à Martiale descriptum, nobis indicant: Nam, si consideremus ipsius Bacchantis statuam, unam ex illis mulieribus, quæ Orpheum decoriarunt, repræsentare dicemus: unde si ulteriùs terra effoderetur, fortasse aliæ Bacchantium statuæ, prout etiam illa ipsius Orphei, invenirentur: Quare existimãdum est, locum istum ab eisdem statuis Orphei nomen desumpsisse: Sed hìc liceat ab instituto sermone aliquãtisper deflectere: Diximus supra in

Cærimoniali Benedicti Canonici legi: *juxta domum Orphei propter Basiliscum; qui tunc temporis latitabat ibi in caverna*; de quo vide Bibliothecarium in Leonis IV. Vita.

Hinc ego coniicio, in illis magnis concamerationibus, seù cavernis subterraneis, cadaveribus repletis, olim forsitan Basilicum latitasse; unde processiones cogebantur ab eadẽ via deflectere, & aliam tenere, scilicet iuxta Ecclesiam Sanctæ Luciæ in Silice, quæ etiam in Orphea dicebatur, ac huic loco proxima, sed unde discesserat, oratio revertatur.

Istis suppositis, etiam in eodem loco domus Orphei, murum terreum, fuisse, coniici facilè potest. Concludendum propterea esse judico, omnia supra relata loca ab initio muros habuisse terreos, deinde lapideos reticulati operis, ut sæpè in diversis locis animadvertitur.

Quare, cum extra Urbem essent ædificia, meritò suburbia, & corrupto vocabulo, Subura denominata fuere.

Pro majori meæ coniecturæ robore perpendendum est, quòd, ut supra narravimus, in Subura olim Emporium fuisse, in quo omnis generis merces vendebantur. Et non valde distans ab Ecclesia Sanctæ Luciæ in Silice, sive Orphea, quæ caput Suburæ existimatur, nunc est alia Ecclesia S. Viti in Macello: quid autem vox hæc *Macellum* denotet, ostendit Fuluius *De Antiquitatibus Urbis* lib. 2. *Cum Varia*, inquit, *est de Macello hoc Etymologia: Quidem id dictum putant Macellum Libiæ P. Victor scribit Macellum Liviani in 6. Urbis Regione, nec desunt, qui velint à Macello, idest cæde Martyrum derivatum. Plura fuerunt in Urbe Macella, sed duo præcipua; Macellum magnum in Cœlio monte, & Macellum Liviani in Esquiliis, de quo nunc agitur. Macellum propriè locus est, ubi venalia omnia ad usum humanum contrahuntur. Plautus in Aulularia, Venio ad Macellum, inquit, rogito pisces, indicant caros, Agninam caram, Bubulam, Vitulinam, Cetum, Porcinam, cara omnia. Macellum verò à Macello quodam Viro dictum, qui in Urbe latrocinium exercebat, quô damnatô, Censores Aemilius, & Fulujus statuerunt, ut, domo ejus diruta, obsonia ibi venderentur; redactis in Fiscum bonis. Aliqui tradunt, quòd ibi fuerint hortus, quem Lacedemonii Macellum vocant, ab eo Macellum in foro.* Hæc Fuluius: quare ambigi nõ posse autumo, locum istum fuisse illum, in quo variæ res vendebantur, ut innuit supracitatus Martialis. Hucusque de Subura propè Esquilias diximus.

Nunc perpendamus aliam Suburam in Quirinali, ad Pilam Tiburtinam, quæ secundùm laudati Martinelli sententiã, erat ad Circum Floræ, ubi nunc magnificum, ac celebre Barberinorum Palatium: ibi etiam erant muri terrei cum substructionibus.

Retrocedamus ad Amphitheatrum Titi, & observemus Suburam Nardini, sitam ab Amphitheatro usque ad Ecclesiam SS. Petri, & Marcellini, & inveniemus etiam ibidem murum terreum cum substructionibus, qui sustentat collem Esquiliarum.

Hinc convertamus nos ad aliam Suburam Panvinii ad Arcum Constantini usque ad Septizonium, quod ante Ecclesiam Sancti Gregorii situm erat,

erat, & videbimus etiam duos muros, quorum unus imperiale Palatium, alter verò Ecclesiam, & vineam SS. Joannis, & Pauli sustentant.

Tandem ad Theatrũ Marcelli procedamus, prope quod est Forum Piscarium, ubi finis Vici Tusci, ac Janus quadrifons: ibi etiam est murus terreus Capitolii prope Plateam Montanaram. Quare in hunc locum sure rectè applicatur Martialis Epigramma de Tonstrice, ac Juvenalis dictum de Piscibus, qui Suburã per Cloacam subintrabant, quæ quidem cloaca per eandem Plateam nunc etiam (ni fallor) transit, ac ante Viridarium Conventûs S. Bartholomæi in Insula non procul à cloaca maxima in Tyberim ingenti gurgite se exonerat. Iis allatis conjecturis, aliam pro coronide affero, & est, quòd Martialis in præcitato Epigrammate de Libro suo ad Stellam Poetam ait.

Vel, si malueris, primâ gradiere Suburâ.

Ubi notandũ, hanc vocẽ *primâ*, quæ licèt à Domitio Scholiaste interpretetur pro prima parte Suburæ, attamen censeo intelligi debere, vel saltem posse, quòd plures essent Suburæ, ac illa denominaretur prima, quæ fortasse eo tempore antiquior erat. Si igitur ex his conjecturis plures fuisse Suburas admitttatur, nulla erit inter præcitatos Auctores discrepantia, atque lis.

Intactam tamen relinquere nolo aliam à Varrone, tanquam propriam deductam nominis Ethymologiam, nempe: *à Pago Sucusano Sucusam* ac suo tempore per Litteram B. non C. Pagum Sucusanum scribi consuevisse, quia succurrebat Carinis. Hìc Lectorem rogo, ut istum locum attentè perpendat. Si igitur lit. C. in B. fuit commutata; ergo loco *Sucusæ* dicendum erat *Subusæ*, sed vox ista nil denotat. Quare autumo Amanuensis errorem codicibus manuscriptis irrepsisse, tam in tertia, quàm in quinta literis, nempe in tertia, quæ erat B. ut scribit Varro, in quinta verò R. quibus literis sic restitutis, resultat vox *Subura*. Voluit enim (ni fallor) Varro suã proferre sententiã, Suburã à Pago Suburano (videlicet Suburbano) dictã fuisse, in quo aderat militum pręsidiũ ad succurrendũ Carinis.

Verrius autem citatus à Festo, qui floruit sub Tiberio, desumpsit à Varrone, sed illius dicta conturbavit: nempe, quod Subura à Pago Succusano dicta fuerit, ac ita etiam appellata Regio, & Tribus à stativo præsidio, quod solebat succurrere Esquiliis, infestantibus eam partem Urbis Gabinis, indicioque esse, quòd adhuc ea Tribus per literam C, non per B scriberetur. Perpendatur etiam istius assertio, qui, tanquam Grammaticus statim Orthographiam corrigit, addens unam literam, nempe C; ac scribens Succusam, ad cõfirmandam sententiam suã, quòd vox *Suburæ* derivet à verbo *Succurrere*.

Quintilianus etiam lib. 1. cap. 7. de hac eadem voce sic scribit: *Subura cum tribus literis* notatur, *C. tertiam ostendit*. Quid verò denotare voluerit Quintilianus, Lector judicet; observet tamen, quòd ille, tanquam Gramaticus voci Subura addidit unum R contra Inscriptiones antiquas marmoreas, à Martinello relatas, quibus demonstrat, unica litera R Suburam scribendam esse, ut supra retulimus.

Paulus verò Diaconus, qui vixit nono seculo à Festo, desumpsisse videtur, dum scripsit: *Subura Regio Ro-*

mæ à Pago Succusano vocabulum traxit, quod ei vicinum fuit.

Omia, etiam minima indicare volui, suam Lector sententiam certiùs promere possit, quæ si opinioni meæ adhæreat, nempe, plures fuisse Suburas, lis absoluta est, ac pax inter Auctores inita.

Modò ad secundum argumentum à Nardino allatum accedamus; cum ad primum, Suburæ situm concernẽs, pleno calamo iam responderimus. Nardini igitur sententia est: *Nostram Ecclesiam illam minimè esse, cujus meminit D. Gregorius: plures enim in honorem hujus Sanctæ Ecclesias dedicatas fuisse, quæ ad præsens non extant, aut alio nomine insignitæ sunt.*

Sed antequam Nardini objectionibus responsum demus, audiamus ipsũ Gregorium sic in cap. 30 Dialog. lib. 3. loquentem: *Sed neque hoc sileam, quod ad ejusdem Arianæ hæreseos damnationem in hac quoque Urbe ante biennium Pietas superna monstravit: ex his quippè quæ narro, aliud populus agnovit, aliud autem Sacerdos, & Custodes Ecclesiæ se audisse, & vidisse testatur. Arianorum Ecclesia in Regione Urbis hujus, quæ Subura dicitur, cum clausa usque ante biennium remansisset, placuit, ut in Fide Catholica introductis illic Beati Sebastiani, & Sanctæ Agathæ martyrum Reliquiis, dedicari debuisset: quod factum est: Nam cum magna populi multitudine venientes, atque Omnipotenti Domino laudes canentes, eandem Ecclesiam ingressi sumus. Cumque in ea jam missarum solemnia celebrarentur, & præ ejusdem loci angustia populi se turba conprimeret, quidam ex his, qui extra Sacrarium stabant, porcum subitò intra suos pedes hùc illucque discurrere senserunt: quem dum unusquisque sentiret, & juxta se stantibus judicaret, idem porcus Ecclesiæ januas petiit, & omnes, per quos transiit, in admirationem movit: sed videri à nullo potuit, quamvis sentiri potuisset:* Iterum ipsũ audiamus in Epist. 16. lib. 3. indict. 12. ita disserentem: *Locorum venerabilium cura nos admonet de eorum utilitate per omnia cogitare: Quia ergo Ecclesia S. Agathæ sita in Subura, quæ spelunca fuit aliquando pravitatis hæreticæ, ad Catholicæ Fidei culturam, Deo propitiante, reducta est: Ideo hujus auctoritatis tenore commotus, pensiones omnium domorum in hac Urbe constitutarum, quas prædictam Ecclesiam temporibus habuisse Gothorum constiterit, annis singulis congregare non desinas, & quantum in sartis tectis, vel luminaribus, aliaque reparatione ejusdem Ecclesiæ necessarium fuerit, erogare modis omnibus studebis. Quidquid verò exuberare potuerit, fideliter te rationibus Ecclesiasticis inferre præcipimus.* Ex præcitatis igitur locis clarissimè deducitur, S. Gregorium de Ecclesia Arianorum, scilicet Gothorum, sita in Subura, in honorem S. Agathæ dicata, disserere: His præmissis respondeo, nostram Ecclesiam in Regione Suburę esse (scilicet in antiqua Subura, non autem in hodierna, quia aliter ipsa se habet) ut supra probavimus. Quòd etiam Arianorum esset Ecclesia, ipsa Inscriptio patefacit, cum Fl. Ricimerus, ut infra ostendam, Natione Gothus, & per consequens Arianus esset, ac Gothorum Natio tum Arianismo polluta esset, ut ostendit Baronius ad an. 370. num. 105.

Quod esset Natione Gothus, sic eum

eum describit Sidonius *In Panegyrico ad Anthemium*.

In Regnum duo regna vocant: nam patre Suevus,
A Genitrice Gethes: simul & reminiscitur illud,
Quòd Tartessiacis avus hujus Uvallia terris
Vandalicas turmas, & juncti Martis Alanos
Stravit &c.

Sidonius sequutus est Sigonium *De Occidentali Imperio* ad ann. 454. ubi sic: *In ejus locum substitutus est Ricimer Suevus, ut inquit Sidonius nam alii Vandalum prodiderunt, qui genus maternum ad Valliam Gothorum Regem proximum referebat.*

Cum ergo Ricimerus ex materna prosapia descenderit à Vallia Gothorum Rege, qui Arianus fuit: ergo & ipse Ricimerus, uti talis reputandus est, eò magis, quòd diversi id asserant scriptores: etsi Arianus esset, etiam ipsam S.Agathę Ecclesiam ab ipso musivis operibus decoratam, Arianorum templum fuisse haud est ambigendum, atque adeo etiam illud esse, de quo S. Gregorius disserit, cùm sit in Regione Suburæ, ut est demonstratum:

Nec subsistit Nardini assertio: Nempe Ricimerum Arianum fuisse minimè apparere, Sidoniumque in Panegyrico ad Anthemium Suevum appellare, ac Sueviam unà cum aliis occidentalibus Provinciis Valentiniano, & Gratiano Catholicis Principibus subesse, quare ita Catholicum existimandum esse. Hæc Nardini assertio, tanquam frivola reiicienda est, cum nihil probet, quoniam Sueviæ duæ sunt; & ex quanam Suevia Ricimerus fuerit Nardinus non asserit. Unà enim illa est, quæ magnam illius Regionis partem, per quam Suevus labitur fluvius; continet, nimirùm Provincias Mechelburgiam, Pomerianam, & Marchiam. Altera verò Suevia est, Provincia ampla Germaniæ, Bavariæque contermina, deque ista locutum fuisse Nardinum judico, at de prima suam duxisse originem Ricimerum existimo, eamque Sueviam tunc temporis Arianam fuisse: scio, probandum hic ad nos spectare, Sueviam à Gothis fuisse inhabitatam; sed difficillima admodum hujusmodi redditur probatio, cum de Gothis, quinam ipsi fuerint, inter Scriptores valdè discepetetur, ut fusè demonstrat Cluverius in sua *Germania antiqua* lib.3. cap.34. Ideo calamum, in hoc dilucidando dubio suspendo, cum à brevitatis scopo nimiùm discederem. Admisso etiam, quòd Suevia fuerit Catholica, non per hoc sequitur, quòd fuerit libera, & immunis ab omni hæresi, quoniam inter Catholicos aliquando nõnullos Hæreticos intermixtos fuisse probatione minimè indiget, cùm meridianâ luce clarius sit. Quare concludo, non ob id, quòd Suevia fuerit Catholica, etiam Ricimerus Suevus esse debuit Catholicus, cum potuerit esse Arianus. Fatetur ipse Nardinus Herulorum tempore in quatuor tantùm Regionibus ex septem Catholicos fuisse, in reliquis verò tribus Arianos habitasse. Quæro etiam; omnes isti Ariani, qui Romam colebant, erantnè Romani, vel ex unica tantùm Natione? Respondendum puto, non solùm Romanos, sed etiam alios cæterarum Nationum simili Arianismi labe inquinatos fuisse, inter quos fuerit prædictus Ricimerus.

Ad tertium Nardini Argumentum, Diaconiam nempe, de qua est sermo, diversam esse à Monasterio S. Agathæ in Subura, facilis est responsio; Nam tota argumenti vis consistit in asserendo, Anastasium pluribus in locis simpliciter Diaconię S. Agatę mentionem fecisse; quando verò de Monasterio sub ejusdem Sanctæ denominatione, ipse Anastasius loquitur, Suburæ vocem addit.

Insuper laudatus Nardinus sic suam prosequitur orationem: illam Ecclesiam, quæ Monasterium erat, minimè potuisse eodem tempore Diacoconiam esse: Quibus Nardini conjecturis sic respondeo. Nihil officit, quòd, quando narratur Monasterium Suburæ, denominatio addita reperiatur: quoniam hanc adjectionem Bibliothecarius apposuit ad alterius Monasterii distinctionem, in ejusdem Sanctæ honorem dicati, quod dicebatur *apud Affrici*.

Quare, cum vicina esset Diaconia sub ejusdem Sanctæ nomine, ideo illa nullà indigebat distinctione. Quo verò ad alteram conjecturam, nempe, quòd Diaconia erat diversa à Monasterio, etiam respondeo, nos cum eodem Nardino unanimes esse, idque comprobamus ex relatis R. P. Mabillon. in suis Analectis Tom. 4. p. 407. ubi Diaconiam, prope Monasterium fuisse demonstratur. Si igitur Monasterium erat in Subura, ergo etiam & Diaconià in eadem Regione fuisse asseri posse existimo ob illius vicinitatem.

Quartum Nardini Argumentum desumptum est ex Epistola 19. lib. 2. Indict. 11. S. Gregorii, qui Petro Subdiacono Campaniæ sic scribit: *Cor nostrum pia Divinitatis inspiratione compungitur, loca quondam execrandis erroribus deputata in Catholica Religionis reverentiam dedicare. Quia igitur Ecclesiam positam juxta domum Merulanam Regione tertià, quam superstitio diu Ariana detinuit, in honorem S. Severini cupimus consecrare, experientia tua Reliquias B. Severini summoperè debita cum veneratione transmittat: quatenus quæ nostris animis perficienda decrevimus, implere Omnipotentis gratià suffragante possimus.* Ex hac epistola, ut supra narravimus, Nardinus deducit, nullam extare memoriam consecrationis hujus Ecclesiæ S. Severini, ac absque audaciæ nota asseri minimè posse, S. Gregorium duas Ecclesias consecrasse, unam S. Severino, alteram S. Agathæ. Sed quàm frivolum hoc argumentum sit, nemo non videt.

Dixit enim Nardinus, tres ex Urbis Regionibus Arianismo coinquinatas fuisse, & vult quòd unica tantùm Ecclesia ab Arianorum labe expurgata fuerit; quomodo hoc verisimile sit quisque dijudicet; ego autem puto, diversas fuisse in ipsius Regionibus Ecclesias simili arianâ labe coinquinatas, ac à S. Gregorio, ut præfertur, expurgatas, sed illarum memoriam periisse. In hac ferenda sententia Nardinus oblitus est adagii: *destingue tempora, & concordabis Scripturas.* Supradicta enim epistola ad Petrum Subdiaconum Campaniæ scripta est Indict. XI. quæ incidit in annum 593. ac ipsius Epistolæ tenor respicit futurum, nempe quòd transmittat Reliquias, quare Ecclesiam consecrare intendit; sicque Ecclesiæ consecratio, vel ipso annos 593. vel sequenti peracta fuit. Dialogorum autem liber à

S.Gre-

S. Gregorio verisimiliter compositus fuit eodem anno 593. ut ex ejus epistola 50. lib. 2. Indict. XI. quæ cadit in eundem annum : cujus epistolæ tenor est: *Fratres mei, qui mecum familiariter vivunt, omni modo me compellunt aliqua de Miraculis Patrum, quæ in Italia facta audivimus, sub brevitate scribere &c.* quando igitur D. Gregorius per hæc tempora Miracula scripserit, animadvertendum est, ipsum in eodem lib. 3. *Dialog.* cap. 30. differere, quòd *ante biennium* Ecclesia in Subura fuerit ab Ariana hæresi expurgata: sic id accidisse colligitur anno 591. & ideo ante consecrationem Ecclesiæ S. Severini; quod etiam aliâ conjecturâ firmatur, nam in lib. 3. Epistolarum Indict. XII. scilicet 594. Epist. 19. scribit idem Pontifex Leoni Acolyto, cui Ecclesiam S. Agathæ commendat: ex cujus Epistolæ lectione deducitur, jam antea ipsam Ecclesiam consecratam fuisse.

In quinto Argumento Nardinus negat, Ricimerum Arianum fuisse. Cui argumento jam supra respondimus, quando de secundo differuimus.

Sextò asserit, tres Regiones integras fuisse Arianas. Hoc argumentum pugnat contra se ipsum, ut diximus in quarto.

Septimo colligit, quòd S. Gregorius in expurganda Arianorum Ecclesia, non reliquisset hæretici Ricimeri nomen in decentiori loco: ergo nostra non fuit illa Gregorii. Cui argumento responderi posse autumo. Antiqui Pontifices, aliique Patres, non adeo proclives fuere in abolendis Gentilium memoriis, quando Catholicæ Fidei ipsæ non repugnabant. Nam usque ad nostra tempora vidimus in Basilica Siciniana, de qua supra Cap. VII. & Cap. XXVII. differuimus, diversas extitisse profanas figuras, quæ fidelium mentes à devotione avertebant: nihilominus cùm Ecclesiæ ornatum respicerent, illas reliquêre. Idem dicendum arbitror de nomine Ricimeri, relicto in musivo opere, quod, cum non esset nomen antesignani hæretici, ibi relictum fuerit, ne musivum opus deturparetur. Aliam addi posse conjecturam judico, nempe Ricimeri nomen in Catholicorum exemplum relictum fuisse, ad eos docendos, qualiter ipsi ergaDivinum cultum Ecclesiarumque ornatum se exhibere deberēt, cùm & ipsi Hæretici hoc facerent.

Ad octavum diximus in Subura describenda se diffundere; sed de hac satis differuimus.

Nobis autem, ab enodando hoc diversarum opinionum nodo tandem liberatis, superest, ut ad musivi operis explicationem pro nostro instituto deveniamus.

Hoc Musivum opus, suâ vetustate consumptum, ruit anno 1592. cujus memoria penitus periisset, nisi sedula diligentia bo. mem. Francisci Pesia Sacræ Rotæ Auditoris, illiusque Decani, antiquorum monumentorum amantissimi occurrisset, illudque antequam periret delineari jussisset. Ejus exemplar nunc in Bibliotheca Vaticana asservatur, à quo nos etiam aliud diagramma fieri curavimus in aliquo à prototypo immutatum, cùm in illo singulæ Apostolorum figuræ sint separatìm expressæ, ad altitudinem unius palmi Romani & ultra: Nos illas in unum colligi fecimus, ut verisimiliter in ipsa Tribuna extabant, ut videre est in Tab. LXXVII. Quid figu-

guræ ipsæ repræsentent, ipsa epigraphe indicat; colores tantummodò describere debemus, cum his impressoria ars destituatur.

Vestium colores, ut in Vaticano exemplari cernuntur, sic se habent. Christi tunica versicolor est; nam ubi ex umbris obscurior est, ceruleus, ubi verò clarior, albus color apparet. Stola crocei, Pallium coccinei, Monogramma itidem crocei, Sandaliorumque ligamina nigri coloris sunt; Apostolorum vestes in coloribus ab illa Christi minimè discrepant. Stolæ tamen cærulei, palliaque cinerici, monogrammata coccinei, ligamina sandaliorum nigri coloris itidem sunt. Hæc de coloribus. Modò ad alia animadversione digna descendimus, scilicet ad figurarum explicationem. In medio est humani generis Salvator Christus Dominus noster globo insidens, dexteramque pectori admotam, palmam verò expansam habet, ac si benedicat. Sinistrâ librum tenet. Pari modo eundem Redemptorem nostrum expressum observo in Tribuna Musivi operis costructa à Pelagio II. in Ecclesia S. Laurentii in Agro Verano, & in alia Tribuna Ecclesię S. Theodori, de quibus suô locô disseremus. In uno tantùm à præsenti differunt, nempè quòd loco libri hastam cum parva Cruce in summitate tenet. Quid autem denotet globus ille, in quo Christus sedet, explicandum est. Prisci Christi fideles per globum illum orbem terrarum indicare voluerunt, Christumque super illum insidentem, scilicet dominantem, necnon triumphantem, ut Crux demonstrat, quæ trophæi nota dici potest, ob partam de diabolo victoriam.

Ad Christi lævam stat S. Petrus, in cujus figura duo notanda sunt. Primum capillitium, tres in ordines, sive circulos distinctum: quòd mysterii expers minimè est; nam aliam similem Imaginem cum pari capillorum ordine Urbani V. tempore, scilicet circa annum 1362. depictam asservari in archivo Vaticanæ Basilicæ narrat Turrigius in suis *Cryptis Vaticanis* pag. mihi 76. hocque hieroglyphicum explicat, nempe per hunc triplicem capillorum ordinem denotari triplex Regnum, de quo infra, occasione quã de tribus clavibus disseremus, aliqua dicenda sunt.

Secundum in D. Petri figura notandum est, quòd unicam tantùm clavem in manu tenet contra inveteratum morem appingendi cum duabus clavibus, ut demõstravit Alemãnus in suis *Lateranensibus parietinis* Cap. IX. ubi plura affert numismata sive signa, quorum duo tantùm adduco, cum reliqua apud præcitatum Auctorem videri possint.

Primum est Victoris II. qui floruit Anno 1054. Secundum vero Alexanri II. qui Victori Synchronus fuit. Eadem signa in eorundem Pontificum vitis à Ciaconio etiam relata sunt: at, ne præcitatos Auctores adire cogaris sub oculos pono in eadem Tabula LXXVI. figur. 1. & 3. ibi unica tantùm est clavis, ut in fig. 2. & tres claves simul annulo inclusas præ manibus S. Petrus habet. Huic Hieroglyphico duo alia addere possem, quæ brevitatis gratiâ omitto, ac curiosum Lectorem ad laudatum Alemannum ablego.

Quid autem unica tantùm denotet clavis S. Ambrosii auctoritate suffultus

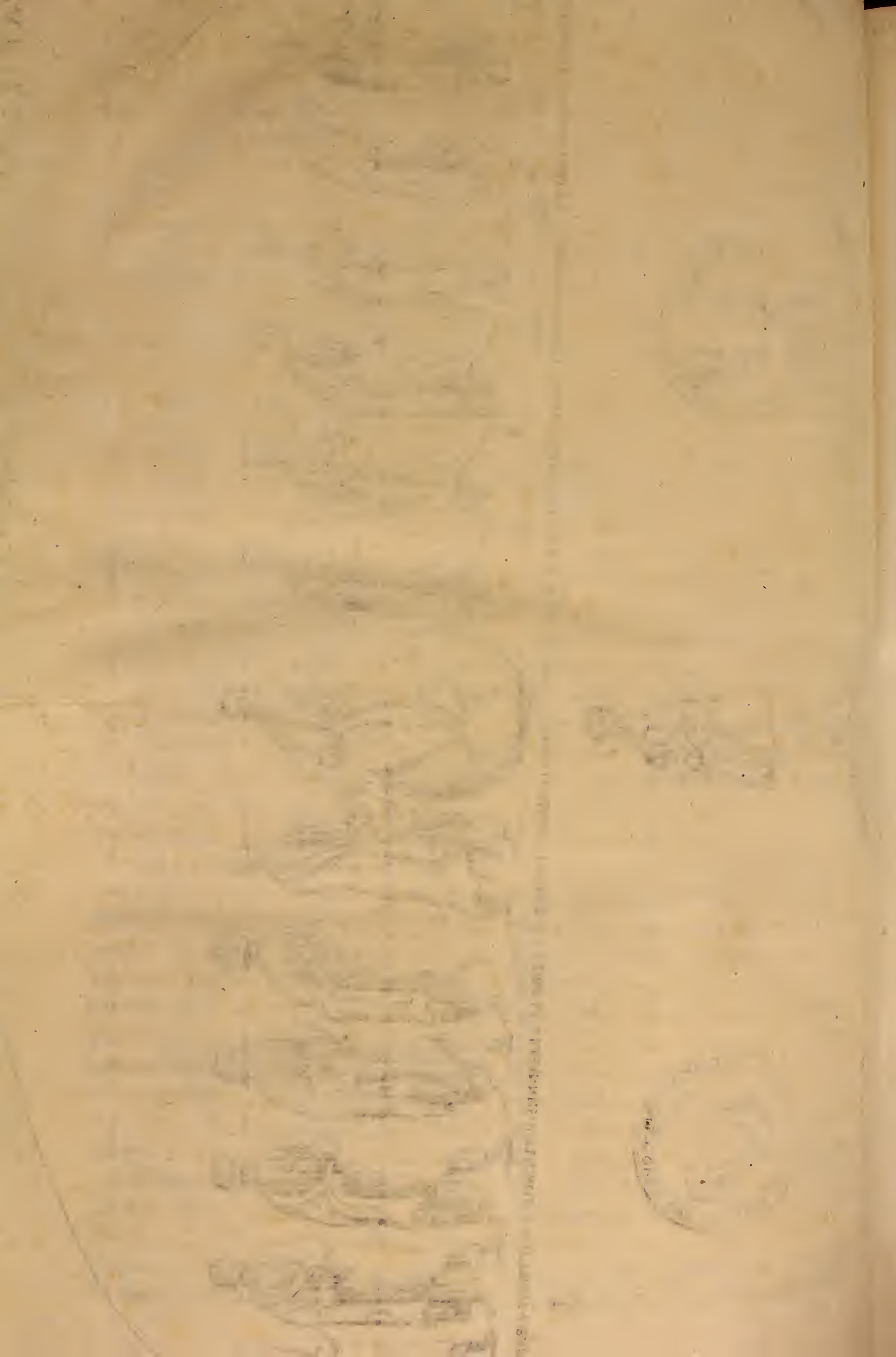
TAB·LXXVII.

S·IACOBVS ALPHEI·S·SIMON ZELOTES·S·IACOBVS·S·IVDAS IACOBI·S·PHILIPPVS·S·PAVLVS·SALVS TOTIVS GENERIS HVMANI·S·PETRVS·S·ANDREAS·S·IOHANNES·S·THOMAS·S·MATTHEVS·S·BARTOLOMEVS

✠ TV P ME NAVEM LIQVISTI SVSCIPE CLAVEM

✠ QVOD NECTES NECTAM QVOD SOLVES IPSE RESOLVAM

tus Petri fidem denotare autumo: quæ conjectura, Victoris II. numiſmatis allati inſcriptione, confirmari poteſt, nempe: *Tu pro me navem reliquiſti, ſuſcipe clavem*, ſcilicet: tanta fuit tua fides in relinquenda nave, unde accipe ſupremam auctoritatem, in fidelium animas: ut innuit Alexandri II. alterius numiſmatis etiam inſcriptio, ubi: *Quod nectes nectam, quod ſolves ipſe reſolvam*

Audiamus nunc ipſum Divum Ambroſium in fine ſermonis *De jejunio Eliæ* ſic loquentem: *Ecce video Cœlos apertos, & ſtantem Jeſum ad dexteram Dei. Ergo cui clauſi ſunt Cœli, agendum eſt, ut aperiantur illi, quatenus ſuper Cælos Chriſtum poſſit aſpicere: Nam quamdiu clauſi ſunt homini, Chriſtum non poteſt videre regnantem. Quemadmodum autem clauſi cœli aperiendi ſunt, inquirere nos oportet. Puto autem aliter eos aperiri non poſſe, niſi claves Petri Apoſtoli ſumpſerimus, quas Domino largiente ſuſcepit, ſicut ipſe dixit: Tibi dabo claves Regni Cœlorum. Immò rogemus Petrum, ut ipſe nobis tamquam bonus Janitor Regiæ Cœleſtis aperiat. Quæ autem iſta clavis ſit, diligentiùs requiramus. Clavem Petri, fidem eſſe dixerim Petri, per quam Cœlos aperuit, penetravit inferna ſecurus, maria calcavit intrepidus: Sancta enim Apoſtolicæ Fidei virtus eſt, ut cuncta illi elementa pareant, hoc eſt, non illæ Angelicæ claudantur januæ, non portæ prævaleant tartari, non aquarum fluenta ſubſidant. Iſta autem ipſa clavis quam fidem dicimus, videamus quemadmodum conſtet, & quemadmodum ſolida ſit: Arbitror illam duodecim Artificum operatione conflatam: Duodecim enim Apoſtolorum Symbolo fides Sancta concepta eſt, velut periti Artifices in unum convenientes, clavem ſuo conſilio conflaverunt: Clavem enim quandam ipſum Symbolum dixerim, per quod reſerantur diaboli tenebræ, ut lux Chriſti adveniat: aperiuntur conſcientiæ clauſa peccata, ut juſtitiæ fulgeant opera manifeſta. Igitur hæc clavis oſtendenda eſt fratribus noſtris, ut ipſi tanquam diſcipuli Petri inferna ſibi reſerare, cœlos aperire conſueſcant.*

Altera verò unius clavis explicatio aſſignari poteſt: nempe denotari per illud Symbolum clavem illam David, de qua Divinitatis intimus haud par contemplator S. Joannes in *Apocalypſi* cap. 3. 7. loquitur ſic. *Qui habet clavem David: qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit.* Cujus Sacræ Scripturæ locum diverſorum Patrum, & Theologorum auctoritate ſic explanat Cornelius à Lapide. *Clavis David eſt reſeratio, & intelligentia Sacræ Scripturæ, & omnium Prophetarum, inter quos David genere, geſtis, regno, vaticinio eminuit, & ad vivum myſteria Chriſti expreſſit: ut qui Davidem intelligat, cæteros Prophetas facilè intelligere poſſit. Sic enim Luc.* 2. 52. *dixit Chriſtus Scribis: Tuliſti clavem ſcientiæ.* Hæc de unica clavi.

De duabus autem clavibus: alii propriùs, ac literali ſenſui Sacræ Scripturæ ſe accomodare volentes, nimirum ſupra citato loco Matthæi cap. 16. 19. *Tibi dabo claves Regni Cœlorum, & quodcumque ligaveris ſuper terram, erit ligatum & in Cœlis, & quodcumque ſolveris ſuper terram, erit ſolutum & in Cœlis.* Duas appinxêre claves. Per unam enim dixerunt denotari

Scientiam, per alteram verò Potestatem claudendi, & aperiendi, scilicet ligandi, & solvendi, ut tradit Magister sententiarum 3. dist. 18. Quem sequutus est Theologorum Aquila D. Aquinas *In 3. lib. Sentent. dist. 18. quæst. 1. ubi De clavibus* sic. *Claves istæ sunt non corporales, sed spirituales, scilicet discernendi scientia, & potentia judicandi, idest, ligandi, & solvendi, qua dignos recipere, indignos debet excludere à Regno Ecclesiasticus Judex. Qui sicut habet* jus *ligandi, ita & solvendi. Unde Ambr. Dominus par* jus *solvendi esse voluit, & ligandi, qui utrumque pari conditione permisit.* Ergo *qui solvendi* jus *non habet, nec ligandi habet.* Et infra. *Certum est quòd Ecclesiæ utrumque licet, hæresis utrumque non habet. Jus enim hoc solis permissum est Sacerdotibus.* Re*ctè ergo Ecclesia hoc sibi vendicat, quæ veros Sacerdotes habet. Hæresis vendicare non potest, quæ veros Sacerdotes non habet.* Hæc breviter de duabus clavibus; modò de tribus explanatio.

A

Laudatus Alemannus in dicto cap. 10. tres claves sic exponit: *Triplici ergo clave cùm amplissimam Petri potestatem majores adnotaverint, quid præter geminum illud ligandi, solvendique jus, ulterius innuerunt? scilicet senserunt potestatem illam, quæ ad continendam in Officio Christianorum Rempublicam Petro concessa est, jure suo longè latèque manare, extendique cum opus est, ad civilem quoque statum temperandum, qui tum optimè temperatus, ordinatusque putatur, cum ne latum quidem unguem à pietate discedit, qua una & uno animorum bono civile omne negotium metitur Christiana Religio. Tertiæ igitur classis munus est illud, quod ex ligandi, atque solvendi jure consequitur, nempe sæcularia ad Spiritualia dirigendi auctoritas.*

B

Earundem trium clavium alteram nobis suggerit explicationem eruditissimus Raynaudus in suo tractatu *De Corona Romani Pontificis, ac prænotione 4. §. Et juxta*, ubi fusè nostras confirmat assertiones, nimirum: *Ad clavem primam pertinet reseratio, sive propositio veræ doctrinæ. Eam quippe propositionem Christus ipse Lucæ 11. expressit nomine clavis Scientiæ, cum dixit, ve vobis Pharisæi, qui accepistis clavem Scientiæ, idest quibus in vestro supremo capite data est potestas directiva, seu legislativa, & consequenter correctiva delinquentium. Ad clavem tertiam pertinent functiones aliæ in reÂctione adæquata inclusæ, quibus & dispensationes, & Sacramentorum administrationes, ac hujusmodi alia continentur. Et juxta hoc, ut significaretur omnes has inadæquatas potestates integrasse unam plenam Sancti Petri potestatem in universam Ecclesiam, olim (seclusâ etiam clave inferorum, quam Ecclesiæ preter claves vitæ tribuit creditus Augustinus homil. 2. in Apocal. ea, inquam, clave seclusâ, quæ à Deo non est collata, sed ab unoquoque sibi perversè fabrefacta;) ternæ claves S. Petri appingi solebant. Passim tamen nonnisi binæ claves S. Petro appinguntur, & quidem una aurea, alia argentea, ut ex multis Ecclesiis Romanis, & portis variarum Italiæ Civitatum, ac insignibus Pontificum notat Molanus lib. 3. de Imag. cap. 21. auream referens ad potestatem judiciariam in foro pænitentiæ, argenteam verò ad potestatem vibrandi excommunicationem. Dixerim potiùs hoc clavium binario, exprimidu*

C

D

duo illa vulgata membra, clavium scientiæ, & potentiæ; comprehendo sub potentia Jurisdictionem, & omnia ad eam paulò ante reducta. Et infrà: *Est verò longè manifestissimum, quomodo claves adæquatè sumptæ, ac ut comprehendentes functionem reserandi infallibiliter mysteria Fidei, sivè docendi Veritates revelatas, specialiter solo Petro, ejusque Successoribus sint commissæ*. Et paulò inferiùs: *Tametsi enim alibi, datus legitur cæteris quoque Apostolis, & sequentibus illos Sacerdotibus, clavium usus; non tamen in ea plenitudine, ac excellentia, qua datus est Petro; ita scilicet, ut claves extendantur ad omnes functiones supremæ potestatis fidelium rectricis, & nominatim ad potestatem ordinariã irretractabiliter tradendi doctrinam Fidei*. Hæc de clavibus. Modò ad alias earundem figurarum explanationem devenimus.

Inter alias figuras notãdus est S. Philippus, qui in capite tonsuram habet, quam primo aspectu calvitiem esse putabam, sed ostensâ figurâ R.P. Josepho Mariæ Tomasio sæpè citato, ipse indicavit mihi Baronii locum ad ann. 394. num. 4. ubi Theodosii Senioris numisma refertur, cujus in una facie ipsius Imperatoris Imago est, in altera verò (ut ipse Baronius asserit) S. Joannes, & S. Philippus ambo Apostoli, ambo tonsurati cernuntur, qui tamen potiùs Arcadius & Honorius ipsius Theodosii filii ab aliquibus esse putantur. Hujus numismatis exemplar, ne Baronium adire cogaris, habes hic:

Notandæ etiam sunt in musivis figuris literæ, sive characteres, aut signa in vestibus. At de his disseruimus supra in cap. XIV. *de Monogramm*. L. &c.

Pariter observatione digna videntur volumina, quæ omnes Apostoli præ manibus tenent. Sed de his etiam disseruimus in cap. XVI. *De Evangeliorum volumine &c.*

Pro hujus igitur antiquæ Ecclsiæ Dissertationis corona vetustam admodum inscriptionem, in ea olim extantem, à Martinello primùm, ac postea ab Aringhio in sua *Roma Subterranea* lib. 1. cap. 26. relatam addere libet, in qua plura eruditus Lector observatione digna notare poterit; cujus inscriptionis tenor sic se habet.

IC REQVIESCIT IN PACE DOMNA BONVSA QVÆ VIXIT ANNOS XXXX. ET D. MENNA QVI VIXIT ANN. ...... E ABEAT ANATHEMA A IVDA, SI QVIS ALTERVM OMNE SVPER ME POSVER... ANATHEMA ABEAS. .... DA TRICENTI DECEM ET OCTO PATRIARCHÆ, QVI CANONES EXPOSVERVNT, ET DA SANCTA CHRISTI QVATTVOR EVGVANGELIA,

Li-

Licet aliqua notatu digna exponere omiſerim ad finem properaturus, nolo ſub ſilentio præterire Canon. II. Capitularis incerti anni à Baluzio in ſuis Capitularibus Reg. Francor. Tom. 1. pag. 153. relat. ubi pariter mortuum ſuper mortuum ponere interdicitur.

Accipe benigne Lector has meas lucubrationes, quas, ſi tibi gratas inveneris, non mihi, ſed omnipotenti Deo, Patriq́ue Luminum, ac bonorum omnium Datori grates rependere debes, utpotè qui ſua infinita bonitate mentem meam illuminare, ac vitam, bonamq́ue valetudinem, opeſq; in lucem edendas concedere dignatus eſt. Vale.

FINIS.

INDEX RERUM,

ET VERBORUM OMNIUM

IN HOC OPERE CONTENTORUM;

Ubi numerus primus paginam designat; secundus columnam denotat, literæ verò A.B.C.D.quæ in impressione omissæ fuere, mente concipiendæ sunt; exemplum habes in penultima pagina, scilicet 274. ubi quælibet litera undecim linearum spatium singularum columnarum in se continet.

A

INDEX RERUM.

Bac-

INDEX RERUM.

B

C

D

Delu-

E

Festum

I

K

L

Macelli

M

Mons

N

ſtianum

Q

R

Facta

T

Vel.

V

FINIS.

ERRATA SIC RESTITUANTUR.

Pag. 11. col. 1. lin. 13. lege VII. Pag. 21. 2. l. 17. lege verò. Pag. 34. 2.l. 17. parvus obeliscus. Pag. 56. 2. l. 39. triumphum. Pag. 62. 2. l. 3. fig.9. Pag. 97. 1. l. 5. P. [illegible]. T. Pag. 109 l. 1. fig. 9. l. 35. Pirimigenios. pag. 111.2.l.31. lege 225. Pag. 114.2.l. 16. fig. 1.l. 19. fig.2 Pag. [illegible].2.l. l. excogitare. Pag. 136. 2. l. vlt. contracta. Pag. 137. 1. l. 7. Theodoricum. Pag. 165. 2. l. [illegible]. ortographiam,& l. 30. non enim. Pag. 169. 2. l.26. Republica. pag. 161. 14. l. ad. Pag. 184. 1.l. 28.l. Prandi. Pag. 206. 2.l. 17. præcitataque. Pag. 210. 2.l.6. duabus. Pag. 216. 2.l. 25. Cappellæ. Pag. 217. 1.l. 37. viri. Pag. 221. 1.l. 3. lapidationem. Pag. 224. 1. l.6. ne in victorum. Pag. 224. 13. l. Imperatoris. Pag. 230.2.l. 8. arbitror. Pag. 232. 2.l. 17. imminent. Pag. 238. 1. l. 38. lævigatæ columnæ. Pag. 242. 1.l. 35. Simplicio. Pag. 245.2.l. [illegible]. viciniam. Pag. 254. 1. l. 1. Tusci, & col. 2. l. 1. esquiliis.

COMMISSA IN TABULIS.

Tab. XLIV. fig. 3. lege: Hoc opus fecit Magister Deodatus.

